

SAREŽĢĪTAIS MANTOJUMS

HOLOKAUSTA VIETAS LATVIJĀ
TŪRISMA UN ATMIŅAS KULTŪRAS
MIJIEDARBĪBĀ

Aijas van der Steinas un
Ineses Runces
zinātniskajā redakcijā

SAREŽĢĪTAIS MANTOJUMS

HOLOKAUSTA VIETAS LATVIJĀ
TŪRISMA UN ATMIŅAS KULTŪRAS
MIJIEDARBĪBĀ

Aijas van der Steinas un
Ineses Runces
zinātniskajā redakcijā

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 338.48(474.3)

Sa710

Sarežģītais mantojums: holokausta vietas Latvijā tūrisma un atmiņas kultūras mijiedarbībā. Aija van der Steina, Inese Runce (zin. red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023. 349 lpp.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

MemoTours

FLPP
FUNDAMENTĀLO UN
LIETIŠĶO PĒTĪJUMU
PROJEKTI

Recenzētā zinātniskā kolektīvā monogrāfija tapusi Latvijas Zinātnes padomes finansētā Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā “Sarežģītais vēsturiskais mantojums Latvijā: holokausta tūrisma vietas starp piemiņas kultūru, mūsdienu tūrisma pieprasījumu un piedāvājumu (*MemoTours*)”. Projekta Nr. lzp-2019/1-0241.

Kolektīvā monogrāfija apstiprināta publicēšanai Latvijas Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu padomes 2023. gada 30. maija sēdē (protokols Nr. 8).

Zinātniskās recenzentes:

PhD Linda Veliverronena, Vidzemes Augstskola
Dr. hist. Irēna Saleniece, Daugavpils Universitāte

Zinātniskās redaktors:

Dr. oec. Aija van der Steina
Dr. hist. Inese Runce

Autori:

Dr. sc. comm. Didzis Bērziņš, *Mg. hum.* Elizabete Grinblate, *Dr. phil.* Solveiga Krūmiņa-Koņkova, *Mg. hum.* Diāna Popova, *PhD* Raivis Simansons, *Mg. arhiv.* Kaspars Strods, *Dr. geogr.* Maija Rozīte, *Dr. hist.* Inese Runce, *Dr. oec.* Aija van der Steina

Konsultante

Mg. soc. sc. Ilze Grīnfelde, Vidzemes Augstskola

Literārā redaktore Agita Kazakeviča
Vāka dizaina un maketa autore Baiba Lazdiņa

Grāmatas noformējumā izmantotie attēli radīti ar mākslīgā intelekta attēlveidošanas programmatūru “*Midjourney*”.

© Autori, 2023

© Latvijas Universitāte, 2023

ISBN 978-9934-36-040-4

ISBN 978-9934-36-041-1 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/RAXF4831>

Saturs

Priekšvārds. <i>Aija van der Steina</i>	5
Ievads. <i>Aija van der Steina, Inese Runce</i>	8

SAREŽĢĪTAIS MANTOJUMS: HOLOKAUSTA ATMIŅA UN TUMŠAIS TŪRISMS

1 <i>Didzis Bērziņš</i> . Sarežģītā mantojuma atcerēšanās kā paradigma: holokausta atmiņas veidošanās procesi Latvijā	18
2 <i>Solveiga Krūmiņa-Koņkova</i> . Sarežģītais mantojums un holokausta memoriālu simboliskā valoda	41
3 <i>Aija van der Steina</i> . Tumšais tūrisms nāves un holokausta vietu kontekstā: definīcijas, jēdzieni un izpētes virzieni	55

HOLOKAUSTA MANTOJUMS UN TŪRISTU PIEREDZE

4 <i>Raivis Šimansons</i> . Atmiņas eiropēizācija. Holokausta mantojuma vietas Rīgā	77
5 <i>Kaspars Strods</i> . Holokausta atspoguļojums Latgales reģiona muzejos	115
6 <i>Aija van der Steina, Maija Rozīte</i> . Holokausta piemiņas vietas Latvijā: vietējo iedzīvotāju un ārvalstu tūristu pieredze	124

EBREJU KULTŪRVĒSTURISKAIS MANTOJUMS UN TŪRISMS: VIETĒJO IEDZĪVOTĀJU ATTIEKSME

7 <i>Aija van der Steina</i> . Ebreju mantojuma un holokausta vietas tūrisma attīstības kontekstā: attīstība un izaicinājumi iesaistīto pušu skatījumā	146
8 <i>Aija van der Steina, Maija Rozīte, Kaspars Strods</i> . Latvijas iedzīvotāju attieksme pret holokausta vietu iekļaušanu tūrismā	167
9 <i>Maija Rozīte</i> . Pilsētas sarežģītā mantojuma pārvaldības problēmas, izaicinājumi un iespējamie risinājumi pilsētas tūrisma attīstības kontekstā: bijušā Rīgas geto teritorija Maskavas priekšpilsētā	187

SAREŽĢĪTĀ MANTOJUMA KOMUNIKĀCIJA

- 10** *Diāna Popova.* Holokausta atmiņas komunikācija sociālajos medijos 205
- 11** *Inese Runce.* Holokausta piemiņas vietu komunikācija: tūrisma gidu profesionālās darbības pieredze un izaicinājumi Latvijā 224
- 12** *Diāna Popova, Kaspars Strods.* Ar holokaustu un ar ebreju kopienas vēsturi saistītas vietas tūrisma informācijas pieejamības kontekstā 239

HOLOKAUSTA MANTOJUMA INTERPRETĀCIJA JAUNIEŠU AUDITORIJĀ

- 13** *Diāna Popova.* Tumšā mantojuma institūciju izaicinājumi bērnu un jauniešu auditorijas sasniegšanā 260
- 14** *Elizabete Grinblate.* Holokausta komemorācijas un izglītības pārnese digitālajā vidē: atmiņas digitalizācija, datorspēles un virtuālā realitāte 275
- 15** *Raivis Sīmansons.* Sarežģītās pagātnes komunikācija bērnu un jauniešu auditorijai. Žaņa Lipkes memoriāla piemērs 291
- 16** *Diāna Popova, Elizabete Grinblate, Raivis Sīmansons.* Virtuālās realitātes kā ķermeniski, emocionāli un kognitīvi stimulējoša izglītības rīka nozīme tumšā mantojuma interpretācijā 301

NĀKOTNES REDZĒJUMS

- 17** *Aija van der Steina, Maija Rozīte.* Tumšā tūrisma vietu attīstība: nākotnes vīzijas un attīstības modelis 320

Difficult Heritage: Holocaust-Related Sites in Latvia,
in the Context of Tourism and Memory Culture
Summary 337

Monogrāfijas autori 346

Priekšvārds

Aija van der Steina

Starptautiskām tūristu plūsmām palielinoties, ir pieaugusi arī interese ne tikai par estētiski baudāmām, nācijai patīkamām un lepnumu raisošām tūristu pie-saistēm, bet arī par objektiem un vietām, kas saistītas ar traģēdijām un vēstu-riskiem notikumiem, par kuriem vietējā sabiedrība bieži izvēlas klusēt. Mūs-dienās, kad holokausta atmiņa ir kļuvusi par transnacionālu Eiropas atmiņas sastāvdaļu, arī ebreju un holokausta mantojuma vietas ir kļuvušas par tūristu intereses objektiem. Šajās vietās mijiedarbojas dažādu apmeklējuma motīvu vadīto tūristu un vietējo iedzīvotāju individuālā atmiņa, kolektīvā atmiņa un attieksme, kuru ietekmējuši dažādi politiskie, kultūras un sociālie faktori. Vietējo iedzīvotāju nevēlēšanās vai nespēja runāt par holokausta tēmu nepie-tiekamu vēstures zināšanu vai korektas notikumu interpretācijas dēļ, ar holo-kaustu saistītu piemiņas vietu un institūciju neiekļaušana tūrisma informācijā un tūrisma piedāvājumā var radīt iespaidu, ka šīs vietas nav vietējās sabiedrības atmiņā vai pat ka tā tiek noliegta. Ņemot vērā traģiskos un sarežģītos 20. gad-simta vēsturiskos notikumus Latvijā, joprojām daļā sabiedrības holokausta tēma ir jautājums par traģisku, sensitīvu, sāpīgu un sarežģītu mantojumu.

Uzsākot pētījumu par tūrisma izpausmēm holokausta vietās Latvijā, bieži saņēmām jautājumu par to, kāpēc šāda tēma izvēlēta, jo tūrisms un holo-kausta vietas cilvēku prātā nav savienojami jēdzieni, šādā kontekstā tūrisms pat drīzāk ir ar negatīvu konotāciju. Pamudinājums šādam pētījumam bija kāda ārvalstu tūrista atsauksme vietnē “*Tripadvisor*” par viņa pieredzi, apmek-lējot vienu no holokausta memoriāliem Latvijā. Šī apmeklējuma pieredze nebija pozitīva, un tās autors kritiski vērtēja vietējās pašvaldības un tūrisma atbildīgo institūciju darbu, kas lika izdarīt secinājumu, ka “vietējiem ir vien-alga”. Šī atsauksme bija pierādījums tam, ka holokausta vietas arī Latvijā ir tūristu interešu lokā, un to apmeklējuma pieredzes veido priekšstatu par vie-tējo sabiedrību un ietekmē mūsu valsts tēlu ārvalstīs. Uzsākot darbu pie šī pētījuma, mēs sapratām, ka šis pētījums atšķirsies no tradicionāliem tūrisma pētījumiem, jo šoreiz runa ir par pretrunīgu un sarežģītu mantojumu, pastā-vot dažādām interpretācijām un attieksmēm gan pret vēsturiskajiem notiku-miem, gan šī mantojuma atklāšanu tūristiem, gan izvēlētajām komunikācijas formām. Tāpēc mums bija svarīgi saprast dažādo iesaistīto pušu – tūristu, gan

vietējo iedzīvotāju, gan atmiņas institūciju, vietas plānotāju un tūrisma attīstības pārvaldītāju – viedokli, lai ar savu pētījumu mēs varētu dot pienesumu ne tikai akadēmiskajā laukā, bet arī praktisku ieguldījumu kopēja dialoga veidošanā starp iesaistītajām pusēm.

Tūrisma nozare ir kā tilts starp tūristu un vietējo sabiedrību, izprotot gan “savējo” uztveri, uzvedību un attieksmi, gan arī izprotot “svešo” motīvus, uzvedību un gaidas. Taču pildīt šī “tilta” funkciju drūmākajās tumšā mantojuma, tostarp holokausta, vietās ir daudz sarežģītāk, jo vieni var vēlēties atklāti runāt par notikumiem, savukārt citi, iespējams, vēlētos šīs vietas un notikumus noklusēt un aizmirst.

Autoru kolektīvā monogrāfija “Sarežģītais mantojums: holokausta vietas Latvijā tūrisma un atmiņas kultūras mijiedarbībā” ir sagatavota, balstoties uz Latvijas Zinātnes padomes finansētā projekta “Sarežģītais vēsturiskais mantojums Latvijā: holokausta vietas starp piemiņas kultūru, mūsdienu tūrisma pieprasījumu un piedāvājumu” (*MemoTours*) rezultātiem.

Projektu vadīja viena no šīs monogrāfijas zinātniskajām redaktorēm – Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece un Vidzemes Augstskolas asociētā profesore ekonomikas nozarē *Dr. oec.* Aija van der Steina. Projektu īstenoja starpdisciplināra pētnieku grupa – *Dr. hist.* Inese Runce, *Dr. sc. comm.* Didzis Bērziņš, *Dr. geogr.* Maija Rozīte, *Dr. phil.* Solveiga Krūmiņa-Koņkova, *PhD* Raivis Sīmansons un doktoranti – *Mg. arhiv.* Kaspars Strods, *Mg. hum.* Diāna Popova, *Mg. hum.* Elizabete Grinblate.

Neskatoties uz Covid-19 izraisītās pandēmijas ietekmi uz iedzīvotāju aktivitātēm un dažādu institūciju darbību, bet jo īpaši uz tūrismu, kas bija viens no pētāmajiem fenomeniem, pētnieki veiksmīgi spēja ne tikai adaptēties, bet arī pārorientēties un īstenot iecerētos pētījumus. Tāpēc izsakām visdziļāko pateicību visiem autoriem par darbu šīs monogrāfijas tapšanā.

Monogrāfijas autori izsaka **PATEICĪBU** par sadarbību un atbalstu pētījumu īstenošanā:

Sadarbības partneriem

- Žaņa Lipkes memoriāla kolektīvam un direktorei Lolītai Tomsonei un virtuālās realitātes pieredzes “Lipkes bunkurs” radošajai komandai Ievai Vīksnei, Līgai Vēliņai, Kasparam Lēvaldam, Laurim Taubem un “*Fallon Worldwide*” radošajam tehnologam Korijam Makleodam.
- Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja vadītājam Jūlijam Tereščenko un kolektīvam.
- Bauskas Tūrisma informācijas centra vadītājai Inesei Turkupolei-Zilpurei un kolektīvam.

Par atbalstu kartogrāfiskā materiāla sagatavošanā Jānim Krūmiņam (Latvijas Universitāte, ĢZZF Cilvēka ģeogrāfijas katedra) un Unai Krutovai (Rīgas Tehniskā Universitāte, RTU Būvniecības inženierzinātņu fakultātes Transportbūvju institūta Ģeomātikas katedra).

Par atsaucību un veltīto laiku jauniešu fokusgrupu dalībniekiem; intervētajiem ārvalstu virtuālās realitātes ekspertiem; Bauskas, Rēzeknes, Maskavas priekšpilsētas iedzīvotājiem un ekspertiem, pētījumā iesaistītajiem gidiem; Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja ārvalstu apmeklētājiem.

Ievads

Aija van der Steina, Inese Runce

Ģeopolitiski Baltijas jūras reģiona austrumu krasts (mūsdienu Latvija, Lietuva, Igaunija) ir bijis (īpaši 20. gadsimtā) lokālu un globālu militāru, ideoloģisku sadursmju krustpunkts, un šī ģeogrāfiskā krustpunkta simboliskais liecinieks mūsdienās ir arī sarežģītais vēstures mantojums, kur viens no centrālajiem un redzamākajiem punktiem un tēmām ir holokausts un tā piemiņas vietas.

Holokausts ir bijis viens no lielākajiem noziegumiem, kas ir risinājies Otrā pasaules kara laikā, kad Latvija atradās nacistu okupācijā (1941–1945). Līdz Otrā pasaules kara sākumam Latvija bija valsts, kur apmēram 30 % no visiem iedzīvotājiem veidoja dažādu etnisku un etnoreliģisku grupu minoritātes. Pēc 1935. gada Tautas skaitīšanas datiem, Latvijas Republikā dzīvoja vairāk nekā 93 000 ebreju.

Nacistiskās Vācijas represīvo iestāžu īstenotā holokaustā Latvijas teritorijā tika nogalināti vairāk nekā 70 tūkstoši vietējo un apmēram 20 tūkstoši no Eiropas atvesto ebreju. Holokausts padomju okupācijas laikā bija temats, kuru oficiālā padomju vēsture un ideoloģizētā atmiņa ignorēja un slēpa. Komunistiskais režīms pēc Otrā pasaules kara no cilvēku ikdienas izvītroja jebkura veida dažādību: diskusijās, pasaules uzskatos, tradīcijās, vērtībās, ceļošanas pieredzēs un atmiņās. Arī holokausta atmiņai un ar to saistītai piemiņai pēc Otrā pasaules kara nebija publiskas vietas komunistiskā režīma vēstures interpretācijās, komemorācijas kultūrā, urbānajā pilsētvidē vai lauku ainavā, muzejos, arhīvos un tūrismā.

Līdz ar Padomju Savienības un dzelzs priekškara sabrukumu arī attieksme pret holokausta tematiku krasī mainījās un pakāpeniski ieguva aizvien plašāku atspoguļojumu Latvijas sabiedrībā, bet ceļotāju un īpaši ebreju interese par bijušo Padomju Savienību pamazām veicināja holokausta piemiņas vietu iekļaušanu ceļotāju maršrutos.

Latvijā abu totalitāro režīmu atstātais sarežģītais mantojums ne tikai noplēsa dažādu kopienu komunistiskā režīma gadu desmitiem atstumtās un ignorētās ciešanas, bet arī sadalīja sabiedrību vairākās atmiņu konkurējošās frontēs, kas mēģināja viena otrai politiski un intelektuāli pierādīt, kuras ciešanas un kuras piemiņas vietas būtu izceļamas.

Pēc 1991. gada pakāpeniski veidojās arī holokausta piemiņas iemūžināšana, tostarp jaunu piemiņas vietu izveide, ko nereti īstenoja vietējas ebreju kopienas sadarbībā ar pašvaldībām un nevalstiskajām organizācijām. Sākot no 2002. gada, muzejā “Ebreji Latvijā” (tolaik vadītājs Margērs Vestermanis) īstenotā projektā tika apzinātas 284 dažādas ar holokaustu saistītas piemiņas vietas. Projektu vadīja Meijers Melers (1929–2015), kura personības ietekme, atdeve un veltīšanās šim darbam iedvesmoja daudzus pētniekus, aktivistus un interesentus pievienoties un līdzdarboties. Lielākā daļa no holokausta piemiņas vietām ir apkopotas Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centra izveidotajā datubāzē, kā arī muzeja un M. Melera publicētajos pētījumos (Melers, 2013).

Atdzimušās atmiņas manifestējās holokausta piemiņas vietu institucionalizācijā, piesaistot dažādas mērķauditorijas, veidojot jaunas izglītības programmas un būvējot starptautiskus sadarbības tiltus gan ar valstiskajām institūcijām, gan starptautiskām organizācijām, tostarp kultūras un atmiņas institūcijām, un tūrisma biznesa vidi.

Pjērs Norā (*Pierre Nora*) ir uzsvēris cilvēka dzīves eksistences un akadēmisko pētījumu paradoksu – par atmiņu runā tik daudz tieši tāpēc, ka tās ir palicis tik maz. Norā uzskata, ka atmiņas vietas pastāv tad, kad nav vairs atmiņas vides (Nora, 1989: 7).

Ceļošana un tūrisms tradicionāli asociējas ar atpūtu, izklaidi un tādiem tūrisma objektiem un pasākumiem, ar kuriem valsts iedzīvotāji lepojas un labprāt rāda viesiem. Taču vēsturiski ceļotājus vienmēr ir piesaistījušas arī vietas, kas saistītas ar nāvi un traģēdijām (Seaton, 1996). Tādu vietu apmeklēšana, kas saistītas ar dabas katastrofām, kariem, iedzīvotāju genocīdu, atsevišķu personu reālām vai leģendās balstītām nāves vietām, tiek apzīmēta ar Malkoma Folijs (*Malcolm Foley*) un Džona Lenona (*J. John Lennon*) (Foley and Lennon, 1996) ieviesto *tumšā tūrisma* apzīmējumu. Lai gan joprojām pretrunīgi vērtēts akadēmiskajās un profesionālajās aprindās, jēdziens *tumšais tūrisms* no akadēmiska koncepta un termina ir kļuvis par pazīstamu zīmolu. **Aija van der Steina** monogrāfijas 3. nodaļā, apkopojot tumšā tūrisma teorētiskos aspektus ar holokaustu saistītu vietu kontekstā, atklāj nozīmīgākos jēdzienus, pētījumu virzienus, raksturo tos piedāvājuma un pieprasījuma aspektus, kas izmantoti šī tūrisma fenomena konceptualizācijā. Tumšais tūrisms mūsdienās ir kļuvis par neatņemamu tūrisma sistēmas sastāvdaļu, bet, ņemot vērā tumšā tūrisma disonējošo un sarežģīto dabu, ir jāturpina starpdisciplinārs dialogs, lai šo jēdzienu tūrisma attīstībā iesaistītās puses neuztvertu ar atšķirīgu nozīmi. Autore lidztekus “tumšā tūrisma” terminam latviešu valodā iesaka lietot arī apzīmējumu “drūmais tūrisms”, to attiecinot uz tumšākajām tumšā tūrisma vietām.

Tumšā tūrisma konceptualizācijas pirmajā desmitgadē galvenais uzsvars tika likts uz tumšā tūrisma piedāvājuma aspektiem (*supply side*), galveno uzmanību pievēršot tumšā mantojuma vietu tipoloģizācijai, atklājot atšķirības starp reālām nāves vietām un vietām, kas tiek asociētas ar nāvi (Lennon, Foley, 1999; Miles, 2002). Filīpa Stouna (*Philip Stone*) (Stone, 2006: 151) tumšā tūrisma spektrs dod ietvaru tumšā tūrisma piedāvājuma pozicionēšanai, balstoties uz atšķirīgu vietu “tumšuma” intensitāti un tūrisma produkta raksturojošiem aspektiem. Kā nozīmīgākie aspekti tiek minēti: izklaides vai izglītības funkcija, orientācija uz izklaidi vai saglabāšanu un piemiņu, vietas reālais un uztvertais autentiskums, laika distance, orientācijas pakāpe uz tūrismu, tūrisma infrastruktūra, politiskā ietekme un ideoloģija.

Tumšā tūrisma vietu politiskā un ideoloģiskā dimensija liek tās skatīt plašākā sociālā un politiskā kontekstā, izprotot šī mantojuma funkcijas kolektīvajā mantojumā (Roberts, Stone, 2014). Daudzām tumšā tūrisma vietām ir nozīmīga loma kolektīvajā atmiņā (Allar, 2013) un tas ir cieši saistīts ar plašāku piemiņas politiku (Seaton, 2009). **Didzis Bērziņš** 1. nodaļā izskaidro holokausta atmiņas veidošanās procesus Latvijā, aprakstot nacistiskās un padomju propagandas uzslāņojumus. Autors uzsver, ka smagās vēsturiskās pieredzes atcerēšanās un kritiska tās izvērtēšana dod iespēju izprast daudzus šodienas attieksmju iemeslus un palīdz identificēt tos diskursus, kurus vēl joprojām tieši vai pastarpināti, apzināti vai neapzināti ietekmē dažādi kultūras uzslāņojumi. **Raivis Šimansons**, izmantojot sociālās atmiņas un muzejpētniecības atziņas, grāmatas 4. nodaļā aplūko holokausta memorializācijas procesus Rīgas pilsētvīdē kopš 80. gadu vidus un secina, ka rīcības modelis holokausta memorializācijā Rīgas pilsētvīdē kopš 20. gadsimta 80. gadiem ir palicis nemainīgs. Autors par efektīvāko memorializācijas instrumentu pēdējās trīs desmitgadēs Latvijā uzskata memoriālo muzeju, kurš vienlīdz saglabā un komunicē sarežģīto mantojumu, piedāvājot modernam kultūras tūrismam nepieciešamo pakalpojumu klāstu. **Solveiga Krūmiņa-Koņkova**, pētot holokausta memoriālu simbolisko valodu, secina, ka to attīstība Latvijā ir līdzīga šī mākslas žanra attīstībai Eiropā pēc 20. gadsimta 60. gadiem. Padomju okupācijas laikā uzstādītās piemiņas zīmes ir atņēmušas holokausta upuriem viņu identitāti, bet to simboliskās valodas vēstījums ir maldinošs. 21. gadsimta sākumā izveidotie piemiņas memoriāli, īpaši Rīgā, pilnīgi atbilst mūsdienu holokausta memoriālās mākslas žanra prasībām – to ikonogrāfijā vērojami kā specifiski ebreju reliģiskie simboli, tā arī simboli ar universālu un uz nākotni vērstu vēstījumu.

Tumšajā tūrisma spektrā tiek izdalīti septiņi tumšā tūrisma produkti, uz tumšākajām vietām attiecinot – tumšās atdusas vietas, tumšās genocīda noietnes un izstādes (Stone, 2006: 152–157) un uzsverot, ka tumšākās no tumšā

tūrisma vietām netiek mērķtiecīgi veidotas kā tūrisma produkti. **Kaspars Strods un Diāna Popova** 12. nodaļā apskata holokausta piemiņas vietas Latvijā, pievēršoties arī jautājumam par to, kā ar holokaustu un ebreju kopienas vēsturi saistītas piemiņas un kultūrvēsturiskās vietas tiek iekļautas tūrisma informācijas vietnēs. Autori secina, ka informācija par holokausta mantojumu tiek iekļauta tikai daļā novadu tūrisma informācijas vietņu, turklāt to ir grūti iekļaut tradicionālās tūrisma piedāvājuma kategorijās.

Kaspars Strods 5. nodaļā, analizējot holokausta atspoguļojumu Latgales muzejos, atklāj, ka informācija par holokaustu, lai gan atrodama, tomēr lielākajā daļā analizēto muzeju ekspozīciju vērtējama kā fragmentāra. Holokausts tiek pasniegts kā daļa no kopējās attiecīgās apdzīvotās vietas ebreju vēstures stāsta un kultūrvēstures, ko daļēji nosaka pieprasījums. Līdz ar to nākotnē būtu jāmeklē jauni veidi, kā runāt par šiem traģiskajiem pagātnes notikumiem.

Pēdējā desmitgadē pētnieki ir pievērsušies tumšā tūrisma pieprasījuma aspektiem, pētot tumšā mantojuma apmeklētāju / tūristu motivāciju, uzvedību un pieredzi. Empīriski pētījumi holokausta vietās atklāj, ka apmeklētāju motivācija ir dažāda un cieši saistāma ar kultūrvēsturiskā mantojuma apmeklējuma motīviem. Tā sniedzas tālāk vai pat pilnīgi nav saistīta ar aizraušanos ar nāvi vai tās fascinējumu (Biran, Poria, Oren, 2011; Isaac, Cakmak, 2014; Lewis et al., 2022). **Aija van der Steina un Maija Rozīte** 6. nodaļā, balstoties uz reprezentatīvas Latvijas iedzīvotāju aptaujas datiem, atklāj iedzīvotāju apmeklējuma motīvus, uzvedību un pieredzes dimensijas holokausta vietās Latvijā. Pētījums atklāj piemiņas vietu un īpaši muzeju lomu holokausta izglītības procesā. Pēc autores domām, holokausta vietu iekļaušana tūrismā veicinās šo vietu atpazīstamību un apmeklēšanu, rosinot apmeklētājos emocionālu, kognitīvu un mūsdienu norisēm reflektējošu pieredzi un ietekmējot procesus, kas saistīti ar kolektīvo atmiņu un piemiņu. Izmantojot kvantitatīvu pieeju, ir atklāta to ārvalstu tūristu pieredze, kuri apmeklējuši Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeju. Pētījums apstiprina Daniela Reinoldsa (*Daniel Reynolds*) (2016) atziņu, ka bieži vien tūristi tiek uzskatīti par neizglītotu, uz izklaidi orientētu masu, lai gan holokausta vietu kontekstā varam runāt par izglītotiem un kritiski domājošiem tūristiem, kuri spēj atklāt un norādīt uz korektas interpretācijas un autentiskuma trūkumu.

Autentiskuma jautājums ir bijis viens no centrālajiem jautājumiem tumšā tūrisma konceptualizācijas mēģinājumos. Dž. Lenona un M. Folijs (Lennon, Foley, 2000) ieskatā, komodifikācijai pārvēršot holokausta vietas patēriņa produktos, tos rekonstruējot vai veicot citus pārveidojumus, apmeklētāju pieredze nav vairs autentiska. Daniels Reinoldss (Reynolds, 2016) kritiski vērtē reālu iespēju piedāvāt vēsturiski autentisku pieredzi holokausta vietās laika

radīto izmaiņu dēļ. Šajā kontekstā nozīmīga loma ir vietu un notikumu korektai un kvalitatīvai interpretācijai, jo tā nodrošina patiesu izglītojošu pieredzi (Lennon, 2017). **Inese Runce** pievēršas interpretācijas jautājumiem, atklājot gidu pieredzi vēsturiskā un mūsdienu šķēsgriezumā, izzinot un interpretējot ebreju mantojuma un holokausta vietas tūristiem Latvijā. Autore secina, ka holokausta vēstures un piemiņas vietu stāsts, ar ko gadu desmitiem dalās Latvijā strādājošie gidi, nav viegli saprotams bez 20. gadsimta vēstures ekskursa. Gidu cilvēciskie izaicinājumi, viņu profesionālās izglītības attīstība un formācijas procesi cieši savijušies ar Latvijas ebreju kopienas vēsturi, traģēdiju un atdzimšanu Latvijā.

Gan no atmiņu institūciju, gan tūristu puses joprojām pretrunīgi tiek vērtēta izglītojošās funkcijas un izklaides aspektu apvienošana un bieži vien kompromiss par labu izklaidei (Sharpley, Stone, 2009), kā arī moderno tehnoloģiju un komunikācijas kanālu izmantošana. Lai gan, jo īpaši jauniešu auditorijā, moderno tehnoloģiju risinājumi un tāda pašizteiksmes forma kā pašbilde ir kļuvuši par neatņemamu ikdienas un tūrisma pieredzes sastāvdaļu (Wight, 2020). Tumšais mantojums pārsvarā tiek skatīts kā pieaugušo domēns (Kerr et al., 2021), līdz ar to jautājumi par to, kā komunicēt un interpretēt traģiskās vēstures lappuses jaunākajām paaudzēm, joprojām ir maz pētīti. **Diāna Popova** 13. nodaļā, apskatot Annes Frankas nama Amsterdamā piemēru, atklāj tumšā mantojuma institūciju izaicinājumus bērnu un jauniešu auditorijas sasniegšanā. Savukārt 10. nodaļā par holokausta atmiņu sociālajos medijos autore, analizējot Latvijas ebreju kopienas un kultūras, vēstures un holokausta atmiņas institūciju klātbūtni sociālajos tīklos, secina, ka paralēli oficiālajam jeb sankcionētajam atmiņas institūciju naratīvam sociālie mediji ir kļuvuši par platformu, kur vērojamas dažādas holokausta komemorācijas un pašinterpretācijas izpausmes. **Elizabete Grinblate** 14. nodaļā analizē jautājumus par holokausta komemorācijas un izglītības pārnesei uz digitālo vidi. Izvērtējot vairākus gan vietēja, gan starptautiska mēroga digitālus risinājumus, tiek skatīti tādi aspekti kā autentiskums, izglītība, interaktivitāte, vēstures spēlošana, iemiesota pieredze. Veiksmīgas mijiedarbības rezultātā minētie aspekti spēj veicināt pozitīvas izmaiņas holokausta atmiņas diskursā un samazināt aizspriedumus par digitālo risinājumu izmantošanu sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma interpretācijā.

Līdz šim maz ir pētītas arī vietas un atmiņu institūcijas, kas veltītas ebreju glābējiem holokausta laikā, lai gan šādu atmiņu institūciju parādīšanās ir novērota pēdējā desmitgadē dažādās Austrumeiropas valstīs. **Raivis Sīmansons** 15. nodaļā izvērsis gadījuma analīzi par Žaņa Lipkes memoriālu Rīgā, kas ir veltīts lielākajai ebreju glābšanas iniciatīvai Latvijā nacistu okupācijas laikā

un tā īstenotajām komunikācijas un inovatīvām muzejpedagoģiskajām praksēm, izmantojot paplašinātās jeb virtuālās realitātes tehnoloģijas holokausta izglītībā. Pētījumā apstiprinās atziņa, ka tieši paplašinātās realitātes tehnoloģijas, kas rada iespēju strādāt gan ar fizisko, gan virtuālo telpu, var palīdzēt risināt atmiņas krīzes problēmu laikmetā, kad “dzīvā atmiņa” par holokaustu izzūd (*Future Memory Foundation*). **Diāna Popova, Elizabete Grinblate un Raivis Sīmansons** ir veikuši gadījuma izpēti par Žaņa Lipkes memoriāla producētās virtuālās realitātes pieredzes “Lipkes bunkurs” testēšanu jauniešu auditorijā. Izmantojot fokusgrupu intervijas un empātisko kartēšanu, pētnieki analizē virtuālās realitātes kā tumšā mantojuma interpretācijas rīka izmantošanas priekšrocības un izaicinājumus. Pētījumā secināts, ka kvalitatīvs, detalizēts un vēsturiski precīzs virtuālās realitātes saturs var kalpot kā ķermeniski, kognitīvi un emocionāli stimulējošs muzeju izglītības palīg līdzeklis.

Lai arī joprojām nepietiekami ir pētīti tumšā mantojuma vietu pārvaldības aspekti (Light, 2017), taču viens no galvenajiem pārvaldības un vadības uzdevumiem ir novērst disonansi un potenciālos konfliktus, kas var rasties starp dažādām ieinteresētām vai iesaistītām grupām (Ashworth, Hartmann, 2005). Disonanse var pastāvēt starp vietējās sabiedrības grupām, vietējo iedzīvotāju vai grupu piemiņas mērķiem un ārvalstu tūristu gaidām. Iesaistīto pušu iesaiste un to interešu respektēšana tūrisma vietās ir pierādīta un nozīmīga (Timothy, Boyd, 2003; Li et al., 2020). Apzinoties tumšā mantojuma sarežģīto raksturu un dažādu grupu iespējamo atšķirīgo viedokli par šīm vietām un vēsturiskajiem notikumiem tajās, vietējo iedzīvotāju viedoklis gan mikro, gan makro līmenī ir ļoti svarīgs, lai nodrošinātu ilgtspējīgu šo vietu un galamērķu attīstību, lai izvairītos no potenciāliem konfliktiem starp vietējiem iedzīvotājiem un vietu apmeklētājiem. **Maija Rozīte, Aija van der Steina un Kaspars Strods** grāmatas 8. nodaļā atklāj reprezentatīvas Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultātus un Rēzeknes gadījuma analīzi par iedzīvotāju attieksmi pret ar holokaustu saistītu vietu iesaisti tūrismā. Pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijas mērogā lielākās daļas iedzīvotāju attieksme pret ebreju mantojumu un ar holokaustu saistītu vietu iekļaušanu tūrisma informācijā kopumā ir pozitīva. Taču tūrisma vietu pārvaldītājiem ir vitāli svarīgi noskaidrot vietējo iedzīvotāju kopienas viedokli par tūrisma attīstību vai šo vietu iesaisti tūrismā, kā arī informēt un izglītēt vietējo sabiedrību par šo vietu izmantošanu tūrismā piemiņas un izglītības nolūkā, nevis izklaides mērķiem. **Aija van der Steina** 7. nodaļā, balstoties iesaistīto pušu teorijā un heterodoksā mantojuma pieejā, analizē Bauskas piemēru, atklājot vietējās kopienas attieksmi pret ebreju mantojuma un holokausta vietu iekļaušanu tūrismā. Līdzīgi **Maija Rozīte** 9. nodaļā, izmantojot Maskavas priekšpilsētas

piemēru, analizē, kā tādu sarežģīto mantojumu kā bijušā ebreju geto teritorija apzināt, iezīmēt, iekļaut gan tūrismā, gan pilsētas apkaimes attīstībā. Abos pētījumos pilsētas attīstītāju, vietējo iedzīvotāju un tūrisma ekspertu viedokļu analīze atklāj galvenos izaicinājumus šajā procesā, uzsverot, ka, apkaime vai ceļojuma galamērķi attīstot, jāsaglabā līdzsvars starp vēsturisko mantojumu, arhitektūras pieminekļiem un apkaimes kā dzīves vietas un tūrisma attīstību. Tiek atzīts, ka tūrisma attīstībai nepietiek tikai ar uzņēmēju iesaisti un veicināšanas aktivitātēm, ir nepieciešama arī vietējo iniciatīva, atbalsts un ilgtermiņa aktivitātes.

Ne atmiņas, ne tūrisms, ne arī tumšā mantojuma vietas nav statiskas un laikā nemainīgas. Laika gaitā atsevišķas nāves, ciešanu vietas kļūst par piemiņas vietām, bet vēlāk sarežģītā mantojuma vietas var kļūt par mantojuma vietām un pat piesaistīt apmeklētājus, tostarp tūristus (Convery et al., 2014; Hartman, 2014). Lai arī, holokaustam kļūstot par kopēju Eiropas atmiņu, izvirzās ētisks pienākums nākotnē atcerēties un runāt par šīm tumšajām vēstures lappusēm (Diner, 2007 citēts Assmann, 2010: 100), dzīvo atmiņu izzušana par holokaustu, holokausta noliegšanas tendences pieaugums, radikālā islāma attīstība, migrācijas tendences Eiropā un nacionālisma uzplaukums, veicinot antisemitismu, ir tikai daži faktori, kas ietekmēs holokausta vietu apmeklēšanu (Podoshen, 2017). **Aija van der Steina un Maija Rozīte** monogrāfijas nobeigumā, balstoties uz tipoloģiski atšķirīgu holokausta vietu analīzi Latvijā un izmantojot scenāriju metodi, iezīmē trīs nākotnes scenārijus šo vietu attīstībai tūrisma kontekstā. Tiek piedāvāts arī konceptuāls modelis tumšā mantojuma objektu / vietu iesaistei tūrismā. Autori secina, ka tikai iekļaujoša atmiņas kultūra kopā ar vietējās kopienas vēlmi, spēku un tiesiskajām iespējām ietekmēt lēmumu pieņemšanu nodrošinās līdzsvarotu vietas un tūrisma attīstību.

Zīmējot nākotnes vīzijas par tūrisma attīstību sarežģītā mantojuma vietās laikā, kad vairs nebūs dzīvi tā liecinieki, atbilde ir atkarīga no tā, vai šis mantojums vēl joprojām būs diskutējams. Tikai mantojuma “sarežģītības” iemeslu un aspektu izpratne, visu iesaistīto pušu atvērts dialogs un profesionāls atmiņas institūciju darbs holokausta mantojuma saglabāšanā un interpretācijā var mazināt tumšā mantojuma disonansi.

LITERATŪRA

Allar, K. P. (2013). 13. Holocaust tourism in a post-Holocaust Europe: Anne Frank and Auschwitz. In: L. White, E. Frew (eds). *Dark tourism and place identity*. Routledge, pp. 189–201.

- Ashworth, G., Hartmann, R. (2005). *Horror and human tragedy revisited: the management of sites of atrocities for tourism*. Cognizant Communication Corporation.
- Assmann, A. (2010) The Holocaust – a Global Memory? Extensions and Limits of a New Memory Community. In: A. Assmann, S. Conrad (eds). *Memory in a Global Age*. Palgrave Macmillan Memory Studies. Palgrave Macmillan, London.
- Biran, A., Poria, Y., Oren, G. (2011). Sought experiences at (dark) heritage sites. *Annals of Tourism Research*, 38 (3), 820–841. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.12.001>
- Convery, I., Corsane, G., Davis, P. (eds). (2014). *Displaced heritage: responses to disaster, trauma, and loss*, 16. Boydell & Brewer Ltd.
- Foley, M., Lennon, J. J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 198–211. <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>
- Future Memory Foundation* timeklvietne. Sk.: <https://www.futurememoryfoundation.org>.
- Hartmann, R. (2014). Dark tourism, thanatourism, and dissonance in heritage tourism management: New directions in contemporary tourism research. *Journal of Heritage Tourism*, 9 (2), 166–182. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2013.807266>
- Isaac, R. K., Çakmak, E. (2014). Understanding visitor's motivation at sites of death and disaster: the case of former transit camp Westerbork, the Netherlands. *Current Issues in Tourism*, 17 (2), 164–179. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.776021>
- Kerr, M. M., Stone, P. R., Price, R. H. (2023b). Young tourists' experiences a dark tourism sites: Towards a conceptual framework. In: M. M. Kerr, P. R. Stone, R. H. Price (eds). *Children, Young People and Dark Tourism*. Routledge, pp. 19–39.
- Lennon, J. J., Foley, M. (1999). Interpretation of the unimaginable: the US Holocaust Memorial Museum, Washington, DC, and “dark tourism”. *Journal of Travel Research*, 38 (1), 46–50. <https://doi.org/10.1177/004728759903800110>
- Lennon, J. J. (2017). ‘Dark Tourism’. In: *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Oxford University Press.
- Lewis, H., Schrier, T., Xu, S. (2022). Dark tourism: motivations and visit intentions of tourists. *International Hospitality Review*, 36 (1), 107–123. <https://doi.org/10.1108/IHR-01-2021-0004>
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
- Melers, M. (2013). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Miles, W. F. (2002). Auschwitz: Museum interpretation and darker tourism. *Annals of Tourism Research*, 29 (4), 1175–1178. <https://doi.org/10.1016/S0160-7383%2802%2900054-3>
- Nora, P. (1997). Between Memory and History. In: P. Nora (ed.). *The Realms of Memory: Rethinking the French Past. Vol. 1: Conflicts and Divisions*. New York: Columbia University Press, pp. 1–20.
- Podoshen, J. S. (2017). Trajectories in Holocaust tourism. *Journal of Heritage Tourism*, 12 (4), 347–364. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2016.1197228>

- Reynolds, D. (2016). Consumers or witnesses? Holocaust tourists and the problem of authenticity. *Journal of Consumer Culture*, 16 (2), 334–353. <https://doi.org/10.1177/1469540516635396>
- Roberts, C., Stone, P. (2014). Dark tourism and dark heritage: Emergent themes, issues and consequences. In: I. Convery, G. Corsane, P. Davies (eds). *Displaced heritage: Responses to disaster, trauma and loss*. Woodbridge: Boydell Press, pp. 9–18.
- Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 234–244. <https://doi.org/10.1080/13527259608722178>
- Seaton, A. V. (2009). Thanatourism and its discontents: An appraisal of a decade's work with some future issues and directions. In: T. Jamal, M. Robinson (eds). *The Sage handbook of tourism studies*. Sage, pp. 521–542.
- Sharpley, R., Stone, P. (2009). (Re) presenting the macabre: Interpretation, kitschification and authenticity. In: R. Sharpley, P. R. Stone (eds). *The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism*. Channel view publications, pp. 109–128.
- Stone, P. (2006). A Dark Tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism*, 54 (2), 145–160.
- Timothy, D. J., Boyd, S. W. (2003). *Heritage tourism*. Pearson Education.
- Wight, C. A. (2020). Visitor perceptions of European Holocaust Heritage: A social media analysis. *Tourism Management*, 81, 104142. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104142>

**SAREŽĢĪTAIS
MANTOJUMS:
HOLOKAUSTA
ATMIŅA UN
TUMŠAIS
TŪRISMS**

1 Sarežģītā mantojuma atcerēšanās kā paradigma: holokausta atmiņas veidošanās procesi Latvijā

Didzis Bērziņš

Atmiņas (es lietoju daudzskaitļa formu, lai uzsvērtu mūsu spēju atcerēties dažādas lietas) var aizmigloties un sairt. Tās var kļūt selektīvas, stilizētas, izgreznotas un vēlākas pieredzes un informācijas ietekmētas. Turklāt atmiņas var būt neskaidras, sagrozītas, apspiestas un noliegtas. Vēl jo vairāk, tās var radīt, iekvēlināt un vairot naidu. [...] Tomēr atmiņas var arī būt tikpat precīzas, cik tās ir sāpīgas, tikpat skaidras, cik neapspiežamas. Tās var tikt saasinātas, saglabātas, pastiprinātas, dokumentētas un arī labotas, lai tās liecinātu par patiesību padziļinātā izpratnē. (Roth, 2001)

Ievads

Lai gan nacistu Otrajā pasaules karā īstenotā ebreju sistemātiska un masveidīga iznīcināšana līdz pat PSRS pastāvēšanas beigām netika apzīmēta ar jēdzienu “holokausts”, un vēl acīmredzamāk, tika ierāmēta atbilstoši padomju ideoloģijas teorētiskajām un praktiskajām deformācijām,¹ holokausta pētniecība pēdējās desmitgadēs arvien ir pārvērtējusi atziņu, ka padomju 20. gadsimtā okupētajās un kontrolētajās teritorijās ebreju iznīcināšanas temats bija tabu.² Holokausts padomju okupētajās teritorijās 45 gadu laikā bija specifisks

1 Kopumā holokausta tematikai Latvijas PSR historiogrāfijā tika atvēlēta pieticīga vieta. Holokausts visbiežāk tika raksturots kā pret padomju pilsoņiem vērsta terora sastāvdaļa, nevis kā patstāvīga problēma. Lai arī atsevišķos darbos ebreju iznīcināšanai Otrā pasaules kara laikā veltīta būtiska uzmanība, arī šajos gadījumos tikai kontekstā ar padomju tautas vai pilsoņu ciešanām. Savukārt tā laika nozīmīgākajos darbos ebreju iznīcināšana dažkārt tikai pieminēti atsevišķos piemēros vai tai atvēlēta īsa rindkopa kontekstā ar vispārējo nacistiskās okupācijas politiku un teroru (Berzin'sh, 2013).

2 Šādi izņēmumi gan joprojām pastāv, piemēram, Haincs Dītrihs Lēve (*Heinz-Dietrich Löwe*) raksta, ka “vidējais padomju lasītājs nekad nesaņēma nekādu informāciju par nacistu iznīcināšanas pasākumiem pret ebrejiem” (Löwe, 2011: 186).

diskurss, kas ietvēra gan temata noklusējumu, gan sagrozišanu atbilstoši padomju ideoloģijai, gan izmantošanu propagandas vajadzībām (Amar, 2014). Tādēļ padomju perioda propagandas mantojums, ko nu jau vairāk nekā pirms trim desmitgadēm pārņēma atjaunotā Latvijas Republika, bija daudzslāņains. No vienas puses, tas bija pārspilējums, kas attiecas uz latviešu lomu holokaustā un kas tās kategoriskākajā versijā izpaužas sešdesmito gadu padomju historiogrāfijā tapušajā tēzē par “bezvācu holokaustu” jeb bezvaras periodu mēneša ilgumā vai pat vairāk, kura laikā vietējie iedzīvotāji it kā patstāvīgi ķērušies pie ebreju iznīcināšanas (Stranga, 2006: 14), un citas padomju mītrades, kas būtiski pārspilē vietējo iedzīvotāju iesaistes labprātību, apmērus un atbalstu nacistu īstenotajai ebreju slepkavošanai, tai skaitā temata noklusējuma un valstiska antisemitisma sekas. No otras puses, tā bijusi ilgstoša pretestība tematam un noliegums pieņemt ne tikai iespējamo latviešu pašiniciatīvas, bet arī vietējo iedzīvotāju līdzdalības aspektu holokausta realizācijā, centienus diskutēt par šo jautājumu reducējot uz padomju propagandas ietekmi.

Pagātnes mantojuma un ārējās propagandas šķēršļi holokausta izprašanā

Padomju ideoloģizācijas sekas, kas attiecas uz holokausta tematiku, ir kavējušas bezkaislīgu holokausta izpēti Latvijā, dažkārt pētniekiem liekot ieņemt automātiskas aizstāvības pozīcijas. Par holokausta tematikas aktualitāti liecina arī uz krievvalodīgo auditoriju orientētajos Latvijas grāmatu namos plaši izplatītie darbi, kas bez skaidrojumiem un komentāriem atkārtoti padomju historiogrāfijas pamattēzes par latviešu kolaboracionistiem, asins noliešanu Salaspils nāves nometnē,³ simtiem tūkstošu ārvalstu ebreju, kas nogalināti Latvijā, un tūkstošiem ebreju sadedzināšanu Rīgas Horālajā sinagogā, bet jo īpaši akcentē vietējo iedzīvotāju lomu un motivāciju holokausta īstenošanā. Spilgts piemērs ir pēc pamatprofesijas ārsta Maksima Margolīna (*Maksim Margolīn*) apcere par holokaustu Latvijā, kurai dots apakšnosaukums – “Nogalināt visus ebrejus!” (Margolīn, 2011). Darba autors holokaustu attēlo kā Latvijas nacionālās valsts attīstības loģisku rezultātu:

Arāja komandas, tās skaitā vairāku simtu citu slepkavu, darbs kļuva par kroni antisemitiskajai kampaņai, kuru Latvijā divu starpkaru desmitgažu

³ Salaspils koncentrācijas nometnei veltītie padomju mīti kritiski analizēti Latvijas vēsturnieku publikācijā (Kangeris et al., 2016).

laikā īstenoja galēji labējie nacionālisti. Hitleriešu ienākšana viņiem kļuva par to brīnumnūjiņu, pēc kuras mājienu sāka realizēties viņu visslēptākais sapnis – nogalināt visus ebrejus. Visus! Kā vienu! (Margolin, 2011: 17)

Vēsturnieks Boriss Sokolovs norādījis, ka vairākums Krievijas vēsturnieku, publicistu un žurnālistu ir pārliecināti, ka Baltijā kopš deviņdesmitajiem gadiem noris vēstures revīzija vai pat falsifikācija, bet Krievijas vēsturnieku darbos, kas veltīti Latvijai Otrajā pasaules karā, lielākoties tiek mazināta padomju represiju nozīme un pārspīlēta vietējo kolaboracionistu loma nacistu pastrādātajos noziegumos, kuru centrālais elements ir holokausts, turklāt Vladimira Putina prezidentūras laikā šāda perspektīva kļuvusi par režīma politiku (Sokolov, 2009). Par to liecina arī atsevišķu ar oficiālo Maskavu cieši saistītu pagātnes pētniecības institūciju darbība – vizīteiktāk fonds “Vēsturiskā atmiņa”, kas izrāda īpašu interesi par Otrā pasaules kara vēsturi Latvijā, uzturot spēkā Krievijas pagātnes politikai vēlamos jau pieminētos priekšstatus par holokausta norisi Latvijā. Ņemot vērā Latvijai naidīgas propagandas izplatīšanu, fonda direktors Aleksandrs Djukovs un pētniecības programmu vadītājs Vladimirs Simindejs 2012. gadā tika pasludināti par *persona non grata* Latvijā.

Tostarp šāda politiskā spiediena rezultātā holokausts un latviešu vaina tajā kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas ir bijis jūtīgs jautājums un bieži kļuvis par iemeslu gan konfliktiem, antisemitiska diskursa publiskošanai. Tāpat holokausta atmiņu Latvijā būtiski ietekmējuši identitāšu sāncensība par lielākā upura tiesībām, jo līdzīgi kā ebrejiem holokausta atcere, latviešu identitātes centrālais elements ir stāsti par padomju laika represijām (Zelče, 2009), savukārt holokausts no šīs latviešu identitātes perspektīvas ticis izstumts. Antropoloģe Vieda Skultāne savulaik norādīja, ka padomju represijas un tās simbolizējošais elements – deportācijas – kļuva par būtisku latviešu identitātes sastāvdaļu, tāpat kā holokausts ir nozīmīgs pašizpratnes veidotājs ebrejiem (Skultans, 1997: 765). Izmantojot vēsturnieka Dena Stouna (*Dan Stone*) apzīmējumu, holokausta izpratne atjaunotajā Latvijā veidojusies atmiņu merkantilisma izpratnes ēnā (Stone, 2016). Pēc analogijas ar 19. gadsimta ekonomikas teoriju D. Stouns norāda uz aplamo priekšstatu, ka atmiņas ir ierobežots lauks, un, lai atcerētos kādu vienu notikumu, cits jāaizmirst, respektīvi atmiņu atzīšana darbojas savstarpējas konkurences apstākļos un kopējais resurss ir ierobežots. Atmiņu veidošanās prakse pēdējās desmitgadēs norāda uz pretējo – vienu traģisku noriņu atminēšanās, pieminēšana un nožēlošana visbiežāk nozīmē iedziļināšanos un empātiju arī pret citiem ārkārtējiem noziegumiem. Tādā izpratnē holokausta globālā atmiņa pretēji kritiķu apgalvotajam ir veicinājusi atcerēšanos gan kā globālu, gan nacionālu fenomenu.

Pretrunīgais holokausta diskurss un Latvijas neatkarības atjaunošana

Vispirms Atmodas periodā (1987–1991) tapa tiesiskais ietvars, kas turpmākajos gados nozīmīgi ietekmēja holokausta diskursu Latvijā. Holokausta atmiņas kontekstā nozīmīgākais notikums bija 1990. gada 19. septembrī Latvijas Republikas Augstākās Padomes pieņemtā deklarācija “Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā”, kas nosodīja nacistu un viņu vietējo kolaboracionistu noziegumus un vēstīja, ka Latvijas Republika uzņemas atbildību par holokausta atmiņas veidošanu:

Ar dziļu nožēlu ir jāatzīst, ka to vidū, kas palīdzēja realizēt okupantu ierosināto teroru, ir bijuši arī Latvijas pilsoņi. Nav un nevar būt nedz attaisnojuma, nedz sodāmības noilguma asiņainajam genocīdam pret ebreju tautu kā noziegumam pret cilvēci. [...] Latvijas Republika uzņemas rūpes par ebreju – genocīda upuru – piemiņas iemūžināšanu, kā arī par to Latvijas pilsoņu piemiņas saglabāšanu, kuri mēģināja glābt un glāba nelaimīgo fašisma upuru dzīvības, riskējot ar savējo (Latvijas Republikas Augstākā Padome 1990, 19. sept.).

Latvijas Republikas likumdevējs arī noteica 4. jūliju par oficiālu Latvijas atceres dienu – Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienu, kurā izkarams Latvijas valsts karogs sēru noformējumā un kurā pie nodedzinātās Rīgas Horālās sinagogas ar augstāko valsts amatpersonu piedalīšanos ik gadu notiek svīnīgs piemiņas pasākums. Tomēr būtiskāk, ka par atjaunotās Latvijas atmiņas politikas pamatmērķi kļuva padomju noziegumu atmakošana un nosodīšana, bet holokausta izpēte sākotnēji bija tālu no atjaunotās valsts historiogrāfijas prioritātēm (Katz, 2016).

Vēsturnieks Andrejs Plakans raksta, ka būtībā padomju pagātnes koncepcijas tika aizstātas ar šī redzējuma pretinieku – latviešu trimdā izstrādātājiem un aktuālajiem nacionālistiskajiem priekšstatiem un identitātes konstrukcijām, kā rezultātā padomju perspektīvu nomainīja trimdas vīzija par latviešu pagātni (Plakans, 2011: 415, 424), bet neērtie un nevēlamie jautājumi, tai skaitā un galvenokārt – holokausts, lielākoties joprojām tika noklusēti un publiskajā dienaskārtībā tika analizēti un diskutēti tikai izņēmuma gadījumos. Pirmos publiskos holokausta aktualizēšanas un izvērtēšanas gadījumus pavadīja kaismīgas debates, kuros dažkārt tika pausti seni aizspriedumi un Latvijas teritorijā valdījušo okupācijas režīmu – gan nacistiskā, gan padomju – veidoti propagandas mīti, tai skaitā antisemitiski. Spilgts un arī skandalozs tā laika

noskaņas raksturojošs notikums norisinājās 1991. gada ebreju genocīda upuru piemiņas dienā Rumbulā, kur publicists Mavriks Vulfsons publiski jautāja:

Ar ko tas izskaidrojams, ka brīvajā neatkarīgajā Latvijā ebreju masveida iznīcināšana [...] tiek apieta ar spītīgu klusēšanu, aprobežojoties tikai ar deklarātiviem parlamenta paziņojumiem un izvairoties no vienīgā, kas varētu pierādīt, ka jauns holokausts latvju zemē vairs nekad neatkārtosies – un proti – no paššķīstīšanas grēksūdzes? (Vulfsons, 1992: 46)

Savukārt Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs oficiālajā uzrunā norādīja uz kolektīvu apsūdzību nepamatotību, runājot par ebreju iznīcināšanu 1941. gadā: “Tā nebija latviešu tauta, pat ne tās daļa. Te ir jārunā par atsevišķiem noziedzniekiem”, un tai pašā laikā nevirijās publiski piebilst: “Arī ebreju tauta var paškritiski atskatīties uz iepriekšējo paaudžu personību lomu vēsturē, it īpaši 1918. gada revolūcijā un 1940. gada notikumos Latvijā” (Gorbunovs, 1992: 44). Atmosferas laika sociāli politiskās pārmaiņas deva iespēju sākt publiski diskutēt par padomju oficiālās vēstures “baltajiem plankumiem”, kuros oficiālais traktējums izteikti disonēja ar vairāku Latvijas PSR sociālo grupu tiešajā pieredzē balstītajā un komunikatīvi mantotajā atmiņā, tomēr šīs diskusijas varēja norisināties tikai tanī pēcokupāciju diskursā, kas ietvēra holokausta temata nezināšanas, neizpratnes un valstiska antisemitisma propagandas un institucionalizācijas pazīmes.

Sociālpolitiskās pārmaiņas deva iespēju publicēt ebreju iznīcināšanas tematikai veltītus rakstus, un pirmie nozīmīgie celmlauži holokausta tēmu aktualizēja vēl pirms Latvijas neatkarības atjaunošanas. Spilgtākais piemērs bija emigrācijas vēsturnieka Andrieva Ezergaiļa pētījuma publikācija “Arāja komanda”, kas “LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis” tika nodrukāta ar akadēmiķa Viļa Samsona piebildi, ka “Padomju Latvijas lasītājam sociālistiskā plurālisma apstākļos var būt interesanti un pārdomas rosinoši iepazīties ar emigrantu liberāļu īpatnībām mūsu Tēvzemes vēstures vērtējumā” (Ezergailis 1988). Par holokausta diskursa aizsācējiem kļuva emigrācijas vēsturnieki Andrievs Ezergailis, Kārlis Kangeris un Latvijā holokaustu pārdzīvojušais muzeja “Ebreji Latvijā” dibinātājs Margērs Vestermanis, kurš šai laikā lielākoties publicējās vāciski (1991 un 1996) un arī latviski vēl Atmosferas laikā aktualizēja holokausta tematiku laikraksta “Literatūra un Māksla” plašā publikācijā ar nosaukumu “Cilvēcībai bija jāklusē” (Vestermanis, 1988).

Vēsturnieka A. Ezergaiļa lielapjoma pētījums (1996) un tā pārpublicēšana latviski (1999) deviņdesmitajos gados bija izņēmums, tāda bija arī vēsturnieku M. Vestermana un A. Ezergaiļa publiskā polemika, kas ietvēra diskusijas

par holokausta upuru skaitu, vietējo iedzīvotāju nozieguma līdzdalības motivāciju un nozīmību, kā arī citiem ebreju iznīcināšanas norišu izpratnes jautājumiem. Holokausta pētniecības infrastruktūra Latvijā principā nepastāvēja, un interese par tematu bija balstīta pētnieku pašiniciatīvā. Turklāt holokausta temats lielākoties neiekļāvās atjaunotās Latvijas atmiņu politikā, un tā aktualizēšana publiskajā telpā visbiežāk raisīja pretrunas un radīja saspīlējumu. Margers Vestermanis 1991. gada 15. jūnijā, uzstājoties konferencē Berlīnē, sacīja: “50 gadus pēc holokausta man pirmoreiz radusies izdevība publiski par to runāt. Labi, ka tas notiek Vācijā, bet vēl labāk būtu, ja tas varētu notikt manā dzimtenē, Latvijā.” (Vestermanis, 1991) Par holokausta izpratnes problēmām deviņdesmito gadu Latvijā liecina ne tikai dažas marginālas antisemitiskas akcijas, bet arī tobrīd (visdrīzāk – nemērķtiecīgi) īstenotā valsts atmiņu politika, ko raksturojis vēsturnieks Aivars Stranga:

Pēc neatkarības pilnīgas atjaunošanas Latvijā ne zinātnieku, ne – vēl jo vairāk – politiķu aprindās nebija skaidras izpratnes par to, cik nozīmīga ir holokausta izpēte no Latvijas starptautiskā stāvokļa un ārpolitisko mērķu sasniegšanas viedokļa. Pirmie uz šo svarīgo starptautisko aspektu norādīja trimdas vēsturnieki Andrievs Ezergailis un Kārlis Kangeris, taču 90. gadu pirmajā pusē viņu ieteikums, ka holokausta pētniecībai un izskaidrošanai jāpievērš valsts uzmanība, Latvijā neguva atsaucību. Gluži pretēji – 90. gadu pirmajā pusē bija vērojams intereses atslābums par šo problēmu, tai nepievērta uzmanību Izglītības ministrija. (Stranga, 2007: 30–35)

Vācijas vēsturnieks Hanss Heinrihs Vilhelms (*Wilhelm*), deviņdesmito gadu vidū rakstot par holokausta pētniecību un apziņu Latvijā, norādīja uz nepieciešamību “atklāt holokaustu Latvijā” (Wilhelm, 1997). Politiski tolaik vairākas pretrunas netika atrisinātas, bet citas tieši pretēji – saasinātas, Latvijas valstij demonstrējot dažādu attieksmi gan pret abiem okupācijas režīmiem, gan pret to upuriem. Spilgts piemērs ir 1996. gada 22. augustā Latvijas Republikas Saeimas pieņemtā deklarācija “Par Latvijas okupāciju”. Deklarācijā, kuras mērķis bija aicināt pasaules valstis un starptautiskās organizācijas atzīt Latvijas okupāciju un palīdzēt pārvarēt tās sekas, vērts pievērst uzmanību abu okupācijas režīmu noziegumu atainojuma salīdzinājumam: “Visā okupācijas laikā PSRS mērķtiecīgi īstenoja genocīdu pret Latvijas tautu”, bet “nacionālsociālistiskā Vācija, kas iedibināja savu režīmu, veica deportācijas un citas represijas pret iedzīvotājiem” (LR Saeima, 1996).

Par izteikti nepietiekamu holokausta izpratni valstiskā līmenī liecināja 1994. gada par starptautisku kļuvušais skandāls, kad pēc Valsts prezidenta

“Draudzīgā aicinājuma” (apzināti veidota atsauce uz Kārļa Ulmaņa līdzīgu latviešu pagātnes atmiņā saglabātu iniciatīvu) Latvijas skolām tika dāvinātas Ādolfa Šildes grāmatas par vēsturi. Vēsturnieks Šilde nacistiskās okupācijas laikā darbojās kā propagandists, tostarp holokausta laikā presē publicēja klaji antisemitiskus rakstus. Pēc Latvijas ebreju kopienas protesta un pirmajiem neveiklajiem mēģinājumiem attaisnot lēmumu prezidents Guntis Ulmanis atvainojās, bet prezidenta preses sekretāre demisionēja (Krupņikovs, 1994).

Lai gan prezidenta Ulmaņa vizītes laikā 1998. gada 23.–25. februārī Izraēlā izteiktā nožēla par vietējo antisemitu līdzdalību ebreju masveida iznīcināšanā – holokausta – Latvijas sabiedrībā tika uztverta neviennozīmīgi (Dribins, 2002: 126), kopš deviņdesmito gadu nogales Latvijas valsts ir aktīvi iesaistījusies dažādu izglītojošu un pētniecības projektu realizācijā un kļuvusi par demokrātisku ietvaru vairāku institūciju darbībai, kas veicina holokausta piemiņu un izpēti.⁴ Vērienīgajā Stokholmas forumā “Holokausta izglītība, izpēte un pieminēšana” Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga uzrunā atzina, ka “holokausts kā neizdzēšams kauna traips uz Eiropas karoga ir atstājis dziļas rētas arī Latvijā”, un norādīja:

Mēs kā latvieši nosodām holokausta masu slepkavības kā īpaši briesmīgus noziegumus pret cilvēci, mēs nosodām genocīdu kā kaut ko šausmīgu un pretīgu, mēs nosodām un nešauboties norobežojamies no personām, kas izdarījušas šādus noziegumus. Mēs nepieņemam nekādus attaisnojumus viņu rīcībai. Mēs nepieņemam nekādus nosacījumus, kas mīkstinātu viņu vainu. (Vīķe-Freiberga, 2000)

Holokausta pieminēšanas institucionalizācija Latvijā

Filozofs Avišajs Margalīts (*Avishai Margalit*) raksta, ka atmiņa ir saistīta ar rūpēm, jo kāda cilvēka vai lietas aizmiršana tiek uztverta kā rūpju trūkums un tieksmi pēc sava vārda nemirstības var skaidrot ar netveramu apziņu – ja vārds izdzīvo, tad vismaz kādā mērā un veidā izdzīvo arī būtība: “Mēs baidāmies no domas par nomiršanu, neatstājot pēdas. [...] Iespējamība pēc nāves dzīvot citu cilvēku mēlēs tiek uzskatīta par daudz labāku nekā pilntiesīga

⁴ Latvijas valsts Izglītības un zinātnes ministrija valsts sekretāra vadībā apņēmas izstrādāt rīcības plānu holokausta izglītībai, piemiņai un pētniecībai. Holokausta institucionalizācija Latvijā izpaudās arī tādos pasākumos kā holokausta iekļaušana Valsts izglītības standartā un Triju Zvaigžņu ordeņa III šķiras piešķiršana pieciem ebreju glābējiem – Jadvigai Arcehovskai, Jurim Bērziņam, Ilgai Krūmiņai, Olgai Krūzmanei un Bruno Rozentālam – 2000. gada vasarā (Dribins, 2002/1996: 125).

pēcnāves dzīve miesā un garā (lai ko tas arī nozīmētu).” (Margalit, 2004: 91–92) Līdz ar to aizmirsto skatījumā atmiņa, ētika un rūpes iespējams iztēloties kā trīsstūra virsotnes. Ilgstoši un daudzviet rūpes par holokausta nogalināto tuvinieku un līdzgaitnieku piemiņu pēc Otrā pasaules kara beigām uzņēmās izdzīvojušie. Šos cilvēkus līdzās pieredzētajām ārkārtējām šausmām un neticamas izglābšanās ir sagaidījusi – tiešā un pārnestā nozīmē – sagrauta pasaule, kurā no tuvākajiem dzīvs nav palicis neviens. Līdzās tam vainas apziņa par nespēju novērst nenovēršamo. Pasaulslavenais holokausta memuārists Primo Levi (*Levi*) rakstījis:

Man jāatkārto: mēs, izdzīvojušie, neesam īstie liecinieki. Tas ir neērts viedoklis, kuru es esmu apzinājies pamazām, lasot citu atmiņas un lasot savas ar laika distanci. Mēs, izdzīvojušie, esam ne tikai niecīgs, bet arī pret dabisku mazākums: mēs esam tie, kuri, pateicoties savām izlocīšanās īpašībām, spējām vai veiksmei, nepieskārāmies bezdibenim. Tie, kuri pieskārs, tie, kuri ieraudzīja Gorgonu, neatgriezās, lai pastāstītu, vai arī atgriezās mēmi, bet viņi ir [...] pilnvērtīgie liecinieki, kuru atgriešanai būtu vispārēja nozīme. Viņi ir mērs, mēs esam izņēmums. (Levi, 1989: 83–84)

Smagās fiziskās un psiholoģiskās traumas, pieredzētā teju universālā necilvēcība daudziem no šiem cilvēkiem ir bijusi gan kā vairs nekad nenokratāms slogs, gan dzinulis atminēties, saglabāt piemiņā notikušo un noslep kavotos tuviniekus, līdzcilvēkus. Līdzīga vainas apziņa par tuviniekiem, kas miruši, mocījusi daudzus holokaustu pārdzīvojušos ebrejus un uzsvērta vairākos memuāros. Latvijā holokaustu pārdzīvojušais Aleksandrs Bergmanis, kas pats veidojis un vadījis Latvijas ebreju – bijušo geto un koncentrācijas nometņu ieslodzīto biedrību, atmiņās rakstījis:

Pagājis daudz gadu, bet man laiku pa laikam vēl aizvien rādās viens un tas pats sapnis – pie mūsu dzīvokļa durvīm klauvē. Es atveru durvis. Un uz sliekšņa stāv mans tēvs, ģērbies vecmodīgā mētelī, ar vecu koferi rokās. Es ar žestu aicinu viņu nākt iekšā, bet viņš stāv un pētoši raugās manī. Klusēdami mēs stāvam iepretim viens otram, pēc kāda laika tēvs pazūd, bet es pamostos ar vainas sajūtu par to, ka neesmu atradis vajadzīgos vārdus, lai viņš atgrieztos pie mums. (Bergmanis, 2011)

Socioloģe Elena Esposito (*Elena Esposito*), balstoties sistēmteorētiskā pieejā un domājot par atmiņas procesiem, norāda, ka par normu ir jāuzskata nevis atcerēšanās, bet gan aizmiršana (Esposito, 2008). Šī atziņa arī paredz,

ka atmiņas saglabāšanai un veidošanai nepieciešams mērķtiecīgs darbs. Holokausta kontekstā tas ilgstoši ir bijis nepieprasīts, tomēr dažādi motivēts, visbiežāk – pašai ziedzīgs un mērķtiecīgs, dažkārt – mūža garumā, darbs ar mērķi saglabāt holokausta upuru piemiņu un veidot holokausta apziņu.

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas tika dibinātas vairākas biedrības un muzeji, kuru tiešais vai pastarpinātais mērķis bija rūpes par holokausta piemiņas iemūžināšanu.⁵ Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas īpaša loma holokausta izpētē ir bijusi Mārgera Vestermana dibinātajam izpētes centram un vēlāk muzejam – “Ebreji Latvijā”, kas kopš Atmodas laika ir turpinājis liecību vākšanu par ebreju kopienas dzīvi, kā arī dažādu holokausta traģisko norišu dokumentēšanu. 2001. gadā institūcija ieguva valsts akreditēta muzeja statusu, ir savākusi bagātīgu materiālu un liecību krājumu, kas vēsta par holokaustu, kā arī aktīvi turpina darboties holokausta izpētē, piemiņas un izglītošanas veicināšanā. Mūsdienās muzeja “Ebreji Latvijā” darbinieki ir savākuši bagātīgu materiālu un liecību krājumu, kas vēsta par holokaustu un kas ietver gan zinātniskus pētījumus, gan dokumentus un vēstures liecības, gan publicētas un nepublicētas atmiņas, dienasgrāmatas un intervijas, gan holokausta upuru un izdzīvojušo personīgās lietas, gan fotogrāfijas un mediju holokausta tematikai veltītās publikācijas (Vestermanis, 2002).

Kopš 1998. gada holokausta izpētē aktīvi piedalās Latvijas Universitātes profesora Ruvina Ferbera vadītais Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs (JSC). Kopš dibināšanas centrs ir veicinājis izpratni par ebreju kultūru, vēsturi un tradīcijām, tostarp nozīmīgu līdzdalību holokausta izglītībā un pētniecībā. Kopš 1995. gada profesora Ferbera un profesora Hermana Branoverta (Izraēla) vadībā ik pēc diviem vai trim gadiem tikusi organizēta starptautiskā konference “Ebreji mainīgajā pasaulē”, kurā zinātniski apspriests plašs jautājumu loks, kas skar ebreju devumu Latvijas politiskajā, ekonomiskajā, sociālajā un kultūras dzīvē, tostarp arī holokausta norises un pieminēšanas aspekti. Laika posmā līdz 2017. gadam notikušas 10 konferences un publicēti astoņi ziņojumu krājumi. JSC īsteno nozīmīgu un starptautiski atzītu pētniecības projektu “Latvijas ebreji: vārdi un likteņi, 1941–1945”, kas tika aizsākts 2002. gadā un turpinās joprojām (Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs,

5 Ar holokausta pieminēšanu saistītas vairākas ilgāku laiku darbojošās sabiedriskas organizācijas, kuras lielākoties rūpējas par šajā traģēdijā izdzīvojušo dzīves kvalitātes nodrošināšanu un nav orientētas uz holokausta sociālās atmiņas veidošanu. Tāda ir bijušo geto un koncentrācijas nometņu ieslodzīto biedrība, ko ilgstoši vadījis Aleksands Bergmanis, Ebreju – kara veterānu asociācija, kas kļuva par ebreju – Latvijas Atbrīvošanas kara dalībnieku biedrības pēcteci, kā arī sociālās aprūpes centrs “WIZO–Rahamim”, bet starptautiskā organizācija “JOINT” ilgstoši maksājusi pabalstus Latvijā mītošajiem holokaustu pārdzīvojušajiem ebrejiem. (Dribins, 2002/1996: 143–149)

2023). Tas ietver vērienīgus un unikālus pētījumus to ebreju vārdu, personas datu un likteņu atgūšanai, kuri dzīvoja Latvijā holokausta priekšvakarā. Kopš 2013. gada darbojas JSC veidota interneta vietne “Holokausta piemiņas vietas Latvijā” – tiešsaistes datubāze ar holokausta piemiņas vietu karti un atrašanās koordinātām (Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs, 2023).

2005. gadā entuziastu grupa (Māris Gailis, Zaiga Gaile, Augusts Sukuts un Ārija Lipke) nodibināja biedrību “Žaņa Lipkes memoriāls”, vienlaikus uzsākot pieejamo liecību un materiālu izpēti, muzeja koncepcijas izstrādi, par kura autoru kļuva Viktors Jansons, un ēkas projekta izstrādi arhitektes Zaigas Gailēs vadībā. Muzeja ēka tika pabeigta 2012. gadā, un Žaņa Lipkes vārdā nosauktais muzejs papildināja ebreju glābēja vārdā nosaukto ielu Rīgā ar mērķi veicināt gan Žaņa Lipkes, gan visu ebreju glābēju atpazīstamību un godināšanu. Biedrības un muzeja dibināšana bija viens no posmiem centienos iemūžināt Žaņa Lipkes drosmīgās un pašai izdzīvotās rīcības piemiņu un komunicēt tā simbolisko jēgu. Žaņa Lipkes memoriāls kalpo kā diskusiju platforma, piedāvā lekcijas un īsteno projektus, kas vērsti uz holokausta izglītību, pieminēšanu un pētniecību, kļūstot par piemēru veiksmīgai pagātnes komunikācijas savienošanai ar izglītošanu un demokrātisko vērtību veicināšanu. Īpaša nozīme ir bijusi muzeja direktores Lolitas Tomsones un vēsturnieka Kaspara Zeļļa nu jau tradicionālajai iniciatīvai pieminēt Rumbulas upurus ikgadējā pasākumā pie nacionālā simbola – Brīvības pieminekļa.

Aktīvi holokausta pieminēšanas kontekstā darbojusies arī reliģiskā draudze un biedrība “Šamir”, kuru nodibināja profesors Hermans Branovers un rabīns Natans Barkāns, kas Atmodas periodā no Izraēlas atgriezās Latvijā un kļuva par Rīgas Ebreju reliģiskā draudzes vadītāju un ievērojamu jūdaisma reliģijas autoritāti (Dribins, 2007: 227). Biedrību “Šamir” šobrīd aktīvi vada Natana Barkāna dēls Menahems Barkahans. Biedrība regulāri organizējusi populārzinātniskas konferences, izdevusi grāmatas, bet kopš 2010. gada atklāšanas veidojusi Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeju, kas vēsta gan par ebreju vēsturi, gan par holokausta norisi. Biedrība arī pārņēmusi starptautisku tradīciju un arī Latvijā rīko Dzīvo gājienu⁶, kura laikā Latvijas ebreju genocīda piemiņas dienā – 4. jūlijā – tā dalībnieki mēro ceļu no Rīgas Vecās ebreju kapsētas Maskavas priekšpilsētā cauri kādreizējā ebreju geto ielām līdz Otrajā pasaules karā nodedzinātajai Lielajai Horāļajai sinagogai.

⁶ Dzīvo gājiens pirmoreiz tika rīkots 1988. gadā no Aušvicas uz Birkenavu, gājienā piedalījās 10 000 jauniešu no visas pasaules (Levy, Sznajder, 2006: 144).

Holokausta piemiņas vietu izpēte un labiekārtošana

Holokausta upuru piemiņas veidošanai un holokausta atmiņas veidošanai īpaši nozīmīga un būtiska bijusi holokausta piemiņas vietu apzināšana, izpēte un labiekārtošana. Atmosferā laikā un pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas tika iekārtotas piemiņas vietas holokausta upuriem, tomēr lielākoties tie bija izņēmuma pasākumi, kas balstīti kādā individuālā iniciatīvā. Piemēram, 1991. gada 10. novembrī ebreju slepkavību piecdesmitajā gadadienā Daugavpilī tika atklāts tēlnieka Oļega Marinohas veidots piemiņas memoriāls ebreju genocīda un Daugavpils geto upuru piemiņai – granītā izcirstu Dāvida zvaigzni un ierakstu jidišā “Izraēlas bērnu piemiņai”, bet Dundagā novadpētniece Jautrīte Freimute organizēja lielas koka Dāvida zvaigznes uzstādīšanu tur nošauto ebreju piemiņai, kas tika uzlikta 1992. gada 19. jūnijā (Mellers, 2013: 90, 102).

Jauns posms holokausta piemiņas vietu ierīkošanā aizsākās pēc tūkstošgažu mijas, kad piemiņas objekti tika radīti holokausta nozieguma galvenajās un pēc upuru skaita lielākajās vietās. 2001. gadā tika pabeigts Sergeja Riža projektētais memoriāls nacisma upuriem Biķernieku mežā, kura atklāšanas pasākums, piedaloties Valsts prezidentei Vairai Vīķei-Freibergai un Rīgas mēram Guntim Bojāram, kļuva par vērienīgu notikumu (Mellers, 2013: 288). 2002. gadā izveidota piemiņas vieta masu slepkavības vietā Rumbulā (arhitekts S. Rižs). Pirms memoriāla atklāšanas Rīgas Domes Pieminekļu padome gan iebilda pret Sandras Kalnietes aicinājumu piemiņas tekstā iekļaut arī informāciju par “vietējo atbalstītāju” līdzdalību holokaustā, bet tā atklāšanas pasākumā piedalījās augstākā ranga politiķi, tas kļuva arī par starptautisko mediju notikumu (BBC, 2002). Savukārt 2005. gada jūnija sākumā Šķēdes kāpās, 15 kilometrus no Liepājas, tika atklāts lielākais holokausta upuriem veltītais memoriāls Latvijā – tēlnieka Raimonda Gabaliņa projektētais piemiņas ansamblis milzīgas stilizētas menoras veidolā. Gadu iepriekš Ebreju kapsētā Liepājā par holokaustu Latvijā pārdzīvojušā fiziķa Edvarda Andersa līdzekļiem tika izveidota memoriālā siena ar nogalināto Liepājas ebreju vārdiem (Stranga, 2006: 207–209).

2003. gada 16. martā Rīgā ebreju kopienas namā notika pirmais Latvijas ebreju kopienas kongress, kas nodibināja un ievēlēja Latvijas Ebreju draudžu un kopienu padomi, kas apvieno vairākus desmitus sabiedrisko organizāciju un juridisko personu. Pirmais LEKDP mērķis bija ebreju masu slepkavības vietu apzināšana un piemiņas zīmju izveidošana visās Latvijas vietās, kur ebreji dzīvojuši un tikuši noslepkavoti (Stranga, 2006). Šī procesa simbolisko jēgu raksturo pēc Oļega Marinohas idejas izveidotais un Daugavpilī uzstādītais piemineklis, kurš vēsta: “Cilvēks ir dzīvs, kamēr ir dzīvas atmiņas par viņu.”

Mērķa īstenošanā Latvijas Ebreju kopienu un draudžu padome aktīvi līdzdarbojās ar muzeju “Ebreji Latvijā”. Projekta sākotnējais mērķis bija visā Latvijā izvietot zīmes ebreju nogalināšanas vietās, arī tajās, kas ir grūti sasniedzamas un tālu no tābrīža pilsētas vides vai citas infrastruktūras, piemēram, mežā. Tādējādi sākotnēji projekta ietvaros simboliskas zīmes ar Dāvida zvaigzni un īsu uzrakstu jidišā visbiežāk tika stiprinātas pie kokiem, tādēļ laikā, kad LEKDP un muzejs “Ebreji Latvijā” Meijera Melera vadībā uzsāka projektu, kura mērķis bija apzināt un saglabāt piemiņas vietas, viņi paši to ar ironiju dēvēja – “Latvijas priedes un bērzi”, jo visbiežāk par notikušo traģēdiju vēstīja tikai viņu izvietotās zīmes uz kokiem (Mellers, 2013).

Latvijas ebreju kopienu un draudžu padome, tai skaitā sadarbībā ar vietējām pašvaldībām, izveidoja pieminekļus vairākās ebreju nogalināšanas vietās. Pirmie pieminekļi šajā projektā tika izveidoti 2003. gadā Aucē, 2004. gadā Maltā un 2005. gadā kādreizējās koncentrācijas nometnes vietā Mežaparkā Rīgā. Projekta realizācija nacionālu mērogu ieguva laika periodā no 2006. līdz 2008. gadam. 2006. gadā piemiņas vietas tika labiekārtotas un pieminekļi izveidoti Gostiņos, Koknesē, Vecbebras, Limbažos, Rucavā, Skrundā, Vaiņodē, Valkā, 2007. gadā Aglonā, Kuldīgā, Valdemārpilī, bet 2008. gadā Carnikavā, Talsos, Strenčos un Puzē (Mellers, 2013). Latvijas ebreju kapsētu un holokausta upuru slepkavības vietu apzināšanas un izpētes darba rezultāti apkopoti 2006. gadā publicētajā grāmatā “Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas”. Piemiņas vietu izveide un labiekārtošana turpinājusies arī nākamajās desmitgadēs. 2020. gada oktobrī, godinot holokausta nogalinātos ebrejus, atklāta piemiņas vieta Aknīstē (Vessele, 2020). Vairākās Latvijas pilsētās pēc neatkarības atjaunošanas radīti emocionāli iespaidīgi un mākslinieciski augstvērtīgi pieminekļi vai zīmes holokausta upuriem (tipiskākie piemēri ir Aucē, Madonā, Rīgā un Preiļos). Daudzviet šo piemiņas vietu oficiālā atklāšana kļuva par nozīmīgiem vietējā mēroga notikumiem,⁷ dažviet, piemēram, Preiļos, atbilstoši vietējam kalendāram notiek ikgadēji piemiņas pasākumi.

⁷ Piemēram, Kandavā ar Ebreju draudžu un kopienu padomes, Eiropas Savienības un Latvijas valsts atbalstu izveidotā pieminekļa svinīgā atklāšana 2007. gada 29. aprīlī tika pasludināta arī par Ebreju kultūras dienu, kuras organizēšanā sadarbojās Kandavas pilsētas dome, Ebreju draudžu un kopienu padome, Kandavas biedrība “Ebreju draugi” un kurās vietējie iedzīvotāji sirsnīgā gaisotnē publiski dalījās atmiņās par saviem nogalinātajiem ebreju kaimiņiem. (Mellers, 2013: 151–153)

Holokausta pētniecības institucionalizācija

Laika periods ap tūkstošgažu miju liecina par to, kā politiskās norises ietekmē kolektīvās atmiņas procesus,⁸ jo šajā laikā norisinājās izteikta holokausta institucionalizācija, ko noteica Latvijas vēlme iestāties tādās starptautiskajās organizācijās kā ES un NATO, bet kas ar tematu attālināti pazīstamajai auditorijai varēja radīt izjūtu par holokausta tematikas pārlietu popularizēšanu un “rietumnieciskošanu”. Pretnomelnojuma līgas (*Anti-Defamation League*) globālajā aptaujā, ko ASV bāzētā organizācija īsteno, lai noteiktu un sekotu antisemitisma izplatībai un tendencēm, atklāts – lai gan vispārējos antisemitisma rādītājos Latvija uzrāda aptuveni Austrumeiropas reģionam raksturīgu rezultātu, vizuāli indekss demonstrē gan neizpratni un/vai nezināšanu, gan nepatiku pret holokausta tematiku. Viens no apgalvojumiem, kam respondenti aicināti atbildēt apstiprinoši vai noraidoši, aptaujā ir “Ebreji joprojām pārāk daudz runā par to, kas ar viņiem notika holokaustā”. Šo apgalvojumu par pamatotu 2014. gadā atzinuši 53 %, bet 2015. gadā – 60 % Latvijas respondentu. Uz kopējā fona atbildēs uz šo apgalvojumu īpaši izceļas visas trīs Baltijas valstis, uzrādot augstākos rādītājus starp visām pētījumā iekļautajām valstīm. Savukārt apgalvojumu “Holokausts notika, un vēsture to raksturo pareizi” Latvijas respondenti kā patiesu novērtējuši tikai 55 % gadījumu, kas ir zemākais rādītājs aptaujā starp Eiropas valstīm (ADL, 2015).

Kopš Latvija 1995. gadā, oficiāli piesakoties dalībai Eiropas Savienībā, uzsāka ceļu uz iestāšanos eiroatlantiskajās organizācijās, valsts politiskās dienaskārtības veidotāji apņēmas sekot dažādu starptautisko organizāciju pārstāvju piedāvātajām nepieciešamo pārmaiņu vadlīnijām. Integrācija Eiropas politiskajā un līdz ar to arī vēstures telpā paredzēja arī padziļinātāku holokausta izpratni (Rozenšteine et al., 2011). Respektīvi, Latvija saņēma skaidras rekomendācijas holokausta izpētes un pieminēšanas veicināšanai plāna izstrādei un īstenošanai valstiskā līmenī. Būtiskas pārmaiņas holokausta izpētē radīja lēmums nodibināt vēsturnieku komisijas visās trīs Baltijas valstīs. Vēsturnieku komisiju pētnieciskajā darbā īpašu uzmanību bija paredzēts veltīt jautājumam par ebreju likteni Otrajā pasaules karā un vietējo iedzīvotāju lomu tajā, bet komisiju darbu turpināt, līdz komisijas locekļi secinātu, ka arhīvu materiāli ir izpētīti (Kangeris, 2010).

8 Atmiņas pētniece Aleida Asmane nodala politisko un sociālo atmiņu un norāda, ka politiskā atšķirībā no sociālās atmiņas tiek veidota “no augšas” ar mērķi vaidot vai stiprināt nacionālo (valstu gadījumā) identitāti. (Assmann, 2004)

Latvijas Vēsturnieku komisija (LVK) tika nodibināta 1998. gada 13. novembrī ar Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa atbalstu un oficiālo uzdevumu pētīt noziegumus pret cilvēci divu okupāciju laikā (1940–1956) un “rosināt stereotipu pārvarēšanu, jaunas pieejas meklēšanu vēstures pētīšanā un vēsturiskās apziņas veidošanā”. Pirmās jaunizveidotās struktūras starptautiskās konferences atklāšanas runā prezidents Ulmanis norādīja:

Ir svarīgi noskaidrot, ar kādām rokām un kuru ideju aizsegā tie tika pastrādāti. Svarīgi zināt, cik lielā mērā Latvijas iedzīvotāji tika iesaistīti padomju un nacisma režimos, cik Latvijas iedzīvotāju kļuva par labprātīgiem līdzskrējējiem un piedalījās noziedzīgajās represijās pret civiliedzīvotājiem. Kā ikvienai Eiropas valstij, arī Latvijā sabiedrībai ir svarīgi gūt **dziļāku un detalizētāku patiesību** [autora izcēlums] par Otro pasaules karu un totalitāro laiku. (Ulmanis, 2007/2000: 15)

Kopš tūkstošgažu mijas holokausta izpēte Latvijā piedzīvoja uzplaukumu un pamatā norisinājās LVK institucionālajā ietvarā. Holokausta pētniecība tika atzīta par prioritāru virzienu jaundibinātās Latvijas Vēsturnieku komisijas darbā, un tās īstenošanai izveidota apakškomisija “Noziegumi pret cilvēci Latvijas teritorijā nacisma okupācijas laikā 1941.–1944. g.” (Vēsturnieku komisija). Viens no holokausta izpētes apakškomisijas pirmajiem izaicinājumiem bija atbilstošu pētnieku atlase. Lai gan, ņemot vērā attiecīgas pētnieciskās struktūras neesamību, uzdevums nebija viegls, tas tika izpildīts, un turpmākās desmitgades laikā komisijas paveica vērīgu darbu, organizējot starptautiskas zinātniskas konferences, veicinot holokausta pētniecību un kopumā publicējot 29 apjomīgus sējumus, no kuriem seši veltīti holokausta tematikai, turklāt ar tematu saistīti pētījumi publicēti arī citos sējumos (Vēsturnieku komisija).

Neraugoties uz vērīgu paveikto darbu, komisijas sasniegumi tikuši kritizēti, norādot, ka tie principā nesasniedza rezultātu, kas varētu mazināt plaису kopienu kolektīvajās atmiņās. Eva Klarita Petai (*Eva-Clarita Pettai*) raksta, ka komisijas gan Lietuvā, gan Latvijā, ietvertas vēstures objektīvismā, nav spējušas saprast un dzīvot līdzī reālajām, subjektīvajām sociālās atmiņas realitātēm un aktualitātēm, tādēļ to paveiktajam darbam nav izdevies mazināt sabiedrības polarizāciju skatījumā uz pagātņi (Pettai, 2011; Onken, 2007). LVK darbības visvairāk kritizētais aspekts ir bijis apgūto zināšanu komunicēšana un tālāk nodošana plašākai Latvijas sabiedrībai un arī Latvijas akadēmiskajai kopienai. Savulaik arī paši komisijas locekļi par aktuālu atzinuši jaunas, apkoņojošas monogrāfijas par holokaustu Latvijā uzrakstīšanu (Ivanovs, 2011: 31),

tomēr tas nav noticis, un prezidenta Egila Levita vadībā komisija darbu nav turpinājusi. Vērtējot Latvijas Vēsturnieku komisijas veikumu holokausta sociālās atmiņas kontekstā, jāpievienojas darba grupas “Noziegumi pret cilvēci Latvijas teritorijā nacisma okupācijas laikā 1941.–1944. g.” vadītāja Aivara Strangas atskatam uz paveikto un tā vērtējumam:

Latvijas Vēsturnieku komisijas rīcībā ir tikai viens – vai gandrīz tikai viens – līdzeklis: holokausta vēstures akadēmiska pētniecība, kas arī ir komisijas galvenais uzdevums. Bet ar akadēmiskiem darbiem – lai cik ievērojama arī būtu to nozīme, vēl ir daudz par maz. Ebreju traģēdijai ir jāklūst par visu Latvijas iedzīvotāju vēsturiskās atmiņas un vēsturiskās apziņas daļu; vismaz jācensas, lai tas tā būtu. Uzdevums nav viegls. Holokaustam kā vēsturiskās apziņas daļai būtu jāiemiešojas ne tikai – un varbūt pat ne tik daudz – akadēmiskos pētījumos, bet arī populārās grāmatās, filmās, lugās, monументos un piemiņas vietās un daudzos citos veidos – visā tajā, kas veido kopēju atmiņu mantojumu. (Stranga, 2006: 22)

Kopš 2019. gada Valsts prezidents Egils Levits pēc būtības ir pārtraucis LVK darbību, kas gan ar pētniecisku aktivitāti neizcēlās arī iepriekšējā prezidenta virsvadībā. Lai gan, apturot LVK darbu līdzšinējā formātā, prezidenta institūts solīja turpināt sadarbību “mobilākā formā – kā regulāras tikšanās, konferences ar, šajā gadījumā, valodas un vēstures nozares pārstāvjiem”, formāta maiņa drīzāk bijusi saturiska, un prezidentes Vairas Viķes-Freibergas postulētais holokausta un vietējo iedzīvotāju līdzdalības atzišanas diskursus pārtapis vietējo iedzīvotāju pretošanās un atmodas diskursu akcentēšanā. Līdz ar to raksta tapšanas laikā patiesi ir arī deviņdesmito gadu norišu raksturošanai izmantotais citāts: “Holokausta pētniecības infrastruktūra Latvijā principā nepastāvēja un interese par tematu bija balstīta pētnieku pašiniciatīvā”. Šobrīd šāds raksturojums gan atbilst vairs tikai zinātniskajai infrastruktūrai, jo populārzinātniskā un izglītojošā divās pēdējās desmitgadēs ir krietni attīstījusies. Pēdējā visaptverošā monogrāfija par holokaustu Latvijā ir uzrakstīta jau vairāk nekā pirms divām desmitgadēm.

Profesora Ezergaiļa klasiskais darbs bija celmlauzis savā jomā un kļuvis par atsauču avotu starptautiska līmeņa pētnieku darbos (Longerich, 2010), tomēr pētniecības attīstība un pilnībā neapvertie aspekti pieprasa jaunu, iespējami visaptverošu pētījumu publicēšanu, iekļaujot jaunākos vēsturnieku atklājumus. Īpaši tas attiecas pēc būtības neizpētīto un neizanalizēto vietējās līdzdalības fenomenu. Neraugoties uz vairākiem detalizētiem pētījumiem, vairāki būtiski jautājumi par holokaustu Latvijā šobrīd ir nepilnīgi atbildēti.

Salīdzinoši ar ebreju iznīcināšanas vēsturi mazāk ir pētīti citu nacistisko upuru vēsture Latvijā, piemēram, romu, homoseksuāļu represiju aspekti.

Vēsturnieks Martins Dīns (*Martin C. Dean*) norāda, ka Baltijas valstu pētniekiem ir izstrādājies tipveida holokausta norišu atainojums, kura struktūra ir šāda: 1) izņemot dažas marginālas grupas, pirmskara periodam raksturīgs relatīvi nenozīmīgs antisemitisms; 2) padomju okupācijas traģiskā pieredze un tās negatīvā ietekme uz latviešu-ebreju attiecībām; 3) vietējo iedzīvotāju līdzdalība holokaustā kontekstā ar ebreja-padomju kolaboracionista tēla uztveri. Šāda pieeja tiek kritizēta Rietumu pētnieku darbos, norādot uz to, ka padomju okupācijas gads nav pietiekams pamats, lai izskaidrotu to, kas notika vietējo iedzīvotāju un ebreju attiecībās nacistiskās okupācijas laikā (Dean, 2004: 123–124).

“Spoku varoņu” meklējumi un holokausta noziedznieku rehabilitācija

Parasti historiogrāfijas iedarbībai ir netiešs raksturs, jo vēstures zinātnes ietekmes spēku nosaka ne tikai akadēmiski pētījumi, kas domāti speciālistiem, bet arī vēsturiskā publicistika, daiļliteratūra, māksla, kas adaptē un pielāgo vēsturnieku koncepcijas, interpretācijas, vērtējumus un atziņas ierindas lasītāju līmenim (Ivanovs, 2003: 59). Šādā kontekstā būtiski tie populārās kultūras produkti, kas pēdējā desmitgadē veltīti holokausta tematikai un vērtējami kā lieliski sāpīgās pagātnes komunikācijas un izpratnes veicināšanas līdzekļi.⁹

Tai pašā laikā vairāki autori kopš 2010. gada radījuši darbus (no avižu rakstiem līdz grāmatām un no TV raidījumiem līdz operai), kuri veltīti Herbertam Cukuram un kuros viens no slepkavnieciskās Arāja vienības atslēgas cilvēkiem atainots vienpusēji pozitīvi, būtiski mazināta vai nav izvērtēta viņa līdzdalība holokausta noziegumos, kā arī vērojamas skaidras Cukura heroizācijas iezīmes.¹⁰ Izsekojot Herberta Cukura dzīvesstāstam un tā atspoguļojumam

⁹ Holokausta tematikai veltītas tādas dokumentālās filmas kā režisora Rodriga Rikarda “Žanis un citi” (2000), Vladimira Molčanova (*Molchanov*) “Rīgas geto melodijas” (*Melodii Rīzhskogo getto*, 2006), Borisa Maftsira (*Maftsir*) “Atmiņas atvilktnes” (*Drawers of Memory*, 2017), Martas Hercas “Mēs tikai tagad sākam” (2022), kā arī mākslas filmas “Tēvs Nakts” (režisors Dāvis Sīmanis, 2018; sākotnējais nosaukums “Puika ar suni”) un “Pilsēta pie upes” (režisors Viesturs Kairiņš, 2020).

¹⁰ 2011. gadā tika izveidots nodibinājums “Herberta Cukura piemiņas fonds”, kā arī Herberta Cukura personībai un lomai holokausta realizācijā Latvijā veltīti vairāki attaisinoši un slavinoši populārās kultūras produkti. Spilgti piemēri ir Roberta Klimoviča, Baibas Šābertes, Elitas Veidemanes, Jura Millera un Armanda Pučes darbi. Galu galā šai nekritiskajai Herberta Cukura rehabilitētāju grupai savā 2015. gadā

Latvijas publiskajā telpā, žurnāliste un pētniece Linda Kintslere (*Linda Kintslere*) secina, ka Cukura nogalināšana radījusi garu sazvērestības un revizionisma ķēdi:

Viņa nāves veids viņu iezīmēja kā unikālu, kādu, kuram ir tiesības uz iespaidīgām beigām. Būtu bijis labāk ļaut viņam nodzīvot atlikušo mūžu cietuma kamerā, notiesājot viņu tumsībai un neapšaubāmai noziedzībai, nevis piešķirt viņam mocekļības balvu un līdz ar to arī balvu par strīdīgu, nenoteiktu, mainīgu stāstu. Un tomēr viņa nāve deva viņam dzīvību. Tā ļāva viņam pievienoties Austrumeiropas neparasti dzīvīgo mirušo ķermeņu iemītniekiem, ko antropoloģe Ketrīna Verderija (*Verdery*) nodēvējusi par postsociālistisko "līķu politiku". [...] Šajā gadījumā neliela revizionistu pildspalvu armija patiešām gaidīja savu laiku, līdz pienāca brīdis, lai uzsāktu šī asiņainā līķa lietu. Viņi to atdzīvināja un lika viņam atkal runāt ne tikai sazvērestības romānu lapās un tīmekļa forumos, bet arī tiesā. (Kintslere, 2022: 97–98)

Socioloģes Daina Eglīte (*Daina Eglitis*) un Mišela Kelso (*Michelle Kelso*) Cukuru apzīmē ar spoku varoņa jēdzienu, kas ir "no jauna izgudrots vēsturisks varonis", kurš, neskatoties uz to, ka ir iesaistīts morālos vai juridiskos pārkāpumos, ir izcelts un cienīts nacionālajās kopienās:

Cukurs simbolisku balsi piešķir Latvijas iedzīvotāju grupai, kas aizvairojas pret starptautiskajām apsūdzībām un cenšas saglabāt upura mantiju. [...] Latvijā Cukura heroizācija ir balstīta uz dramatisku stāstījumu, kas viņa devumu noslēdz ar gadsimta lielajiem kariem. Viņa stāsts atspoguļo nācīgas stāstu: cīņa par valsti pēc impēriskās Krievijas sabrukuma; neatkarības gados paveiktais; un cīņa pret komunismu. (Eglitis, Kelso, 2018)

Spilgts notikums, kas skaidri iezīmēja trīs desmitgažu laikā tapušo Latvijas holokausta atmiņas diskursu, kurš ietver arvien izteiktāku upuru atzīšanu un to formalizētu pieminēšanu, bet atklāti ignorē vietējo slepkavu tematiku, risinājās diskusijās par pieminēti Latvijas karagūstekņiem, kas 2018. gadā tika izveidots Beļģijas pilsētā Zedelgemā (Konohovs, 2018). Pēc atkārtotiem vairāku sabiedrisku organizāciju protestiem un kritiskām publikācijām pret "Latvijas stāvstrops brīvībai", kas izvietots kādreizējā koncentrācijas nometnē, kura Otrā pasaules kara laikā tika izmantota nacistu pakļautībā

darbā pievienojies arī Andrievs Ezergailis, kurš 1999. gada monogrāfijā vairākkārt un nepārprotami norādīja uz Cukura lomu holokausta īstenošanā (Bērziņš, 2016).

karojošo filtrācijai un kurā no 1945. līdz 1946. gadam tika noņemti vairāk nekā 11 700 latviešu karagūstekņu, Beļģijas pilsētas Zedelgemas pašvaldība izlēma lūgt Beļģijas zinātniekiem izveidot starptautisku pētnieku grupu, lai tā izvērtētu situāciju un ieteiktu, kā pašvaldībai rīkoties.

2021. gada novembra nogalē starptautiska pētnieku grupa tikās, lai apskatītu kādreizējās karagūstekņu noņemnes teritoriju un pieminekli, vērtētu situāciju, apspriestos un pieņemtu lēmumu. Pēc divu dienu kopīga darba 15 temata eksperti vienojās par ieteikumu pieminekli pārvietot (LBPCVS, 2021). Būtiskākā ar pieminekli saistītā un tajā neidentificētā problēma ekspertu grupas skatījumā bija tā, ka Zedelgemas nometnē atradās ne tikai mobilizētie "latviešu leģionāri", bet arī tie brīvprātīgie, kas dažādu bruņotu formējumu sastāvā piedalījās civiliedzīvotāju masveidīgā un sistemātiskā iznīcināšanā, tostarp holokaustā.¹¹

Pēc Zedelgemas ekspertu grupas lēmuma publiskošanas pieminekļa izveides partneris (LOM) lēma diskreditēt pētnieku grupas secinājumus, publicējot vairākus muzeja vadošo amatpersonu tekstus, kas vērsti gan pret starptautisku universitāšu un institūtu pētnieku veidoto grupu kopumā, gan tās secinājumiem (LOM, 2022). Muzeja pozīciju atbalstīja vairākas Latvijas ministrijas, Latvijas Ārlietu ministrija nosodīja, bet Latvijas vēstnieks Beļģijā Zedelgemas pašvaldībai iesniedza protesta notu (LSM.lv Ziņu redakcija, 2022). Šāda valsts pozīcija holokausta noziegumu atpazīšanas kontekstā ir pretrunā ar laiku, kad nevēlēšanos nosodīt holokausta nozieguma līdzdalībniekus kā nepieņemamu vairākkārt aktualizēja Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga:

Sāksim ar kolaboracionismu un nacistu noziegumiem, kas notika arī Latvijā. Nu, notika! Bet tas ilgu laiku tika noliegts. [...] Tātad pirmais – mums ir jāatkratās no šī mīta, ka latvieši nepiedalījās. Tas ir arī tas, ko no mums pieprasa pasaules ebreju kopiena. Mums jānonāk līdz šim psiholoģiskajam solim un jāatzīst, ka tur bija arī latviešu līdzdalībnieki. Tas ir noziegums, un

11 Vēsturnieks Valdis Kuzmins norādījis, ka Zedelgemā varētu būt bijuši internēti 100 SD vienību latviešu karavīri. Lai gan vēsturnieks norāda, ka šie aprēķini vēl ir jāapstiprina, runājot par kara noziedzniekiem Zedelgemā, V. Kuzmins atzīst: "Ir zināms, ka tur bija. Ir noteikti zināms, ka tur bija." (CHOL, 2021) Arī negatīvā ziņā zināmākais no viņiem – Viktors Arājs. Taču jāņem vērā arī tas, ka SD grupa, lai arī visnepārprotamāk un tiešāk iesaistīta, bija tikai daļa no nacistiskās civiliedzīvotāju slepkavošanas mašīnērijas. Tajā ietilpa un kara noziegumos piedalījās arī kārtības policijas, policijas bataljonu, tā dēvēto "pašaizsardzībasnieku" un citu struktūru pārstāvji (Neiburgs, 2011), kuru precīzs skaits un atrašanās Zedelgemas nometnē būtu detalizēti pētāms temats, bet kuru skaits būtiski pārsniedz Latvijas Okupācijas muzeja minētos "dažus desmitus" (LOM, 2022). Nepilnīgās un pretrunīgās pētnieciskās informācijas dēļ ekspertu grupa pēc Latvijas un citu pētnieku iebildēm "mikstināja" ziņojumā par pieminekli Zedelgemā sākotnējā tekstā iekļauto norādi uz tūkstošiem vietējo kolaboracionistu, kas piedalījās masu slepkavībās pret civiliedzīvotājiem, konkrētus skaitļus jeb "tūkstošus" nenorādot (LBPCVS, 2021).

noziegums ir jāsoda. Un ir arī jāsaprot, ka nekas nevar šādus noziegumus attaisnot. Mums jātiek vaļā arī no ļoti kaitīgā mīta, it kā 14. jūnija deportācijas un fakts, ka daudzi cilvēki tajās pazaudēja savus tuviniekus, varētu būt attaisnojums viņiem vēlāk stāties bedres malā un šaut ebrejus. Tas nav attaisnojums! [...] To, kāpēc latvieši bija gatavi stāties vērmahta rindās un iet karot pret komunismu, pasaulei izskaidroja Rietumu bēgļi Nirnbergas prāvās. Šis izskaidrojums tika pieņemts, un to mēs varam aizstāvēt. Kaut ne bez grūtībām. Bet to, kāpēc atradās latvieši, kas piedalījās civiliedzīvotāju apšaušanā, nevar izskaidrot nevienam nekad un nekur, tas mums ir jāsaprot. Un tā ir būtiska starpība. (Viķe-Freiberga, 2001)

Nobeigumā

Holokausta jautājums, precīzāk, jautājums par līdzatbildību un nožēlu par holokausta norisi un tā upuriem šobrīd ir pamatā simbolisks un tikai atsevišķos, īpašos gadījumos – juridisks. Tas ir morāles jautājums – kā godprātīgi atzīt, ka noticis nežēlīgs, neiedomājams noziegums. Tas ir jautājums arī par spēju paškritiski norādīt, ka valsts, kuras valstsnācijas pārstāvji ir piedalījušies šajā noziegumā, atzīst, apzinās un nožēlo ne tikai oficiālā un formālā, bet arī sirdsapziņas līmenī – bez absurdām, aizspriedumainām un diskriminējošām atrunām, kādas joprojām ir sastopamas un pat gūst atzinību Latvijas kultūrvīdē. Tāpēc būtiska praktiska un simboliska nozīme ir 2022. gadā Saeimas pieņemtajam likumam par labas gribas atlīdzinājumu jeb likumu par restitūcijas laikā neatgūtā īpašuma vērtības atlīdzinājumu Latvijas ebreju kopienai. Likums pēc vairāk nekā trīs desmitgades ilgstošām, tostarp holokausta neizpratni demonstrējošām un pat antisemitiskām diskusijām, pieņemts, lai likvidētu vēsturiskās netaisnīgās sekas, kas radušās nacistiskā totalitārā režīma īstenotā holokausta un padomju komunistiskā totalitārā režīma darbības rezultātā Latvijas teritorijā.

Smagās vēsturiskās pieredzes atcerēšanās un kritiska tās izvērtēšana dod iespēju izprast daudzus savu šodienas attieksmju iemeslus un palīdz identificēt tos diskursus, kurus vēl joprojām tieši vai pastarpināti un apzināti vai neapzināti ietekmē dažādi kultūras uzslāņojumi. Ikvienai sociālai grupai, lai tā spētu izprast savu identitāti, nepieciešama skaidra izpratne par visiem aspektiem, kas tieši vai netieši veido tās identitāti, tai skaitā – grupas sociālo atmiņu. Šādas diskusijas neietver tikai pagātnes interpretācijas, tā vienlaikus ir sarunas par valsti, nāciju, identitāti, nākotni. Šādas domu apmaiņas tagad ietver arī jautājumu par holokaustu. Debates, kā tādos gadījumos ierasts, ir

daudzšķautņainas un kaismīgas, bet tās notiek. Lai gan vērtējumi ir pretrunīgi un dažkārt noraidījuma ir vairāk nekā pieņemšanas, holokausts kļūst par kultūras kanonu Latvijā.

LITERATŪRA

- ADL/Global 100. (2023). *An Index of Anti-Semitism*. Anti-Defamation League. <https://global100.adl.org/map>
- Amar, T. C. (2014). A Disturbed Silence: Discourse on the Holocaust in the Soviet West as an Anti-Site of Memory. In: M. David-Fox, P. Holquist, A. M. Martin (eds). *The Holocaust in the East: Local Perpetrators and Soviet Responses*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, pp. 158–183.
- Assmann, A. (2004). Four Formats of Memory: From Individual to Collective Constructions of the Past. In: E. J. Christian, D. Midgley (eds). *Cultural Memory and Historical Consciousness in the German-Speaking World Since 1500*. Oxford: Peter Lang, pp. 19–37.
- BBC. (2002, November 29). Latvia unveils Holocaust memorial. *BBC News: World Edition*. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2529275.stm>
- Bergmanis, A. (2011). *Zemcilvēka piezīmes*. Rīga: Latvijas ebreju draudžu un kopienu padome.
- Bērziņš, D. (2016). No vēstures profesora propagandistos? *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (98), 183–195.
- CHOL (2021). Conversation nr. 13 in the cycle “Conversations on the History of the Occupation of Latvia”. <https://www.youtube.com/watch?v=mYh-27xGa9o>
- Berzin'sh, D. (2013). Social'naja pamjat' holokosta v populjarnoj kul'ture Latvijskoj SR: analiz nekotoryh jarkih primerov. V.: C. Amosova (red.). *Utrachennoe sosestvo: Evrei v kul'turnoj pamjati zhitelej Latgalii. Materialy jekspedicii 2011–2012 gg.* Moskva: Centr nauchnyh rabotnikov i prepodavatelej iudaiki v VUZah “Sjefer”; Muzej “Evrei v Latvii”, str. 334–356.
- Dean, M. (2004). Local Collaboration in the Holocaust in Eastern Europe. In: D. Stone (ed.). *The Historiography of the Holocaust*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 120–140.
- Dribins, L. (2002/1996). *Ebreji Latvijā*. 2. izd. Rīga: Elpa.
- Dribins, L. (2007). Ebreji Latvijā. In: L. Dribins (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Eglītis, D., Kelso, M. (2018). Ghost heroes: Forgetting and remembering in national narratives of the past. *Acta Sociologica*, 62, 270–283.
- Esposito, E. (2008). Social Forgetting: A Systems-Theory Approach. In: A. Erll, A. Nünning (eds). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin; New York: de Gruyter, pp. 181–190.
- Ezergailis, A. (1988). Arāja komanda. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 10, 113–130.
- Ezergailis, A. (1996). *The Holocaust in Latvia, 1941–1944: The Missing Center*. Rīga: The Historical Institute of Latvia.
- Ezergailis, A. (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūts.

- Gorbunovs, A. (1992). Uzruna ebreju genocīda upuru piemiņas dienā Rumbulā. *Jaunā Gaita*, 2 (187), 44.
- Ivanovs, A. (2011). Latvija Otrajā pasaules karā: izpētes gaita Latvijas jaunāko laiku historiogrāfijā, izpētes rezultāti un perspektīvas. In: D. Bleiere (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas. 20. gadsimta 40.–60. gadi. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2011. gada pētījumi un zinātniskās konferences "Latvijas armijas iznīcināšana, 1940.–1941. gads" referāti, 2011. gada 14. jūnijs, Litene. 27. sēj.* Rīga: Zinātne, 15.–46. lpp.
- Ivanovs, I. (2003). Vēstures zinātne kā padomju politikas instruments: historiogrāfijas konceptuālais līmenis. In: I. Šķiņķe (sast.). *Padomju okupācijas režīms Baltijā. 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas.* Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 9. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 59.–70. lpp.
- Kangeris, K. (2010). Western Pressure in the Writing of Latvian History. In: B. Metuzale-Kangare (ed.). *Inheriting the 1990s: The Baltic Countries.* Uppsala: Uppsala University Press, pp. 191–198.
- Kangeris, K., Neiburgs, U., Vīksne, R. (2016). *Aiz šiem vārtiem vaid zeme.* Salaspils nometne 1941–1944. Rīga: Lauku Avīze.
- Kintsler, L. (2022). *Come to This Court and Cry: How the Holocaust Ends.* London: Bloomsbury, pp. 97–98.
- Konohovs, A. (2018, 8. maijs). Latviešu karavīru piemiņai flāmu Zedelgemā top brīvības laukums un bišu strops. LSM. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/latviesu-karaviru-pieminai-flamu-zedelgema-top-brivibas-laukums-un-bisu-strops.a277612>
- Krupņikovs, G. (1994, 26. febr.). Robežas, ko nedrīkstētu pārkāpt. *Diena*. <http://periodika.lndb.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#issue:2306>
- Latvijas Okupācijas muzejs (2021, 8. dec.). *Latvijas Okupācijas muzeja viedoklis par Zedelgema pašvaldības organizētās darbnīcas ekspertu nostādnēm.* <https://web.archive.org/web/20211208105150/https://okupacijasmuzejs.lv/lv/aktualitates/latvijas-okupācijas-muzeja-viedoklis-par-zedelgemas-pasvaldības-organizētas-darbnīcas-ekspertu-nostadnem-1070>
- Latvijas Republikas Augstākā Padome. (1990, 19. sept.). *Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā.* Rīga: LRAP. <http://likumi.lv/doc.php?id=72591>
- Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs. (2023). *Holokausta memoriālās vietas Latvijā.* <http://memorialplaces.lu.lv/karte/>
- Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs. (2023). *Latvijas ebreji: vārdi un likteņi, 1941–1945.* names.lu.lv.
- Latvijas Valsts prezidents (2023). *Vēsturnieku komisija.* Sk.: <https://www.president.lv/lv/vesturnieku-komisija>
- LBPCVS (2021). *The Legacy of the British PoW Camp on the Vloethemveld Site.* <https://www.belgiumwwii.be/de/debatten/the-legacy-of-the-british-pow-camp-on-the-vloethemveld-site.html>
- Levi, P. (1989). *The Drowned and the Saved.* New York: Summit Books.
- Levy, D., Sznaider, N. (2006). *The Holocaust and Memory in the Global Age.* Philadelphia: Temple University Press.

- Longerich, P. (2010). *Holocaust: The Nazi Persecution and Murder of the Jews*. New York: Oxford University Press.
- Löwe, H. D. (2011). Antisemitism in Russia and the Soviet Union. In: A. Lindemann, R. S. Levy. *Antisemitism: A History*. New York: Oxford University Press, pp. 166–195.
- LR Saeima. (1996, 27. augusts). Deklarācija par Latvijas okupāciju. *Latvijas Vēstnesis*. <http://lpra.vip.lv/deklaracija.html>
- LSM.lv Ziņu redakcija (2022, 30. maijs). Latvija protestē pret Beļģijas pašvaldības nolūku noņemt Latvijas karagūstekņiem veltītu pieminekli. *LSM*. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/latvija-proteste-pret-belgijas-pasvaldibas-nolu-ku-nonemt-latvijas-karagustekniem-veltitu-pieminekli.a459140/>
- Margalit, A. (2004). *The Ethics of Memory*. Cambridge [etc.]: Harvard University Press.
- Margolin, M. (2011). *Holokost v Latvijā. "Ubit' vseh evreev!"* Moskva: Veche.
- Melers, M. (2013). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: Rīgas ebreju kopienas muzejs "Ebreji Latvijā"; LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Neiburgs, U. (2011). Latviešu militārie formējumi PSRS un Vācijas bruņotajos spēkos Otrajā pasaules karā. In: U. Neiburgs, V. Zelče (red.). (*Divas puses. Latviešu kara stāsti: Otrās pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards, 60.–67. lpp.
- Onken, E. C. (2007). The Politics of Finding Historical Truth: Reviewing Baltic History Commissions and Their Work. *Journal of Baltic Studies*, 38 (1), 109–116.
- Pettai, E. C. (2011). The Convergence of Two Worlds: Historians and Emerging Histories in the Baltic States. In: M. Housden, D. J. Smith (eds). *Forgotten Papers in Baltic History: Diversity and Inclusion*. New York: Rodopi, pp. 263–280.
- Roth, J. K. (2001). *Holocaust Politics*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- Rozenšteine, A., Saulītis, A., Silīņa, G., Zelče, V. (2011). 16. marts – konfrontācijas un piemiņas diena. In: N. Muižnieks, V. Zelče. *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 145.–170. lpp.
- Skultans, V. (1997). Theorizing Latvian Lives: The Quest for Identity. *The Journal of the Royal Anthropology Institute*, 3 (4), 761–780.
- Sokolov, B. (2009). The Baltic States during the Second World War in the Public Opinion of Modern Russia. In: Dz. Ērglis (sast.). *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2007. gada pētījumi un starptautiskās konferences "Baltija Otrajā pasaules karā (1939–1945)" materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 24. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 432.–439. lpp.
- Stone, D. (2016). The Contexts of Memory. In: *The Presence of the Holocaust in society, politics and culture, 1970–2015, UCL Institute of Education*. London, July 19–21, 2016: Abstract Book. London: The Wiener Library.
- Stranga, A. (2006). Holokausta vēstures pētniecība un holokausta piemiņa Latvijā. In: Dz. Ērglis (sast.). *Holokausts Latvijā. Starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga, un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 18. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 13.–32. lpp.
- Stranga, A. (2006). Holokausta vēstures pētniecība un holokausta piemiņa Latvijā. In: Dz. Ērglis (sast.). *Holokausts Latvijā. Starptautiskās konferences materiāli*,

2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga, un 2004.–2005. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 18. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 13.–32. lpp.
- Stranga, A. (2007/2001). Latvijas sabiedrības attieksme pret holokaustu. In: Dz. Ērglis, (sast.). *Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga un pētījumi par holokaustu Latvijā*. 2. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 30.–35. lpp.
- Ulmanis, G. (2007/2000). Priekšvārds. Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa uzruna. In: D. Bleiere, I. Šķiņķe (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā: starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga*. 1. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 15.–16. lpp.
- Vesese, L. (2020). Aknīstē atklāts piemiņas akmens holokausta upuriem. *LSM.lv*. <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/akniste-atklats-pieminas-akmens-holokausta-upuriem.a379448/>
- Vestermanis, M. (1988, 25. nov.). Cilvēcībai bija jāklusē. *Literatūra un Māksla*, 6.
- Vestermanis, M. (1991, 22. Juni). Es geht das Warum un das Wie. *Die Tageszeitung*.
- Vestermanis, M. (1992). Holokausts Latvijā: Historiogrāfisks apskats. J. Prikulis (sast.). *Ārzemju literatūra par Latviju*. Rīga, 122.–135. lpp.
- Vestermanis, M. (1996). Retter im Lande der Handlanger. In: W. Benz, J. Wetzel (Hrsg.). *Solidarität und Hilfe für Juden während der NS Zeit*. Berlin: Metropol, S. 231–273.
- Vestermanis, M. (sast.). (2002). *Muzeja "Ebreji Latvijā" krājuma materiālu apskats: grāmatas, dienasgrāmatas, vēstules, atmiņas, iespieddarbi, dokumenti*. Rīga: Muzejs "Ebreji Latvijā".
- Viķe-Freiberga, V. (2000). Valsts prezidentes Vairas Viķes-Freibergas runa forumā "Holokausta izglītība, izpēte un pieminēšana" Stokholmā 2000. gada 27. janvārī. *Latvijas Valsts prezidents*. <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidentes-vairas-vikes-freibergas-runa-foruma-holokausta-izglitiba-izpete-un-pieminnesana-stokholma-2000gada-27janvari>
- Viķe-Freiberga, V. (2001, 14. jūn.). 14. jūnijs – Komunistiskā genocīda upuru piemiņas diena. Mēs katrs varējām būt viņu vidū. *Latvijas Vēstnesis*. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/25301>
- Vulfsons, M. (1992). Uzruna ebreju genocīda upuru piemiņas dienā Rumbulā. *Jaunā Gaita*, 2 (187), 46.
- Wilhelm, H. H. (1997). "Inventing" the Holocaust for Latvia: New Research. In: Z. Gitelman (ed.). *Bitter Legacy: Confronting the Holocaust in the USSR*. Bloomington: Indiana University Press, pp. 104–122.
- Zelče, V. (2009). Vēsture–atbildība–atmiņa: Latvijas pieredze. In: J. Rozenvalds, I. Ijabs (galv. red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 1999/2009: Atbildīgums*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 42.–54. lpp.

2 Sarežģītais mantojums un holokausta memoriālu simboliskā valoda

Solveiga Krūmiņa-Koņkova

Ievads

Amerikāņu vēsturnieks Dominiks LaCapra (*Dominick LaCapra*), kurš vislabāk pazīstams ar saviem Eiropas intelektuālās vēstures pētījumiem, ir raksturojis sarežģīto vēstures mantojumu kā “sarežģītu fenomenu vēstures un atmiņas krustpunktā, ar kuru mēs joprojām cenšamies cīnīties” (LaCapra, 1998: 1). Par šo krustpunktu atgādina simtiem memoriālu, kuru “dizains un saturs atspoguļo nacionālās atšķirības historiogrāfijā, ideoloģijā un kultūrā, kā arī dažādas publiskās mākslas un tēlniecības stilus un tradīcijas” (Milton, 1991: 9).

Memoriāli ir vietas, kas radītas, lai tālāk, no paaudzes paaudzē, nodotu tradīcijas un saglabātu atmiņas. Tās ir vietas, kurās tiek rakstīta vēsture, un bieži vien tieši memoriāliem pieder pēdējais vārds šajā stāstā par kādas konkrētas sabiedrības kopīgo traģisko pagātņi.

Holokausts ir neatņemama Eiropas sarežģītā mantojuma daļa, un tā pieņemšanas nostiprināšanā memoriāliem ir īpaša nozīme. Šo nozīmi nosaka vairāki iemesli, no kuriem būtiskākais ir tas, ka memoriāli atrodas galvenokārt vietās, kur norisinājās holokausta notikumi. Tāpēc, no vienas puses, lai izveidotu pieminekli, māksliniekam ir nepieciešama vietējās sabiedrības iesaistīšanās. Tieši šajā kopienā memoriāla vēstījums – neaizmirst pagātnes notikumus un to upurus – ir nepārprotams, jo tas ir atgādinājums par vietējo traģēdiju un, iespējams, vēl pazīstamiem upuru vārdiem. No otras puses, lai arī katrai vietai ir sava specifika, memoriāli ar savu vienojošo simbolu valodu saglabā nākamajām paaudzēm kopīgu, valstu un kultūru robežu mazāk ietekmētu publisko atmiņu par pagātnē notikušajām traģēdijām. Tas, cik šo memoriālu valoda ir precīza un patiesa, nosaka arī šīs atmiņas stiprumu un noturību.

Holokausta memoriāli kā *lieux de mémoire*

Lai tuvāk aplūkotu holokausta memoriālu simbolisko valodu, šajā rakstā tiks izmantots franču vēsturnieka Pjēra Norā (*Pierre Nora*) izstrādātais jēdziens *lieux de mémoire*¹². Pēc Norā domām, *lieux de mémoire* ir vietas, kur “atmiņa kristalizējas, kur tā atrod patvērumu” (Nora, 1997: 1). Norā uzsver, ka šajās vietās saglabājas pastāvīga nepārtrauktas un nepārtraucamas pēctecības izjūta un, kas ir vēl svarīgāk, – šīs vietas “pastāv tāpēc, ka vairs nav nekādas pārejošas *milieux de mémoire*¹³ vides, kurā atmiņa ir reāla ikdienas pieredzes sastāvdaļa” (Nora, 1997: 1).

Norā skatījumā atmiņa un vēsture daudzos aspektos ir pretstatī. Ja atmiņa ir dzīve, ja tā var būt gan atcerēšanās, gan aizmiršana un aizmirstība, ja tā var būt gadiem ilgi šķietami aizmigusi, lai pēkšņi pamostos ar jaunu spēku, tad vēsture ir tikai rekonstrukcija, vienmēr problemātiska un nepabeigta. Tā mēģina rekonstruēt to, kas ir un paliek tikai un vienīgi pagātne. Parādot šo pretstatu nesavienojamību, Norā atzīst, ka “sabiedrībai, kas pilnībā dzīvo vēstures zīmē, nebūtu jāpiesaista sava atmiņa konkrētām vietām vēl vairāk, kā to jau dara tradicionālās sabiedrības” (Nora, 1997: 3). Tomēr jebkurā pretstatā pastāvošā robeža ne tikai nošķir, bet arī vieno. Tāpēc var piekrist Lakapram, ka “Norā uzskata, ka kaut kas būtisks ir pazaudēts, un neatkarīgi no tā, vai zaudējums ir vai nav iedomāts, vēstures un atmiņas pretnostatījums kalpo, lai to pieminētu un nodrošinātu” (LaCapra, 1998: 19).

Problemātiskajās atmiņas un vēstures attiecībās īpaša nozīme ir tieši *lieux de mémoire*, jo šīs vietas atrodas starp atmiņās saglabātu notikumu un vēsturi, neļaujot notikumam kļūt tikai par pagātņi. Šo vietu uzdevums ir atsaukt notikumu tagadnē un padarīt to dzīvu mūsu katra individuālajā un arī sabiedrības atmiņā. Var teikt, ka *lieux de mémoire* pastāvēšana ievieto pagātnes notikumu atcerēšanos sakrālā kontekstā (Nora, 1997), kur, kā to uzsvēris ebreju vēsturnieks un esejists Zauls Frīdlanders (*Saul Friedländer*), “šāda pagātnes pārinterpretēšana ļauj saskatīt slēptās formas un jaunus diskursa līmeņus un mēģināt izdzīt no šīs pagātnes ļaunumu” (Friedlander, 1993: 18). Turklāt atcerēšanās var būt informatīva nevis tikai kā tās objekta precīzs empīriskā attēlojums, bet arī attiecībā uz šī objekta emocionālo uztveri un tā asimilāciju gan tiešajos notikumu dalībniekos, gan tajos, kas dzimuši vēlāk – pēc to norises (LaCapra, 1998). Tieši tāpēc, ka notikuma atcerēšanās veido ne tikai zināšanas, bet arī rada mūsos emocijas, atmiņas mēdz būt ļoti trauslas. Turklāt atmiņas par traģisko

12 *lieux de mémoire* – atmiņas vietas (no franču valodas).

13 *milieux de mémoire* – atmiņas foni (no franču valodas).

aicina klusēt, kaut arī reizēm tieši klusums “ir precīzāks vai patiesāks, vai morāli atsaucīgāks” nekā vēstures liecības (Lang, 2000: 9). Taču klusums var arī padarīt neiespējamu pagātnes notikuma atgūšanu atmiņās un var pārvērst šo notikumu par neesamību. Tepat Latvijā, piemēram, Vidzemē, mēs redzam tik daudz zālē ieaugušu un aizmirstībai nolemtu piemiņas vietu, un mēs vairs nevaram neko pateikt par tām un notikumiem, par kuriem tām būtu bijis jāliecina.

Prombūtne, promesamība. Iespējams, ka tieši ar šādu vārdu mēs varam raksturot atmiņas, kuras vairs nav klātesošas, kuras ir pārstājušas būt “negatīva atminēšanās forma” (Feinstein, 2005: xxii). Lai notikums pārstātu būt tikai par kaut ko īslaicīgu, par kaut ko, kas pagājis un nekad vairs neatkārtosies, proti, lai tas atkal kļūtu par notikumu, tas ir jāzina un jāatceras. Kad atmiņu par notikumu vairs nav, tās var atdzimt tikai kā vēsture.

Taču, saskaņā ar Lakapras pieeju, vēsturi var uzskatīt arī par kritiski pārbaudītu atmiņu pārnesi tagadnē. Šāda pārnese neietver tiešu “patiesu atmiņu” izdzīvošanu, bet tā ir kultūras produkts, kas kompensē atcerēšanās trūkumu. Tādējādi jaunās atmiņas ir vēsturē integrētas atmiņas. Lakapra (1998) atklāj, ka vēsture ir savdabīga atcerēšanās forma, un, iespējams, ka veids, kā vēsturē tiek saglabātas sēras, var būt visvairāk vajadzīgs tādu traumatisku notikumu upuriem, kāds neapšaubāmi cilvēces vēsturē ir bijis holokausts.

Atgriežoties pie Norā *lieux de mémoire*, jāpiemin arī tas, ka franču filozofs Pols Rikērs (*Paul Ricoeur*) šādas vietas raksturo kā “vietas, kur atmiņas ir kopā ar vēsturi, ne pret vēsturi” (Ricoeur, 2004: 403). Rikērs te atsaucas uz Norā secinājumu, ka atmiņas vietām piemīt spēja radīt “citu vēsturi”. Turklāt Rikērs uzsver, ka šī spēja tām piemīt tieši tāpēc, ka tās piedalās kā “atmiņu uzturēšanas, tā vēstures veidošanas procesos” (Ricoeur, 2004: 405).

Arī memoriālus var aplūkot kā Norā aprakstītās *lieux de mémoire*, jo tie atrodas starp atmiņu un vēsturi. Katrā ziņā mēs vismaz varam mēģināt noskaidrot, vai šīs piemiņas zīmes tikai topogrāfiski iezīmē kādu vēsturisku traģiska notikuma vietu vai arī tās ir norāde uz vietu, kura uztur un arī jaunrada atmiņas. Turklāt memoriāls kā simbolisks atmiņu objekts ir arī būtisks vēsturiskā darba instruments, sarežģīts savas materiālās, simboliskās un funkcionālās nozīmes dēļ.

Pirmā nozīme “noenkuro atmiņas vietas realitātēs, par kurām var teikt, ka tās jau ir dotas un ar kurām var manipulēt; otrā nozīme ir iztēles darbs, kas nodrošina atmiņu kristalizāciju un to tālāk nodošanu; trešā vedina atpakaļ uz rituālu, kuru vēsture tomēr mēģina noraidīt” (Ricoeur, 2004: 405). Lai cik pret-runīgas un sarežģītas būtu attiecības starp trim nozīmēm, atmiņas vietu loma ir “maksimālās iespējamās nozīmes attēlošanā ar iespējami mazākām zīmēm” (Ricoeur, 2004: 405).

Memoriālus mēs veidojam, lai saglabātu tagadnes tēlā pagātņi, kas mums ir svarīga. Tāpēc memoriāls vienlaikus ir atmiņas vieta un vēsturisks teksts ar ļoti sarežģītu dialektiku starp tiem. Turklāt vieta un teksts ir cieši savstarpēji saistīti. Dažreiz stāstījums par konkrēto atmiņas vietu palīdz labāk izprast pārvērtības, ko šī vieta pārdzīvojusi laika gaitā, savukārt citreiz tieši atmiņas vieta, vēl jo vairāk, ja tā nav bijusi pakļauta nozīmīgām izmaiņām, palīdz labāk izprast tekstu un atsaukt atmiņā tās stāstījuma nianšes, kas citādi netiktu ievērotas. Atmiņas vieta un teksts palīdz viens otram nepazust.

Saskaņā ar Rikēru (2004), atmiņas vietu mēs varam saukt arī par *liecību*. Savukārt vēsturiskais teksts ir daļa no *arhīva*. Rikērs raksturo liecību kā pagātnes klātbūtni, savukārt arhīvs viņa skatījumā ir nākotnes klātbūtne. Papildinot Rikēra skatījumu, filozofe, Rietumvirdžīnijas Universitātes profesore Dženeta Donohju (*Janet Donohoe*) (2014) skaidro, ka pieminekļi atrodas starp liecību un arhīvu kā savdabīgi *palimpsesti* – kā seni manuskripti, kuros senākam tekstam virsū uzrakstīts cits teksts. Nodzēšot jaunāko tekstu, pirmo vēstījumu iespējams atjaunot. Tāpat arī “pieminekļi, kas uzcelti nāves vai vēsturiski nozīmīgu notikumu vietā, atgūst šīs vietas pagātņi, vienlaikus ar pieminekli projicējot mūsu pagātnes saglabāšanu nākotnē”. Donohju uzsver, ka “atmiņas un tradīciju palimpsesti ir iestrādāti vietas palimpsestā” (Donohoe, 2014: 77). Vieta veido pamatu stāstījumam par sevi un kopīgajam naratīvam, kas ietver tradīcijas, kuras tiek nodotas citiem.

Tieši tāpēc pieminekļa vai memoriāla stāstījumu būtiski ietekmē vieta: Būhenvaldes vai Aušvicas memoriāls mūs uzrunā citādi nekā holokausta memoriāli Berlīnē vai Bostonā. Būhenvalde un Aušvica ir atmiņas vietas, kur liecība un arhīvs ir vienlīdz spēcīgi. Berlīnē un Bostonā liecības spēka pietrūkst.

Donohju kritizē Norā, kurš, viņasprāt, ir pakļāvis lineārai izpratnei par temporalitāti un vēsturi un tāpēc, pēc viņas domām, Norā atmiņas vietu raksturojumi ir maldinoši. Donohju aicina ņemt vērā “fundamentālo hermeneitisko darbību, kurai jāizpaužas ikvienā saskarsmē ar atmiņas vietu”. Atmiņa nav tagadnē ienests pagātnes mirklis, nevar vienkārši pārcelties uz pagātņi un atgūt to tagadnē. “Tagadne raksturo šo pagātņi savdabīgā veidā, kas neļauj pagātnei būt strikti pagātnei, tā vietā padarot to par sava veida tagadnes atspoguļojumu” (Donohoe, 2014: 86). Te Donohju atkal atgriežas pie palimpsesta: “Kaut arī rakstītais ir tagadne, dažkārt ir nojaušamas pagātnes vai iepriekšējās izpratnes paliekas, kas nekad nav pilnībā aizsegtas, bet gan ļauj manīt sevi mūsdienu interpretācijā” (Donohoe, 2014: 86). Atmiņas vietā mēs sajūtam pagātņi, kurai ir pakārtota arī nākotne. Taču tā vienlaikus ir arī mūsu pieredze, kuru veido mūsu tradīciju un vēstures palimpsests. Tas nozīmē, kaut arī atmiņas vieta ir logs uz pagātņi, logs uz pagātnes vērtību pasauli, tomēr

izjūtas, kuras mēs tajā piedzīvojam, ir *mūsu* izjūtas, kuras nosaka tieši mums piemītošā pieredze.

Ja mēs skatāmies uz memoriāliem vispirms kā kolektīvās atmiņas uzurētājiem, tad, kā norāda franču filozofs Moriss Halbvahs (*Maurice Halbwachs*) (1980), līdztekus kādam fiziskam objektam, piemēram, piemineklim, kas iezīmē atmiņas vietu apkārtējā telpā, ne mazāk svarīga nozīme ir simboliem vai kam citam, kam ir garīga nozīme, – kaut kam, kas ir kopīgs grupai un kas papildina vai pat klājas pāri atmiņas vietas fiziskajai realitātei. Taču, mainoties paaudzēm, mainās arī simboli, kurus šīs paaudzes lieto, un tādējādi mainās arī atmiņas vietas stāstījums. Tādējādi arī šajā ziņā atmiņas vieta ir dinamisks “palimpsests, ko jaunā saskarsmē ar to uzraksta un pārraksta katra jaunā paaudze” (Donohoe, 2014: 87). Šo palimpsesta efektu var attiecināt arī uz holokausta memoriāliem.

Holokausta memoriāli kā piemiņas mākslas žanrs: tapšanas vēsture un iezīmes

Saskaņā ar amerikāņu vēsturnieka Harolda Markūzes (*Harold Marcuse*) teikto, holokausta memoriāli ir jauns piemiņas mākslas žanrs: “Tie ir adresēti pārnacionālai auditorijai; tie bieži vien eksplīcēti atspoguļo vairākas nozīmes; un tie izmanto jaunu simbolu, formu un materiālu kopumu, lai tās attēlotu. Līdz brīdim, kad ap 1960. gadu holokausta memoriāli parādījās kā atsevišķs žanrs, tie parasti bija sarežģītas pieredzes telpas, tie nebija tikai dokumentāli marķieri, bet iekļāva arī nozīmīgu didaktisku aprīkojumu.” (Marcuse, 2010: 54)

Šajā Markūzes citātā ir vairāki vērā ņemami akcenti. Pirmkārt, par holokausta memoriāliem kā specifisku un vienotu žanru mēs varam runāt tikai kopš pagājušā gadsimta 60. gadiem. Kā norāda nacistiskās Vācijas vēstures un holokausta pētniece Sibilla Miltone (*Sybil Milton*), pirmie Eiropas memoriāli ietilpa vienā no diviem organizatoriskajiem modeļiem. Austrumeiropā memoriāli parasti tika uzskatīti par simboliskās politikas formām, un tos veidoja centrālās valdības vadībā un ar tās finansējumu. Savukārt Rietumeiropā memoriālu veidošanu noteica privātā un visbiežāk vietējā iniciatīva, un tādējādi tie tika izstrādāti *ad hoc* un pa daļām atbilstoši savāktajam finansējumam. Šis holokausta institucionalizācijas sākotnējās fāzes ambivalences un nepilnības bija neatgriezeniskas un noteica kontekstu visām turpmākajām memoriālu veidošanas fāzēm (Milton, 1991: 21).

Pirmie 20. gadsimta 50. gadu holokausta pieminekļi un memoriāli vēl atspoguļoja atsevišķus nacionālā stila aspektus, reliģiskās tradīcijas,

sabiedrības gaidas un mākslinieciskās prasmes. Agrīnie memoriāli tika veidoti, izmantojot galvenokārt kristiešu ikonogrāfiju, un lielākoties līdzinājās klasiskiem kapu pieminekļiem (obeliskiem, augstiem piloniem, stēlām klasiskās ģeometriskās formās) vai tradicionālajiem kara memoriāliem. Šie pieminekļi iezīmēja galvenokārt masu slepkavību vai apbedījumu vietas, taču nenorādot šo vietu nozīmi. Tomēr pat vienkārša šo vietu saglabāšana bija memorializācijas akts (Milton, 1991). Tas pārvērtā šīs vietas par jēgpilnām un iespaidīgām *lieux de mémoire*, kas tajā pašā laikā bija viegli uztverami vispārīgi vēsturiski vēstījumi par traģiskajiem notikumiem, kas bija norisinājušies šajās vietās, taču bez konkrētām detaļām. Tomēr vienlaikus šo memoriālu vēstījumi mēdza būt maldinoši, jo tie bija par militārām uzvarām vai ar zaudējumiem saistītu varonību un patriotismu, un tāpēc to simboliskā valoda nebija piemērota stāstam par nacistu slaktiņu upuriem, kuri galvenokārt bija civiliedzīvotāji, un būtiski mainīja šo atmiņas vietu emocionālo fonu. Turklāt jāņem vērā arī tas, ka "liturģisko un didaktisko elementu saikne" (Milton, 1991: 15) lielākajā daļā memoriālu bija saistīta arī ar konkrētām ideoloģiskām prasībām un šo prasību iespaids vēl aizvien parādās dažādajās nacionālajās vēsturiskajās atmiņās, veidojot daudzskaitlīgu cilvēku grupu skatījumu gan uz pagātni, gan uz nākotni. Daudzos gadījumos memoriālu uzmanības centrā bija antifašistiskās pretošanās godināšana, nevis masu slepkavību upuru piemiņa. Iespējams, ka pirmo memoriālu vizuālo tuvību tradicionāliem karavīru vai pretošanās kustības dalībnieku apbedījumiem noteica tas, ka, piemēram, atmiņas par kritušajiem karavīriem publiski atcerējās visbiežāk, un tieši kara memoriāli bija vietas, kur veidojās un kur apzināti tika veidota kolektīvā atmiņa. Tikpat labi izvēli izmantot tradicionālu kapu memoriāla formu cita veida vēstījumam varēja ietekmēt tas, ka holokausta izdzīvojušie vēl nebija līdz galam vienojušies par to, kāda ir tā viņu pieredzes nozīme, kuru viņi šajā monumentā grib parādīt (Marcuse, 2010).

Kā redzams dažos padomju laika pieminekļu paraugos Latvijā – pēckara pieminekļi ar saviem lakoniskajiem vispārīnājumiem lieliski atbilda nepieciešamībai atņemt upuriem individualitāti: viņi visi bija vienādi un anonīmi. Uz šo specifiku norāda arī Miltone, pievēršot uzmanību tam, ka daudzos Eiropas memoriālos ebreji vispār nav pieminēti, tādējādi atspoguļojot komunistisko režīmu ideoloģiskos uzskatus ar akcentētu politiskās pretošanās tēmu. Pēc viņas domām, šie nacionālie memoriāli bieži ir pašmērķīgi, piedēvējot upuriem citu nacionālo identitāti, arī tādu, uz kuru šie upuri dzīves laikā nevarēja pretendēt. Tā Polijas ebreji ir pārvērtušies par poļiem, un Francijas ebreji – par frančiem (Miltone, 1991). Austrumu bloka sociālistiskajās valstīs bija arī sociālistiskā reālisma stilā veidoti figurāli memoriāli, kuros attēlotās cilvēku

grupas simbolizēja starptautisko solidaritātes kustību. Šajos memoriālos ebreji bija tikai viena grupa starp vairākām citām.

Pēckara memoriāli kā Rietum-, tā Austrumeiropā atspoguļo to, ka agrīno memoriālu ikonogrāfijā specifisku ebreju simbolu lietojums vispār bija problemātisks. Austrumeiropā upuru raksturošanai uz pieminekļiem Dāvida zvaigzni vai menoru visbiežāk aizstāja komunistu piecstaru zvaigzne. Arī tādā veidā tika uzsvērta to personu anonimitāte un izolācija, kuras bija iznīcinājuši masu slepkavību mašīnērija (Marcuse, 2010). Ebreju upuru slēpšana Austrumeiropas valstu memoriālos bija krasā pretstatā ar ASV un Izraēlu, kur bija vērojama pretēja tendence. Pēc Miltones domām, šī īpatnība attīstījās galvenokārt tāpēc, ka nozīmīgākais stimulants un finansējums memoriālu izveidei šajās teritorijās bija izdzīvojušo ebreju nacionālās identitātes jautājums, kā arī tūrisma un tā vietējā zīmola attīstība (Milton, 1991).

Īpašā ebreju dimensija publiskajā telpā 20. gadsimta 50. gados sāka parādīties līdz ar izpratni par ebreju genocīdu kā nacistu īstenoto programmu, kas būtiski atšķīrās no citām nacistu pastrādātajām zvērībām Otrā pasaules kara laikā. Saskaņā ar Markūzi (2010), par robežzīmi šim pavērsienam kļuva starptautiskais Aušvicas-Birkenavas memoriāla izveides konkurss, kurā iezīmējās pāreja uz pilnīgi jaunu memoriāla žanru: ar ekspansīvākām, sarežģītākām, galvenokārt abstraktām, avangarda skulptūrām, kas radīja pieredzes telpas ar daudznozīmīgiem simboliem. Un kaut arī pat vēl tad holokausta ebreju izpratnē un skaidrojumā nebija nozīmīgs publiskas piemiņas notikums, šajā desmitgadē tomēr sāka veidoties specifisku holokausta memoriālu simboliskā valoda, ikonogrāfija un arī noteiktas estētiskās tradīcijas.

Memoriālos bieži tika izmantoti akmeņi no koncentrācijas nometņu akmeņlauztuvēm, piemēram, granīts Mauthauzenes koncentrācijas nometnes memoriālā Perlašēza kapsētā Parīzē. Savukārt marmors, ko izmantoja holokausta memoriālā Dahavā, tika speciāli atgādāts no Pkīnas Izraēlā, kur bijusi viena no vissenākajām ebreju apdzīvotajām vietām. Daudzos holokausta memoriālos ir ievietoti konteineri ar cilvēku pelniem vai ar asinīm piesūcinātu zemi no nacistu koncentrācijas nometnēm un masu slepkavību vietām (Marcuse, 2010). Holokausta memoriālos aizvien biežāk parādās ebreju reliģiskie simboli un atsauces uz ebreju seno vēsturi ar tās vadmotīvu, ka viss, kas notiek ar ebrejiem, ir Dieva providences un taisnīgās varas izpaušme (Haynes, 1995).

Jaunizveidotā simboliskā valoda būtiski atšķīrās no agrākajām ar karu saistītās nāves pieminēšanas tradīcijām. Markūze norāda, ka “nepieciešamība pēc šī jaunā simboliskā attēlojuma ir saistīta ar simbolizētā neesamību” (Marcuse, 2010: 58). Tomēr tas ir tikai viens no iemesliem: ne mazāk svarīgi ir tas,

ka holokausta memoriālu simboliskās valodas vēstījums ir adresēts ikvienam memoriāla apmeklētājam.

Latvijas piemēri

Konkrētu holokausta memoriālu izveidi pēc 20. gadsimta 60. gadiem ļoti bieži noteica nevis vieta, kur tie atradās, un arī ne ar šo vietu saistītie notikumi. Lai gan notikumi neapšaubāmi radīja īpašu ikonogrāfiju, Markūze norāda, ka noteicoša loma tomēr ir konkrēta memoriāla izveides iniciatoriem un viņu priekšstatiem par varbūtējo memoriāla auditoriju. Viņš atzīst, ka “patiesībā dažas no būtiskām holokausta notikumu vietām, tostarp Babinjara, Belzeka, Čelmno, Sobibora un Treblinka, vispār netika pieminētas līdz 20. gadsimta 60. gadiem, kad parādījās aģenti un auditorija, kas bija ieinteresēta nodot tālāk atmiņas” (Markuse, 2010: 55) par šajās vietās notikušo. Proti, šīs vietas sākotnēji netika izvēlētas ar to saistīto pagātnes notikumu dēļ: tās kļuva par *lieux de mémoire* drīzāk politiskas izvēles dēļ.

Latvijā līdzīgu procesu attīstību kavēja padomju režīms, kuram holokaustam veltītās piemiņas zīmes šķita nepieņemamas. Nebija arī vajadzīgās mērķauditorijas. Tieši holokausta notikumiem veltīti un holokausta ikonogrāfijai atbilstoši memoriāli pie mums parādījās jau pēc padomju režīma sabrukuma mūsu gadsimta sākumā. Tāpat kā Eiropā, arī Latvijā, pirmie pēckara holokausta memoriāli galvenokārt kalpoja par piemiņas zīmēm mirušajiem. Daudzi no tiem līdz mūsdienām nav saglabājušies, taču ir saglabājušās ziņas par to, ka par šādām piemiņas zīmēm izmantotas vienkāršas koka vai atsevišķos gadījumos akmens plāksnes ar lakoniskiem uzrakstiem par fašisma upuru vai padomju patriotu nogalināšanas vai masveida apbedīšanas vietu. Šīs norādes lielākoties izvietoja noslepķavoto radinieki vai paši holokaustā izdzīvojušie. Šeit jāuzsver, ka izdzīvojušie Latvijas ebreji “nevēlējās pielāgoties padomju naratīvam, kas akcentēja tikai “padomju pilsoņus – nacistu barbaru upurus”. Tāpēc viņi veidoja alternatīvo atmiņu jeb pret atmiņu padomju vīzijai par Otro pasaules karu.” (Zisere, 2019: 302) Padomju režīma īstenotā holokausta traģēdijas noklusēšana šodien nozīmē to, ka daudzas masu slepkavību vietas mūsdienās faktiski vairs nav atrodamas un par tām var spriest tikai pēc atsevišķos arhīva dokumentos vai grāmatās ierakstītām koordinātām. Pat tuvu dzīvojošie nezina par briesmīgajiem notikumiem, kas ar šīm vietām ir saistīti. Tāpēc var teikt, ka šīs vietas ir pārstājušas būt par atmiņu vietām “bez piemiņas modrības vēsture tās drīz vien ir aizslaucījusi prom” (Nora, 1997: 7).

2.1. attēls.
Smiltenes Meža
kapu memoriāls,
2021. (Foto:
Solveiga Krūmiņa-
Koņkova)

Tomēr atsevišķos gadījumos pēckara holokausta memoriāli ir saglabājušies gan kā piemiņas vietas, gan kā vēsturisks teksts. Tie veidoti kā kapakmeņi, tādējādi simbolizējot sēras par mirušajiem. Taču epitāfijās uz šiem pieminekļiem nav sīkāku ziņu par tiem, par kuriem mums būtu jāsēro. Epitāfijas, kas veidotas saskaņā ar padomju vadlīnijām par anonīmiem padomju pilsoņiem – nacistu režīma upuriem, faktiski padara šīs bēdas bezjēdzīgas un padara atmiņas par viņiem neesošas.

Viens no šādiem piemēriem ir Smiltenes Meža kapu memoriāls, kur 1947. gadā tika pārāpbedīta daļa no Smiltenes apkaimē nogalināto divsimt ebreju mirstīgajām atliekām (šeit un turpmāk izmantota informācija no Melers, 2013). (Sk. 2.1. attēlu) Uzraksts uz šī memoriāla vēsta: “Mūžīgu piemiņu kritušiem ceļam. Kopībā nākotnes darbā, Varoņu atcerē spēkus sev smeļam!” Kā redzams no šīs epitāfijas, upuri, kuriem šis piemineklis tika veltīts, ir anonīmi, un tā vairāk vedina pieņemt, ka memoriāls veltīts varoņiem, kas ar ieročiem rokās pretojušies nacistu okupācijas režīmam, nevis holokausta nogalinātajiem. Saprotams, ka 1947. gadā daudzi no viņiem nebija zināmi, taču anonimitātes politika turpinājās un faktiski turpinās, jo pie šī pieminekļa nav nekādas jaunas paskaidrojošas informācijas par Meža kapos pārāpbedītajiem.

1948. gadā pieminekli atklāja citā masu slepkavības vietā – Ķelderleļā pie Valmieras. Tas bija veltīts visiem šajā vietā bojā gājušajiem – apmēram trīs tūkstošiem Valmieras iedzīvotāju. (Sk. 2.2. attēlu) Uz pelēkās granīta stēlas lasāms uzraksts “1941. gada fašisma upuriem” un jau krietni padzisušas dzejas rindas: “Pelavmaize sūra, Sviedru asins jūra Latvju tautu māca... Darba ļaužu pulki Melnā moku sienā Cirta logu Saules dienai”. Tāpat kā piemineklis

Smiltēnē, arī šī memoriālā vieta, šķiet, nav piedzīvojusi būtiskas izmaiņas kopš padomju varas gadiem. Tomēr šī vieta rada iespaidu, kas ļauj to uzskatīt par *lieux de mémoire* – par vietu, kur vēl ir dzīva atmiņa par notikumiem 1941. gada vasarā. Taču ne jau piemineklis rada šo iespaidu, bet gan drūmais ceļš uz mežaino gravu. Tiem, kas zina, kas kādreiz noticis Ķelderlejā, ceļš uz piemiņas vietu ir arī vēsturisks teksts, kas neviļus ļauj iztēloties pirms daudziem gadu desmitiem uz Ķelderleju vestos cilvēkus un viņu izjūtas: neziņu un bailes, kas mijās ar pēkšņu atskārsmi par to, kas viņus gaida dziļāk mežā un ka no turienes atpakaļceļa vairs nebūs. Tādējādi ceļš vedina domāt par to, ko mēs varētu redzēt tālāk. Pat ne redzēt, bet sajust – nomācošu sēru klusumu. Šīs atmiņas vietas noskaņa dominē pār anonīmo un maldinošo pieminekļa uzrakstu, jo šī vieta nav par logu uz Saules dienu, kā norāda dzejas rindas, bet drīzāk par logu uz nāvi un nāves klātbūtni. Protams, šīs atmiņas vietas iespaids vairāk saistīts ar individuālo psiholoģiju, nevis ar kolektīvu masu slepkavības upuru pieminēšanu, kaut arī padomju gados 23. septembrī – “Valmieras atbrīvošanas dienā no vācu okupantiem uz Ķelderleju ar ziediem un vainagiem tradicionāli devās darba kolektīvu un skolu jaunatnes gājiens” (Brūniņa, 2013).

Spēcīgu emocionālu iespaidu var izraisīt cita atmiņas vieta Vidzemē – Smecerēs silā pie Madonas. (Sk. 2.3. attēlu) 1993. gadā vietā, kur 1941. gada 8. augustā, vienas dienas laikā, tika nogalināti aptuveni septiņi simti Madonas un tās apkaimes iedzīvotāju, tika uzstādīts piemineklis cilvēka galvaskausa

2.2. attēls. Piemiņas vieta Ķelderlejā, 2020. (Foto: Solveiga Krūmiņa-Koņkova)

2.3. attēls.
Memoriāls
Smeceres silā pie
Madonas, 2020.
(Foto: Georgijs
Koņkovs)

formā. Guido Bula veidotais piemineklis aizstāja veco, 1960. gadā celto pieminekli, kas nav saglabājies. Bula izveidoja iespaidīgu pieredzes telpu, kurā tikai rets apmeklētājs, iespējams, nojautīs saikni ar baiso pagātnes notikumu un to, ko par to zina stāstīt vietējie iedzīvotāji. Daži vecākās paaudzes madonieši atceras, ka vairāki upuri tikuši aprakti dzīvi un ka vēl ilgu laiku pēc slaktiņa šajā vietā esot dzirdēti vaidi un kāds mēģinājis izkļūt no kapa. Tomēr lielākoties tiem, kuri nonākuši šai vietā, Bula veidotais piemineklis ir vienkārši nāves klātbūtnes simbols, kas liek aizdomāties par cilvēka dzīves islaicīgumu un nāves nenovēršamību. Memoriāls Smeceres silā ir piemērs tam, kā arī pēc padomju režīma varas beigām masu slepkavību upuri turpina būt anonīmi. Uz 2006. gadā blakus piemineklim novietotā nelielā akmens ir uzraksts “Piemīņas vieta 1941. gada vasarā pēc nacistiskās Vācijas karaspēka ienākšanas nogalinātajiem Madonas un tās apkārtnes iedzīvotājiem”. Kas bija šie iedzīvotāji? Ir noskaidrots vienīgi tas, ka Smeceres silā tika nogalināti 250 ebreji, taču pat par to šajā vietā uzzināt nevar. Šīs vietas palimpsests ir vairākkārt pārrakstīts, taču atmiņas tajā vēl aizvien ir izdzēstas.

Pēc Latvijas Republikas atjaunošanas pakāpeniski sākās holokausta piemiņas vietu pārveidošana, mainot šo vietu simbolisko valodu, un šī gadsimta sākumā tika pabeigti vairāki memoriāli, kuri atbilda Markūzes raksturotajam holokausta memoriālu žanram. Viens šāds piemērs ir Rumbulas memoriāls Rīgā, vietā, kur 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī nogalināja 1000 no Vācijas atvesto un 25 000 Rīgas geto ieslodzīto Latvijas ebreju. 1964. gadā ebreju slaktiņa vietā tika uzstādīts piemiņas akmens ar uzrakstu

2.4. attēls.
Rumbulas
memoriāls, 2020.
(Foto: Diāna Popova)

“Fašisma upuriem” latviešu, krievu un jidiša valodā. Tā bija vienīgā norāde, kuru Rumbulas mežā atļāvās novietot padomju varas pārstāvji. Tomēr visu padomju okupācijas laiku šajā vietā notika slepenas Latvijas ebreju kopienas sanāksmes (Zisere, 2019) un atmiņas par 1941. gadā Rumbulas mežā notikušo traģēdiju tika saglabātas. Tikai 2002. gadā pēc arhitekta Sergeja Riža projekta Rumbulas masu slepkavības vietā izveidoja memoriālo ansambli, kura centrālais laukums veidots kā Dāvida zvaigzne. (Sk. 2.4. attēlu) Laukuma centrā paceļas menora – rituālais svečturis. Ebreju reliģiskajā tradīcijā un kultūrā menora simbolizē “dzīvības koku”. Apkārt menorai atrodas rupji apstrādāti akmeņi, kuros ir iekalti nogalināto ebreju vārdi. Arī neapstrādātiem vai rupji apstrādātiem akmeņiem ebreju kultūrā ir simboliska nozīme. Tie ir ne tikai raksturīgs ebreju kapsētu simbols, bet, saskaņā, piemēram, ar 2. Mozus grāmatas 20. nodaļā rakstīto, tieši no šādiem akmeņiem celts altāris ir Dievam tīkams. Turklāt neapstrādāti akmeņi ir “dzīvi akmeņi”, kas Rumbulas atmiņas vietā simbolizē “Dieva nevainīgos bērnus” un viņu iznīcinātās dzīves.

Ar savu simbolisko valodu Rumbulas memoriāls sakņojas ebreju reliģiskajā tradīcijā, kur vēsture ir šīs tautas atmiņa. Tā ir atmiņa, kurā pazūd cilvēki un paaudzes, tomēr vienlaikus memoriāls pārstāv universālu drāmu un tā vēstījums ir vispārcilvēcisks. Tas nav tikai liecinājums par traģēdiju, kuru Otrajā pasaules karā piedzīvojuši ebreji. Tas ir liecinājums par līdzīgām traģēdijām, par kara un varas brutalitāti, par nāvi un cilvēka dzīvības trauslumu. Pēc 2000. gada Latvijā ir izveidoti un veidojas vēl citi holokausta memoriāli. To izveidei ir atšķirīga vēsture un dažādi iemesli, taču visus šos memoriālus

kā atmiņas vietas vieno tas, ka atmiņas vieta parasti ir arī traumas vieta, un vajadzība pēc šādiem memoriāliem norāda uz to, “cik lielā mērā atmiņa nav bijusi pietiekami efektīva, lai ar šo traumu samierinātos, jo īpaši sēru veidā” (LaCapra, 1998: 10).

Secinājumi

Holokausta memoriālu vēsture Latvijā atkārtoti, kāda ir bijusi šo memoriālu tapšanas vēsture citviet Eiropā: tā atspoguļo pārmaiņas politiskajā kultūrā pēc Otrā pasaules kara un parāda, cik vienādi un atšķirīgi dažādas paaudzes un sociālās grupas pieņem un skaidro holokausta notikumus.

Rakstā aplūkoti piemēri pieļauj secinājumu, ka holokausta memoriālu kā specifiska mākslas žanra attīstība Latvijā arī ir līdzīga šī žanra attīstībai Eiropā pēc 20. gadsimta 60. gadiem. Tiesa, te jārunā par nobīdi laikā, ko ietekmējusi padomju režīma attieksme pret holokausta notikumu pieminēšanu. Padomju okupācijas laikā masu slepkavību vai to upuru apbedījumu vietā uzstādītās piemiņas zīmes ir ne tikai atņēmušas šiem upuriem viņu identitāti, bet bieži vien to simboliskās valodas vēstījums ir maldinošs. Šī iemesla dēļ mūsdienās daudzviet padomju režīma apstākļos tapušie nacistiskās Vācijas upuru memoriāli vairs nefunkcionē kā *lieux de mémoire* un faktiski ir kļuvuši par Latvijas sabiedrības daļai nevajadzīgām un tādēļ aizmirstām vietām.

21. gadsimta sākumā izveidotie holokausta upuru piemiņas memoriāli, īpaši Rīgā, pilnībā atbilst mūsdienu holokausta memoriālās mākslas žanra prasībām – to ikonogrāfijā vērojami kā specifiski ebreju reliģiskie simboli, tā simboli ar universālu un uz nākotni vērstu vēstījumu.

LITERATŪRA

- Brūniņa, V. (2013, 7. maijs). Slēpnis piemiņas vietā. *eLiesma*. <https://www.eliesma.lv/slepnis-pieminas-vieta>
- Donohoe, J. (2014). *Remembering Places. A Phenomenological Study of the Relationship between Memory and Place*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
- Feinstein, S. C. (2005). Introduction. In: S. C. Feinstein (ed.). *A Scream/ A Repetition / A Transformation. Absence / Presence: Critical Essays on the Artistic Memory of the Holocaust*. Syracuse. New York: Syracuse University Press, pp. xxi–xxxii.
- Friedlander, S. (1993). *Reflections on Nazism: An Essay on Kitsch and Death*. Bloomington: Indiana University Press.
- Haynes, S. R. (1995). *Jews and the Christian Imagination: Reluctant Witness*. Louisville: Westminster / John Knox Press.

- Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. F. Jr. Ditter, V. Y. Ditter (transl.). New York: Harper and Row.
- LaCapra, D. (1998). *History and Memory after Auschwitz*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Lang, B. (2000). *Holocaust Representation: Art Within the Limits of History and Ethics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Marcuse, H. (2010). Holocaust Memorials: The Emergence of a Genre. *American Historical Review*, 115 (1), 53–89. <http://www.jstor.org/stable/23302761>
- Melers, M. (2013). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Milton, S. (1991). In *Fitting Memory: The Art and Politics of Holocaust Memorials* (digital ed.). Detroit, Michigan: Wayne State University Press. <https://www.scribd.com/read/389549144/In-Fitting-Memory-The-Art-and-Politics-of-Holocaust-Memorials>
- Nora, P. (1997). Between Memory and History. In: P. Nora (ed.). *The Realms of Memory: Rethinking the French Past. Vol. 1: Conflicts and Divisions*. New York: Columbia University Press, pp. 1–20.
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, History, Forgetting*. K. Blamey, D. Pellauer (transl.). Chicago: University of Chicago Press.
- Zisere, B. (2019). The Transformation of Holocaust Memory in Post-Soviet Latvia. In: J. P. Himka, J. B. Michlic (eds). *Bringing the Dark Past to Light: The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*. Lincoln, Nebraska: Nebraska University Press, pp. 300–318.

3 Tumšais tūrisms nāves un holokausta vietu kontekstā: definīcijas, jēdzieni un izpētes virzieni

Aija van der Steina

Ievads

Ar nāvi saistītas vietas ir bijušas ceļotāju intereses objekts jau no ceļošanas pirmsākumiem, un šo interesi cauri gadsimtiem ir ietekmējuši tādi nozīmīgi Eiropas vēsturiskie, sociālie un kultūras procesi kā kristietība, antikvārisms un romantisms (Seaton, 1996). Interese par un ap nāvi arī mūsdienu sabiedrībā ir populāra tēma. Ar nāvi saistītas tēmas tiek vairāk izceltas populārajā kultūrā, atmiņas un piemiņas institūcijās, plašsaziņas līdzekļos, sabiedrībā un arī tūrismā (Young, Light, 2016). Mūsdienās tūristus piesaista kapsētas, kauju vietas, individuālo un masu slepkavību vietas, ar genocīdu un holokaustu saistītās vietas, vietas, kas saistās ar slavenību nāvi, liķu un galvaskausu ekspozīcijas, konfliktu zonas un bīstamās vietas, moku un spīdzināšanas vietas. Palielinās šajās vietās organizēto piemiņas rituālu, pasākumu skaits, veidojas tradīcijas (Young, Light, 2016). Jāatzīmē, ka ne vienmēr vietējā sabiedrība ir noskaņota kapu, bet jo vairāk tādu vietu, kas saistāmas ar traģēdijām, genocīdu un nācijai ne tik patīkamiem vēsturiskiem notikumiem, “atvēršanai” tūristiem. Viens no centrālajiem jautājumiem šajā diskusijā ir, no vienas puses – tūristu interese, bet, no otras, vietējo iedzīvotāju attieksme pret šo vietu iekļaušanu tūrisma piedāvājumā un to izmantošanas / patēriņa ētiskie aspekti.

Vēsturiski daudzās kultūrās nāve un jautājumi ap un par nāvi ir bijuši “tabu” tēma un arī pētījumos šī tēma tika uzskatīta marginālu. Interese un norises sabiedrībā saistībā ar nāves tēmu ir veicinājušas arī nāves izpēti no dažādu zinātņu nozaru skatupunkta, piemēram, etnogrāfijas, arhitektūras, socioloģijas, ģeoloģijas, psiholoģijas, ekonomikas, politikas un citu zinātņu (Worpole, 2003). Arī tūrisma studijās kopš gadsimta mijas ir aktuālas akadēmiskās diskusijas par nāves vietām kā tūristu piesaistēm un nāvi kā tūristu ceļošanas motīvu. Jēdziens “tumšais tūrisms” ir kļuvis par atpazīstamu zīmolu

(Stone, 2013), taču joprojām nav vienprātīgs pētnieku un nozares ekspertu vērtējums par šī jēdziena saturu un tūrisma fenomena praktiskajām izpausmēm, jo īpaši tādās tumšākajās šī tūrisma veida piesaistēs kā vietās, kas saistītas ar holokaustu.

Atsevišķas ar holokaustu un padomju perioda tumšo mantojumu saistītas vietas Baltijas valstīs ir tikušas iekļautas starptautiskajos tumšā tūrisma pētījumos, tomēr šī tēma joprojām nav pietiekami izpētīta (Wight, Lennon, 2007; Wight, 2016). Latvijā ir pieejamas arhitektu publikācijas par Brāļu kapiem (Apsītis, 1982; Gailītis, 2011), Salaspils memoriālu. Tumšā tūrisma kontekstā Vidzemes Augstskolas pētnieces Ilze Grīnfelde un Linda Veliverronena (2018) ir pētījušas Valsts drošības komitejas ēku, analizējot tās izmantošanu tumšajā tūrismā un radošumu produkta izveidē. Nāves vietu ģeogrāfiskos un kultūrainaviskos aspektus ir analizējušas Maija Rozīte un Aija van der Steina (Rozīte, van der Steina, 2020).

Šajā nodaļā tiek analizēti tumšā tūrisma teorētiskie aspekti ar holokaustu saistītu vietu kontekstā, atklājot nozīmīgākos jēdzienus un izklāstot tos piedāvājuma un pieprasījuma aspektus, kas izmantoti šī tūrisma fenomena konceptualizācijā.

Tumšais tūrisms, sarežģītais mantojums un holokausts

Tradicionāli tūrisma studijās kapu un nāves vietu apmeklēšana tikusi traktēta kā viens no kultūrvēsturiskā mantojuma tūrisma veidiem (Timothy, Boyd, 2003). Kopš A. V. (Tonija) Sītona (A. V. Seaton, 1996) raksta "*Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism*" (Tumsas vadīts: no tanatopses līdz tanatūrismam) un Malkoma Folijs (Foley) un Džona Lenona (Lennon) publikācijas "*JFK and dark tourism: A fascination with assassination*" (JFK un tumšais tūrisms: aizraušanās ar slepkavību) tūrisma studijās, pētot tūrisma vietas, kas saistītas ar nāvi, traģēdijām, katastrofām, tiek izmantoti tanatūrisma un tumšā tūrisma jēdzieni. M. Folijs un Dž. Lenons, kritiski vērtējot mūsdienu patērētājsabiedrību, tumšo tūrisma definēja kā "īstu vai komercializētu (komodificētu) nāves un katastrofu vietu prezentāciju un patēriņu (no apmeklētāju puses)" (Foley, Lennon, 1996: 198). Savukārt A. V. Sītons tanatūrisma definē kā "mantojumu, kas inscenēts / veidots ap objektiem un vietām, kuras saistītas ar nāvi, vardarbību, katastrofu un noziegumiem pret cilvēci" (Dann, Seaton, 2001: 24), atklājot, ka dažus kaujas lauku un kapsētu apmeklētājus dziļi fascinē nāve un bojāeja un viņu apmeklējuma motīvi ir saistīti ar vēlmi

pēc reālas vai simboliskas saskarsmes ar nāvi. Viens no tumšā tūrisma pētījumu pamatlicējiem un tumšā tūrisma vietnes (<https://www.dark-tourism.com/>) izveidotājiem Filips Stouns (*Philip Stone*) (2005) tumšo tūrismu definējis kā “ceļošana uz vietām, tādu objektu un izstāžu apmeklēšana, kuru galvenā tēma ir reāla vai apspēlēta nāve, ciešanas vai šķietami briesmīgi notikumi” (Hartman, 2018).

Akadēmiskajā vidē joprojām pastāv diskusija par jēdzienu “tumšais tūrisms” un “tanatūrisms” saturu un lietošanu. Tā kā 20 pētniecības gados nav izdevies pierādīt tumšo tūrisma un tanatūrisma kā atšķirīgas tūrisma formas, abi jēdzieni tiek lietoti paralēli (Light, 2017). Lai gan sākotnēji tumšais tūrisms bija attiecināms uz akadēmisku konceptu, gan akadēmiskajā, gan mediju vidē tieši šis jēdziens ieguva strauju popularitāti un pašreiz ir kļuvis par atpazīstamu jēdzienu. Taču jāatzīmē, ka joprojām pastāv pretrunīgi viedokļi par jēdzienu “tumšais tūrisms”, jo bieži tas tiek asociēts tikai ar izklaidē balstītām aktivitātēm (Ashworth, Isaac, 2015). Termins nav ar vienādu nozīmi un izpratni (konotāciju) dažādās valodās un kultūrās (Biran, Poria, 2014), trūkst empīrisku pētījumu, kas nodrošinātu pamatotu šī fenomena konceptualizāciju (Iljev, 2021). Atsevišķi pētnieki (Bowman, Pezzullo, 2009) pat ir aicinājuši pilnīgi atteikties no tumšā tūrisma jēdziena lietošanas vai lietot daudz neitrālāko apzīmējumu “tanatūrisms”. Vairāki tumšā tūrisma pieprasījuma pētījumi atklāj, ka apmeklētāju motīvi un pieredze tumšajās tūrisma vietās sakrīt ar kultūrvēsturiskā mantojuma tūrisma motīviem un pieredzi (Biran, Poria, Oren, 2011; Isaac, Cakmak, 2014; Lewis et al., 2022; Iliev, 2020), taču pastāv uzskats, ka tumšais tūrisms un tanatūrisms nedaudz atšķiras no kultūrvēsturiskā mantojuma tūrisma (Light, 2017).

Paralēli tumšajam tūrisma un tanatūrisma tūrisma studijās ienāca vēl viens jēdziens, kas saistāms ar nāves un traģēdiju vietām – disonējošais mantojums. Džons Tanbridžs (*John Tunbridge*) un Gregorijs Džons Ešvorts (*Gregory John Ashworth*) savā darbā “*Dissonant heritage: The management of the past as a resource in conflict*” (Disonējošais mantojums: pagātnes kā konflikta resursa pārvaldība) (Tunbridge, Ashworth, 1996) uzsver, ka neatkarīgi no mēroga, konteksta un vietas visās kultūras mantojuma formās ir novērojama disonanse. Disonanse ir novērojama komodifikācijas, tūrisma produktu veidošanas, satura interpretācijas un komunikācijas procesā, tāpēc autori piedāvāja izmantot atšķirīgas stratēģijas, balstoties uz apmeklētāju motīviem, kuri ir atšķirīgi upuriem, vainīgajiem, vairāk vai mazāk iesaistītajiem jeb “malā stāvētajiem”. Vieniem var būt svarīga šo notikumu un vietu publiska atzišana, citiem – to izdzēšana un aizmirstšana šķiet labākā pieeja, lai dzīvotu tālāk (Samuels, 2015). Šārona Makdonalda

(Sharon Macdonald) atzīmējusi, ka sarežģītākais aspekts ir tieši saistīts ar tiem “malā stāvētājiem”, viņu klusēšanu un noskatīšanos, kā tika pastrādāti noziegumi (Macdonald, 2015).

Uzsverot tumšā tūrisma vietu komplekso, sarežģīto dabu un pretrunīgo vēstures interpretāciju, pētnieki, izzinot šo fenomenu, lieto arī apzīmējumus “sāpju un kauna vietas”, “sarežģītais mantojums” (Logan, Reeves, 2008), “vietas ar aizēnotu vēsturi” (Hartmann, 2014), “traumas ainavas” un “nāves ainavas” (Roberts, Stone, 2014), “sensitīvais mantojums” (Magee, Gilmore, 2015).

Avitala Bairana, Janivs Porija un Džila Orena (*Avital Biran, Yaniv Poria, Gila Oren*) (2011), pētot apmeklētāju motīvus Aušvicas-Birkenavas memoriālā, holokausta vietu apzīmēšanai lietoja terminu “tumšais mantojums”, atklājot, ka apmeklējums nav saistīts ar nāves pieredzējuma motīviem, bet tas sakrīt ar tādiem kultūras mantojuma vietu apmeklējuma motīviem kā atcerēšanās un izglītošanās.

Lai arī tumšais mantojums nav jauna koncepcija mantojuma studijās, tās pirmsākumi meklējami tieši tumšā tūrisma pētniecībā (Thomas, Herva, Setsonen, Koskinen-Koivisto, 2019). Ērika Koskinena-Koivisto (*Eerika Koskinen-Koivisto*) (2016: 24) tumšo mantojumu definē kā “mantojumu, ko veido vairāki radnieciski koncepti, kas saistīti ar tumšiem, šausmīgiem, sarežģītiem un pat sāpīgiem kultūras mantojuma elementiem, tostarp sarežģīto mantojumu un tumšo tūrismu (vai tanatūrismu)”. Tumšā mantojuma studijas koncentrējas uz vēstures mantojumu, kas saistīts ar negatīvām, nepatīkamām vēstures liecībām / notikumiem, kuriem ir ietekme un vērtība mūsdienās. Galvenais pētnieku jautājums tumšā mantojuma kontekstā ir, kā un kāpēc cilvēki izvēlas pievērsties aspektiem, kas saistīti ar notikušiem konfliktiem, nāvi un ciešanām, jo dažādām sabiedrības grupām var būt atšķirīga izpratne / viedoklis par šiem aspektiem, atkarībā no to iesaistes / lomas konkrētajos notikumos, laika distances un varas hierarhijas (Thomas, Herva, Setsonen, Koskinen-Koivisto, 2019: 1). Autori uzsver, ka tumšā mantojuma koncepts ļauj pārliecināties par mantojuma vērtību – jeb novērtēt, “kā un kāpēc pagātne mūsdienās ir nozīmīga”, kas ir atšķirīga pieeja tradicionālajai monumentālā un estētiski patīkamā mantojuma izpratnei (Thomas, Herva, Setsonen, Koskinen-Koivisto, 2019: 1).

Tumšā mantojuma sarežģītība ir skaidrojama ar neviennozīmību un pretrunīgumu tā uztverē, interpretācijā un attieksmē pret to. Dažādas sabiedrības grupas vienas un tās pašas vietas, vienus un tos pašus pagātnes notikumus uztver atšķirīgi, arī viņu uzvedība šo vietu kontekstā ir atšķirīga. Tēmas sarežģītību, komplicētību un starpdisciplināro raksturu vislabāk raksturo F. Stouns (2013: 308): “Tumšais tūrisms ietver arī disonējoša mantojuma,

selektīvi noklusētas, politiskas un ideoloģiskas, iedomātas un iztēlotas vietas, un šīs vietas ir cieši saistītas ar to interpretāciju un nozīmi.”

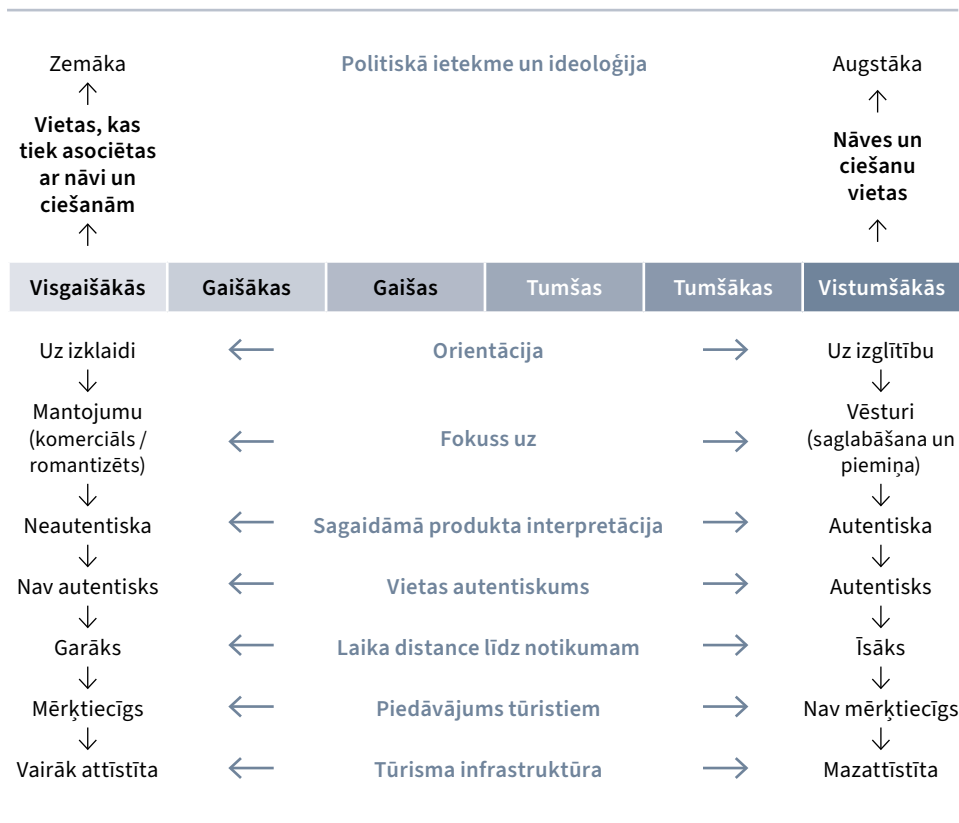
Arī tumšā mantojuma jēdziens joprojām tiek uzskatīts par nepietiekami definētu un nevienprātīgi interpretētu. Kultūras un lingvistiskās atšķirības dažādās valodās un Rietumu kultūras telpā ietekmē viena vai otra jēdziena lietošanu, jo tas ir atkarīgs no jēdziena “tumšs” konotācijas (Hartmann, 2014).

Lai arī holokausta vietas ir bieži pētītas tumšā tūrisma kontekstā (Light, 2017), tomēr pastāv atšķirīgi viedokļi par to, kā tūrisma fenomens tajās apzīmējams. Piemēram, Daniels Reinoldss (*Daniel Reynolds*) izvairās no tumšā tūrisma termina lietošanas, jo uzskata holokausta laikā pastrādāto noziegumu apzīmēšanu ar “tumšiem” par eifēmismu. Viņš norāda, ka tumšā tūrisma studijās netiek ņemti vērā tie faktori, kas ietekmējuši ar holokaustu saistītu vietu attīstību mūsdienās, piemēram, aukstā kara beigas, kas padarīja ceļošanu uz holokausta vietām iespējamu, kā arī holokausta liecinieku un cietušo aiziešanu mūžībā (Hartman et al., 2018: 275).

Tumšā tūrisma veidi

Tumšā tūrisma konceptualizācijai sākotnēji tika izmantota uz piedāvājumu vērsta pieeja, pētniekiem mēģinot tipoloģizēt nāves, traģēdiju un ciešanu vietas pēc tās tumšuma pakāpes atkarībā no atrašanās vietas autentiskuma. Tika šķirtas primārās vietas, kuras atrodas reālajā nāves vai nozieguma vietā, un sekundārās vietas, kas parasti neatrodas tieši nozieguma vai ciešanu vietās, bet tiek asociētas ar nāvi un ciešanām (Lennon, Foley, 1999; Miles, 2002). Nozīmīgu ieguldījumu tumšā tūrisma studijās ir devis Filips Stouns, piedāvājot konceptuālu “Tumšā tūrisma spektru” ietvaru tumšā tūrisma produktu pozicionēšanai, balstoties uz atšķirīgu vietu “tumšuma” intensitāti un tūrisma produkta raksturojošiem aspektiem. Produktu raksturošanai viņš izmantoja tādas raksturlielumus kā vietas funkcijas, autentiskuma līmenis, laika distance no vēsturiskajiem notikumiem, tūrisma infrastruktūra u. c. (Sk. 3.1. attēlu)

F. Stouns tumšajā tūrisma spektrā šķir septiņus tumšā tūrisma produktus (uzsverot, ka tumšākās no tumšā tūrisma vietām netiek mērķtiecīgi veidotas kā tūrisma produkti) – tumšās “izklaides fabrikas”, tumšās izstādes, tumšie pagrabī / cietumi, tumšās atdusas vietas, tumšās svētvietas, tumšās konfliktu vietas, tumšās genocīda nometnes (Stone, 2006: 152–157). Gaišākajā spektra galā izvietojas Drakulas pils Rumānijā, bet tumšākajā – Aušvicas-Birkenavas memoriāls. Jāatzīmē, ka mantojuma studijās, kurās tumšais tūrisms ir kļuvis par neatņemamu sastāvdaļu, uz tumšo tūrisma attiecina tieši

3.1. attēls. Tumšā tūrisma spektrs (pēc Stone, 2006: 151)

tumšāko spektra daļu (Roberts, 2018), kuram ir nozīmīga loma un atbildība sabiedrības izglītošanā.

Ar holokaustu saistītās vietas ir “tumšākās” vietas visā tumšā tūrisma spektrā. Tās ir orientētas uz izglītību, vietu saglabāšanu un piemiņu, uz autentisku produkta interpretāciju un ir saistītas ar politiskām interesēm un ietekmi (Stone, 2006). Holokausta tūrisma var pieredzēt faktiskā holokausta norises vietās (primārās) vai sekundārās vietās, kas atrodas citur, bet ir saistītas ar holokaustu (Miles, 2002). Eriks H. Koens (*Erik H. Cohen*) tumšo vietu tipoloģizāciju papildināja ar *in populo* vietām, “kas iemieso un izceļ stāstu par cilvēkiem, kurus piemeklēja traģēdija” (2011: 194), kā piemēru minot “*Yad Vashem*” Izraēlā, kas uzskatāma par autentisku (primāru) ar holokaustu saistītu vietu.

Rudi Hartmans (Hartmann, 2018: 498–500) norādījis, ka pēdējos gados ir izveidojušies dokumentāciju centri vietās, kas ir saistītas ar holokausta pāridarītājiem, piemēram, Hitlera dzīvesvietas vai ar Nacistu partiju saistītas

vietas. Autors piedāvā modeli, lai kategorizētu upuru / pāridarītāju vietas pēc atpazīstamības līmeņa un saistību ar holokausta upuriem vai pāridarītājiem. Gan ar upuriem, gan pāridarītājiem saistītās vietas var iedalīt gan tādās, kas ir starptautiski zināmas, gan tādās, kas ir aizmirstas vai pamestas novārtā (upuru vietas), vai arī tādās pāridarītāju vietās, kuras nav pieejamas.

Līdz šim mazāk pētītas ir vietas, kas veltītas ebreju glābējiem holokausta laikā. Lai arī pamatā šīs vietas ir saistītas ar traģiskiem notikumiem, šo cilvēku varonības atcerēšanās un piemiņa asociējas ar pozitīvo, un tām ir pozitīva mantojuma vērtība. Pēdējā desmitgadē šādi muzeji, memoriāli ir atklāti Polijā, Čehijā, Latvijā. Sofija Voicicka (*Zofia Woycicka*) šādu muzeju rašanos raksturo kā daļu no atmiņas globalizācijas procesa, kurā, neskatoties uz kosmopolītisko holokausta atmiņu, atcerēšanās un piemiņas funkcijas un formas dažādās valstīs atšķiras (Woycicka, 2019). Savukārt Arturs Šostaks (*Arthur B. Shostak*) norāda, ka nepieciešama holokausta memoralizācijas pārstrukturēšana, iekļaujot atmiņā ne tikai stāstus par piedzīvotajām šausmām, bet arī par varonību un savstarpējo palīdzību (Shostak, 2017).

Autentiskuma un ētikas aspekti sarežģītā mantojuma izmantošanā

Pirmajā tumšā tūrisma studiju desmitgadē pētnieki pievērsās ētiskas dabas jautājumiem, kas bija saistīti gan ar to, cik akceptējama un atbilstoša ir tumšā mantojuma vietu piedāvāšana tūristiem (Clark, 2014). Analizēja, kā šīs vietas tiek prezentētas un interpretētas tūristiem, kritiski atklājot komercializācijas (komodifikācijas) procesa negatīvos aspektus un satura jeb vēsturiskās patiesības (korektuma) un atrašanās vietas autentiskuma jautājumu (Foley, Lennon, 1997; Cole, 2000; Lennon, Foley, 1999; Wang, 1999; Wight, Lennon, 2007; u. c.). Dž. Lenona un M. Folijs (Lennon un Foley, 2000) ieskatā, komodifikācijai pārvēršot holokausta vietas patēriņa produktos, tos rekonstruējot vai veicot citus pārveidojumus, lai saglabātu vai paplašinātu pieejamību, tūristu pieredze nav vairs autentiska. Savukārt Daniels Reinoldss (*Raynolds*), kritiski vērtē reālu iespēju piedāvāt tīri vēsturiski autentisku pieredzi holokausta vietās, pateicoties dažādām izmaiņām, ko ir radījis laiks, un uzsver, ka šo vietu apmeklētāji nav nekritiska patērētāju masa, bet spēj atpazīt neautentiskuma izpausmes (Raynolds, 2016). Džons Lenons (Lennon, 2017) ir atzinis, ka vietu un notikumu kvalitatīva interpretācija rada gandarījumu un patiesu izglītojošu pieredzi, bet norāda arī uz “selektīvās interpretācijas” problēmu daudzās tumšā tūrisma vietās. Viņš raksta, ka dažkārt nepieciešams risināt ētiskos un

vēstures naratīva selektivitātes jautājumus, jo bieži vien apmeklētājiem piedāvā iespēju iepazīt tikai nācijas pagātnes pozitīvo vēsturisko interpretāciju.

Kritiski tiek vērtēta arī izglītojošās funkcijas un izklaides aspektu apvienošana un kompromiss par labu izklaidei (Sharpley, Stone, 2009). Piemēram, Tims Kols (*Tim Cole*) (2000) norāda uz holokausta vietu “disnejlendizāciju”, ko rada Aušvicas komercializācija un komodifikācija.

Diskusijas akadēmiskajā vidē ir radījis arī tas, ka tumšā mantojuma vietu interpretācijā uzsvars tiek likts uz emocionālas, nevis kognitīvas jeb mācīšanās pieredzes radīšanu, ka jāraugās, kā interpretēt sensitīvus jautājumus, lai izvairītos no sensācijas radīšanas (Light, 2017: 291).

Nenoliedzami, ka tumšā mantojuma vietu mārketinga komunikācijā un interpretācijā ienāk digitālās tehnoloģijas. Tiek izmantotas tādas tehnoloģijas kā virtuālā, papildinātā, iesaistošā realitāte u. c. Tehnoloģijas maina tūristu uzvedību, piemēram, meklējot informāciju par vietām, fiksējot savu pieredzi uz vietas viedtālrunī, uzņemot pašbildi jeb selfiju vai daloties ar iespaidiem sociālajos tīklos. Šāda tūristu uzvedība ir radījusi ētiskas dabas diskusiju ne tikai akadēmiskajā vidē, bet arī sabiedrībā. Kā piemērs te minams Šahaka Šapiras (*Shahak Shapira*) projekts “*Yolocaust*”, kas pievērta uzmanību pašbildes uzņemšanas kultūrai holokausta vietās (BBC, 2017). Tajā pašā laikā K. Vaits atzīst, ka pašbildes ir kļuvušas par neatņemamu un normālu pašizteiksmes formu, it īpaši jauniešu vidū.

Dankans Laits (*Duncan Light*) līdzšinējās akadēmiskās diskusijas, kas saistītas ar tumšā tūrisma ētiskajiem aspektiem, vērtē kā tādas, kas rada vairāk jautājumu, nevis atbilžu, kas atklāj kritiskus aspektus, nevis piedāvā konceptuālus modeļus un praktiskus risinājumus (Light, 2017).

Tumšā tūrisma pieprasījuma aspekti: apmeklējuma motīvi, pieredze un tās izpausmes

Tumšā tūrisma konceptualizācijas pirmsākumos uzmanība galvenokārt tika pievērsta piedāvājuma aspektiem, novārtā atstājot pašus tūristus. Uz pieprasījumu balstītā tumšā tūrisma konceptualizācijas mēģinājumi galvenokārt tika saistīti ar pētījumiem par tūristu motivāciju, pieredzi un uzvedību (Ashworth, Hartman, 2005; Asworth, 2008; Biran, Poria, 2011; Cohen, 2011; Zhang et al., 2016), emocionālām dimensijām (Buda, 2015; Buda et al., 2014; Ashworth, Isaac, 2015; Nawijn et al., 2016), tumšā tūrisma politiskajām dimensijām – saistību ar kolektīvo atmiņu un nacionālo identitāti (Best, 2007; Stone, 2012). Nereti šajos pētījumos tika izmantotas ar holokaustu saistītas vietas,

piemēram, Aušvicas-Birkenavas un Būhenvaldes memoriāls, Annes Frankas māja un citu vietu studijas.

Džons Bičs (*John Beech*) holokausta vietu apmeklētājus iedalījis divās pamatgrupās. Pirmo veido tie, kuriem ir personīga saikne / piesaiste vietai (holokaustā izdzīvojušie, aculiecinieki, viņu radinieki vai tie, kuri identificē sevi ar šo mantojumu). Otru grupu veido tūrisma galamērķa tradicionālie apmeklētāji. Autors šķir ceļojumu primāros un sekundāros motīvus. Ar sekundāro motīvu šādās vietās ierodas ceļotāji, kuri galamērķī ir ieradušies citu motīvu – visbiežāk atpūtas motīvu vadīti, bet, ierodoties galamērķī, ir radusies motivācija apmeklēt arī ar holokaustu saistītu vietu. (Beech, 2000) Tumšā tūrisma pētījumos viens no visbiežāk minētajiem apmeklējuma motīviem ir vēlme iepazīt un izprast pagātnes notikumus (Light, 2017).

Apmeklētājiem, kuriem ir personīga saikne ar holokausta vietu, ir lielāka interese emocionālā pieredzējumā un izjūtās, kas saistītas ar savas nācijas mantojumu un identitāti. Konvencionālie tūristi šīs vietas apmeklē galvenokārt tādēļ, lai gūtu izglītojošu pieredzējumu (Biran, Poria, Oren, 2011). Džefrijs Podošens (*Jeffrey S. Podoshen*) (2017: 351) holokausta vietu apmeklējuma motīvāciju apkopojumā atklāj ļoti plašu spektru. Viņš izdala tādas motivācijas kā laicīgs rituāls, identitātes apliecinājums un etnisko sakņu meklējumi, atmiņu svētceļojums, kultūras piemiņa, izglītība, pašizpratne, zināšanas un piemiņa, izpratnes stiprināšana, sakrālu jūtu izraisīšana, vēstures faktu noskaidrošana, holokausta norises pierādījumu iegūšana, ciešāka saikne ar vietu un mantojumu, meklētas interpretācijas ieguvumi un nāves pārdzīvojums. Empīriski pētījumi holokausta vietās atklāj, ka apmeklētāju motivācija ir dažāda un cieši saistāma ar kultūrvēsturiskā mantojuma apmeklējuma motīviem. Tā sniedzas tālāk vai pat pilnīgi nav saistīta ar aizraušanos ar nāvi vai tās fascinējumu (Biran, Poria, Oren, 2011; Isaac, Cakmak, 2014; Lewis et al., 2021). Pētījumi arī liecina, ka šādu vietu apmeklētāji sevi neuzskata par tumšajiem tūristiem (Light, 2017).

Joprojām maz ir pētīts, kāpēc daļa cilvēku izvairās no tumšā mantojuma vietu apmeklēšanas (Iliev, 2020). Piemēram, daudzi ebreji ir gatavi upurēt ieguvumus no vēsturisko vietu apskates un nedodas uz holokausta vietām, un tā, iespējams, demonstratīvi vērstos pret atsevišķām nācijām un to iedzīvotājiem (Podoshen, Hunt, 2011: 1336). Arī antisemitisma izpausmes Eiropā veicina ebreju pēcteču izvairīšanos no holokausta vietu apmeklēšanas, un šī tendence nākotnē varētu pieaugt (Podoshen, 2017). Lai arī bieži tiek pārstāvēts viedoklis, ka rituāla un piemiņas motīvs ir saistīts ar ebreju kopienas kolektīvo atmiņu, Aleksandrs Kreigs Vaitis (*Alexander Craig Wight*) atzīmē, ka šie motīvi ir nozīmīgi arī tajās apmeklētāju grupās, kurās holokausts ir arī viņu

kolektīvās atmiņas sastāvdaļa (Wight, 2020). Holokaustam kļūstot par kopēju Eiropas atmiņu, tiek apvienota valstu vēsture, un izvirzās ētisks pienākums nākotnē atcerēties un runāt par šīm tumšajām vēstures lappusēm (Diner, 2007 citēts Assmann, 2010: 100).

Ja holokausta vieta publiskajā kultūrā ir ikoniska, piemēram, Aušvicas-Birkenavas memoriāls Polijā vai Annes Frankas māja Amsterdamā, tā kļūst par starptautiski pazīstamu nāves un neželības simbolu. Šāda atpazīstamība var kļūt par vietas apmeklējuma motīvu, lai apskatītu reālu holokausta vietu un iegūtu autentisku pieredzi (Wight, 2020).

Janivs Porija (*Yaniv Poria*), tipoloģizējot apmeklētāju pieredzes mantojuma vietās, balstījies uz pienākumu to apmeklēt, uz tūrista gaidām, mantojuma uztveri un attieksmi pret interpretāciju. Viņš piedāvā četras “jā- pieredzes”: jāredz, jājūt, jāmācās un jāattīsta. (Poria, 2013)

Iepriekš pieminēto ikonisko vietu apmeklēšanas motīvu var attiecināt uz “obligāti jāredz” pieredzi. Parasti šādu apmeklējumu galvenais mērķis ir noskaidrot, kāpēc šī vieta ir obligāti jāredz. Tāpēc tūristi nav ieinteresēti dziļākā emocionālā vai kognitīvā pieredzē, viņu zināšanas par vēsturiskajiem notikumiem ir vājas vai to nav vispār, taču viņi ir gatavi tērēt savu laiku un naudu, lai iepazītu šo reālo vietu, objektus un artefaktus. Svarīga loma šādos gadījumos ir vietas objektīvam autentiskumam un estētikai (Poria, 2013: 348).

Mācīšanās pieredze balstās uz tūristu izjūtu, ka viņiem mantojuma vietā ir jāmācās, ne tikai to apskatot, bet arī mācoties no ar to saistītajiem vēsturiskiem notikumiem, uzzinot kaut ko jaunu apmeklētājā vietā. Galvenais, lai tūristam tur būtu interesanti, izklaidējoši, lai veicinātu viņa emocionālu iesaisti. Parasti šie tūristi ir ar zināšanām par vietas / objekta vēsturi, bet šo mantojumu neuzskata par savu. Tāpēc viņiem ir zema vai pat nav emocionālās saiknes ar vietu. Šie apmeklētāji vairāk ir ieinteresēti mācīšanās pieredzē, un vietas autentiskums nav noteicošais faktors (Poria, 2013: 349).

Minētais autors pieredzi izjūtu līmenī raksturo ne tikai ar vēlmi bagātināt savas zināšanas, bet arī gūt emocionālu pieredzi. Emocionālās pieredzes veidošanā būtiska loma ir tieši interpretācijai, jo apmeklētājs sagaida, ka piedāvātais stāsts un interpretācija radīs spēcīgas emocijas. Apmeklētājiem var būt, bet var arī nebūt saiknes ar mantojumu. Reizēm apmeklētāji var sajust pienākumu parādīt šīs emocijas (Poria, 2013: 349). Refleksijas sociālajos medijos varbūt īpaši noderīgas objektu / vietu pārvaldītājiem, plānojot interpretācijas stratēģijas un ekskursijas (Wight, 2020).

Personīgās izaugsmes, attīstības pieredzes gadījumā mantojuma vietas apmeklētāji sagaida, ka šī pieredze ietekmēs vai pat mainīs viņu dzīvi, stiprinās viņu identitāti, vērtību sistēmu un ideoloģisko pārliecību. Tūristi pazīst

vietu un tās mantojumu, tāpēc šie tūristi mantojumu uztver vairāk par savu nekā par citu grupu mantojumu (Poria, 2013: 349).

Pētījumiem par tūristu pieredzi un uzvedību tumšā mantojuma vietās zinātnieki ir pievērsušies tikai pēdējos gados. Visbiežāk ir pētīti emocionālās un kognitīvās pieredzes aspekti (Rajasekaram et al., 2022). Jebkurš tumšā tūrisma vietu apmeklējums ir saistīts ar emocionālu spriedzi (Stone, 2018), un tūristi pat sagaida, ka apmeklējums viņiem radīs emocionālu reakciju (Poria, 2013). K. Vaita (2020) pētījumā par emocionālo pieredzi vietās, kas saistītas ar holokaustu, visbiežāk aprakstītās emocijas ir lielas skumjas, pārdomas, empātija pret holokausta upuriem. Autors atzīmē, ka emocionāli negatīvu reakciju var izraisīt arī citu apmeklētāju uzvedība, kas visbiežāk ar saistāma ar pašfoto uzņemšanu.

Lai gan tumšais mantojums asociējas ar negatīvām emocijām, šo vietu apmeklēšana izraisa arī pozitīvas jūtas (Biran et al., 2011) – cerību, lepnumu, mīlestību, pateicību u. c. Pētījumā par apmeklētāju emocijām Aušvicas nāves noietnē Džila Orena, Amirs Šani (*Amir Shani*) un Janivs Porijs (2021) atklāja, ka apmeklētāji tumšā mantojuma vietās piedzīvo vienlaikus pozitīvu un negatīvu emociju kopumu. Minētie autori uzskata, ka arī negatīvām emocijām ir būtiska loma pieredzes kvalitātē, ka arī tās var būt nozīmīgs piesaistes faktors, jo apmeklētāji ir gatavi šādām emocijām.

Izglītošanās un mācīšanās pieredze ir viena no biežāk sastopamajām kognitīvajām pieredzēm, bet joprojām trūkst pētījumu par to, cik tā apmeklētājiem bijusi veiksmīga (Light, 2017). Daudzi autori ir uzsvēruši interpretācijas kritisko lomu pieredzes veidošanā (Light, 2017). Kreigs Vaitis (Wight, 2020), analizējot tūristu atsauksmes sociālajos medijos par pieredzi holokausta vietās, atklāja, ka tūristu pieredzējums holokausta vietā ļoti lielā mērā ir atkarīgs no kompleksām apmeklētāju gaidām, kuras balstītas uz iepriekšējo saskarsmi ar holokausta tēmu, visbiežāk popkultūras vidē. Grāmatas, filmas, televīzijas raidījumi bieži veido emocionālo fonu un skaidru priekšstatu, ko apmeklētājs no konkrētās vietas sagaida. Autors uzsver, ka holokausta vietas veicina apmeklētājā aktīvu atmiņas procesu, kas iesaista subjektu refleksijās par politiku un sabiedrību un liek pārdomāt holokaustu caur tagadnes prizmu (Wight, 2020).

Tumšāko tūrisma vietu apmeklētāju subjektīvā pieredze ir raksturota kā provokatīvākas, dziļākas, vērtīgākas (arī no patērētā laika viedokļa), ar lielāku iespēju, ka tās tiks rekomendētas arī citiem (Lacanieta et al., 2020). Ieteikumi, atkārtota atgriešanās, citu līdzīgu vietu apmeklēšana un vietas popularizēšana ir visbiežākās tumšā mantojuma vietu apmeklētāju atbildes uz jautājumu par pieredzēto. Neatbildēts ir jautājums par to, vai, panākot

emocionālu reakciju, ir lielāka ietekme uz apmeklētāju attieksmi pret mūsdienu politiskajiem, sociālajiem un filozofiskajiem jautājumiem (Ashworth, Isaac, 2015). Rokšana Madži (*Roxanna Magee*) un Odrija Gilmore (*Audrey Gilmore*) atzīmē, ka, ņemot vērā tumšā mantojuma vietu daudzslāņaino nozīmi, pārvaldības prioritātes, apmeklētāju atšķirīgo izcelsmi un perspektīvas, izziņas un emociju apvienojums tajās var radīt neparedzētu vērtību individuālā līmenī un laika gaitā dot ieguldījumu plašākā sabiedrības kontekstā (Magee, Gilmore, 2015: 915). Autores arī atzīmē, ka galvenie uzdevumi, kas jārisina “jūtīgu” kultūras mantojuma objektu apsaimniekošanas jomā, ir šo objektu autentiskuma un sākotnējo mērķu saglabāšana. Vienlaikus nepieciešams veidot tos par nozīmīgām un mūsdienu apmeklētājiem piemērotām vietām, kurās galvenā uzmanība tiek pievērsta apmeklētāju mācīšanās procesam, pārdomām un tādējādi tiek nodrošināta vide kopradei un dzīvi un uzskatus mainošai pieredzei.

Anna Farmaki (*Anna Farmaki*) (2013) uzskata, ka tumšais tūrisms ir jāskata pieprasījuma un piedāvājuma apvienojumā. Pieprasījumu ietekmē gan tādi faktori kā vietas raksturlielumi, atrašanās vieta un pieejamība, vispārējā un tūrisma infrastruktūra, pieejamā informācija par tumšo mantojumu, laika periods līdz vēsturiskajiem notikumiem, gan arī tūristus raksturojošās pazīmes – tautība, solidaritāte ar cietušajiem un zināšanu līmenis. Jāatzīmē, ka tumšā tūrisma motīvi, pieredzes un reakcijas dažādās vietās un dažādiem apmeklētājiem ir ļoti atšķirīgas, tāpēc tās ir neiespējami unificēt.

Lordžene Smita (*Laurajane Smith*) (2021) atklāj, ka tūristu (īpaši ārvalstu) interese par tumšā mantojuma vietām ir lielāka nekā par nacionālajam nara-tīvam patīkamo mantojumu, ka viņi ir kritiskāki pret šīm vietām. D. Reinoldss (Raynolds, 2016) kritiski vērtē to, ka tumšā tūrisma konceptualizācijas mēģinājumos tūristi tiek portretēti kā nekritiska patērētāju publika, kas ieinteresēta masu izklaidē. Viņš uzsver, ka holokausta vietu apmeklētājs tādējādi tiek padarīts par unificētu subjektu, kas nav diferencēts pēc tautības, apmeklējuma motīviem un zināšanu līmeņa par holokaustu. Pretēji iepriekšminētajam holokausta tūristi izceļas ar kritisku pašrefleksiju, viņi spēj kritiski novērtēt pieredzējuma autentiskumu, iesaistīties diskusijā par traģisko notikumu interpretāciju.

Džefrija Podošena (*Jeffrey Podoshen*) (2017) skatījumā holokausta tūrisma pieprasījums līdz šim ir uztverts kā nemainīgs, statisks, bet mūsdienu mainīgajā pasaulē pieprasījuma izmaiņas tādu faktoru ietekmē kā dzīvo atmiņu izžušana par holokaustu, holokausta noliegšanas tendences pieaugums, radikālā islāma attīstība, migrācijas tendences Eiropā un nacionālisma uzplaukums, veicina antisemitismu, kura dēļ holokaustā cietušo un bojāgājušo pēcteči var izvairīties no holokausta vietu apmeklēšanas.

Tumšā tūrisma vietu pārvaldība kolektīvā mantojuma kontekstā

Tumšā tūrisma vietās ne tikai atšķirīgie apmeklētāju motīvi, uztvere un pieredzes liek izvēlēties holistiskas un sensitīvas vadības pieejas (Magee, Gilmore, 2015), bet arī atšķirīgie viedokļi dažādās sabiedrības grupās par šiem traģiskajiem notikumiem un attieksmē pret tiem. Upuru, pāridarītāju un līdzskrējēju / vienaldzīgo attieksme pret vienu un to pašu vietu atšķiras (Tunbridge, Ashworth, 1996). Spriedze var parādīties arī starp konkurējošām grupām, kuras vēlas izmantot holokausta vietas saviem naratīviem (Podoshen, 2017). Ņemot vērā tumšā tūrisma vietu politisko un ideoloģisko ietekmi (Stone, 2006), tās ir nepieciešams skatīt plašākā sociālā un politiskā, ne tikai tūrisma kontekstā (Roberts, Stone, 2014). Pretrunīgi viedokļi sabiedrībā var rasties par šo vietu izmantošanu un attīstību, tāpēc svarīgi ir saprast šī mantojuma funkcijas kolektīvajā mantojumā (Roberts, Stone, 2014). Tumšais tūrisms ir cieši saistīts ar plašāku piemiņas politiku (Seaton, 2009), un daudzām tumšā tūrisma vietām ir nozīmīga loma nacionālajā kolektīvajā atmiņā (Allar, 2013). Tāpēc paralēli studijām vēstures, politikas zinātnes, kultūras ģeogrāfijas, atmiņas un mantojuma studijās un antropoloģijā, kas pēta kolektīvās atmiņas būtību un tās saistību ar nacionālo identitāti, tūrisma studijās ienākuši pētījumi par tūrisma lomu atmiņas veidošanā (Light, 2017). Saikne starp tumšo tūrismu un atmiņu atklājas Pitera Tārlova (*Peter R. Tarlow*) (2005: 48) definējumā, kurš došanās uz traģēdiju un nozīmīgām nāves vietām apzīmē kā procesu, “kas turpina ietekmēt mūsu dzīvi”.

Laika gaitā atsevišķas nāves, ciešanu vietas kļūst par piemiņas vietām, bet vēlāk šīs sarežģītā mantojuma vietas kļūst par mantojuma vietām un pat piesaista tūristus (Convery, Corsane, Davis, 2014). Pētījumi atklāj, ka ar traģēdijām un vardarbību saistītas vietas, kas iekļaujas nacionālajā naratīvā, izmantojot politisku atbalstu, var kļūt par tūristu piesaistēm (Beech, 2009; Sharpley, 2009). Pretēja situācija var veidoties gadījumos, ja nacionālajā naratīvā “neierakstās” konkrēti traģiski notikumi un vietas, un kolektīvā atmiņa tos labprātāk “aizmirst” (Tunbridge, Ashworth, 1996). Šādos gadījumos tūrisma aktivitātes politiski netiek atbalstītas, var pat veidoties disonanse starp tūristu un vietējo kolektīvo atmiņu. Šārona Makdonalda (*Sharon Macdonald*) (2015) atklāj, ka mūsdienās Rietumu kultūrā tumšā, sarežģītā, nācijai ne vienmēr “patīkamā” mantojuma atklāšana, komunicēšana ir kļuvusi par nacionālās identitātes stiprināšanu, nevis, kā iepriekš uzskatīts, negatīvi ietekmējošu faktoru. Tāpēc nākotnē atvērta komunikācija par vēsturiskām traģēdijām vairs netiks uzskatīta par nācijas tēlu graužošu, bet tieši pretēji – par pozitīvu tēlu veidojošu faktoru.

Jāatzīmē, ka joprojām pastāv aktīva akadēmiskā diskusija par to, kāda ir tumšā tūrisma loma vietējos atmiņas un nacionālās identitātes veidošanas, tai skaitā atcerēšanās / aizmiršanas un savstarpējā izlīguma procesos (Light, 2017).

Roberts F. Stouns (2014) un R. Hartmans (2014) kā atbilstošu tumšā mantojuma vietu attīstības procesa modelēšanai piedāvā Keneta Fūta (*Kenneth E. Foot*) (Foot, 2009: 38–39, citēts no Hartmann, 2014) modeli. Tas saistīts ar vardarbību un traģēdiju saistīto vietu attīstības virzieniem un procesiem: 1) vietas aizmiršanu, kurā notiek aktīva pierādījumu “izsvīturošana”, jo īpaši par šokējošiem un nācijai kauna pilniem notikumiem; 2) vietas izlabošana jeb “tiek risināts tas, kas bijis nepareizi” – vieta tiek “labota” un izmantota; 3) vietas iezīmēšana, kurā vieta vai objekts ir iezīmēts, jo ir saistīts ar nozīmīgiem vēsturiskiem notikumiem; 4) “svētvietas statusa” iegūšana, kurā vieta / objekts ir izcelts vidē un veltīts personas, grupas vai notikuma piemiņai. Tiek atzīts, ka vietas stāvoklis nav statisks, tā nozīme laika un dažādu faktoru ietekmē var mainīties. Nozīmīga loma šajā procesā ir vēsturiskiem, kultūras, politiskiem faktoriem, atmiņu un piemiņas politikai un dažādu iesaistīto pušu interesēm. Var paiet pat gadsimts, līdz vieta, kas saistīta ar vardarbību un traģēdiju, kļūst par publisku atmiņu institūciju, “ko vienlīdz var apmeklēt un apmeklēs gan grupas, kas ir saistītas ar vēsturiskajiem notikumiem, gan arī grupas, kas ar tiem nav saistītas” (Hartman, 2014: 175).

Viens no mazāk pētītajiem virzieniem tumšā tūrisma studijās ir tumšā tūrisma pārvaldība. Pētījumi vairāk fokusējušies uz konceptuālu pieeju, bet tie nepiedāvā praktisku ietvaru un vadlīnijas tumšā tūrisma vietu un objektu pārvaldībai (Light, 2017). Pētījumi dažādās tumšā tūrisma vietās atklāj, ka galvenie izaicinājumi šo vietu pārvaldībā ir: līdzsvara nodrošināšana starp saglabāšanu un autentiskumu (Lennon, Foley, 2000; Hartmann, 2005); līdzsvara nodrošināšana starp piemiņas, izglītošanas mērķiem un apmeklētājiem atbilstoša pakalpojuma veidošanu (Magee, Gilmore, 2015); disonanses un iespējamo konfliktu novēršana starp dažādiem apmeklētāju segmentiem ar atšķirīgu izpratni par vēsturiskiem notikumiem un vietām (Ashworth, Hartmann, 2005). Galvenais pārvaldības (makrolīmenis) un vadības (mikrolīmenis) uzdevums ir tieši novērst disonansi un konfliktus, kas var rasties starp dažādām ieinteresētām vai iesaistītām grupām (Ashworth, Hartmann, 2005). Disonanse var pastāvēt starp vietējās sabiedrības grupām, vietējo iedzīvotāju vai grupu piemiņas mērķiem un ārvalstu tūristu gaidām.

Maz pētīti tumšā tūrisma kontekstā joprojām ir jautājumi, kas saistīti ar mārketingu (Light, 2017; Shekhar, Valeri, 2022) un tumšā tūrisma piesaistes objektu tēlu (Farmaki, 2013). Šādu situāciju pētnieki pamato ar sākotnējām diskusijām par komercializācijas un komodifikācijas ētiskajiem aspektiem

(Light, 2017). Lai arī tumšās mantojuma vietas, kas tiek piedāvātas apmeklētājiem, ir jāpopularizē, jāpozicionē, jāizvēlas atbilstoša cenu politika līdzīgi kā gaišāka spektra piesaistēs, tumšā tūrisma objektos šīs darbības ir ļoti sarežģītas un saistītas ar ētiskas dabas jautājumiem. Piemēram, pētot suvenīru un citu preču tirdzniecību tumšākajās tūrisma vietās, tika secināts, ka ļoti svarīga ir iestādes misijai atbilstošu preču un satura izvēle. Acīmredzami peļņu nesoša uzvedība grauj vietu izglītojošo un memoriālo identitāti. Tāpēc ir jāizvairās no tādu preču un produktu tirdzniecības, kas nav saistīti ar šo tēmu (Brown, 2013). Arī vietējās sabiedrības attieksme pret tumšā tūrisma attīstību varētu būt nevienprātīga (Šuligoj, 2017). Plašsaziņas līdzekļu un popkultūras ietekme uz cilvēku uztveri un pieaugošo pieprasījumu pēc tumšā tūrisma šodien ir nenoliedzama (Wight, 2020), tāpēc tūrisma vietu / objektu mārketinga nav saistīts ar aktīvu šo vietu popularizēšanu jeb tradicionālo mārketinga komunikāciju, lai piesaistītu vairāk apmeklētāju. Mārketinga pasākumi vēršami informācijas un interpretācijas nodrošināšanā atbilstoši tumšā mantojuma vietas mērķiem un funkcijām. Tam ir jāveido apmeklētājos emocionāla un kognitīva pieredze, kas izraisa “aktīvu” atmiņu, iesaista subjektu refleksijās par mūsdienu politiku un sabiedrību, liek apmeklētājiem pārdomāt holokaustu caur tagadnes prizmu (Wight, 2020: 10). Tumšais tūrisms nojauc robežu starp mirušo piemiņas godināšanu un nāves komercializāciju, tāpēc šo vietu pārvaldītāji saskaras ar morāles, vadības un politiskiem izaicinājumiem. Piemiņas pārvaldība, traģēdijas un ciešanu interpretācija, atšķirība starp sarežģīto mantojumu un traģisku vēsturi ir tikai daži no jautājumiem, ar kuriem saskaras vietu vadītāji.

Secinājumi

Ieskats teorētiskajās koncepcijās atklāj – lai gan tumšā tūrisma konceptualizācijas mēģinājumi notiek jau ceturtdaļgadsimtu, joprojām akadēmiskajā vidē nav vienota viedokļa par šī jēdziena lietojumu un saturu, ņemot vērā tumšā tūrisma plašo spektru un nepietiekamos pētījumus šī tūrisma gaišākajā spektrā.

Tumšākās no tumšā tūrisma vietām – holokausta vietas – ir bieži izmantotas tumšā tūrisma konceptualizācijas mēģinājumos, kas atklāj šo vietu specifiku tūrisma pieprasījuma un piedāvājuma kontekstā. Taču nozares profesionāļi, atmiņu un piemiņas institūciju pārstāvji joprojām ir kritiski pret tumšā tūrisma terminu, jo saista to ar izklaides elementiem, kas vairāk attiecināmi uz “gaišākām” tumšā tūrisma vietām.

Tumšais tūrisms no akadēmiska jēdziena un koncepta mūsdienās ir kļuvis par pazīstamu un neatņemamu sastāvdaļu tūrisma sistēmā, tāpēc nepieciešams turpināt starpdisciplināru dialogu starp akadēmiķiem, mantojuma un tūrisma profesionāļiem, lai apzīmējums “tumšais tūrisms” katrai grupai nebūtu ar citu nozīmi. Tikai vienota izpratne var virzīt tumšo tūrisma ilgtspējīgā un sociāli atbildīgā attīstības gultnē, nodrošinot atmiņas un piemiņas saglabāšanas, izglītošanas un prātā paliekošas pieredzes mijiedarbību.

Balstoties uz F. Stouna (2006) tumšā tūrisma spektra modeli, ņemot vērā latviešu valodas specifiku, kā arī novēroto negatīvo kultūras mantojuma profesionāļu attieksmi un tumšā tūrisma asociēšanu galvenokārt ar komercializāciju un izklaides elementiem, šī pētījuma autori piedāvā definīciju, diversificējot tumšā tūrisma izpausmes. Līdztekus “tumšā tūrisma” terminam iesakām lietot arī apzīmējumu “drūmais tūrisms”.

Tumšais tūrisms ir tūrisma veids, kurā viens no ceļojuma nolūkiem ir tādu vietu apmeklēšana, kas saistītas ar nāvi un ciešanām, piemēram, kauju vietas, genocīda, holokausta, terora aktu vietas, cietumi, dabas katastrofas, spokošanās, leģendu vietas u. c. Ceļojuma nolūks apmeklēt šīs vietas var būt primārs vai sekundārs. Tumšais tūrisms var ietvert dažādus apmeklējuma motīvus, sākot no izklaides (piemēram, Drakulas pils apmeklējums), piedzīvojuma (kapu un spoku tūres), ziņkārības (katastrofu vietas) līdz piemiņai un izglītībai kā apmeklējuma motīvam (Aušvicas koncentrācijas nometne). Dažkārt šādā kontekstā lieto arī terminu “tanatūrisms”.

Drūmais tūrisms ir tumšā tūrisma paveids, kurā viens no ceļojuma nolūkiem ir katastrofu, ciešanu, traģēdiju, to skaitā genocīda un holokausta, vietu apmeklēšana. Vietas vai apmeklējuma motīvs ir emocionāls, kognitīvs jeb mācīšanās pieredzes gūšana, individuāla vai kolektīva piemiņa un izglītošanās.

Tūristu loma vēsturisko zināšanu producēšanā un holokausta memorializācijā ir nenoliedzama (Reynolds, 2016; Hartmann, 2018), tāpēc, lai integrētu tumšā mantojuma vietas tūrismā, vietu un objektu pārvaldītāju uzdevums ir atrast līdzsvaru starp vietas piemiņas funkciju un kultūras / mantojuma tūristu emocionālas un kognitīvas pieredzes / pieredzējuma veidošanu un nodrošināšanu, izvēloties mūsdienīgus un ētiski pamatotus interpretācijas veidus un līdzekļus.

Tumšais tūrisms var būt līdzeklis, lai nāves vietas iekļautu publiskajā telpā, kur ikviens var meditēt starp dzīvību un nāvi (Stone, 2012), tāpēc šim tūrisma virzienam ir vērts veltīt uzmanību gan vietējā, gan nacionālā mērogā.

Šajā sarežģītā mantojuma un drūmā tūrisma jomā ir vēl virkne nepētītu aspektu. Piemēram, sarežģītā mantojuma interpretācija dažādām tūristu grupām, tūristu un vietējo iedzīvotāju saskarsme / mijiedarbība sarežģītā mantojuma vietās, drūmā tūrisma vietu evolūcija tūrisma kontekstā. Nākamajās nodaļās atspoguļotajos pētījumos autori ir radījuši sarežģītā mantojuma tūrisma vietu attīstības modeli (sk. 17. nodaļu), kuru iesakām izmantot turpmākajos pētījumos un vietu studijās.

LITERATŪRA

- Apsītis, V. (1982). *Brāļu kapi*. Rīga: Zinātne.
- Allar, K. P. (2013). 13 Holocaust tourism in a post-Holocaust Europe: Anne Frank and Auschwitz. In: L. White, E. Frew (eds). *Dark tourism and place identity*. Routledge, pp. 189–201.
- Ashworth, G. J. (2016). The memorialization of violence and tragedy: Human trauma as heritage. In: *The Routledge research companion to heritage and identity*. Routledge, pp. 231–244.
- Ashworth, G. J., Isaac, R. K. (2015). Have we illuminated the dark? Shifting perspectives on 'dark' tourism. *Tourism Recreation Research*, 40 (3), 316–325. <https://doi.org/10.1080/02508281.2015.1075726>
- Ashworth, G., Hartmann, R. (2005). *Horror and human tragedy revisited: the management of sites of atrocities for tourism*. Cognizant Communication Corporation.
- Assmann, A. (2010) The Holocaust – A global memory? Extensions and limits of a new memory community. In: A. Assmann, S. Conrad (eds). *Memory in a Global Age: Discourses, practices and trajectories*. Palgrave Macmillan Memory Studies, pp. 97–117.
- BBC. (2017) 'Yolocaust': How should you behave at a Holocaust memorial? <https://www.bbc.com/news/world-europe-38675835>
- Best, M. (2007). Norfolk Island: Thanatourism, history and visitor emotions. *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures*, 1 (2), 30–48.
- Beech, J. (2000). The enigma of holocaust sites as tourist attractions-the case of Buchenwald. *Managing Leisure*, 5 (1), 29–41.
- Biran, A., Poria, Y. (2014). Reconceptualising dark tourism. In: R. Sharpley, P. Stone (eds). *Contemporary Tourist Experience*. Routledge, pp. 75–86.
- Biran, A., Poria, Y., Oren, G. (2011). Sought experiences at (dark) heritage sites. *Annals of Tourism Research*, 38 (3), 820–841. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.12.001>
- Bowman, M. S., Pezzullo, P. C. (2009). What's so 'dark' about 'dark tourism?': Death, tours, and performance. *Tourist Studies*, 9 (3), 187–202. <https://doi.org/10.1177/1468797610382699>

- Brown, J. (2013). Dark tourism shops: Selling “dark” and “difficult” products. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7 (3), 272–280. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-05-2012-0039>
- Buda, D. M. (2015). The death drive in tourism studies. *Annals of Tourism Research*, 50, 39–51. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.10.008>
- Buda, D. M., d’Hauteserre, A. M., Johnston, L. (2014). Feeling and tourism studies. *Annals of Tourism Research*, 46, 102–114. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.03.005>
- Clark, L. B. (2014). Ethical spaces: Ethics and propriety in trauma tourism. In: B. Sion (ed.). *Death tourism: Disaster sites as recreational landscape*. Seagull Books, pp. 9–35.
- Cohen, E. H. (2011). Educational dark tourism at an in populo site: The Holocaust Museum in Jerusalem. *Annals of Tourism Research*, 38 (1), 193–209. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.08.003>
- Cole, T. (2000). *Selling the Holocaust: From Auschwitz to Schindler: How history is bought, packaged, and sold*. Routledge.
- Convery, I., Corsane, G., Davis, P. (eds). (2014). *Displaced heritage: responses to disaster, trauma, and loss*, 16. Boydell & Brewer Ltd.
- Dann, G. M. S., Seaton, A. V. (2001). Slavery, Contested Heritage and Thanatourism. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 2:3–4, 1–29. https://doi.org/10.1300/J149v02n03_01
- Farmaki, A. (2013). Dark tourism revisited: A supply / demand conceptualisation. *International Journal of Culture, tourism and hospitality Research*, 7 (3), 281–292. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-05-2012-0030>
- Foley, M., Lennon, J. J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 198–211. <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>
- Foley, M., Lennon, J. J. (1997). Dark tourism – an ethical dilemma. *Hospitality, tourism and leisure management: Issues in strategy and culture*, 153–164.
- Gailītis, G. (2011). *Rīgas brāļu kapi: 1915, 1936, 2011*. Rīga: Jumava.
- Grinfelde, I., Veliverronena, L. (2018). The limits of creative approach: conducting an orchestra of emotions in the darkness. *Creativity Studies*, 11 (2). <https://doi.org/10.3846/cs.2018.7183>
- Hartmann, R. (2005). Holocaust memorials without Holocaust survivors: the management of museums and memorials to victims of Nazi Germany in 21st century Europe. In: G. Ashworth, R. Hartmann. *Horror and human tragedy revisited: The management of sites of atrocities for tourism*. Cognizant Communication Corporation, pp. 89–107.
- Hartmann, R. (2014). Dark tourism, thanatourism, and dissonance in heritage tourism management: New directions in contemporary tourism research. *Journal of Heritage Tourism*, 9 (2), 166–182. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2013.807266>
- Hartmann, R. (2018). Tourism to memorial sites of the Holocaust. In: P. R. Stone, R. Hartmann, A. V. Seaton, R. Sharpley, L. White (eds). *The Palgrave handbook of dark tourism studies*. Palgrave Macmillan, pp. 469–507.
- Iliev, D. (2021) Consumption, motivation and experience in dark tourism: a conceptual and critical analysis. *Tourism Geographies*, 23 (5–6), 963–984. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1722215>

- Isaac, R. K., Çakmak, E. (2014). Understanding visitor's motivation at sites of death and disaster: the case of former transit camp Westerbork, the Netherlands. *Current Issues in Tourism*, 17 (2), 164–179. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.776021>
- Koskinen-Koivisto, E. (2016). Reminder of Lapland's Dark Heritage—Experiences of Finnish Cemetery Tourists of Visiting the Norvajärvi German Cemetery. *Thanatos*, 5 (1), 23–41.
- Lacanieta, A., Ellis, G., Hill, B., Freeman, P., Jiang, J. (2020). Provocation and related subjective experiences along the dark tourism spectrum. *Journal of Heritage Tourism*, 15 (6), 626–647. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2020.1739055>
- Lennon, J. J. (2017). 'Dark Tourism'. In: *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Oxford University Press.
- Lennon, J. J., Foley, M. (1999). Interpretation of the unimaginable: the US Holocaust Memorial Museum, Washington, DC, and "dark tourism". *Journal of Travel Research*, 38 (1), 46–50. <https://doi.org/10.1177/004728759903800110>
- Lennon, J. J., Foley, M. (2000). *Dark tourism: the attraction of death and disaster*. London: Continuum.
- Lewis, H., Schrier, T., Xu, S. (2022). Dark tourism: motivations and visit intentions of tourists. *International Hospitality Review*, 36 (1), 107–123. <https://doi.org/10.1108/IHR-01-2021-0004>
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
- Logan, W., Reeves, K. (eds). (2008). *Places of pain and shame: dealing with difficult heritage*. Routledge.
- Macdonald, S. (2015) Is 'difficult heritage' still 'difficult'? Why public acknowledgment of past perpetration may no longer be so unsettling to collective identities. *Museum International*, 67 (1–4), 6–22.
- Magee, R., Gilmore, A. (2015). Heritage site management: from dark tourism to transformative service experience? *The Service Industries Journal*, 35 (15–16), 898–917. <https://doi.org/10.1080/02642069.2015.1090980>
- Miles, W. F. (2002). Auschwitz: Museum interpretation and darker tourism. *Annals of Tourism Research*, 29 (4), 1175–1178. <https://doi.org/10.1016/S0160-7383%2802%2900054-3>
- Nawijn, J., Isaac, R. K., Liempt, A. V., Gridnevskiy, K. (2016). Emotion clusters for concentration camp memorials. *Annals of Tourism Research*, 61, 244–247. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.09.005>
- Oren, G., Shani, A., Poria, Y. (2021). Dialectical emotions in a dark heritage site: A study at the Auschwitz Death Camp. *Tourism Management*, 82, 104–194. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104194>
- Podoshen, J. S. (2017). Trajectories in Holocaust tourism. *Journal of Heritage Tourism*, 12 (4), 347–364. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2016.1197228>
- Podoshen, J. S., Hunt, J. M. (2011). Equity restoration, the Holocaust and tourism of sacred sites. *Tourism Management*, 32 (6), 1332–1342. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.01.007>

- Poria, Y. (2013). The four musts: See, learn, feel, and evolve. *Journal of Heritage Tourism*, 8 (4), 347–351. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2012.714386>
- Rajasekaram, K., Hewege C. R., Perera, C. R. (2022) “Tourists’ experience” in dark tourism: a systematic literature review and future research directions. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 27 (2), 206–224. <https://doi.org/10.1080/10941665.2022.2046118>
- Reynolds, D. (2016). Consumers or witnesses? Holocaust tourists and the problem of authenticity. *Journal of Consumer Culture*, 16 (2), 334–353. <https://doi.org/10.1177/1469540516635396>
- Roberts, C. (2018). Educating the (dark) masses: Dark tourism and sensemaking. In: P. R. Stone, R. Hartmann, A. V. Seaton, R. Sharpley, L. White (eds). *The Palgrave handbook of dark tourism studies*. Palgrave Macmillan, pp. 603–637.
- Roberts, C., Stone, P. (2014). Dark tourism and dark heritage: Emergent themes, issues and consequences. In: I. Convery, G. Corsane, P. Davies (eds). *Displaced heritage: Responses to disaster, trauma and loss*. Woodbridge: Boydell Press, pp. 9–18.
- Rozite, M., van der Steina, A. (2020). Sites related to death and disaster in cultural and tourism geography – a theoretical perspective. *Folia Geographica*, XVIII, 62–70. <https://doi.org/10.22364/fg.18.8>
- Samuels, J. (2015). Difficult Heritage: Coming ‘to Terms’ with Sicily’s Fascist Past. *Heritage Keywords: Rhetoric and Redescription in Cultural Heritage*, 111–128.
- Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 234–244. <https://doi.org/10.1080/13527259608722178>
- Seaton, A. V. (2009). Thanatourism and its discontents: An appraisal of a decade’s work with some future issues and directions. In: T. Jamal, M. Robinson (eds). *The Sage handbook of tourism studies*. Sage, pp. 521–542.
- Sharpley, R. (2009). Dark tourism and political ideology: Towards a governance model. In: R. Sharpley, P. R. Stone (eds). *The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism*. Channel View Publications, pp. 145–164.
- Sharpley, R., Stone, P. (2009). (Re) presenting the macabre: Interpretation, kitschification and authenticity. In: R. Sharpley, P. R. Stone (eds). *The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism*. Channel view publications, pp. 109–128.
- Shekhar, S., Valeri, M. (2022). Evolving Themes in Dark Tourism Research: A Review Study. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 70 (4), 624–641. <https://doi.org/10.37741/t.70.4.6>
- Shostak, A. B. (2017). *Stealth altruism: Forbidden care as Jewish resistance in the Holocaust*. Routledge.
- Smith, L. (2020) *Emotional heritage: Visitor engagement at museums and heritage sites*. London: Routledge.
- Smith, V. L. (1998). War and tourism: An American ethnography. *Annals of Tourism Research*, 25 (1), 202–227. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(97\)00086-8](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(97)00086-8)
- Stone, P. (2006). A Dark Tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism*, 54 (2), 145–160.

- Stone, P. (2012). Dark tourism and significant other death: Towards a model of mortality mediation. *Annals of Tourism Research*, 39 (3), 1565–1587. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.04.007>
- Stone, P. (2013). Dark tourism scholarship: A critical review. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7 (3), 307–318. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-06-2013-0039>
- Stone, P. R. (2018). Dark tourism in an age of ‘spectacular death’. In: P. R. Stone, R. Hartmann, A. V. Seaton, R. Sharpley, L. White (eds). *Handbook of dark tourism studies*. Palgrave Macmillan, pp. 189–210.
- Šuligoj, M. (2017). Warfare tourism: an opportunity for Croatia? *Economic research – Ekonomska istraživanja*, 30 (1), 439–452. <http://dx.doi.org/10.1080/1331677X.2017.1305800>
- Tarlow, P. (2005). Dark tourism: the appealing ‘dark’ side of tourism and more. In: M. Novelli (ed.). *Niche Tourism: Contemporary Issues, Trends and Cases*. Elsevier, pp. 47–57.
- Thomas, S. E., Herva, V. P., Seitsonen, O., Koskinen-Koivisto, E. (2019). Dark Heritage. *Encyclopedia of Global Archaeology*.
- Timothy, D. J., Boyd, S. W. (2003). *Heritage tourism*. Pearson Education.
- Tunbridge, J. E., Ashworth, G. J. (1996). *Dissonant heritage: The management of the past as a resource of conflict*. Wiley.
- Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 26 (2), 349–370. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(98\)00103-0](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(98)00103-0)
- Wight, C. A. (2016). Lithuanian genocide heritage as discursive formation. *Annals of Tourism Research*, 59, 60–78. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.04.002>
- Wight, C. A. (2020). Visitor perceptions of European Holocaust Heritage: A social media analysis. *Tourism Management*, 81, 104–142. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104142>
- Wight, C. A., Lennon, J. J. (2007). Selective interpretation and eclectic human heritage in Lithuania. *Tourism Management*, 28 (2), 519–529. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.03.006>
- Williams, S., Lew, A. (2015). *Tourism Geography. Critical Understandings of Place, Space and Experience*. 3rd ed. Routledge.
- Worpole, K. (2003). *Last landscapes: the architecture of the cemetery in the West*. London: Reaktion Books.
- Wóycicka, Z. (2019). Global patterns, local interpretations: new Polish museums dedicated to the rescue of Jews during the Holocaust. *Holocaust Studies*, 25 (3), 248–272. <https://doi.org/10.1080/17504902.2019.1567660>
- Young, C., Light, D. (2016). Interrogating spaces of and for the dead as ‘alternative space’: cemeteries, corpses and sites of Dark Tourism. *International Review of Social Research*, 6 (2), 61–72. <https://doi.org/10.1515/irsr-2016-0009>
- Zhang, H., Yang, Y., Zheng, C., Zhang, J. (2016). Too dark to revisit? The role of past experiences and intrapersonal constraints. *Tourism Management*, 54, 452–464. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.01.002>

**HOLOKAUSTA
MANTOJUMS
UN TŪRISTU
PIEREDZE**

4 Atmiņas eiropeizācija. Holokausta mantojuma vietas Rīgā

Raivis Sīmansons

Balstoties uz tumšā tūrisma un eiropeizācijas teoriju, kā arī izmantojot sociālās atmiņas un muzeja studiju sniegtās atziņas, šajā nodaļā aplūkota holokausta memorializācija Rīgas pilsētvidē kopš 20. gadsimta 80. gadu vidus un memoriālajos muzejos globalizācijas un atmiņas eiropeizācijas ietekmes rezultātā, kas vērsta uz kopēja Eiropas atmiņu ietvara izveidi un kura centrā ir 20. gadsimta sarežģītais mantojums.

Nodaļā identificēti redzamākie holokausta memorializācijas Rīgas pilsētvidē aktori – arhitekts Sergejs Rižs, Rīgas ebreju kopiena, Vācu Rīgas komiteja, Rīgas pieminekļu aģentūra, Vācijas Federatīvās Republikas vēstniecība un uz Rīgu deportēto Vīnes ebreju pēctece Karena Frostiga.

Līdzvērtīgi memorializācijai pilsētvidē izcelta memoriālā muzeja (*memorial museum*) ģenēze un loma holokausta universalizācijas un atmiņas eiropeizācijas procesā. Secināts, ka holokausta universalizācija kopš 20. gadsimta 80. gadu vidus, bet īpaši atmiņas eiropeizācija ceļā uz Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā un NATO ir devusi izšķirošu grūdienu un būtiski veicinājusi holokausta memorializācijas gaitu Rīgā, ko cita starpā iespējamu darīja valsts augstākās amatpersonas – prezidentes Vairas-Vīķes Freibergas – personīgā ieinteresētība un administratīvais resurss laika posmā no 1999. līdz 2007. gadam. Secināts, ka rīcības modelis holokausta memorializācijā Rīgas pilsētvidē kopš 20. gadsimta 80. gadiem palicis nemainīgs: administrācijas rīcība, kā likums, seko ārēja spiediena ietekmē, neuzrādot stratēģisku pieeju holokausta mantojuma vietu sociālekonomiskā potenciāla izmantošanā.

Tumšais tūrisms un modernitāte

Tumšā tūrisma pētniecības nesenā izvērtējumā secināts, ka “attiecības ar kolektīvo atmiņu” ir pieaugoši populāra tēma šajā salīdzinoši jaunajā disciplīnā (Light, 2017: 277). Tomēr līdz šim nepietiekami tikusi pievērsta uzmanība

lielākiem atmiņas politikas “projektiem”, kur piemiņas vietu apmeklēšana un pārvaldība tiktu aplūkota kolektīvās atmiņas kopsakarībās. Turpmākajai pētniecībai kā viena no prioritātēm tālab tiek izvirzīta tumšā tūrisma politiskā un ideoloģiskā konteksta labāka izprašana (Light, 2017: 295).

Fokusēta pievēršanās tumšā tūrisma politiskās dimensijas izprašanai saistībā ar nacionālās un Eiropas piemiņas kultūras veidošanās procesiem 20. gadsimta sarežģītā mantojuma kontekstā ir likumsakarīga. Tā sakrīt ar tumšā tūrisma termina pamatlicēju Lenona un Foliņa piedāvāto definīciju, kas šo fenomenu raksturo kā “ar nāvi, kataklizmām un traģēdijām saistītu 20. gadsimta vietu apmeklēšanu piemiņas, izglītības vai izklaides nolūkos” (Lennon, Foley, 1997: 155). Šī definīcija ietver divus būtiskus aspektus, kas vēlākajā tumšā tūrisma pētniecībā bieži tikuši ignorēti (Seaton, 2018: 11):

Pirmkārt, ka tas saistīts ar notikumiem, kas ir laikabiedru dzīvā atmiņā, kuri par šiem notikumiem var liecināt. Otrkārt, ka notikumi ārpus dzīvās atmiņas neietilpst tumšā tūrisma laukā, jo, kā norāda abi autori: “Tie neuzdod jautājumus un nepauž nedrošību un šaubas par modernitāti un tās sekām.” (Lennon, Foley, 2000: 12) Tādējādi tumšais tūrisms Lenona un Foliņa skatījumā ir vēlās modernitātes produkts; attiecīgi – tā vēsture ir salīdzinoši īsa.

Skatīts jēdziena sākotnējā nozīmē, tumšā tūrisma fenomens Eiropā, lai arī pēc noklusējuma, hronoloģiski saistās ar pēdējās trīs desmitgadēs paralēli notiekošo Eiropas Savienības (ES) atmiņas politikas (Prutsch, 2015) tapšanas gaitu, kuras centrā ir 20. gadsimta totalitārisma nosodījums un tā seku didaktiska pieminēšana jaunu genocīdu preventīvas nolūkos.¹⁴ Eiropas atmiņas

14 Īpaši kopš ES paplašināšanas 2004. gadā Eiropas institūcijas ir pieņēmušas virkni dokumentu, kas liecina par atmiņu politikas debates saasināšanos Eiropas līmenī. Citu starpā izceļami šādi dokumenti: Eiropas Parlamenta 2005. gada 12. maija rezolūcija par sešdesmito gadadienu kopš Otrā pasaules kara beigām Eiropā (<http://j.mp/1DMQ1iY>); Eiropas Parlamenta 2005. gada 27. janvāra rezolūcija par holokausta piemiņu, antisemitismu un rasismu (<http://j.mp/1DMQdyD>); ES prezidenta 2007. gada 25. marta Berlīnes deklarācija saistībā ar 50. gadadienu kopš Romas līguma parakstīšanas (europa.eu/50/docs/berlin_declaration_en.pdf); Eiropas Parlamenta 2008. gada 23. septembra deklarācija par 23. augusta pasludināšanu par Eiropas stājinisma un nacisma upuru atceres dienu (<http://j.mp/1sTXRGs>); Eiropas Parlamenta 2009. gada 2. aprīļa rezolūcija “Par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu” (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20090401IPR53245+0+D+OC+XML+V0//LV>); 2009. gada 15. jūnija ES Padomes (Vispārējās lietas un ārējās attiecības) secinājumi “Par Eiropas sirdsapziņu un totalitārismu” (https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/108527.pdf); Komisijas ziņojums EP un Padomei (2010. gada 22. decembris) Atmiņas par totalitāro režīmu pastrādātajiem noziegumiem Eiropā (<http://j.mp/1J82gKB>); ES Padomes (Tieslietas un iekšlietas) 2011. gada 10. jūnija secinājumi par totalitāro režīmu Eiropā noziegumu piemiņu (<https://www.memoryandconscience.eu/wp-content/uploads/2011/08/JHA-conclusions-10062011.pdf>). Minētos dokumentus summējoša un uz aktuālajiem izaicinājumiem vērsta ir Eiropas Parlamenta 2019. gada

politika, kuras neslēptais mērķis ir piemiņas eiropeizēšana ES dalībvalstīs, līdz ar to vērtējama kā šis vārdā nenosauktais lielais “projekts”, uz kura fona veicama tumšā tūrisma aktuālā pētniecība. Tikmēr, kā atzīst vienlīdz Ziemeļamerikas (Müller, 2002: 1–35) un Eiropas atmiņas pētnieki (Troebst, 2013: 98; Sierp, 2014: 10), pētījumu, kuru fokusā būtu saikne starp vēsturi, atmiņu un politisko varu, joprojām nav daudz. Līdz ar to arī tumšā tūrisma vietas, kuras, kā likums, rodas šo trīs ietekmes faktoru rezultātā, un pati tumšā tūrisma fenomena loma kolektīvās atmiņas veidošanās procesā vēl ir maz pētīta tēma. Pat ja tumšā tūrisma vietām ir acīmredzami nozīmīga politiskā loma, to ietekme uz kolektīvās atmiņas veidošanos vēl nav tikusi pietiekami teorētizēta, iesaistoties “plašākās kolektīvās atmiņas debatēs” (Light, 2017: 284), kas tiek traktētas kā “publiskis diskurss par pagātņi kopumā vai [...] pagātnes naratīviem un tēliem, kas runā kolektīvu vārdā” (Olick, 1999: 345). Savukārt, ja mūsdienu memorializēšanas process tumšā tūrisma pētnieku ieskatā visuzskatāmāk “norisinās tieši uz tumšā tūrisma saskartnes” (Stone, 2018: 6–8), tad šī kultūras tūrisma veida pētījums nepieciešami paredz starpdisciplināru pieeju, iekļaujot kolektīvās atmiņas un konkrētajā gadījumā – muzeja studiju un Eiropas studiju sniegtās atziņas.

Nodaļā uz Eiropas un aktuālo Latvijas atmiņas politikas procesu fona ar zīmīgāko piemēru palīdzību sniegts ieskats holokausta memorializācijas gaitā Rīgā kopš 20. gadsimta 80. gadu vidus līdz mūsdienām tādu noteicošu faktoru kā holokausta universalizācija un atmiņas eiropeizācija ietekmē. Būtiska nozīme šajā procesā ir abu nosaukto faktoru rezultātā tapušajam jauna tipa vēstures muzejam, kurš apvieno vienlīdz memoriāla un muzeja funkcijas, tālab uzmanība veltīta muzeja-memoriāla vai burtiskā tulkojumā memoriālā muzeja (*memorial museum*) ģenēzei un šī fenomena kritiskam izvērtējumam holokausta memorializācijā. Nodaļas fokusā ir arī Latvijas Universitātes pētniecības projekta “*MemoTours*” laikā (2020–2023) novērotais aktuālais holokausta memorializācijas process, kas sakrīt ar transnacionālo aktoru virzītu jaunu iniciatīvu rašanos Rīgas publiskajā telpā. Šādā galvenokārt ārējo ietekmju noteikta procesa analīzē balstītai holokausta memorializācijas teorijai apstiprinājumu piedāvā dziļajās intervijās, publiskos forumos un e-pastu sarakstē ar iesaistītajām pusēm – memorializācijas projektu iniciatoriem un piemiņas vietu administratoriem – iegūtā un apkopotā informācija.

19. septembra Rezolūcija par Eiropas atceres nozīmi Eiropas nākotnei, kas pieskaņota 80 gadu kopš Otrā pasaules kara sākuma atceres gadadienai. (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_LV.html)

Eiropēizācija kā metode

Latvijas un septiņu citu agrāko padomju bloka valstu pievienošanās ES 2004. gadā sakrita ar konstitucionālo krīzi, ko izraisīja Līguma par Konstitūciju Eiropai¹⁵ izveidi noraidīšana tautas referendumos Francijā un Nīderlandē. Tā ietekmē Eiropas institūciju oficiālā komunikācijas politika no ES kā nākotnes projekta tika pārorientēta uz 20. gadsimta sarežģīto mantojumu kā jaunu mobilizējošo faktoru. Tā centrā likumsakarīgi izvirzījās holokausts kā pēckara Eiropas dibināšanas mīts (Sierp, 2014: 124–125). Anebela Lito-Monē (*Littoz-Monnet*) (2011) šo ES identitātes politikas maiņu raksturo kā prasmīgu manevru, lai tieši piemiņas kultūru padarītu par jauno ES identifikācijas vektoru. Šīs pieejas panākumi var tikt skaidroti ar atsaukšanos uz “jau esošiem naratīviem nacionālo valstu līmenī”, kas palīdzēja ES iestādēm “sagatavot augsni, lai pati Eiropas Savienība kļūtu par jauno konflikta vietu (*locus of conflict*) jautājumā par pagātnes interpretāciju” (Littoz-Monnet, 2011: 28). Līdz ar to Eiropas kā tādas nosargāšana ar tās pēckara vērtībām, kas balstās holokausta kā Rietumu civilizācijas lūzuma punkta atzīšanā un to papildinošā abu 20. gadsimta totalitāro režīmu nosodījumā, ir kļuvusi par Eiropas atmiņas politikas vadmotīvu. Eiropēizācijas uzdevums memorializācijas laukā savukārt tiek definēts kā kopēja, pārnacionāla Eiropas atmiņu ietvara (*European memory framework*) izveide (Sierp, 2014). Tikmēr pati piemiņas eiropēizēšana līdztekus pilsoniskās sabiedrības un demokrātijas stiprināšanai ar īpaši tam veidotu finansiālo atbalsta instrumentu palīdzību pēdējās divās desmitgadēs izvirzījusies Eiropas institūciju komunikācijas stratēģijas centrā.¹⁶

Analizējot atmiņas eiropēizāciju kā kompleksu *top-down* un *bottom-up* procesu, pētnieki (Kaiser et al., 2014) ievieš jēdzienu “eiropēizācija kā kultūras prakse”. Ar eiropēizāciju šeit tiek saprasts “kaut kā darīšanas par eiropisku process” – sociāls fenomens, kas “rodas domapmaiņas rezultātā” pretstatā agrākajai “shematiskai Eiropas konceptualizēšanai, kādu piedāvā politikas zinātne” (Kaiser et al., 2014: 3). Šeit formulētais jautājums, kas notiek, kad muzealizācijas process saskaras ar eiropēizācijas procesu (Kaiser et al., 2014: 6),

¹⁵ Sk. Eiropas Konstitūcijas dibināšanas līgumprojektu (neratificēts). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2004%3A310%3ATOC>

¹⁶ Eiropas Komisijas programma “Eiropa pilsoņiem” (2007–2013; 2014–2020) tika izveidota, lai atbalstītu iniciatīvas, kuru mērķis ir stiprināt Eiropas jaunāko laiku vēstures atceri un sekmēt pilsonisko līdzdalību ES līmenī. Līdztekus demokrātijas un pilsoniskās līdzdalības projektiem programma fokusējās uz Eiropas piemiņu kā preventīvu: “Eiropas piemiņa – ES kā miera garants”. https://ec.europa.eu/info/departments/justice-and-consumers/justice-and-consumers-funding-tenders/funding-programmes/previous-programmes-2014-2020/europe-citizens-efc_en

ir nesaraujami saistīts ar memoriālā muzeja ģenēzi un lomu vēsturisko notikumu memorializācijas gaitā Eiropā divpusējā saziņā starp centru un perifēriju. Atmiņas eiropeizācijas process tālab jāvērtē abu ietekmju mijiedarbībā, kur ne vien centralizētā un ar dāsnu finansiālu atbalstu nostiprinātā ES atmiņas politika nosaka piemiņas kultūras veidošanos nacionālajās valstīs, bet kopējo atmiņas eiropeizācijas gaitu – nereti ar jaunu memoriālo muzeju palīdzību – ietekmē arī vietējās iniciatīvas. Aktuāls piemērs, kurš liecina par atsevišķo nacionālo atmiņas kultūru saplūšanu kopējā Eiropas atmiņas kultūrā, ir civilās pretošanās stāstu nacistu okupētajās zemēs nesenā aktualizācija vienlīdz Eiropas centrā un perifērijā.¹⁷ Atmiņas eiropeizācija tālab uzlūkojama kā divvirzienu kustība, un šīs nodaļas turpinājumā tai pievērsta uzmanība īpaši saistībā ar memoriālo muzeju kā, iespējams, efektīvāko memorializācijas rīku.

Liļana Radoniča (*Ljiljana Radonić*) izceļ trīs būtiskus aspektus, kas jāņem vērā, lai saprastu atmiņas eiropeizāciju: holokausta universalizācija, holokausta eiropeizācija un konfliktējošās atmiņas kultūras Austrumeiropā un Rietumeiropā (Radonić, 2018a). Ievērojot, ka tieši memoriālie muzeji (Latvijas Okupācijas muzejs, Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs, Žaņa Lipkes memoriāls, daļēji arī muzejs “Ebreji Latvijā” un Salaspils memoriāls) ir bijis tas populārās vēstures instruments, ar kura palīdzību 20. gadsimta traģisko notikumu skaidrojums sasniedzis plašas vietējo iedzīvotāju un ārvalstu tūristu auditorijas, šeit būtiski ieskicēt memoriālā muzeja ģenēzi un tā morāli ētisko programmu.

Memoriālais muzejs kā eiropeizācijas instruments

21. gadsimta sākumā latviešu valodā ar vārdu savienojumu “memoriālais muzejs” parasti saprotam kādai personībai veltītu muzeju – autentisku kāda cilvēka dzīves un nereti arī darba telpu. Tradīcija personībām veltītus muzejus dēvēt par memoriālajiem muzejiem latviešu valodā ir ieviesusies padomju laikā, pārņemot terminu *memorial'nyj muzej* no krievu valodas. Vecākais kādai personībai veltītais muzejs Latvijā par sevi sniedz šādu aprakstu: “1929. gadā nodibinātais brāļu Reiņa (1839–1920) un Matīsa (1848–1926) Kaudzišu piemiņas

17 Runa ir par nacistu vajāto ebreju glābēju vēstures neseno aktualizāciju ar pastāvīgu memoriālo muzeju palīdzību gan Rīgā (Žaņa Lipkes memoriāls), gan Berlīnē (*Gedenkstätte Stille Helden*), kur Žaņa Lipkes piemērs izcelts kā viens no redzamākajiem pilsoniskās nepakļaušanās piemēriem Eiropā. Sk. <https://www.gedenkstaette-stille-helden.de/gedenkstaette/>

muzejs vienlaikus ir vecākais memoriālais muzejs Latvijā.”¹⁸ Šeit lietotā terminoloģija uzrāda, ka pirmās brīvvalsts laikā, kad muzejs tika dibināts, memoriālā muzeja vārds vēl nav latviešu valodas aprītē, turpretī šobrīd tas nosauc noteiktu muzeja tipu. Starptautiskajā saziņā personībām veltītajiem muzejiem angļiski atbilst *historic house* – vēsturiskā nama, mājas, dzīvokļa u. tml. – nosaukums, kas tipoloģiski saistīts ar senāko, vēl no renesanses laikmeta zināmo muzeju – kabinetu, kamēr ar *memorial museum* tiek apzīmēts salīdzinoši jauns fenomēns mantojuma nozarē: memoriāla un muzeja simbioze, kas veltīta nesena, komunikatīvās atmiņas aprītē esoša 20. vai pat 21. gadsimta dramatisks notikums piemiņai. Pretēji 19. gadsimta nacionālisma laikmetā dominējošajam muzeja tipam muzejam monumentam, kurš svinēja varonību un nāciju pašnoteikšanos pirmajā globalizācijas periodā līdz pat Pirmajam pasaules karam un pēc tā, muzejs memoriāls ir daļa no 20. gadsimta otrās puses nožēlas kultūras, kas vispirms nostiprinājās Rietumvācijā un vēlāk arī citviet pasaulē.

Par holokausta memoriālā muzeja pionieriem tiek uzskatīti ASV Holokausta memoriālais muzejs Vašingtonā (atklāts 1993. gadā) un “*Yad Vashem*” memoriālais muzejs Jeruzalemē, Izraēlā (jaunais komplekss atklāts 2005. gadā). Abi uzskatāmi iemieso holokausta universalizācijas gaitu, jo abus raksturo nošķirtība no vēsturiskās holokausta notikumu norises vietas – Eiropas kontinenta. Memoriālie muzeji Rietumu pasaulē 80. gadu atmiņas politikas ietekmē pavēra iespēju vispirms tieši holokausta universalizācijai, radot pieminēšanas iespējas ar memoriālā muzeja palīdzību ar tam raksturīgo morāli ētisko vēstījumu. 20. gadsimta nogalē memoriālā muzeja fenomēns jau bija kļuvis par izplatītu parādību globāli un aptvēra visa veida genocīdu vēsturi. Pārliecinošs apstiprinājums muzeju tipoloģijas paplašinājumam, pateicoties šim jaunā veida vēstures muzejam, ir 2001. gadā publicētais aicinājums Starptautiskās Muzeju padomes (ICOM) ietvaros izveidot komiteju “Memoriālo muzeju publiskajiem noziegumiem pret cilvēci” (*Memorial Museums for Public Crimes against Humanity*). Memoriālie muzeji šeit raksturoti kā “upuru un viņu tuvinieku piemiņas vietas, kas mudina valsti sargāt cilvēka pamattiesības un aicina sabiedrību pretoties visa veida necilvēcībai. Vietas, kas atgādina sabiedrībai tās humānās saistības.”¹⁹

18 Piebalgas muzeju apvienības “Orisāre” tīmekļvietnes informācija: <http://www.piebalgasmuzeji.lv/muzeji-36429/kalna-kaibeeni-36431>

19 Sk. *Plea for the creation of an International Committee for Memorial Museums for Public Crimes against Humanity within the scope of the International Council of Museums (ICOM)*. https://icmemo.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/17/2019/01/plea_ICMEMO.pdf

Šādā jēdziena izpratnē memoriālajam muzejam ir tieša saistība ar pagātnē notikušu vardarbību un cilvēku upuriem, kas radušies cilvēktiesību pārkāpumu rezultātā. Zināmu vēsturisku likumsakarību dēļ Rietumu parauga memoriālais muzejs Latvijā tipoloģiski nebija iespējams līdz 1991. gadam. Tikmēr oficiālais, Latvijas muzeju nozares likumdošanā no 20. gadsimta 90. gadu otrās puses nostiprinātais memorialitātes jēdziena lietojums latviešu valodā bez izvērsta skaidrojuma apgrūtina anglosakšu zemēs pieņemtā lakoniskā *memorial museum* lietojumu, lai to attiecinātu uz muzejiem, kas vienlaikus ir arī memoriāli.²⁰ Tikmēr pats memoriāla kā traģiskas notikuma piemiņas vietas termina lietojums latviešu valodā nav svešs. Iespējams, šīs terminoloģijas problēmas risinājums panākams ar nosaukuma “memoriālais muzejs” starptautiski aprobētajā izpratnē apzinātu un konsekventu lietošanu arī latviešu valodā, lai apzīmētu muzejus – piemiņas vietas noziegumiem pret cilvēci. Šeit minētajā nozīmē memoriālo muzeju ievērojams pētnieks Pols Viljamss (Williams, 2007: 233) norāda:

Memoriālie muzeji izrādījušies īpaši noderīgi politisko mērķu sasniegšanai ar to spēju konkretizēt un destilēt notikumu. Piedāvājot taustāmu vēsturiskās tēmas atspoguļojumu, kam citādi nav telpiskas izpausmes, bet kas galvenokārt dzīvo cilvēku atmiņās, grāmatās, filmās, internetvietnēs utt., politiskais aktīvisms tiek projicēts un interpretēts ar memoriālā muzeja materiālās formas palīdzību. Līdz ar to tie kalpo par mājvietu debatēm, kas citādi būtu bez pajumtes.

Memoriālie muzeji ar šādu jēdzienisko nozīmi Latvijā dibināti pēc 1991. gada un kļuvuši par vēstures diskusiju vietu spriedzes laukā starp nepieciešamību pieminēt 20. gadsimta tumšās pagātnes notikumus lokāli un stāstīt par noziegumiem pret cilvēci globāli. Viljamss memoriālā muzeja fenomena popularitāti skaidro kā šo divu savstarpēji papildinošu faktoru mijiedarbes rezultātu: pieaugošā starptautiskā tūrisma plūsma un tuvu vai globāla mēroga “memorializācijas moments, kas izpaužas pastāvīgu memoriālo vietu veidošanā un populārajā interesē par tiem” (Williams, 2010: 227). Centrāla loma viņa skaidrojumā par šo vispārējās cilvēktiesībās balstīto globālo memorializācijas

20 Sk. Ministru kabineta “Noteikumi par Nacionālo muzeju krājumu”, kas memorialitātes jēdzienu izmanto krājuma komplektēšanas vadlīniju noteikšanas kontekstā, aprakstot priekšmeta vai notikuma vērtību. Ar memoriālās vērtības jēdzienu šeit tiek saprasta muzeja priekšmeta saistība ar izcilu personību vai īpašu vēsturisku notikumu. Atšķirībā no angļu valodas jēdziens netiek saistīts ar cilvēku upuru pieminēšanu un līdz ar to nedefinē atsevišķu muzeja tipu. <https://likumi.lv/ta/id/148769-noteikumi-par-nacionalo-muzeju-krajumu>

procesu iedalīta “kosmopolitiskās sirdsapziņas” jēdzienam, kas ir nosaukto faktoru mijiedarbes vēlamais rezultāts. Laikā, kad līdz globālajai pandēmijai 2020. gadā tūrisma sektors turpināja augt, kultūras tūrismam apsteidzot citus tūrisma veidus, arī memoriālo muzeju apmeklējums pasaulē pieauga (Williams, 2007: 7–20). Viljamss secina, ka traģēdija var vienot un memoriālo muzeju skaita pieaugums pasaulē paredzami liks tiem ar laiku kļūt par konvencionālu pilsoniskās dzīves un tūrisma maršrutu sastāvdaļu (Williams, 2010: 241). Šī atziņa sasaucas ar Latvijas memoriālo muzeju nekonvenciālo ģenēzi, tiem, kā likums, rodoties pēc privātas iniciatīvas. Piemēram, Okupācijas muzeja gadījumā iniciatīva nāca no latviešu trimdas akadēmiķiem, Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja gadījumā no vietējās ebreju reliģiskās organizācijas, bet Žaņa Lipkes memoriāla gadījumā – no Latvijas ekspremjera Māra Gaiļa, Lipkes ģimenes un radošo aprindu pārstāvjiem.

Apbruņojušies ar misiju brīdināt par līdzīgiem cilvēktiesību pārkāpumiem nākotnē, ko trāpīgi izsaka Elijas Vīzela (*Elie Wiesel*) formulētais holokausta piemiņas imperatīvs “vairs nekad!”, memoriālie muzeji tiecas mobilizēt apmeklētājus kā vēstures lieciniekus un vienlaikus tagadnes un nākotnes politiskās modrības sargus; un, “kamēr memoriālie muzeji veidojas par populārām mantojuma tūrisma vietām, arvien izteiktāka kļūs spriedze starp nepieciešamību piesaistīt starptautiskos tūristus un jēgpilni iesaistīties saziņā ar vietējām kopienām” (Williams, 2011: 220). Šī spriedze izpaužas arī Latvijas memoriālo muzeju satura piedāvājumā. Memoriālā muzeja tehnikas pārņemšana no ASV Holokausta memoriālā muzeja Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs likumsakarīgi notika ar satura smaguma centra pārbīdi, koncentrējoties vispirms uz konkrētās etniskās nācijas “pašu ciešanām” un to izteikšanu pasaulei. Ļ. Radoniča (2018b) kritiski vērtē šī jaunā muzeja tipa importu agrākajās padomju bloka valstīs, kas atdarina minēto holokausta memoriālo muzeju iedarbīgo estētiku, taču galvenokārt nevis lai runātu par holokaustu, bet konkrētās nacionālās valsts iedzīvotāju dubultajām ciešanām no nacistu un komunistu rokas. Raksturojot šo saturisko pārbīdi virknē Austrumeiropas memoriālo muzeju, autore ievieš holokausta / genocīda veidnes (*Holocaust / Genocide template*) jēdzienu, kuru viņa skaidro kā holokausta universalizācijas un izteikti upuru tēmā balstītās atmiņas eiropeizācijas neizbēgamo blakni. Viņas iebildumus tāpat raisa morāli ētiskā memoriālo muzeju programma, kas balstās vispārējo cilvēktiesību normās, kamēr “morālo universalismu importam piemīt risks novest pie vēstures mācību dehistorizācijas” (Radonič, 2018a: 140–141). Līdzīgu nostāju pauž muzeja “Ebreji Latvijā” direktors Ilja Ļenskis (2022), kurš holokausta universalizācijā saskata dehistorizācijas riskus: “[.] mēs nevaram komemorēt holokaustu kā abstraktu ideju”,

bet “vienmēr saistībā ar konkrētiem cilvēkiem un konkrētiem Latvijas vēstures notikumiem”.²¹

Memoriālajiem muzejiem, kas pēc definīcijas iemieso ētisko universālismu un tā imperatīvus, tiešām jāērēkinās ar šādu dehistorizācijas risku, tomēr tieši memoriālais muzejs globalizētajā pasaulē kļuvis par efektīvu memorializācijas līdzekli primāri vietējo kopienu vajadzībām, bet arī starptautiskā tūrisma magnētu, kas pievelk ar universāli atpazīstamu saturu un vizuālo valodu (Williams, 2007). Tā tas likumsakarīgi noticis arī Latvijā, kur populārākās un līdz ar to arī sabiedriski ietekmīgākās 20. gadsimta traģisko notikumu piemiņas un skaidrošanas vietas ir tieši jaunie memoriālie muzeji.

Holokausta / genocīda veidne Austrumeiropas memoriālajos muzejos

1993. gadā dibinātais Latvijas Okupācijas muzejs pirmais atbalsoja globalizētās pasaules tendences un nepārprotami tika veidots pēc ASV noskatītā memoriālā muzeja estētiskā un morāli ētiskā vēstījuma parauga, bet jau ar minēto satura smaguma centra pārbīdi. “Protams, paraugi bija,” atzīst Latvijas Okupācijas muzeja līdzdibinātājs un biedrības priekšsēdētājs Valters Nollendorfs (2021). Muzeja idejas autors profesors Paulis Lazda “bija ar saviem studentiem ASV apceļojis muzejus”, no kurienes arī ierosmes:

Bija skaidrs, ka mēs gribam parādīt Latvijas okupācijas vēsturi un to apspiešanu, ko mūsu tauta piedzīvoja, – valsts sagraušanu, Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanu no abām okupantu pusēm savos noziegumos. Es, piemēram, uzskatu, ka latviešu iesaistīšana holokaustā ir nacionālsociālistiskās Vācijas noziegums pret cilvēktiesību konvencijām, jo okupētāju vara nedrīkst rekrutēt cilvēkus, it sevišķi, lai viņi slepkavotu paši savus līdzpilsoņus. Katrā ziņā, tas bija tas svarīgākais – parādīt pašiem sev un pasaulei, kas notika. Un

21 Saskaņā ar Ļeņska teikto, Latvijas ebreju kopienai galvenā piemiņas diena gadā ir 4. jūlijs – diena, kad tiek pieminēts holokausta sākums Latvijā 1941. gadā, tāpat arī Rumbulas masu slaktiņu datumi 30. novembris un 8. decembris, nevis, piemēram, Apvienoto Nāciju Organizācijas iedibinātā Starptautiskā holokausta upuru piemiņas diena 27. janvārī.

neizmirst, ka te bija trīs okupācijas viena pēc otras un ka tās atstāja savas sabiedriskās un psiholoģiskās sekas tautas mentalitātē.²²

Jāatzīst, ka Latvijas Okupācijas muzeja un radniecīgu jaundibinātu muzeju Viļņā un Tallinā gadījums apstiprina Radoničas teoriju par memoriālā muzeja importu holokausta universalizācijas iespaidā, kur piemiņas centrā izvirzīts nevis vairs holokausts, bet “pašu ciešanas” zem komunistu un nacistu jūga. Šādi līdztekus holokausta universalizācijai notiekošais atmiņas eiropeizācijas process, kura centrā ir upuru tēma un kurš vērsts uz vienotas Eiropas piemiņas kultūras izkopšanu, dažviet panācis negaidīti pretēju efektu. Radoniča īpaši kritiski vērtē Ungārijas un Polijas piemērus, kur autokrātisma tendenču iespaidā valsts uzturētie memoriālie muzeji konstruē nācijas kā dubulta upura tēlu abu 20. gadsimta totalitāro režīmu jūgā, kritiski neizvērtējot kolaboracionismu. Šādos galējos memoriālā muzeja instrumentalizācijas gadījumos “holokausta veidne un genocīda jēdziens tiek tendenciozi izmantots ar mērķi attaisnot radikālu politiku un eksternalizēt vainu par starptautisko izolāciju un sociāli ekonomisko apstākļu pasliktināšanos” (Radonič, 2018a: 483). Kā redzamāko memoriālā muzeja piemēru Baltijā, kura nosaukums līdz nesenam laikam signalizēja šādu dubultā upura paradigmas klātbūtni, autore min agrāko Genocīda upuru muzeju Viļņā (atklāts 1992. gadā). Pēc iekšējās reorganizācijas (Radonič, 2018a: 484) šis valsts uzturētais muzejs 2018. gadā pārdēvēts par Okupāciju un brīvības cīņu muzeju²³. Līdzīgi Tallinā agrākais privāti dibinātais Okupāciju muzejs (atklāts 2003. gadā) pēc plašām publiskām diskusijām (sk. izvērstāk Pääbo, Pettai, 2019) 2018. gadā pārdēvēts par Okupāciju un brīvības muzeju – VABAMU²⁴.

Atšķirībā no abu Baltijas kaimiņvalstu “normatīvajiem” memoriālajiem muzejiem, kuru nesena nosaukumu maiņa liecina par būtisku pagriezienu atmiņas politikā, Valters Nollendorfs attiecībā pret privātā, bet daļēji valsts subsidētā Latvijas Okupācijas muzeja iespējamo nosaukuma maiņu ir noraidošs:

²² Sk. Zelča Sīmansone, I. (2021. gada 19. augusts) 30 neatkarīgas muzejniecības gadi. *Creative Museum saruna ar Latvijas Okupācijas muzeja biedrības ilggadējo vadītāju Valteru Nollendorfu*. *Creative Museum*. <http://www.creativemuseum.lv/lv/raksti/dienasgramata/30-neatkarigas-muzejniecibas-gadi-creative-museum-saruna-ar-latvijas-okupacijas-muzeja-biedribas-ilggadejo-vaditaju-valteru-nollendorfu>

²³ Sk. agrākā Genocīda upuru muzeja Viļņā tīmekļvietni, kurā tiek pieteikta nosaukuma maiņa. <http://genocid.lt/muziejus/en/>

²⁴ Sk. agrākā Okupāciju muzeju Tallinā vietni, kas pārdēvēts par Okupāciju un brīvības muzeju – VABAMU. <https://www.vabamu.ee/>

Mēs stāstām stāstu par šīs valsts iznīcināšanu, par cilvēku apspiešanu, par holokaustu, par Gulagu, par visu to, kas ar mūsu valsti, kas ar mūsu latviešu tautu, bet arī ar Latvijas tautu un mūsu pilsoņiem notika svešu varu okupācijas laikā. [...] Mēs paliksim pie nosaukuma “Latvijas Okupācijas muzejs”.²⁵

Atmiņas pētnieku bažas par dubultā genocīda paradigmas nostiprināšanos atsevišķās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs ir saistītas ar iespējamo atbildības pārlikšanas risku uz ārējo ienaidnieku, ko raksturo upura tēla kultivēšana un ritualizēšana. Tikmēr pati Eiropas atmiņas politika, kopš 21. gadsimta sākuma sākotnēji liekot uzsvāru uz holokausta, vēlāk uz abu totalitāro režīmu upuru piemiņu, ir veicinājusi šādas blaknes rašanos. Pret tā saucamo vispārējo viktimizāciju vai upuru tēmas ekskluzivitāti Eiropas atmiņu politikā asi uzstājies beļģu vēsturnieks Pīters Lagrū (*Pieter Lagrou*), kurš bijis iesaistīts arī Latvijas Okupācijas muzeja uzstādītā pieminekļa Latviešu leģiona karavīriem Zēdelgemā izvērtēšanas darba grupā un aicinājis pieminekli novākt.²⁶ Viņa skatījumā ES īstenotā kolektīvās atmiņas jēdziena izmantošana Eiropas piemiņas veicināšanai uztur nepārtrauktu “upuru diskursu” (Lagrou, 2010) un vēstures debatēs nepalīdz. Lagrū iebilst pret kopējo tendenci, ka diskusijām par atmiņu šobrīd ir vairs tikai viens vienots kopsaucējs – upuru tēma, kas izraisījusi upuru grupu konkurenci Eiropā. Lagrū pārmet atmiņas diskursam pārliedzošu retrospektīvu un arvien pieaugošo ritualizētību: “[...] upuru piemiņas diskurss ir pretstatā dinamiskai sarunai par pagātnes nozīmi šodien, bet drīzāk paralizē demokrātiskas debātes” (Lagrou, 2010: 283).

Attiecībā uz jauno Okupācijas muzeja ekspozīciju (atklāta 2022. gada jūnijā) Nollendorfs tomēr iezīmē arī civilās un bruņotās pretošanās izteiktāku tematizēšanu, līdzīgi kā tas jau noticis citviet Baltijā:

[...] Lietuviešiem muzeja nosaukums ir “Genocīda un pretošanās muzejs”. Mēs arī rezistenci uzskatām par būtisku, jo rezistence nāk kopā ar okupāciju un cilvēkiem, kas negrib pakļauties šai okupācijai.²⁷

25 Sk. Zelča Sīmansone, I. (2021. gada 19. augusts) 30 neatkarīgas muzejniecības gadi. *Creative Museum* saruna ar Latvijas Okupācijas muzeja biedrības ilggadējo vadītāju Valteru Nollendorfu. *Creative Museum*. [http://www.creativemuseum.lv/lv/raksti/dienasgramata/30-neatkarigas-muzejniecības-gadi-creative-museum-saruna-ar-latvijas-okupācijas-muzeja-biedrības-ilggadejo-vaditaju-valteru-nollendorfu](http://www.creativemuseum.lv/lv/raksti/dienasgramata/30-neatkarigas-muzejniecibas-gadi-creative-museum-saruna-ar-latvijas-okupācijas-muzeja-biedrības-ilggadejo-vaditaju-valteru-nollendorfu)

26 Sk. Latvijas Sabiedrisko mediju informatīvos materiālus “Beļģijā izskan aicinājumi novākt pieminekli latviešu leģionāriem” (13.07.2021.); “Beļģijā demontēts piemineklis latviešu leģiona karagūstekņiem” (05.06.2022.). <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/belgija-izskan-aicinajumi-novakt-pieminekli-latviesu-legionariem.a412697> <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/arzemes/belgija-demontets-pieminekli-latviesu-legiona-karagustekniem.a460143/>

27 Sk. Zelča Sīmansone, I. (2021. gada 19. augusts) 30 neatkarīgas muzejniecības gadi. *Creative Museum* saruna ar Latvijas Okupācijas muzeja biedrības ilggadējo vadītāju Valteru Nollendorfu. *Creative Museum*.

Līdz ar to bruņotās pretošanās un civilās nepakļaušanās tēma pāri ar kolaboracionisma izvērtējumu, kas papildina līdz šim dominējošo upuru tēmu, uzskatāmāk ienāk arī lielākajā Latvijas memoriālajā muzejā. Ja Baltijā abu kaimiņvalstu redzamāko memoriālo muzeju pārdēvēšana, iekļaujot to nosaukumā brīvības cīņu vai vienkārši – brīvības jēdzienu, signalizē lielāku atmiņas politikas pavērsienu pretošanās fenomena kā pozitīva konsolidējoša vēsturiskā momenta virzienā, tad Latvijā pēdējā desmitgadē pretošanās vēsture unikāli izgaismota tieši saistībā ar solidaritātes ar vajātajiem ebrejiem tēmu, šādi ietekmējot pašu atmiņas eiropeizācijas gaitu. 2012. gadā atklātais Žaņa Lipkes memoriāls (ŽLM) tipoloģiski vērtējams kā emblemātisks memoriālā muzeja paraugs starptautiski aprobētajā jēdziena izpratnē, kurš savā darbībā turklāt uzrādījis līdzsvara iespējamību starp upuru un heroisma tematizēšanu. Ar mērķi atspēkot padomju propagandas radīto mītu par latviešiem kā ebreju šāvējiem, nevaldības organizācijas dibinātais “Lipkes muzejs kļuva arī par latviešu tēla lietu” (Gailis, 2018: 242), līdz ar to apsteidzot nacionālo atmiņu politiku vismaz par desmitgadi. Tikai 2021. gadā, noslēdzoties Latvijas Vēsturnieku komisijas darbam, atmiņas politika valstī izteiktāk pievērsās dažādo pretošanās un nepakļaušanās veidu memorializācijai²⁸ un piemiņas institucionalizēšanai²⁹, sekojot šo tēmu iekļaušanai historiogrāfijā.

Memoriālo muzeju ainavā ŽLM ir savrupa vieta, jo traģiskā holokausta tēma šeit pasniegta caur glābēju stāstu prizmu, kas rada papildu metodoloģisku izaicinājumu. Tas saistās ar priekšstatu par memoriālu kā tradicionāli kādam traģiskam notikumam veltītu piemiņas vietu, turpretī ŽLM primāri izceļ cilvēku, viņa ģimeni un līdzinātājus, kuri, izrādot pilsonisko nepakļaušanos, glāba cilvēkus; un vēsturisku vietu, kur cilvēki tika izglābti, nevis gāja bojā.

Arhitektūras apskatniekiem, vadoties pēc memoriāla jēdziena programmatiskā vēstījuma, ŽLM nav izticis bez divdomīgas interpretācijas. Piemēram, kā jauns pasaules līmeņa arhitektūras objekts drīz pēc tā atklāšanas 2011. gadā ŽLM tika iekļauts vairākos prestižos arhitektūras izdevumos tieši

<http://www.creativemuseum.lv/lv/raksti/dienasgramata/30-neatkarigas-muzejniecibas-gadi-creative-museum-saruna-ar-latvijas-okupācijas-muzeja-biedrības-ilggadejo-vaditaju-valteru-nollendorfu>

28 Sk. Latvijas Vēsturnieku komisijas noslēdzošo rakstu krājumu Nr. 29 *The Impossible Resistance: Latvia Between Two Totalitarian Regimes 1940–1991*. Rīga: Zinātne, 2021. (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia Vol. 29).

29 2022. gadā saistībā ar Latvijas Vēsturnieku komisijas veikto darbu Latvijas pretošanās kustība tika institucionalizēta, nosakot divas oficiālas piemiņas dienas – 17. martu kā Nacionālās pretošanās kustības piemiņas dienu saistībā ar Latvijas Centrālās komitejas 1944. gadā izdoto memorandu, kurā tika pieprasīta neatkarīgas Latvijas nacionālas valsts atjaunošana; 2. martu par Nacionālo partizānu bruņotās pretošanās atceres dienu, kas piemin Latvijas un Lietuvas kopīgās partizānu grupas pēdējās bruņotās cīņas pret padomju okupantiem 1949. gada martā.

jauno memoriālu rubrikā. Korejā izdotā arhitektūras žurnāla C3 speciālizdevums “Nāve un arhitektūra. Būvējot beigu vietu. Memoriālu arhitektūra” (*Death and Architecture. Building the End. Architecture of Memorials*) pievēršas gan dažādu sēru namu – krematoriju, mauzoleju, kapelu, kapsētu un panteonu –, gan atsevišķi memoriālu arhitektūrai. Šeit ŽLM ierindots starp tādiem 2011. gadā atklātajiem memoriāliem kā 9/11 Memoriāls un muzejs Ņujorkā un holokausta muzejs *Kazerna Dossin* Mehelenā, Beļģijā (vieta, no kuras ebreji dzelzceļa vagonos tika deportēti uz Eiropas austrumiem). Tīkmēr Ķīnas auditorijai rakstošais izdevums *Interior Designer. China Architecture & Building Press* ŽLM nepārprotami piesaka kā *Zanis Lipke Memorial Museum*. Tātad angļiski runājošajā telpā ŽLM pēc noklusējuma tikusi piedēvēta starptautiski apbēvētā memoriālā muzeja nozīme. Līdzīgi arī vācu izdevums *Deutsche Bauzeitung* ŽLM nosauc par *Gedenkstaette und Museum*, tātad – piemiņas vietu (memoriālu) un muzeju. Piesakot sevi šādā jēdziena izpratnē, ŽLM kopš atklāšanas brīža ir projicējis memoriālā muzeja tēlu, kas raisa konkrētas ekspektācijas – uz vēstures mācības pamata kalpot par cilvēktiesību balsi sabiedrībā. Šī sensitīvā satura dēļ memoriālie muzeji var kalpot par prizmu, caur kuru uzlūkot un saprast arī kultūras tūrismu, tumšo tūrismu ieskaitot (Williams, 2011: 2020). Privāti dibinātie memoriālie muzeji Rīgā, kas tematiski vai nu tieši (Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs un Žaņa Lipkes memoriāls), vai pastarpināti (muzejs “Ebreji Latvijā” un Latvijas Okupācijas muzejs) saistīti ar holokausta piemiņu kā memorializācijas tehniku, ieņēmuši stabili vietu atmiņas kultūrā Latvijā un nemainīgi figurē kā ieteicamās apmeklējuma vietas Rīgā tūrisma portālos “*Lonely Planet*”, “*Tripadvisor*” un “*Culture Trip*”. Hronoloģiski tomēr pirms jaundibināto memoriālo muzeju ēras sākuma Rīgā holokausta piemiņas institucionalizēšana no pilsētas administrācijas puses aizsākās jau 80. gadu vidū ar pirmā ārtelpas memoriāla izveides darbiem Biķernieku mežā.

Holokausta memorializācijas modelis – rīcība ārēja spiediena ietekmē

Kā jauns arhitekts Sergejs Rižs sāka strādāt Rīgas pilsētas Komunālprojektā, kas nodarbojās ar kapu projektēšanu un labiekārtošanu, 1982. gadā. Riža profesionālais mērķis bija uzbūvēt kaut vienu kapelu. Baznīcas padomju laikā neprojektēja un tuvākais lauks sakrālajai arhitektūrai, kurā varēja izpausties, bija kapelas un memoriāli. 1986. gadā institūtā tiešām sākās darbs pie

Biķernieku memoriāla projektēšanas.³⁰ Rižs (2000) to sauc par liktenīgu veiksmi un kā galveno iemeslu projekta uzsākšanai min spiedienu no Rietumiem:

Šajā laikā ļoti bieži pa radio “Amerikas balss” un “Brīvā Eiropa” bija dzirdami raidījumi, kuros izskanēja apsūdzība – publicistika par to, ka Padomju Savienībā ebreju un citu nacistu nogalināto nevainīgo cilvēku – desmitiem un simtiem tūkstošu upuru – kapu vietas ir aizlaistas un netiek pienācīgi uzturētas un ka tas ir absolūti nepieņemami. Babijara Kijivā tolaik arī bija pilsētas izgāztuve. Pateicoties šiem protestiem un informācijai Rietumos, sākās kustība. Perestroika iedarbojās uz partijas bosu mentalitāti, un tā no Rīgas pilsētas izpilddirekcijas nāca piedāvājums izstrādāt Biķernieku labiekārtošanas plānu.

Holokausta vēstures populārās kultūras³¹ un ASV oficiālās atmiņas politikas³² iespaidā 20. gadsimta 70. gados ierosinātais holokausta universalizācijas process paradoksālā veidā šādi atbalsojās Padomju Savienībā. Kopš laika, kad Alfrēda Rubika vadītā Rīgas pilsētas administrācija uzdod Komunālprojektam sākt darbu pie Biķernieku memoriāla projektēšanas, holokausta memorializācijas gaitu raksturojošais modelis palicis nemainīgs: vietējās izpildvaras rīcība holokausta piemiņas vietu izveidē un labiekārtošanā, kā likums, notikusi ārēja spiediena ietekmē. Ja 80. gados to noteica ASV valdības atbalstītā holokausta piemiņas universalizācija, tad, sākot ar 90. gadiem, jau holokausta eiropēizācija kopējā ES noteiktā atmiņas eiropēizācijas kursa ietvaros.

Rižs (2000) atzīst, ka izvēli par labu memoriāla izveidei Biķernieku mežā noteica piemiņas vietas mērogs kopējo cilvēkupuru izteiksmē, nevis ideoloģiskais motīvs, ka šeit apglabāti arī padomju karagūstekņi.³³ Cita starpā par to liecina fakts, ka 80. gados tika plānots secīgi turpināt darbu ar memoriāla

30 Stratēģisko lēmumu par memoriālu celšanu civiliedzīvotāju slepkavošanas vietās Daugavpils Mežciemā, Rīgas Rumbulā un Biķerniekos, kā arī Salaspilī, LKP CK un LPSR Ministru Padome pieņēma jau 1958. gada 26. augustā. Sk. Kruks, S. (2011). *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā 1945–2010*. Rīga: Neputns, 206. lpp.

31 Amerikāņu teleseriāls “Holokausts” (*Holocaust*) iznāca uz ekrāniem 1978. gadā un rosināja plašu publisko diskusiju ASV un Rietumeiropā par ebreju genocīdu.

32 ASV prezidents Džimijš Kārters 1978. gadā iniciēja oficiālā valsts holokausta memoriāla izveidi ASV galvaspilsētā Vašingtonā. ASV Holokausta memoriālais muzejs tika dibināts 1980. gadā un atklāts 1993. gadā.

33 Rīgas Pieminekļu aģentūras tīmekļvietne informē, ka vācu okupācijas gados, laikā no 1941. līdz 1944. gadam, Biķernieku mežā tika nogalināti un masu kapos apbedīti aptuveni 46 500 cilvēki, no kuriem 20 000 bija ebreji. Vairākums upuru bija no Vācijas, Austrijas un Čehijas atvestie ebreji, kā arī Rīgas civiliedzīvotāji, pretošanās kustības dalībnieki un padomju karagūstekņi. <http://www.rigaspieminekli.lv/?lapa=pieminekli&zansrs=4&rajons=3&id=67>

nogalinātajiem Rīgas ebrejiem izveidi Rumbulā. Šī pirmā projekta fāze ilgusi četrus gadus līdz Padomju Savienības sabrukumam. Pēc neatkarības atgūšanas turpināt būvniecību pilsētai nav bijis naudas. Darbs atsākās vien 1994. gadā pēc Apvienotās Karalistes armijas izdienas virsnieka Erika Hercla (*Erick Herzl*) vizītes Rīgā, kas Rižu saveda kopā ar Vīnē bāzētā austriešu karavīru kapavietau kopšanas fonda “Melns krusts” (*Österreichisches Schwarzes Kreuz*)³⁴ un tāda paša profila fonda Vācijā (*Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.*)³⁵ pārstāvjiem. Austrijas un Vācijas kara kapu aprūpes fondi ar abu valstu diplomātiskā dienesta Latvijā starpniecību 90. gadu vidū uzņēmās finansēt darbu pabeigšanu, vāciešiem apņemoties segt lielāko izdevumu daļu. Rižs atceras, ka sarežģīta situācija radusies Rīgas Zemes dienestā, kur tika kārtota atļauja darbiem uz “Rīgas Mežu” zemes. Prasība bija tāda, ka tam, kurš būvē, pašam arī jāatbild par tālāko uzturēšanu. Austrijas puse bija nemierā, savukārt vācieši uzņēma šo ziņu lietišķi – tāda bija viņu kapu kopšanas ierastā prakse arī citviet. Par Biķernieku memoriāla uzturēšanu kopš tā atklāšanas 2001. gadā tālab dalīti atbild Rīgas Pieminekļu aģentūra, kas 2004. gadā pārņēma funkcijas no reorganizētās Brīvības pieminekļa un Rīgas Brāļu kapu pārvaldes, un Vācu tautas apvienības kara kapu aprūpes (*Volksbund*) paspārnē dibinātā Vācu Rīgas komiteja³⁶. Šī 2000. gadā dibinātā organizācija apvieno vairāk nekā 60 Vācijas pilsētas, no kurām nacistu okupācijas gados uz Rīgu tikuši deportēti ebreji. Tās iniciators un pirmais prezidents Karls Vilhelms Lange (*Karl-Wilhelm Lange*) Riža darbu novērtēja jau Biķernieku memoriāla izveides laikā, kam sekoja piedāvājums sponsorēt arī memoriāla Rumbulā izveidi ar nosacījumu, ka tiks ievērots tāds pats iekārtojuma princips – arhitektūras elementu sistēma un būvniecības materiāli. Jau 2002. gadā, galvenokārt par sabiedrisko organizāciju – Folksbunda, jaundibinātās Vācu Rīgas komitejas, Rīgas ebreju kopienas, Holokaustu pārdzīvojušo biedrības Rīgas nodaļas līdzekļiem, kā ar Rīgas domes atbalstu – arī šis memoriāla projekts tika realizēts. Biķernieku un Rumbulas memoriālu atklāšana praktiski vienlaikus jaunā gadu tūkstoša sākumā kļuva par pamanāmu notikumu gan Latvijas arhitektūrā (sk. Čoldere, 2003), gan iezīmēja holokausta memorializācijas Rīgā augstāko punktu lielāka pārnacionāla politiskā procesā. Kā trāpīgi norādījis britu jaunāko laiku vēsturnieks Tonijs Džads (Judt, 2005: 827), holokausta atzīšana kļuva par sava veida “ieejas biļeti Eiropā” jaunajām ES dalībvalstīm. Holokausta memoriālu atklāšana Rīgā līdzīgi kā citās Eiropas galvaspilsētās agrākajā padomju blokā

34 Sk. Austrijas karavīru kapu kopšanas fonda tīmekļvietni: <https://www.osk.at/de/home/>

35 Sk. Vācu tautas apvienības kara kapu aprūpes fonda tīmekļvietni: <https://www.volksbund.de/>

36 Sk. Vācu Rīgas komitejas tīmekļvietni: <http://www.riga-komitee.eu/en/>

(Bratislava, Bukareste, Budapešta, Skopje) 20. gadsimta 90. gadu beigās un 21. gadsimta sākumā kosmopolītiskās atmiņu kultūras un uzsāktā holokausta eiropēizācijas procesa ietekmē zināmā mērā var tikt uzskatīta kā šī nerakstītā noteikuma izpilde (Kucia, 2016).

Zīmīgi, ka Biķernieku un Rumbulas memoriālu, kā arī Valsts prezidenta kancelejas finansiāli atbalstītā Pieminekļa ebreju glābējiem (līdzās Sergeja Riža jau 1990. gadā izveidotajam Memoriālam ebreju genocīda upuriem uz Rīgas Lielās Horālās sinagogas drupām Gogoļa un Dzirnau ielas stūrī) atklāšana 2007. gadā sakrīt ar Vairas Viķes-Freibergas laiku Valsts prezidentes amatā no 1999. līdz 2007. gadam. Viķes-Freibergas loma holokausta memorializācijā augstu novērtēta starptautiskajā holokausta pētniecībā (Reichelt, 2016), kas izceļ prezidentes ieguldījumu solidaritātes un palīdzības sniegšanas vajātajiem ebrejiem atziņā, piešķirot augstāko valsts apbalvojumu virknei personu. Katrīna Reihelte (*Katrin Reichelt*) atzīmē, ka šāds solis ne vien pauda cieņu un atzinību glābējiem, bet arī nozīmēja apzinātu šīs tēmas un notikumu iekļaušanu Latvijas historiogrāfijā (Reichelt, 2016: 250).

Turpmāko ebreju glābēju tēmas memorializēšanu, galvenokārt balstoties uz muzeja “Ebreji Latvijā” dibinātāja vēsturnieka Marģera Vestermana³⁷ un ASV dzīvojošā Žaņa Lipkes pirmā biogrāfa Dāvida Zilbermana (*David Silberman*) apkopoto informāciju (Silberman, 2010), uzņēmās 2012. gadā atklātais ŽLM. Līdzīgi Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs Sarkano spīķeru rajonā, lai arī neatrodas agrākajā geto teritorijā un šobrīd vēl nav panācis formālo atbilstības profesionālajiem muzeja darbības kritērijiem apliecinājumu – akreditāciju, ir vērā ņemams holokausta memorializācijas un starptautiskā tumšā tūrisma magnēts Rīgā. Līdz ar to tādu vēsturisko tēmu kā Latvijas ebreju glābēji un Rīgas geto memorializācija ir izdevīgākā stāvoklī nekā tēmas un notikumi, kuriem savas pārstāvēniecības memoriālā muzeja formā nav. Ja atmiņas politika saistībā ar holokausta memorializāciju atjaunotās brīvvalsts laikā Rīgā nav bijusi proaktīva un jaunie memoriālie muzeji ir tapuši pēc pilsoniskas iniciatīvas, Eiropas kartē starptautiski pamanāmu Rīgu tomēr vispirms darīja tieši Vācu Rīgas komitejas iesaistīšanās abu minēto memoriālu veidošanā un Valsts prezidenta kancelejas simboliskais un praktiskais atbalsts šo piemiņas vietu izveidē.

37 Sk. muzeja “Ebreji Latvijā” tīmekļvietni: <https://www.ebrejumuzejs.lv/muzejs/par-muzeju/>

Vācu Rīgas komitejas loma holokausta eiropeizācijā Rīgā

Vācu Rīgas komiteja, kuras nozīmīgumu apstiprina 2000. gada 23. maijā Berlīnes rātsnamā noslēgtais sadarbības līgums un Vācijas Federatīvās Republikas prezidenta Johanneses Raua (*Johannes Rau*) patronāža, ir Eiropas mērogā unikāls sadarbības tīkls. Pamatus tam ielika tieši Biķernieku memoriāla atklāšanas ceremonija 2001. gada 30. novembrī. Starptautiski nozīmīgais notikums pulcēja holokausta izdzīvojušos un upuru radniekus no visas pasaules, viņu bijušo dzimto pilsētu administrāciju vadību, kā arī valstu augstākās amatpersonas. Tai sekojošais 2003. gadā izdots fundamentālais pētījums par Vācijas, Austrijas un Čehijas ebreju deportāciju vēsturi uz Baltiju³⁸, no kuriem 25 000 caur Šķirotavas dzelzceļa staciju Rīgā nonāca geto un nacistu koncentrācijas nometņu sistēmā Latvijas teritorijā, ir vēl viens nozīmīgs Rīgas komitejas veikums holokausta eiropeizēšanā.

Ievērojot Rīgas komitejas sākotnējo ieguldījumu un interesi par turpmāko holokausta memorializāciju Rīgā, šķistu pašsaprotami, ka pilsētas administrācija saziņai ar ietekmīgo vācu partneri būtu atvēlējusi pienācīgu resursu. Diemžēl funkcionējošs komunikāciju darbs, kas ir profesionālas starptautiskās sadarbības priekšnoteikums, ar šo ietekmīgo organizāciju aizvadītajās divās desmitgadēs Rīgas pilsētai nav izveidojies. Lai arī ietekmīga un resursiem bagāta organizācija, Rīgas komiteja nebija spējusi saziņā ar pašvaldības administrāciju panākt plašāku 25 000 uz Rīgu deportēto ebreju memorializāciju Rīgā tādu laikus plānotu projektu kā jau esošā memoriāla Biķerniekos papildināšana ar informācijas stendiem uz vēsturisko notikumu 80. gadadienu 2021. gada novembrī, vai pat saistībā ar šo notikumu plānota neliela poligrāfiska tūrisma bukleta pa Rīgas holokausta vietām latviešu valodā sagatavošanu. Trīs gadu (2020–2022) procesa analīze uzrāda, ka šāda situācija skaidrojama ar slikti organizēto komunikācijas darbu, kurā pilsētas administrācijā uzskatāmi trūcis pēctecības. Holokausta memorializācijas projektu lēnā virzība pilsētas administrācijā gan nav ideoloģiski motivēta. Pie vainas ir triviālais apstāklis, ka pēc Rīgas domes atļaušanas 2020. gada septembrī un ārkārtas vēlēšanām³⁹ sekojošā pārvaldības reforma radīja komunikācijas pārrāvumu un atstāja izpildvaras vakuumu vietā, kur līdz tam bija lemtspējīgas amatpersonas.

Šo pieņēmumu apstiprina vairāki piemēri. Jau tuvojoties Rietumeiropas un Centrāleiropas ebreju deportācijas uz Rīgu 80. gadadienu, 2020. gada

³⁸ Sk. Scheffler, W., Schulle, D. (2003). *Buch der Erinnerung. Die ins Baltikum deportierten deutschen, österreichischen und tschechoslowakischen Juden*. K. G. Saur.

³⁹ Rīgas domes ārkārtas vēlēšanas notika 2020. gada 29. augustā.

rudenī uzreiz pēc Rīgas domes ārkārtas vēlēšanām, konsultējoties ar muzeja “Ebreji Latvijā” direktoru Ilju Ļenski (2022), Rīgas komiteja vērsās pie jaunievēlētā Rīgas pilsētas pašvaldības priekšsēdētāja ar aicinājumu sagatavot minēto tūrisma bukletu par Rīgas holokausta vietām. Pēc šī aicinājuma Rīgas Tūrisma attīstības birojs apzināja viedokļus par šāda informatīvā materiāla izveides lietderību. 2020. gada nogalē šī Rīgas domes struktūrvienība informēja ŽLM par savu lēmumu izdot šādu ceļvedi:

Izvērtējot informāciju, kādu mums visvairāk līdz šim ir prasījuši Rīgas Tūrisma informācijas centros, esam pieņēmuši lēmumu, ka sagatavosim materiālu par Ebreju kultūras un piemiņas vietām (ieskaitot apbedījuma vietas, Skolas ielas muzeju, Jūsu muzeju, Rīgas sinagogu un Geto muzeju).⁴⁰

Pēc Rīgas Tūrisma attīstības biroja reorganizēšanas 2020. gada nogalē projekts apstājās. Tīkmēr par to, ka sadarbība ar pilsētas administrāciju jau ilgstoši nav apmierinājusi vācu sadarbības partneri, liecina nepārprotami skaidri izteiktā kritika par ebreju piemiņas vietu skaidrojošas informācijas trūkumu vai nepilnīgumu Rīgas pilsētvidē. Šāds neslēpts pārmetums atklājas 2020. gada nogalē Rīgas komitejas pašu izdotajā Rīgas holokausta piemiņas vietu ceļvedī vācu un angļu valodā 3000 vienību metienā katrā no tām (Stratenschulte, 2020).⁴¹ Šajā ārvalstu tūristiem domātajā izdevumā grūti atrast Rīgas pašvaldībai komplimentāru holokausta memorializācijas pilsētvidē novērtējumu. Piemēram, atvērumā par Šķirotavas dzelzceļa staciju teikts:

Šķirotava ir vieta Rīgā, kas skumji slavena ar tās dzelzceļa staciju. Šobrīd stacija ir viens no nozīmīgākajiem dzelzceļa mezgliem Rīgā vienlīdz pasažieru un kravas transportam. Pie renovētās stacijas nav redzamu zīmju, kas atgādinātu par vietas vēsturi vācu okupācijas laikā. (Stratenschulte, 2020: 54–56)

Tālākā izklāstā sniegta stacijas loma padomju okupāciju gados un deportētajiem uz Sibīriju piemiņas kompleksa apraksts, kam seko secinājums:

40 Rīgas Tūrisma attīstības biroja mārketinga projektu vadītājas Lauras Efejas e-pasts Lolitai Tomsonei [ŽLM] 01.12.2020.

41 Sk. Rīgas komitejas izdotās (2020) tūrisma brošūras *Riga: Commemoration and Admonition. Places of Remembrance; Riga – Gedenken und Mahnung. Orte des Erinnerns*. <https://www.volksbund.de/aktuell/mediathek/detail/brochure-riga-commemoration-and-admonition> <https://www.volksbund.de/aktuell/mediathek/detail/broschuere-riga-gedenken-und-mahnung>

Nekas Šķirotavā neatgādina par deportētajiem ebrejiem. Vienīgās piemiņas zīmes norāda uz latviešu likteni, kuri tika deportēti uz Padomju Savienību. (Stratenschulte, 2020: 54–56)

Līdzīga kritika izteikta par Mazjumpravas koncentrācijas nometnes nepietiekamo pieminējumu:

No bijušās Jungfernhofas [Mazjumpravas] nometnes vairs nav daudz ko redzēt. Tas, ko redzat, neatspoguļo šīs vietas vēsturi. Tikai informācijas panelis sniedz īsu pārskatu par šeit notikušo. Tā atrodas nelielā dabas teritorijā netālu no pilsētas, kas izveidota bijušās nometnes vietā. (Stratenschulte, 2020: 50)

Mežaparka koncentrācijas nometne savukārt tiek pieteikta īsi un lakoniski kā “Aizmirstā šausmu vieta”:

Kamēr tūrisma birojs piesaka Mežaparku kā vienu no skaistākajiem, zaļākajiem un iekārojamākajiem savrupmāju rajoniem Rīgā, kur atpūsties netālu no pilsētas, tas, ko mēs neredzam, ir bijusi koncentrācijas nometne: monuments ir vienīgā zīme, kas norāda, ka šī ir vieta, kur tūkstošiem cilvēku tika nogalināti un vēl vairāk spīdzināti. (Stratenschulte, 2020: 46)

Šāda atklāta kritika pilsētas administrācijai par Šķirotavu, Mazjumpravu, Mežaparku un citām holokausta piemiņas vietām to informatīvās pieejamības ziņā būtu gluži nevietā, ja Rīgas komiteja pati nebūtu bijusi gatava finansiāli iesaistīties šo objektu sakārtošanā un popularizēšanā. Nesaskan arī oficiālā pilsētas administrācijas un ilggadējā memoriālo kompleksu Rīgā veidotāja, arhitekta Sergeja Riža piemiņas vietu iekārtošanas procesa interpretācija. Par Mežaparka koncentrācijas nometnes pieminekļa izveides gaitu, piemēram, Rīgas pieminekļu aģentūras tīmekļvietne informē:

Pēc Vācijas Federatīvās Republikas vēstnieka Latvijā Ekarta Herolda iniciatīvas un ar privātu ziedotāju no Vācijas atbalstu 2005. gadā atklāja tēlnieces Solveigas Vasiļjevas izveidoto pieminekli upuru piemiņai (pilnībā pieminekļa celtniecība pabeigta 2006. gadā).⁴²

42 Sk. Rīgas Pieminekļu aģentūras informāciju sadaļā Pieminekļi koncentrācijas nometnes Rīga-Keiserwald upuriem. <https://www.rigaspieminekli.lv/?lapa=pieminekli&zanrs=1&rajons=1&id=91>

Arhitektam Rižam (2020) par šī pieminekļa izveides gaitu ir sava versija:

Šeit Vācijas vēstnieks gandrīz par savu naudu vēlējās kaut ko paliekošu atstāt Rīgā. Strādāja, meklēja teritoriju, jo tur šobrīd ir dzīvojamo māju rajons, izstrādāja projektu, zemi atrada vien tikai pie pareizticīgo baznīcas, ko pareizticīgo baznīcas mācītājs atvēlēja memoriālam.

Riža piedāvātais alternatīvais skulpturālais veidols šai piemiņas vietai bija Dāvida zvaigzne giljotīnas formā, kur “trīsstūri strādāja kā šķēres” (Rižs, 2020). Tas savukārt nav patīcis Rīgas domes ierēdņiem, kam risinājums licies “pārāk agresīvs”. Rižs atzīst, ka pieļāvis taktisku kļūdu – uzstājis uz savu un nav piekāpies piedāvājumā kaut ko mainīt, līdz ar to šis piemineklis ir tik ļoti atšķirīgs no citiem vienotā stilistiskā veidotajiem holokausta memoriāliem Rīgā. Pēc šīm domstarpībām Rīgas dome izsludināja “mini konkursu”, kura rezultāts šobrīd redzams dabā. Neko labu par to Rižs pateikt nevar. Līdzīgu vērtējumu par šo pieminekli izsaka agrākais Rīgas Pieminekļu aģentūras direktors Guntis Gailītis (2021): “Kaizervaldes princips bija lēti – labi, bet pēc tam uzturēt to plastmasu...”

Gailītis (2021), kurš šajā amatā strādāja no 2006. līdz 2021. gadam, atzīst, ka sadarbība ar Rīgas komiteju jau līdz viņam nav bijusi profesionāli labi organizēta un viņam nācies atjaunot pazaudētos kontaktus:

Rīgas pilsēta ir iestājusies Rīgas komitejā, kas apvieno pilsētas Eiropā, no kurām ebreji sūtīti uz šejieni. Kamēr es to atradu... Jo neviens nebrauc... Nav īsti kompetents... Jautājums, kāds ir deleģējums Pieminekļu aģentūrai par šīm lielajām teritorijām – uzturam regulāri, apsekojam, kopjam. Kurš tad to darīs? Tie ir milzīgi apjomi, resursi. Rīgas komitejai pašlaik ir projekts, lai ir informācija [Biķernieku memoriālā], lai ir kur novietot auto [..], tur ir vesels projekts.

Kopumā Gailīša novērojumam, ka Rīgas komiteja ir ieinteresēta uzturēt tikai Biķernieku memoriālu, ir vēsturiskais pamatojums, tomēr, kā uzrāda procesa analīze, vāciešu iniciatīvai labiekārtošanas turpināšanā pēdējos gados no pilsētas administrācijas puses trūcis proaktīva atbalsta. Tā Gailīša pēctecis Rīgas Pieminekļu aģentūras direktora amatā kopš 2021. gada maija Gunārs Nāgels ar Rīgas komitejas pārstāvjiem vēl 2022. gada sākumā nebija iepazīnies, par iemeslu minot globālās pandēmijas situāciju, kas organizācijas pārstāvjiem neļāva klātienē ierasties Rīgā uz 80. gadu deportāciju atceres gadadienas ceremoniju Šķirotavas dzelzceļa stacijā. Nāgela (2022) sniegtais situācijas

apraksts, viņam pārņemot Rīgas Pieminekļu aģentūras vadību, starptautiskās sadarbības jomā uzrāda pārejas posma sarežģījumus Rīgas domē:

Starptautiskās sadarbības departaments tika likvidēts, kurš atbildēja par sadarbību ar Folksbundu, un, kaut kādā pēdējā mirkli pirms viņi tika likvidēti, mums tika pārsūtīta informācija, ka viņi grib uzstādīt šīs te informācijas plāksnes. Tā ka tur arī tā sadarbība ir tanī ziņā kļuvusi mazlietiņ grūtāka.

Komunikācijas problēmu pārvaldības reformas iespaidā neslēpj arī arhitekts Rižs. 2022. gada pavasarī, jautāts par Biķernieku memoriāla informatīvās labiekārtošanas projektu, kuru viņš ir konsultējis kā arhitekts, bet muzeja “Ebreji Latvijā” direktors Ilja Ļenskis kā vēsturnieks, tā izredzes pārskatāmā nākotnē tikt realizētam bija spiests vērtēt atturīgi:

Stāsts par Biķernieku attīstību ir problemātisks. Fakts ir tāds, ka oficiāli projekts nav apstiprināts. Folksbunds (Vācija – pēdējais memoriāla pasūtītājs) savai 100. gadadienai izvēlējās vairākus viņu realizētos projektus, t. sk. Biķerniekus. Viņi gribēja izveidot stendu par memoriāla tapšanas vēsturi pie ieejas un 5 stendus par holokausta vēsturi un traģēdiju meža teritorijā. Projekts nav apstiprināts. Iespējams, to šogad izdarīs.⁴³

Arī Gunāra Nāgela rīcībā 2022. gada martā vēl nebija informācijas par projekta saskaņošanas stadiju.⁴⁴ Šādu komunikācijas neskaidrību un pēctecības trūkumu pilsētas administrācijas saziņā ar Rīgas komiteju muzeja “Ebreji Latvijā” direktors un projekta satura kurators Ilja Ļenskis (2022) tomēr nesteidzas vērtēt kritiski:

Mēs varam teikt, ka šad tad komunikācija ar viņiem nebija izcila, kas gadās ar visām institūcijām. Tas ir tāds tīri tehniskas dabas jautājums. Katrā ziņā tā nav strukturāla problēma. Protams, ka ir jābūt skaidrākai saskaņošanas sistēmai.

Tikmēr vispārējo novērojumu par proaktīvas rīcības holokausta memorializācijā Rīgā trūkumu, kā vietā līdz šim bijis vērojams vienīgi reakcijas princips uz ārēju spiedienu, 2021. gada nogalē no jauna apstiprināja Rīgas komitejas un šoreiz arī Vācijas, Austrijas un Čehijas vēstniecību Rīgā, sadarbībā ar Rīgas

43 Sergeja Riža e-pasts Raivim Sīmansonam [ŽLM] 23.02.2022.

44 Personīgā komunikācija ar Gunāru Nāgelu 16.03.2022.

4.1. attēls.
 Piemiņas pasākums
 Šķirotavas dzelzceļa
 stacijā 2021. gada
 29. novembrī ar
 Vācijas, Austrijas,
 Čehijas vēstnieku un
 Rīgas mēra Mārtiņa
 Staķa piedalīšanos.
 Ekrānizgriezums no
 videokonferences
 tiešraides

ebreju kopienu rīkotais 25 000 uz Rīgu deportēto ebreju piemiņas pasākums Šķirotavas dzelzceļa stacijā. Pirmo reizi pēc neatkarības atgūšanas un precīzi 80 gadus pēc traģiskajiem vēsturiskajiem notikumiem, sekojot transnacionālo piemiņas aktoru iniciatīvai un ar vēstniecību sniegto finansējumu, Šķirotavas stacijā 29. novembrī tika sarīkots vērienīgs piemiņas pasākums ar minēto triju valstu vēstnieku un Ebreju kopienas Rīgā pārstāvju dalību. Pasākumā piedalījās arī Rīgas pilsētas domes priekšsēdētājs Mārtiņš Staķis. Videokonferences režīmā pasākumam pieslēdzās vairāk nekā 20 Vācijas pilsētu pārstāvji. Holokausta memorializācijas vēsturē Rīgā starptautiskās redzamības ziņā, lai arī vienreizējs un efemērs, šis atmiņas eiropeizācijas notikums vērtējams kā nozīmīgākais kopš Biķernieku memoriāla atklāšanas 2001. gadā.

Turpinājumā likumsakarīgi būtu jāseko 25 000 deportēto ebreju likteņa iemūžināšanai pilsētvīdē, kā minimums, informatīvi papildinot šeit jau 2008. gadā uzstādīto Pieminekli represētajiem Latvijas iedzīvotājiem.⁴⁵ Šāda iecere agrākajam Okupācijas muzeja direktoram Gunāram Nāgelam esot bijusi jau pirms stāšanās Rīgas Pieminekļu aģentūras direktora amatā (Ļenskis, 2022). Publiski no Nāgela informācija par šāda memorializācijas projekta iespējamību izskanēja 2021. gada 2. septembrī muzeja “Ebreji Latvijā” sadarbībā ar Leslijas Universitātes (ASV) profesori Karenu Frostigu un

45 Sk. Rīgas Pieminekļu aģentūras informāciju sadaļā “Piemineklis represētajiem Latvijas iedzīvotājiem Šķirotavā”. <https://www.rigaspieminekli.lv/?lapa=piemineklis&zanrs=1&rajons=4&id=141>

austriešu ainavu arhitektūras studentiem rīkotajā darbnīcā par Šķirotavas un Mazjumpravas memorializēšanas tēmu.⁴⁶ Saskaņā ar Nāgela teikto, VAS “Latvijas Dzelzceļš” (LDz) pārskatāmā nākotnē Šķirotavā plāno realizēt gājēju tilta projektu, kas liks mainīt esošā pieminekļa atrašanās vietu un tehniski sniegs iespēju papildināt informācijas stendu. Saskaņošana ar LDz gan var izrādīties ilg process, precizē Nāgels (2021):

Tiek izstrādāts uzdevums, kā to gājēju pāreju taisīt. Jo tad, kad mums ir skaidrība, ko tieši Dzelzceļš [VAS LDz] gribēs un kas mums paliek no visas tās vietas... Jo mums ir līgums ar dzelzceļu par zināmu zemes gabalu – vienā galā, kur ir piemineklis, un otrā galā informācijas plāksnes –, kad mēs zināsim, kas mums paliek no tā, tad mēs varēsim arī precīzāk plānot gan pārvietošanu, gan papildināšanu.

Kamēr pastāvīgas piemiņas vietas deportētajiem ebrejiem izveide Šķirotavas stacijā paliek neskaidra, Vācijas Federatīvās Republikas vēstniecība Rīgā turpina 2021. gada nogalē ar piemiņas pasākumu Šķirotavas stacijā uzsākto uz Rīgu deportēto ebreju memorializācijas darbu. 2022. gada 4. jūlijā, atzīmējot Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienu Latvijā, līdzās Latvijas Okupācijas muzejam tika atklāta sadarbībā ar muzeju “Ebreji Latvijā” veidotā ārtelpas izstāde “Pēdējā Pietura. 80 gadu kopš deportācijām uz Rīgu” (*The Last Stop. 80 Years of Deportations to Riga*).

Vienlaikus arī Biķerņieku memoriālā 2022. gada jūnijā beidzas Rīgas komitejas sponsorētie darbi pie informācijas stēlām, kas pirmo reizi pilsētvidē grafiski parāda holokausta piemiņas vietu tīklu Rīgas kartē.

Abu šo projektu realizācija – viena islaicīga Rīgas centrā (ar atkārtotu eksponēšanas laiku Esplanādē 2022. gada decembrī), otra pastāvīga Biķerņieku memoriālā –, lai arī ar novēlošanos, tomēr ar to īstenotāju uzstājību liek Rīgas publiskajā telpā manifestēties holokausta eiropeizācijas procesam.

Ja Rīgas komitejas kā lielākā transnacionālā holokausta eiropeizācijas aktora Rīgā pēdējo gadu gausi ejošo projektu gadījumā tiešām pie vainas varētu būt tehniska – komunikācijas pēctecības un birokrātisku šķēršļu – problēma, tad Leslijas Universitātes Bostonā publiskās mākslas profesore un uz Rīgu deportēto un šeit nogalināto Vīnes ebreju pēcteces Karenas Frostigas līdz šim

⁴⁶ Studentu grupa no Vīnes Dabas resursu un dzīvības zinātņu universitātes (*University of Natural Resources and Life Sciences of Vienna* (BOKU)) apmeklēja Rīgu 2021. gada septembrī. Darbnīcas un prezentācijas muzejā “Ebreji Latvijā” notika 2. septembrī. Sk. profesores Karenas Frostigas iniciētā Mazjumpravas muizas memorializācijas projekta “*Lock(er) of Memory*” tīmekļvietnes sadaļu “*Education*”. <https://www.lockerofmemory.com/educational-seminar>

4.2. attēls.
 Austrijas un Vācijas
 vēstniecības
 Rīgā sadarbībā
 ar muzeju “Ebreji
 Latvijā” veidotās
 izstādes atklāšana
 2022. gada 4. jūlijā
 Strēlnieku laukumā
 Rīgā. (Foto: Raivis
 Sīmansons)

4.3. attēls. Ar
 Vācijas Federatīvās
 Republikas
 Ārlietu ministrijas
 finansiālo atbalstu
 uzstādītais
 informācijas
 panelis pie ieejas
 Bikernieku
 memoriālā
 2022. gada jūnijā.
 (Foto: Raivis
 Sīmansons)

pilsētvidē vēl nerealizētā memorializācijas projekta “*Lock(er) of Memory*”⁴⁷ gadījums Mazjumpravas muižā prasa izvērstāku procesa analīzi.

Aizmirstā koncentrācijas nometne Mazjumpravas muižā

Rīgas domes Austrumu izpilddirekcija tās agrākā izpilddirektora Dmitrija Pavlova personā pirms 2020. gada ārkārtas vēlēšanām un tai sekojošās pārvaldības reformas, kuras rezultātā izpilddirekcija tika likvidēta un Pavlovs zaudēja amatu, jau kopš 2014. gada bija īstenojusi vērienīgu Ķengaraga promenādes gar Daugavu līdz Mazjumpravai labiekārtošanas darbu. Tālāka promenādes labiekārtošana un “sapnis par Mazjumpravas muižas atjaunošanu” bija Pavlova ārkārtas vēlēšanu kampaņas moto.⁴⁸

Frostīga Mazjumpravā pirmo reizi ieradās 2007. gadā, kad tā vēl bija degradēta postindustriālā teritorija – agrākais Rumbulas padomju militārais lidlauks. Daudzu gadu garumā sarunās ar Pavlovu viņai nebija izdevies pavirzīt uz priekšu jautājumu par piemiņas vietas izveidi uz Rīgu deportētajiem un šeit nomocītajiem ebrejiem. Par procesa virzību un atbalsta nosacījumiem no pašvaldības puses Frostīga (2020) izsakās kritiski, taču neapšaubā pieņemumu par pozitīvu projekta virzību nosacījumu izpildes gadījumā:

Šis ir ļoti neskaidrs nosacījums – man tā kā būtu jāatrod masu kapi, bet ir pagājuši vairāk nekā 70 gadi, kuru laikā Latvijas valdība nav interesējusies par šiem masu kapiem. Un ideja, ka man būtu tie jāatrod un jāsamaksā par to, bet latvieši man nepievienojas meklēšanas darbā, kaut ko pasaka par Latvijas attieksmi. Tātad man tika teikts, ka masu kapa atrašana man ļautu izveidot memoriālu šajā vietā, bet ir arī šī vēlme, lai memoriāls netraucētu rekreācijas parkam. Kurš zina, vai mums izdosies atrast masu kapu un kur, bet neatkarīgi no tā šīs vietas vēsture nav apšaubāma un būtu pasūtījums izveidot memoriālu vietā, kurš pieminētu šos notikumus. Tas nav ticis apšaubīts.

To, ka Rīgas Austrumu izpilddirekcija nemaz nerēķinājās ar iespējamību, ka Frostīga masu kapu jau labiekārtotajā teritorijā tiešām atradīs un būs jātur solījums par atbalsta sniegšanu memoriāla izveidei jau rekreācijai

⁴⁷ Sk. profesores Karenas Frostīgas iniciētā Mazjumpravas muižas memorializācijas projekta “*Lock(er) of Memory*” tīmekļvietni: <https://www.lockerofmemory.com/>

⁴⁸ Sk. partijas “Gods kalpot Rīgai” reklāmas klipu ar Dmitrija Pavlova priekšvēlēšanu kampaņas vēstījumu. <https://www.youtube.com/watch?v=rhG5VixVtjU>

atvēlētajā Mazjumpravas muižas teritorijā, liecina ar 2020. gada 28. septembrī datētā Rīgas Austrumu izpilddirekcijas pasūtītā Mazjumpravas muižas teritorijas ainavas veidošanas un teritorijas labiekārtojuma koncepcija⁴⁹. Šajā atzinumā Frostigas memoriāla ideja pieminēta netiek. Tāpat koncepcijas vēstures izklāsta sadaļā, kas aptver laiku kopš šīs vietas parādīšanās rakstītajos avotos jau 13. gadsimtā, nav pieminēta nedz Latvijas teritorijā pirmā nacistu koncentrācijas nometne, kas šeit tika iekārtota izdevīgā novietojuma dēļ aptuveni 1,5 km attālumā no Šķirotavas dzelzceļa stacijas, nedz tās cilvēkupati. Tikmēr šīs holokausta piemiņas vietas nozīmīgums pat bez uzskatāmiem masu kapa atrašanās pierādījumiem nav apstrīdams. Kā starptautiskajā (Ezergailis, 1996; Angrick, Klein, 2009), tā nacionālajā (Ezergailis, 1999) holokausta historiogrāfijā Mazjumprava, saukta arī par Jumpravmuižu (vāciski – *Jungfernhof*), ir labi zināma, un tās traģiskie notikumi būtu pelnījuši pienācīgu memorializēšanu. Kāpēc Frostiga ar viņas vienpersoniski iniciētā projekta palīdzību iezīmē šīs aizmirstās piemiņas vietas Rīgā mērogu:

1941. gada decembrī četri vilcienu sastāvi no Nirnbergas, Štutgartes, Vīnes un Hamburgas atveda 3985 Vācijas un Austrijas ebrejus uz Mazjumpravas koncentrācijas nometni četrus kilometrus ārpus Rīgas, Latvijā. Pirmajā ziemā no necilvēcīgas izturēšanās tika nogalināti vai nomira līdz 800 ieslodzīto, un viņi tika aplabāti šajā vietā. Vecos ieslodzītos, kuri tika uzskatīti par darbam nederīgiem, regulāri nogādāja tuvējos mežos un nošāva. Biķernieku slaktiņā, ko dēvē par Dinamindes akciju, tika noslepkavoti vēl divi tūkstoši. Četri simti palika nometnē, kas tika pārveidota par piespiedu lauksaimniecības darbu nometni. Tikai 148 cilvēki izdzīvoja.⁵⁰

Intervijā, ko Rīgas Austrumu izpilddirekcijas birojs nozīmēja dienu pēc minētās koncepcijas saņemšanas 2020. gada 29. septembrī, bet kas netika pieminēta un nekļuva par sarunas tematu, izpilddirekcijas pārstāvji⁵¹ lika saprast, ka pat pie masu kapa lokalizācijas nosacījuma izpildes nav nepārprotami teikts, ka izpilddirekcija sniegtu atbalstu Frostigas plāniem. Pavlovs (2020)

⁴⁹ Mazjumpravas muižas teritorijas ainavas veidošanas un teritorijas labiekārtojuma koncepcija (Līgums Nr. IA-20-112-lī), 28.09.2020. Autori: arhitekte Daiga Veinberga, arhitekte Kristīna Briķe un ainavu arhitekte Jekaterina Gertmane. Nepublicēts materiāls.

⁵⁰ Sk. profesores Karenas Frostigas iniciētā Mazjumpravas muižas memorializācijas projekta "*Lock(er) of Memory*" tīmekļvietni. <https://www.lockerofmemory.com/>

⁵¹ Sarunā ar nodaļas autoru 2020. gada 29. septembrī piedalījās Rīgas Austrumu izpilddirekcijas darbinieki: Dmitrijs Pavlovs (izpilddirektors), Jānis Lejnietis (arhitekts), Aija Briede (sabiedrisko attiecību un kultūras projektu vadītāja), Vladimirs Eihenbaums ("Koka Rīga" vadītājs).

lūdza nogaidīt un nesteigties ar publiskiem paziņojumiem. Kā galvenais arguments tika minēts apstāklis, ka katra jauna piemiņas vieta prasa uzturēšanas izmaksas. Kā negatīvs piemērs tika minēta nesenā vajadzība tīrīt Pieminekli Latvijas ebreju glābējiem, kas pašvaldībai licis tam meklēt līdzekļus. Šajā gadījumā Rīgas ebreju kopiena – memoriāla iniciatīvas autori un īpašnieki – neesot uzņēmušies tālāko atbildību par uzturēšanu. Sarunas dalībnieks, pieredzējušais arhitekts un Rīgas pilsētvides procesu apskatnieks Jānis Lejnīeks savukārt norādīja uz būtisku pārvaldības problēmu, ka apsaimniekošanas atbildības Rīgas pilsētā nav skaidras – memoriāli un pieminekļi it kā ir arī Rīgas Pieminekļu aģentūras pārziņā, taču, piemēram, Rumbula esot jāapsaimnieko Austrumu izpilddirekcijai. Lejnīeka teikto savā ziņā apstiprina Gailītis (2021), norādot uz lielāku apsaimniekošanas un informatīvās pieejamības Rīgā problēmu, kas uzdod jautājumu par labāko memorializācijas veidu:

Tātad šī ir tā bāze, uz kuras mēs virzām tālāk jautājumu, kā vajadzētu būt: Rumbula, Biķernieki, Sudrabkalniņš, Torņakalns, Lielie kapi [...] septiņas milzīgas teritorijas, kas prasa skaidrību, kā tās tiek apsaimniekotas. Tagad tas ir procesā. Tas labākais [ironiski – aut.] ir Rumbulai – savā laikā sabiedriskā kārtā uzbūvēta un tālāk? Un cik tas maksā? Un kā tas notiek? Un tas talku princips, ka mēs atnāksim uz svētkiem – viņš nestrādā, viņš nestrādā! Un otrām kārtām – kas šie lieli memoriāli ir? Piemiņas vieta, cieņas vieta, estētiski arhitektoniska un skulpturāli sakārtota, bet tā ir izglītības vieta. Izglītot, izglītot un izglītot vēlreiz!

2021. gada jūlijā, kad Rīgas Austrumu izpilddirekcija jau bija likvidēta, Karenas Frostigas sadarbības partneris, Kristofera Ņūporta Universitātes (*Christopher Newport University*) arheoloģijas profesors Ričards Froinds (*Richard Freund*) ar neinvazīvās arheoloģijas (*non-invasive archeology*) palīdzību Mazjumpravā lokalizēja divus masu kapus.⁵² 11 cilvēku komanda ar ASV universitāšu un valdības finansiālo atbalstu no 2021. gada 20. līdz 22. jūlijam profesora Froinda vadībā veica kompleksu uzmērīšanas darbu Mazjumpravā, Rumbulā un Vecajos Ebreju kapos Rīgā. Neinvazīvās arheoloģijas metode paredz magnētiskās kartēšanas ierīces sniegto 3D rezultātu salīdzināšanu ar arhīva materiāliem – īpaši armijas vajadzībām uzņemtajām aerofotogrāfijām. Mazjumpravas gadījumā rezultāts ir precīzi noteikta masu kapa vieta, kas bez ievēribas

52 Sk. profesores Karenas Frostigas iniciētā Mazjumpravas muižas memorializācijas projekta “*Lock(er) of Memory*” tīmekļvietnes sadaļu “*Scientific Research*” <https://www.lockerofmemory.com/memorial-development> un *Press Release: Mass Holocaust Grave Found in Latvia* <https://www.lockerofmemory.com/press-kit>

šeit bijusi 80 gadus. Uz provokatīvo jautājumu, vai Mazjumpravas arheoloģijas darbu rezultāti palīdzēs pārliecināt politiķus par nepieciešamību šeit izveidot pastāvīgu memoriālu, profesors Froinds atbild lakoniski: "Jautājums ir par to, kā tiek veikta memorializācija" (Freund, 2021), ar to saprotot, ka memorializācija var būt tikpat neuzkrītoša, kāda ir neinvazīvās arheoloģijas metode.

Profesora Froinda vadībā sākotnējo aeroarheoloģijas rezultātu precizēšanas darbi turpinājās 2022. gada vasarā⁵³, gatavojot zinātnisku pamatojumu par masu kapu atrašanās vietu. Profesore Frostiga tikmēr turpina virzīt ideju par pastāvīga memoriāla izveidi Mazjumpravā, pat ja šim nolūkam būtu jāuzrunā globāla auditorija. Profesores runa Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) rīkotajā Starptautiskās holokausta upuru piemiņas dienas ceremonijā Vašingtonā, ASV, 2023. gada 27. janvārī⁵⁴ iezīmē līdz šim augstāko punktu viņas kā transnacionālā memorializācijas aktora darbībā. Pateicoties Frostigai, Latvijas galvaspilsētas pašvaldībai neērtais apstāklis, ka Rīgā atrodas mazzināma nacistu koncentrācijas nometne, šobrīd vairs nav noslēpums arī "*The New York Times*" lasītājiem.⁵⁵ Konstruktīvas sarunas iespēju ar pilsētas administrāciju par memoriāla izveidi Frostiga cer gūt, izvēršot darbu ar Latvijas augstskolu studentiem un vietējām kopienām Rīgā, ar mērķi iesaistīties jēgpilnā sarunā par pagātni, atmiņu un aizmirstajā koncentrācijas nometnē atklāto masu kapu: "Memorializācija tiks apspriesta šo kopsakarību ietvarā, mēs ceram šajā procesā iesaistīt vietējos iedzīvotājus un studentus."⁵⁶

Abi aprakstītie piemēri uzrāda aktuālā holokausta memorializācijas procesa Rīgā sarežģīto gaitu, kas atklāj "rīcība ārēja spiediena ietekmē" principa noturību pilsētas izpildvarā. Arguments par administratīvā resursa nepietiekamību un pārvaldības reformu, ko turklāt sarežģīja 2020.–2022. gada globālā pandēmija, ir monētas viena puse. Otra puse ir jautājums par holokausta eiropizācijas nozīmīguma apzināšanos. Pēdējais liktu pilsētai ieraudzīt sevi plašākā Eiropas atmiņas ainavā un ar plānveidīgas memorializācijas palīdzību vienlīdz ļautu labot priekšgājēju pieļautās ignorances kļūdas un atvērtu augošajam starptautiskajam tūrismam.

53 Karenas Frostigas e-pasts Kamillo Špīgelfeldam (*Camillo Spiegelfeld*) [ŽLM] 21.05.2022.

54 Sk. profesores Karenas Frostigas uzstāšanos ANO 2023. gada 27. janvārī. <https://media.un.org/en/asset/k1j/k1jjl8fwc5>

55 Sk. Blumenthal, R. (2023, January 27). On Holocaust Remembrance Day, the U.N. Hears of a Little-Known Killing Field. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/01/27/arts/holocaust-remembrance-day-latvia.html?searchResultPosition=1>

56 Karenas Frostigas e-pasts Kamillo Špīgelfeldam, Lolitai Tomsonei, Raivim Sīmansonam [ŽLM] un Iļjam Ļenskim [muzejs "Ebreji Latvijā"] 06.06.2022.

Līdz šim pat ietekmīgas Vācijas pilsētu apvienības organizācijas finanšiālais un simboliskās varas resurss nav bijis pietiekams arguments, lai Rīgas pilsēta rūpīgāk koptu starptautisko sadarbību holokausta memorializācijā. Tāda individuālā transnacionālā atmiņas aktora, kāda ir Bostonā dzīvojošā Vīnes ebreju pēctece profesore Frostiga, ietekmes spējas ir daudz mazākas. Pat ja Frostigas rīcībā ir faktoloģiski arheoloģijas pierādījumi un šobrīd jau arī ANO simboliskais atbalsts, tie negarantē pašvaldības pretimnākšanu. Tikmēr ārvalstu vēstniecības šajā jautājumā neiejaucas un spiedienu uz vietvaru neizdara. Informācija, ka Vācijas Federatīvās Republikas vēstniecībai Rīgā būtu reālistiski memorializācijas plāni Šķirotavas stacijā (Ļenskis, 2022), apstiprinājumu nav guvusi.⁵⁷ Rezultātā transnacionālie memorializācijas aktori apvienojas un iespēju robežās ideju realizāciju virza kopā. Tā Frostigas kā publiskās mākslas akciju rīkotājas sākotnējā koncepcija par piemiņas pasākumu Šķirotavā ar deportēto ebreju vārdu un vēsturisko fotogrāfiju projicēšanu uz stacijas sienas⁵⁸ tika integrēta trīs vēstniecību un Rīgas ebreju kopienu rīkotajā piemiņas pasākumā ar videokonferenci 2021. gada nogalē. Savukārt Frostiga sava projekta dalībnieku un atbalsta partneru sarakstā iekļāvusi un sadarbojas vienlīdz ar Rīgas komiteju, vēstniecībām un Rīgas ebreju kopienu. Atmiņas aktori – transnacionālie un lokālie – ir apzinājušies, ka tikai ar visu ieinteresēto pušu lobīja palīdzību spiediens no ārpuses var nest vēlamo rezultātu.

Secinājums par atmiņas eiropēizācijas procesu Rīgā ir tāds, ka, pat ja šķēršļus ir radījusi gan domes pārvaldības reforma līdz ar administrācijas struktūras un kadru maiņu, gan līdzekļu trūkums šādām vajadzībām, tad tomēr sarunās ar administrāciju uzskatāmi novērojams plašāka skatījuma uz memorializācijas nozīmīgumu trūkums. Muzeja “Ebreji Latvijā” direktors Ilja Ļenskis (2022), kurš konsultanta lomā likumsakarīgi ir iesaistīts vienlīdz Rīgas komitejas, Vācijas vēstniecības un profesores Frostigas virzītajos memorializācijas projektos Biķerniekos un Mazjumpravā, par Rīgas domes attieksmi izsakās atturīgi:

Varbūt citiem kolēģiem ebreju kopienā būtu cits viedoklis saistībā ar Rīgas domi, bet tur, kur man sanāca komunicēt, es varētu teikt, ka es saņēmu tieši to, ko es no viņiem biju vēlējis. Jā, ne par kriptatiņu vairāk, bet es pieņemu, ja es lūgtu kaut ko citu, tad varbūt mēs to saņemtu.

⁵⁷ Vācijas Federatīvās Republikas vēstniecības Latvijā Gabriēlas Hīkes (*Gabriel Heike*) e-pasts Kamillo Špigelfeldam [ŽLM] 8.02.2022.

⁵⁸ Sk. Prof. Karenas Frostigas iniciētā Mazjumpravas muižas memorializācijas projekta “*Lock(er) of Memory*” tīmekļvietnessadaļu “*Deportation Video*”. <https://www.lockerofmemory.com/deportation-video>

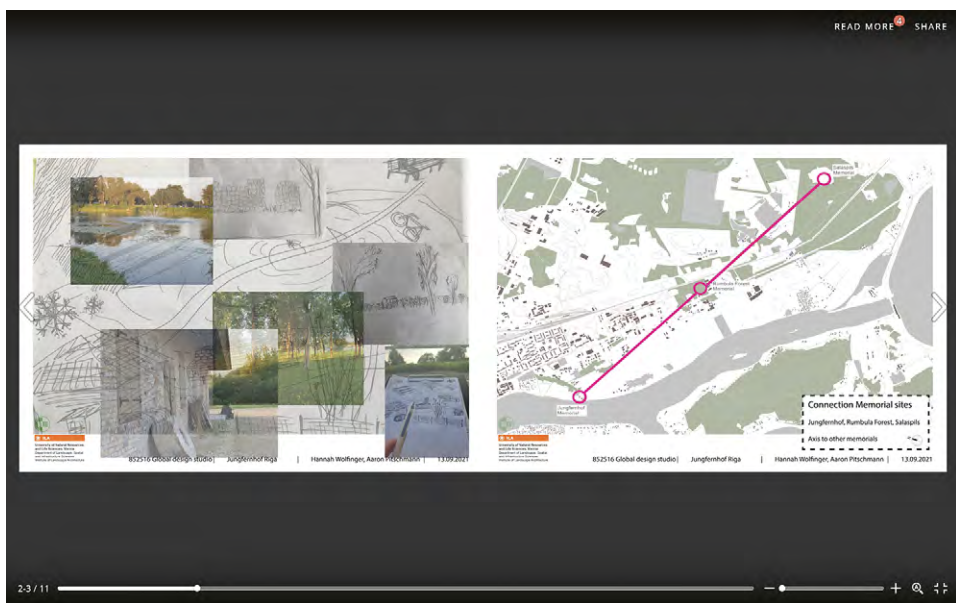
Tomēr kā administratīvā darba profesionālis arī Ļenskis (2022) neatturas kritiski komentēt notikušo pilsētas pārvaldības reformu un pārvaldības centralizācijas tendences valstī kopumā:

Problēma ir tā, ka Rīgas dome kā jebkura Latvijas institūcija neuzticas Latvijas iedzīvotājiem un mēģina visu centralizēt. Tā ir absolūti principiāla lieta – katra Latvijas institūcija cenšas visu centralizēt. Tāpēc tika likvidētas izpilddirekcijas, kas bija kaut kā mazlietiņ tuvāk cilvēkiem un bija par kaut ko atbildīgas.

Rīgas domei adresētu kritiku par skaidras vīzijas un atbildīga saimnieka trūkumu Mazjumpravas attīstīšanas jautājumā publiski paudusi arī biedrības “Rīgas Mazjumprava” valdes priekšsēdētāja Inese Grandāne (2022). Tikmēr holokausta eiropēizācijas un universalizācijas process likumsakarīgi, bet pagaidām joprojām pēc agrākās “spiediena no ārpuses” formulas turpina ierosināt jaunu Eiropas nozīmes piemiņas vietu izveidi un esošo pilnveidošanu. Tāda paša mērogā neliela projekta kā piemiņas zīmes uzstādīšana Šķirotavas stacijā realizācija ļautu ne vien pilsētas administrācijai un iedzīvotājiem sevi labāk ieraudzīt globālajā vēsturisko notikumu koordināšu sistēmā Eiropā, bet arī atvērtu plašāk starptautiskajam kultūras un īpaši – tumšajam tūrismam. Iniciatīvas, kurām piemīt šāda potenciāla apzināšanās, ir tālu priekšā citām ne vien memorializācijas darba īstenošanā, bet arī iekļaušanās starptautiskajā tūrisma aprites ziņā. Īpaši veiksmīgi šajā laukā strādā memoriālie muzeji, kas nevis tikai “iezīmē” piemiņas vietu publiskajā telpā, bet ar savu pastāvīgo klātbūtni to arī “programmē”, uzturot interesi par konkrēto vēsturisko tēmu ar dažādu aktivitāšu un izglītojošā piedāvājuma palīdzību.

Holokausta piemiņas vietu tīkls Rīgas austrumos – trūkstošais memoriālais muzejs

Fiziskā mēroga izteiksmē lielākā holokausta piemiņas vieta Rīgā un Latvijā ir Salaspils memoriāls. 1967. gadā atklātais Salaspils memoriālais ansamblis ir Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. 1941./1942. gada ziemā smago dzīves un darba apstākļu dēļ gāja bojā ap 1000 Salaspils nometnes celtniecībā iesaistīto Vācijas, Austrijas un Čehijas ebreju. Tā tuvumā atrodas Memoriāls nacisma upuru piemiņai Rumbulā, kā arī ar deportētajiem uz Rīgu ebrejiem saistītā Šķirotavas dzelzceļa stacija un Mazjumpravas muiža. Abās pēdējās vietās, kā jau minēts, holokausta notikumi vēl nav memorializēti, tikmēr

4.4. attēls. Profesores Karenas Frostigas rīkotā *Global Design Studio Memorial Project Jungfernhof* dalībnieku – austriešu ainavu arhitektūras studentu Hannas Volfingeres (*Hannah Wolfinger*) un Ārona Pičmana (*Aaron Pitschmann*) – prezentācija muzejā “Ebreji Latvijā”, 13.09.2021.

kopumā visas četras vietas potenciāli veido veselu holokausta piemiņas vietu tīklu Rīgas austrumos, ko uzskatāmi parāda šī profesores Frostigas organizētajā pilsētplānošanas darbnīcā tapusī vizualizācija.⁵⁹

Salaspils memoriāls ir Daugavas muzeja struktūrvienība. Ievērojot, ka Salaspils memoriāla štatā ir tikai tehniskie darbinieki, bet Daugavas muzeja speciālisti fiziski atrodas Doles salā un viņu skaits un mobilitātes iespējas nav adekvātas programmēta izglītojošā darba memoriālā nodrošināšanai, šī nozīmīgā piemiņas vieta šobrīd nekalpo kā pilnvērtīgs memoriālais muzejs. Informatīvā pieejamība Salaspils memoriālā risināta ar 2018. gadā atklātās

⁵⁹ Sk. *Global Design Studio Memorial Project Jungfernhof, Riga, 2021; developed in partnership with the Locker of Memory project. Instructors: Prof. Karen Frostig, Ph.D., Director, Locker of Memory project; Ulrike Krippner, Faculty at University of Life Sciences and Natural Resources; and Julia Backhausen-Nikolic Faculty at University of Life Sciences and Natural Resources.* https://issuu.com/karenfrostig/docs/buildingconnections_210915

ekspozīcijas palīdzību.⁶⁰ Memoriāla tīmekļvietne informē, ka ekspozīcija izveidota ar mērķi labot padomju ideoloģizēto versiju par Salaspils noietnes un memoriāla vēsturi un ietver arī multimediju, kas ļauj iepazīties ar bijušo ieslodzīto videoliecībām. Informācija apmeklētājiem ir sniegta latviešu, angļu un krievu valodā.⁶¹

Šis Eiropas mēroga piemiņas vietas nozīmība savietojumā ar tās uzturēšanai atvēlēto pieticīgo resursu no valsts un pašvaldības puses liek jautāt par tā potenciāla pilnvērtīgu apzināšanos un izmantošanu izglītībā un tūrismā. Jaunās ekspozīcijas izveide un muzeja darbinieku centieni modernu digitālo rīku izstrādē⁶² uzrāda labo gribu komunikāciju darba uzturēšanā pat ar minimāliem līdzekļiem. Apziņa par Salaspils memoriāla kā piemiņas vietas nozīmīgumu, bet tai pašā laikā tā neizmantoto muzejisko potenciālu skaidri nolasāma bijušā Daugavas muzeja direktora Zigmāra Gaiļa komentārā:

Attiecībā uz memoriālu ir konkrēts uzstādījums, kā ir jāpasniedz vēsturiskā informācija par šo vietu un kas ir ikdienā veicamie darbi. Šajās noteiktajās robežās mēs arī strādājam. Daudzviet Eiropā blakus šādām piemiņas vietām ir muzeji, piemēram, Aušvicē, kur tiek rīkotas dažādas aktivitātes. Mūsu gadījumā memoriāls nav kā atsevišķs muzejs, līdz ar to mēs nodrošinām korektu informāciju par vēsturi, bet neko īpaši vairāk. Un memoriāla gadījumā, kurš tik ilgus gadus ir bijis politizēts objekts, ir svarīgi, lai mēs stāstītu vēsturisko stāstu, nevis uzspiestu savu ideoloģiju. Līdz ar to mēs nenodarbojamies ar memoriāla kā produkta virzīšanu tirgū. Mums ir savs piedāvājums, kam tas ir nepieciešams, tas to atrod.⁶³

Šeit teiktajā nepārprotami nolasāms vēstījums par “muzeju blakus piemiņas vietai”, citiem vārdiem – memoriālo muzeju kā vēlamo Salaspils memoriāla attīstības scenāriju. Reālistiski vērtējot holokausta piemiņas vietu tīkla attīstības iespējas Rīgas austrumos, Salaspils memoriāls ar tā esošo infrastruktūru nepārprotami ir izdevīgākā vieta šāda specializētā muzeja attīstīšanai ar

60 Saturisko pamatu Salaspils memoriāla jaunajai ekspozīcijai deva vēsturnieku Kārļa Kangera, Ulda Neiburga un Rudītes Vīksnes 2016. gadā izdotā monogrāfija “Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils noietne: 1941–1944” (izdevējs “Latvijas Mediji”).

61 Sk. Daugavas muzeja vidēja termiņa darbības stratēģija 2021.–2025. gadam. https://www.daugavasmuzejs.lv/images/DM_dok/Videja_termina_strategija.pdf

62 Saskaņā ar Daugavas muzeja direktores Ineses Kupšānes prezentāciju 17.04.2022. Žaņa Lipkes memoriālā, sākot ar 2022. gada tūrisma sezonu, Salaspils memoriālā pieejams individuālajā mobilajā ierīcē lejuplādējams bezmaksas audiogids latviešu, krievu un angļu valodā.

63 Salaspils novada domes Attīstības daļas tūrisma organizatores Janas Freimanis e-pasts “Memo-Tours” projekta vadītājam Aijai van der Steinaij 19.10.2020.

satura, izglītības un komunikāciju, ne tikai tehnisko darbinieku pastāvīgu klātbūtni. Kamēr arī Šķirotavas stacija un Mazjumpravas muižas teritorija gaida pienācīgu memorializāciju lielāku pilsētplānošanas projektu (dzelzceļa pārvada izbūve Šķirotavā, jauna dzīvojamā kvartāla attīstīšana Ķengaraga Daugavas promenādē) ietvaros, holokausta piemiņas vietu sajūgšana kopējā tūrisma piedāvājumā ar moderniem informatīvās pieejamības rīkiem paliek neizmantots tumšā tūrisma resurss.

Secinājumi

Ja par administrācijas iesaisti holokausta memorializācijā Rīgas pilsētvidē globalizācijas ietekmē varam runāt jau kopš 80. gadu vidus, tad izšķirošu grūdienu padomju laikā iesāko darbu pabeigšanai Biķerniekos un Memoriāla nacisma upuru piemiņai Rumbulā izveidei deva tieši atmiņas eiropeizācijas process ceļā uz ES un NATO. Par tā kulmināciju kļuva abu minēto memoriālu atklāšana 21. gadsimta sākumā. Pieminekļa koncentrācijas nometnes Riga-Keiserwald upuriem atklāšana 2005. gadā un Pieminekļa ebreju glābējiem 2007. gadā līdzās jau 1990. gadā izveidotajam Memoriālam ebreju genocīda upuriem uz nodedzinātās Lielās Horālās sinagogas drupām noslēdza holokausta memorializācijas Rīgas ārtelpā ārpolitiski izšķirošo posmu, kas sakrīt ar Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas laiku amatā (1999–2007) un Latvijas integrēšanos Rietumu struktūrās.

Aktuālā holokausta memorializācijas procesa analīze (2020–2023) uzrādīja jau zināmo un jaunu transnacionālo atmiņas aktoru pastiprinātu interesi par 25 000 Vācijas, Austrijas un Čehijas uz Rīgu deportēto ebreju piemiņu saistībā ar šo traģisko notikumu 80 gadadienu. Vērienīgais šim notikumam veltītais piemiņas pasākums Šķirotavas dzelzceļa stacijā 2021. gada 29. novembrī ar minēto triju valstu vēstnieku, vairāk nekā 20 Vācijas pilsētu pārstāvju, Ebreju kopienas Rīgā un pilsētas domes priekšsēdētāja dalību vērtējams kā nozīmīgākais holokausta memorializācijas notikums atmiņas eiropeizācijas procesa ietvaros kopš Biķernieku memoriāla atklāšanas 2001. gadā. Kamēr pastāvīgas piemiņas zīmes ārtelpā uzstādīšana Šķirotavā paliek neatbildēts jautājums, ar novēlošanos, tomēr 2022. gada vasarā noslēdzies Rīgas komitejas sponsorētais informatīvā satura papildināšanas projekts Biķernieku memoriālā ar papildinošo ārtelpas izstādi Latviešu strēlnieku laukumā un Esplanādē.

Neskaidras paliek arī Austrijas ebreju pēcteces profesores Karenas Frostīgas multimedijālā projekta “*Lock(er) of Memory*”, kura tālejošais mērķis ir pastāvīga memoriāla izveide Mazjumpravas muižas teritorijā, īstenošanas

izredzes. Lai arī 2021. gada vasarā ar aeroarheoloģijas palīdzību šeit lokalizēta masu kapu atrašanās vieta, kas neformāli tika izvirzīts kā projekta atbalsta nosacījums no pilsētas administrācijas puses, kā arī iegūts ANO simboliskais atbalsts, 2020. gada pārvaldības reformas rezultātā notikusi struktūras un kadru maiņa Rīgas domē nenodrošina konsekvenci solījumu izpildē un projekta tālākā virzīšanā.

Pateicoties šim transnacionālo holokausta memorializācijas aktoru iniciatīvām, ar Ebreju kopienas Rīgā konsultatīvo un organizatorisko atbalstu, ticis aktualizēts jautājums par Šķirotavu, Mazjumpravu, Rumbulu un Salaspils memoriālu kā vēl savstarpēji nesasaistītu un pilsētvidē neiezīmētu holokausta piemiņas vietu tīklu Rīgas austrumos un tuvējā piepilsētā.

Tikmēr līdzās jau kopš 90. gadiem veiksmīgi funkcionējošam muzejam “Ebreji Latvijā” un Latvijas Okupācijas muzejam, kuru tematika daļēji saistīta ar holokaustu, 21. gadsimta otrajā desmitgadē atklātie jaunā tipa memoriālie muzeji nepastarpināti vēsturisko notikumu vietā (ŽLM) un to tuvumā (Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs), lai gan to dibināšanas motīvi un mērķi bijuši atšķirīgi, ir likuši pamatus jaunām piemiņas kultūras tradīcijām un ar to programmēto publisko darbu izrādījušies vislabāk pozicionēti, lai spētu reaģēt uz starptautiskā tumšā tūrisma augošo pieprasījumu.

Jauno memoriālo muzeju Rīgā nekonvencionālā ģenēze un darbības modelis precīzi atbild uzstādījumam, kas no tiem tiek sagaidīts: “[...] to efektam vēsturisko notikumu pieminēšanai publiskajā telpā ir jāpārtrumpo apsvērumus, kā tas tiek panākts” (Williams, 2007: 182). Pēdējais saistās ar profesionāla muzeja darbības formālā kritērija izpildes – akreditācijas – psiholoģisko un administratīvo barjeru, kas pārvaldītājus var atturēt no ieceres piemiņas vietā veidot memoriālo muzeju. Bez pārvaldītāju stratēģiska redzējuma par piemiņas vietas komunikatīvo funkciju, kā to šobrīd uzrāda Salaspils memoriāla gadījums, arī Eiropas mēroga piemiņas vieta un ievērojams tumšā tūrisma magnēts var palikt nepilnvērtīgi izmantots resurss.

Pat ja “memorializācijas lauks ir pārlietu plašs, lai varētu radīt vienu visaptverošu teoriju” (Williams, 2011: 191), tomēr, kā parāda rakstā iekļautie piemēri, efektīvākais memorializācijas instruments pēdējās trīs desmitgadēs Latvijā izrādījies tieši memoriālais muzejs, kurš vienlīdz saglabā un komunicē sarežģīto mantojumu, piedāvājot modernam tūrismam nepieciešamo pakalpojumu klāstu no viesmīlības līdz satura interpretācijai. Memoriālais muzejs memorializācijas laukā paliek “metodoloģisks izaicinājums” (Williams, 2011: 190), kas tumšā tūrisma pētniecībai piedāvā jaunu veidu, kā starpdisciplināri paraudzīties uz holokausta memorializāciju lielāku atmiņas politikas procesu perspektīvā. To, ka memoriālie muzeji, gan profesionālie, gan tikai vēl ceļā uz

akreditāciju, jau šobrīd ir novērtēts holokausta piemiņas institucionalizēšanas rīks, pierāda likums “Par labas gribas atlīdzinājumu Latvijas ebreju kopienai”⁶⁴, kas stājas spēkā 2022. gada 7. martā un noteic, ka atlīdzinājumu par kopienas aptuveni 47 miljoniem eiro zaudētajiem īpašumiem uzsāks 2023. gadā un to pabeigs līdz 2032. gada beigām, izmaksājot 4 miljonus eiro gadā 10 gadu periodā. Kārtējo atlīdzinājuma summu iekļaus gadskārtējā valsts budžeta likumā, un piešķirtos līdzekļus Latvijas ebreju kopienas restitūcijas fonds cita starpā drīkstēs izmantot Latvijas ebreju kultūrvēsturiskā mantojuma atjaunošanai un saglabāšanai. Šeit centrāla loma ierādīta memoriālajiem muzejiem.

Likums nosaka⁶⁵, ka līdzekļi izlietojami to Latvijas muzeju atbalstam, kuru darbs vērsts uz Latvijas ebreju kopienas un holokausta vēstures Latvijas teritorijā pētniecību (muzejs “Ebreji Latvijā”, Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs, Žaņa Lipkes memoriāls, Latvijas Okupācijas muzejs u. c.). Līdz ar to galvenokārt Rīgā koncentrētie memoriālie muzeji kļūs par plānotās restitūcijas līdzekļu piemērotākajiem apguves mehānismiem holokausta mantojuma pētniecībā, pārvaldībā un izglītības darbā. Pēdējais paredz skaidru piešķirto līdzekļu apgušanas plānu. Līdzās holokausta piemiņas vietu plānveidīgai saglabāšanai, ko iezīmētajā laika posmā risinās šī finansējuma piešķirums, jautājumā par mantojuma uzturēšanu izšķirošs ir neformālās izglītošanas kā vienas no muzeja pamatfunkcijām jautājums. Priekšrocība šajā ziņā paredzami būs memoriālajiem muzejiem ar labi nostādītu muzejpedagoģisko darbu.

LITERATŪRA

- Angrick, A., Klein, P. (2009). *The 'Final Solution' in Riga. Exploitation and Annihilation, 1941–1944*. New York: Berghahn.
- Blumenthal, R. (2023, January 27). On Holocaust Remembrance Day, the U.N. Hears of a Little-Known Killing Field. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/01/27/arts/holocaust-remembrance-day-latvia.html#:~:text=Day%2C%20the%20U.N.-,Hears%20of%20a%20Little%20Known%20Killing%20Field,includin%20her%20grandparents%2C%20were%20murdered>
- Čoldere, D. (2003). Holokausta memoriāli. *Latvijas Arhitektūra*, 1 (45)/03, 90–93.
- Ezergailis, A. (1996). *The Holocaust in Latvia, 1941–1944: The Missing Center*. The Historical Institute of Latvia.

⁶⁴ Sk. Likums “Par labas gribas atlīdzinājumu Latvijas ebreju kopienai”. <https://likumi.lv/ta/id/330185-par-labas-gribas-atlīdzinajumu-latvijas-ebreju-kopienai>

⁶⁵ Sk. Likuma “Par labas gribas atlīdzinājumu Latvijas ebreju kopienai” 6. panta “No valsts budžeta piešķirto finanšu līdzekļu izmantošanas mērķis” 1. punkta 4. apakšpunktu.

- Ezergailis, A. (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Foley, M., Lennon, J. J. (1997). Dark Tourism: An ethical dilemma. In: M. Foley, J. J. Lennon, G. A. Maxwell (eds). *Hospitality, tourism, and leisure management: Issues in strategy and culture*. Cassell, pp. 153–164.
- Gailis, M. (2018). No Lipkes ģimenes līdz Lipkes muzejam. L. Tomsone, (sast.). (2018). *Cilvēkglābējs Žanis Lipke*. Rīga: Zinātne.
- Grandāne, I. (2022. gada 11. novembris). Vēl atklājamā Rīgas pērle – Mazjumpravas muiža. Ir. <https://ir.lv/2022/12/06/rigas-enkurobjekti-un-sabiedribas-loma-apkaimju-attistiba/>
- Grandāne, I. (2022. gada 6. decembris) Rīgas “enkurobjekti” unsabiedribas loma apkaimju attīstībā. Ir. <https://ir.lv/2022/12/06/rigas-enkurobjekti-un-sabiedribas-loma-apkaimju-attistiba/>
- Judt, T. (2010). *Post War*. Vintage.
- Kaiser, W., Kränkenhagen S., Poehls, K. (eds). (2014). *Exhibiting Europe in Museums: Transnational Networks, Collections, Narratives, and Representations*. Berghahn.
- Kohlhammer, K. (2013). *deutsche bauzeitung*. Zeitschrift für Architekten und Bauingenieure. SCHWERPUNKT: SCHWARZ (11.2013.), 34–39.
- Kruks, S. (2011) *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā 1945–2010*. Rīga: Neputns.
- Kucia, M. (2016). The Europeanization of Holocaust Memory and Eastern Europe. *East European Politics and Societies: and Cultures*, 30 (1), 97–119. <https://doi.org/10.1177/0888325415599195>
- Lagrou, P. (2010). Europe as a place for common memories? Some thoughts on victimhood, identity and emancipation from the past. In: M. Blaive, C. Gerbel, T. Lindenberer (eds). (2010). *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust*. European History and Public Spheres, Vol. 2. Studien Verlag, pp. 281–288.
- Lennon, J., Foley, M. (2000). *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster*. Continuum.
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61 (2017), 275–301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
- Littoz-Monnet, A. (2011). The EU Politics of Remembrance. *Working Papers in International History*, 9 (October 2011), Graduate Institute of International and Development Studies: Genève.
- Museum Interior Designer. *China Architecture & Building Press*, 43 (2013), 66–71.
- Müller, J. W. (ed.) (2002). *Memory and Power in Post-War Europe. Studies in the Presence of the Past*. Cambridge University Press.
- Olick, J. K. (1999). Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory*, 17 (3), 333–348.
- Pakier, M., Stråth, B. (eds). (2010). *A European Memory: Contested Histories and Politics of Remembrance*. Berghahn.
- Pääbo, H., Pettai, E. C. (2019). A Museum of Memories: The New ‘Vabamu’ in Tallinn. *Cultures of History Forum* (27.03.2019.). <https://doi.org/10.25626/0096>

- Prutsch, M. (2015). *European Historical Memory: Policies, Challenges and Perspectives*. Directorate-General for Internal Policies. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, European Parliament. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540364/IPOL_STU%282015%29540364_EN.pdf
- Radonić, L. (2018a). The Holocaust/Genocide Template in Eastern Europe. *Journal of Genocide Research*, 20 (4), 483–489. <https://doi.org/10.1080/14623528.2018.1528743>
- Radonić, L. (2018b). From “Double Genocide” to “the New Jews”: Holocaust, Genocide and Mass Violence in Post-Communist Memorial Museums. *Journal of Genocide Research*, 20 (4), Special issue on The Holocaust/Genocide Template in Eastern Europe, 510–529.
- Reichelt, K. (2016). *Rettung kennt keine Konventionen. Hilfe für verfolgte Juden im deutsch besetzten Lettland 1941–1945*. Lukas Verlag.
- Seaton, T. (2018). Encountering Engineered and Orchestrated Remembrance: A Situational Model of Dark Tourism and Its History. In: P. R. Stone, R. Hartmann, T. Seaton, R. Sharpley, L. White (eds). *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-47566-4_1
- Sierp, A. (2014). *History, Memory, and Trans-European Identity: Unifying Divisions*. Routledge.
- Silberman, D. (2010). *Like A Star In Yhe Darkness. Recollections about Janis (Zanis) Lipke*. David Silberman.
- Stone, P. R. (2018). Dominions of Dark Tourism and ‘Ghosts’ of the Significant Other Dead. *ATLAS Tourism and Leisure Review*, Dark Tourism and Higher Education, 3, 6–8.
- Stratenschulte, E. (2020). *Riga: Commemoration and Admonition. Places of Remembrance*. Volksbund.
- Troebst, S. (2013). Die Europäische Union als “Gedächtnis und Gewissen Europas”? Zur EU-Geschichtspolitik seit der Osterweiterung. In: E. François, K. Kończal, R. Traba, S. Troebst (eds). (2013). *Geschichtspolitik in Europa seit 1989: Deutschland, Frankreich und Polen im internationalen Vergleich*. Walstein Verlag.
- Uje, L. (ed.) (2013). Death and Architecture / building the end / architecture of memorial. C3, 345, 182–191.
- Williams, P. (2007). *Memorial Museums: The Global Rush to Commemorate Atrocities*. Berg Publishers.
- Williams, P. (2010). Hailing the Cosmopolitan Conscience: Memorial Museums in a Global Age. In: F. Cameron, L. Kelly (eds). *Hot Topics, Culture, Museums*. Cambridge Scholars Publishing, 227–244.
- Williams, P. (2011). Memorial Museums and the Objectification of Suffering. In: J. Marstine (ed.). *The Routledge Companion to Museum Ethics. Redefining Ethics for the Twenty-First-Century Museum*. Routledge, pp. 220–235.
- Zelča Simansone, I. (2021. gada 19. augusts). 30 neatkarīgas muzejniecības gadi. *Creative Museum* saruna ar Latvijas Okupācijas muzeja biedrības ilggadējo vadītāju Valteru Nollendorfu. *Creative Museum*. <http://www.creativemuseum.lv/lv/rakstidienasgramata/30-neatkarigas-muzejniecibas-gadi-creative-museum-saruna-ar-latvijas-okupacijas-muzeja-biedribas-ilggadejo-vaditaju-valteru-nollendorfu>

Intervijas

Raivja Sīmansona intervija ar arhitektu Sergeju Rižu 22.09.2020.

Raivja Sīmansona intervija ar Rīgas Austrumu izpilddirekcijas darbiniekiem: Dmitrijs Pavlovs (izpilddirektors), Jānis Lejnieks (arhitekts), Aija Briede (sabiedrisko attiecību un kultūras projektu vadītāja), Vladimirs Eihenbaums ("Koka Rīga" vadītājs) 29.09.2020.

Raivja Sīmansona intervija ar profesori Karenu Frostigu 08.10.2020.

Raivja Sīmansona intervija ar Rīgas pieminekļu aģentūras direktoru Gunti Gailīti 12.01.2021.

Raivja Sīmansona intervija ar profesoru Ričardu Froindu 22.07.2021.

Raivja Sīmansona intervija ar Rīgas pieminekļu aģentūras direktoru Gunāru Nāgelu 12.01.2022.

Raivja Sīmansona intervija ar muzeja "Ebreji Latvijā" direktoru Iļju Ļenski 17.01.2022.

5 Holokausta atspoguļojums Latgales reģiona muzejos

Kaspars Strods

Holokausts kļuva par vienu no lielākajām Otrā pasaules kara traģēdijām, kura skāra arī starpkaru Latvijas ebreju kopienā. Par vienu no starpkaru periodā visblīvāk ebreju apdzīvotajiem Latvijas reģioniem kļuva Latgale. Pēc 1935. gada tautskaites datiem Latgalē dzīvoja vairāk nekā 28 tūkstoši ebreju, kas veidoja teju trešdaļu no viņu kopskaita Latvijā (Salnītis, 1936: 87). Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā šis kļuvis arī par vienu no visvairāk pētītajiem vēstures tematiem Latvijas historiogrāfijā. Īpašu uzmanību holokaustam pievērša Latvijas Vēsturnieku komisija.⁶⁶ Līdzīgi kā daudzus Latvijas muzejos, arī vairākos Latgales muzejos gan ebreju vēstures, gan holokausta notikumu atspoguļojumam laika gaitā ir pievērsta aizvien lielāka vērība. Holokausts ieguvis plašu atspoguļojumu gan muzeju pastāvīgajās, gan tematiskajās ekspozīcijās.

Teorētiskie aspekti un metodes

Cilvēkiem ir tendence aizmirst vai slēpt sev nepatīkamās atmiņas. Tomēr nevēlamu un traumatisku notikumu aizmirstāna nav risinājums, bet gluži otrādi – ja trauma tiek noklusēta, laiks to nevar izšķīdināt (Assman, 2018: 23). Pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas pagātnes ciešanu epicentrā nonāca padomju režīma īstenotās represijas pret Latvijas teritorijā dzīvojošo etnisko un reliģisko kopienu pārstāvjiem, bet holokausts kļuva par “viņu” – ebreju – personīgo traģēdiju. Neskatoties uz to, lai gan lēni, tomēr pakāpeniski notika šīs paradigmas maiņa, un arī holokausts aizvien biežāk nokļuva vietējo politiķu un sabiedrības uzmanības centrā. Līdz ar totalitārā padomju

⁶⁶ Plašāk sk., piemēram: Ērglis, Dz. (sast.) (2004). *Holokausta izpēte Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti 12. sējums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Ērglis, Dz. (sast.) (2006). *Holokausts Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti 18. sējums*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.

5.1. tabula. Latgales reģionu muzeju un kultūrvietu intervētie speciālisti

Intervētā kods	Pārstāvētā organizācija
M1	Muzejs “Ebreji Latgalē un Daugavpilī”
M2	Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejs
M3	Ludzas Novadpētniecības muzejs (Ludzas Lielā sinagoga)
M4	Rēzeknes Zaļā sinagoga (Rēzeknes Tūrisma informācijas centrs)

režīma krišanu arī dažādas kultūras un atmiņu institūcijas (tostarp muzeji) turpmākajos gados vairāk uzmanības pievērša tieši ebreju vēsturei un īpaši holokausta tematikai. Muzeju mērķis ir apmeklētājus ne tikai iepazīstināt ar dažādiem pagātnes notikumiem, bet veicināt ikvienā cilvēkā kritisko domāšanu, bet atsevišķos gadījumos arī radīt viņos cerību un sekmēt sociālo mobilizāciju (Forrest, 2022). Tādējādi var teikt, ka muzejos izveidotās ekspozīcijas ne tikai atspoguļo holokaustu kā nozīmīgu un traģisku vēstures periodu, bet vienlaikus tas ir būtisks indikators sabiedrības vēsturiskās atmiņas attīstībai un apliecinājums spējai pārdzīvot pagātnes traumas.

Nodaļā analizētas četru Latgales reģiona muzeju un kultūrobjektu – Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeja, muzeja “Ebreji Daugavpilī un Latgalē”, Rēzeknes Zaļās sinagogas un Ludzas Lielās sinagogas – veidotās ekspozīcijas par ebreju kopienu vēsturi un šajos stāstos ietvertu informāciju par holokaustu.

Nodaļas pamatā ir 2020. un 2021. gadā veiktās strukturētās intervijas ar četriem dažādu Latgales muzeju un kultūrvietu pārstāvjiem (sk. 5.1. tabulu). Lai saglabātu anonimitāti, respondentu ieņemamais amats netiek minēts. Konkrēto muzeju un kultūrvietu izvēli noteica šajās vietās pirms Otrā pasaules kara samērā liels ebreju īpatsvars, kā arī to loma Latgales ebreju vēstures saglabāšanā un atspoguļošanā. Interviju laikā respondenti skaidroja muzeju un tajos esošo ekspozīciju izveidi, darbu ar apmeklētājiem un to attieksmi pret pieredzēto, konkrētās kultūrvietas iesaisti ar holokaustu piemiņu notiekošajos atceres pasākumos u.c. jautājumus.

Muzeju un ekspozīciju izveide

Pētījumā iekļautie muzeji un kultūrvietas ir veidojušās dažādos laika posmos. To raksturo šo vietu izveides gaita. Piemēram, muzeja “Ebreji Daugavpilī un

Latvijā” dibināšana notika pēc vēsturnieku Josifa Šteimana un Josifa Ročko iniciatīvas. Projekta ideju 2007. gadā atbalstīja Holandes Ebreju humanitārais fonds (*Dutch Jewish Humanitarian Fond*) un 2010. gadā tika iekārtots muzejs Daugavpils sinagogas “Kadiš” otrajā stāvā (M1) (Laipni lūgti! Muzejs “Ebreji Daugavpilī un Latgalē”; Ročko, 2022). Kā atceras muzeja vadītājs J. Ročko, muzeja ekspozīcijas ideja aizsākās pēc brauciena uz muzeju “Ebreji Latvijā” un tikšanās ar vēsturnieku un muzeja dibinātāju Margēru Vestermani. Finanšiālu atbalstu telpu labierīkošanai atvēlēja pasaules slavu ieguvušā, Daugavpilī dzimušā mākslinieka Marka Rotko radīnieki, savukārt turpmākajos gados iecere saņēma atbalstu dažādos projektu konkursos (M1).

Turpretī Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeju dibināja jau 1985. gadā, laikā, kad ebreju vēstures un holokausta tēma neguva nekādu toreizējā padomju totalitārā režīma ievērību. Līdz ar to pašsaprotami, ka iepriekš minēto tēmu izpēte notika jau neatkarīgās Latvijas Republikas periodā. Rēzeknes Zaļā sinagoga un Ludzas sinagoga apmeklētājiem pieejamas salīdzinoši nesen – attiecīgi no 2016. gada janvāra un tā paša gada augusta (M4, M3). Līdzīgi kā muzejs “Ebreji Latgalē un Daugavpilī”, arī šie objekti izveidojušies ar Eiropas Ekonomikas zonas (EEZ) finanšu instrumentu finanšiālu atbalstu (Rēzeknes Zaļā sinagoga. Projekts; Rimša, 2016).

Muzeju juridiskais statuss atšķiras. Proti, Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejs ir akreditēts valsts muzejs, savukārt Ludzas Lielā sinagoga – Ludzas muzeja struktūrvienība. Respektīvi, to krājumi atrodas valsts aizsardzībā. Minētajām institūcijām ir regulārs vietējo pašvaldību finanšiāls atbalsts, tajos darbojas muzeju nozares profesionāli (vēsturnieki, muzejpedagogi u. c.). Turpretī muzejs “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” veidots kā privāts muzejs, ir vietējās ebreju kopienas pārziņā un pamatā atkarīgs no ziedojumiem un dažādu projektu konkursu atbalsta. Rēzeknes Zaļā sinagoga, lai gan atrodas vietējās ebreju kopienas pārziņā, uz desmit gadiem ar patapinājuma līgumu nodota pašvaldības pārziņā, kura nodrošina ēkas saimnieciskās vajadzības (elektrību, siltumu u. c.) (M4). Tai nav muzeja statusa, tomēr šī kultūrvēsturiskā celtnē darbojas kā tūrisma objekts.

Kā redzams, trijos no četriem gadījumiem ebreju vēsturei veltītās ekspozīcijas izveidotas sinagogās, kas šķiet loģiski, jo tādējādi rodas iespēja apmeklētājiem stāstīt gan par ebreju vēsturi, gan arī tradīcijām un to nozīmi šīs tautas dzīvē.

Ebreju vēstures (tostarp holokausta) atainojuma pieeja šajos objektos ir dažāda. Arī muzeja “Ebreji Daugavpilī un Latvijā” izveidotājs un vadītājs atzīst, ka būtisks priekšnoteikums ekspozīcijas izveidei bija līdz tam veiktie

5.1. attēls.
Šurfēšanas laikā
atrastie Preiļu
ebreju apavi un
brilles. (Foto: Ilona
Vilcāne)

pētījumi⁶⁷ par Daugavpils un Latgales ebreju likteņiem starpkaru periodā un holokausta laikā. Vēlāk šie materiāli tika izmantoti par pamatu pastāvīgās ekspozīcijas izveidē (M1).

Nereti holokausta pētniecību virzījuši cilvēki ārpus muzeju vides. Tā noticis Preiļu vēstures un lietišķā muzeja gadījumā. Kā atzina muzeja pārstāve, tas aizsācies 2000. gadā, bet nopietnas aprises ieguva 2004. gadā⁶⁸, līdz ar pazīstamā ebreju vēstures entuziasta un Preiļu Goda pilsoņa Dāvida Zilbermana iesaisti (M2). 2018. gadā muzejs atvēra jauno pastāvīgo ekspozīciju un neilgi pēc tam uz tās pamata izveidoja īpašu izglītojošo programmu “Domāt par holokaustu nozīmē domāt par sevi pašu”. Viens no centrālajiem šīs nodarbības avotiem ir holokausta laikā Preiļos dzīvojošās ebreju meitenes Šeinas Gramas veidotā dienasgrāmata (Vilcāne, 2023) (M2). Jāatzīmē, ka pastāvīgā ekspozīcija tika papildināta ar 2018. gada novembrī biedrības “Preiļu memoriāls” un muzeja speciālistiem veikto holokausta masu slepkavības vietas

67 2003. gadā iznāca autoru kolektīva izdevums “Holokausts Latgalē”.

68 Šajā pašā gadā tika atklāts memoriāls holokaustā nogalinātajiem Preiļu ebrejiem.

šurfēšanas (rakšanas) darbos atrastajiem priekšmetiem (apavi, brilles u. c.) (M2) (Sisojevs, 2019b).

Arī ekspozīciju izveides principi atšķiras. Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejā šo procesu īstenoja ar savu speciālistu līdzdalību (M2). Līdzīga situācija vērojama Ludzas Novadpētniecības muzejā un muzejā “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” (M1, M3). Atšķirībā no iepriekš minētajiem Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīcijas saturs un vizuālo identitāti veidoja domnīca “Creative Museum” sadarbībā ar dizaina kompāniju H2E (Sīmansone, 2017, Elere, 2017).

Jāatzīmē, ka nereti tieši cilvēkresursu neesamība, nepieciešamo nozares speciālistu (vēsturnieku, dizaineru) un finanšu līdzekļu akūts trūkums ir šķērslis konkrēto tūrisma un kultūras objektu attīstībā. Tā Rēzeknes Zaļajā sinagogā gids vienlaikus pilda arī “menedžera, projektu vadītāja” funkcijas vai muzejā “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” “visu daru pats” (M1, M4). Šāda situācija ne tikai neattīsta konkrētos objektus, bet rada pārslodzi to darbiniekiem. Bieži vien sinagogas pilda ne tikai kultūrvēstures un tūrisma objekta funkcijas, bet, piemēram, Rēzeknes Zaļā sinagoga ir vieta arī dažādiem ar ebreju tradīcijām saistītiem pasākumiem (koncertiem, izglītojošām lekcijām, izstādēm u. c.) (M4), kas sekmē attiecīgo objektu atpazīstamību un veicina sabiedrības interesi par ebreju vēstures jautājumiem.

Ludzas Lielās sinagogas atjaunošanā un ekspozīcijas izveidē iesaistījās Ludzas Novadpētniecības muzeja speciālisti. Tajā akcents galvenokārt likts uz “Ebreju Ludzu” pirms Otrā pasaules kara, savukārt holokausta tēma fragmentāri parādās caur cilvēku stāstiem nelielā multimedijālajā planšetē (M3).

5.2. attēls.
Ekspozīcija Ludzas
Lielajā sinagogā.
(Foto: Kaspars
Strods)

Apmeklētāji, attieksme un piemiņas pasākumi

Pirms Covid-19 pandēmijas šos muzejus un kultūrvietas apmeklēja salīdzinoši liels skaits interesentu. Preiļu muzeju vidēji apmeklēja ap 2000, Ludzas Lielo sinagogu un muzeju “Ebreji Daugavpili un Latgalē” ap 1500 interesentu (M1, M2, M3). Visi intervētie atzina, ka līdz ar Covid 19 pandēmiju un valstī noteiktajiem pulcēšanās ierobežojumiem apmeklētāju skaits ir krasi krities (M1, M2, M3, M4). Atsevišķos gadījumos pēc pandēmijas periodā vairāk apmeklētāju ir tieši no Latvijas, bet, piemēram, pēc Ludzas Novadpētniecības muzeja pārstāves novērotā “vietējie ludzānieši dīvainā kārtā nāk ļoti maz” (M3). Uz to norāda Daugavpils un Ludzas muzeja pārstāvju sniegtā informācija. Tā 2019. gadā Ludzas Lielo sinagogu apmeklēja 1518, savukārt 2021. gadā tikai 888 apmeklētāji (M3). Arī muzeja “Ebreji Latgalē un Daugavpili” apmeklētāju plūsma šajos gados krasi kritās – attiecīgi 1417 un 323 (M1). Līdzīga situācija vērojama par Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeju un Rēzeknes Zaļo sinagogu (M2, M4).

Daudzi apmeklētāji, vismaz pirms Covid-19 pandēmijas, brauca no ārvalstīm, bet bija interese no vietējiem iedzīvotājiem, piemēram, kādreizējo ebreju dzīvojamo māju īpašniekiem, vecāka gadagājuma iedzīvotājiem, pedagogiem u. c. (M2). Īpaši aktivitāte novērojama holokausta piemiņas pasākumu laikā, kurus gan lielākoties apmeklē vecākās paaudzes cilvēki (M2). Tomēr kopumā interese par ebreju piemiņas pasākumu nav liela, bet stabila (M2). Ar muzeju aktīvi sadarbojas vietējie pedagogi, kuri kopā ar skolēnu grupām izmanto muzejpedagoģisko nodarbību piedāvājumu, tostarp holokausta tēmu. Šo nodarbību ietvaros tās dalībnieki apmeklē arī vietējo holokausta piemiņas memoriālu (M2). Arī Ludzas Lielās sinagogas ekspozīcija tiek izmantota muzejpedagoģiskajām nodarbībām (M3).

Arī Rēzeknes Zaļo sinagogu apmeklēja daudzi tūristi no Rietumeiropas, tostarp dažādas ārzemju studentu grupas (M4). Turklāt izteikti lielākā daļa pret ebreju kultūru izturas labvēlīgi, bet dažos gadījumos vērojami aizspriedumi un stereotipi (M4).

Tomēr šāda prakse ir novērojama arī pārējos analizētajos muzejos un kultūrobjektos (M1, M4), atskaitot Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeju (M2). Praktiski visos gadījumos holokausts ir daļa no kopējās ebreju vēstures stāsta, un atsevišķi uz to akcents netiek likts. To apstiprina muzeja “Ebreji Daugavpili un Latgalē” vadītājs: “Stāstu arī par holokaustu, bet nedaudz, jo cenšos stāstīt viņiem kaut ko labu” (M2). Liela interese par holokaustu nav novērota arī Ludzas Lielajā sinagogā, kur apmeklētājus pamatā interesē kultūras un reliģiskās tēmas (M3). Arī holokausts tiek ietverts kopējā stāstā par Ludzas ebrejiem, bet “burtiski dažos teikumiņos” (M3). Tomēr atšķirīgais ir stāstam

5.3. attēls. Skats uz Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīciju.
(Foto: Kaspars Strods)

par dzīvi pēc Otrā pasaules kara. Šo aspektu savās ekskursijās akcentē muzeja “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” vadītājs, respektīvi, stāstot par tiem ebrejiem, kuri vēlāk atgriezās Daugavpilī (M1).

Visu intervēto kultūras vietu pārstāvji atzina, ka iesaistās holokausta piemiņas dienu pasākumu apmeklēšanā un rīkošanā vietējās ebreju kapsētās un masu iznīcināšanas vietās. Tamlīdzīga piemiņas tradīcija norisinās gan Ludzā, gan Preiļos, gan Daugavpilī (M1, M2, M3, M4). Preiļu muzeja speciālisti 2019. gadā izveidoja rakstu sēriju “Izplēstā lappuse”, kurā plašākai sabiedrībai stāstīja par ebreju kopienas izveidi Preiļos un tās tragisko likteni holokausta laikā (Sisojevs, 2019a).

Secinājumi

Otrais pasaules karš atstājis paliekošas pēdas Baltijas valstu atmiņu kultūrā. Tas atspoguļojas arī dažādu atmiņu institūciju darbā. Kopš Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā holokausts pakāpeniski nokļuva gan ierindas cilvēku, gan atmiņu institūciju redzeslokā. Izņēmums nav arī Latgale, kur ebreju kopienai vēsturiski bija liela nozīme dažādu ekonomisku un sabiedriskās dzīves procesu attīstībā. Pētījumā iekļautie muzeji un kultūrvietas atspoguļo lokālās ebreju kopienas ikdienas dzīvi pirms Otrā pasaules kara, tomēr to pieeja holokausta atspoguļošanā nav viendabīga.

Muzeja izveide ne vienmēr saistāma ar kādu pašvaldības vai citas pārvaldības iestādes ieinteresētību, bet nereti kā muzeja “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” tieši personiskās un neatlaidīgas pašiniciatīvas rezultāts. Diemžēl šajā gadījumā nav vērojama pēctecība, kas zināmā mērā rada šaubas par šī objekta nākotni.

Lai gan ikviena pētījumā analizētā ekspozīcija jau pati par sevi ir vērtējama pozitīvi, tomēr atsevišķos gadījumos ebreju, tostarp holokausta vēstures atspoguļošanai nepieciešama mūsdienīga un inovatīva pieeja. Šajā sakarā kā labs piemērs jāizceļ Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīcija, kurā koncentrētā veidā izstāstīts vietējās ebreju kopienas stāsts – no izveides līdz pat tās iznīcināšanai. Tas pierāda, ka veiksmīgi sadarbība starp nozares speciālistiem (satura koncepta autoriem, dizaineriem, vēsturniekiem u. c.) spēj veidot auditoriju uzrunājošas ekspozīcijas, vienlaikus radot pozitīvu precedentu tamlīdzīgu ieceru realizācijai.

Analizētās kultūras un atmiņu institūcijas vedina domāt, ka joprojām nepieciešama plašāka sadarbība holokausta pētniecībā. Šo procesu negatīvi ietekmē konkrēto iestāžu kapacitātes un finanšu resursu trūkums, īpaši tas attiecināms uz muzeju “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” un Rēzeknes Zaļo sinagogu. Turklāt pēdējā gadījumā zināmā mērā traucē arī objekta “neskaidrais” statuss, jo piesaiste profesionālai atmiņu institūcijai (šajā gadījumā – Latgales Kultūrvēstures muzejam) noteikti sekmētu tā turpmāko attīstību.

Trīs no četrām ekspozīcijām izvietotas ebreju izglītības un sakrālajās celtnēs – sinagogās, kurās akcentētas tieši ebreju tradīcijas un pirms holokausta vēstures notikumi. Turklāt šo vietu ievērojamais apmeklētāju skaits liecina par cilvēku interesi tieši par periodu pirms holokausta un iespējamo nevēlēšanos domāt un iedziļināties traģiskajos un traumatiskajos holokausta notikumos.

Jāsecina, ka holokausta atainojums un tā loma analizētajos muzejos un kultūrvietās atšķiras. Holokausta notikumi netiek īpaši izcelti, un galvenokārt tā ir daļa no kopējās attiecīgās apdzīvotās vietas ebreju vēstures stāsta. Zināmā mērā to nosaka arī apmeklētāju interese par ebreju kultūrvēsturi, kurā holokausts nav pats būtiskākais konkrētā stāsta elements. Tādējādi holokausta atspoguļojums, lai gan ir klātesošs, tomēr lielākajā daļā no analizēto muzeju ekspozīcijām tas vērtējams kā fragmentārs. To savā ziņā izskaidro viedoklis, ka tas nav “pozitīvākais vēstures posms”. Līdz ar to nākotnē būtu jāmeklē jauni veidi, kā runāt par šiem traģiskajiem pagātnes notikumiem. Piemēram, no ebreju glābēju un tā saukto malā stāvētāju perspektīvas.

Literatūra

- Assmann, A. (2018). Learning from history? The crisis and future of the EU. In: D. Hanovs, I. Gubenko (eds). *Memory access denied? Political landscapes of memory and inclusion in contemporary Europe. Versions, tendencies and analytical novelties*. Rīga: Zinātne, 15–32.
- Elere, I. (2017). Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīcijas dizaina koncepcija. *Ebreju Rēzekne*. Rīga: Creative Museum, 25–29.
- Forrest, S. (2022). Study: Holocaust Museum motivates visitors to create social change. *Illinois.edu*. <https://news.illinois.edu/view/6367/99098962>
- Laipni lūgti! Muzejs “Ebreji Daugavpilī un Latgalē”. <http://www.jewishlatgale.lv/laipni-lugti>
- Rēzeknes Zaļā sinagoga. Projekts. <http://www.sinagoga.lv/index.php/project/>
- Rimša, I. (2016). Ludzas Lielās sinagogas restaurācija un ebreju garīgā mantojuma atdzimšana. *Ludzas novads.lv*. <https://www.ludzasnovads.lv/lv/projekts/ludzas-lielas-sinagogas-restauracija-un-ebreju-gariga-mantojuma-atdzimsana>
- Ročko, J. (2022). *Daugavpils sinagoga “Kadiš”*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/149940-Daugavpils-sinagoga-%E2%80%9CKadi%C5%A1%E2%80%9D>
- Salnītis, V. (1936). Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. 1. iedzīvotāju skaits, dzimums un pavalstniecība. Rīga: Valsts statistikas pārvalde.
- Sisojevs, R. (2019a). Ebreju kopiena Preiļos – dzīve pirms... *preili.lv*. <https://www.preili.lv/lv/jaunums/ebreju-kopiena-preilos-dzive-pirms>
- Sisojevs, R. (2019b). Ebreju kopiena Preiļos – Post Scriptum... *preili.lv*. <https://www.preili.lv/lv/jaunums/ebreju-kopiena-preilos-post-scriptum>
- Sīmansone Zelča, I. (2017). Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīcijas satura koncepcija. *Ebreju Rēzekne*. Rīga: Creative Museum, 31–35.
- Vilcāne, I. (2023). Muzejpedagoģiskā programma “Domāt par holokaustu nozīmē domāt par sevi pašu...”. *Preili.lv*. <https://www.preili.lv/lv/muzejpedagogiskas-programmas-un-darbnicas/muzejpedagogiska-programma-domat-par-holokaustu-nozime-domat-par-sevi-pasu>

6 Holokausta piemiņas vietas Latvijā: vietējo iedzīvotāju un ārvalstu tūristu pieredze

Aija van der Steina, Maija Rozīte

Ievads

Lai arī tumšākās no tumšā tūrisma vietām jeb drūmā tūrisma vietas visbiežāk netiek mērķtiecīgi veidotas kā tūrisma produkti (Stone, 2006), tūristu plūsmas uz šādām vietām Austrumeiropā un Baltijas valstīs kopš dzelzs priekšskara krišanas ir ievērojami palielinājušās (Tunbridge, Ashworth, 1996). Pieaugoša tumšā tūrisma jeb tanatūrisma pieprasījuma tendence pasaulē saglabāsies arī nākotnē (Timothy, 2014), un, tikai izprotot ceļotāju apmeklējuma motīvus, uzvedību un pieredzi, tūrisma vietu un objektu pārvaldītājiem ir iespēja šīs vietas attīstīt ilgtspējīgi, veidojot tādu apmeklētāja pieredzi, kas piepilda izglītošanās, piemiņas, emocionālā pārdzīvojuma gaidas.

Apmeklētāju statistikas dati ar holokaustu saistītos Rīgas muzejos uzrāda strauju pieprasījuma izaugsmi pēdējā desmitgadē (līdz Covid-19 pandēmijas ierobežojumiem 2020.–2022. gadā). Kopš 2013. gada Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejā (RGLHM) apmeklētāju skaits bija pieaudzis trīs reizes, sasniedzot 25 644 apmeklētāju 2019. gadā (RGLHM, 2021). Strauja izaugsme bijusi arī Žaņa Lipkes muzejā (10,9 tūkst. apmeklētāju 2019. gadā), savukārt muzeja “Ebreji Latvijā” apmeklētāju skaits pieaudzis 1,6 reizes, sasniedzot 8,2 tūkst. (Runce, van der Steina, 2022).

Lai arī holokausta piemiņas vietas un muzeji nav veidoti ar mērķi piesaistīt tūristus, bet atcerēties, pieminēt upurus un izglītot par traģiskajiem vēsturiskiem notikumiem, nozīmīgu daļu Rīgas muzeju apmeklētāju vidū veido ārvalstu tūristi. Piemēram, Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja dati atklāja, ka periodā no 2013. līdz 2019. gadam tikai 26 % apmeklētāju bija vietējie, bet 74 % bija ārvalstu apmeklētāji (RGLHM, 2021). Pēc muzeja “Ebreji Latvijā” 2019. gada datiem, trešdaļa apmeklētāju muzeju apmeklēja organizētās grupās, un 57 % no grupās uzņemto apmeklētāju skaita bija ieradušies no ārzemēm (Muzejs “Ebreji Latvijā”, 2021). Žaņa Lipkes memoriālā ārvalstu

viesu īpatsvars tūrisma sezonā veidoja apmēram 50 % (Žaņa Lipkes memoriāls, 2021).

Tumšā tūrisma pētījumos, tostarp apmeklētāju uzvedības pētījumos, bieži ir pētītas vietas, kas saistītas ar holokaustu, bet Latvijā šādi pētījumi līdz šim nav veikti. Tumšā tūrisma konceptualizācijas mēģinājumos kopš 21. gadsimta sākuma pētnieki pievērsās arī pieprasījuma aspektiem (arī ar holokaustu saistītās vietās), tostarp tūristu tipoloģijai tajās (Beech, 2000; Poria, 2013), meklējot atbildes, kādi ir apmeklētāju motīvi un pieredze (Beech, 2000; Ashworth, Hartman, 2005; Biran et al., 2011; Cohen, 2011; Biran, Poria, 2014; Isaac, Cakmak, 2014; Wight, 2020; u. c.) un pieredzes emocionālās izpausmes (Buda et al., 2014; Buda, 2015; Ashworth, Isaac, 2015; Nawijn et al., 2016; Oren et al., 2021). Tumšā tūrisma pieprasījuma teorētiskie aspekti detalizētāk ir izvērsti 3. nodaļas apakšnodaļā “Tumšā tūrisma pieprasījuma aspekti: apmeklējuma motīvi, pieredze un tās izpausmes”.

Šajā nodaļā tiks atklāti Latvijas iedzīvotāju apmeklējuma motīvi, uzvedība un pieredze holokausta vietās Latvijā, un raksturota ārvalstu tūristu pieredze, apmeklējot Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeju. Pētījums atspoguļo divu kvantitatīvu pētījumu rezultātus – reprezentatīvu Latvijas iedzīvotāju aptauju un RGLHM ārvalstu apmeklētāju aptauju.

Metodes un dati

Vietējo un ārvalstu ceļotāju pieredzes un uzvedības holokausta vietās izpētē tika izmantota kvantitatīvā pieeja. Latvijas iedzīvotāju aptauja tika veikta 2021. gada beigās un 2022. gada sākumā sadarbībā ar pētījumu centru SKDS, īstenojot reprezentatīvu Latvijas iedzīvotāju ($N = 1515176$; vecums 18–76) tiešsaistes aptauju un izmantojot kvotu izlases metodi. Izlases apjoms sasniedza 1005 respondentus. Lai nodrošinātu datu reprezentativitāti, tas ir, vispārināmību attiecībā pret ģenerālkopu, tika izmantoti statistiskie svāri. Datu svārošanā izmantotās grupas veido respondentu sadalījums pēc šādām atskaites pazīmēm: dzimums, vecums, tautība un reģions (6.1. tabula).

Aptaujas anketā bija iekļauti 26 jautājumi, kas bija sadalīti četros jautājumu blokos – 1) zināšanas par holokausta vietām un attieksme pret to iesaisti tūrismā; 2) ar holokaustu saistītu vietu apmeklējuma motīvi, uzvedība un pieredze; 3) informācijas avotu nozīme; 4) respondentu demogrāfiskais profils.

Ārvalstu tūristu pieredze, motīvi un uzvedība tika noskaidrota aptaujā Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejā, kas ir viena no populārākajām ar holokaustu saistītajām tūristu piesaistēm Rīgā un kurā pat Covid-19 pandēmijas

6.1. tabula. Latvijas iedzīvotāju aptaujas izlases raksturojums

Respondentu skaits izlasē (%) pēc svēršanas*		LR IeM PMLP ledz. reģ. dati uz 25.01.2021.	Respondentu skaits izlasē (%) pēc svēršanas*		LR IeM PMLP ledz. reģ. dati uz 25.01.2021.
Dzimums			Tautība		
Vīrieši	48,3	48,3	Latvieši	58,9	58,9
Sievietes	51,7	51,7	Citi	41,1	41,1
Vecums			Reģions		
18–24	8,4	8,4	Rīga	33,4	33,4
25–34	18,7	18,7	Pierīga	19,3	19,3
35–44	19,6	19,6	Vidzeme	9,5	9,5
45–54.	19,1	19,1	Kurzeme	12,4	12,4
55–63	17,4	17,4	Zemgale	11,7	11,7
64–75	16,8	16,8	Latgale	13,7	13,7

laikā uzņēma ap 25 tūkstošiem apmeklētāju gadā (RGLHM, 2021). Aptauja tika īstenota 2022. gada augustā aktīvajā tūrisma sezonā, vienas nedēļas garumā uzrunājot un intervējot muzeja apmeklētājus. Izlases apjoms sasniedza 174 respondentus, kas sastādīja aptuveni 35 % no vidējā nedēļas apmeklētāju skaita periodā pēc Covid-19 pandēmijas. Respondentu kopu veidoja 81 sieviete un 93 vīrieši. Respondentu vidējais vecums 42 gadi, bet vecuma amplitūda bija no 17 līdz 85 gadiem. 135 respondenti bija ar augstāko izglītību, 17 ar profesionālo un 15 vidējo izglītību.

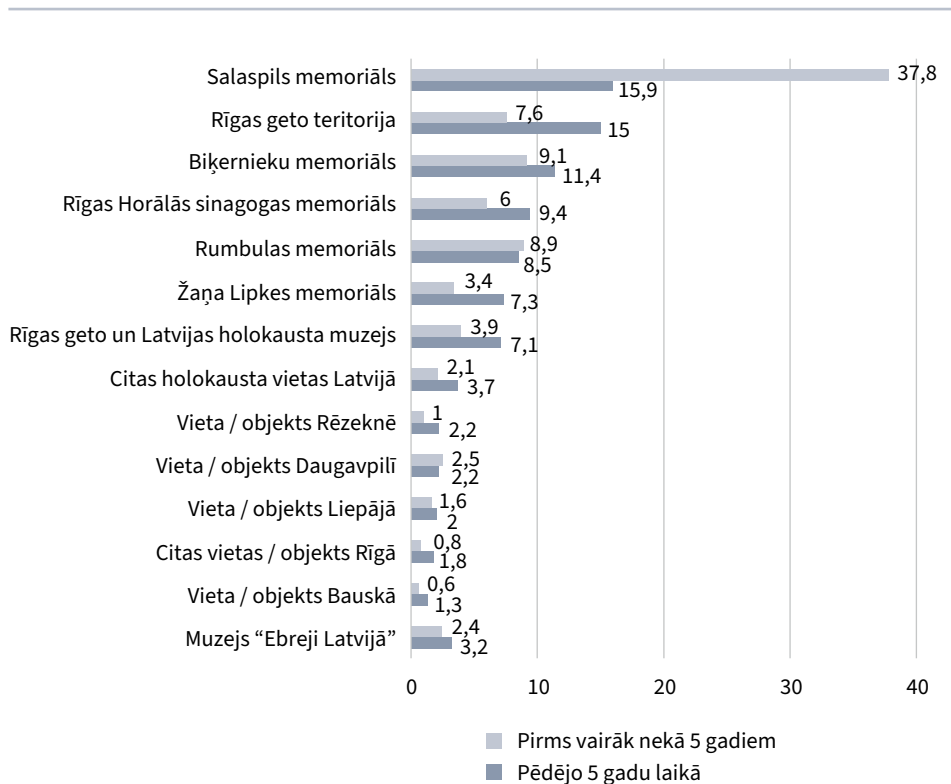
Arvalstu tūristu aptaujas anketu veidoja 16 jautājumi par apmeklējuma motīviem un pieredzi muzejā, par atsevišķiem ar ceļošanu saistītiem aspektiem un par respondentu demogrāfisko profilu.

Datu interpretācija šajā nodaļā ietver aprakstošo statistiku, šķērsgrīzuma un sakarību analīzi. Datu apstrādē tika izmantota datu apstrādes programma SPSS, bet datu vizualizēšanai “Excel” un “WorditOut”.

Ar holokaustu saistīto vietu apmeklējumi Latvijas iedzīvotāju vidū

Aptauja atklāja, ka savā dzīves laikā 70,5 % no Latvijas iedzīvotājiem ir apmeklējuši kādu ar ebreju mantojumu un holokaustu saistītu vietu Latvijas teritorijā, savukārt 20,5 % šādas vietas ir apmeklējuši savu ārzemju ceļojumu laikā. Norādot apmeklētās vietas Latvijā (sk. 6.1. attēlu), visbiežāk respondenti minēja Salaspils memoriālu (37,8 % respondentu to apmeklējuši pirms pieciem gadiem, 15,9 % pēdējo piecu gadu laikā), un, kā redzams, tā popularitāte ir krietni mazinājusies pēdējo piecu gadu laikā, lai gan joprojām šis memoriāls ir minēts kā visbiežāk apmeklētais objekts salīdzinājumā ar citām vietām / objektiem.

Agrāk (pirms pieciem gadiem) biežāk apmeklēto vietu saraksta galvgalī ierindojās arī Biķernieku un Rumbulas memoriāls. Pēdējo piecu gadu laikā

6.1. attēls. Latvijas iedzīvotāju apmeklētās ar holokaustu saistītās vietas Latvijā, % (n = 1005), 2022. gada aptaujas dati

Biķernieku popularitāte ir nedaudz pieaugusi, savukārt Rumbulas memoriāla apmeklējumi ir saglabājušies tajā pašā līmenī. Pēdējo gadu laikā interese par Rīgas geto teritoriju ir pieaugusi divas reizes un 15 % respondentu ir šo teritoriju apmeklējuši. Pēdējo piecu gadu laikā popularitātes pieaugums novērojams gan Rīgas Horālās sinagogas memoriāla, kā arī Žaņa Lipkes memoriāla un Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja apmeklējumos. Lai arī kopumā maz apmeklētas ir citas ar holokaustu saistītas vietas Rīgā un Latvijā, tomēr pēdējo piecu gadu laikā ir novērojama intereses palielināšanās arī par šīm vietām.

Nelielais atsevišķu vietu apmeklējums ir saistāms arī ar nepietiekamām zināšanām par šīm vietām. Piemēram, 20,2 % respondentu norādīja, ka nav apmeklējuši Salaspils memoriālu un par to neko nezina (sk. 6.2. tabulu).

Jāatzīmē, ka muzejs “Ebreji Latvijā”, kas ir vecākais no visiem minētajiem muzejiem, ir vismazāk zināmais muzejs (to nezina 71,3 %) iedzīvotāju vidū nekā vēlāk izveidotie Žaņa Lipkes memoriāls vai Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs. Par mazāk zināmām vietām / objektiem un vietām ārpus Rīgas

6.2. tabula. Respondentu īpatsvars (%), kas norādīja, ka nav apmeklējuši konkrēto vietu / objektu un ka neko nezina par šo vietu / objektu (Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, 2022; n = 1005)

Vietas vai objekta nosaukums	%
Salaspils memoriāls	20,2
Rumbulas memoriāls	44,1
Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs	46,5
Rīgas geto teritorija	46,5
Žaņa Lipkes memoriāls	47,6
Biķernieku memoriāls	47,8
Rīgas Horālās sinagogas memoriāls	64,5
Muzejs “Ebreji Latvijā”	71,3
Vieta / objekts Daugavpilī	93,0
Citas holokausta vietas Latvijā	92,2
Vieta/ objekts Liepājā	94,4
Vieta / objekts Bauskā	96,4
Citas vietas / objekts Rīgā	95,6
Vieta / objekts Rēzeknē	93,8

iedzīvotāju zināšanas ir ļoti vājas, jo vairāk nekā 90 % respondentu norāda, ka par šiem objektiem neko nezina. Tieša korelācija tika novērota starp iedzīvotāju izglītības līmeni un zināšanām par holokausta vietām. Jo zemāks izglītības līmenis, jo biežāk tika norādīts, ka “neesmu apmeklējis un neko nezinu par šo vietu / objektu”. Par atsevišķiem objektiem bija novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,05$) starp respondentu vecuma grupām. Piemēram, vecāka gadagājuma respondentu grupā (64–75 gadi) tikai 10,6 % norādīja, ka neko nezina un nav apmeklējuši Salaspils memoriālu, bet jaunāku (18–24 gadi) iedzīvotāju grupā šis īpatsvars bija 35,7 %. Biķernieku, Rumbulas memoriāla un muzeja “Ebreji Latvijā” gadījumā atšķirības bija līdzīgas, savukārt Žaņa Lipkes memoriāla un RGLHM gadījumā tendence bija pretēja, t. i., jauniešu auditorijā 32,9 % respondentu, bet vecāka gadagājuma auditorijā 49,1 % respondentu neko nezina par RGLHM.

Pētījumā atklājās, ka 37,7 % no iedzīvotājiem attālumā līdz 10 km no savas dzīvesvietas zināja kādu vietu, kas ir saistīta ar traģiskajiem holokausta notikumiem. 16,8 % respondentu norādīja, ka zina kādu vietu / objektu, kas atrodas tālāk par 10 km no dzīvesvietas.

Uz jautājumu, kura vieta ir visspilgtāk palikusi atmiņā vai radīja spilgtākos iespaidus, vairāk nekā puse jeb 57,8 % iedzīvotāju norādīja, ka tas ir Salaspils memoriāls. Retāk tika nosaukts Biķernieku memoriāls – 8,9 % respondentu, Rīgas geto atrašanās vieta Maskavas priekšpilsētā – 6,6 %, Rīgas Horālās sinagogas memoriāls – 4,5 %, Žaņa Lipkes memoriāls – 4,4 %, Rumbulas memoriāls – 3,3 %, cita vieta Latvijā – 3,3 %, RGLHM – 3,1%, citas vietas Daugavpilī – 2,3%, cita vieta vai objekts Liepājā – 2,3%, cita vieta vai objekts Rēzeknē – 1,7%, muzejs “Ebreji Latvijā” – 0,9%, cita vieta vai objekts Bauskā – 0,5%, cita vieta vai objekts Rīgā – 0,3%. Atšķirības spilgtāko iespaidu kontekstā pa respondentu vecuma grupām atspoguļotas 6.3. tabulā, kas atklāj gan Salaspils memoriāla nozīmi, gan raksturo arī atšķirības dažādās vecuma grupās. Tabulas datu analīze liecina, ka Žaņa Lipkes memoriāla apmeklējuma ietekme ir lielāka uz jauniešu auditoriju, jo piektdaļa jauniešu šo pieredzi atklāj kā prātā paliekošāko. Tas liecina par memoriāla veiksmīgo stratēģiju jauniešu auditorijas sasniegšanā.

Statistiski nozīmīgas atšķirības bija novērojamas arī pēc respondentu tautības (latvieši, citas), piemēram, Salaspils memoriālu minēja 60 % latviešu un 54,8 % citu tautību iedzīvotāji. Bijušā Rīgas geto teritorija kā iespaidīgākā tika minēta 5 % latviešu atbildēs un 8,5 % citu tautību iedzīvotāju atbildēs, savukārt Rumbulas memoriāls – 2,2 % latviešu un 4,9 % cittautiešu atbildēs. Žaņa Lipkes memoriālu 5,7 % latviešu un 2,6 % citu tautību iedzīvotāju uzskatīja par atmiņā paliekošāko.

6.3. tabula. Ar holokaustu saistīto vietu, kas visspilgtāk palikušas respondentu atmiņā, dažādās vecuma grupās (%) (Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, 2022; n = 708)

	18–24	25–34	35–44	45–54	55–63	64–75
Muzejs “Ebreji Latvijā”	0,0 %	0,9 %	2,5 %	0,0 %	2,2 %	0,0 %
Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs	7,7 %	3,7 %	4,2 %	3,8 %	2,2 %	0,7 %
Žaņa Lipkes memoriāls	19,2 %	3,7 %	3,4 %	3,8 %	2,9 %	2,1 %
Rīgas geto atrašanās vieta Maskavas forštatē	5,8 %	12,0 %	4,2 %	3,8 %	6,6 %	8,5 %
Rīgas Horālās sinagogas memoriāls	7,7 %	7,4 %	4,2 %	5,1 %	2,9 %	2,8 %
Biķernieku memoriāls	7,7 %	15,7 %	12,6 %	6,4 %	3,6 %	9,2 %
Rumbulas memoriāls	5,8 %	5,6 %	1,7 %	4,5 %	2,2 %	2,1 %
Salaspils memoriāls	34,6 %	43,5 %	57,1 %	62,2 %	67,2 %	62,0 %
Cita vieta vai objekts Rīgā	0,0 %	0,0 %	1,7 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %
Cita vieta vai objekts Daugavpilī	0,0 %	0,9 %	0,0 %	4,5 %	2,9 %	3,5 %
Cita vieta vai objekts Rēzeknē	1,9 %	3,7 %	0,8 %	1,9 %	1,5 %	0,7 %
Cita vieta vai objekts Liepājā	1,9 %	0,9 %	4,2 %	1,9 %	2,2 %	1,4 %
Cita vieta vai objekts Bauskā	0,0 %	0,0 %	0,8 %	0,6 %	0,0 %	1,4 %
Cita vieta Latvijā	7,7 %	1,9 %	2,5 %	1,3 %	3,6 %	5,6 %

6.2. attēlā ir atspoguļoti galvenie ar holokaustu saistīto vietu apmeklējuma iemesli un motīvi.

Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati liecina, ka šīs vietas tiek apmeklētas galvenokārt izglītības un izglītošanās nolūkos – trešdaļas vietu apmeklētāju ir norādījuši, ka vietas apmeklējuši skolas jeb mācību ekskursijā. Nedaudz mazāk (27,3 %) respondentu norādīja, ka vietas apmeklējumu plānojuši mērķtiecīgi, jo vieta ir kur varam mācīties un izprast to laiku vēsturiskos notikumus, kā arī pieminēt upurus. Jāatzīmē, ka tiem, kas apmeklēja RGLHM, šis mācīšanās motīvs bija 44,3 % gadījumu, Žaņa Lipkes memoriālā – 39,1 %, Salaspils memoriālā – 28,1 % gadījumu. Nozīmīgs apmeklējuma motīvs ir arī interese par vēsturi, tostarp Otrā pasaules kara vēsturi. Tas ir bijis motīvs piektdaļai Latvijas iedzīvotāju apmeklējumam. 21,7 % respondentu norādīja, ka holokausta vietas

6.2. attēls. Ar holokaustu saistīto vietu apmeklējuma motīvi Latvijas iedzīvotāju vidū (iespējami vairāki atbilžu varianti) (Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, 2022; n = 708)

apmeklēšana ir bijusi mērķtiecīgi plānota kā viens no objektiem ceļojuma laikā. Jāatzīmē, ka objekti / vietas, kas atrodas ārpus Rīgas, biežāk bija iekļauti kā apskates objekti ceļojumā pa Latviju. Tā 49,4 % gadījumu ir apmeklēti ar ebreju mantojumu un holokaustu saistīti objekti Bauskā, 39,8 % – Rēzeknē, 37,2 % – citās Latvijas vietās, 29,8 % Daugavpilī, 25,1 % Liepājā. 36,7 % gadījumu Rīgas apmeklējumā ir ticis iekļauts Biķernieku memoriāls. No tūrisma pārvaldības viedokļa vērā ņemams fakts ir tas, ka 8,8 % respondentu holokausta vietā nonāca neplānoti, jo ieraudzīja norādi uz šo vietu. Tā 32,3 % Rīgas Horālās sinagogas memoriāla, 29,2 % Biķernieku, 23,3 % Rumbulas memoriāla un 19,9% Liepājas holokausta vietu apmeklētāju uz šīm vietām devās neplānoti jeb nejauši. Interesanti, ka respondenti tādas vietas kā muzeju “Ebreji Latvijā”, Daugavpils, Rēzeknes un Bauskas ebreju mantojuma un holokausta vietas gan neminēja kā nejauši apmeklētas.

Kopumā 8,2 % respondentu norādīja, ka apmeklētais objekts vai vieta bija iekļauti organizētā maršrutā. Jāatzīmē, ka Bauskā šis īpatsvars bija augstāks – 27,3 % gadījumos, Rēzeknē 15,8 %, Daugavpilī 11,2 %, bet Salaspilī 9,8 % gadījumos. Rīgas muzeji tika salīdzinoši retāk pieminēti kā organizēta

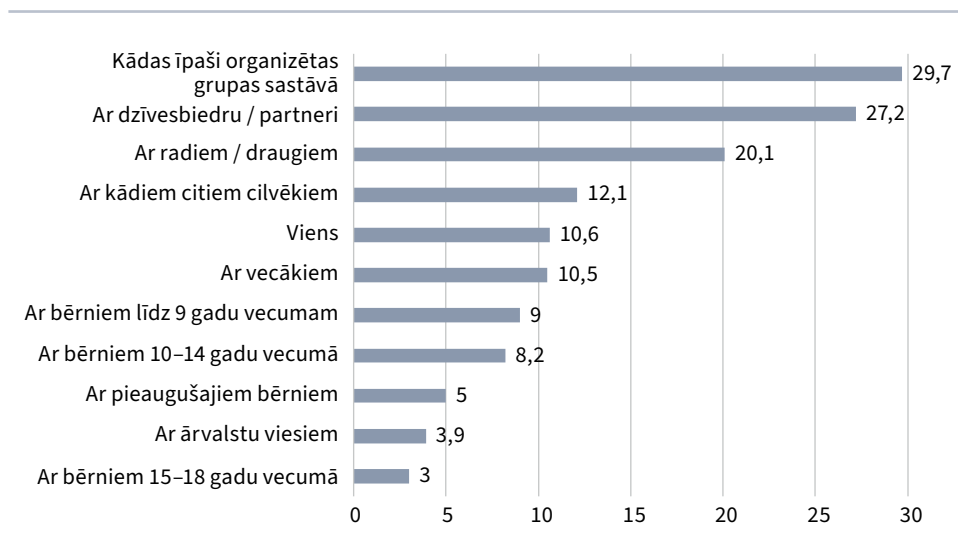
ceļojuma sastāvdaļa – RGLHM tikai 8,6 %, Žaņa Lipkes memoriāls – 2,8 % gadījumos bija iekļauts organizētā ceļojumā.

8,2 % Latvijas iedzīvotāju norādīja, ka vietas apmeklējums bija saistīts ar piemiņas pasākuma apmeklēšanu, bet 12,6 % minēja, ka tas bija saistīts ar kultūras vai izglītojoša pasākuma apmeklēšanu. Piemiņas pasākumi piesaistīja 34,6 % Daugavpils objektu / vietu, 13,6 % muzeja “Ebreji Latvijā” un 10,6 % RGLHM apmeklētāju, savukārt kultūras un izglītojošie pasākumi – 32 % ebreju mantojuma un holokausta vietu Rēzeknē, 29,6 % Žaņa Lipkes memoriāla, 27,7 % muzeja “Ebreji Latvijā”, 17,2 % citu Latvijas vietu apmeklētāju.

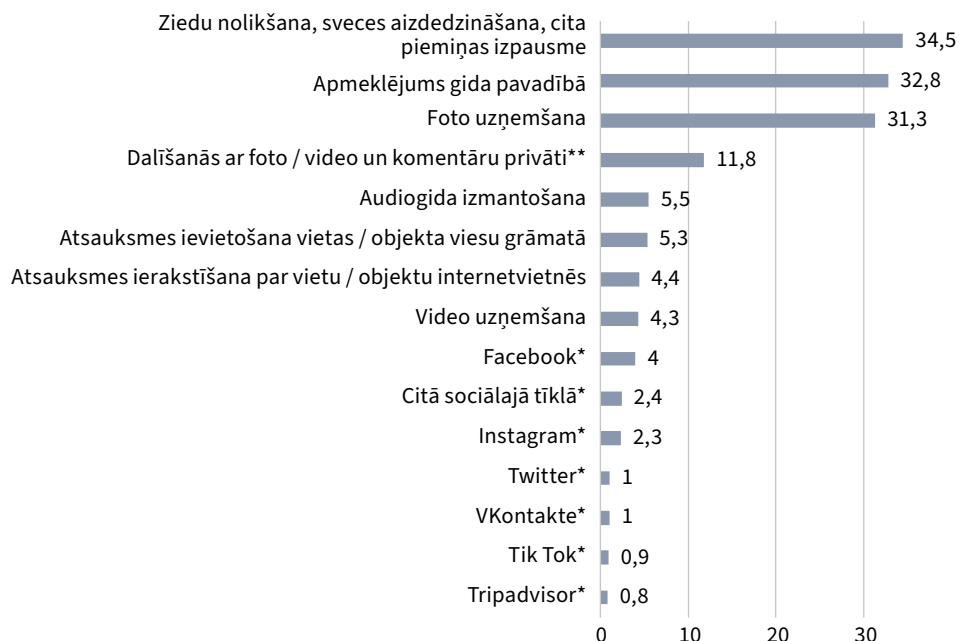
6,9 % respondentu norādīja, ka vieta apmeklēta tāpēc, ka tā saistīta ar ģimenes / tautas vēsturi. Jāatzīmē, ka muzejā “Ebreji Latvijā” bija vislielākais īpatsvars šādu apmeklētāju (16,4 %), Salaspils memoriālā tādu bija 8,6 %, ar holokaustu saistītās vietās Rēzeknē 8,0 %, Liepājā – 7,1 %, bet Daugavpilī – 6,1 %.

Visbiežāk ar ebreju mantojumu un holokaustu saistīta vieta tika apmeklēta kādas organizētas grupas sastāvā (29,7 %), kopā ar dzīvesbiedru (27,2 %) vai radiem un draugiem (20,1 %), bet salīdzinoši retāk ar dažāda vecuma bērniem un ārvalstu viesiem (sk. 6.3. attēlu).

6.4. attēls raksturo nozīmīgākās apmeklētāju aktivitātes apmeklētajos objektos. 34,5 % apmeklētāju atklāja, ka atkarībā no vietas specifikas tajā īstenoja kādu no piemiņas izpausmēm, piemēram, nolika ziedus vai aizdedza sveces.

6.3. attēls. Ebreju mantojuma un holokausta vietu apmeklējuma ceļābiedri (Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, 2022; n = 708)

* Dalīšanās ar foto / video un/vai komentāru sociālajos tīklos (arī pēc apmeklējuma);

** “WhatsApp” grupa, e-pasts, privāta ziņa u. c.

6.4. attēls. Latvijas iedzīvotāju īstenotās aktivitātes ebreju mantojuma un ar holokaustu saistītās vietās Latvijā (Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, 2022; n = 708)

Trešdaļa pētījumā iekļauto vietu apmeklētāju izmantoja gida pakalpojumus, taču jāuzsver, ka audiogids ir ticis izmantots reti – tikai 5,5 % respondentu to ir minējuši atbildē. Tas izskaidrojams ar to, ka šis pakalpojums ir pieejams tikai dažās vietās. Trešdaļa apmeklētāju uzņēma foto, bet tikai 4,3 % uzņēma video sava apmeklējuma laikā. 11,8 % respondentu dalījās ar uzņemto video, foto vai komentāru un darīja to privāti, izmantojot tādus saziņas kanālus, kā “WhatsApp” grupa, e-pasts, privāta ziņa. Aptaujas rezultāti atklāj, ka Latvijas iedzīvotāji kopumā nav ļoti aktīvi ar dalīšanos savā pieredzē, tostarp emocijās, jo retumis veic ierakstus viesu grāmatās, atsauksmju portālos vai dalās ar iespaidiem sociālajos tīklos.

Analizējot apmeklētāju uzvedības atšķirības ebreju mantojuma un holokausta vietās dažādās vecuma grupās, iezīmējas izteikta atšķirība piemiņas izpausmēs (sk. 6.4. tabulu). Vecākā gadagājuma grupā gandrīz puse atzīmē, ka īsteno kādu no piemiņas izpausmēm, bet, jo jaunāks respondents, jo šis

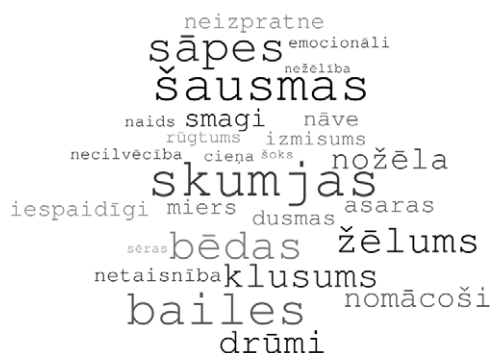
izpausmes ir retāk novērojamas. Foto uzņemšana ir novērota salīdzinoši bieži visās vecuma grupās – trešdaļai senioru un pusei jauniešu, savukārt video uzņemšana ir novērota katram 12. jauniešim līdz 24 gadu vecumam un katram 66. senioram vecuma grupā 64–75. Gida pakalpojumu izmantošana ir populārāka vecāka gadagājuma apmeklētāju vidū, bet mazāk aktuāla vecumā no 25–44 gadiem, ko var skaidrot ar dzīves cikla specifiku. Jaunāka gadagājuma apmeklētāji ir aktīvāki savas pieredzes atklāšanā gan privātos saziņas kanālos, gan publiskajos, piemēram, sociālajos medijos.

6.4. tabula. Latvijas iedzīvotāju īstenotās aktivitātes, īpatsvars vecuma grupās (%)
(Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, 2022; $n = 708$)

	18–24	25–34	35–44	45–54	55–63	64–75
Ziedu nolikšana, svecītes aizdedzināšana, cita piemiņas izpausme	11,8	17,6	26,5	38,7	43,0	49,6
Apmeklējums gida pavadībā	32,0	18,3	23,9	38,1	39,3	39,0
Foto uzņemšana	49,0	32,4	31,6	25,2	30,9	30,5
Video uzņemšana	7,8	5,6	7,6	3,9	3,0	1,4
Dalīšanās ar foto vai komentāru “Facebook”	9,8	3,7	6,8	2,6	2,9	2,1
Dalīšanās ar foto / video un komentāru privāti (piemēram, “WhatsApp” grupa, e-pasts, privāta ziņa u. c.)	23,5	19,3	11,9	7,7	6,7	10,6

Lai noskaidrotu apmeklētāju pieredzi ar holokaustu saistītā objektā / vietā, kas visvairāk palikusi prātā, respondentiem tika uzdots jautājums par pārdzīvoto. Visbiežāk pieredze tika raksturota ar piedzīvotajām emocijām ($n = 1051$). 4. attēlā ir atspoguļotas respondentu paustās emocijas, visbiežāk minētās ir skumjas ($n = 147$), šausmas ($n = 93$) un bailes ($n = 71$).

Lai arī visbiežāk pieredze tika raksturota ar emocionālu reakciju, tika atzīmētas arī zināšanu iegūšanas jeb mācīšanās pieredze ($n = 90$). Respondenti minēja, ka pieredze ir bijusi “informatīva”, “izzinoša”, “apgaismojoša”, ir iegūtas zināšanas par vēsturi, “Otrā pasaules kara vēstures katarse”, “jauna informācija par ebreju dzīvi Latvijā” un “precīzāki vēsturiskie dati”, iepazītas “ebreju kultūra un tradīcijas”, bet dažiem respondentiem pieredze ir radījusi interesi “uzzināt vairāk”.

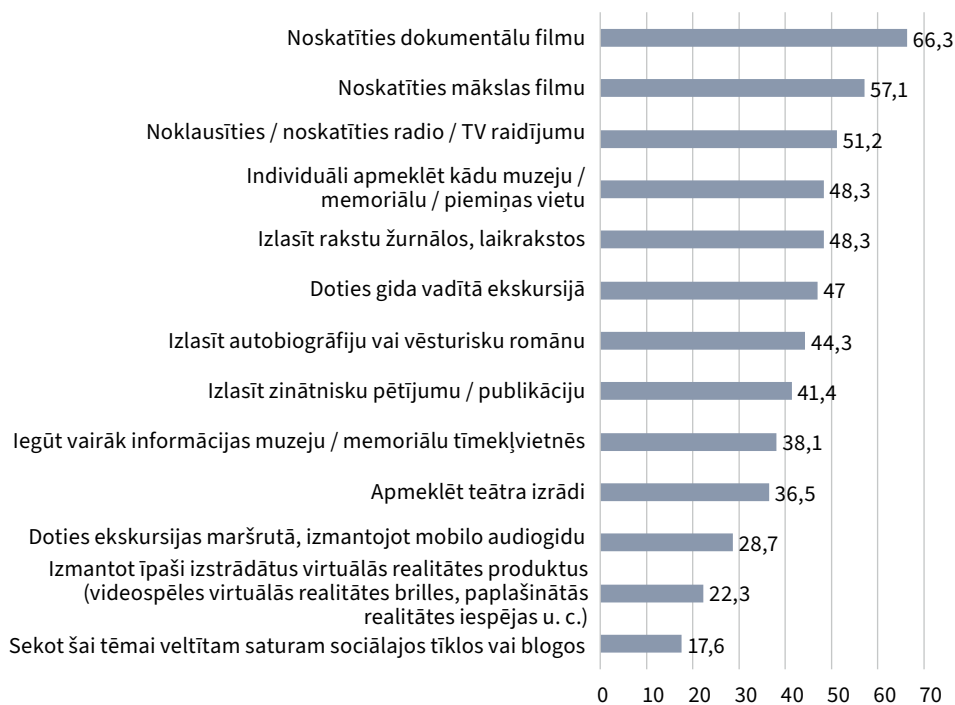
6.5. attēls. Latvijas iedzīvotāju emocijas, apmeklējot ebreju mantojuma un holokausta vietas Latvijā (Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, 2022; $n = 708$)

Respondentu pieredzes ($n = 174$) raksturojumā atspoguļojās arī pašrefleksija vai spēja analizēt savu pieredzi, mainīt domāšanu. Tika atbildēts, ka apmeklējums raisījis “pārdomas”, “lika aizdomāties”, ka “tā ir mūsu vēstures traģēdija”, bet “holokaustam nav attaisnojuma”, tāpēc “mūžīga piemiņa” un “nedrīkst aizmirst”, lai “tas neatkārtotos”, bet “atceroties redzēto ar šodienas acīm, kļūst vēl baisāk [..]”.

Apmeklējuma pieredze mudināja 25,7 % respondentu pēc apmeklējuma meklēt papildu informāciju par apmeklēto objektu vai vietu, bet statistiski nozīmīgas atšķirības netika novērotas ne pēc vecuma, ne tautības. 56,6 % respondentu atklāja, ka ieteiks šo vietu apmeklēt arī radiem un draugiem, bet 6,7 % atzīmēja, ka to nedarīs. Mutisko rekomendāciju kontekstā netika novērotas statistiski nozīmīgas atšķirības pēc vecuma, bet atšķirības ir novērojamas latviešu un citu tautību grupā. 70,6 % cittautiešu un 45,9 % latviešu atzina, ka vietu ieteiks radiem un draugiem, bet 24,7 % cittautiešu un 45,7 % latviešu norādīja, ka grūti atbildēt uz šo jautājumu.

Respondentiem tika uzdots jautājums, kādus avotus / resursus viņi vislabprātāk izmantotu, lai vairāk uzzinātu par ebreju kopienas vēsturi un holokausta tēmu Latvijā. 6.6. attēlā ir atspoguļoti zināšanu un pieredzes iegūšanas avoti, kurus respondenti atzīmēja kā tādus, ko noteikti izmantos vai drīzāk izmantos.

Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultāti apliecina gan populārās kultūras (filmas, romāni, TV un radio pārraides) nozīmi zināšanu un pieredzes gūšanā,

6.6. attēls. Avoti / resursi, kurus Latvijas iedzīvotāji vislabprātāk izmantotu, lai vairāk uzzinātu par ebreju kopienas vēsturi un holokausta tēmu Latvijā, % (Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, 2022; n = 1005)

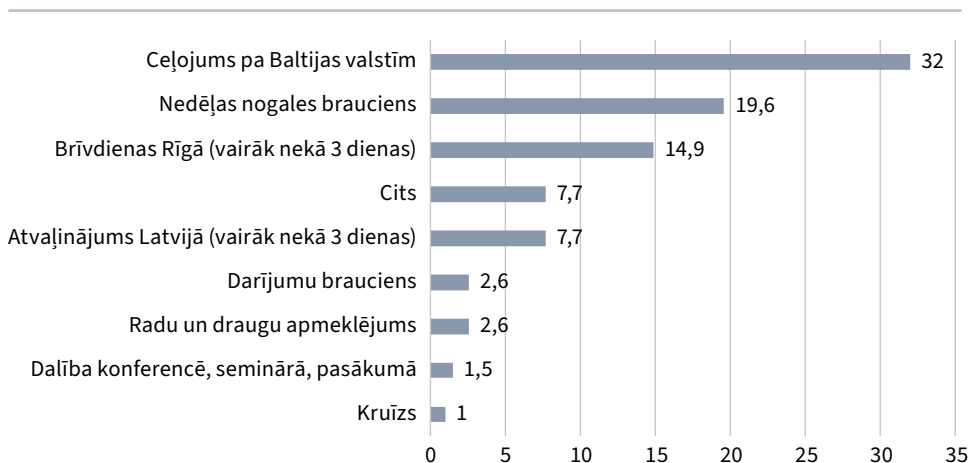
gan arī reāla muzeja, memoriāla vietas apmeklēšanas (48,3 % respondenti minēja šos avotus) un gida vadītas ekskursijas nozīmi (47 % respondenti). Apmēram trešdaļa respondentu par piemērotiem uzskata mobilos audiogidus, savukārt virtuālās realitātes produkti un saturs sociālajos tīklos tiek uzskatīti par mazāk atbilstošiem ebreju mantojuma un vēstures izzināšanai. Jauniešu auditorijā salīdzinājumā ar vecāka gadagājuma iedzīvotājiem izteiktāka bija vēlme apmeklēt teātra izrādes par tēmu un izmantot virtuālās realitātes produktus. Iedzīvotāju grupā ar pamatizglītību ir lielāks īpatsvars to, kuri vēlas par šo tēmu uzzināt vairāk, izlasot autobiogrāfisku vai vēsturisku romānu (72,7 %). Iedzīvotāji ar augstāko izglītību kā iespējamus izzināšanas avotus biežāk min dokumentālas filmas, radio vai TV pārraides, rakstus preses izdevumos, muzeja vai memoriāla apmeklēšanu (60,1 % respondentu šajā grupā) un pat zinātniskos rakstus. Atšķirības parādījās arī pēc tautības – citu tautību auditorijā lielāks īpatsvars respondentu nekā latviešu auditorijā norādīja, ka ir

ieinteresēti izlasīt informāciju laikrakstos un žurnālos, doties gida ekskursijā (63,2 %), izmantot mobilo audiogidu (42,2 %), apmeklēt muzeju vai memoriālu (65,8 %) un iegūt informāciju šo piemiņas institūciju tīmekļvietnē.

Ārvalstu tūristu pieredze Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejā

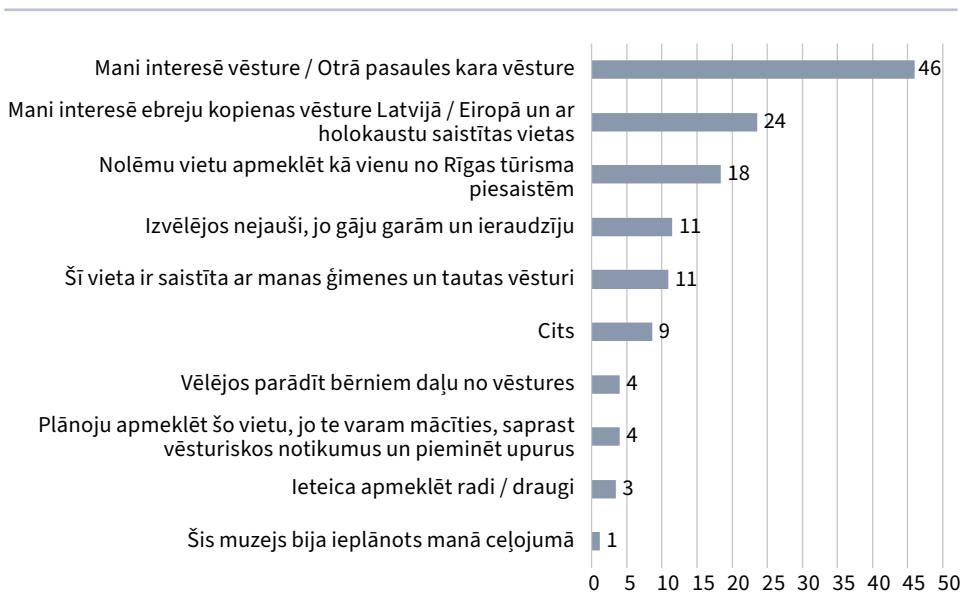
Kopumā par savu pieredzi RGLHM dalījās 174 apmeklētāji, kuri bija ieradušies no 28 dažādām pasaules valstīm. Visvairāk apmeklētāju bija ieradušies no Vācijas (38), Francijas (17), Itālijas (16), ASV (15), Apvienotās Karalistes (13), Spānijas (8), Nīderlandes (7), Izraēlas (7), Somijas (5), Zviedrijas (5) un Beļģijas (5). Zināms pārsteigums varētu būt salīdzinoši lielais ASV viesu skaits, bet tas skaidrojams ar lētu lidojumu piedāvājumu uz Helsinkiem un kruīzu kuģa ienākšanu Rīgas ostā pētījuma periodā. Visbiežāk muzeja apmeklētāji ceļoja un apmeklēja muzeju kopā ar partneri / dzīvesbiedru (42 % respondentu), ar ģimenes locekļiem, tostarp bērniem (20,7 %), vienatnē (18,4 %), kopā ar draugiem / draugu ģimenēm vai kolēģiem (14,4 %), bet retāk organizētā grupā (3,4 %).

86 % no visiem muzeja apmeklētājiem pirmo reizi viesojās Rīgā un Latvijā. Kā galvenais ceļojuma nolūks tika minēta Baltijas valstu apceļošana (32 %), nedēļas nogales brauciens uz Rīgu (19,6 %) vai Rīgas apmeklējums, kas ilgāks par trīs dienām (sk. 6.7. attēlu).

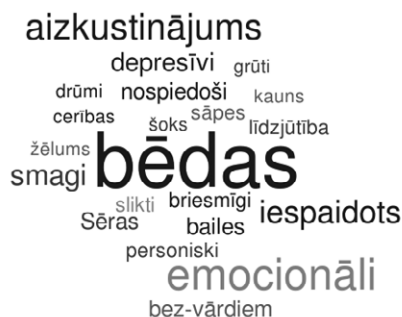

6.7. attēls. RGLHM ārvalstu apmeklētāju ceļojuma nolūks, % (n = 174)

Analizējot muzeja apmeklējuma motīvus, skaidri iezīmējas augstais apmeklētāju īpatsvars (46 % respondentu) ar interesi par vēsturi kopumā vai tieši par Otrā pasaules kara vēsturi. Ceturtdaļa apmeklētāju atzīmēja interesi par ebreju kopienas vēsturi un holokaustu, tādējādi apliecinot apmeklējuma izglītojošos aspektus (6.8. attēls). Jāuzsver, ka 78 % aptaujas respondentu bija ar augstāko izglītību. Gandrīz katrs sestais apmeklētājs muzeju ir apmeklējis kā vienu no Rīgas tūrisma piesaistēm, kas nepārprotami atklāj muzeja nozīmi kopējā Rīgas tūrisma piedāvājumā. Aptuveni katrs devītais muzeja apmeklētājs norādīja, ka vieta ir saistīta ar ģimenes / tautas vēsturi. Šādu apmeklējuma motīvu norādīja ne tikai ebreju izcelsmes apmeklētāji. Bija kāds apmeklētājs no Vācijas, kurš vāca materiālus par Otrā pasaules karā ģimenes uzņēmumā strādājošo ebreju darbinieku, kurš, viņaprāt, tika nosūtīts un nogalināts Rīgā. Bija arī apmeklētāja no Lielbritānijas, kuras tēvs bijis latviešu izcelsmes un kura ģimenē bija piedzīvojuši tēva antisemitiskās izpausmes, tāpēc apmeklēja muzeju, lai meklētu atbildes uz jautājumu, kāpēc viņš tā izturējās. 11 % aptaujāto apmeklētāju norādīja, ka muzeju ir pamanījuši nejauši, garāmejojot, visbiežāk dodoties uz (vai no) “Stalīna torti” (Zinātņu akadēmijas ēka). Pie citiem apmeklējuma motīviem tika norādīti tādi kā – vēlme sagatavot materiālus izstādei skolēniem, jo uz Rīgu evakuēti ebreji no

6.8. attēls. RGLHM apmeklējuma motīvi, % (iespējamās vairākas atbildes) (n = 174)

6.9. attēls. RGLHM apmeklējuma laikā piedzīvotās emocijas (n = 174)

dzimtās pilsētas, “pienākums šīs vietas apmeklēt”, “mani interesē muzeji”, “esmu profesors šajā tēmā”.

Tikai 22 apmeklētāji (12,6 %) atzina, ka, pirms ieradās RGLHM, ir meklējuši vairāk informācijas par tādām tēmām kā “ebreji Latvijā”, “holokausts Latvijā”, “Latvijas vēsture”, “Baltijas vēsture”, “nogalināto un izdzīvojušo skaits”. Visi šie respondenti atzina, ka meklēto informāciju viņiem izdevās iegūt.

Visbiežāk apmeklētāji informāciju par muzeju bija ieguvuši, izmantojot “Google” meklētāju (44,8 % respondentu) un atslēgvārdus “tūrisma objekti Rīgā”, “vietas, ko redzēt Rīgā”, “ebreju mantojums / holokausts Rīgā”, kā arī izmantojot vietni “GoogleMaps”. Populārs informācijas avots bija ceļveži (n = 31), piemēram, “Lonely Planet”. Diemžēl muzeja tīmekļvietni bija izmantojuši tikai daži respondenti.

Savu pieredzi muzejā respondenti raksturoja, gan izsakot savas emocijas (n = 153), gan norādot uz iegūto kognitīvo jeb mācīšanās pieredzi (n = 29), gan reflektējot par pieredzes nozīmi (n = 35), gan novērtējot muzeja piedāvājumu (ekspozīcijas saturs, organizācija, infrastruktūra u. c.) (n = 46). Visbiežāk pieredze tika raksturota, izsakot savas emocijas (sk. 6.9. attēlu) un minot tādas emocijas kā bēdas (n = 35), emocionāli (n = 17), aizkustinoši (n = 12). Jāatzīmē, ka, lai arī intervētāji pārzināja vairākas svešvalodas, vairākkārt respondenti atzina, ka ir grūti noformulēt savas emocijas svešvalodā (visbiežāk angļu valodā), jo tas nav tik precīzi, kā tas būtu dzimtajā valodā. Jāatzīmē, ka 71 % apmeklētāju bija apmeklējuši ar ebreju mantojumu un holokaustu saistītas vietas arī citās valstīs – savā mītnes zemē vai ceļojumu galamērķos – un salīdzināja savu iepriekšējo pieredzi ar pieredzi RGLHM. Piektdaļa muzeja

apmeklētāju atzīmēja, ka apmeklējuši vai plāno apmeklēt arī citas ar holokaustu saistītas vietas Rīgā un Latvijā, visbiežāk minot Okupācijas muzeju.

Kā jau apliecinājuši pētījumi pasaulē, tumšā mantojuma vietās foto uzņemšana ir kļuvusi par pašsaprotamu. RGLHM 54,6 % aptaujāto apmeklējuma laikā uzņēma foto ar savu viedtālruni, 9,8 % ar fotoaparātu, bet 10,9 % respondentu uzņēma video. 33,9 % respondentu atzīmēja, ka ar uzņemto foto vai komentāru dalīsies privāti (e-pastā, slēgtā grupā u. c.), bet “Instagram” izmantos 28,7 %, “Facebook” 15,5 % apmeklētāju. Daļa apmeklētāju atzīmēja, ka viņiem foto uzņemšana un dalīšanās ar to nešķiet pieņemama šādā objektā, daži uzsvēra, ka uzņem foto tikai tādēļ, lai saglabātu informāciju.

86,2 % respondentu atklāja, ka muzeja apmeklējuma laikā ieguva jaunas vai papildināja savas esošās zināšanas. Lielākā daļa – 84,5% – respondentu muzeju ieteiks apmeklēt arī radiem / draugiem, galvenokārt uzsverot pieredzes kognitīvos aspektus, piemēram, “ļoti izglītojoši”, “tā ir Eiropas vēstures daļa”, “svarīgi ir zināt vēsturi”, “svarīgi ir atcerēties, kas notika, jo īpaši šodien”.

Lai arī kopumā muzeja apmeklējuma laikā gūtā pieredze tika novērtēta pozitīvi, respondenti izteica arī viedokli par iespējamiem uzlabojumiem. Tika ieteikts muzeju pilnveidot, sākot no esošās ekspozīcijas fiziskajiem atribūtiem (saulē izbalējušo stendu atjaunošana un telpu, objektu loģiska numerācija) līdz mūsdienīgiem interaktīvas interpretācijas risinājumiem, iekļaujot video, virtuālās realitātes u. c. modernus izteiksmes līdzekļus, iekļaujot stāstus (*storytelling*). Daži apmeklētāji kritiski vērtēja to, ka muzejā nav iekļauta informācija par vietējo kolaboracionistu lomu holokausta noziegumos Latvijā. Respondenti uzsvēra, ka pilsētā nepieciešams izvietot vairāk norāžu uz muzeju, ka nepieciešams arī aktīvāk popularizēt muzeju ārvalstu tūristiem.

Secinājumi

Reprezentatīvās Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultāti atklāj, ka lielākā Latvijas iedzīvotāju daļa (70 %) dzīves laikā ir apmeklējuši kādu ar holokaustu saistītu vietu Latvijā, bet piektdaļa šādas vietas ir apmeklējuši arī ārvalstīs. Tikai 7 % holokausta vietu apmeklētāju Latvijā ir cieša saite ar apmeklēto vietu, jo tā ir saistīta ar ģimenes vai tautas vēsturi, pārējie apmeklētāji šīs vietas tieši nesaista ar savu kultūrvēsturisko mantojumu.

Zināmākā un visvairāk apmeklētā ar holokaustu saistītā vieta Latvijas iedzīvotāju, jo īpaši vecāka gadagājuma iedzīvotāju, vidū joprojām ir Salaspils memoriāls, kas izskaidrojams ar šī memoriāla lomu izglītošanā un kolektīvās

atmiņas veidošanā PSRS laikā. Taču novērojama ir šī memoriāla popularitātes samazināšanās holokausta kontekstā, jo pieaug citu ar holokaustu saistīto vietu atpazīstamība un apmeklējumi (īpaši jaunāku iedzīvotāju grupā). Te var minēt bijušo Rīgas geto teritoriju, Horālās sinagogas memoriālu, Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeju, Žaņa Lipkes muzeju. Taču kopumā Latvijas iedzīvotāju zināšanu līmenis par šīm vietām ir ļoti zems, jo, ja par Salaspils memoriālu zināšanas ir ap 80 % iedzīvotāju, tad par citām ar holokaustu saistītām vietām Latvijā šādas zināšanas nav vairāk kā 90 % iedzīvotāju, bet par muzeju “Ebreji Latvijā” neko nezina 71 % Latvijas iedzīvotāju.

Pētījums atklāj šādu objektu, bet īpaši muzeju nozīmi holokausta izglītības procesā, ja apmeklējumi notikuši organizētu mācību ekskursiju un pašorganizētu apmeklējumu veidā ar motīvu mācīties un izprast to laiku vēsturiskos notikumus, kā arī pieminēt upurus. Holokausta vietas ir kļuvušas arī par mērķtiecīgi plānotu vietējo ceļojumu objektiem, jo īpaši ārpus Rīgas, kur ir attīstīta vietējā tūrisma plūsma un infrastruktūra, piemēram, Bauskā, Rēzeknē, Daugavpilī, Liepājā.

Kādu no piemiņas izpausmēm, piemēram, ziedu nolikšanu vai sveces aizdegšanu, holokausta vietā īstenoja trešdaļa apmeklētāju. Lai arī trešdaļa apmeklētāju uzņēma foto vietas apmeklējuma laikā, kas ir kļuvusi par neatņemamu pieredzes sastāvdaļu (Wight, 2020), Latvijas iedzīvotāji kopumā nav ļoti aktīvi ar dalīšanos savā pieredzējumā, tostarp emocijās, jo retumis raksta viesu grāmatās, atsauksmju portālos vai dalās ar saturu sociālajos tīklos. Jaunāka gadagājuma apmeklētāji ir aktīvāki savas pieredzes atklāšanā, izmantojot gan privātus, gan publiskus saziņas kanālus. Salīdzinoši bieži tiek izmantoti arī gida pakalpojumi, jo īpaši vecāka gadagājuma apmeklētāju vidū.

Savu pieredzi holokausta vietās Latvijas iedzīvotāji, līdzīgi kā citos pētījumos (Biran et al., 2011; Oren et al., 2021), raksturo gan ar emocionālo reakciju (visbiežāk negatīva), gan pašrefleksiju par vēsturisko notikumu ietekmi un mācībām mūsdienās, gan kognitīvajiem jeb mācīšanās aspektiem, kas apstiprina šo vietu apmeklējuma nozīmi sabiedrības izglītošanā, kā arī civilās sabiedrības veidošanā. Šī pieredze mudina katru ceturto apmeklētāju meklēt papildu informāciju par apmeklētajām vietām un vairāk nekā pusei respondentu rekomendēt arī citus apmeklēt šīs vietas.

Zināšanu par ebreju kopienas vēsturi un holokaustu Latvijā ieguvē ļoti nozīmīga loma ir populārās kultūras avotiem (grāmatām, filmām, TV un radio raidījumiem), kā arī gida vadītām ekskursijām, jauniešu auditorijā mūsdienīgiem tehnoloģiskiem risinājumiem un sociālajiem medijiem.

Pieaugot vietējā tūrisma plūsmām, nenoliedzami, ar ebreju mantojumu un holokausta vietu iekļaušana tūrismā, veicinās šo vietu atpazīstamību un

apmeklēšanu, rosinot apmeklētajos emocionālu, kognitīvu un mūsdienu norisēm reflektējošu pieredzi, un ietekmējot procesus, kas saistīti ar kolektīvo atmiņu un piemiņu. Tūrisma pārvaldības organizācijām ir jāapzina tumšā mantojuma vietas, to potenciāls un iespējas to iekļaušanai tūrisma informācijā un izglītojošā tūrisma piedāvājumā (tematiski maršruti), un sadarbībā ar ieinteresētajām pusēm (piemiņas institūcijām, kopienām, pašvaldībām u. c.) jāstiprina šo vietu atpazīstamība un pieejamība (tostarp tūrisma infrastruktūras sakārtošana, piem., norādes, stāvvietas), kā arī jēgpilnas pieredzes nodrošināšana apmeklētājiem. Vietu iekļaušana ceļojumu maršrutā veicina to apmeklējumu, bet atbilstošas norādes veicina arī nejaušo apmeklētāju plūsmu uz šīm vietām Latvijā.

Ārzemju tūristu aptauja RGLHM atklāj, ka šis muzejs ir kļuvis par Rīgas tūrisma piedāvājuma sastāvdaļu, piesaistot izglītotus individuālos ārvalstu tūristus, kurus interesē vietējais kultūrvēsturiskais mantojums Baltijas valstu ceļojuma vai Rīgas apmeklējuma laikā. Šos ceļotājus raksturo interese par vēsturi un īpaši par Otrā pasaules kara vēsturi, vēlme izzināt vietējo ebreju kultūru un vēsturi. Muzeja apmeklējuma izvēle, motīvi ir saistīti arī ar holokausta vietu kolektīvajā atmiņā tūrista izcelsmes valstī, kā arī ar personīgo saikni ar muzeju jeb mantojumu.

RGLHM muzeja apmeklētāju pieredze muzejā kopumā ir pozitīva, un tās raksturojumā parādās gan emocionālā, gan kognitīvā, gan pašreflektējošā pieredzes dimensija, dodot iespēju lielākajai daļai apmeklētāju papildināt esošās vai iegūt jaunas zināšanas par ebreju kopienas dzīvi un holokaustu Latvijā. Ārvalstu tūristi ir aktīvāki nekā Latvijas iedzīvotāji, daloties ar savu pieredzi privāti, sociālajos tīklos, iesakot muzeju apmeklēt arī radiem / draugiem.

Muzeja apmeklētāji ir ar bagātu pieredzi holokausta vietu apskatē pasaulē, tāpēc vērā ir ņemami viņu izteiktie priekšlikumi muzeja darbības pilnveidošanai – interaktīva satura izveide, cilvēkstāstu izmantošana ekspozīcijā, norāžu izvietošana pilsētā un aktīvāka muzeja popularizēšana Rīgas tūrisma piedāvājuma kontekstā. Intervētie arī norādīja uz nepieciešamību muzeja ekspozīcijā iekļaut informāciju par vietējo iedzīvotāju sadarbību ar nacistisko režīmu un veidot labāku sasaisti ar reālo bijušā Rīgas geto teritoriju. Tas apstiprina Reinolda (Reynolds, 2016) izteikto kritiku tam, ka bieži tūristi tiek uzskatīti par neizglītotu, uz izklaidi orientētu masu, lai gan holokausta vietu apmeklējuma kontekstā tūristi ir izglītoti, kritiski un spēj atklāt un norādīt uz korektas interpretācijas un autentiskuma trūkumu.

Kā galvenie pētījuma trūkumi minami, pirmkārt, Latvijas iedzīvotāju aptauja tika īstenota ilgākā laika sprīdī pēc holokausta vietu, muzeju apmeklēšanas, tāpēc pieredze, jo īpaši emocionālā dimensija, var būt izteikta ne tik

spilgti. Otrkārt, Covid-19 pandēmija, ceļošanas ierobežojumi un pēc pandēmijas pirmie mēneši, kad ceļojumi tikai atsākas, muzeju apmeklētāju profils, iespējams, neatspoguļo visu ārvalstu tūristu profilu Rīgā / Latvijā. Šādā situācijā nebija iespējams izveidot ļoti reprezentatīvu (pirms Covid-19 situācijas) ārvalstu tūristu izlasi. Jāatzīmē, ka izvēlētā aptauja muzejā ļāva iegūt ļoti fokusētus datus tieši par holokausta vietu apmeklētāju motīviem un pieredzi.

LITERATŪRA

- Ashworth, G., Hartmann, R. (2005). *Horror and human tragedy revisited: the management of sites of atrocities for tourism*. Cognizant Communication Corporation.
- Beech, J. (2000). The enigma of holocaust sites as tourist attractions – the case of Buchenwald. *Managing Leisure*, 5 (1), 29–41.
- Biran, A., Poria, Y. (2014). Reconceptualising dark tourism. In: R. Sharpley, P. Stone (eds). *Contemporary Tourist Experience*. Routledge, pp. 75–86.
- Biran, A., Poria, Y., Oren, G. (2011). Sought experiences at (dark) heritage sites. *Annals of Tourism Research*, 38 (3), 820–841. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.12.001>
- Buda, D. M. (2015). The death drive in tourism studies. *Annals of Tourism Research*, 50, 39–51. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.10.008>
- Buda, D. M., d’Hautesserre, A. M., Johnston, L. (2014). Feeling and tourism studies. *Annals of Tourism Research*, 46, 102–114. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.03.005>
- Cohen, E. H. (2011). Educational dark tourism at an *in populo* site: The Holocaust Museum in Jerusalem. *Annals of Tourism Research*, 38 (1), 193–209. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.08.003>
- Isaac, R. K., Çakmak, E. (2014). Understanding visitor’s motivation at sites of death and disaster: the case of former transit camp Westerbork, the Netherlands. *Current Issues in Tourism*, 17 (2), 164–179. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.776021>.
- Muzejs “Ebreji Latvijā” (2021). Muzeja apmeklētāju statistika. Nepublicētie dati.
- Nawijn, J., Isaac, R. K., Liempt, A. V., Gridnevskiy, K. (2016). Emotion clusters for concentration camp memorials. *Annals of Tourism Research*, 61, 244–247. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.09.005>
- Oren, G., Shani, A., Poria, Y. (2021). Dialectical emotions in a dark heritage site: A study at the Auschwitz Death Camp. *Tourism Management*, 82, 104–194. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104194>
- Podoshen, J. S. (2017). Trajectories in Holocaust tourism. *Journal of Heritage Tourism*, 12 (4), 347–364. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2016.1197228>
- Poria, Y. (2013). The four musts: See, learn, feel, and evolve. *Journal of Heritage Tourism*, 8 (4), 347–351. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2012.714386>
- Reynolds, D. (2016). Consumers or witnesses? Holocaust tourists and the problem of authenticity. *Journal of Consumer Culture*, 16 (2), 334–353. <https://doi.org/10.1177/1469540516635396>
- Runce, I., van der Steina, A. (2022). Guiding at the Jewish Holocaust Sites in Riga: Difficult History, Tourism, and Individual Experiences. In: *Tour Guides at Memorial*

- Sites and Holocaust Museums: Empirical Studies in Europe, Israel, North America and South Africa*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, pp. 127–148.
- RGLHM (2021). Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja statistika. Nepublicētie dati.
- Stone, P. (2006). A Dark Tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism*, 54 (2), 145–160.
- Timothy, D. J. (2014). Contemporary cultural heritage and tourism: Development issues and emerging trends. *Public Archaeology*, 13 (1–3), 30–47.
- Tunbridge, J. E., Ashworth, G. J. (1996). *Dissonant heritage: The management of the past as a resource of conflict*. Wiley.
- Wight, C. A. (2020). Visitor perceptions of European Holocaust Heritage: A social media analysis. *Tourism Management*, 81, 104142. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104142>
- Žaņa Lipkes memoriāls (2021). Muzeja apmeklētāju statistika. Nepublicētie dati.

**EBREJU
KULTŪRVĒSTURISKAIS
MANTOJUMS UN
TŪRISMS: VIETĒJO
IEDZĪVOTĀJU
ATTIEKSME**

7 Ebreju mantojuma un holokausta vietas tūrisma attīstības kontekstā: attīstība un izaicinājumi iesaistīto pušu skatījumā

Aija van der Steina

Mūsdienās, kad holokausta atmiņa ir kļuvusi par Eiropas kopējo atmiņu (Assmann, 2010), kad Latvijā ebreju kopienas mantojums ir iekļaujošas nacionālās atmiņas sastāvdaļa, kad pieaug pieprasījums pēc kultūrvēsturiskā mantojuma un kultūras tūrisma (Timothy, 2014), gan vietējo, gan ārvalstu tūristu klātbūtne dažādās ar holokaustu saistītās vietās – muzejos, piemiņas memoriālos un arī vidē neiezīmētās vietās – ir pašsaprotama un nenovēršama. Ebreju mantojuma un holokausta vietas šodien ir ne tikai izglītojošas, piemiņas un vēsturisko pierādījumu vietas, tās ir kļuvušas par tūristu pieredzējuma sastāvdaļu. Piemēram, 2019. gadā Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeju apmeklēja vairāk nekā 25 tūkstoši apmeklētāju, no kuriem 70 % bija no ārvalstīm (RGLHM, 2021).

Tūrisma informācijā un mantojuma tūrisma piedāvājumā arvien biežāk tiek iekļautas vietas, kas saistāmas ne tikai ar ebreju kopienas vēsturisko mantojumu, bet arī ar traģiskākajām Latvijas vēstures lapaspusēm – holokaustu. Taču vēl joprojām tūrisma attīstības pārvaldītāji daudzos ceļojumu galamērķos tūrisma attīstības kontekstā uzdod jautājumus, vai un ar kādu mērķi šīs drūmās pagātnes vietas ir iekļaujamas tūrisma piedāvājumā, kā vislabāk stāstīt (interpretēt un komunicēt) par šo mantojumu dažādām auditorijām un kāda ir vietējās sabiedrības vai atsevišķu sabiedrības grupu attieksme pret sarežģīto mantojumu un tā iekļaušanu mūsdienu tūrisma sistēmā.

Ne tikai tumšā mantojuma, bet jebkura kultūrvēsturiskā mantojuma attīstība un interpretācija ir sarežģītas mijiedarbības rezultāts starp ieinteresētajām pusēm un interešu grupām. Centieni panākt vēsturisku precizitāti vienmēr ietekmē konkurējošas ideoloģijas, interpretācija, finansējums, politika un citi faktori. Mantojuma definēšana, nemaz nerunājot par vienošanos par pārbaudāmu patiesību, nemainīgi paliks diskusiju jautājums (Hartmann et al., 2018). Iesaistīto pušu līdzdalība un to interešu respektēšana tūrisma vietās ir pierādīta un nozīmīga ne tikai ilgtspējīgas tūrisma vietas attīstības kontekstā (Timothy, Boyd, 2003; Li et al., 2020), bet arī kultūrvēsturiskā

mantojuma saglabāšanas kontekstā, pārejot no tradicionālās lejupvērstās un ekspertu vērtējumā balstītās pieejas uz augšupvērsto, iesaistīto pušu interešu respektējošo heterodokso pieeju (Wells, Lixinski, 2017).

Šajā nodaļā ir atklāti empīriskā pētījuma rezultāti, kas atspoguļo iesaistīto pušu viedokli par tūrisma attīstību un ar to saistītiem izaicinājumiem ebreju mantojuma un holokausta vietās Latvijā, padziļināti analizējot situāciju Bauskas pilsētā un novadā. Nodaļā ir izklāstīti pētījumā izmantotās iesaistīto / ieinteresēto pušu teorijas un heterodoksās mantojuma pieejas teorētiskie aspekti, kas veido kvalitatīvā pētījuma konceptuālo ietvaru.

Tumšā mantojuma izmantošana tūrismā: iesaistīto pušu perspektīva

Jau 1992. gadā Duglass Pīrss (*Douglas Pearce*) (1992) norādīja uz iesaistīto, ieinteresēto grupu pieejas (*stakeholder theory*), kuras ideja nāk no menedžmenta literatūras, izmantošanu tūrismā, uzsverot, ka ir jānovērtē dažādu organizāciju administratīvās un organizatoriskās lomas un atbildības, to sadarbība pilsētu tūrisma attīstībā un veicināšanā. Viņš uzsvēra, ka tūrisma problēmas jārisina kopā ar tās pārvaldību, uzņēmējiem un iedzīvotājiem, ka tūrisma attīstībā daudz nozīmīgāki ir tādi faktori kā kultūras mantojums un iedzīvotāji. Lai efektīvi plānotu, regulētu un veicinātu tūrisma attīstību, ceļojuma galamērķa vadībai ir jāsaprot dažādo iesaistīto / ieinteresēto grupu, piemēram, pilsētas, tūrisma nozares, īpašnieku, infrastruktūras un atrakciju operatoru, tūrisma komiteju un biroju funkcionēšana un vajadzības (Edwards, Griffin, Hayllar, 2008). Letīcija Elizabete Romero-Garsija (*Leticia Elizabeth Romero-García*) un līdzautori, analizējot pilsētas tūrisma literatūru, kā iesaistītās puses min šādas grupas – urbānisti, ģeogrāfi, politiķi, ekonomisti, tūristi, vietējie iedzīvotāji, uzņēmēji, nozarē nodarbinātie, valdība, nevalstiskās organizācijas un akadēmiķi (Romero-García et al., 2019), jo to iesaiste ir nepieciešama tūrisma un tā vides plānošanai un pārvaldībai.

Tumšā tūrisma pētnieki (Light, 2017; Kennell, Powell, 2021) uzskata, ka tumšais un nāves tūrisms maz atšķiras no mantojuma tūrisma un ka tas ir vēsturiskā mantojuma tūrisma paveids. Džeremijs Velss (*Jeremy C. Wells*) un Lukass Liksinskis (*Lucas Lixinski*) (2016), uzsverot vēsturiskās vides, tās izpratnes un saglabāšanas motīvu dinamiskumu, norāda, ka kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanas kontekstā vairāk piemērota ir nevis tradicionālā ortodoksālā pieeja, kas fokusējas uz mantojuma objektiem, bet gan heterodoksālā teorija, kuras centrā ir cilvēki un tas, kādas ir viņu attiecības ar

mantojumu. Heterodoksālā (vai kritisko studiju) mantojuma teorija balstās uz dažādu iesaistīto grupu vērtību sistēmu un sajūtām, kas savukārt ir atkarīgas no mūsdienu sabiedriskajiem, kultūras un personiskajiem procesiem, uztveri un sajūtām. Eksperti nosaka mantojuma vērtību, iesaistot vietējo kopienu arī kā ekspertus. Lielāka nozīme ir mūsdienām, nevis pagātnei, tam, ko cilvēki tagad domā par šo vēstures objektu, tātad mantojumam ir cieša saistība ar individuālo un kolektīvo atmiņu kultūru. Mantojums drīzāk ir netaustāms, kas balstās uz kultūras vai individuālo nozīmi. Mantojuma vērtību ir vieglāk izprast procesā, kas pastāvīgi mainās. Heterodoksālais mantojums vairāk ir balstīts uz cilvēku un vietas izjūtu, bet nevis uz taustāmām, objektīvām lietas kvalitātēm. Tā ir augšupvērstā, ieinteresēto pušu / kopienas pieeja, kas ne tikai uzlabo iedzīvotāju labbūtību, bet balstās arī uz plurālu un arī subjektīvu vērtējumu, tāpēc jāiesaista pēc iespējas visas ieinteresētās puses. Šī pieeja mantojuma nozīmīguma pierādīšanai atļauj izmantot arī tādus argumentus, kas balstās uz kultūras praksēm, vietas un indivīda attiecībām, emocionālo saikni ar vietu (Wells, Lixinski, 2017).

Heterodoksālā mantojuma pieejas izmantošanas procesā ar sociālo zinātņu metodēm novērtē, kā kopienas pašas definē, novērtē un izmanto vēsturiskās vietas, fokusējoties uz cilvēku personīgo pieredzi un uz iesaistīto pušu novērtējumu. Normatīvie dokumenti un pārvaldība ir jābalsta uz plurālistisku izpratni un visu mantojuma ieinteresēto pušu prasību iekļaušanu, varas dalīšanu ar ieinteresētajām pusēm un neparedzamības izmantošanu politikas veidošanā, kurai jābūt dinamiskai un kurai jāspēj pielāgoties sociālām un kultūras vērtībām.

Tonijs Sītons (*Tony Seaton*) (2009) nāves tūrisma kontekstā kā galvenās iesaistītās puses atzīmē vietu vai objektu pārvaldītājus, šajās vietās cietušos, bojāgājušos, viņu piederīgos, vietējos iedzīvotājus un tūristus. Lai arī vietējo iedzīvotāju attieksme pret tūrisma attīstību un tā izpausmēm kopumā ir pētīta ļoti plaši (sk. 9. nodaļu), joprojām nepietiekami apzināts ir vietējās sabiedrības (profesionāļu, iedzīvotāju, pārvaldītāju) viedoklis un attieksme pret tumšā mantojuma vietu iesaisti tūrismā (Kim, Butler, 2015; Light, 2017). Džeimss Kenels (*James Kennell*) un Reimonds Pauels (*Raymond Powell*) (2021) pētījumā Griničā (Apvienotā Karaliste) par tumšā tūrisma un kultūrvēsturiskā mantojuma mijiedarbību iesaistīto pušu skatījumā atklāja, ka attieksme pret tūrisma attīstību kopumā ir pozitīva, bet pret tumšā tūrisma attīstību ne visai atbalstoša. Galvenais iemesls noliedzošam viedoklim bija šaubas par autentiskuma saglabāšanu, fokusēšanās uz izklaides elementiem, kas ir pretrunā ar kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanas mērķiem, kā arī ētiskas dabas jautājums par naudas iekasēšanu vietā, kas saistītas ar traģiskiem pagātnes notikumiem.

Pētījumā tika secināts, ka ieinteresētās puses ir nepieciešams iesaistīt jau pašā sākumā, kad sāk domāt, kā ilgtspējīgi attīstīt jebkuru tūrisma veidu konkrētajā vietā, ka, attīstot tumšo tūrisma, nepieciešams izglītēt iesaistītās puses par šī tūrisma veida dažādām izpausmēm (sk. Stone (2006) tumšā tūrisma spektrs). Jo iesaistīto pušu pārstāvji zina vairāk par tumšo tūrisma, jo labāk viņi spēj novērtēt un pamatoti diskutēt par tumšā tūrisma potenciālu (Kennell, Powell, 2021).

Metodes un dati

Šajā nodaļā ir atspoguļoti rezultāti, kas balstās uz pētījumā iegūtajiem primārajiem datiem. Atbilstoši heterodoksālā mantojuma teorijai (Wells, Lixinski, 2017) pētījumā tika izmantota kvalitatīvā pētījumu metode, īstenojot gadījuma izpēti, intervijas ar ekspertiem un vietējās kopienas viedokļu līderiem.

Pirmkārt, tika veiktas padziļinātas intervijas ar 13 iesaistīto pušu pārstāvjiem Latvijā, izlasē iekļaujot ekspertus, kas saistīti ar tūrisma un holokausta mantojumu dažādās Latvijas vietās. 7.1. tabulā ir sniegts šo respondentu raksturojums. Lai nodrošinātu anonimitāti, visi amatu apzīmējumi ir nosaukti vīriešu dzimtē.

Intervēšana notika no 2020. gada no maija līdz septembrim dažādās Latvijas vietās, kas saistītas ar ebreju mantojumu un holokausta vietām – Rīgā, Bauskā, Liepājā, Rēzeknē, Kārsavā, Valdemārpilī un Rojā. Daļēji strukturētas intervijas plānā bija iekļauts plašs jautājumu spektrs: par vietām, tūrisma, attieksmi, komunikāciju, sarežģījumiem, izaicinājumiem. Pirms intervijas no respondentiem tika saņemta rakstiska atļauja intervijas ierakstīšanai un analīzei, anonimizētu datu publicēšanai pētniecības nolūkiem.

Otrkārt, ņemot vērā to, ka dažādās vietās situācija var būt atšķirīga, 2021. gada vasarā tika īstenots arī kvalitatīvs pētījums Bauskā, kur ebreju kopienai vēsturiski ir bijusi nozīmīga vieta, bet kur Otrajā pasaules karā kopiena tikusi pilnīgi iznīcināta. Bauska tika izvēlēta arī kā vieta, kur aktīvi tiek attīstīts tūrisms un atzīta tumšā mantojuma nozīme pilsētā. Padziļinātām intervijām tika uzrunāti 22 Bauskas iedzīvotāji, kuri bija saistīti gan ar pilsētas attīstību, kultūrvēsturisko mantojumu (tostarp ebreju mantojumu un ar to saistītām vietām) un tūrisma, gan iedzīvotāji – viedokļu līderi. Kopā tika iegūtas 18 padziļinātas (vidēji stundu ilgas) intervijas, no kurām astoņas sniedza respondenti, kas ieņēma amatus pašvaldībā (sk. respondentu (ekspertu un viedokļu līderu) sarakstu 7.2. tabulā).

7.1. tabula. Ebreju un holokausta mantojuma un tūrisma attīstības kontekstā intervētie eksperti

Intervētā kods	Organizācija	Amats	Pieredze amatā (gados)
R1	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	9
R2	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	21
R3	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	4
R4	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	18
R5	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	9
R6	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs, gidi	...
R7	Pilsētas pašvaldība	Sabiedrisko attiecību speciālists	16
R8	Pilsētas pašvaldība	Tūrisma informācijas speciālists	5
R9	Pilsētas izpilddirekcija	Direktors	...
R10	Muzejs	Vēsturnieks	...
R11	Jaunas piemiņas vietas iniciators	Pētnieks	10
R12	Ebreju mantojuma fonds	Vadītājs	10
R13	Piemiņas vietu veidotājs	Arhitekts	34

Respondenti bija vecumā no 21 līdz 70 gadiem, seši bija vīrieši, 17 latvieši, 16 ar augstāko izglītību. Respondentu dzīves ilgums Bauskā bija amplitūdā no septiņiem gadiem līdz visam mūžam, bet septiņi respondenti norādīja, ka ģimenē arī iepriekšējā paaudze ir dzīvojusi Bauskā.

Arī šo interviju sākumā tika iegūta respondenta atļauja intervijas audioierakstam un anonimizētu datu izmantošanai pētniecības nolūkiem.

7.2. tabula. Intervētie Bauskas pilsētas un novada mantojuma un tūrisma eksperti un viedokļu līderi

Intervētā kods	Organizācija	Amats
I1	Pilsētas pašvaldība	Vadošs amats (vēsturiski)
I2	Pilsētas ģimnāzija	Skolotājs, domes deputāts
I3	Novada pašvaldība	Nodaļas vadītājs
I4	Vietējais laikraksts	Žurnālists
I5	Iedzīvotāju, uzņēmēju biedrība	Biedrības aktīvistis
I6	Muzejs	Vēsturnieks
I7	Pašnodarbināta persona	Uzņēmējs, pētnieks
I8	Bērnu un jauniešu centrs	Metodiķis
I9	Novada pašvaldība	Nodaļas vadītājs
I10	Vietējais laikraksts	Žurnālists
I11	Pašnodarbināta persona	Uzņēmējs
I12	Pilsētas ģimnāzija	Skolotājs
I13	Novada pašvaldība	Arhitekts
I14	Pilsētas kultūras centrs	Domes deputāts
I15	Iedzīvotāju, uzņēmēju biedrība	Valdes priekšsēdētājs
I16	Novada pašvaldība	Projektu vadītāja
I17	Uzņēmums	Restaurators
I18	Uzņēmums	Uzņēmējs

Ebreju mantojuma un holokausta vietas Latvijā tūrisma attīstības kontekstā

Ar holokaustu saistītās vietas, to iekļaušana tūrismā, vietu esošais stāvoklis, situācija

Vispirms respondentiem tika uzdots jautājums par to, kādas vietas viņu tuvākā apkārtnē ir saistāmas ar traģiskiem vēstures notikumiem. Visbiežāk (6 gadījumos) tika nosauktas ebreju nāves un slepkavību vietas; četros gadījumos tika minēta ebreju piemiņas vieta, akmens, pieminekļis, memoriāls, kā arī ar ebrejiem saistītās vietas, mājas, kapi; divos gadījumos respondenti nosauca

geto vietu. Pie vietām, kas saistās ar traģiskiem vēstures notikumiem, tika minēta arī sinagoga, ēkas, no kurām iedzīvotāji izvesti uz Sibīriju, padomju okupācijas upuru kapi, cietums, forti, dažādu laiku karavīru kapi. Tālāk intervijā sekoja jautājums par to, vai šīs vietas ir iekļautas tūrisma informācijas materiālos. Trīs gadījumos respondenti atbildēja, ka šīs vietas nav iekļautas tūrisma piedāvājumā, ka pilsētas tūrisma vietnē par to nekas nav rakstīts, ka “ebreju tūre nav prezentēta. Vienkārši, tad, kad iet iekšā un prasa [Tūrisma informācijas centrā], tad viņi dod mūsu [muzeja] kontaktus.” (R12) Viens respondents atzina, ka ir bijis maršruts – pastaiga pa ebreju vietām –, bet tagad tāda vairs nav. Vairākos gadījumos respondenti uzsvēra, ka pilsētas muzejā ir neliela ekspozīcija par minoritātēm, arī par ebrejiem, ka muzejā ir informācija arī par tiem, kas slēpa ebrejus, ka “ebreju stāsts jau ir iekļauts pilsētas stāstā. Arī grāmatā par pilsētu, tur jau tām ebreju lietām ir diezgan liela loma.” (R10) Trešā daļa respondentu atbildēja, ka muzejos, memoriālos, piemiņas vietās divas līdz trīs reizes gadā notiek ikgadēji piemiņas pasākumi. Tikai vienā gadījumā respondenti lepojās, ka ir izveidota Ebreju muzeja brošūra un arī Ebreju piemiņas vietu brošūra.

Kā viens no iemesliem, kāpēc šādas vietas netiek iekļautas tūrisma informācijā vai piedāvājumā, tika minēta salīdzinoši mazā interese: “Kad bija maršruts, par to nebija intereses” (R2), “Parastam tūristam tas nav interesanti” (R1) vai ka tās ir ļoti specifiskas vietas. Vienā nāves vietā vēl notiek izpēte. Atbildes uz jautājumu par to, kāds ir šo vietu stāvoklis, esošā situācija, liecina, ka tikai daļa no tām ir sakoptas un ir viegli pieejamas apskatei. Respondenti minēja, ka vietās ir uzliktas piemiņas zīmes, uz tām norāda tūrisma informācijas zīmes, tās ir sakoptas. Kaut gan saņēmām arī šādas atbildes: “Patiesībā par tām neviens nerūpējas” (R1), “Vieta kopš 2007. gada palika, kāda nu tā bija – izgāztuve bez informācijas norādēm” (R11), “Vietējie brauc uz tālāko laukumu tusēt, pēc tam šajā vietā atstāj atkritumus” (R4), ka nepieciešams uzlikt ceļazīmi, norādi vai plāksnīti uz kādu no minētajām vietām.

Jautājumā par to, kāds ir skatījums uz nākotni, kā redz šo vietu iekļaušanu tūrisma materiālos un maršrutos, lielākā daļa respondentu atbildēja, ka šīs vietas ir jāiekļauj, jo citādi tās vispār aizies nebūtībā. Tika atzīmēts, ka jau gatavo piecas virtuālas tūres ar kvadrātkoda (QR) plāksnēm, ka tīmekļvietnē būs interaktīvā karte, ka tiek domāts par muzeja iekārtojumu un ekspozīcijas digitalizēšanu. Tika uzsvērts, ka tas var nebūt tieši ar holokaustu saistīts maršruts, bet kā maršruts, kas stāsta “caur minoritātēm, pozitīvo” (R2). Vienā gadījumā gan šāda iespēja tika vērtēta atturīgi, jo “ši ir tikai viena vieta pilsētas ilgajā vēsturē. Varbūt tumšākā lappuse, taču ne vienīgā epizode. Valda viedoklis, ka šī vieta primāri funkcionē kā rekreācijas zona un nav jāpārvērš par

memoriālu.” (R9) Atbildot uz jautājumu par šo vietu gatavību uzņemt ceļotājus, tika uzsvērts, ka vispirms ir jāredz konkrētās vietas potenciāls un atdeve, tikai tad var runāt par ieguldījumiem labiekārtošanā. Ir vietas, kuras var iekļaut uzreiz, ir vietas, kur ir nepieciešama neliela labiekārtošana. Tika uzsvērts, ka ir jāizvieto norādes, ceļa zīmes ne tikai uz šīm, bet uz visām piemiņas vietām, ka, uzliekot norādi, ir jāiekārto arī informācijas stends.

Ar holokaustu saistīto vietu apmeklētāji, to uzskaitē, informēšana, interese

Pētījumā bija nepieciešams saprast, kas apmeklē pētījumā iekļautās ar holokaustu saistītās vietas. Respondentu atbildes liecina, ka galvenā tūristu grupa ir ebreji no Izraēlas un šeit dzīvojošo nogalināto ebreju ģimenes locekļi (R2, R3, R7, R10, R12), kā arī ārzemnieki (R3, R6, R7), to skaitā vācieši. Latvijas tūristi tika iedalīti divās grupās – viena grupa ir tūristi, kuri brauc organizētas grupas sastāvā un ir maz informēti par šo objektu. Otra grupa ir apmeklētāji, kuri ierodas ar izglītojošu mērķi, to veido galvenokārt skolēnu un studentu grupas. Respondents R8 novērtē, ka “dažkārt ierodas individuālie tūristi vai nelielas grupiņas ar konkrētu specifisku mērķi. Pamatā viņiem te ir vēsturiskas saknes vai arī kulturāli interesē šo objektu vēsture.” Respondents 4 vērtē, ka “interese par šo objektu nebija liela. Es domāju, ka tā ir šaura mērķauditorija, īpaši maz aktuāli tas ir jaunākai paaudzei.” Apmeklētāju skaits pētījumu vietās netiek uzskaitīts, jo nav tūristu plūsmu skaitītāja (R4, R8), piemiņas vietas ir maz apmeklētas (R8), dažkārt uzskaitē tiek veikta konkrētā projektā (R8).

Mūs interesēja arī izvēlēto vietu, to apsaimniekotāju, uzturētāju un tūrisma informācijas centru iniciatīvas. Uz jautājumu, vai kaut kādā veidā šīs iesaistītās personas cenšas informēt potenciālos apmeklētājus par vietām, saņēmām atbildes, ka vietām ir izveidoti informācijas stendi (R4), planšetes (R3), tiek ievietota informācija interneta vietnēs (R7), bet īpašas iniciatīvas līdz šim nav izrādītas, atsaucoties uz nelielu interesi. Tikai vienā gadījumā plānots informēt bijušos pilsētas iedzīvotājus un vēstniecības (R10).

Intervijās tika iekļauts arī jautājums par to, vai novērota lielāka ceļotāju interese par vietām, kas saistītas ar sarežģīto mantojumu, tai skaitā ar holokaustu un ar to saistītām vietām, vai ir novērota attieksmes maiņa. Respondentu viedoklis nebija vienprātīgs. Daļa (R3, R10) atzina, ka tūristu, kurus interesē vēsture un tās “pamatīgās lietas”, kļūst arvien mazāk; “Piemiņas pasākumos piedalās aptuveni 50 cilvēku” (R7). Lielāka ir interese par padomju laika mantojumu (R6). Intereses pieaugums varētu būt, ja tiks īstenotas “kaut kādas sabiedriskās kampaņas, reklāmas sociālajos tīklos” (R1). Tika arī uzsvērts, ka “pēdējos gados līdz ar sinagogas atklāšanu ebreju kopiena ir aktivizējusies un

cilvēki vairāk apmeklē šos pasākumus” (R7), ka ierindas tūristus interesē pilsēta kā vieta un tad tajā tiek iekļauts arī ebreju stāsts (R10). Respondenti atbildēs uzsvēra, ka šādu vietu apmeklējumā nav daudz jautājumu (R2, R3, R4), ka vairāk ārvalstu ebrejus interesē senču mājas, kapsētas un apbedījumi. Tajā pašā laikā tika atzīts, ka pēc ekskursijas rodas papildu jautājumi par to, kā ebreji šeit dzīvoja, kur viņi palika, cik viņu ir tagad, no tā secinot, ka būtu nepieciešams vairāk publiski pieejamas informācijas (R8).

Bija nepieciešams arī izprast līdzšinējo praksi un to, vai ir pieredzēti kādi sarežģījumi, kas radušies, iekļaujot ar holokaustu saistītās vietas tūrisma piedāvājumā. Kā viena no problēmām tika atzīmēta objektu atlase, ka ir daudz visādu objektu un visus pieminekļus un vietas nevar iekļaut (R2), ka salīdzinoši nesen, tikai pagājušā gadsimta 90. gadu vidū, par “tām ebreju lietām sāka runāt vispār tā atklāti” (R3). Tika atzīts, ka nav viegli par šīm lietām runāt: “Tūristiem, skolēniem tas holokausts saistās vairākumam ar šausmām. Cik tas mūsdienu bērns grib tās šausmas klausīties un kāpēc?... Nevar runāt par holokaustu kā par izolētu faktu.” (R12) Intervijās atklājās, ka pastāv arī konkurence šo vietu piedāvātāju vidū, diskusijas par to, kas šos sarežģītos vēstures notikumus varētu interpretēt, apšaubot latviešu godaprātu: “Es negribētu, ka katrs otrais stāstītu par pilsētas vēsturi. Man ir lielas šaubas, vai gids runā pareizi vai nē. Varbūt krieviski runājošiem būs citādi, bet latviešu gidi noteikti centīsies nomikstināt visu to situāciju..., bet man vajadzīga tikai patiesība. To, ka Šķēdē pamatā šāva latvieši.” (R12) Tika atzīmēta arī plašākas sabiedrības, valsts iestāžu mazā ieinteresētība nāves vietu izpētē: “Ir pagājuši vairāk nekā 70 gadi, kuru laikā Latvijas valdība nav interesējusies par šo masu kapu... Tagad man būtu tas jāatrod un jāsamaksā par izpēti, bet latvieši man nepievienojas meklēšanas darbā. Tas kaut ko pasaka par Latvijas attieksmi pret šo vietu.” (R11)

Analizējot iesaistīto pušu viedokli par to, kā viņi redz šo vietu turpmāko attīstību tūrisma kontekstā, tika atzīts, ka šīs vietas ir jāpiedāvā ne vien kā tūrisma objekti, bet arī kā izglītojoši izziņas objekti (R4), ka jāveido atsevišķi maršruti pa šādām piemiņas vietām (R1), ka nepieciešams vairāk informācijas (R2, R8, R10), bet ka tūrisma attīstītāji arī gaida “kaut kādas vadlīnijas, ieteikumus” (R2), kā to darīt.

Galvenie izaicinājumi, problēmas sarežģītā mantojuma, to skaitā holokausta vietu, iekļaušanai tūrisma piedāvājumā, darbā ar ceļotājiem

Intervijās izkristalizējās vairākas problēmu jomas.

Pirmkārt – problēmas objektu atlasē, tūrisma resursu, veidu, produktu klasificēšanā, pozicionēšanā: “Principā nozarē ir jāvienojas, kā mēs nosaucam,

klasificējam šīs vietas, kur mēs viņas ieliekam. Tās nevajadzētu saukt par holokausta, tumšā tūrisma vietām, jo tas asociējas tā, ka tur negribas tālāk iet” (R2). “Viena lieta, kas mani uztrauc, ka tumšais tūrisms fokusējas uz upuriem, nevis uz nāciju attieksmi pret upuriem un atmiņu. Ja atmiņa tiek saistīta ar tūrismu, tajā ir bīstamība – ja motivācija nav tīri vēsturiska analīze.” (R11)

Otrkārt – vēstures, notikumu, vietu interpretācija. Respondenti atzīst, ka ir problēmas ar interpretāciju, ar to, kā to uztver “citi kanāli, cilvēki, personas” (R1), “Latvietim kapi ir svēta lieta, viņš tā kā negribētu, ka tur lielas plūsmas ietu. Es nezinu, vai es gribētu braukt uz vietu, kur viņus visus reāli noslepkavoja. Tur jādodomā, kā to izcelt.” (R2) “Šīm piemiņas vietām jābūt ar stāstījumu, citādi tās apmeklētājam nav interesantas.” (R4) Nepieciešama publiski pieejama plašāka informācija par šīm vietām. Iesaka pasniegt tumšā tūrisma, nāves vietas caur vēsturi, minoritāšu raksturojumu, dzīvu stāstījumu.

Treškārt, nepieciešamas vadlīnijas, kā komunicēt, jo tie ir specifiski objekti. Iesaka veidot brošūras par šīm vietām. “Vietas jāveido kā ģimenes tūrisma piedāvājums. Mūsu uzdevums ir pārtaisīt tās ne tikai par izklaidi, bet lai ir arī izglītojošs moments.” (R6)

Ceturtkārt, nākotnē būs dažāds pieprasījums, dažādas mērķa grupas to skatīsies atšķirīgā kontekstā: “Cilvēki, kas atbrauc, ir ļoti dažādi. Vienam – militārais mantojums, otram – ebreju mantojums, trešajam – krievu pēdas, citam – vāciešu.” (R6) Vienas un tās pašas vietas būs iekļautas dažādos tematiskos maršrutos. Nepieciešama elastīga pieeja produktu veidošanai, individuāla pieeja, vēlams veidot mazas, gidu vadītas tūristu grupas.

Piektkārt, ir problēmas ar īpašuma lietām, finansējumu vietu iekārtošanai un uzturēšanai. It sevišķi, ja pašvaldībā vairs nav vai ir neliela ebreju kopiena. “Nereti kopiena, memoriāla iniciatīvas autori vēlas, lai pilsēta uzņemas visu tālāko atbildību.” (R9) “Mūsu sponsori negrib muzejā ieguldīt naudu. Mums ir ļoti ierobežoti līdzekļi.” (R12)

Sestkārt, nepieciešama sasaiste ar nācijas atmiņas kultūru, izglītības politiku. “Man īstenībā skumji, ka nav tāda novadpētniecības lappuse izveidota.” (R3) “Šobrīd izglītības standartā holokausta izglītība nav nostiprināta, tai jābūt daudz stiprākai.” (R8) “Vietai pienākas memoriāls. To nedarīt nozīmē pretošanos atmiņai, ko Latvijai tiešām vajadzētu pārvarēt.” (R11)

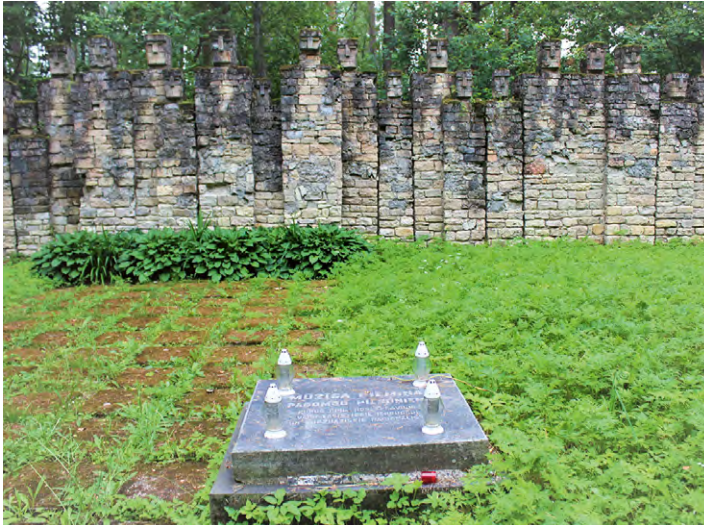
Ebreju mantojuma un holokausta vietas Bauskā tūrisma kontekstā

Bauska – vēsturiskā ebreju pilsēta

Kopš 17. gadsimta ebrejiem Bauskas ekonomiskajā un sociālajā dzīvē ir bijusi nozīmīga loma. 1863. gadā pat 58 % pilsētas iedzīvotāju bijuši ebreji, vēlāk, pilsētai augot, šis īpatsvars ir samazinājies līdz 15,8 % (778 iedzīvotāji 1935. gadā) (Bauskas muzeja ekspozīcijas dati). Pēc nacistiskā vācu karaspēka ienākšanas Bauskā 1941. gada jūlijā pilsētas centrā tika izpostīta sinagoga, bet augustā ar vietējo kolaboracionistu līdzdalību 550–700 pilsētas un apkārtnes ebreju tika nogalināti Likvertenu mežā pilsētas tuvumā. Pēc kara tautskaites datos ebreju skaits netiek uzrādīts, 90. gadu sākumā Bauskā dzīvojuši 15 ebreji, kas galvenokārt bija ieradušies no citām PSRS republikām (Ābelnieks, Urtāns, 2018).

Ebreju slepkavības vietā Likvertenos 1971. gadā tika uzstādīts memoriāls ar uzrakstu “Mūžīga piemiņa padomju pilsoņiem, kurus 1941. gadā nogalināja vācu – fašistu okupanti un viņu līdzdalībnieki buržuāziskie nacionālisti”. 2011. gadā pilsētas muzejā iekārtota ekspozīcija “Zudušie baušķenieki”, kas ietver informāciju par ebreju kopienas vēsturi. Otrā pasaules kara laikā nodedzinātās sinagogas vietā pilsētas vēsturiskajā centrā 2017. gadā ar ebreju pēcteču ārvalstīs un Latvijā, vietējās pašvaldības atbalstu tika izveidots memoriāls “Sinagogas dārzs”.

Pilsētas tūrisma informācijā tīmekļvietnē un brošūrās, ceļvežos ir iekļauti gan memoriāls “Sinagogas dārzs”, gan muzeja ekspozīcija, gan vietējās ebreju kopienas slepkavības vieta – Likvertenu memoriāls. Mūsdienās vietējie pilsētas iedzīvotāji šo meža daļu, kurā atrodas memoriāls, aktīvi izmanto piepilsētas rekreācijā – pastaigām, riteņbraukšanai, slēpošanai. Ebreju kopienas mantojums pēdējos gados ir iekļauts ne tikai tūrisma piedāvājumā, izveidojot tematisku maršrutu ar audiogīdu “Bauskas ebreju stāsts” (*Story of Jews in Bauska*, 2022), bet arī ir izvietotas norādes uz piemiņas vietām, kā arī tiek strādāts pie idejām par muzeja ekspozīcijas, kas ietver vietējās ebreju kopienas vēsturi, izveidošanu atbilstoši moderna muzeja principiem. Pilsētā ir arī vairākas vietas, objekti, kas ir nozīmīgi ebreju mantojuma liecinieki, kurus nepieciešams iezīmēt vidē, papildināt ar informāciju, izmantot tematiskos maršrutos, stāstos.

7.1. attēls.
Likvertenu
memoriāls. (Foto:
Aija van der Steina)

7.2. attēls.
Memoriāls
“Sinagogas dārzs”.
(Foto: Diāna Popova)

Vietējo viedokļu līderu zināšanas un pieredze darbā ar sarežģīto mantojumu

Intervijas pirmajā daļā tika noskaidrots vietējo viedokļu līderu un ekspertu viedoklis, zināšanas par vietējās ebreju kopienas vēsturi un ar to saistītām vietām Bauskā un tās apkārtnē. Atbildē uz jautājumu par vietām Bauskā, kas saistītas ar traģiskiem, drūmiem, tumšiem vēsturiskiem notikumiem, visi respondenti pieminēja ar ebreju mantojumu un holokaustu saistītās vietas. Visbiežāk minētas tiek “divas vietas mums ir” (I14) – Likvertenu / Likvertenes mežs / sils un memoriāls “Sinagogas dārzs” pilsētas centrālajā laukumā. Retāk

tika pieminēta ekspozīcijas daļa “Bauskas muzejā”, kur “viena vesela istaba par ebrejiem Bauskā” (I1). Respondenti ar plašākām zināšanām pieminēja arī citus objektus – “Laikraksta “Bauskas Dzīve” ēka Rīgas ielā 51” (I4) jeb bijušo “ambulanci, kur sterilizēja ebreju vīriešus” (I10, I6), piemiņas akmens “pāri Mēmeles tiltam, kur nošāva 10 cilvēkus” (I4), “Bauskas geto teritorija no Salātu ielas” (I4), “Vecpilsēta pati par sevi ar ebreju dzīvi un kopieni [..]” (I5). “Vecpilsētā pie mājām ir šīs melnās zīmes, par to, ka aizbrauca un neatgriezās. Tātad tās ir tās mājas, kur var redzēt, kur arī dzīvojuši ebreji un kuri ir...” (I15).

Intervijas atklāj, ka liela nozīme vēsturiskās atmiņas saglabāšanā un piemiņas kultūras veidošanā Bauskā ir bijusi memoriāla “Sinagogas dārzs” izveidei. “Tā vieta ir aktualizēta, un es domāju, ka vismaz vienai daļai iedzīvotāju pēkšņi kļuva skaidrs, ka tur bija sinagoga. Jo līdz tam [..], ka viņi vispār pat nenojauta, kas tas tāds par plankumu, kas tas tāds vispār ir.” (I17) Lai arī process ir bijis laikietilpīgs un sarežģīts, saistīts ir atšķirīgiem, pretrunīgiem un pat konfliktējošiem viedokļiem, kopumā šīs vietas izveide tiek vērtēta ļoti pozitīvi. “[..] ilgas pārrunas ar ebreju biedrību par piemiņas vietas izveidi [..]. Novadu neapmierināja viņu risinājums, viņus neapmierināja mūsu risinājums, bet beidzot ir nonākts pie kāda kopsaucēja un tā piemiņas vieta ir izveidota. [..] tur bija diezgan sarežģīta tā vienošanās. Tur jau aizgāja līdz sūdzībām no vienas puses, sūdzībām no otras puses, bet nu šobrīd ir mierīgi.” (I13) “Gala rezultāts – Sinagogas dārzs –, es uzskatu, ka veiksmīgi. Visi ir laimīgi tagad. [..] ir vienkārši skaisti.” (I11) Respondenti atzīmēja, ka ir svarīgi vietas, kas saistītas ar ebreju mantojumu un holokaustu, iezīmēt, izcelt vidē, lai arī ne vienmēr tas ir viegli izdarāms, jo vairs nav ticamu liecību, mantojums ir sliktā tehniskā stāvoklī, vide ir nesakopta vai pastāv dažādi viedokļi par to, vai un kā tas būtu darāms. “Pie Sinagogas dārza veidošanas teica “vispirms sakopiet to [Likvertenu memoriālu], kas jau tur ir, un tad veidojiet te jaunu Bauskā” (I6). “Mums ir ļoti daudz Bauskā ebreju īpašumi [..], ar ko mums ir ļoti lielas grūtības. [..] blakus piemiņas vietai ir vienam cilvēkam piederošs īpašums, kas šobrīd ir gandrīz graustu statusā. [..] Viņš atsakās kaut ko tur kaut nedaudz atjaunot, kaut nedaudz sakārtot tās mājas, lai arī tikai pret rātslaukumu un pret to pašu piemiņas vietu.” (I13)

Jau iepriekš minētie ar Sinagogas dārza piemiņas vietas veidošanu saistītie piemēri atklāj šī mantojuma sarežģīto raksturu. Tas atklājas arī daudzu respondentu viedoklī, ka paši un vietējā sabiedrība par ebreju mantojuma un holokausta vietām nelabprāt runā. “[..] šī tēma mums tāda vispār [..]. Šo tēmu necilā neviens.” (I7) “[..] vispār nu, tās lietas bija diezgan noklusētas” (I8). “Ir jomas, kuras es ne īpaši gribu cilāt un aiztikt. Tas, kas ir tāda pasaules sāpe, tas jebkurā vietā ir tā smagi un grūti uztverams.” (I10) Daži respondenti arī

atzīmēja to, ka joprojām pastāv atšķirīgs viedoklis vēsturisko notikumu interpretācijā. “Varbūt šis ir tas laiks, kad mēs varam sākt par to runāt, to pieminēkli atcerēties, bet nekādā gadījumā nevainot vienam otru par šiem traģiskajiem notikumiem.” (I14)

Savukārt uz jautājumu par to, vai ebreju mantojuma un holokausta tēma ir apspriesta šaurākā ģimenes vai draugu pulkā, apmēram puse norādīja, ka tēma ir apspriesta, īpaši agrāk, kad vēl dzīvi bija to laiku notikumu liecinieki. Atmiņu stāsti ietvēra gan ebreju kopienas vēsturisko lomu pilsētā (“Vismaz mana ģimene ir tāda, kas atzīst, ka uz ebrejiem šī pilsēta balstījās” (I14)), gan vēsturiski izveidojušos stereotipus (“Jau kopš bērnības runāts, un tas ir pietiekami daudz ar dažādiem mītiem apdvests par viņu tradīcijām utt.” (I6)), gan traģiskos holokausta notikumus (“Tas dramatiskākais un baismīgākais stāsts, ko es esmu dzirdējusi par šo te genocīdu, un kas te tika paveikts, to man izstāstīja mana drauga māte.” (I17)). Respondenti atzīmēja, ka, dzīvajām atmiņām izzūdot, vietējiem iedzīvotājiem, jo īpaši jaunajai paaudzei, šī tēma nav aktuāla un daudzas vietas tiek aizmirstas. “Ikdienas tēma tā noteikti nav. Aktuālāk [...] tas bija kādus 20 gadus atpakaļ, kad šādas tēmas ģimenes saiešanās skāra diezgan bieži, jo arī paši, galu galā, vecākie iedzīvotāji bija tie, kam bija jaunība uz 20. gadu beigām un 30. gadiem, kas atcerējās, kā te tas viss ir noticis un kā tas izskatījās.” (I10) “Tie cilvēki, kas to atceras vai ir pat redzējuši, ka tāds bija, ir ļoti seni vai pat miruši.” (I17)

Lai arī daži respondenti atzīmē, ka mūsdienās informācijas par ebreju kopienas vēsturi ir maz (I18), tomēr lielākā daļa min, ka interesentiem ir iespēja par ebreju kopienas vēsturi un holokaustu Bauskā iegūt informāciju gan pašvaldības tiešsaistes vietnē, gan meklējot “Google” meklētājā, Bauskas muzeja ekspozīcijā, grāmatā “Bauska – pilsēta, kurā satiekas” (piez. autori R. Ābelnieks un A. Urtāns), “pirms 10–20 gadiem laikraksta “Bauskas Dzīve” rakstos” (I10), pilsētas audiogidā. Atzīmēts tiek arī tas, ka muzeja ekspozīcija ir ne tikai novecojusi un mūsdienām neatbilstoša, bet arī no satura viedokļa tā ir “ļoti vāja” (I15), “mikroskopisks un varbūt ne pārāk izteiksmīgs ekspozīcijas fragments” (I17), kritiski tiek vērtēts informācijas patiesums vietnē “Vikipēdija”. Intervijās tika atzīmēts, ka nepieciešams par šīm traģiskajām pilsētas vēsturiskajām lappusēm runāt ar vietējiem skolēniem, jauniešiem un tajā nozīmīga loma ir skolas un muzeja sadarbībai.

Lielākā daļa respondentu atzīmēja, ka paši ne tikai zina pilsētas teritorijā esošās ebreju mantojuma vietas, bet ir apmeklējuši arī Likvertenu meža memoriālu, lai gan visbiežāk (izņemot vienu gadījumu) pamatmērķis meža apmeklējumam ir bijis “pastaigas ar suņiem”, “pārgājieni”, “slēpošanas trase” vai ogošana un sēņošana. Daži viedokļu līderi uzskatīja, ka Bauskā kopumā

vietējie iedzīvotāji maz interesējas par pilsētas vēsturi un daudzi nemaz nevar pateikt, kas Likvertenu mežā ir par memoriālu.

Kā vienu no problēmām respondenti atzīmēja ebreju mantojuma, tostarp Likvertenu memoriāla, Bauskas vecpilsētas un arī citu vietu saglabāšanu, sakopšanu un atjaunošanu, kā arī atbildīgos, kam tas būtu jādara. “Nav jau nemaz neviena, kas uzņemtos rūpi par to vietu [Likvertenu memoriālu]. [..] Attieksme bija, ka par to jā rūpējas ebreju kopienai, nevis vietējiem. Ļoti izteikti.” (I3) “Šobrīd visa tā mazpilsēta pamazām brūk kopā, nu žēl, jo tas ir tas Bauskas šarms, tas, kas tā pilsēta ir praktiski.” (I16)

Uz jautājumu par to, kā vietas ar ebreju mantojumu un holokaustu ietekmē viņu ikdienas dzīvi, dominēja atbildes, kas bija saistītas ar atmiņām par memoriāla “Sinagogas dārzs” veidošanu. Atklājās gan aspekti, kas bija saistīti ar diskusijām par piemiņas vietas idejām, vietas izvēli, gan politiskajām interesēm un iedzīvotāju attieksmi. “Par to Sinagogas dārza pirmo variantu. Iedomājieties, tāds te būtu, kā tāds... es neatceros vairs vai no betona, ne balts, ne melns, tādā ļoti drūmā krāsā, lai radītu, ka tā vieta ir nu ārprātīgi drūma. [..] Tajā brīdī mums likās, ko viņi vispār iedomājas. [..]” (I5) “Bet tā reakcija, kas bija, mani izbrīnīja. Kāpēc tik daudz negatīvisma, es tā īpaši nesapratu. Tad vēl var atzīt to, ka, pirms šo pieminekli uzstādīja, bija noteikti grupējumi, kas mēģināja šo vietu izmantot savās interesēs.” (I10) “Arī šobrīd varbūt tie ir dažādi viedokļi, vai tā ir īstā vieta, jo turpat tuvumā ir tas Rātslaukums un tā tālāk, tiek svinēti svētki Rātslaukumā. Vai tas ir labi, ka tā tad skumja vieta ir kopā ar tādu laikmetīgu [vidi?]? Bet katrā ziņā es personīgi neko sliktu nesaņaku, sava vieta ir piemiņas vietai, kur mēs atdodam cieņu, un padomājiet, ir sava vieta arī svētkiem, ko svinam.” (I2)

Vietējā sabiedrībā skaidri iezīmējas jautājums par līdzsvaru starp piemiņas un dzīves telpu, un pilsētvides attīstību: “Kāpēc Bauska ir jāuztaisa par kapsētu? Te jau tā ir grūti viņu attīstīt – to vecpilsētu.” (I5) “Tās idejas bija ļoti grandiozas, bet mēs to veidojām kaut kā vienkāršāk. Bet, manuprāt, ir ļoti labi. Kāpēc grandiozas idejas? Es domāju, ka pilsētvidē neiekļāvās.” (I3) “Šis ir tāds ļoti gan ar pietāti pret to, pret šo vietu, gan arī pret vecpilsētu.” (I15)

Ebreju mantojuma un holokausta vietas kā tūristu piesaistes

Bauskas viedokļu līderi gan vietējo, gan ārvalstu tūristu klātbūtni pilsētā ir pamanījuši, ir novērojuši, ka interesi, lai arī ne lielu, izraisa ebreju kopienas vēsture un ar to saistītie objekti: “Sinagogas dārza novietojums jau runā pats par sevi, piesaista uzmanību.” (I13) “Cilvēki tur [Sinagogas dārzā] apstājas, lasa, un viņi nāk uz šo vietu. [..] tas ir pamanāmi. [..] nepārprotami tūristus var pazīt, un var redzēt, vai viņi ir vietējie vai viņi ir no citurienes atbraukuši.”

(I17) Lai gan viedoklis par to, vai tūristu interese par ebreju mantojumu pieaug vai samazinās, ir atšķirīgs, tiek atzīmēts, ka interese ir un tūristi pārstāv dažādus segmentus. Ir etniskie ceļotāji no ASV, kuri meklē savas dzimtas saknes (I7; I16), ir ceļotāji ar padziļinātu interesi par vēsturi, kas ir ieinteresēti arī muzeja ekspozīcijā (I6), ka pēdējos gados ir vairāk individuālie ceļotāji, ka mazāk ir organizētās grupās, kas izraisa pilsētas ekskursiju pieprasījuma samazināšanos (I6).

Kopumā respondenti (13 no 18 aptaujātajiem) vērtē pozitīvi to, ka ebreju mantojuma un holokausta vietas apmeklē tūristi un ka tās iekļautas tūrisma informācijā. Lai gan tika uzsvērts, ka tā nav galvenā tūristu interese un ka ebreju mantojums, tostarp holokausta vietas, ir jāskata kopējā kultūrvēsturiskā mantojuma tūrisma kontekstā. “Tā ir vēstures sadaļa, tas ir mūsu kultūrvēstures mantojums, viņš ir pietiekami tāds bagāts ar stāstu. Es domāju, ka tam pilnīgi noteikti vajadzētu būt, jo [...] jo cilvēki, kas interesējas par kultūras tūrisma, ir cita rakstura, viņi ir turīgāki, un viņi ir arī tāds tūrists, kas ir patīkams [...] Un te jau ir brīnišķīgas lietas, kas tieši ar ebreju kultūru ir saistītas, kas patiesībā ir tādas unikālas, kas nemaz tik daudz nav saglabājušās, nu, vismaz Latvijā.” (I17). Vienlaikus tiek norādīts, ka “tas ir ļoti pozitīvi, ka mēs tās rādām [...], bet “nevajadzētu aizrauties” [...] Bauskā ir arī daudz kā cita, par ko mēs varētu runāt.” (I3) Respondentu atbildes atklāj arī to, ka dažkārt ar tūrisma tiek saprastas tikai tradicionālo (izklaides) tūristu aktivitātes, neattiecinot uz tiem kultūras vai mantojuma tūrisma izglītojošos aspektus. “Kaut kādā veidā jāsasaista vēsture ar to tūrisma.” (I4) “Es visu laiku mēģinu rast atbildi, domāju, cik... nevis ētiski, bet godīgi pret tiem cilvēkiem būtu, ka mēs veidojam šo melno tūrisma uz apmeklējumu līmeņa. Bet stāstīt par to vajag.” (I4)

Par tumšā holokausta mantojuma iekļaušanu tūrisma informācijā tiek norādīts uz atšķirīgajiem tūristu motīviem un no tiem izrietošajām atšķirīgajām informācijas vajadzībām. “Bauskas tūrisma ceļvedī jau ir šī informācija par ebreju Sinagogas dārzu. [...] man pietiek ar to. Un tas, ka cilvēki brauc un tas ir viņus personīgi skāris, tad viņi atradīs informāciju. Parastam tūristam – manas domas, ka nē, nevajag.” (I11) Daži Bauskas viedokļu līderi norādīja uz to, ka ar tūrisma palīdzību varētu runāt pa sarežģītā mantojuma tēmu arī vietējā auditorijā (I5, I14, I4). “Tas vēsturiskais jau ir, protams, sarežģīts, bet te jau mums tūrisms varētu būt tā joma, caur kuru varētu runāt.” (I14) Bet ir arī respondenti ar pretēju viedokli: “Vai mums vajag katru šādu traģēdiju nepārtraukti atrāžot? [...] galvenais jau būtu neaizmirst sabiedrībā, nevis visur censties salikt kaut kādus punktus, kas bieži vien sabiedrībā rada gluži pretēju noskaņojumu.” (I10)

Intervijas apstiprina, ka nepieciešams būtu iezīmēt vietas ne tikai ar piemiņas plāksnītēm vidē (I14), bet arī iekļaut ebreju mantojuma un holokausta

vietas tūrisma brošūrās un tematiskos maršrutos (I11, I14). Viens no respondentiem ar dziļām vēsturiskām zināšanām norādīja, ka Bauskas TIC un ebreju slepkavību vietās būtu jāizvieto arī karte “Ebreju vēstures piemiņas vietas” (I7), ka šīm vietām jākalpo ne tikai kā apskates vietai, bet arī izglītojošiem mērķiem (I10), atklājot traģiskos notikumus un to mērogu. Daži respondenti atzīmēja arī pilsētas muzeja nozīmīgo lomu vietējās sabiedrības un tūristu izglītošanā un informēšanā (I4, I7). Lielākā daļa respondentu norādīja, ka, no vienas puses, atbalsta informācijas iekļaušanu tūrisma informācijas avotos, bet bažas rada tas, ka piemiņas vietu nesakoptība un sliktais stāvoklis varētu radīt vilšanos pilsētas tūristiem (I11).

Vairāki respondenti atzīmēja, ka būtu jāizmanto digitālo tehnoloģiju piedāvātās iespējas (“Vairs pat nav nepieciešams attīstīt tūrisma infrastruktūru, bet piemiņas vietai ir jāpiesaista digitālais saturs.” (I16)). Informatīvie stendi, interaktīvas metodes, mobilās lietotnes, digitālās vizualizācijas, gaismas instalācijas, audiogidi, svītrkodi, informācija TIC, stāstu vakari vietējiem iedzīvotājiem, norādes uz piemiņas vietām – tie bija instrumenti, ko respondenti ieteica izmantot Bauskas ebreju mantojuma un holokausta vietu interpretācijas un komunikācijas mērķiem.

Respondenti uzsvēra arī stāstu un stāstnieku nozīmi (I1, I5, I7, I15, I17), gan komunicējot par traģiskajiem notikumiem (“[Likvertenu memoriālam] vajadzīgs tāds spēcīgs, korekts stāsts un cilvēki, kas šo stāstu spēj iznest” (I5), gan stāstot par ebreju kultūru un dzīvi Bauskā (“Vajag cilvēku dzīves stāstus.” (I1) “Jāsāk ar kultūru, stāstot par ebrejiem [..]” (I7)). “Ja stāstītu nevis par to, kā nomira, bet par to, kā dzīvoja” (I15). Pieminēts tiek arī tēmas sensitīvais raksturs un korektas interpretācijas nozīme: “Par piemiņas vietām un to traģisko ir jānāk stāstīt, [..] lai neaizvainotu un būtu pēc iespējas korektāk.” (I5)

Respondenti Bauskas vietējo iedzīvotāju attieksmi par holokausta piemiņas vietu izveidi, sakārtošanu un iesaisti tūrismā raksturoja no pilnīgas vienaldzības līdz noliegšanai vai pilnīgam atbalstam. “Sabiedrībā jau ir viena daļa, kuriem nav viedokļa vispār, tad ir viena daļa, kuriem ir pozitīvs viedoklis, bet viņi par to nerunā. Un tad ir tie negatīvie, kuri bļauj visskaļāk. Un tad viņi rada to sajūtu, ka viss ir slikti. Es pieļauju, ka tāda ir neliela cilvēku sajūta, bet viņi ir ļoti skaļi un ļoti pamanāmi. Bet es domāju, ka Bauskas sabiedrība ir ļoti pozitīva. Pozitīvais viedoklis – tie vienkārši klusē, diemžēl tā tas visbiežāk ir.” (I3)

Apkopojot Bauskas viedokļu līderu interviju rezultātus, izkristalizējās galvenie vietējās vides aspekti, kas ietekmē ebreju mantojuma un ar holokaustu saistīto vietu iesaisti tūrismā un ilgtspējīgu integrēšanu vietējā piemiņas kultūrā.

Pirmkārt, lai arī Bauska ir ar bagātu ebreju kopienas vēsturisko mantojumu, tas mūsdienās maz izpaužas pilsētas dzīvē, kultūrā, piemiņas kultūrā, jo nav “dzīvas” vietējās ebreju kopienas. Tajā pašā laikā ebreju mantinieki ir atguvuši daļu pilsētas centra ēku, no kurām liela daļa jau ilglaicīgi ir ļoti sliktā tehniskā stāvoklī, kas kavē pilsētas kultūrvēsturiskā centra attīstību, radot diskusijas vietējā sabiedrībā par šī mantojuma vērtību.

Otrkārt, līdzvara saglabāšana pilsētvidē starp dzīves un piemiņas telpu, kā arī pilsētvides attīstību. Vietējo iedzīvotāju nevēlēšanās pārvērst pilsētas centru par “kapsētu” vai piemiņas vietu, kas neveicina vietējās kopienas un pilsētas attīstību nākotnē. Ebreju masu slepkavību vieta Likvertenu mežā mūsdienās ir arī pilsētas rekreācijas zona, kas disonē ar piemiņas kultūru.

Treškārt, ebreju kopienas vēsture un holokausts vietējā sabiedrībā joprojām ir sarežģīta tēma, jo ir saglabājušies stereotipi par ebrejiem un viņu kultūru, atmiņas par vietējo ebreju iznīcināšanu un vietējo kolaboracionismu, kā arī padomju laika antisemitisms. Tāpēc vietējie baušķenieki par šo tēmu publiskajā telpā labprāt nerunā. Vietējā kopienā joprojām pastāv arī diskusija par to, kurš cietis vairāk (lielāks upuris) un kuri vēsturiskie notikumi ir nozīmīgāki.

Ceturtkārt, tradicionāli pilsēta ir fokusējusies uz nacionālo kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu un iesaisti tūrismā. Pieredzes un prasmes trūkums interpretēt un komunicēt par tumšo un sarežģīto mantojumu, kā arī bažas par vietējās sabiedrības reakciju un pastāvošā holokausta tēmas monopolizācija ir atturējusi tūrisma pārvaldītājus / attīstītājus ar holokaustu saistītās vietas iekļaut Bauskas kultūrvēsturiskajā tūrisma piedāvājumā.

Secinājumi

Šī pētījuma mērķis bija noskaidrot tūrismā iesaistīto pušu viedokli par ebreju mantojuma un holokausta vietu iesaisti tūrismā un ar to saistītos izaicinājumus, fokusējoties uz mantojuma un tūrisma ekspertu (dažādās Latvijas vietās) un Bauskas viedokļu līderu / ekspertu viedokli.

Lai arī atsevišķas ar holokaustu saistītas vietas ir iezīmētas pilsētvidē, ir zināmas vietējā sabiedrībā un iekļautas tūrisma informācijā un tās ir arī atsevišķu tūristu (grupu) intereses objekts, joprojām ir vietas, kas ir “paslēptas un aizmirstas” politiskās gribas trūkuma, iesaistīto pušu atšķirīgo viedokļu, objektu sliktā tehniskā stāvokļa, privātīpašuma tiesību un infrastruktūras trūkuma dēļ.

Bauskas gadījuma izpēte apstiprina, ka, lai nodrošinātu ilgtspējīgu teritorijas un tūrisma attīstību, un ebreju mantojuma saglabāšanu, nozīmīgs faktors ir līdzsvars starp mantojuma saglabāšanas, piemiņas kultūras stiprināšanas, publiskās dzīves telpas un vietas (pilsētas) un tūrisma attīstības mērķiem. Šāds līdzsvars ir panākams tikai ar visu dalībnieku / ieinteresēto pušu iesaisti un interešu respektēšanu. Tas apstiprina iesaistīto pušu iesaistes nozīmi ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanā un heterodoksās pieejas izmantošanu tumšā un sarežģītā mantojuma vietās.

Lai arī eksperti pozitīvi vērtē, ka ebreju mantojuma un holokausta vietas apmeklē tūristi, kritiski tiek vērtēta holokausta vietu integrēšana tūrismā, izmantojot tumšā tūrisma prizmu, kas bieži tiek asociēta ar ierindas tūristu izklaides motīviem atbilstošu produktu izveidi un ētiski apšaubāmu naudas pelnīšanu. Kultūrvēsturiskā mantojuma tūrisms, uzsverot tūrisma izglītojošo lomu un ietekmi uz atmiņu un piemiņas kultūru, tiek uzskatīts par atbilstošāko veidu ebreju mantojuma un holokausta iesaistē tūrismā. Šīs atziņas sakrīt ar Apvienotajā Karalistē veiktā pētījuma rezultātiem (Kennell, Powell, 2021).

Galvenie problēmjaudājumi, kas saistīti ar ebreju mantojuma un holokausta vietu iesaisti tūrismā, ir: nepietiekamās zināšanas tūrisma profesionāļiem par tumšā tūrisma specifiku; problēmas objektu atlasē, tūrisma veidu un produktu klasificēšanā un pozicionēšanā; vēstures, notikumu un vietu atšķirīgā interpretācija; salīdzinoši mazais tūrisma pieprasījums un atšķirīgie tūristu segmenti; problēmas ar finansējumu un atbildīgajiem vietu iekārtošanā un uzturēšanā; vietu nepietiekama sasaiste ar nācīgas atmiņas kultūru un izglītības politiku.

Lai nodrošinātu ilgtspējīgu tumšā un sarežģītā mantojuma iekļaušanu tūrismā, vietu pārvaldītājiem un tūrisma pārvaldības organizācijām ir ne tikai jāizprot vietējo iedzīvotāju attieksme un jāņem vērā šis viedoklis, bet arī jāinformē, jāizglīto par tūrisma, tai skaitā par tumšā tūrisma izglītojošo, atmiņas un piemiņas funkciju, kā arī jānodrošina informācijas pieejamība un sarežģītā mantojuma autentiskums un korekta interpretācija, izmantojot mūsdienīgas pieejas un instrumentus. Stāstu stāstīšana (“par dzīvi un dzīvajiem, ne tikai par nāvi”), virtuālās, papildinātās realitātes risinājumi, modernas un interaktīvas muzeju ekspozīcijas, tematiskie maršruti un gidu ekskursijas ir daži no risinājumiem, kas palīdzēs veidot tumšā mantojuma vietas par vietām, kur “publiskie un vietējie stāsti, un atmiņas satiekas un darbojas dialogā” (Stone, citēts no Hartmann et al. 2018: 282).

Pētījumā iegūtās atziņas jāizmanto, izstrādājot vadlīnijas tūrisma profesionāļiem, kā labāk strādāt ar sarežģītā mantojuma resursiem un objektiem,

kā tos integrēt tūrisma pakalpojumos, informācijā, kā par tiem komunicēt ar tūristiem un vietējiem iedzīvotājiem.

LITERATŪRA

- Assmann, A. (2010). The Holocaust – A Global Memory? Extensions and limits of a new memory community. In: A. Assmann, S. Conrad (eds). *Memory in a global age: Discourses, practices and trajectories*. Palgrave Macmillan Memory Studies. London: Palgrave Macmillan, pp. 97–117.
- Edwards, D., Griffin, T., Hayllar, B. (2008). Urban tourism research. Developing an agenda. *Annals of Tourism Research*, 35 (4), 1032–1052. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2008.09.002>
- Hartmann, R., Lennon, J., Reynolds, D. P., Rice, A., Rosenbaum, A. T., Stone, P. R. (2018). The history of dark tourism. *Journal of Tourism History*, 10 (3), 269–295. <https://doi.org/10.1080/1755182X.2018.1545394>
- Kennell, J., Powell, R. (2021). Dark tourism and world heritage sites: A Delphi study of stakeholder perceptions of the development of dark tourism products. *Journal of Heritage Tourism*, 16 (4), 367–381. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2020.1782924>
- Kim, S., Butler, G. (2015). Local community perspectives towards dark tourism development: The case of Snowtown, South Australia. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 13 (1), 78–89. <https://doi.org/10.1080/14766825.2014.918621>
- Li, Y., Lau, C., Su, P. (2020). Heritage tourism stakeholder conflict: A case of a World Heritage Site in China. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 18 (3), 267–287. <https://doi.org/10.1080/14766825.2020.1722141>
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
- Pearce, D. G. (1992). Tourist organizations. *Tourist organizations*. Harlow, Longman.
- RGLHM (2021). Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja dati.
- Romero-García, L. E., Aguilar-Gallegos, N., Morales-Matamoros, O., Badillo-Piña, Tejeida-Padilla, R. (2019). Urban tourism: a systems approach – state of the art. *Tourism Review*, 74 (3), 679–693. <https://doi.org/10.1108/TR-06-2018-0085>
- Seaton, T. (2009). Purposeful otherness: Approaches to the management of thanatourism. In: *The darker side of travel*. Channel View Publications, pp. 75–108.
- Stone, P. R. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 54 (2), 145–160.
- Timothy, D. J., Boyd, S. W. (2003). *Heritage tourism*. Pearson Education.
- Timothy, D. J. (2014). Contemporary cultural heritage and tourism: Development issues and emerging trends. *Public Archaeology*, 13 (1–3), 30–47. <https://doi.org/10.1179/1465518714Z.00000000052>
- Wells, J. C., Lixinski, L. (2016). Heritage values and legal rules: Identification and treatment of the historic environment via an adaptive regulatory framework

- (part 1). *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 6 (3), 345–364. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-11-2015-0045>
- Wells, J. C., Lixinski, L. (2017). Heritage values and legal rules: Identification and treatment of the historic environment via an adaptive regulatory framework (part 2). *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 7 (3), 345–363. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-07-2016-0044>

8 Latvijas iedzīvotāju attieksme pret holokausta vietu iekļaušanu tūrismā

Aija van der Steina, Maija Rozīte, Kaspars Strods

Ievads

Tumšā tūrisma kontekstā joprojām nepietiekami ir pētīts vietējās sabiedrības jeb vietējo iedzīvotāju vai kopienas viedoklis un attieksme (Kim, Butler, 2015; Light, 2017) pret tumšā mantojuma vietu iesaisti tūrismā, lai gan vietējie iedzīvotāji ir viena no galvenajām iesaistītajām pusēm, tāpat kā vietu vai objektu pārvaldītāji, šajās vietās cietušie, bojāgājušie, viņu piederīgie un tūristi (Seaton, 2009). Ar holokaustu saistītās vietas kā tumšākās no tumšā tūrisma vietām ir ļoti sensitīvas, tostarp tūrisma attīstības kontekstā. Tas skaidrojams, pirmkārt, ar to, ka var pastāvēt neviennozīmība un pretrunīgums to uztverē, interpretācijā un attieksmē pret tām dažādās sabiedrības grupās. Vieniem var būt svarīga šo notikumu un vietu publiska atzīšana, bet citiem – izdzēšana un aizmirstāna šķiet labākā pieeja, lai dzīvotu tālāk (Samuels, 2015). Otrkārt, šīs vietas visbiežāk ir veidotas ar mērķi pieminēt un izglītēt vietējo sabiedrību, bet ne kā tūrisma produkts (Stone, 2006), tāpēc tūristi šajās vietās vietējos iedzīvotājos var radīt ētiskas dabas jautājumus un dažādas reakcijas – no atbalsta līdz noliegumam. Arī sabiedrības negatīvā attieksme pret tādu tumšo tūrismu, kas fokusējas uz izklaides motīviem un tumšā tūrisma “gaišāko” spektru (Kennel, Powell, 2021), kā arī tūristu kā viendabīgas, nekritiskas masas uztvere (Reynolds, 2016) var radīt noliegumu pret tūristu parādīšanos vietās, kuras saistītas ar traģiskiem pagātnes notikumiem nācijas vēsturē.

Mūsdienās, kad holokausta atmiņa kļuvusi par Eiropas kopējo atmiņu (Assmann, 2010), kad Latvijā ebreju kopienas mantojums ir kļuvis par iekļaujošas nacionālās atmiņas sastāvdaļu, kad pieaug pieprasījums pēc kultūrvēsturiskā mantojuma un kultūras tūrisma (Timothy, 2014), gan vietējo, gan ārvalstu tūristu klātbūtne dažādās ar holokaustu saistītās vietās – muzejos, piemiņas memoriālos un arī vidē neiezīmētās vietās – ir pašsaprotama un nenovēršama. Ilgtspējīgai vietu attīstībai vitāli svarīga ir visu iesaistīto

interesešu respektēšana (Timothy, Boyd, 2003), tāpēc viens no tūrisma vietu pārvaldītāju uzdevumiem ir noskaidrot vietējo iedzīvotāju attieksmi pret tūrisma attīstību, arī pret tumšā tūrisma attīstību ar holokaustu saistītās vietās.

Jāņem vērā, ka daudzās Austrumeiropas un Centrāleiropas valstīs vietējo iedzīvotāju attieksmi, zināšanas un izpratni par traģiskajiem Otrā pasaules kara notikumiem ietekmējusi virkne 20. gadsimta sociālpolitisko norišu. Izņēmums nav arī Latvija. Raugoties no mūsdienu perspektīvas, šie vēstures notikumi ir atstājuši paliekošu iespaidu uz cilvēku kolektīvo atmiņu, jo nereti tā veidojas tieši uz kādas traumatiskās pieredzes pamata (Mujal-León, Langenbacher, 2015: 70). Latvijas gadījumā to ietekmēja abu totalitāro režīmu – Padomju Savienības un nacistiskās Vācijas – īstenotās represijas pret Latvijas teritorijā dzīvojošajiem iedzīvotājiem. Lai gan padomju režīms pilnīgi nenoliedza ebreju iznīcināšanu un upuru komemorāciju, tomēr ilgu laiku šo izpratni iespaidojusi padomju ideoloģija un totalitārā režīma īstenotā izslēdzošā atmiņu politika, kurā ebreju ciešanas un holokausta atcerēšanās galvenokārt bija pieņemama pašu ebreju kopienu un viņu tuvinieku vidū (Berzins, 2017: 128). Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas aktualizējās tā dēvētā konkurējošo atmiņu problemātika. Proti, latviešu ciešanas Otrā pasaules kara un padomju represiju laikā tika izceltas kā būtiskākā nācijas traģēdija, bet pārējās represijās cietušie, tostarp holokausta iznīcināto ebreju, atmiņas – ignorētas (Berzins, 2017: 128). Lai gan mūsdienās holokausts kļuvis par Latvijas sabiedrības kolektīvās atmiņas sastāvdaļu, tomēr iepriekšējās desmitgadēs uzkrātās problēmas līdz galam nav atrisinātas. Arī Latgalē, kur ebrejiem vēsturiski bijusi nozīmīga loma vairāku apdzīvoto vietu sociālajās sistēmās, atmiņas par holokausta nogalinātajiem joprojām ir īpaši sarežģītas, sāpīgas un arī grūti aizmirstamas (Berzins, 2017: 129). Tas izkristalizējas arī atsevišķu sabiedrības grupu pārstāvju viedokļos.

Latvijā daudzas holokausta vietas ir kļuvušas par tūristu interesešu objektiem, piemēram, 2019. gadā Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeju apmeklēja vairāk nekā 25 tūkstoši cilvēku, no kuriem apmēram 70 % bija no ārvalstīm (RGLHM, 2021). Ārvalstu tūristi dodas arī uz bijušo Rīgas geto teritoriju, Rumbulas un Biķernieku memoriālu, kā arī citām ar holokaustu saistītām vietām visā Latvijā. Līdz šim Latvijā vietējo iedzīvotāju attieksme tumšā tūrisma kontekstā nav pētīta, tāpēc šī pētījuma mērķis bija noskaidrot Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret tūrisma attīstību ar ebreju mantojumu un holokaustu saistītās vietās.

Šajā nodaļā ir atklāti gan reprezentatīvas Latvijas iedzīvotāju aptaujas, gan ar tūrisma attīstību saistītu ekspertu interviju un Rēzeknes iedzīvotāju interviju rezultāti par iedzīvotāju attieksmi pret šo vietu iesaisti tūrismā.

Vietējo iedzīvotāju attieksmes pētījumi tūrismā

Iedzīvotāju attieksmes pētījumi tūrisma literatūrā pēdējos 30 gados ir saistāmi ar tūrisma ietekmes izpēti, kur tūrisma ietekme tiek vērtēta no iedzīvotāju viedokļa. Ir pētīta gan vietējo iedzīvotāju attieksme pret tūrisma attīstību, gan viņu uztvere par tūrisma ietekmi (Almeida Garcia et al., 2015; Almeida-Garcia et al., 2016). Jau no pašiem pirmajiem attieksmes pētījumiem iedzīvotāju attieksmes vērtējumā tiek iekļauti visi galvenie tūrisma ietekmes aspektu vērtējumi – ekonomiskās ietekmes, sociokultūras un vides ietekmes aspekti, vērtējot tūrisma ietekmi kā iedzīvotāju uztverto ietekmi.

Kopš pirmajiem iedzīvotāju attieksmes pētījumiem ir secināts, ka tūrisma nozares attīstībai un uzņēmumu izdzīvošanai ir nepieciešama pozitīva vietējo iedzīvotāju attieksme pret tūrismu, ka ir nepieciešams monitorēt vietējo iedzīvotāju attieksmi pret tūrismu un to, vai tūrisma radītās problēmas tiek risinātas vietējās kopienas labā (Ross, 1992: 13). Šādi pētījumi ļauj plānotajiem un attīstītajiem identificēt problēmas, optimizēt ienākumus un minimizēt problēmas, nodrošināt panākumus nākotnē (Andriotis, Vaughan, 2003; Andriotis, 2005).

Pētnieki iedzīvotāju attieksmi pret tūrismu ir skaidrojuši, izmantojot dažādus attieksmi ietekmējošos faktoros. Konstantins Andriotis (*Konstantinos Andriotis*) un Deivids R. Vons (*David R. Vaughan*) (2003) iedzīvotāju attieksmi ietekmējošos faktoros ir iedalījuši trīs grupās: ārējie faktori (galamērķa tūrisma attīstības pakāpe vai stadija, tūristu tipi, sezonālitate), iekšējie faktori (dzīves vietas attālums no tūrisma zonas, iesaiste tūrismā, ekonomiskā atkarība / nodarbinātība tūrismā) un sociodemogrāfiskās pazīmes (dzimums, vecums, izglītība, ienākumi). Līdzīgus faktoros: ekonomikas un tūrisma attīstības līmenis, ekonomikas atkarība no tūrisma, sociodemogrāfiskās iezīmes, vietējo saskarsmes pakāpe ar tūristiem, atrašanās vieta attiecībā pret tūrisma piesaistēm, dzīves ilguma un pieķeršanās dzīves vietas tradicionālajai kultūrai izdala arī Neitans Urelī (*Natan Uriely*), Aviads A. Israelijs (*Aviad Israeli*), Arils Reičels (*Aril Reichel*) (2003), tiek ieteikts ņemt vērā arī tūristu tipu un sezonālitate (Vargas-Sánchez et al., 2009).

Ričs Herils (*Rich Harrill*) (2004) ir izdalījis četras faktoru grupas, kuras skaidro atšķirīgus vietējo iedzīvotāju viedokļus atkarībā no socioekonomiskiem (to skaitā sociodemogrāfiskiem) faktoriem, telpiskiem faktoriem, ekonomiskās atkarības, iedzīvotāju un pašvaldību tipoloģijas.

Vietējo iedzīvotāju attieksmes un tās atšķirību skaidrojumā dominē divas teorijas: sociālās apmaiņas (*Social Exchange Theory*) un sociālās reprezentācijas (*Social Representations Theory*) teorijas (Andriotis, Vaughan, 2003:

176). Sociālās apmaiņas teorija skaidro, ka iedzīvotāji vēlas nonākt saskarē ar tūristiem, ja var iegūt vairāk labumu, nekā ir izmaksas. Tie iedzīvotāji, kuri šajā apmaiņā iegūst – atbalsta tūrismu, bet tie, kuriem šī sociālā apmaiņa ir problemātiska, ir opozīcijā tūrisma attīstībai. Tā ir viena no biežāk izmantotajām teorijām (Vargas-Sánchez et al., 2011). Sociālās reprezentācijas teorija balstās uz to, ka sociālā reprezentācija var tikt definēta kā mīti, zināšanas, idejas un domas par sociālu objektu, arī par tūrismu. Reprezentācija ir mehānisms, kuru cilvēki lieto, lai mēģinātu izprast un izprastu objektus un notikumus sev apkārt, lai nepazīstamo pārvērstu pazīstamajā.

R. Herils (2004: 259) identificē trīs teorijas, kuras izmantotas iedzīvotāju attieksmes pētījumos pret tūrisma attīstību: pieķeršanās kopienai (*Community Attachment*), sociālās apmaiņas teorija (*Social Exchange Theory*) un augšanas mašīnas (*Growth Machine*) teorija. Pieķeršanās teorija skaidro iedzīvotāju attieksmi atkarībā no tā, cik cieši indivīds ir integrējies vietējā dzīvē un cik pieķēries tai. Augšanas mašīnas teorija balstās uz to, ka, tūrismam kļūstot par ekonomiskās attīstības virzītājspēku, nozares pārstāvji kļūst par tās aizstāvjiem, meklē sabiedrotos, veido frakcijas un koalīcijas vietējo vidū, lai atbalstītu vietas izaugsmi. Tiek izmantota arī saprātīgās rīcības teorija (*Theory of Reasoned Action*), kura skaidro, ka indivīds ir racionāls, kas izmanto visu pieejamo informāciju un apsver savas darbības iespējamās sekas, pirms pieņem konkrēto lēmumu (Dyer et al., 2007). Tāpat kā sociālās apmaiņas teorija, arī saprātīgās rīcības teorija apgalvo, ka iedzīvotāji atbalsta tūrisma attīstību tik ilgi, kamēr gaidāmie ieguvumi pārsniedz attīstības izmaksas. Tiek izmantots arī Ričarda Batlera (*Richard Butler*) 1980. gadā (Butler, 2006) izveidotais tūrisma vietas dzīves cikla modelis (*Tourism Area Life Cycle*), kurā skaidrots, ka iedzīvotāju attieksme pret tūrismu mainās atkarībā no tūrisma attīstības stadijas, tūristu skaita un tipa (Andriotis, Vaughan, 2003; Uriely et al., 2003; Harill, 2004; Vargas-Sánchez et al., 2015; Lundberg, 2015).

Pētnieki ir centušies atrast modeļus vai teorijas, kas palīdzētu vispārināt datus, bet iegūtie rezultāti ir pretrunīgi un tādējādi nav attiecināmi uz visiem galamērķiem (Almeida Garcia et al., 2015). Līdzšinējo pētījumu autori ir atzinuši, ka būtu vērtīgi analizēt iedzīvotāju attieksmi pēc kāda laika, veicot ilgtermiņa pētījumus (Stylidis et al., 2014), jo laika gaitā mainās gan tūrisma vieta, gan tūristi, tāpēc iedzīvotāju attieksme būtu jāanalizē periodiski (Huh, Vogt, 2008), lai iegūtu daudz plašāku skatījumu (Vargas-Sánchez et al., 2011).

Vietējo iedzīvotāju attieksmes pētījumi pret tumšo tūrismu ir aktivizējušies tikai pēdējā desmitgadē. Te var minēt Austrālijā veikto pētījumu Snovtaunas pilsētā pēc masu slepkavībām (Kim, Butler, 2015) vai Itālijā (Wright, 2014) un Ķīnā pēc zemestrīcēm (Chen et al., 2017; Wang, Luo, 2018;

Wang et al., 2019). Vietējiem iedzīvotājiem tika jautāts par to, kāda ir attieksme pret tumšā tūrisma jēdzienu un to, ka viņi kļūst par tūristu uzmanības priekšmetu, analizēts, kā sociālā vide ietekmē attieksmi pret tumšā tūrisma attīstību (Wright, 2014). Tajā pašā laikā ir jāatzīst, ka trūkst empīrisku pētījumu par vietējo iedzīvotāju izpratni un attieksmi pret tūrisma attīstību drūmākajās tumšā tūrisma vietās, tostarp ar holokaustu saistītās vietās.

Izmantotās metodes un dati

Šajā nodaļā ir izmantoti trīs plašāku pētījumu primārie dati. Pirmā, 2020. gadā veiktā kvalitatīvā pētījuma Latvijā rezultāti (sk. 7. nodaļā “Metodes un dati”) atspoguļo iesaistīto pušu viedokli par ebreju mantojuma un holokausta vietām, tūrisma attīstību, attieksmi, komunikāciju, sarežģījumiem, izaicinājumiem. Dati tika iegūti padziļinātu daļēji strukturētu interviju veidā. Izlasē iekļauto 13 ekspertu raksturojums ir atspoguļots 8.1. tabulā. Ekspertu pārstāvētās vietas ir – Rīga, Bauska, Liepāja, Rēzekne, Kārsava, Valdemārpils, Roja.

8.1. tabula. Ekspertu interviju respondentu raksturojums

Intervētā kods	Organizācija	Amats	Pieredze amatā (gados)
R1	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	9
R2	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	21
R3	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	4
R4	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	18
R5	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs	9
R6	Tūrisma informācijas centrs (TIC)	Vadītājs, gidi	...
R7	Pilsētas pašvaldība	Sabiedrisko attiecību speciālists	16
R8	Pilsētas pašvaldība	Tūrisma informācijas speciālists	5
R9	Pilsētas izpilddirekcija	Direktors	...
R10	Muzejs	Vēsturnieks	...
R11	Jaunas piemiņas vietas iniciators	Pētnieks	10
R12	Ebreju mantojuma fonds	Vadītājs	10
R13	Piemiņas vietu veidotājs	Arhitekts	34

8.2. tabula. Intervēto Rēzeknes iedzīvotāju sociāldemokrātiskais raksturojums

Intervējamā kods	Dzimums	Vecuma struktūra	Izglītība	Tautība
T1	Sieviete	61–75	Augstākā	poliete
T2	Sieviete	61–75	Augstākā	latviete
T3	Sieviete	30–45	Vidējā	krieviete
T4	Vīrietis	46–60	Vidējā speciālā	ukrainis / baltkrievs
T5	Sieviete	30–45	Vidējā profesionālā	krieviete
T6	Vīrietis	76–90	Vidējā tehniskā	krievs
T7	Sieviete	46–60	Augstākā	latviete
T8	Sieviete	61–75	Augstākā	latviete

Pirms intervijas tika saņemta rakstiska atļauja intervijas ierakstīšanai un analīzei, un anonimizētu datu publicēšanai pētniecības mērķiem.

Lai gūtu priekšstatu par vietējo iedzīvotāju zināšanām, viedokli un attieksmi pret holokausta piemiņas vietām citā Latvijas kultūrvēsturiskajā novadā – Latgalē, 2020. gada vasarā tika īstenots otrais kvalitatīvais pētījums reģiona otrajā lielākajā pilsētā Rēzeknē, kurā līdz Otrajam pasaules karam vēsturiski dzīvoja skaitliski liela ebreju kopiena. Rēzekne tika izvēlēta par šāda pētījuma vietu tāpēc, ka tur ir salīdzinoši liels holokausta piemiņas vietu skaits. Pēdējos gados ir īstenotas ar ebreju kultūrvēsturi saistītas kultūras un tūrisma aktivitātes (piemēram, Rēzeknes Zaļās sinagogas atvēršana, audio-gida “Ebreju Rēzekne” sagatavošana, zinātniski pētnieciskā krājuma “Ebreju Rēzekne” izdošana). Tajā ir arī salīdzinoši aktīva vietējā ebreju kopiena.

Pētījuma gaitā tika intervēti astoņi respondenti vecumā no 30 līdz 76 gadiem, kuri dzīvo konkrēto piemiņas vietu tuvumā vai arī ir tās apmeklējuši. Puse (4) no intervējamajiem ieguvusi augstāko, savukārt vēl četri – vidējo, vidējo tehnisko vai vidējo speciālo izglītību. Respondentu vidū bija sešas sievietes un divi vīrieši. Trīs intervējamie norādīja, ka ir latvieši, tikpat bija arī krievu, bet vēl pa vienam poļu un ukraiņu / baltkrievu tautību pārstāvjiem (sk. 8.2. tabulu). Lielākā daļa intervēto Rēzeknē dzīvo, sākot no diviem gadiem līdz pat visam mūžam, bet divi respondenti atzina, ka iepriekš šeit dzīvojuši arī viņu vecāki.

Trešajā pētījumā 2022. gadā tika veikta reprezentatīva Latvijas iedzīvotāju aptauja ($n = 1005$) un iegūti dati, kas papildus ebreju mantojuma un

holokausta vietu apmeklējumu dažādajiem aspektiem raksturo arī Latvijas iedzīvotāju zināšanas par ebreju mantojuma un holokausta vietām un attieksmi pret šo vietu iekļaušanu tūrismā. Aptaujas norise, izlases raksturlielumi ir raksturoti 6. nodaļas apakšnodaļā “Metodes un dati”. Datu interpretācija šajā nodaļā ietver aprakstošo statistiku un šķērsriezuma analīzi. Datu apstrādē tika izmantota datu apstrādes programma SPSS, bet datu vizualizēšanai “Excel” programma.

Vietējo iedzīvotāju attieksme pret holokausta vietu iekļaušanu tūrismā: ekspertu viedoklis

Kvalitatīvā pētījuma ietvaros ekspertiem tika vaicāts, vai viņi zina, ko vietējie iedzīvotāji domā par šo vietu iekļaušanu tūrisma maršrutos. Apkopojot intervijās sniegtās atbildes, atklājās, ka vietējo cilvēku attieksme ir neitrāla, ka noliedzoša tā noteikti nebūtu. Kā atbildēja respondents R3: “Vietējo attieksme ir kā pret svešo un maz zināmo, bet bez agresijas. Maz cilvēku kaut ko par šo tēmu zina – “mēs nezīnām – mēs nelienam”. Cilvēki cenšas aizmirst sliktu” vai R7: “Tas bija sen, un cilvēki šajos jautājumos nevēlas iedziļināties. Domāju, ka absolūti lielākajai daļai iedzīvotāju tas ir absolūti vienalga, jo tas viņus neskar.” Reizēm novērota arī atšķirīga attieksme, vietējo iedzīvotāju neizpratne par to, kāpēc tiek vākta informācija tieši par ebrejiem, kāpēc izveidota īpaša internetvietne tieši viņiem. Ka tuvu nāves vietai ir vietējo dārziņi, atpūtas vieta un ka viņiem droši vien tas morāli un psiholoģiski traucē, ka tur “blakus notika ne visai tādas patīkamas lietas” (R2). Mēģinājām arī uzzināt, vai gadu gaitā ir novērota vietējo iedzīvotāju attieksmes maiņa. Šajā jautājumā respondentu domas dalījās, jo tās ir dažādas vietas ar dažādām problēmām. Vieni atzina, ka attieksme nav mainījusies, ka aizvien mazāk kļūst cilvēku, kuri to ir piedzīvojuši (R1), vai ka pēdējos četrus gadus interese ir apsīkusi (R5), turpretim viens respondents (R2) teica, ka pēdējos divos gados interese ir pieaugusi. Interesantu attieksmes maiņu raksturoja R10 – “Kad es sāku šo tēmu pētīt, bija reizes, ka teica – man jau noteikti maksā, ka esmu pēr-kams... Tā attieksme sākotnēji bija diezgan noraidoša. Bet, kad to memoriālu uzbūvēja, tad var redzēt, ka tā interese tiem vietējiem ir. Un tagad vairs nav tik klaji noliedzoša.”

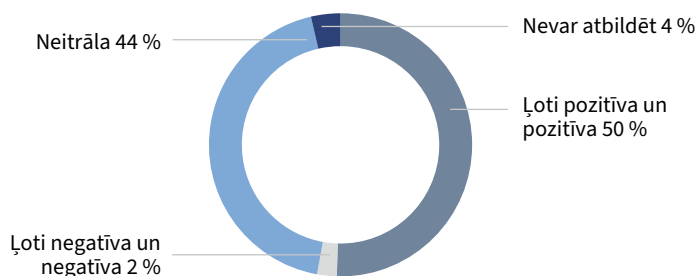
Iedzīvotāju attieksme pret tūrismu ar holokaustu saistītās vietās: Latvijas iedzīvotāju aptauja

Lai noskaidrotu Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret tūrismu ar holokaustu saistītās vietās, tiešsaistes aptaujas dalībniekiem tika uzdoti divi jautājumi. Pirmkārt, kāda ir attieksme pret to, ka holokausta vietas apmeklē tūristi, bet, otrkārt, vai viņi atbalsta, ka šīs vietas tiek iekļautas tūristiem adresētajā informācijā – interneta vietnēs, brošūrās u. c.

Puse (50 %) aptaujas dalībnieku atzina, ka atbalsta to, ka tūristi apmeklē ar holokaustu saistītās vietas, tikai 2 % norādīja, ka to neatbalsta, bet 44 % sacīja, ka viņu attieksme ir neitrāla (8.1. attēls).

Līdzīgi kā citos iedzīvotāju attieksmes pētījumos, tika analizētas arī attieksmes atšķirības (statistiski nozīmīgas atšķirības tika novērotas pie p vērtības $< 0,5$) pēc sociodemogrāfiskiem, telpiskiem faktoriem un iedzīvotāju tipoloģijas – pēc vecuma, tautības (latvieši, citas), dzīvesvietas (Rīga, citas pilsētas, lauku teritorijas), attāluma no dzīvesvietas līdz kādai ar holokaustu saistītai vietai (līdz 10 km, vairāk nekā 10 km), zināšanām par ebreju mantojumu un holokaustu Latvijā (ir zināšanas, nav zināšanu), ģimenes stāstiem par holokaustu.

Tūristu apmeklējumu ebreju mantojuma un holokausta vietās vairāk atbalstīja (tika novērotas statistiski nozīmīgas atšķirības) pilsētās dzīvojošie iedzīvotāji, nelatvieši un iedzīvotāji ar zināšanām par ebreju un holokausta mantojumu. Jāatzīmē, ka 56 % respondentu zināja kādu vietu vai objektu, kas saistīts ar Latvijas ebreju kopienas vēsturi, bet viena trešdaļa iedzīvotāju šādas vietas nezināja. 37,7 % respondentu atzīmēja, ka šāda vieta vai objekts no dzīvesvietas atrodas līdz 10 km attālumā, bet 16,8 % – vairāk nekā 10 km attālumā.

8.1. attēls. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret to, ka tūristi apmeklē vietas, kas saistītas ar ebreju mantojumu un holokaustu (2022. gada Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, $n = 1005$)

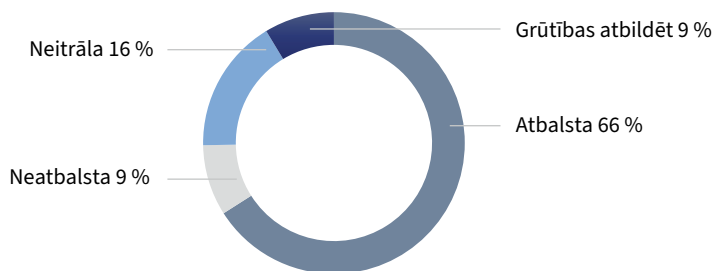
Tikai 32 % Latvijas iedzīvotāju savā ģimenē vai radu lokā bija pieredzējuši sarunas vai atmiņu stāstus par holokausta notikumiem Latvijā, bet 68 % šādas pieredzes nebija.

Tikai 2 % no Latvijas iedzīvotājiem neatbalstīja to, ka holokausta vietas apmeklē tūristi. Nedaudz lielāks šādu atbilžu īpatsvars bija novērojams latviešu, laukos dzīvojošo vidū, kā arī to respondentu vidū, kuri bija pieredzējuši atmiņu stāstus un dzīvoja tuvāk (līdz 10 km) kādai ar holokaustu saistītai vietai.

Augsts ir neitrālas attieksmes respondentu īpatsvars (44 %), kas sakrīt ar ekspertu intervijās pausto, ka attieksme noteikti nav negatīva, bet drīzāk neitrāla. Šī pētījuma ietvaros precīzi nav iespējams norādīt iemeslu šādai neitrālai attieksmei, bet statistiski nozīmīgas atšķirības pastāv īpatsvarā pēc tautības, dzīvesvietas un iedzīvotāju zināšanām par holokausta vietām Latvijā. Tas nozīmē, ka latvieši, lauku teritorijās dzīvojošie un iedzīvotāji bez zināšanām par holokausta vietām procentuāli vairāk ir ar neitrālu nostāju. Netika novērotas atšķirības attieksmē pēc vecuma.

Aptaujas dalībniekiem tika arī uzdots jautājums par attieksmi pret to, ka tūristu informācijā tiek iekļautas vietas, kas saistītas ar Latvijas ebreju mantojumu un holokaustu. 66 % respondentu atbalstīja šīs informācijas iekļaušanu tūristiem paredzētajos informācijas avotos, bet 9 % neatbalstīja. Neitrāla attieksme šajā jautājumā bija ievērojami zemāka (tikai 16 % respondentu) (8.2. attēls), salīdzinot ar atbildēm uz jautājumu par attieksmi pret tūristiem holokausta vietās.

Lielāks atbalstošo iedzīvotāju īpatsvars bija novērojams (novērotas statistiskās atšķirības starp grupām) starp nelatviešiem, pilsētniekiem, iedzīvotājiem ar zināšanām par holokaustu un tiem iedzīvotājiem, kuri dzīvo tālāk

8.2. attēls. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret to, ka tūristu informācijā tiek iekļautas vietas vai objekti, kas saistīti ar ebreju mantojumu un holokaustu (2022. gada Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati, $n = 1005$)

(vairāk nekā 10 km) no holokausta vietām. Savukārt neatbalstošo iedzīvotāju vidū lielāks īpatsvars bija latviešiem, tuvu holokausta vietai dzīvojošiem, laukos dzīvojošiem, bez zināšanām par ebreju un holokausta mantojumu un iedzīvotājiem ar ģimenes stāstiem par traģiskajiem holokausta notikumiem.

Jāatzīmē, ka pilsētnieki ir pozitīvāk noskaņoti tūristu apmeklējumiem, bet negatīvāki pret informācijas par ebreju un holokausta mantojumu iekļaušanai tūristiem paredzētajos informācijas avotos.

Holokausta piemiņas vietas Rēzeknē: vietējo iedzīvotāju skatījums

Ebreju kopienas izveide Rēzeknē saistās ar 18. gadsimta pēdējo ceturksni. Turpmākajos gadsimtos viņu skaits strauji pieauga un 1897. gadā sasniedza 6478 cilvēkus jeb 60 % no iedzīvotāju kopskaita (Melers, 2013: 260). Pakāpeniski ebreji kļuva par neatņemamu vietējās kopienas un Latgales reģiona sastāvdaļu, ieņemot svarīgus amatus pilsētas pārvaldē, izglītības, medicīnas u. c. jomās. 20. gadsimta pirmajā pusē ebreju skaits samazinājās, tomēr joprojām viņi veidoja ievērojamu pilsētnieku daļu. Pēdējie tautskaites dati 1935. gadā uzrādīja, ka Rēzeknē dzīvoja 3342 ebreji jeb 25,43 % no iedzīvotāju kopskaita (Salnītis, 1936: 297). 1941. gada 3. jūlijā pilsētā ienāca nacistiskās Vācijas karaspēka vienības. Nākamajos mēnešos šī lielā sabiedrības daļa tika gandrīz pilnīgi iznīcināta holokausta laikā.

Pēc kara gados Rēzeknē atgriezās vairāki desmiti neilgi pirms nacistu ienākšanas pilsētā aizbraukušie ebreji, kuri laika gaitā pilsētā atjaunoja arī vietējās kopienas darbību (Barkane-Vincāne, 2021: 135). Par traģiskajiem holokausta notikumiem pilsētā un tās tuvākajā apkārtnē liecina vairākas izveidotās piemiņas vietas. Starp tiem ir divi pieminekļi vietējā ebreju kapsētā. Viens no tiem atrodas netālu no ieejas kapsētas jaunajā daļā (izveidots 20. gadsimta 80. gados, atjaunots 1990. gadā), otrs – masu iznīcināšanas vietā pie kapsētas robežas (uzstādīts 20. gadsimta 40. gadu otrajā pusē) (Strods, 2021: 139–140). 2006. gadā Rēzeknē Dzirnau un Krasta ielas stūrī netālu no Leščinska dzirnavām atklāts piemineklis nogalinātajiem ebrejiem (Melers, 2013: 264–265). Vēl vienu ar holokaustu saistītu pieminekli izveidoja 1974. gadā Vipingas mežā, bet pēc 15 gadiem šajā pašā vietā uzstādīja jaunu pieminekli, kuru atjaunoja 2000. gadā. Tas veltīts nogalinātajiem ebrejiem, padomju karagūstekņiem, politieslodzītajiem u. c. (Strods, 2021: 140). Laika gaitā holokausts un tā upuru piemiņai veltītie pieminekļi ir kļuvuši par būtisku pilsētas vēstures daļu.

Vietējo iedzīvotāju intervijas liecināja, ka respondenti ir informēti par to, ka Rēzeknē atrodas vairākas ar holokaustu saistītas piemiņas vietas. Tika pieminēti pieminekļi Rēzeknes ebreju kapsētā, piemineklis Vipingas mežā, Leščinska dārzs, Rēzeknes Zaļā sinagoga un atsevišķos gadījumos arī Ančupānu memoriāls (T1, T3, T5, T8). Daži respondenti nevarēja nosaukt, kam īsti veltīta piemiņas vieta Vipingā. Figurēja pat atbildes: “Veltīts Otrā pasaules kara upuriem” (T4) un “par godu padomju karavīriem” (T6). Tamlīdzīgi pieņēmumi varētu būt saistīti ar konkrētā pieminekļa “vēsturisko komplicētību”, jo ir ziņas, ka šajā vietā apbedīti gan ebreji (arī padomju aktivisti), gan padomju karagūstekņi u. c. (Strods, 2021: 140). Citkārt intervējamie atzīst, ka informācija nākusi no tuviniekiem, piemēram, vecmammās, “tomēr slikti atceros, kas stāstīts” (T3). Bez jau iepriekš minētajiem objektiem vairāki intervētie nosauca arī citas sarežģītā pagātnes mantojuma vietas – Rēzeknes tirgus laukumu⁶⁹, padomju karagūstekņu nometnes vietu Ziemeļu rajonā, pieminekli tā sauktajiem Rēzeknes atbrīvotājiem⁷⁰ (T3, T5, T6). Jāatzīmē, ka divi krieviski runājoši iedzīvotāji piebilda, ka apmeklējuši tā sauktās Uzvaras dienas pasākumus pie tā dēvētā pieminekļa Rēzeknes atbrīvotājiem (pazīstams arī kā Aļoša) (T3, T6). Šajā gadījumā tas norāda uz atšķirībām lokālās piemiņas un atmiņas kultūrā, kam par imeslu kalpo gan dažādā vēsturiskās un kultūras atmiņas pieredze, gan ikdienas dzīves un informatīvā telpa u. c. aspekti.

Vairāki intervētie atzina, ka ir runājuši par traģiskajiem pagātnes notikumiem gan ar tuviniekiem, gan kaimiņiem (T1, T3, T5, T6). Padomju gados holokausta jautājums netika plaši atspoguļots, un uz šīs tēmas “noklusēšanu” norāda arī viena no intervējamajām: “Tas ir skaidrs, ka viņi nevis vienkārši aizbrauca, bet ar viņiem kaut kas notika, bet, kad es augu, par to principā netika runāts. Principā tikai šajā pēc atmodas laikā šis holokausta jautājums tika stāstīts un parādīts, un tas ir baisi.” (T7)

Respondenti ir informēti, ka konkrētajās vietās notiek piemiņas pasākumi, bet personīgi tos neapmeklē (T1, T3, T5, T6, T8). Dažos gadījumos novēro, ka piemiņas dienās tiek nolikti “ziedi un sveces” (T3) un “aicināti cilvēki, kas glābuši un kaut kā saistīti” (T1), savukārt citi novērojuši, ka, piemēram, Vipingā ziedus liek regulāri (T4). Izskanēja arī viedoklis, ka šie pasākumi ir ebreju iekšējā lieta: “Ar pasākumiem nav bijis saskares, tā nav mana darīšana, un es tur neeju” (T7).

Vairāki intervētie sacīja, ka nezina, kur meklēt informāciju par šīm vietām (T1, T5, T6, T7). Vienlaikus novērojams, ka šajā jautājumā ir pievērsta

69 Šajā vietā 1942. gada 4. janvārī publiski nogalināja 30 Audriņu ciema vīriešus (Neiburgs, 2014: 134).

70 Piemineklis demontēts 2022. gada 9. novembrī.

8.3. attēls.
Holokausta
piemineklis
Rēzeknes ebreju
kapsētā. (Foto:
Kaspars Strods)

uzmanība informācijai avīzēs (T6). Izskanēja arī pieņēmums, ka tā meklējama interneta vidē, “jo tur visu var atrast” (T3). Vērigākie pilsētnieki atzīst, ka ne vienmēr pievērš uzmanību ziņām par holokausta pieminekļiem, tomēr līdz ar Rēzeknes Zaļās sinagogas atjaunošanu arī informācijas aprīte ir uzlabojusies: “Teiksim, tajos pēdējos ceļvežos es esmu ievērojusi, ka jau ir iekļauti” (T8). Intervētie atzīst, ka vēlētos uzzināt vairāk ne tikai par holokaustu, bet arī par ebreju vēsturi kopumā: “Jo man liekas, ka tie bija bagātākie Rēzeknes cilvēki, cilvēki, kuri lielā mērā uzbūvēja Rēzekni, nu ne tikai Rēzekni. Es domāju, ka tur ir daudz izcili prāti, kas šajos kapos apglabāti. Būtu svarīgi uzzināt gan par šiem cilvēkiem, gan par šīm kapu tradīcijām, kas latviešiem ir svarīga tēma.” (T7)

Vērojams, ka iedzīvotāji, kuri dzīvo piemiņas vietu tuvumā, to ir apmeklējuši. Par Vipingas mežā un Leščinska dārzā izveidotajām piemiņas vietām respondenti norāda, ka gan viņi paši, gan arī citi cilvēki (arī bērni) tās apmeklē regulāri (T4, T5, T6). Tas saistāms ar apstākli, ka šie objekti izvietoti publiskās vietās, jo pirmais atrodas parka teritorijā, savukārt otrs – blakus Rēzeknes upei izveidotajai promenādei. To, ka šādas vietas apmeklē arī aktīvās atpūtas cienītāji, apstiprina viena respondenta sacītais: “Jā, staigā citi cilvēki. Nu, tie ar kokiem” [nūjotāji – aut. piezīme] (T6). Daļa apmeklētāju nāk atceres dienās, kuras saistās ar Otrā pasaules kara beigām: “Nāk vairāk uz tām piemiņas dienām, 9. maiju” (T4). Šajās dienās ierodas arī pašvaldības pārstāvji: “Piemiņas dienās vietu apmeklē deputāti, pilsētas mērs [A. Bartaševičs – aut. piezīme], dažādu organizāciju pārstāvji” (T4).

Pretēja situācija vērojama par Rēzeknes ebreju kapsētu. To raksturo fakts, ka kapsēta “[.] pamatā nav vieta, kuru ikdienā apmeklē” (T7). Ar dažiem izņēmumiem: “Savulaik gāju pastaigāties ar suni un vedu viesus, kuriem tā vieta interesējusi” (T1). Tie, kuri bijuši kapsētā, atzina, ka tajā citus apmeklētājus nav satikuši (T1, T7), tomēr piebilda: “[.] “redzu, ka deg sveces, svaigi ziedi, tas nozīmē, ka cilvēki nāk” (T7). Vietējie novērojuši, ka šīs vietas pamatā apmeklē radnieki (galvenokārt cilvēki gados), kā arī vienkārši līdzjūtīgie. Turklāt tas notiek kādā no piemiņas (nošaušanas) gadadienām (T3). Nereti ar holokaustu un vispār ebreju kultūru saistīto vietu apmeklējums drīzāk vērtējama kā individuāla iniciatīva: “Esmu arī kolēģus aizvedusi. Savus draugus aizvedusi, mēs tur esam izstaigājuši. Nu, tas nenotiek bieži. Reizēm ar suni aizeju, bet mēs neejam cauri visiem kapiem. Nu kapi ir kapi, tie nav tāda pastaigu vieta. Jā, es eju garām, bet es neeju iekšā tik bieži” (T7); “Piemēram, mūsu kolēģe Silvija pie savas draudzenes Rašelas. Arī kolēģus aicināja. Pārsvārā ir tā” (T8).

Runājot par izmaiņām attiecīgajās piemiņas vietās, daudzi intervētie saskatījuši pozitīvas izmaiņas: “Visas piemiņas vietas tiek sakoptas” (T3); “Kapi tiek apkopti, regulāri pļauta zāle” (T1); “Regulāri kopj, redzēju vainagus” (T5). Arī agrāk nesakārtotās vietas [Vipingas meža teritorija – aut. piezīme] ir mainījušās: “Agrāk bija aizaudzis, bet tagad iztīrīts, puķītes. Tagad izveidots parks.” (T6); “Man liekas ka viņi tā kā kaut ko ir darijuši, jo žogs tā kā bišku atjaunots, koki izzāgēti vecie, bet, godīgi sakot, es tagad pēdējā laikā neesmu gājusi iekšā. Nav tā, ka viņš tur aizaug un nekas tur nenotiek, kaut kas tur notiek” (T7). Pēc pašvaldības pārstāves Marinas Sokolovas sacītā, piemiņas

8.4. attēls.
Holokausta
piemineklis Vipingas
mežā. (Foto: Kaspars
Strods)

vietas tiek regulāri sakoptas (tīrītas, izplautas teritorijas u. c.) un nepieciešamības gadījumā notiek arī pašu pieminekļu atjaunošana (T9).

Respondentu vidū prevalē viedoklis, ka ir būtiski neaizmirst šīs vietas: “Ir svarīgi neaizmirst par notikušo un to atcerēties, jo tā bija traģēdija” (T3); “Tādas vietas ir vajadzīgas” (T8).

Nereti tika norādīts uz jaunās paaudzes izglītošanas nepieciešamību: “Piemīņa ir jāsaglabā. Jaunā paaudze nezina” (T6); “[..] bērni, garām ejot, viņi izlasa un sāk interesēties, tad tu viņiem sāk stāstīt, kas tur, kam par godu bijis, tāpēc, ka bērni arī ir jāinformē” (T4). Tāpat tika akcentēts, ka “vajadzētu darīt vairāk, lai veicinātu šīs vietas atpazīstamību, jo tā ir atmiņa, lai nekas tāds vairs neatkārtotos” (T5). Reizēm viedokļi pauda pat atklātu sajūsmu un apbrīnu par ebrejiem un viņu spējām saglabāt savu pagātnes mantojumu: “Ko es varu domāt? Cepuri nost ebrejiem, ka tur godā un rūpējas par to” (T1).

Par tūristu (tostarp ārvalstu) interesi intervējamo viedokļi dalās: “Pozitīvi, ka to apmeklē tūristi, jo vajag par to zināt” (T3) vai “Ļoti pozitīvi, ka apmeklē ārzemju tūristi, viņu tautai tas ir ļoti svarīgi” (T1). Citi rēzeknieši tūristu interesi par šiem pieminekļiem nav novērojuši: “Patiesībā tūristus es neesmu redzējusi, varbūt tāpēc, ka tas nav centrs, nav īpaši nekādi tūrisma objekti blakus” (T4). Kā viens no populārākajiem holokausta piemiņas objektiem tika minēts Ančupānu memoriāls⁷¹: “Tūristus redzējis neesmu. Varbūt brauc uz Ančupāniem. To vietu apmeklē, esmu tur redzējis autobusus.” (T5)

Intervējamo vidū nebija vienprātības par piemiņas vietu atpazīstamības veicināšanu: “Nezina, vai vajadzētu rakstīt un publicēt vairāk par šīm piemiņas vietām, jo par viņām jau tā raksta avīzēs, bet vienmēr var kaut ko vairāk.” (T1)

Citi rēzeknieši uzsvēra, ka tas noteikti būtu nepieciešams: “Vajadzētu darīt vairāk, lai veicinātu šīs vietas atpazīstamību, jo tā ir atmiņa, lai nekas tāds vairs neatkārtotos.” (T5) Vēl citi akcentēja, ka šajā jomā jau daudz kas ir sekmīgi paveikts: “Pēdējā laikā man liekas, ka jau ir diezgan atpazīstams. Tie vācieši, kas strādāja. Viss iepriekš nosauktais liek aizdomāties, tas impulss, ka gribētos kaut ko vairāk uzzināt. Katrā gadījumā nepamet vienaldzīgu.” (T8) Pastāv arī viedoklis, ka tam jāpieiet ar īpašu rūpību: “Ja tas nekādā ziņā neaizskar šo cilvēku mieru, ja viņu paši šie pēcnācēji piekrīt, tad es domāju, ka jā, vajadzētu. Tas jau tāds ļoti jūtīgs temats. Es domāju, ka, ja ebreji paši labprāt to atļauj, par to stāsta, tad būtu ļoti labi to uzzināt, bet tas tiešām ir viņu jautājums, man liekas, ka mums jābūt tolerantiem un iecietīgiem.” (T7) Respondente uzskata: “Bet, man liekas, ka kapi vai kāds vizuāls, uzskates materiāls,

71 Plašāk sk.: Strods, K. (2018). Piemiņai un propagandai. *LA.LV*. <https://www.la.lv/pieminai-un-propagandai>

8.5. attēls.
Piemineklis pie
Leščinska dārza.
(Foto: Kaspars
Strods)

teiksim, kur šie uzvārdi parādās tajās grāmatās un rakstos, tad viņi visi tur ir. Būtu labs materiāls, kā to redzēt. Mēs ar jaunāko dēlu aizgājām, viņu interesē. Kaut vai to rakstu valodu, kuru daudzi nav redzējuši, tie burti, tās zīmes, tās zvaigznes, tas viss ir neparasts un interesants.” (T7)

Nevienam respondentam nebija negatīvas nostājas pret holokausta pieminekļiem, bet, kā izteicās viena intervējamā: “[..] Nu, vispār cilvēki ir dažādi. Esmu dzirdējusi gan labvēlīgas, pozitīvas, gan noraidošākas, vienaldzīgās attieksmes.” (T8)

Secinājumi

Pētījuma mērķis bija noskaidrot, kāda ir vietējo Latvijas iedzīvotāju attieksme pret tūrismu un tūristiem ebreju mantojuma un holokausta vietās. Apzinoties tumšā mantojuma sarežģīto raksturu un dažādu grupu iespējamo atšķirīgo viedokli par šīm vietām un vēsturiskajiem notikumiem tajās, vietējo iedzīvotāju viedoklis gan mikro, gan makro līmenī ir ļoti svarīgs, lai nodrošinātu ilgtspējīgu šo vietu un galamērķu attīstību, lai izvairītos no potenciāliem konfliktiem starp vietējiem iedzīvotājiem un vietu apmeklētājiem.

Pētījuma rezultāti atklāj, ka Latvijas mērogā lielākās daļas iedzīvotāju attieksme pret ebreju mantojuma un ar holokaustu saistītu vietu iekļaušanu

tūrisma informācijā kopumā ir pozitīva. Mazāks īpatsvars pozitīvi noskaņoto ir lauku iedzīvotāju, tuvāk holokausta vietām dzīvojošo un to iedzīvotāju vidū, kuri piedzīvojuši atmiņu stāstus ģimenē. Pusei valsts iedzīvotāju ir pozitīva attieksme pret to, ka ebreju mantojuma un holokausta vietas Latvijā apmeklē tūristi, bet otrai pusei attieksme ir drīzāk neitrāla nekā negatīva. Lielāks atbalstītāju īpatsvars bija starp pilsētās dzīvojošiem iedzīvotājiem, nelatviešiem un tiem, kas zināja kādu ar ebreju mantojumu un holokaustu saistītu vietu. Dziļāks pētījums būtu nepieciešams, lai izskaidrotu augsto (44 %) neitrālas attieksmes īpatsvaru. Daļēji tas ir skaidrojams ar dzīvo atmiņu par traģiskajiem Otrā pasaules kara notikumiem izzušanu sabiedrībā, konkurējošiem upura naratīviem sabiedrībā, zināšanu trūkumu, nevēlēšanos atcerēties vai saskarties ar traģiskās pagātnes liecībām, vispārējo atturību pret “svešo”, piemēram, tūristiem, kā arī ar sociāli pieņemamāku atbildes izvēli negatīvas attieksmes gadījumā. Vairāk iedzīvotāju ar neitrālu attieksmi bija latviešu, lauku teritorijās dzīvojošo un to iedzīvotāju vidū, kuri nevarēja nosaukt nevienu ar ebreju mantojumu un holokaustu saistītu vietu.

Pilsētnieki vairāk nekā reģionos dzīvojošie ir ar pozitīvāku attieksmi pret tūristu apmeklējumiem ebreju mantojuma un holokausta vietās, bet mazāk atbalstoši informācijas par ebreju un holokausta mantojumu iekļaušanai tūristu informācijā. Šajā pētījumā nevaram precīzi skaidrot šādu rezultātu, bet iespējams, ka tas varētu tikt skaidrots ar to, ka pilsētnieki ir pieraduši pie tūristu klātbūtnes, bet par tumšā tūrisma popularizēšanu (iekļaušanu tūrisma informācijā) ir kritiskāki, kas varētu tikt saistīts ar ētiskiem apsvērumiem vai citu tūrisma piedāvājumu prioritizēšanu, piemēram, izklaides vai kultūrvēsturiskais mantojums, ar kuru vietējā sabiedrība lepojas.

Šis grūti izskaidrojama pētījuma rezultāts atklāj, ka ne tikai tūristu klātbūtne, bet arī komunikācijas avoti un saturs ir viens no attieksmes mērījumos iekļaujamajiem aspektiem.

Pētījuma rezultāti atklāj, ka tie iedzīvotāji, kuri dzīvo tuvāk ebreju mantojuma un holokausta vietām, ir negatīvāk noskaņoti pret šo vietu iekļaušanu tūrismā, tāpēc ir ļoti svarīgi tūrisma vietu pārvaldītājiem arī lokālā mērogā noskaidrot vietējo iedzīvotāju jeb vietējās kopienas viedokli par tūrisma attīstību vai šo vietu iesaisti tūrismā, kā arī informēt un izglītēt vietējo sabiedrību par šo vietu izmantošanu tūrismā ar piemiņas un izglītojošiem, nevis izklaides mērķiem (Kennel, Powell, 2021).

Lai arī Latvijas iedzīvotāju aptauja ļauj vispārināt datus un izdarīt secinājumus par iedzīvotāju kopējo attieksmi, atšķirīga iedzīvotāju attieksme var pastāvēt telpā un laikā, tāpēc šie rezultāti nav attiecināmi uz visiem galamērķiem (Almeida Garcia et al., 2015).

Rēzeknes vietējo iedzīvotāju attieksmes izpēte liecina, ka, lai gan intervēto rēzekniešu vidū pamanāma interese par ebreju pagātnes mantojumu, tostarp holokausta piemiņas vietām, tomēr kopumā cilvēku zināšanas par šiem objektiem ir visai virspusējas, bet nereti to akūti pietrūkst.

Neskatoties uz Rēzeknes Zaļās sinagogas īstenotajām aktivitātēm, izstrādāto audiogida maršrutu pa ebreju kultūras mantojuma, tostarp holokausta piemiņas vietām pilsētvidē, konkrētajos piemiņas objektos joprojām trūkst nepieciešamās informācijas par šo vietu vēsturi.

Atsevišķu krievvalodīgo respondentu vidū jūtama padomju ideoloģijas ietekme uz Otrā pasaules kara notikumu izvērtējumu, kas varētu būt saistīta ar lokālo dzīves vidi, kā arī ilglaicīgo padomju ideoloģijas un mūsdienu Krievijas informatīvo ietekmi uz daudzu cilvēku vēstures uztveri.

Jāsecina, ka viens no iespējamajiem risinājumiem būtu atsevišķu informācijas standu izveide pilsētā, kas sniegtu nepieciešamo informāciju gan vietējiem iedzīvotājiem, gan arī pilsētas viesiem. Šāda iecere būtu realizējama caur pilsētas pašvaldību un tās pārvaldībā esošajām struktūrvienībām (muzeju un tūrisma informācijas centru), piesaistot arī vietējo ebreju kopienu, kā arī nozares profesionāļus – piemēram, vēsturniekus. Tāpat būtu aktīvāk jāpopularizē Rēzeknes Zaļās sinagogas digitālā ekspozīcija, jo tā jebkuram interesantam ļauj iepazīties ar vietējās ebreju kopienas pagātnes stāstu, arī traģiskajiem holokausta notikumiem.

Šis pētījums apstiprina, ka tūrisma galamērķu un piemiņas institūciju pārvaldītājiem, lai nodrošinātu ilgtspējīgu vietu un tūrisma attīstību, ir jāanalizē vietējo iedzīvotāju attieksme lokālā mērogā un ilgtermiņā (Stylidis et al., 2014), tādā veidā nodrošinot ilgtspējīgu tūrisma attīstību un izvairoties no potenciāliem konfliktiem starp iesaistītajām pusēm.

LITERATŪRA

- Almeida Garcia, F., Balbuena Vazquez, A., Cortes Macias, R. (2015). Resident's attitudes towards the impacts of tourism. *Tourism Management Perspectives*, 13, 33–40. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2014.11.002>
- Almeida-Garcia, F., Pelaez-Fernandez, M., Balbuena-Vazquez, A., Cortes-Macias, R. (2016). Resident's perceptions of tourism development in Benalmadena (Spain). *Tourism Management*, 54, 259–274. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.11.007>
- Andriotis, K. (2005). Community groups' perceptions of and preferences for tourism development: Evidence from Crete. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 29 (1), 67–90. <https://doi.org/10.1177/1096348004268196>

- Andriotis, K., Vaughan, R. D. (2003). Urban Residents' Attitudes toward Tourism Development: The Case of Crete. *Journal of Travel Research*, 42 (2), 172–185. <https://doi.org/10.1177/0047287503257488>
- Assmann, A. (2010). The Holocaust – a Global Memory? Extensions and Limits of a New Memory Community. In: A. Assmann, S. Conrad (eds). *Memory in a Global Age*. Palgrave Macmillan Memory Studies. Palgrave Macmillan, London.
- Barkane-Vincāne, K. (2021). *Ebreju reliģiskā dzīve Latvijas PSR (1944–1989)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte.
- Berzins, D. (2017). Social memory and commemoration of the holocaust. The context of Latgale. *Jewish Rezekne*. Rīga: Creative Museum, 109–128.
- Butler, R. (2006). The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management and resources. R. Butler (ed.). *The Tourism Area life Cycle*, 1. Channel view publications, 3–12.
- Chen, S., Wang, S., Xu, H. (2017). Influence of place identity on residents' attitudes to dark tourism. *Journal of China Tourism Research*, 13 (4), 338–356. <https://doi.org/10.1080/19388160.2017.1401023>
- Dyer, P., Gursoy, D., Sharma, B., Carter, J. (2007). Structural modelling of resident perceptions of tourism and associated development on the Sunshine Coast, Australia. *Tourism Management*, 28 (2), 409–422. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.04.002>
- Harrill, R. (2004). Residents' Attitudes toward Tourism Development: a Literature Review with Implications for Tourism Planning. *Journal of Planning Literature*, 18 (3), 251–266. <https://doi.org/10.1177/0885412203260306>
- Huh, C., Vogt, C. (2008). Changes in residents' Attitudes toward Tourism over Time: A Cohort Analytical Approach. *Journal of Travel Research*, 46 (4), 446–455. <https://doi.org/10.1177/0047287507308327>
- Kennell, J., Powell, R. (2021). Dark tourism and world heritage sites: A Delphi study of stakeholder perceptions of the development of dark tourism products. *Journal of Heritage Tourism*, 16 (4), 367–381. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2020.1782924>
- Kim, S., Butler, G. (2015). Local community perspectives towards dark tourism development: The case of Snowtown, South Australia. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 13 (1), 78–89. <https://doi.org/10.1080/14766825.2014.918621>
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
- Lundberg, E. (2015). The Level of Tourism Development and Resident Attitudes: A Comparative Case Study of Coastal Destinations. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 15 (3), 266–294. <https://doi.org/10.1080/15022250.2015.1005335>
- Melers, M. (2013). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Mujal-León, E., Langenbacher, E. (2015). Post-Authoritarian Memories in Europe and Latin America. *Remembrance, History and Justice commit to terms with Traumatic Pasts in Democratic Societies*. Budapest: Central European University Press.
- Neiburgs, U. (2014). *"Dievs, tava zeme deg!" Latvijas Otrā pasaules kara stāsti*. Rīga: Lauku Avīze.

- Reynolds, D. (2016). Consumers or witnesses? Holocaust tourists and the problem of authenticity. *Journal of Consumer Culture*, 16 (2), 334–353. <https://doi.org/10.1080/15022250.2015.1005335>
- Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs (2021). Nepublicēti dati.
- Ross, G. F. (1992). Resident Perceptions of the Impact of Tourism on an Australian City. *Journal of Travel Research*, 30 (3), 13–17. <https://doi.org/10.1177/004728759203000302>
- Salnītis, V. (1936). *Ceturkā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Iedzīvotāju skaits, dzimums un pavalstniecība*. Rīga: Valsts statistikas pārvalde.
- Samuels, J. (2015). Difficult Heritage: Coming 'to Terms' with Sicily's Fascist Past. *Heritage Keywords: Rhetoric and Redescription in Cultural Heritage*, 111–128.
- Seaton, T. (2009). Purposeful otherness: Approaches to the management of thanatourism. In *The darker side of travel*. Channel View Publications, pp. 75–108.
- Skujenieks, M. (1925). *Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Stone, P. R. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 54 (2), 145–160.
- Strods, K. (2018). Piemiņai un propagandai. *LA.LV*. <https://www.la.lv/pieminai-un-propagandai>
- Strods, K. (2021). Sarežģītais pagātnes mantojums Latvijā: ieskats Otrā pasaules kara piemiņas vietās Rēzeknē (1945–1991). *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VI*, 137–152. <https://doi.org/10.22364/jvzl.06.09>
- Stylidis, D., Terzidou, M. (2014). Tourism and the economic crisis in Kavala, Greece. *Annals of Tourism Research*, 44, 210–226. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.10.004>
- Timothy, D. J., Boyd, S. W. (2003). *Heritage tourism*. Pearson Education.
- Timothy, D. J. (2014). Contemporary cultural heritage and tourism: Development issues and emerging trends. *Public Archaeology*, 13 (1–3), 30–47. <https://doi.org/10.1177/1465518714Z.00000000052>
- Uriely, N., Israeli, A., Reichel, A. (2003). Religious Identity and Residents' Attitudes toward Heritage Tourism Development: The Case of Nazareth. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 27 (1), 69–84. <https://doi.org/10.1177/1096348002238881>
- Vargas-Sánchez, A., Plaza-Mejía, M., Porrás-Bueno, N. (2009). Understanding Resident's Attitudes toward the Development of Industrial Tourism in a Former Mining Community. *Journal of Travel Research*, 47 (3), 373–387. <https://doi.org/10.1177/0047287508322783>
- Vargas-Sánchez, A., Porrás-Bueno, N., Plaza-Mejía, M. (2011). Explaining Residents' Attitudes to Tourism. Is a universal model possible? *Annals of Tourism Research*, 38 (2), 460–480. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.10.004>
- Vargas-Sánchez, A., Valle, P., Mendes, J., Silva, J. (2015). Residents' attitude and level of destination development: An international comparison. *Tourism Management*, 48, 199–210. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.11.005>
- Wang, J., Luo, X. (2018). Resident perception of dark tourism impact: the case of Beichuan County, China. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 16 (5), 463–481. <https://doi.org/10.1080/14766825.2017.1345918>

- Wang, S., Chen, S., Xu, H. (2019). Resident attitudes towards dark tourism, a perspective of place-based identity motives. *Current Issues in Tourism*, 22 (13), 1601–1616. <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1390553>
- Wright, D. W. M. (2014). *Residents' Perception of Dark Tourism Development: The Case of L'Aquila, Italy*. PhD thesis at the University of Central Lancashire.

9 Pilsētas sarežģītā mantojuma pārvaldības problēmas, izaicinājumi un iespējamie risinājumi pilsētas tūrisma attīstības kontekstā: bijušā Rīgas geto teritorija Maskavas priekšpilsētā

Maija Rozīte

Līdztekus tūrisma galvenajai zonai – Vecrīgai – Rīgā arvien lielāku tūristu uzmanību piesaista viena no centra tuvajām apkaimēm – Maskavas priekšpilsēta, turpmāk tekstā saukta arī par Maskavas forštati. Tas ir pilsētas rajons, kurā atrodas ne tikai viena no populārākajām pilsētas tūristu piesaistēm – Centrāltirgus, bet arī ar holokaustu saistītas vietas – Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs, Horālās sinagogas piemiņas vieta, bijušā Rīgas ebreju geto teritorija. Maskavas priekšpilsēta ir viena no pilsētas mazāk attīstītām apkaimēm, kurā tikai pēdējā desmitgadē ir novērojama fragmentāra attīstība. Ņemot vērā ātrgaitas dzelzceļa “*RailBaltica*” celtniecību un ar to saistītās telpiskās izmaiņas Rīgas dzelzceļa stacijas teritorijā, šis pilsētas rajons piedzīvos būtiskas izmaiņas. Mainīsies tā vieta un nozīme ne tikai pilsētas struktūrā, bet arī tūrismā.

Šīs vietas padziļinātas izpētes mērķis bija noskaidrot, kā līdz šim attīstījusies pati teritorija ar sarežģīto mantojumu un tūrisms tajā, kā arī izprast galvenos nākotnes izaicinājumus pilsētas plānošanas, attīstības un tūrisma kontekstā. Pētījumā tika izmantota iesaistīto pušu pieeja. Lai gan pasaulē ir veikti pētījumi par vietējo iedzīvotāju un iesaistīto pušu attieksmi pret tumšā tūrisma attīstību, bet tādu ir maz (Wright, 2014; Kim, Butler, 2015), it sevišķi holokausta pētījumu jomā.

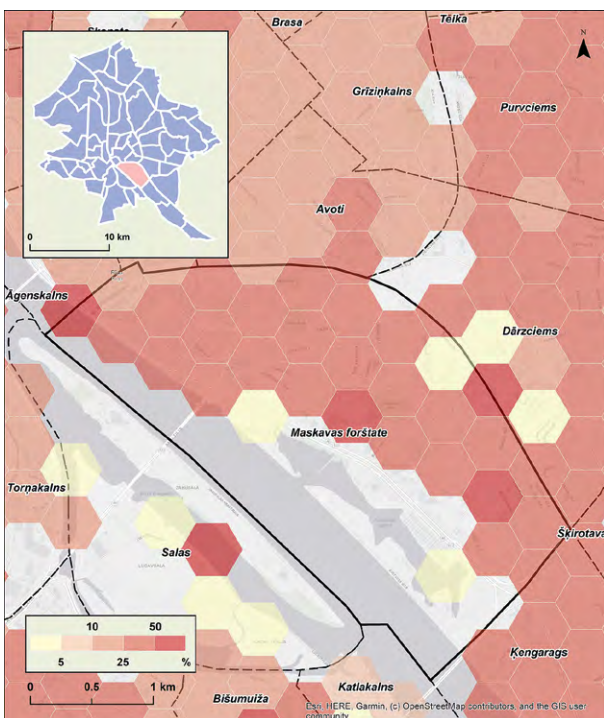
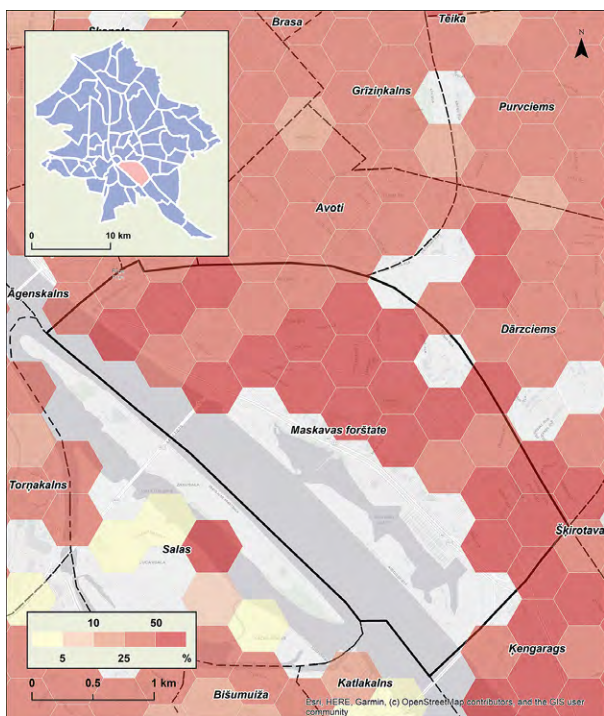
leskats Maskavas priekšpilsētas vēsturē un attīstības īpatnības

Rīgas pilsētā apkaimju robežas veidotas, ņemot vērā ielas, dzelzceļa līnijas, dabiskos šķēršļus un vēsturiskos aspektus (Ruskuls, 2014). Maskavas priekšpilsēta (saukta arī par Maskavas forštati) vēsturiski sāka veidoties 14. gadsimtā, kad aiz pilsētas vaļņiem pie Daugavas attīstījās Lastādija kā preču kuģu

izkraušanas vieta ar noliktavām, amatniecību un izkaisītām dzīvojamām mājām (Šterns, 1998). 17. gadsimtā šo vietu veidoja kā pilsētas aizsardzības sistēmu ar bastioniem, grāvjiem un dambjiem (Blūms, 2001). Tā attīstījās kā priekšpilsēta, kur atradās krievu tirgotāju apmešanās vieta un sākās ceļš uz Krieviju (Ozols, 1968). Priekšpilsētā dzīvoja ne tikai krievu, bet arī poļu, lietuviešu, ebreju tirgotāji un amatnieki. Apkaimē ir saglabājušās atsevišķas 19. gadsimtā celtās koka ēkas, bet mūsdienu apbūves pamatā ir 1813. gadā izstrādātais priekšpilsētas apbūves atjaunošanas projekts (Blūms, 2001). Kā pilsētas administratīva teritorija – otrā priekšpilsēta – tā tika izdalīta 1874. gadā, bet pēc Maskavas ceļa, vēlāk Maskavas ielas nosaukuma to sāka dēvēt par Maskavas forštati (Latvijas enciklopēdija, 2007).

Spīķeru kvartāls ir veidojies 19. gadsimta beigās, kuram blakus 1930. gadā atklāja Centrāltirgu (Linbergs, 1967). Šī Rīgas pilsētas daļa ir turpinājusi attīstīties kā rūpniecisks rajons, kurā pirms Pirmā pasaules kara atradās Kuzņecova porcelāna un fajansa fabrika, Baltijas linu manufaktūra, vairākas kokzāģētavas. Latvijas Pirmās brīvvalsts laikā tā bija vissliktāk iekārtotā un nabadzīgākā Rīgas nomale. Arī pēc Otrā pasaules kara Maskavas priekšpilsēta attīstījās kā rūpniecības un strādnieku dzīvojamais rajons, tajā atradās arī nozīmīga PSRS augstskola – Rīgas Civilās aviācijas inženieru institūts (Lazdiņa, 1968). Institūta ēkās pēc neatkarības atgūšanas izveidojās vairākas augstākās izglītības iestādes.

Vēsturiski šajā rajonā dzīvojuši dažādu tautību un reliģiju iedzīvotāji. Sākumā te apmetās tie, kurus nelaida pilsētā iekšpus vaļņiem, vēlāk te sāka dzīvot latgalieši, lietuvieši, poļi un krievi (Latvijas enciklopēdija, 2007). Tāpēc apkaimē ir saglabājušās dažādu konfesiju baznīcas un kapi. Par Maskavas priekšpilsētas simbolu ir kļuvusi 1957. gadā celtā Zinātņu akadēmija. Krasta masīvs kā dzīvojamais rajons veidojās reizē ar Salu tilta izbūvi (atklāts 1976. gadā) pagājušā gadsimta 70. un 80. gados. Rūpniecības uzņēmumu slēgšana pēc Padomju Savienības sabrukšanas mainīja rajona funkcijas. Tas galvenokārt attīstījās kā dzīvojamais, tirdzniecības pakalpojumu un izglītības rajons gar galvenajām transporta asīm – dzelzceļu, 15. trolejbusa līniju, Maskavas un Krasta ielu. Mainījies arī apkaimes iedzīvotāju sociālais un etniskais sastāvs, pieaugot latviešu īpatsvaram (sk. 9.1. attēlu). Maskavas priekšpilsētas apkaimes pievilcību veicināja 2006. gadā uzsāktā Spīķeru kvartāla pārbūve un Daugavas labā krasta promenādes izveide 2013. gadā, ko speciālisti atzina par nozīmīgu publiskās telpas projektu pilsētā (Zvirgzdiņš, 2013).

9.1. attēls. Krievu tautības iedzīvotāju īpatsvars (%) Maskavas priekšpilsētā 2000. gadā (augšā) un 2019. gadā (lejā). Avots: Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie 2000. gada tautas skaitīšanas un 2019. gada iedzīvotāju reģistra dati sešstūra šūnu pārklājumā; kartes pamatne “OpenStreetMap” (Jānis Krūmiņš, 2023)

Tūrisma attīstība pilsēttūrisma un apkaimju attīstības kontekstā

Maskavas forštate ir tipiska vieta, kurā tūrisms attīstās atšķirīgi no tūrisma tradicionālās attīstības vēsturiskās pilsētās ar bagātu kultūrvēsturisko mantojumu. Šādu tūrisma veidu sauc par pilsētas tūrismu, jo balstās galvenokārt ne uz pilsētas vēsturiskajiem tūrisma objektiem, bet uz pilsētvidi, tās dzīvīgu, atmosfēru, speciāli izveidotiem tūrisma objektiem, atrakcijām un pakalpojumiem (Rozīte, 1999). Mūsdienās tas tiek dēvēts par nozīmīgu sociālo un ekonomisko spēku pilsētvidē. Pilsētas tūrismā iesaistās arī uzņēmumi, kas pārvalda un pārdod dažādus produktus un pieredzi (piedzīvojumu) cilvēkiem ar visdažādākajām motivācijām, vēlmēm un kultūras perspektīvām, kas veido sadarbību ar vietējo kopienu, iedzīvotājiem (Edwards, Griffin, Hayllar, 2008). Lai izprastu pilsētas tūrismu, ir nepieciešams izprast pilsētas kopējo raksturu, kontekstu, kurā šis tūrisma veids attīstās un ir iekļauts (Ashworth, Page, 2011).

Pilsētas tūrisms par pētījumu jomu kļuva pagājušā gadsimta 80. un 90. gados, kad tūrisma funkcija aizstāja rūpniecisko pilsētas funkciju, kad parādījās ar šo tūrisma veidu saistītās problēmas (Pearce, 2001; Edwards, Griffin, Hayllar, 2008; Ashworth, Page, 2011). Vienlaikus tika arī atzīts, ka tūrisma attīstība ir labs līdzeklis postindustriālo pilsētu revitalizācijai (Jansen-Verbeke, Lievois, 1999). Pilsētu tūrisms salīdzinājumā ar citiem tūrisma veidiem ir sarežģītāks, tas ir cieši saistīts ar pilsētas izpēti, tāpēc nepieciešams izprast šo pilsētas un tūrisma mijiedarbību, lai varētu piedāvāt integrētus risinājumus problēmām (Pearce, 2001). Tūrismam ir jākonkurē ar citām norisēm pilsētā par zemi un resursiem (Edwards, Griffin, Hayllar, 2008). Duglass Pīrss (Pearce, 2001) ir nosaucis vairākus pētījumu virzienus, starp kuriem minēts arī tūrisma piedāvājums, tūrisma plānošana, organizēšana un attīstība, atzīstot, ka pilsētu tūrisma pētījumos nepieciešama sistemātiska, multimēroga, integrēta pieeja, izmantojot dažādas metodes, datus, tos inovatīvi kombinējot. Gregorijs Ešvorts (*Ashworth*) un Stefans Peidžs (*Page*), arī uzsverot pilsētas tūrisma pētījumu multidisciplināro raksturu, definēja 12 pētījumu tēmas, starp kurām ir tādas kā tūrisma pārvaldība, plānošana, kultūras programmas un to attīstība, tūrisma ietekmes pētījumi (Ashworth, Page, 2011). Pilsētas tūrisms ir kompleksa parādība, kuras kompleksums pieaug, mijiedarbojoties ar kompleksām vidēm, tāpēc nepieciešama sistēmas pieeja tā izpētē (Romero-García et al., 2018). Ietekmes pētījumos nozīme ir arī tam, kā tūristi mijiedarbojas ar vietējiem iedzīvotājiem, viņu vērtību sistēmu, dzīves stilu un kvalitāti. Šīs tēmas pētnieki ir uzsvēruši nepieciešamību pēc stratēģiskākiem un saskaņotiem pētījumiem, kas rezultējas tūrisma attīstības vadlīnijās

(Edwards, Griffin, Hayllar, 2008). Liela uzmanība šādos pētījumos tiek pievērsta vietai, kas ir nozīmīga tūrisma produkta veidošanā un virzībā (Ashworth, Voogd, 1990). Mūsdienās nepieciešams novērtēt arī to, kā tūristi pārvietojas pilsētā, kā funkcionē tūrisma rajoni un kā tie mijiedarbojas ar citām vietām (Pearce, 2001).

Tūrismam pilsētās attīstoties, tika izprasta un atzīta tā nozīme ne tikai pilsētu centru atdzīvināšanā, bet arī īpašā ūdensmalu loma un izmantošana arī tūrisma vajadzībām tādās pilsētās kā Amsterdamā (Jansen-Werbeke, van de Wiel, 1995; Edwards, Griffin, Hayllar, 2008), Londonā (doku rajons *Docklands*) (Page, 1995). Tika atzīts (Richards, Wilson, 2007), ka tūrisms veicina jaunu brīvā laika un kultūras rajonu attīstību pilsētā. Lai gan vēl salīdzinoši nesen tika uzsvērts, ka tūristi ļoti intensīvi izmanto pilsētas infrastruktūru, bet salīdzinoši maz tiek radīts speciāli tūristiem, ka joprojām pastāv divi atšķirīgi skatu punkti – pilsētas loma tūrismā un tūrisms pilsētā (Ashworth, Page, 2011). Ja vēstures un kultūras mantojums pilsētās vairāk piesaista seniorus, jauni pilsētas tūrisma objekti un norises piesaista arī jaunāka vecuma cilvēkus (Edwards, Griffin, Hayllar, 2008).

Pilsētām augot un attīstoties, veidojās dažādas pilsētu attīstības teorijas un pieejas. 20. gadsimta beigās pazīstamas kļuva tādas teorijas kā jaunā urbānisma (*New Urbanism*), viedās augšanas (*Smart Growth*), urbānā ciema (*Urban Village*) teorija un inteligēntas pilsētas attīstības principi (*Principles of Intelligent Urbanism*) (Serag El Din et al., 2013). Visās šajās teorijās un pieejās nozīmīga vieta ir pilsētas iedzīvotāju kopienām un pilsētas rajoniem – apkaimēm.

Pilsētas apkaimes koncepta pamatā ir ideja par cilvēkiem ar kopēju telpu, kopīgu pieredzi un savstarpēju mijiedarbību (Haeberle, 1988). Apkaime ir neliela, bet relatīvi neatkarīga mājokļu, darbavietu, tirdzniecības, sabiedrisko vietu un to tuvākās apkārtnes teritorija, kuru iedzīvotāji un/vai nodarbinātie identificē sociālajos un ekonomiskajos procesos, dzīvesveidā un institūcijās (Serag El Din et al., 2013). Apkaime definē kā “ģeogrāfiski norobežotu pilsētas apakšrajonu, kurā iedzīvotāji izmanto kopīgus pakalpojumus, infrastruktūru un kuriem ir kopīgas intereses” (Zheng et al., 2016: 3). Tā nav nošķirta pilsētas teritorija, bet ir saistīta ar citām pilsētas teritorijām, apkaimēm. Apkaimeju lielums var būt dažāds to daudzveidīgo kontekstu un izmantojuma dēļ. Jebkura apkaime pēc savām fiziskām vai sociālām īpašībām atšķiras no citām pilsētas vietām, to iedalījums tiek izmantots statistikas vajadzībām, kā arī pilsētas administratīvo vienību izveidē. Mūsdienās daudzās lielās pilsētās pārvaldītāji un attīstītāji cenšas nodrošināt, lai iedzīvotāji vairāk uzturas savā apkaimē, tādējādi nodrošinot tās pastāvīgu dzīvīgumu (Martí et al., 2021). Urbanizācijas

rezultātā pilsētas apkaimēs attīstās dažādi brīvā laika uzņēmumi, kas ietver arī tūrisma, izklaides aktivitātes un pasākumus (Ashworth, Page, 2011).

Tūrisma rajonam pilsētas teritorijā nav jābūt kā speciāli izdalītam, labi pamanāmam rajonam, tā ir tūrisma pieredzējuma, aktivitāšu vieta, kas var būt telpiski izklaidēta vai grupēta, ar simboliem, unikālu valodu un ikonām (Ashworth, Page, 2011). Tajos liela nozīme ir kultūrai un vietas uzbūvei, kultūrvēsturiskajam mantojumam kā tūristu piesaistei. Tūristi vēro, piedzīvo pilsētas vidi un tās dažādos elementus, kļūst par šīs vides patērētājiem. Interese par pilsētu ir vienreizēja, atkarīga no modes, un, jo pilsētā ir lielāka kultūras un mantojuma daudzveidība, jo vieglāk reaģēt uz pieprasījuma maiņu (Richards, Wilson, 2006). Pilsētas tūrisma neviens īpaši neplāno, bet plāno pilsētas atdzīvināšanu, mājokļus un kultūru (Ashworth, Page, 2011). Tūrisma attīstības kontekstā tiek izvirzīta pieeja par kopienas iesaisti tūrisma pārvaldībā, tādējādi maksimizējot arī ieguvumus vietējiem un vienlaikus izvairoties no negatīvām tūrisma ietekmēm (Murphy, Murphy, 2004).

Kristofers Liderics (*Christopher Luederitz*) un līdzautori, analizējot pilsētu apkaimju attīstības ilgtermiņa principiem veltītos zinātniskos rakstus, ir izdalījuši deviņus integrētus principus. Šo principu vidū ir arī tādi kā rūpes par dzīvošanai piemērotu un dinamisku apkaimi, kas ietver centru un publisko vietu atjaunošanu; vietējās ekonomikas aktivizēšanu; vietējās iniciatīvas atbalstīšanu, kas vienlaikus prasa saglabāt un radīt unikālas kultūras iezīmes, kas atspoguļo iedzīvotāju vēsturi un ņem vērā kopienas vietas veidošanas dinamiku (Luederitz et al., 2013). Lūks Boils (*Luke Boyle*) ar līdzautoriem turpina šo domu, uzsverot, ka pilsētas attīstības stratēģijas ir jābalsta konkrētās vietas realitātē un kontekstā, tai jābalstās uz tādiem principiem kā pilsētas pārvaldība, dalībnieku līdzdalība un tirgus dinamikas izpratne (Boyle et al., 2018).

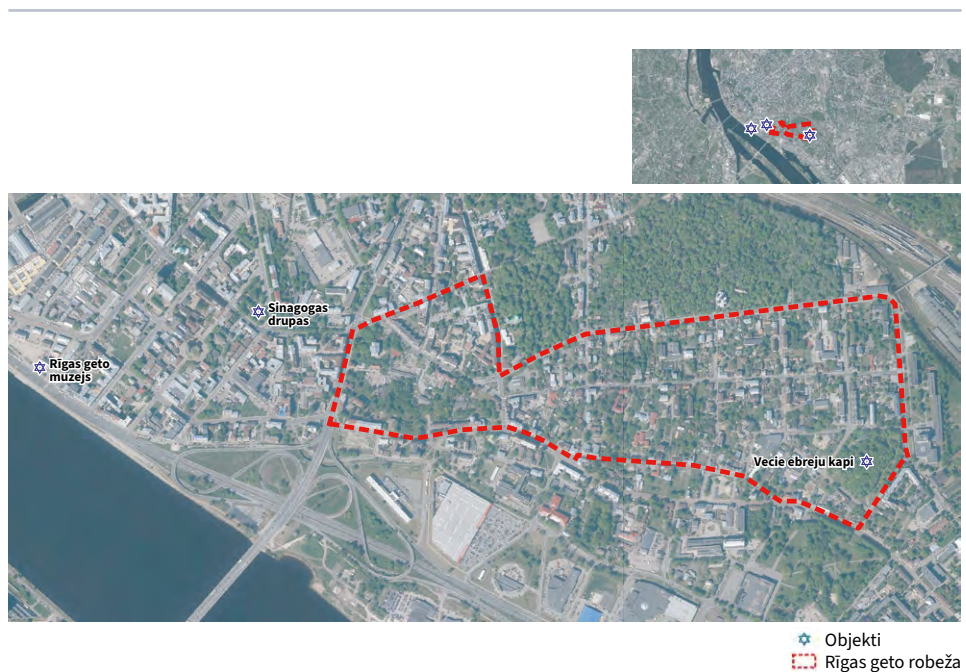
Pēdējās desmitgadēs pilsētu attīstībā, it sevišķi atsevišķu tās rajonu vai apkaimju attīstībā, tikusi izmantota radošu pilsētu ideja, izmantojot mākslu, kultūru, vietas veidošanai un virzībai. Endijs Prats (*Andy Pratt*), analizējot radošās pilsētas Apvienotajā Karalistē, uzsver četru attīstības politikas virzienu nozīmi: 1) inovācija un tīklojumi, 2) galveno kultūras notikumu attīstība, 3) atsevišķi mega projekti, 4) kopienas iesaistīšana, kuriem jāiekļaujas esošajā kultūras vidē (Pratt, 2010). Tūrisma var veidot un piedāvāt mākslas pastaigas un tūres galvenokārt nedēļas nogalēs vai citās nozīmīgās dienās. Tādējādi pamestām, novārtā atstātām apkaimēm ir iespēja no mazāk attīstītām, neizteiksmīgām vietām kļūt par dzīvīgām dažādu norišu un radošas atmosfēras vietām. Kritizējot līdzšinējo pieredzi, ka dažkārt praksē tādas vietas ir izveidotas tikai pilsētas elitei (piemēram, Vēdingas apkaime Berlīnē), kas veicina citu sociālo grupu izslēgšanu un gentrifikāciju, Dorīna Jakoba (*Doreen Jakob*)

izvirza ideju par jaunu radošās pilsētas modeli, kur nevis augšana un centralitāte ir galvenā ideja, bet vienlīdzība un iedzīvotāju iesaiste, kur radošuma veicināšana ir ne tikai pilsētas stratēģija, bet arī cilvēka tiesības, kuru ievērošanai neder lejuvērstās plānošanas iniciatīvas (Jakob, 2011).

Metodes un dati

Primāro datu ieguve notika divos posmos. Pirmajā posmā tika izmantota īsa to vietējo iedzīvotāju aptauja (Guéguen, Pascual, 2005), kurus nejauši sastapām uz ielas bijušā ebreju geto teritorijā (9.2. attēls) 2021. gada vasarā. Pavisam aptaujātas tika 44 personas vecumā no 18–85 gadiem. Aptaujāto personu vidū bija 25 sievietes un 19 vīrieši. 38 personas dzīvo bijušajā geto rajonā, bet seši intervētie strādā šajā teritorijā. 23 respondenti runāja latviešu valodā, 21 – krievu valodā.

Pētījuma otrajā posmā tika veiktas padziļinātas daļēji strukturētas intervijas ar nozīmīgāko iesaistīto pušu pārstāvjiem, jo šādas intervijas tiek

9.2. attēls. Bijušā Rīgas geto teritorijas karte. Kartes pamatne LĢIA (Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra), krāsainā ortofotokarte (Una Krutova, 2023)

atzīts par elastīgu pētījuma instrumentu neliela mēroga un gadījumu pētījumos (Drever, 1995). Intervijas notika 2022. gada pavasarī tiešsaistē (Covid-19 pandēmijas laikā) un vasarā Maskavas priekšpilsētā. Pavisam tika intervētas 16 personas, kuras pārstāvēja vairākas Rīgas domes institūcijas, vietējo iedzīvotāju kopienas, tūrisma attīstītājus, gidus un uzņēmējus (sk. 9.1. tabulu). Pirms intervijas tika saņemta rakstiska piekrišana intervijas ierakstīšanai un iegūtās informācijas izmantošanai pētījumā un pētījuma rezultātu publicēšanā. Interviju transkripti numurēti no M1 līdz M16, lai nodrošinātu respondentu anonimitāti, visi amati rakstīti vīriešu dzimtē.

9.1. tabula. Intervētie Maskavas priekšpilsētas tūrisma eksperti un viedokļu līderi

Intervētā kods	Organizācija	Amats	Saikne ar apkaimi gados
M1	Apkaimes iedzīvotāju centrs pašvaldībā	Projektu vadītājs	1
M2	Apkaimes kopienas centrs	Pašnodarbinātais	5
M3	Pašnodarbināta persona	Tūrisma gids	18
M4	Muzejs	Projektu menedžeris	17
M5	Muzejs	Direktors	3
M6	Memoriāls	Vadītājs	47
M7	Priekšpilsētas izpilddirekcija	Arhitekts	14
M8	Pašvaldības aģentūra	Direktora vietnieks	3
M9	Pašvaldības aģentūra	Vadītājs	13
M10	Pašnodarbināta persona	Tūrisma gids	10
M11	Muzejs	Tūrisma gids	4
M12	Pašvaldības plānošanas institūcija	Arhitekts	21
M13	Pašnodarbināta persona	Tūrisma gids	5
M14	Pašvaldības kultūras institūcija	Padomnieks	2
M15	Apkaimes kopienas centrs, tūrisma uzņēmums	Projektu vadītājs	7
M16	Pārtikas ražošanas, pakalpojumu uzņēmums	Uzņēmējs	13

Tūrisma attīstības līdzšinējā attīstība, problēmas, izaicinājumi un potenciāls

Pētījuma pirmajā posmā iegūtie dati apstiprināja pētnieku pieņēmumu, ka vietējie iedzīvotāji ir maz informēti par savas dzīves vietas apkaimes sarežģīto pagātņi un saistību ar holokaustu. 29 personas (divas trešdaļas) intervēto personu nezināja, ka dzīvo bijušā ebreju geto teritorijā, tikai 11 personas zināja šo vēstures faktu un aptuveni norādīja bijušā geto robežas, četras personas bija tikai daļēji informētas.

Savukārt ekspertiem (sk. 9.3. tabulu) tika uzdoti paplašināti jautājumi par apkaimes līdzšinējo attīstību, ar to saistītām problēmām un tūrisma attīstību. Speciālisti atzina, ka tas ir rajons ar lielu vēsturisko mantojumu un objektiem: "Maskačka vairāk vai mazāk slēpj to, ko daudzas apkārtnes un centrs varbūt ir zaudējuši. Tur ir tā romance, bagātīgā vēsture, bet tas viss ir tāds padrūms" (M3); ka tajā joprojām dzīvo dažādu tautību un kultūru pārstāvji, bet ka ekonomiskās attīstības līmenis šajā apkaimē ir zemāks, salīdzinot ar citām Rīgas apkaimēm: "Iedzīvotāju ienākumu, dzīves līmenis ir mazliet zemāks nekā citos rajonos" (M2); "Vispār tās ēkas ir salīdzinoši slikti būvētas. Tur bija proletariāts, Kuzņecova fabrikas strādnieki, smagie ormaņi, tas bija tāds īstens proletariāts" (M7). Uzņēmējs pat atzina, ka rajona sociālā vide neļauj izlikt ārā galdiņus viesu apkalpošanai, jo "viss, kas ārā, tiek aiznests... galdiņi, puķes, pat ķēde" (M16).

Maskavas forštates kā strādnieku rajona attīstība zināmā mērā ietekmējusi arī tās iedzīvotāju sociālo struktūru padomju periodā un pēc tam, saglabājot apkaimes tēlā negatīvas iezīmes, arī nelabvēlīgo kriminogēno situāciju: "Tas iedzīvotāju kontingents, kas tur dzīvo, jau nevarēja izvēlēties, kur dzīvos" (M10). "Maskavas priekšpilsētā jau sākotnēji tas sociālais sastāvs ir tāds stipri nekvalitatīvs... Deviņdesmitajos gados viss aizgāja tādā otrā virzienā – nelegālā alkohola tirdzniecība, prostitūcija." (M7) "Maskavas forštate joprojām ir ar psiholoģisko barjeru, tā kriminogēnā vēsture, nelatviskā vēsture, krieviski runājošais kontingents. [...] Tā nebija laba vide, kur dzīvot. Un bēdīgi slavenais 15. trolejbuss." (M3) "Deviņdesmitajos gados tas bija diezgan skarbs rajons" (M6). Daļēji šādu rajona attīstību un tēlu var skaidrot arī ar fizisko barjeru – dzelzceļa uzbērums, kas līdz šim šķīra Maskavas priekšpilsētu no pilsētas centra – "Jāmin, ka Eiropas pilsētās tā stacijas puse, kas nav uz vecpilsētu, ir tāda kā sētas puse, aiz žoga" (M8). Taču respondenti atzina, ka situācija mainās, jo mainās iedzīvotāju un nacionālais sastāvs, pieaug latviešu īpatsvars, jaunieši pārceļas uz šo rajonu: "Ir mainījies iedzīvotāju sastāvs, daudz jaunu ģimeņu" (M16).

Viedokļu līderi un eksperti uzsvēra, ka Maskavas priekšpilsētā ebreju kopienas un holokausta mantojums ir nozīmīga apkaimes vēstures sastāvdaļa, ko piedāvā iepazīt arī tūristiem. Holokausta liecības ir koncentrētas galvenokārt Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejā (un tā tuvākajā apkārtnē), kas atrodas ārpus bijušā Rīgas geto teritorijas, kas nav iezīmēta ne pilsētas vidē, ne tūrisma informācijā. Par holokaustu parādās vairāk informācijas, sevišķi pēdējos 10 gados, bet varētu būt vairāk. “Lai būtu fakti, citādi domā, ka mēs melojam, bet, ja nerunāsim par to, būs vēl sliktāk” (M10), “Var just, ka šī tēma mainās un par to tiek vairāk runāts” (R9).

Pilsētas attīstības stratēģijas kontekstā apkaimēm un to iedzīvotāju biedrībām tiek piešķirta lielāka nozīme attīstības virzienu, aktivitāšu attīstības projektu izvēlē. Pēdējo gadu norises, attīstot Rīgas Centrāltirgu kā tūrisma objektu un veidojot Lastādiju kā pilsētas radošo kvartālu, ļauj Maskavas forštatei iegūt jaunus attīstības impulsus un identitāti. Līdzšinējā tūrisma attīstība Rīgā, kur pirmspandēmijas periodā galvenais tūrisma rajons bija Vecrīga ar lielu tūristu koncentrāciju un pārtūrisma pazīmēm, novērotu vietējo iedzīvotāju negatīvā attieksme pret intensīvo tūristu plūsmu vecpilsētā un pilsētas centrā, rada priekšnoteikumus tūristu plūsmu novirzīšanai uz apkaimēm ārpus pilsētas centra. Tāda tūrisma attīstības stratēģija atbilst arī tūristu pieprasījuma maiņai, vēlmei atrast jaunas un autentiskas vietas pilsētā: “Mēs esam atraduši risinājumu, ka tagad veidojam apkaimju ceļvežus mājaslapā, nesen izveidojām jaunu par Maskavas forštati, un tad tas saturs (holokausta mantojums) tur ļoti labi ieliekas” (M9); “Maskavas forštate arī vietām ir skaista, tie tūristi būtu tur jāplūdinā, un tā apkaime jāattīsta” (M14).

Kā nozīmīgākās tūrisma un sarežģītā mantojuma vietas šajā apkaimē var minēt Centrāltirgu, Latvijas Zinātņu akadēmijas skatu platformu, Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeju, bijušā Rīgas ebreju geto rajonu, veco ebreju kapsētu, Horālās sinagogas memoriālu. Šīs vietas tiek iekļautas tūristu gidu ekskursiju maršrutos, *Riga Free Tour* piedāvājumā, Lastādijas radošā kvartāla aktivitātēs.

Taču lielākā daļa intervēto ekspertu atzina, ka apkaimes attīstība nav viegla un tajā ir jāsaskaras ar daudz izaicinājumiem (sk. 9.2. tabulu).

Apkopojot ekspertu viedokli par tūrisma attīstību šajā apkaimē, kā galvenās problēmas tika iezīmētas četras jomas: 1) nav izveidoti, iekārtoti apskates objekti, nav stāvvietu tūristu autobusi, visā bijušā geto teritorijā nav ko darīt, ko redzēt; 2) trūkst tūrisma informācijas, tai skaitā par holokausta mantojumu, informācijas stendu, norāžu; 3) nav izveidota nepieciešamā tūrisma infrastruktūra, ērtības, pakalpojumi, to skaitā ēdināšanas pakalpojumi; 4) grūti pa visu bijušo geto teritoriju pārvietoties ar automašīnu, vēl grūtāk ar tūristu autobusu.

9.2. tabula. Galvenās problēmas, izaicinājumi Maskavas priekšpilsētas kā pilsētas apkaimes un tūrisma attīstībai

Respondenta atbilde	Respondents
<i>Tā joprojām lielākoties ir nesakopta vide, ne pārāk pievilcīga drošības ziņā, rajons, kam gandrīz nav savas identitātes</i>	M5
<i>Tas ir viens no atpalikušākajiem rajoniem Rīgā</i>	M4
<i>Nav radošo kvartālu, nav servisu, nav uzņēmējdarbības centra. Apkaimi, lai cik liels ir tās potenciāls, šobrīd neizmanto, nav arī pilsētai nekādas stratēģijas, nosprausti mērķi</i>	M3
<i>Nav priekšstata, ko domā Rīgas tūrisma aģentūra no tāda pilsētas tēla veidošanas viedokļa, tieši mūsdienu tēla veidošanas</i>	M7
<i>Rajons ap Salu tiltu ir vieta, kuru mēs varētu padarīt par līdzīgu vēstniecības rajonam</i>	M8
<i>Maskavas priekšpilsēta ir apbūves aizsardzības teritorija. Bet tomēr mūsdienās tā tomēr ir populāra vieta un tas iespaids un prestižs mainās</i>	M12
<i>Par brīnumu, Maskavas foršate nav tik kriminogēns rajons, kā ir pieņemts uzskatīt</i>	M1

Attieksme pret sarežģītā mantojuma saglabāšanu, attīstīšanu, vietu iezīmēšanu vidē un informācijas telpā un apkaimes attīstība

Gan vietējiem iedzīvotājiem, gan pilsētas attīstītājiem ir vienota izpratne, ka šīs vietas ir jāiezīmē publiskajā telpā. 11 no 16 respondentiem atzina, ka tas noteikti ir jādara. Tikai viens respondents (M9) šaubījās par to, vai šāda aktivitāte ir labākais veids, kā izcelt šo sarežģīto mantojumu, bet respondents (M8) uzsvēra, ka nepieciešamas diskusijas pirms tam. Dziļākās diskusijās par to, kā iezīmēt šo vēsturisko teritoriju atspoguļojās vairāki viedokļi:

- Vieni uzskatīja, ka vēsturisko ebreju geto teritoriju nepieciešams iezīmēt fiziski: “Es uzskatu, ka tas būtu ļoti vērtīgi” (M6), kā līniju dabā, vai kā trotuāru citā krāsā, vai pieliekot plāksnītes pie mājām: “Varētu būt kā oranža vai dzeltena līnija, kas ved apkārt pa ielām un parāda” (M3), “Manuprāt, tā teritorija ir noteikti jāiezīmē, jo citādi izskatās, ka tas ir tāds noslēpums mūsu kolektīvajā vēsturē” (M11), “Iezīmēt vajag, ir svarīgi atrast aktivitātes, atrast vēsturē stāstu, kas piešķir jaunu nozīmi vēsturei” (M15). “Tai vietai jābūt atrodamai, atpazīstamai, izdiskutētai, cik nu vien iespējams” (M12).

- Otri ir pārliecināti, ka tas jādara citādā veidā, izmantojot informācijas centrus, veidojot atsevišķas atzīmes kartēs, maršrutos, stāstījumos, vizuālos objektos, vides mākslas objektos, gleznojumos utt.: “Nepieciešama vizualizācija” (M6), “Vajadzētu iezīmēt. Ar informāciju, informācijai svarīgākais būtu zīmēšana, citas konotācijas. Būtu skaisti, ja būtu stendi” (M10). “Ir jāatrod veids, kā to korektā veidā, neuzbāzīgi atgādināt un parādīt, kaut vai tīri ģeogrāfiski. Ar mūsdienu tehnoloģijām to diezgan neuzkrītoši var izdarīt” (M12), “Man liekas, ka noteikti digitāli vajadzētu iezīmēt... Varbūt vidē kādi objekti.” (M13)
- Daļa respondentu uzskatīja, ka pilsētā vienam rajonam nevar uzlikt tādu negatīvu tēlu, jo tad būs grūti piesaistīt attīstītājus: “Ja mēs tagad sāksim ar tādu noteiktu teritorijas iemarķēšanu, mēs radīsim negatīvu auru” (M7), “Skaidrs, ka attīstītāji negribēs, lai piemin šādas lietas” (M8); vietējie var negribēt dzīvot “geto” teritorijā, vispirms tas ir jāizrunā ar viņiem: “Ir jārunā ar sabiedrību, kas tur dzīvo un šobrīd nezina. Viņiem ir savs sakāmais šajā sarunā, vai es gribu dzīvot geto” (M8), “Mēs te tagad liksim plāksnes, vilksim robežu, ko tad viņiem domāt, ka viņi dzīvo geto teritorijā arī tagad?” (M9); “Jautājums ir, cik daudz tas geto mantojums spiež prom investīcijas, ka mēs negribam savu piecizvaigžņu viesnīcu celt uz stūra, kur ir bijušas liķu kaudzes.” (M10) Tūrisma jākoncentrējas uz tiem objektiem, kas jau pilsētā ir, jo par šādiem objektiem nebūs liela interese ilgstoši (M7, M9).
- Viens respondents (M5) pat kategoriski iebilda pret teritorijas fizisku iezīmēšanu, daži viedokļu līderi teica, ka daudz būtiskāk ir nevis iezīmēt, bet domāt par to, kā par šo sarežģīto vēsturi, notikumiem runāt, komunicēt ar dažādām tūristu grupām. Tika ieteikts to darīt, izmantojot stāstus, ilgāka vēstures posma raksturojumu, izmantojot dokumentus, informēt, izmantojot mākslu, gida profesionalitāti: “Tai informācijai nav jābūt sērīgai, traģiskai, bet vairāk caur vēsturi” (M2), “Caur ironisku nosaukumu ir labākais veids, kā stāstīt par traģēdijām. Nav ielu mākslas. Pilsētai vajag kaut ko izveidot, rekomendēt.” (M2)
- Pilsētas attīstītāji un arhitekti uzsvēra, ka pašreiz Maskavas priekšpilsētai ir piešķirts kultūrvēsturiskas teritorijas statuss, kas kavē bijušās ebreju geto teritorijas attīstību, veco namu pārbūvi un investoru piesaisti. “Tā ir kā bumba ar laika degli... Mazstāvu ēkas epizodiski pazūd, kad laika zobs sagrauž, tad saņem nojaukšanas atļauju. [...] Ja īpašnieks var būvēt tikai viena vai divstāvu ēku, tas nav nekāds business, pamazām šī teritorija atmirs” (M7). Tāpēc apkaimes attīstības interesēs nedrīkst kavēties, ja tagad netiks iezīmētas tās vietas, ēkas, objekti, netiks definēti, ko grib saglabāt, tad pēc dažiem gadiem var būt par vēlu. “Mums jau šobrīd ir jādama kategorijā, ka tur būs kaut kas cits un tas

notiks strauji. Mums būs jāspēj īsā laikā dot attīstītājam tas rāmis, kurā viņam būs jāveido tālākais projekts.” (M8)

Viens no pilsētas attīstītājiem dalījās ar savu vīziju par šī rajona attīstību, stāstot, ka tiek domāts par to, jo, mainoties pieejamībai, transporta savienojumiem, varētu celties īpašuma cena, un būtu iespējams uzreiz veidot šo pilsētas daļu ar mūsdienu plānojumu, privāto investoru un attīstītāju piesaisti, kuri “jau tur pamazām iepērk zemes gabalus” (M8). Respondents arī atzina, ka “tāda īstena pilsētas līmeņa plānošana diemžēl nenotiek. Mēs neskatāmies tādā konceptuālā līmenī – ko mēs tur gribam redzēt.” Pašreiz pilsētas pašvaldībā nav izpratnes par izmaiņām apkaimē, ir vīzija joprojām saglabāt to kā kultūrvēsturisku zonu ar sarežģītu struktūru un funkcijām, bet kā dzīvojamā zona bez attīstības un radošuma šī apkaime nav interesanta arī tūristiem. “Visu to rajonu kā baigo vērtību nevajadzētu saglabāt, ja gribam būt moderna pilsēta, tad tur kaut kas jāattīsta.” (M13)

Situācija pilsētā mainās, jo “valsts pieminekļu sargi” daļu zemāka līmeņa pieminekļu nodeva aprūpei pašvaldības līmeņa institūcijām un tagad “pilsētai pašai jādomā, kas ir svarīgs un kas nav, un kā to kopt” (M8). Pilsētplānotājs arī uzskata, ka Maskavas priekšpilsētas sarežģītā mantojuma un geto teritorijas saglabāšanas un izmantošanas problēmas nerisinās arī Rīgas Investīciju un tūrisma aģentūra. Ir nepieciešama kāda motivēta sabiedriska organizācija no malas, bet ar ilgstošu iniciatīvu, spēcīgu motivāciju, jo “tā atbilde nebūs viegla, nebūs tūlīt, būs jāklauvē daudzkārt un pie daudzām vietām, un jāspēj šo viedokli paust vismaz nākamo piecu gadu griezumā un uzturēt to sarunu” (M8). “Es domāju, nauda nāks iekšā un spiedīs visu ārā” (M10). “Teritorijai ir liels potenciāls, vismaz skatoties īpašuma cenas. Sāk veidoties visādas interesantas lietas. Tur dziļāk mazāk, bet tajā sākumā tuvāk centram. Tas varētu būt tāds nākamais hipsterīgais rajons, kur būs tādas eiropēiskās lietas.” (M13) Lastādija kā daļa no Maskavas priekšpilsētas veidojas kā jauniešu, mākslinieku, subkultūras kvartāls (M14).

Secinājumi un priekšlikumi

Salīdzinot ar līdzīgu pētījumu rezultātiem, iesaistītās puses Maskavas priekšpilsētā atbalsta tumšā tūrisma attīstību pretstatā Griničā (Apvienotā Karaliste) veiktajam pētījumam, kur iesaistīto pušu pārstāvji nav labvēlīgi noskaņoti mantojuma izmantošanā šādā aspektā (Kenell, Powell, 2021). Lai gan pētījuma laikā respondenti vairākkārt uzsvēra, ka šī mantojuma izmantošana ir “smaga” vietējiem iedzīvotājiem: “Tas ir tāds ļoti politisks, delikāts un grūts

jautājums” (M7) un ka negatīvs rajona tēls var mazināt potenciālo attīstītāju un it sevišķi investoru interesi. Mūsu pētījuma rezultāti ir līdzīgi Ļvivā (Ukraina) veiktā pētījuma rezultātiem, kur tika konstatēts, ka vietējiem iedzīvotājiem mūsdienās ir maz atmiņu par ebreju mantojumu, ka pastāv kompleksas attiecības starp pagātnes mantojumu un šodienas vajadzībām (Corsale, Vuytsyk, 2015). Kā intervijā izteicās intervējamais M8: “Vai mums viss ķermenis (pilsēta) ir jānoklāj ar rētām? Tad man pašam ir grūti tālāk dzīvot.”

Vietējo iedzīvotāju un apkaimes kopienu pārstāvju viedoklis liecina, ka viņi labi atpazīst, komunicē par tām vietām, kuras kaut kādā veidā apkaimē jau ir iezīmētas, izceltas rajonā (piemēram, Vecā ebreju kapsēta, Horālās sinagogas memoriāls, Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs). Viņu pieredze arī liecina, ka apkaimē ir relatīvi maz tūristu, ka tie galvenokārt uzturas ārpus vēsturiskās ebreju geto teritorijas, lai gan šī vieta ir ar bagātu un daudzveidīgu mantojumu. Tūristu ir vairāk Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejā un tā apkārtnē. Tā kā tūrisma rajonā saskaras vietējo un viesu (tūristu) intereses, tad konflikta gadījumos kā primārās ir jāuzskata vietējo iedzīvotāju intereses, kuriem šī vieta ir vienīgā dzīves vieta: “Lai tas tūrisma objekts, kas tiek veidots, nenodē to potenciālu, ka pagalmā var notikt arī krāšņi svētki un spēlēt orķestris. Lai nav tā, ka visa geto teritorija tiek padarīta par kaut kādu memoriālu vietu, kurā ir bail kaut ko darīt.” (M2)

Tajā pašā laikā pilsētas attīstītāji un plānotāji atzīst, ka apkaimē ir liels attīstības potenciāls, kuru noteikti ietekmēs “*Rail Baltica*” dzelzceļa līnijas izbūve un ar to saistītā Rīgas dzelzceļa stacijas un apkārtnes pārbūve. Apkaimi attīstot, jā saglabā līdzsvars starp vēsturisko mantojumu, arhitektūras pieminekļiem un apkaimes kā dzīves vietas attīstību. Pirms veido kādus lielus attīstības, tūrisma projektus, rūpīgi ir jāizpēta, jāizprot šī sensitīvā vieta. Ideja par geto memoriāla vietas iezīmēšanu, uzturēšanu ir jāveido, balstoties arī uz vietējās apkaimes iedzīvotāju attieksmi un redzējumu. Ir nepieciešama arī plaša diskusija, iesaistot ne tikai vietējo sabiedrību, bet arī visas iesaistītās un ieinteresētās grupas. “Ar to jābūt ļoti uzmanīgiem. Vispirms būtu kaut kā neuzbāzīgi jāpapēta, jāpazondē kaut kādās aptaujās. Nedrīkstētu saukt to par geto rajonu, tas galīgi nederētu. Kaut kas cits jāizdomā, piemēram, tāda atdzimstoša vieta, kurā kādreiz bija kaut kas tāds.” (M12)

Tūrisma nozares pārstāvju un tūrisma attīstītāju viedoklis par tumšā tūrisma attīstību vairākumā ir pozitīvs, taču tiek uzsvērtā šī tūrisma veida specifika un sarežģītība. Tiek atzīts, ka nepieciešams vairāk tūristiem domātas informācijas par sarežģīto mantojumu, tostarp ar holokaustu saistīto vēsturi, bet tā jāpiedāvā nevis kā specifiska tumšā tūrisma informācija vai vietas, bet gan plašākā kontekstā, kā daļa no apkaimes kopējās vēstures. Liela nozīme

šajās iniciatīvās ir dažādām nevalstiskām organizācijām un nodibinājumiem, vietējo iedzīvotāju iesaistei. Veidojot tūrisma produktu, vēsture, it sevišķi sarežģītie vēstures notikumi, ir jāpasniedz vieglāk, izmantojot stāstu, mākslu, dažādas aktivitātes.

Apkopojot šī pētījuma rezultātus, viena no galvenajām atziņām un rekomendācijām ir tā, ka galvenais izaicinājums ir atrast vienotu skatījumu, kā šīs vietas iezīmēt, lai saglabātu upuru piemiņu un atgādinātu par drūmajiem vēsturiskajiem notikumiem, bet nepasliktinātu vietējo iedzīvotāju dzīves kvalitāti, piesaistītu attīstītājus / investorus, nodrošinātu tūristiem izglītojošu pieredzējumu un veicinātu rajona ilgtspējīgu attīstību. Vispirms vajadzētu būt skaidrai idejai par apkaimes mantojuma saglabāšanu un attīstību, pirms piesaista investorus apkaimes pārbūvei un attīstībai.

Ņemot vērā, ka rajons tuvākā nākotnē piedzīvos strauju attīstību un ekonomisko interešu spiedienu, svarīgi ir nenokavēt iespēju definēt rajona saglabājamās, izceļamās vērtības un iezīmējamās teritorijas, objektus, lai novērstu potenciālos konfliktus starp dažādu interešu grupām.

Visām iesaistītām pusēm – gan vietējiem apkaimes iedzīvotājiem, gan pilsētas un tūrisma attīstītājiem, gan uzņēmējiem, gan tūristiem – ir nepieciešams vairāk informācijas par ebreju mantojumu un notikumiem bijušajā geto teritorijā.

Tūrisma attīstībai nepietiek ar uzņēmēju iesaisti un veicināšanas pasākumiem, ir nepieciešama arī vietējo iniciatīva un ilgtermiņa aktivitātes. Apkaimes attīstībā vajadzētu izvēlēties augšupvērstās, integrētās pieejas izmantošanu. “Pilsētas dome jau dzīvīgumu neveidos. Apkaimju centri, lai sabiedrība veido pilsētu, izlemj, kā viņi grib dzīvot!” (M14)

LITERATŪRA

- Ashworth, G. J., Voogd, H. (1990). *Selling the city: Marketing approaches in public sector urban planning*. Belhaven Press.
- Ashworth, G., Page, S. J. (2011). Urban tourism research: Recent progress and current paradoxes. *Tourism Management*, 32, 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.02.002>
- Blūms, P. (2001). Rīgas priekšpilsētu attīstība. L. Slava (red.). *Koka Rīga*. Rīga: Neputns, Latvia Nostra, 28–51.
- Boyle, L., Michell, K., Viruly, F. (2018). A Critique of the Application of Neighborhood Sustainability Assessment Tools in Urban Regeneration. *Sustainability*, 10, 1005. <https://doi.org/10.3390/su10041005>

- Corsale, A., Vuytsyk, O. (2015). Jewish heritage tourism between memories and strategies. Different approaches from Lviv, Ukraine. *Current Issues in Tourism*, 21 (5), 583–598. <https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1103210>
- Drever, E. (1995). *Using Semi-Structured Interviews in Small-Scale Research. A Teacher's Guide*. Scottish Council for Research in Education.
- Edwards, D., Griffin, T., Hayllar, B. 2008. Urban tourism research. Developing an agenda. *Annals of Tourism Research*, 35 (4), 1032–1052. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2008.09.002>
- Guéguen, N., Pascual, A. (2005). Improving the response rate to a street survey: An evaluation of the “but you are free to accept or to refuse” technique. *The Psychological Record*, 55, 297–303. <https://doi.org/10.1007/BF03395511>
- Haeberle, S. H. (1988). People or Place. Variation in Community Leaders' Subjective Definitions of Neighborhood. *Urban Affairs Quarterly*, 23 (4), 616–634. <https://doi.org/10.1177/004208168802300408>
- Jakob, D. (2011). Constructing the creative neighborhood: Hopes and limitations of creative city policies in Berlin. *City, Culture and Society*, 1, 193–198. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2011.01.005>
- Jansen-Verbeke, M., van de Wiel, E. (1995). Tourist behaviour and the importance of time – space analysis. In: G. J. Ashworth, A. G. J. Dietvorst (eds). *Tourism and Spatial Transformations: Implications for Policy and Planning*. CAB International, 129–158.
- Jansen-Verbeke, M., Lievois, E. (1999). Analysing heritage resources for urban tourism in European cities. In: D. C. Pearce, R. W. Butler (eds). *Contemporary issues in tourism development*. Routledge, 81–107.
- Kennell, J., Powell, R. (2021). Dark tourism and world heritage sites: A Delphi study of stakeholder perceptions of the development of dark tourism products. *Journal of Heritage Tourism*, 16 (4), 367–381. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2020.1782924>
- Kim, S., Butler, G. (2015). Local community perspectives towards dark tourism development: The case of Snowtown, South Australia. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 13 (1), 78–89. <https://doi.org/10.1080/14766825.2014.918621>
- Latvijas enciklopēdija. (2007). Maskavas priekšpilsēta. S. Hirša u. c. (red.). *Latvijas enciklopēdija*, 4. sēj. Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 340.
- Lazdiņa, V. (1968). Maskavas rajons. V. Samsons u. c. (red.). *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 507–508.
- Lindbergs, J. (1967). Centrālais kolhozu tirgus. V. Samsons u. c. (red.). *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 292.
- Luederitz, C., Lang, D. J., Wehrden, H. V. (2013). A systematic review of guiding principles for sustainable urban neighbourhood development. *Landscape and Urban Planning*, 118, 40–52. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2013.06.002>
- Martí, P., Serrano-Estrada, L., Nolasco-Cirgueda, A., Baeza, J. L. (2021). Revisiting the Spatial Definition of Neighborhood Boundaries: Functional Clusters versus Administrative Neighborhoods. *Journal of Urban Technology*, 29 (3), 73–94. <https://doi.org/10.1080/10630732.2021.1930837>
- Murphy, P. E., Murphy, A. E. (2004). *Strategic management for tourism communities: Bridging the gaps*, 16. Channel View Publications.

- Ozols, J. (1968). Maskavas priekšpilsēta. V. Samsons u. c. (red.). *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 507.
- Page, S. J. (1995). *Urban tourism*. London: Routledge.
- Pearce, D. C. (1992). *Tourist Organizations*. Harlow, Longman.
- Pearce, D. C. (2001). An integrative framework for urban tourism research. *Annals of Tourism Research*, 28 (4), 926–946. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(00\)00082-7](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(00)00082-7)
- Pratt, A. C. (2010). Creative cities: Tensions within and between social, cultural and economic development: A critical reading of the UK experience. *City, culture and society*, 1 (1), 13–20. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2010.04.001>
- Richards, G., Wilson, J. (2006). Developing creativity in tourist experiences: A solution to the serial reproduction of culture? *Tourism Management*, 27 (6), 1209–1223. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.06.002>
- Romero-García, L. E., Aguilar-Gallegos, N., Morales-Matamoros, O., Badillo-Piña, Tejeida-Padilla, R. (2018). Urban tourism: a systems approach – state of the art. *Tourism Review*, 74 (3), 679–693. <https://doi.org/10.1108/TR-06-2018-0085>
- Rozīte, M. (1999). *Pilsētas tūrisms, tā attīstība un telpiskās izpausmes Rīgā*. Promocijas darba kopsavilkums. Latvijas Universitāte.
- Ruskuls, G. (2014). *Apkaimju platformas ieviešana plānošanā un kopienu stiprināšanā: Rīgas piemērs*. Rīgas domes Pilsētas attīstības departaments. 2014. gada 7. jūnijā. <https://www.varam.gov.lv/sites/varam/files/2014-06-07-g.ruskulis-apkaimes-kopienas.pdf>
- Serag El Din, H., Shalaby, A., Farouh, H. E., Elariane, S. A. (2013). Principles of urban quality of life for a neighborhood. *HBRC Journal*, 9 (1), 86–92. <https://doi.org/10.1016/j.hbrj.2013.02.007>
- Šterns, I. (1998). Viduslaiku Rīga ārpus Rīgas. A. Caune (red). *Senā Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 342–375.
- Wright, D. W. M. (2014). *Residents' Perception of Dark Tourism Development: The Case of L5'Aquila, Italy*. PhD thesis at the University of Central Lancashire. <https://clock.uclan.ac.uk/11326/2/Wright%20Final%20e-Thesis%20%28Master%20Copy%29.pdf>
- Zheng, H. W., Shen, G. Q., Song, Y., Sun, B., Hong, J. (2016). Neighborhood sustainability in urban renewal: An assessment framework. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 44 (5), 903–924. <https://doi.org/10.1177/0265813516655547>
- Zvirgzdiņš, J. (09/08/2013). Jaunais Spīķeru kvartāls un promenāde. <https://a4d.lv/raksti/jaunais-spikeru-kvartals-un-promenade/>

**SAREŽĢĪTĀ
MANTOJUMA
KOMUNIKĀCIJA**

10 Holokausta atmiņas komunikācija sociālajos medijos

Diāna Popova

Ievads

Digitālajā laikmetā, kad mobilās viedierīces ir kļuvušas par vairākuma cilvēku personīgajiem asistentiem un sociālo tīklu lietošana drīzāk ir norma nekā izņēmums, ikdienas komunikācija lielākoties ir pārcēlusies uz sociālajiem tīkliem. Līdz ar to aktuāli kļuvuši arī tādi jautājumi kā kolektīvās traumas komemorācija digitālajā vidē, holokausta atmiņas pārnese sociālajos tīklos un mijiedarbība ar jaunākajām paaudzēm. Interneta heterogēnā vide un dinamiskums rada izaicinājumus dažādām holokausta atmiņas institūcijām, kuru darbs ar auditoriju un piemiņas pasākumi galvenokārt ir notikuši klātienē (Ebbrecht-Hartmann, 2021). Cits izaicinājums, ar ko saskaras gan holokausta atmiņas institūcijas, gan izdzīvojušie un viņu piederīgie, ir tāds sociālo tīklu lietotāju veidotais saturs par holokaustu, kas izaicina konvencionālās piemiņas formas vai arī atklāti izrāda necieņu.

Dažādas holokausta reprezentācijas izpausmes tiek nepārtraukti analizētas, meklējot atbildes gan uz to, kas ir tiesīgs runāt par holokaustu un kā par to runāt, gan par ētiskajām problēmām, ar ko jāsasopas “prezentējot nereprezentējamo” (Commane, Potton, 2019: 1). Šajā kontekstā priekšplānā ir izvirzījušies tā saucamie sankcionētie naratīvi, kas ir formāli un tiek izmantoti vēstures mācību grāmatās, vēsturiskajās mākslas filmās, muzejos, politiskajās vai autobiogrāfiskajās dokumentālajās filmās u. c. Tos kontekstualizē arī vēsturiskie fakti – datumi, ģeogrāfiskas lokācijas, izdzīvojušo liecības, apraksti par koncentrācijas nometnēm un to celtniecību u. c. (Commane, Potton, 2019: 2). Akceptētos veidus, kā runāt par holokaustu un ar kādiem paņēmieniem šo vēstījumu nodot nākamajām paaudzēm, nosaka arī sociālās normas, kultūras izpratne, dažviet arī likums.

Ja Rietumos 20. gadsimta 60. gadi pirmoreiz iezīmēja holokaustā izdzīvojušo kā primāro liecinieku nozīmi holokausta atmiņas veidošanā, izglītošanā un atcerē, tad šobrīd, kad šī holokaustu pieredzējušo cilvēku paaudze

pakāpeniski izzūd, mainās veidi, kā holokausta atmiņa un liecības tiek komunicētas mūsdienu sabiedrībai, un priekšplānā izvirzās tā dēvētā [interneta] “lietotāju” kā terciāro liecinieku sociālā nozīme (Ebbrecht-Hartmann, Henig, 2021: 218).

Pētniece Kerolaina Veika (*Caroline Wake*) uzskata, ka holokaustā izdzīvojušo cilvēku ierakstīto autentisko videoliecību skatīšanās ir ne vairs sekundāra liecinieka pieredze, ko autore saprot kā tiešā liecinieka pieredzes nodošanu citiem cilvēkiem klāties komunikācijā, bet jau terciāra liecinieka pieredzes forma, ko raksturo paradoksāla laika un telpas distances un emocionālās klātbūtnes kombinācija (Wake, 2013: 111). Literatūra, filmas un citi mākslas veidi šobrīd kalpo kā “novēlotās empātijas” (Assmann, Detmers, 2016) ģenerēšanas rīki, kas ļauj postliecinieku paaudzēm iegūt vēsturiskas zināšanas un raisīt empātiju pret upuriem. Arī par sociālajiem medijiem mūsdienās būtu iespējams runāt kā par terciārās pieredzēšanas platformām.

Jāatzīst, ka diskusijas par holokausta atainošanas un reprezentācijas problemātiku ir radušās arī pagātnē, kad populārās kultūras produkti mēģinājuši interpretēt holokaustu, to skaitā kino, seriāli, daiļliteratūra, piemēram, pretrunīgi vērtētais ASV 1978. gadā demonstrētais TV seriāls “Holokausts” (sk., piem., Bērziņš, 2015: 183). Tomēr sociālo tīklu gadījums ir sarežģītāks, jo tajos dominējošā jaunā auditorija vairs nav tikai skatītāji, bet paši sava satura veidotāji (Walden, 2015: 3). Turklāt, kamēr holokausta un citu pagātnes necilvēcību institucionalizētā atmiņa ir savā veidā reglamentēta, nosakot, kas ir pieņemamas vai nepieņemamas atceres izpausmes, šie nerakstītie likumi bieži vien nav zināmi vai tiek ignorēti interneta satura veidotāju vidū, kam nepiemīt šādas zināšanas un pieredze (Walden, 2021: 6).

Šī nodaļa veltīta vairāku piemēru analīzei, kas saistīti ar holokausta atmiņas pārnesi sociālajos tīklos, ko īsteno gan oficiālās holokausta atmiņas institūcijas, gan privātas iniciatīvas, gan arī “īkdienas” interneta lietotāji. Nodaļas beigās tiks apskatīta Latvijas ebreju kopienas un kultūras, vēstures un holokausta atmiņas institūciju klātbūtne sociālo mediju vidē.

Holokausta atmiņas institūciju klātbūtne sociālajos tīklos

Šobrīd holokausta atmiņas institūcijas piedzīvo pārmaiņas un, palielinoties laika distancei no šiem notikumiem, meklē jaunas alternatīvas līdzšinējām sāpīgā mantojuma nodošanas praksēm, kas balstījās galvenokārt uz izdzīvojušo liecībām un klāties apmeklējumiem. Pakāpeniski notiek pāreja no “dzīvās atmiņas” uz “mediēto atmiņu” (Walden, 2021: 2) jeb “liecinieku ēra”

pārtop "lietotāju ērā" (Ebbrecht-Hartmann, Henig, 2021: 218). Tomēr runāt par holokausta atmiņas pārnesei ar tehnoloģiju palīdzību tikai digitālajā laikmetā nebūtu pareizi, jo katra paaudze izmantoja attiecīgā laikmeta risinājumus sava vēstījuma nodošanai – 20. gadsimta 60. un 70. gados – radio un televīziju, 21. gadsimtā – sociālos medijus un viedtālrunu kameras (Ebbrecht-Hartmann, Henig, 2021: 218). Taču digitālā sfēra holokausta atceres pārnesei var šķist "nemateriāla, efemēra un vairāk nepakļāvīga, bez centrālas kontroles punkta vai sargātājiem (*gatekeepers*)" (Walden, 2021: 2). Digitālās pasaules plašumos saduras holokausta atmiņas institūciju un starptautisku organizāciju oficiāli pieņemtais atmiņas diskurss ar citām, "neekspertu" veidotām atceres izpausmēm un reakcijām, kas samērā brīvi cirkulē, piemēram, tādos sociālajos tīklos kā "TikTok" vai "YouTube" (Walden, 2021: 6).

Lai arī tādām holokausta atmiņas institūcijām kā muzejiem un memoriāliem ir atšķirīgas pieejas un iespējas veidot vai neveidot savu tiešsaistes "klātbūtni", sociālie tīkli ir viens no mūsdienās visizplatītākajiem komunikācijas un informācijas aprites kanāliem. Sevišķs izrāviens sociālo tīklu un holokausta atceres transformācijā notika Covid-19 pandēmijas ieviesto pulcēšanās ierobežojumu dēļ, kad arī tādi holokausta memoriāli, kas līdz šim maz iesaistījās eksperimentos ar sociālo mediju piedāvājumiem satura veidošanas formātiem, bija spiesti pielāgoties un reaģēt uz jau notiekošajām mediju patēriņa izmaiņām, kas ietekmējušas arī holokausta atceri (Ebbrecht-Hartmann, 2021).

Piemēram, nesenā pētījumā par dažāda mēroga holokausta muzeju un memoriālu sociālo mediju lietošanas praksēm pasaulē vērojams, ka lielākā daļa šo organizāciju izmanto kādu no sociālo tīklu platformām ("Facebook", "YouTube", "Instagram", "Twitter") saziņai ar auditoriju un vērtē tās kopumā labvēlīgi. Tomēr praksē sociālos tīklus biežāk lieto un to priekšrocības novērtē galvenokārt liela un vidēja izmēra holokausta piemiņas organizācijas, savukārt mazāki muzeji un memoriāli retāk iesaistās sociālo tīklu satura veidošanā, galvenokārt ierobežoto cilvēkresursu, digitālo prasmju un lokālās orientācijas dēļ (Manca et al., 2022: 5).

Savukārt lielām holokausta piemiņas un izglītības institūcijām kā Aušvicas-Birkenavas memoriālam, kas gada laikā uzņem vairāk nekā divus miljonus apmeklētāju (Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau, 2020), paralēli apmeklētāju plūsmu un izglītības programmu nodrošināšanai aktīvi jāpārvalda arī sociālo mediju dinamiskā un "nepaklausīgā" vide. Saskaņā ar Imodženas Dalzielas (*Imogen Dalziel*) pētījumu par Aušvicas-Birkenavas sociālo mediju administrēšanas praksi, šis muzejs saskaras ar virkni izaicinājumu interneta vidē un iegulda pamatīgu darbu holokausta vēstures skaidrošanā, kā arī digitālo atceres formu monitorēšanā, kūrēšanā un tiešsaistes atceres

kopienas veidošanā (Dalziel, 2021). Muzeja klātbūtne sociālajos tīklos, no vienas puses, izpaužas kā centieni uzrunāt pēc iespējas plašāku auditoriju, daloties ar izglītojošiem un informatīviem materiāliem, komunicējot ar auditoriju, pārpublicējot vai komentējot citu lietotāju ierakstus un attēlus un iesaistot sekotājus diskusijās. No otras puses, tas pilda arī uzraudzības, kontroles un “sargāšanas” funkciju, atzīstot un apstiprinot tikai tādas apmeklētāju veidotās Aušvicas-Birkenavas koncentrācijas un nāves nometnes reprezentācijas, kuras akceptējamā veidā pauž upuru atceri un muzeja apmeklējuma pieredzi. Turklāt muzejs tiešsaistē cīnās ar dezinformāciju, holokausta noliegšanu un citām mērķtiecīgām provokācijām, kā arī publiski nosoda nepiemērotu uzvedību un izturēšanos muzeja apmeklējuma laikā, ar ko apmeklētāji dalījušies sociālajos tīklos (Dalziel, 2021).

Var teikt, ka tādas liela mēroga holokausta atmiņas institūcijas kā Aušvicas-Birkenavas memoriāls un muzejs sociālo tīklu vidē darbojas gan kā savas institūcijas digitālās identitātes veidotāji, gan kā leģitīmu holokausta atceres digitālo formātu izplatītāji, gan kā plašākas virtuālās atmiņas kopienas veidotāji un arī pilda citu lietotāju satura uzraudzības un validācijas funkciju. Savukārt nelielās un mazās atmiņas organizācijas sociālo tīklu komunikācijas iespējas izmanto mazāk.

Pašbildes un pašreprezentācija holokausta piemiņas vietās

Līdz ar fotokameras sarukšanu līdz miniatūrai mobilajā telefonā integrētai ierīcei sākās jauns pašreprezentācijas jeb selfiju / pašbilžu⁷² laikmets internetā. Savu pašportretu uzņemšanas un dalīšanās kultūra ir kļuvusi par nu jau ierastu komunikācijas praksi. Tomēr kā selfiju pirmsākumos, tā arī šobrīd savas personas iemūžināšana uz jebkāda “fona” mēdz būt arī samērā nekritiska, līdzīgi pozējot kamerai gan pie vannasistabas spoguļa, gan pie Aušvicas-Birkenavas nāves nometnes vārtiem.

Neizbēgami šādas pašreprezentācijas prakses traģisku notikumu piemiņas vietās ātri vien saskaras ar asu sabiedrības pretreakciju. Tā, piemēram, jaunieši, kas savulaik sociālajos tīklos publiskoja selfijus ar nāvi saistītās vietās kā Pērlhārboras memoriāls, Čornobiļa vai pat pie vecmāmiņas zārka

⁷² Selfijs (*selfie*) jeb pašbilde ir pašportrets, kas parasti uzņemts ar mobilā telefona palīdzību un publicēts sociālajos medijos (Levin, 2014). Lai arī pastāv dažādas definīcijas, kādi attēli kvalificējami par selfijiem, šajā nodaļā tas tiek saprasts kā plašs fenomens, ko raksturo “vēlme ietvert attēlā sevi, kas uzņemts, lai ar to dalītos ar tiešsaistes auditoriju” (Dinhopl, Gretzel, 2016: 127), un neatkarīgi no tā, vai attēlu uzņēmis pats subjekts vai cits cilvēks, tā ir apzināti uzņemta / pozēta fotogrāfija.

bērēs, ātri kļuva par medijos plaši apspriestiem un kaunināmiem sabiedriskās morāles subjektiem (Douglas, 2017). Pašbildes uzskatīja par jauniešiem raksturīgu izpausmi, ko motivē iedomība, narcisisms, izlikšanās, ko “pieauguši” sabiedrības daļa uztvēra negatīvi (Douglas, 2017: 2).

Situācijas ar vizuālo pašprezentāciju selfija formātā holokausta memoriālos ir plaši apspriestas masu medijos jau vismaz no 2013. gada, kad internetu pāršalca vairāki pretrunīgi vērtēti selfiju gadījumi – kāda puīša pašbilde no gāzes kameras (Daily Mail Online, 2013), amerikāņu pusaudzes smaidošais “Aušvicis selfijs” (Douglas, 2017, 2; USA Today, 2014) vai Izraēlas jauniešu radītā “Facebook” lapa “Ar labākajām draudzenēm Aušvicā” (*With my besties in Auschwitz*), kas ironizēja par holokausta memoriālos uzņemtajiem izraēliešu tīņu provokatīvajiem fotoattēliem (Lu, 2014; Margalit, 2014). Nepiemērotu pašportretu prakses nopietnās vietās bija joprojām aktuālas arī 2019. gadā, kad Aušvicis-Birkenavas memoriālam savā oficiālajā “Twitter” kontā nācās lūgt apmeklētājus nepozēt fotogrāfijām, balansējot uz vilciena sliekšņiem, pa kurām uz nometni vesti tūkstošiem ieslodzīto (Staudenmaier, 2019).

Par publiski apspriestāko “holokausta selfiju” sociālo mediju kritikas projektu var dēvēt vācu-ebreju satīriķa Šahaka Šapiras (*Shahak Shapira*) 2017. gadā izveidoto interneta vietni “*Yolocaust*”, kuras nosaukums sastāv no apzīmējuma “*yolo*” (saīsinājums internetā lietotai slenga frāzei “tu dzīvo tikai vienreiz” (*you only live once*), kas it kā racionalizē impulsīvu vai vieglprātīgu rīcību), un vārda “holokausts”. Tās mērķis bija pievērst uzmanību publiskiem, nekritiskiem selfijiem, kas uzņemti holokaustam veltītā memoriālā Berlīnē, un, kuri, autoraprāt, izrāda vismazāk iekļūstības un izpratnes par vietu, kur fotogrāfiju autori ir nonākuši.

Memoriāls nogalinātajiem Eiropas ebrejiem Berlīnes centrā ir pazīstams simbols holokausta piemiņai un populārs apskates objekts, kas izveidots kā pilsētvides instalācija, nosedzot 19 000 kvadrātmetrus ar simetriskā režģī izkārtotiem dažāda augstuma 2711 taisnstūra betona blokiem. Tomēr līdz ar vietnes “*Yolocaust*” parādīšanos izvērtās diskusijas par to, kāda ir atbilstoša apmeklētāju izturēšanās un uzvedība šajā vietā, ņemot vērā desmitiem tūkstošu tūristu, kas šo arhitektūru izmanto sevis iemūžināšanai, pozējot priekšplānā uz holokausta piemiņas “fona”.

Vietnē “*Yolocaust*” tika publicēti attēli, kur cilvēki redzami, priecīgi smaidot, žonglējot, akrobātiski pozējot vai lēkājot pa betona blokiem (vienā gadījumā pat ar apakšvirsrakstu “Lēkājot pa mirušajiem ebrejiem @Holokausta memoriālā” (Jumping on dead Jews @Holocaust memorial)) (Bareither, 2021: 62). Provokatīvākās pašbildes vietnes autors iemontēja autentiskos fotokadros no koncentrācijas un nāves nometnēm, kur redzami ieslodzītie un

bojāgājušie, burtiski norādot uz noziegumiem pret cilvēci, kam memoriāls ir veltīts. Ja publicēto selfiju autori sevi atpazīna un vēlējas tikt izņemti no publiskā nosodījuma lapas, viņiem bija jāsaprot vietnes veidotājam atvainošanās un nožēla par savu rīcību.

“*Yolocaust*” projekts kļuva par interneta hitu un saņēma gan atzinību, gan arī kritiku, piemēram, no memoriāla arhitekta Pitera Eizenmana (*Peter Eisenman*), pēc kura domām, šī vieta atšķirībā no autentiskām koncentrācijas nometņu vietām ir galvenokārt simboliska, jo būvēta neitrālā vietā un kā publiska ārtelpa pieļauj dažāda veida interakciju ar to (Gunter, 2017). Tomēr plašās diskusijas internetā un masu medijos demonstrēja drīzāk atbalstošu pozīciju “holokausta selfiju” kaunināšanas kampaņai, paužot līdzīgu viedokli par to, kas ir cieņa un pieņemama uzvedība holokausta piemiņai veltītās vietās. Publiskais sašutums saistīts ar to, ka pašbilžu žanrā persona izvērza sevi priekšplānā uz citu cilvēku ciešanām kā ikdienišķa “fona”, tādējādi demonstrējot emocionālu vienaldzību pret holokaustu (Bareither, 2021: 63). Neskatoties uz plaši izskanējušo kritiku, fotografēšanās holokausta memoriālos un attēlu publicēšana sociālajos tīklos nav gājusi mazumā, tomēr ne visas uzņemtās pašbildes būtu automātiski uzskatāmas par atmiņas kultūru izaicinošām.

Pievēršoties šī fenomena pētniecībai, Kristofs Bareiters (*Christoph Bareither*) ir centies noskaidrot, vai tiešām ikviena “digitālā pašreprezentācija” sarežģītā mantojuma vietā automātiski pauž emocionālu vienaldzību un līdz ar to – necieņu sāpīgās pagātnes piemiņai (Bareither, 2021: 58–59). Intervijās ar pašbilžu autoriem sociālajos tīklos K. Bareiters secinājis, ka šī pašportretu publicēšanas prakse daudziem memoriālu apmeklētājiem nav tikai estētiska pašreprezentācija, bet ietver kompleksākas emocijas un attēlam piešķirtās nozīmes, cenšoties caur to nodot, piemēram, skumjas, dusmas, līdzjūtību, piemiņu, kā arī pievērst citu cilvēku uzmanību holokausta faktam vai provocēt diskusiju (Bareither, 2021: 67). Tai pašā laikā ir virkne fotoattēlu, kur cilvēki apzināti vai neapzināti smaida, fotografējoties memoriālā. Saskaņā ar K. Bareitera iegūtajiem pašu foto autoru skaidrojumiem, šie cilvēki argumentē, ka smaids nav pretējs cieņas izrādīšanai, kā arī to, ka viņi apzinās notikušā šausmas un nopietnību, taču pauž apziņu, ka pagātnes mācību dēļ šobrīd iespējams dzīvot citādi, novērtējot to, kas ir (Bareither, 2021: 67–68). Tas sasaucas ar pētījumiem par dažādām emocijām, kas vienlaikus tiek piedzīvotas, apmeklējot holokausta memoriālus (piem., Oren et al., 2021).

Vēl viens no teorētiskajiem skaidrojumiem par pašbildēm nopietnās vietās ir tāds, ka lielākā daļa cilvēku, kas tumšā mantojuma vietās izmanto digitālos medijus, ir tūristi. Savukārt tūristi izpilda tūrismam raksturīgas prakses, piemēram, uzņemot “tūristiskas” fotogrāfijas, kam raksturīgas zināmas

kompozīcijas, pozas un ķermeņu horeogrāfija kameras priekšā. Pozēšana un smaidīšana fotografējoties, it sevišķi ceļojumu “selfijos”, ir tik bieža parādība, ka tā nereti izpaužas automātiski kā “iemācīta” un “iemiesota” tūristu uzvedība (Pearce, Moscardo, 2015: 64). Protams, tas neatsver jautājumu par katra indivīda morālo izvērtējumu pirms sava smaidošā attēla no tumšā mantojuma vietas publicēšanas internetā. Vienlaikus ir cilvēki, kas jūtas vainīgi par smaidīšanu, taču neatkarīgi no tā ir publicējuši šādu fotoattēlu, tāpēc cenšas sniegt skaidrojumus zem sava attēla, mēģinot attaisnot, kāpēc šāda ķermeniska izpausme ir radusies konkrētajā mirklī, piemēram, kā automātiska reakcija uz kameru vai ceļojuma biedru, kas ir izraisījis smaidu (Adriaansen, 2022: 9).

Vienlaikus par tumšā mantojuma memoriāliem K. Bareiters apgalvo, ka ar sevis iemūžināšanu šajās vietās apmeklētāji ar tām veido emocionālu mijiedarbību, un digitālās ierīces var kalpot kā spēcīgi personiskās emocionālās iesaistes mediji, kā arī palīdzēt veidot saikni ar pagātņi, lai to padarītu par nozīmīgu savas tagadnes daļu (Bareither, 2021: 69). Daži pētnieki vērtē sociālos medijus kā demokrātisku platformu, kurā var tikt sadzirdētas jaunu cilvēku balsis par holokausta atceri, kas parasti netiek iekļautas formālās diskusijās par šo tematu (Commane, Potton, 2019).

Kritisks viedoklis par jauniešu motivācijām veidot pašreprezentāciju reālajā laikā no dažādu traģēdiju vietām un ar to dalīties publiski ir Magdalēnai Hodalskai (*Magdalena Hodalska*), kas vērtē šo parādību caur tumšā tūrisma un digitālā narcisisma prizmu, norādot uz pašbilžu kultūru kā “dališanos ar patmīlību” (Hodalska, 2017: 3). Autore pauž bažas, ka, ja sākotnēji netaktisku un stulbu pašbilžu publicēšana no nopietnām vietām var tikt uztverta kā provokatīvi izņēmumi, tad tie pamazām ved uz nevēlamām kultūras izmaiņām un liecina par jaunāko paaudžu empātijas trūkumu. Atsaucoties uz Sūzanas Zontāgas (*Susan Sontag*) sacīto par fotogrāfiju kā aizsargāšanos pret trauksmi, un tūristu izjusto nepieciešamību ievietot kameru starp sevi un jebko ievēribas cienīgu (Sontag, 1997, citēts Hodalska, 2017: 4), autore spriež, ka, sastopot kaut ko šausminošu, fotogrāfija ir kā aizsargstikls pret patiesajām bailēm, ko rada šī vieta. Vienlaikus šo vietu iemūžināšana un pat fizisku artefaktu iegūšana no katastrofu vietām ir kā sava veida baidu suvenīru kolekcionēšana, kas komificē un komercializē šausmas (Hodalska, 2017: 5).

M. Hodalska uzskata, ka motivāciju uzņemt un publicēt attēlus, izceļot sevi priekšplānā un pagriežot muguru “tumšajam mantojumam”, virza gan tādi “reālās pasaules virzītājspēki kā tumšais tūrisms, katastrofu plašais atspoguļojums masu medijos, līdzjūtības “nogurums” (*compassion fatigue*), emocionālā atsvešinātība, empātijas trūkums, pusaudžu dumpinieckums, baidu suvenīru meklēšana, pieredzes komifikācija”, gan arī virtuālā pasaule

ar sociālo mediju dominanci, kur pašportreti tiek publicēti konkurences apstākļos ar citiem lietotājiem, lai piesaistītu pēc iespējas lielāku auditoriju, vienlaikus apliecinot digitālā narcisisma kultūru (Hodalska, 2017: 17).

Savukārt Roberts Jans Adriānsens (*Robert-Jan Adriaansen*) norāda uz citu aspektu attiecībā uz selfiju kultūras fenomenu. Viņš secina, ka “tādas sociālo mediju platformas kā *“Instagram”* ir semiotiskas sistēmas, kuru pamatā ir lietotāju mijiedarbība un ka “holokausta selfijus” nevajadzētu aplūkot kā statiskas vēsturiskās atmiņas reprezentācijas, bet gan kā izpausmes tam, ko Joss de Muls (*Jos de Mul*) nosauca par “ludisko identitāti”” (Adriaansen, 2022: 19). Ar ludisko identitāti autors skaidro digitālo identitāšu veidošanu, kam raksturīga brīvāka un atvērtāka forma, kā arī mijiedarbības un izvēļu dinamiskais raksturs, tuvinot to sociālam, “reālās dzīves” kontekstam, kur citi sociālo tīklu lietotāji var reaģēt uz publicēto saturu un to ietekmēt ar sava veida sociālo kontroli. Tas to atšķir no autobiogrāfiskās “naratīvās identitātes”, kam raksturīga tiekšanās uz linearitāti un pabeigtību. Turklāt lielākoties tā saucamie “Aušvicas selfiji”, autoraprāt, uzskatāmi par veidu, kā tiek definētas indivīda attiecības tieši ar pieminēšanas aktu, nevis ar pašu vēsturisko notikumu vai konkrēto atmiņu saturu, un tie jāuztver kā savstarpēji saistītas atsauces uz konkrēto piemiņas vietu un “es” kā liecinieku un dokumentētāju (Adriaansen, 2022).

Apkopojot pētījumus par pēdējā desmitgadē aktuālo diskusiju par pašbildēm nopietnās vietās, saprotams, ka dažādu pētnieku skaidrojumi par šo fenomenu atšķiras. Kamēr pastāv kritiski viedokļi par pamatīgām kultūras pārmaiņām, ko virza jaunāko paaudžu narcisistiskas izpausmes, līdzjūtības “nogurums” un šausmu komodifikācija, ir arī centieni skaidrot pašreprezentāciju fotoattēlos kā jaunu holokausta atceres pārneses formu, izmantojot savas klātbūtnes apliecināšanu un aktualizēšanu sociālajos tīklos.

Holokausta atceres daudzbalisība sociālajos tīklos

Sociālo tīklu platformas funkcionē kā heterogēna, difūza un dinamiska ekosistēma, kur ikvienam lietotājam ir iespēja paust savus uzskatus un pieredzi, iesaistīties notikumu vai citu veidota satura apspriešanā, pārinterpretācijā vai reproducēšanā. Sociālie tīkli ir kļuvuši par sabiedrības saziņas un mijiedarbības vietu, kur iesaistās ne vien indivīdi, bet arī dažādi uzņēmumi, organizācijas, valsts un nevalstiskais sektors, politiskie spēki utt.

Šajā nepārtrauktajā informācijas plūsmā vērojami arī dažādi jauni veidi, kā satura veidotāji un patērētāji mijiedarbojas ar digitālo holokausta atmiņu. Lai arī, iespējams, izplatītākais saturs, ko veido individuāli lietotāji,

ir fotogrāfijas no holokausta memoriālu apmeklējumiem, šobrīd aktuālā video formātu popularitāte piedāvā jau krietni daudzveidīgākus viedokļu interpretācijas veidus. Jebkurā gadījumā arvien vairāk satura par holokausta tēmu sociālajos tīklos veido personas, kas nav saistītas ar oficiālajām atmiņas institūcijām.

Piemēram, jauniešu vidū populārājā sociālo tīklu platformā “TikTok” par pazīstamu personību kļuvusi holokaustā izdzīvojuši 85 gadus vecā Tova Frīdmane (*Tova Friedmann*), kuras 17 gadus vecais mazdēls kopš 2021. gada veido īsus videoklipus ar mērķi izstāstīt plašai auditorijai liecības par šausmīgajiem notikumiem, ko viņa ir pieredzējusi. Videoklipos viņa atbild uz skatītāju uzdotajiem jautājumiem par savas ģimenes traģēdiju, un par visvairāk skatītajiem video kļuvuši tie, kur viņa stāsta un rāda sev uz rokas uztetovēto identifikācijas numuru Aušvicas nāves nometnē (Sky News, 2023). Šo video mērķis ir sasniegt jauniešus, kurus vairs neuzrunā grāmatu lasīšana vai vēstures mācīšanās skolā, kā arī tos, kas nekad par holokaustu nav dzirdējuši, un šis starppaaudžu veidotais saturs ir jau sasniedzis 75 miljonus unikālo skatījumu (Shaffrey, 2023).

Cita privāta digitālās holokausta atmiņas iniciatīva ir “Instagram” projekts “Evas stāsti” (*Eva Stories*), ko 2019. gadā radīja Izraēlas mediju producentis Mati Kočavi (*Mati Kochavi*) ar meitu Maju (*Maya*), producējot vairāku miljonu dolāru vērtu kino industrijas produktu (Holmes, 2019), kas veidots kā īsas “Instagram” video sērijas ar saukli “Kā būtu, ja meitenei holokausta laikā būtu “Instagram”?” (Henig, Ebbrecht-Hartmann, 2020, 2). Šis projekts tika balstīts uz 13 gadu vecas Ungārijā dzīvojušas ebreju meitenes Evas Heimanes (*Eva Heyman*) dienasgrāmatu un pieredzi neilgi pirms deportēšanas uz Aušvicu. Jau pirmajā dienā, kad video tika publicēti, tie piesaistīja vairāk nekā miljonu sekotāju.

Projekta īstenotāji apzināti veidoja sociālo tīklu interaktivitātei pielāgotu saturu, publicējot video “Instagram” sēriju (*stories*) formātā, iepludinot tos citu lietotāju satura plūsmā un piesaistot sekotāju uzmanību, aicinot reaģēt, atbildot uz jautājumiem, piedaloties aptaujās vai paužot emocijas, kas veicināja lietotāju dalīšanos ar šo saturu (Henig, Ebbrecht-Hartmann, 2020: 5). Līdzīgu inscenēta videobloga formātu jauniešu auditorijas sasniegšanā aizguva arī Annes Frankas nams, kas 2020. gadā “YouTube” publicēja “Annes Frankas video dienasgrāmatu” vairākās sērijās. Taču, pēc pētnieku domām, tam nepiemīt tik izteikta iesaistes funkcija kā “Instagram”, kur lietotājs caur personīgo interakciju kļūst par sociālo mediju “aculiecinieku” (*social media witnessing*) (Henig, Ebbrecht-Hartmann, 2020: 21). Plašāk par Annes Frankas videodienasgrāmatu un citiem Annes Frankas nama virtuālās realitātes projektiem lasāms 13. nodaļā.

Savukārt 2020. gada vasarā, laikā, kad daudzviet bija spēkā Covid-19 pandēmijas socializēšanās ierobežojumi, kas ierobežoja sabiedrisku vietu, tostarp muzeju un memoriālu, apmeklēšanu, par jaunu internetā plaši apspriestu tendenci kļuva jauniešu veidotie “*TikTok*” video, kur viņi imitē holokaustā bojāgājušos ebrejus un, nogrimējuši zilumos sasistu seju, pārģērbušies ieslodzīto tērpus imitējošos apģērbos, dažkārt arī ar piespraustu dzeltenu Dāvida zvaigzni, mūzikas pavadībā stāsta par “savu” bojāeju holokaustā (Ankiel, 2020; Nesvig, 2020). Šī pusaudžu izpausme līdzīgi kā “selfiji” nopietnās vietās izpelnījās asu nosodījumu plašākā sabiedrībā, liekot “*TikTok*” platformai izņemt iespēju meklēt saturu ar mirklbirku *#HolocaustChallenge* (*#holokaustaizaicinājums*), kas bija šo ķēdes video identifikators.

Šajā kontekstā interesants vērojums bija tādas oficiālās holokausta atmiņas institūcijas kā Aušvicas-Birkenavas memoriāla izteikumi par šo parādību. Balansējot audzinošās un iesaistošās pieejas holokausta digitālajā izglītībā un atcerē, memoriāls savā “*Twitter*” ierakstā par “*TikTok*” holokausta izaicinājumu puda nedaudz samiernieciskāku pozīciju, norādot, ka “daudzi no šiem “upuru” video ir sāpīgi un aizvainojoši, pārsniedzot to robežu, kas trivializē vēsturi, tomēr šo jautājumu būtu nepieciešams diskutēt plašāk kā izaicinājumu izglītības jomā, jo uzbrukt un kaunināt jauniešus nebūtu pareizi, jo viņu motivācija to darīt ir ļoti dažāda” (BBC News, 2020; Dalziel, 2021: 193–194). Lai arī negribīgi, pamazām arī oficiālās holokausta institūcijas sāk atzīt, ka “lietotāji” un sabiedrība kopumā var darboties kā holokausta atmiņas kopradītāji (Ebbrecht-Hartmann, Henig, 2021: 218), kas vienlaikus rada gan iespējas, gan izaicinājumus holokausta atmiņas pārnesei digitālajā vidē.

Apkopojot informāciju par to, kā šobrīd notiek holokausta atmiņas komunikācija sociālajos tīklos, iespējams runāt par dažādiem satura veidotājiem – gan par oficiālajām holokausta atmiņas institūcijām, gan par memoriālu apmeklētājiem un tūristiem, gan holokaustā izdzīvojušajiem un tiešajiem lieciniekiem, gan profesionāliem filmu un mediju producentiem, gan arī jauniešiem un citiem “ikdienas” sociālo mediju lietotājiem.

Latvijas ebreju kopienas un holokausta piemiņas institūcijas sociālajos tīklos

Sociālo tīklu satura patērēšana un veidošana ir kļuvusi par izplatītu ikdienas paradumu dažādām sabiedrības daļām arī Latvijā, sevišķi jauniešiem. Ņemot vērā minētās aktualitātes par holokausta atmiņas iekļaušanos sociālo mediju saturā, šī apakšnodaļa īsi raksturo sociālo mediju vidi Latvijā un ebreju

kopienas kultūras, vēstures un holokausta piemiņas institūciju klātbūtni sociālajos medijos.

Spriežot pēc Latvijas Interneta asociācijas publicētajiem datiem par sociālo mediju patēriņu, Latvijā visvairāk iedzīvotāju lieto “YouTube” (1,45 milj. lietotāju), kam popularitātes ziņā seko “Facebook” (874,2 tūkst.), “Instagram” (675,6 tūkst.) un “Twitter” (159,3 tūkst.) (Latvijas Interneta asociācija, 2022). Citi statistikas dati, kas atspoguļo Eiropas Savienības iedzīvotāju mediju lietošanas paradumus (Nulle, Brikmane, 2022), liek pievērst uzmanību tam, ka Latvijā ir izteiktāka tendence iegūt informāciju un ziņas no sociālajiem medijiem nekā vidēji Eiropas Savienībā (ES) (41 % iedzīvotāju Latvijā pret 26 % iedzīvotāju vidēji ES). Latvijā ir arī izteikti lielāks uzticības procents sociālo tīklu influencersiem nekā vidēji ES: 12 % Latvijā un 5 % ES. Arī uzticība “YouTube” un citām videoplatformām ir ievērojami augstāka, Latvijā tiem uzticas 19 % iedzīvotāju, kamēr vidēji ES – 10 %.

Interneta vidē daudz laika pavada jaunākās paaudzes lietotāji. 2018. gadā veiktā reprezentatīvā Latvijas 13–19 gadu veco jauniešu interneta aptauja liecina, ka vismaz 75 % jauniešu vismaz reizi dienā apskatās kādu no sociālo mediju platformām, bet visbiežāk skatītie (vismaz trīs reizes dienā) ir “YouTube” un “Instagram”, kamēr “Facebook” šajā vecuma grupā tiek lietots retāk (Krasauska, 2018). Visbiežāk jaunieši seko ārzemju slavenībām un elkiem (51 %), taču vismaz 27 % jauniešu seko arī Latvijā populārām personām, to skaitā sportistiem, mūziķiem, “Instagram” un “YouTube” blogeriem u. tml. Citi avoti liecina, ka Baltijas valstīs jaunieši lielāko daļu laika pavada “Instagram”, “Snapchat”, “YouTube” (Leta, 2022), tāpat ļoti populāra ir video satura platforma “TikTok”, kas pasaulē gūst arvien lielāku lietotāju skaitu (Avotiņš, 2021; skaties.lv, 2021).

Lai arī digitālās tehnoloģijas un sociālie mediji kopš to ieviešanas ir bijuši muzeju un citu kultūras mantojuma institūciju komunikācijas rīku arsenālā, un arī holokausta atmiņas institūcijas pakāpeniski ir pievienojušies šīm platformām. Tomēr pētnieki atzīst, ka ir salīdzinoši maz pētījumu par sociālo mediju potenciālu kā jauno muzeju ekoloģijas sastāvdaļu (Manca et al., 2022). Par inovāciju ieviešanas praksēm un tendencēm Latvijas muzejos plašāku pētījumu veikuši Elīna Vikmane un Ģirts Klāsons (Vikmane, Klāsons, 2023).

Sociālo mediju analīzes metodes

Lai izvērtētu holokausta atmiņas klātbūtni sociālajos medijos Latvijā, šajā pētījumā tika apskatītas galvenās ebreju kopienas kultūras, vēstures un holokausta piemiņas institūcijas, kas darbojas gan nacionālā, gan lokālā kontekstā,

to skaitā muzejs “Ebreji Latvijā”, Latvijas Ebreju kopiena, biedrība “*Shamir Latvija*”, Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs, Žaņa Lipkes memoriāls, lokālās ebreju kopienas un muzeji Latvijas pilsētās (Liepājā, Daugavpilī u. c.), akadēmiskās pētniecības kontekstā – Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs, kā arī citas ebreju mantojuma un atmiņas organizācijas. Šajā apakšnodalā uzmanība tiks pievērsta kopumā 12 organizāciju pārstāvniecībai sociālajos tīklos.

Lai identificētu sociālo mediju klātbūtni, pirmkārt, tika veikta šo institūciju kontu meklēšana sociālo tīklu meklētājos (“*Facebook*”, “*Instagram*”, “*Twitter*”, “*YouTube*”, “*TikTok*”). Otrkārt, tika apskatītas institūciju interneta vietnes, lai pārliecinātos, kādos sociālajos tīklos organizācijas pārstāvētas.

Sociālo tīklu apskats tika veikts 2023. gada 31. martā.

Sociālo mediju analīzes rezultāti

No kopumā 12 organizācijām divas organizācijas nebija pārstāvētas nevienā sociālajā tīklā. 10.1. tabulā apkopota publiski pieejama informācija, kas atrodama katras institūcijas sociālo tīklu profilos. Tabulā uzskaitītās organizācijas sarindotas pēc lielākā sekotāju skaita platformā “*Facebook*”.

Analizējot sociālo tīklu vidi, novērojams, ka visplašāk lietotā kolektīvā saziņas platforma ir “*Facebook*”, ko izmanto 10 no 12 organizācijām, kam seko “*Instagram*”, ko lieto septiņas institūcijas. “*YouTube*” kanāls ir izveidots četrām organizācijām, savukārt “*Twitter*” profili ir trijām. Divas no institūcijām nav atrodamas nevienā no sociālo tīklu platformām. Savukārt videoplatformā “*TikTok*” nav atrodama neviena no institūcijām.

Institūcijas, kurām ir visvairāk sekotāju “*Facebook*”, ir Žaņa Lipkes memoriāls (ap 4,3 tūkstoši), muzejs “Ebreji Latvijā” (ap 2,3 tūkstoši), Latvijas Ebreju kopiena (ap 2,1 tūkstotis) un Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs (ap 1,3 tūkstoši).

“*Instagram*” visvairāk auditorijas pulcē muzejs “Ebreji Latvijā” (1474 sekotāji), Žaņa Lipkes memoriāls (989 sekotāji), tiem seko Latvijas ebreju kopiena (180 sekotāji) un Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs (167 sekotāji). Savukārt ar aktīvāko satura veidošanu “*Instagram*” ir nodarbojies muzejs “Ebreji Latvijā” (475 ieraksti) un Žaņa Lipkes memoriāls (267 ieraksti), kam seko biedrība “*Uniting*” (79 ieraksti) un Latvijas Ebreju kopiena (62 ieraksti).

“*YouTube*” abonētu skaita ziņā pirmajā vietā ir biedrība “*Shamir Latvija*” (337 abonenti, šķietami vairs neaktīvam kontam, kurā ir pieejami senāki video), kam seko Latvijas Ebreju kopienas kanāls (167 abonenti) un muzejs

10.1. tabula. Latvijas ebreju kopienas kultūras, vēstures un holokausta piemiņas institūciju klātbūtne sociālo mediju platformās 2023. gadā

Institūcija	“Facebook” sekotāju skaits	“Twitter” sekotāju skaits (kanāla izveides gads)	“Instagram” profila sekotāju skaits / ieraksti	“YouTube” kanāla abonentu skaits / skatījumu skaits / augšuplādēto video skaits (izveides gads)
Žaņa Lipkes memoriāls	4,3 tūkst.	800 (2013)	989/ 267	76/14 423 / 34 (2015)
Muzejs “Ebreji Latvijā”	2,3 tūkst.	431 (2010)	1474/ 475	160/ 10 406 / 87 (2011)
Latvijas Ebreju kopiena	2,1 tūkst.	–	180 / 62	167/ 10 908 /92 (2021)
Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs	1,3 tūkst.	651 (2015)	167/19	–
Biedrība “Shamir Latvija”	Tīmekļvietnē saite aizved uz Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja “Facebook” profilu	Tīmekļvietnē saite aizved uz Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja “Twitter” profilu	–	Kanāls 1: 337/ 131 044/ 116 (2012. g., kopš 2015. g. šķietami neaktīvs) Kanāls 2: 37/ 15 280 / 195 (2014)
Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs	604	–	–	–
Rēzeknes Zaļā sinagoga	463	–	–	–
Fonds “Uniting”	410	–	127/ 79	–
Rēzeknes ebreju draudze	133	–	73/15	–
Liepājas ebreju draudze	126	–	123/ 32	–
Fonds “Liepājas ebreju mantojums”	–	–	–	–
Muzejs “Ebreji Daugavpilī un Latgalē”	–	–	–	–

“Ebreji Latvijā” (160 abonenti). Aktīvākie satura veidotāji “YouTube” platformā ir biedrība “Shamir Latvija” (116 + 195 video), Latvijas Ebreju kopiena (92 video) un muzejs “Ebreji Latvijā” (87 video). Arī “YouTube” kopējo skatījumu skaita ziņā biedrība “Shamir” uzrāda vislielāko auditorijas tvērumu – pirmais no kontiem sasniedzis 131 044 skatījumus, bet vēlāk izveidotais konts sasniedzis 15 280 skatījumus. Žaņa Lipkes memoriāla “YouTube” kontam ir 14 423 skatījumi, kamēr Latvijas Ebreju kopienas “YouTube” saturs skatīts 10 908 reizes, bet muzeja “Ebreji Latvijā” – 10 406 reizes.

“Twitter” platformā auditorijas sasniegšanas ziņā pirmajā vietā ierindojas Žaņa Lipkes memoriāls (800 sekotāji), kam seko Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs (651 sekotājs) un muzejs “Ebreji Latvijā” (431 sekotājs). “Twitter” platformā muzejs “Ebreji Latvijā” reģistrēts no 2010. gada, Žaņa Lipkes memoriāls – no 2013. gada un Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs – no 2015. gada.

Apkopojot minētos datus, ebreju kopienas kultūras, vēstures un holokausta atmiņas institūciju pārstāvēniecību sociālajos medijos galvenokārt veido muzejs “Ebreji Latvijā”, Žaņa Lipkes memoriāls un Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs / biedrība “Shamir Latvija”, kuru profili atrodami visās četrās apskatītajās sociālo mediju platformās, kā arī Latvijas Ebreju kopiena, kas atrodama trijās no četrām platformām. Lai arī publiski pieejamā informācija sniedz zināmu priekšstatu par sasniegto auditoriju pēc abonentu un sekotāju skaita, tomēr mūsdienu sociālo tīklu lietotāju paradumus īsti vairs nevar mērīt tikai pēc sekošanas fakta kādam profilam. Niansētāku ieskatu par sasniegto auditoriju sniedz profila / kanāla vai atsevišķu ierakstu un video skatījumu skaits un lietotāju iesaistes intensitāte, kas ļauj izvērtēt atsevišķu vēstījumu panākumus, taču tam būtu nepieciešami atsevišķi pētījumi.

Ārpus šīm institūcijām kā interesants piemērs holokausta atmiņas pārnesē sociālajos medijos Latvijas kontekstā izceļams Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejs. 2021. gada vasarā savā “Facebook” lapā muzejs publicēja ierakstus no Preiļos dzīvojušās 14 gadus vecās ebreju meitenes Šeinas Gramas dienasgrāmatas⁷³, ko viņa uzsāka rakstīt 1941. gada 22. jūnijā, kad sākās karš starp Trešo Reihu un Padomju Savienību (Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejs, 2021). Šeina pierakstīja būtiskas liecības par ebreju vajāšanu un holokaustu šajā mazpilsētā līdz pat 1941. gada 8. augustam, kas bija pēdējā viņas dzīves diena, jo arī viņu kopā ar citiem Preiļu ebrejiem noslepkavoja. Muzejs

⁷³ Muzejs “Ebreji Latvijā” 2022. gadā izdeva trīs Latvijas ebreju meiteņu dienasgrāmatas grāmatā “Es gribētu par kaut ko kļūt...” (red. G. Umanovska, I. Ļenskis). Tā vēsta par Annijas Hackelsones no Rīgas, Hannas Blohas no Valmieras un Šeinas Gramas no Preiļiem pieredzi Latvijā dažādos posmos pirms Otrā pasaules kara un holokausta laikā. Visas meitenes tika nošautas ebreju iznīcināšanas akcijās Latvijā.

Šeinas Gramas dienasgrāmatas ierakstus publicēja tieši tajos pašos datos, kuros viņa tos bija rakstījusi pirms 80 gadiem, un tas darbojās kā būtisks mēģinājums samazināt telpas un laika distanci ar notikumu un veicināt sociālo tīklu lietotāju emocionālo klātbūtni un iesaisti holokausta atcerē daudz personīgākā līmenī.

Nobeigums

Līdz ar sociālajos medijos nodrošināto sabiedrības līdzdalības kultūru ir transformējušies arī holokausta atceres un reprezentācijas veidi. Paralēli autorizētajām mantojuma institūciju “balsīm” un sankcionētajam holokausta atmiņas naratīvam (Commane, Potton, 2019) internetā “skan” daudz balsīgs un heterogēns dažādu sociālo tīklu lietotāju “koris”. Jaunveidotā satura un interpretāciju disonanse rada izaicinājumus tradicionālām holokausta atceres un izglītības formām, kas galvenokārt ir balstījušās uz klātienē apmeklējumu pieredzi un “dzīvo atmiņu” nodošanu nākamajām paaudzēm. Heterogēnajā interneta vidē ikviens indivīds no informācijas uztvērēja var kļūt par satura veidotāju, pulcējot ap sevi citus sekotājus un izplatot teju jebkādu saturu un vēstījumu.

Lai gan vairākas starptautiski zināmas holokausta atmiņas institūcijas aktīvi izmanto sociālos tīklus, lai sazinātos ar plašāku auditoriju, un uzņemam ceļa rādītāja lomu, virzot uz ētiskas un cieņpilnas līdzdalības kultūras izpausmēm sociālajos medijos, par izaicinošu un aizskarošu saturu biežākās sūdzības saistītas ar tā sauktajiem “Aušvicas selfijiem” jeb fotogrāfijām, kur holokausta memoriālu apmeklētāji sevi nostāda priekšplānā citu cilvēku ciešanām. Tas sevišķi attiecas uz attēliem, kuros iemūžinātais izturēšanās veids liecina par nenopietnu un rotaļīgu attieksmi, un par to visbiežāk kritiku saņem jaunieši, kas nepārdomāti veido savas pašreprezentācijas nopietnās vietās. Tomēr pastāv arī viedokļi, ka ne visi pašportreti, kas uzņemti holokausta memoriālos un publicēti sociālajos tīklos, izrāda necienīgu attieksmi pret holokausta upuriem. Citi satura veidotāji vēlas paust savu līdzjūtību, skumjas, dusmas vai citas emocijas, ko radījusi saskare ar šīm vietām, un ar sevis dokumentēšanu šajā vietā norāda par savu klātbūtni un iesaisti holokausta atcerē, lai pievērstu arī citu lietotāju uzmanību holokausta tēmai.

Bez oficiālajām holokausta atmiņas institūcijām un memoriālu apmeklētājiem jauna veida holokausta atmiņas saturu sociālajos tīklos veido gan neprofesionāli, gan profesionāli audiovizuālo mediju producenti. Šobrīd populārajos īso video formātos savu vēstījumu pauž gan holokaustā izdzīvojušie,

gan profesionāli mediju satura veidotāji (piem., “Instagram” projekts “Evas stāsti”). Tāpat jauna veida jauniešu iesaistes un izglītības aktivitātes veic arī oficiālās holokausta atmiņas institūcijās (piem., “Annes Frankas video dienasgrāmata” “YouTube”).

Par to, ka jaunākās paaudzes interesē holokausta tēma, liecina arī kritiski vērtētie jauniešu veidotie video inscenējumi “TikTok” platformā, pazīstami kā #Holocaustchallenge (holokausta izaicinājums), kas, lai arī trivializē un pārsniedz cieņpilnas izturēšanās robežas, ir veicinājuši reakciju un izmaiņas arī oficiālo holokausta institūciju attieksmē pret jauniešu vidū populāro video platformas lietošanu. Vairākas holokausta atmiņas institūcijas, piemēram, Neiangammes koncentrācijas nometnes memoriāls Vācijā vai Mathauzenas memoriāls Austrijā, kopš tā laika ir sākuši veidot arī jauniešiem mērķētu “TikTok” saturu un iesaista brīvprātīgos jauniešus satura veidošanā, apzinoties, ka “Facebook” platforma jauniešu vidū vairs nav aktuāla (Rüdiger, 2023).

Raugoties uz Latvijas ebreju kopienas kultūras, vēstures un holokausta atmiņas institūcijām, to klātbūtne sociālajos tīklos ir nevienmērīga. Vairākums institūciju ir atrodamas “Facebook”, kā arī “Instagram”, savukārt “YouTube” un “Twitter” izmanto vien dažas, bet “TikTok” nav atrodamā neviena. Par sociālajos tīklos redzamākajām institūcijām ar lielāko sekotāju skaitu minami – muzejs “Ebreji Latvijā”, Žaņa Lipkes memoriāls, Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs / biedrība “Shamir Latvija”, kā arī Latvijas Ebreju kopiena.

Kopumā šajā nodaļā apskatītie sociālo tīklu piemēri parāda, ka šī interaktīvā vide ir kļuvusi par paliekošu vietu, kurā notiek auditorijas mijiedarbība ar holokausta atmiņu, izziņu un interpretāciju dažādos formātos. Taču holokausta digitālās atmiņas pētniece Viktorija Valdēna (*Victoria Walden*) brīdina par to, ka interneta vide vienlaikus pieļauj gan jaunu potenciālu holokausta atcerē, izglītībā un pētniecībā, gan kalpo par platformu holokausta noliedzējiem un citu sazvērēstību teoriju atbalstītājiem (Walden, 2021: 3). Līdz ar to atturība pret iesaistīšanos sociālo tīklu lietošanā, piemēram, no autorizēto holokausta mantojuma institūciju puses, var dot priekšrocību informācijas izplatīšanā dažādiem tendencioziem interneta satura veidotājiem.

LITERATŪRA

Adriaansen, R. J. (2022). Smiling in Auschwitz: Instagram selfies and historical representation at the Auschwitz-Birkenau Memorial and Museum. In: *Image, History and Memory*. London: Routledge, pp. 105–120. <https://doi.org/10.4324/9781003264460-11>

- Ankiel, S. (2020, August 23). TikTok Creators Playing Dead Holocaust Victims Accused of Trauma Porn. *Insider*. <https://www.insider.com/TikTok-trend-shows-people-pretending-to-be-holocaust-victims-heaven-2020-8>
- Assmann, A., Detmers, I. (2016). *Empathy and its Limits*. Houndmills: Palgrave MacMillan. <http://library1.nida.ac.th/termpaper6/sd/2554/19755.pdf>
- Avotiņš, H. (2021, 23. decembris). TikTok timekļa vietne 2021. gadā piesaistīja lielāku cilvēku plūsmu nekā Google. *Kursors.Lv*. <https://kursors.lv/2021/12/23/TikTok-timекla-vietne-2021-gada-piesaistija-lielaku-cilveku-plusmu-neka-google/>
- Bareither, C. (2021). Difficult heritage and digital media: 'selfie culture' and emotional practices at the Memorial to the Murdered Jews of Europe. *International Journal of Heritage Studies*, 27 (1), 57–72. <https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1768578>
- BBC News. (2020, August 27). TikTok Holocaust trend "hurtful and offensive". <https://www.bbc.com/news/newsbeat-53934500>
- Bērziņš, D. (2015). *Sociālās atmiņas komunikācija un ētika : Holokausta diskursi Latvijā (1945–2014)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Commene, G., Potton, R. (2019). Instagram and Auschwitz: a critical assessment of the impact social media has on Holocaust representation. *Holocaust Studies*, 25 (1–2), 158–181. <https://doi.org/10.1080/17504902.2018.1472879>
- Daily Mail Online. (2013, August 29). "Selfies at Serious Places" blog shows self-portraits at inappropriate locations. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2405379/Selfies-Serious-Places-blog-shows-self-portraits-inappropriate-locations.html>
- Dalziel, I. (2021). Becoming the 'Holocaust Police'? The Auschwitz-Birkenau State Museum's Authority on Social Media. *Digital Holocaust Memory, Education and Research*, 179–212. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83496-8_8
- Dinhopl, A., Gretzel, U. (2016). Selfie-taking as touristic looking. *Annals of Tourism Research*, 57, 126–139. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2015.12.015>
- Douglas, K. (2017). Youth, trauma and memorialisation: The selfie as witnessing. *Memory Studies*, 13 (4), 384–399. <https://doi.org/10.1177/1750698017714838>
- Ebbrecht-Hartmann, T. (2021). Commemorating from a distance: the digital transformation of Holocaust memory in times of COVID-19. *Media, Culture and Society*, 43 (6), 1095–1112. <https://doi.org/10.1177/0163443720983276>
- Ebbrecht-Hartmann, T., Henig, L. (2021). i-Memory: Selfies and Self-Witnessing in "#Uploading_Holocaust" (2016). In: V. G. Walden (ed.). *Digital Holocaust Memory, Education and Research*. Cham: Springer International Publishing, pp. 213–235. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83496-8_9
- Gunter, J. (2017, January 20). "Yolocaust": How should you behave at a Holocaust memorial? *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-38675835>
- Henig, L., Ebbrecht-Hartmann, T. (2020). Witnessing Eva Stories: Media witnessing and self-inscription in social media memory. *New Media and Society*. <https://doi.org/10.1177/1461444820963805>
- Hodalska, M. (2017). Selfies at Horror Sites: Dark Tourism, Ghoulish Souvenirs and Digital Narcissism. *Zeszyty Prasoznawcze*, 60 (2). <https://doi.org/10.4467/22996362PZ.17.026.7306>

- Holmes, O. (2019, May 8). Instagram Holocaust diary Eva. Stories sparks debate in Israel. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2019/may/08/Instagram-holocaust-diary-evastories-sparks-debate-in-israel>
- Krasauska, K. (2018). Kā Latvijas jaunieši “apdzīvo” sociālos medijus. *KANTAR Latvia*. <https://www.kantar.lv/newsletters/54-2/ka-latvijas-jauniesi-apdzivo-socialos-medijus/>
- Latvijas Interneta asociācija. (2022). *Statistika: Interneta lietošana Latvijā 2022*. <https://www.lia.lv/sections/view/statistika>
- Leta. (2022, 20. februāris). Aptauja: 88 % Baltijas jauniešu nozīmīgākais informācijas kanāls ir sociālie mediji. *Tv3.lv*. <https://zinas.tv3.lv/zinatne-un-tehnologijas/tehnologijas/aptauja-88-baltijas-jauniesu-nozimigakais-informacijas-kanals-ir-socialie-mediji/>
- Levin, A. (2014). The Selfie in the Age of Digital Recursion. *InVisible Culture*, 20 (March). <https://doi.org/10.47761/494a02f6.f3a5894d>
- Lu, A. (2014, July 9). That “With My Besties In Auschwitz” Facebook Page Is Appalling, But Nothing New. *Bustle*. <https://www.bustle.com/articles/31047-that-with-my-besties-in-auschwitz-facebook-page-is-appalling-but-nothing-new>
- Manca, S., Passarelli, M., Rehm, M. (2022). Exploring tensions in Holocaust museums’ modes of commemoration and interaction on social media. *Technology in Society*, 68 (October 2021), 101889. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101889>
- Margalit, R. (2014, June 26). Should Auschwitz Be a Site for Selfies? *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/should-auschwitz-be-a-site-for-selfies>
- Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau. (2020, January 7). *2 million 320 thousand visitors at the Auschwitz Memorial in 2019*. <https://www.auschwitz.org/en/museum/news/2-million-320-thousand-visitors-at-the-auschwitz-memorial-in-2019,1400.html>
- Nesvig, K. (2020, August 25). *This “Holocaust” TikTok Challenge Is Rightfully Sparking Backlash*. *TeenVogue*. <https://www.teenvogue.com/story/holocaust-TikTok-challenge-backlash>
- Nulle, A., Brikmane, E. (2022, 28. jūlijs). Iedzīvotāju mediju lietošanas paradumi. *LVPortāls*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/343306-iedzivotaju-mediju-lietosanas-paradumi-2022>
- Oren, G., Shani, A., Poria, Y. (2021). Dialectical emotions in a dark heritage site: A study at the Auschwitz Death Camp. *Tourism Management*, 82 (June 2019), 104194. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104194>
- Pearce, J., Moscardo, G. (2015). Social Representations of Tourist Selfies: New Challenges for Sustainable Tourism. *BEST EN Think Tank XV*, 59–73.
- Preiļu vēstures un lietiskās mākslas muzejs. (2021, 21. jūnijs). Agrā 1941. gada... *Facebook*. <https://www.Facebook.com/preilimuseum/posts/pfbid02fdNUd74JCN-K60xwWKPS6YjtdH1jxYz8o2V9ctNjHqZU8RDbNsAD3ZLpmGX5AkR4l>
- Rüdiger, J. (2023, January 26). Holocaust remembrance on TikTok. *DW*. <https://www.dw.com/en/bringing-holocaust-remembrance-to-TikTok/a-64519255>

- Shaffrey, T. (2023, March 23). Holocaust survivor shares on TikTok to educate young people. *AP News*. <https://apnews.com/article/holocaust-survivor-TikTok-auschwitz-b9be32a968038ee6922282fc65acd348>
- skaties.lv. (2021, 25. jūnijs). Pētījums: “TikTok” aizvien vairāk patērē cilvēki vecumā pēc 30. *Tv3.lv*. <https://zinatv3.lv/latvija/sabiedriba/petijums-TikTok-aizvien-vairak-patere-cilveki-vecuma-pec-30/>
- Sky News. (2023, March 23). *Holocaust survivor Tova Friedman becomes TikTok star aged 85*. <https://news.sky.com/story/holocaust-survivor-tova-friedman-becomes-TikTok-star-aged-85-12840749>
- Sontag, S. (1977). *On Photography*. London: Anchor Books Doubleday.
- Staudenmaier, R. (2019, March 21). Auschwitz asks visitors not to balance on train tracks. *DW*. <https://www.dw.com/en/auschwitz-museum-asks-visitors-not-to-balance-on-train-tracks/a-48006024>
- USA Today. (2014, July 24). Auschwitz Selfie Girl Breanna Mitchell Defends Her Controversial Picture. *HuffPost*. https://www.huffpost.com/entry/auschwitz-selfie-girl-breanna-mitchell_n_5618225
- Vikmane, E., Klāsons, G. (2023). Diffusion of Digital Innovation in Museum Education: Pandemic Effects and Adopter Characteristics. *Baltic Journal of Modern Computing*, 11 (1), 34–50. <https://doi.org/10.22364/bjmc.2023.11.1.03>
- Wake, C. (2013). Regarding the recording: The viewer of video testimony, the complexity of copresence and the possibility of tertiary witnessing. *History and Memory*, 25 (1), 111–144. <https://doi.org/10.2979/histmemo.25.1.111>
- Walden, V. G. (2015). New Ethical Questions and Social Media: Young People’s Construction of Holocaust Memory Online. *Frames Cinema Journal*, 7, 1–19.
- Walden, V. G. (2021). Defining the Digital in Digital Holocaust Memory, Education and Research. In: V. G. Walden (ed.). *Digital Holocaust Memory, Education and Research*. Springer International Publishing, pp. 1–12. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83496-8_1

11 Holokausta piemiņas vietu komunikācija: tūrisma gidu profesionālās darbības pieredze un izaicinājumi Latvijā

Inese Runce

Ievads

Holokausta vēstures un piemiņas vietu stāsts, ar ko gadu desmitiem neatlaidīgi dalās Latvijā strādājošie gidi, nav viegli saprotams bez 20. gadsimta vēstures ekskursā. Arī šīs jomas ekspertu cilvēciskie izaicinājumi, viņu profesionālās izglītības attīstība un formācijas procesi cieši savijas ar Latvijas valsts, ebreju kopienas vēsturi, traģēdiju un atdzimšanu. Tikpat lielā mērā var teikt, ka holokausta un ebreju kultūrvēsturiskā mantojuma jomā darbojošos tūrisma gidu lielākie profesionālie izaicinājumi ir cieši saistīti gan ar Latvijas vēsturiskās atmiņas traģiski ātro piespiedu zudumu, gan tās lēno atgriešanos pēdējos vairāk nekā 30 gados. Tikpat daudz šie profesionāļi saskaras ar vispārējās ekonomiskās attīstības tempiem: kāpumiem un kritumiem, esošo kultūras un ekonomisko, to skaitā tūrisma, valsts un pašvaldību īstenoto politiku, esošo izpratni un vīzijas trūkumu par sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma izmantošanu tūrisma biznesā, dominējošā tūrisma piedāvājuma un pieprasījuma ilgtspējas problēmu un faktu, ka mūsdienu pasaule ir zaudējusi “spēju pat domāt par valsts politiku ārpus šauri traktēta ekonomiskuma rāmjiem” (Džads, 2012: 20). Tūrisma gida profesionālais darbības rāmis vienmēr ir bijis stingri ierobežots vairākos līmeņos, jo “[..] gida darba fenomens, izejot no globālās un nacionālās perspektīvas, caur inovācijām, politiku un ekonomiku, sociālajiem mijiedarbībām un attiecībām ar esošo varu, kultūru un vietējo tūrismu, ir bijis tieši saistīts ar daudzām sfērām” (Weiler, Black, 2012: 13).

Latvijā līdz šim ebreju vēstures, holokausta piemiņas vietu izpētes un komunikācijas, atmiņas un memorizācijas kultūras jautājumi, kā arī tūrisma procesu vispārējā izpēte ir bijuši pietiekami akcentēti akadēmiskajā vidē. Lai cik pārsteidzoši tas būtu, bet Latvijā akadēmiski vai lietišķi pētījumi par tūrisma gidu profesionālo jomu un tās izaicinājumiem, izglītību, kā arī emocionālo pieredzi nav veikti. Šajā nodaļā tiks atklāta gidu pieredze vēsturiskā un

mūsdienu šķērsgriezumā, izzinot un interpretējot ebreju mantojuma un holokausta vietas tūristiem Latvijā. Secinājumi tiks balstīti ne tikai teorētiskajās studijās, bet arī kvalitatīvā pētījuma rezultātos, kas norisinājās 2021.–2022. gadā LU Filozofijas un socioloģijas institūtā īstenotā pētījuma projektā “MemoTours”.

Laika gaitā Latvija ir kļuvusi par starptautiski visai pazīstamu tūrisma galamērķi, piedāvājot dažādu interešu grupu ceļotājiem vērtīgus maršrutus un aizraujošu pieredzi. Par nozīmīgu Latvijas tūrisma sastāvdaļu gan no pieprasījuma, gan no piedāvājuma viedokļa Rīgā ir kļuvušas ebreju kultūrvēsturiskā mantojuma vietas: muzejs “Ebreji Latvijā”, Rīgas geto un holokausta muzejs Latvijā, Biķernieku, Rumbulas un Lielās Horālās sinagogas memoriāls, kā arī Žaņa Lipkes memoriāls. Citur Latvijā kā apmeklētākās tiek minētas: Šķēdes memoriāls un ebreju kapi Liepājā, Zaļā sinagoga un Ančupānu memoriāls Rēzeknē, Latgales ebreju vēstures muzejs un Mežciema memoriāls Daugavpilī, Nāves meža piemiņas akmens un Ebreju kapi Jelgavā, kā arī citas ebreju kultūrvēsturiskā mantojuma un holokausta piemiņas vietas. Visām šīm tūrisma vietām ir vienojošs elements – tie ikvienam apmeklētājam atklāj sāpīgas, traģiskas, nesaprotamas, bieži nevēlamas un sarežģītas Otrā pasaules kara un holokausta vēstures epizodes.

Ebreju kultūrvēsturiskā mantojuma un holokausta piemiņas vietu komunikācija Latvijā: vēsturiskais ieskats

Ebreju kopiena ir vēsturiski viena no vecākajām pastāvošajām etnorelīģiskajām kopienām Latvijā. Pirmā ebreju kopiena toreizējā Livonijas teritorijā izveidojās jau 16. gadsimta beigās, taču vēsturiski ziņas par ebreju klātbūtni Rīgas pilsētā ir saglabājušās jau no viduslaikiem. Ebreji Rīgā un mūsdienu Latvijas teritorijā ir pieredzējuši dažādas varas (vācu, poļu, zviedru, krievu) un to īstenotos likumus attiecībā uz ebrejiem. Lielākā daļa no Latvijas mūsdienu teritorijas (izņemot Latgali) nav bijusi Krievijas impērijas apmešanās joslā. Vēsturiski Latvijā dzīvoja divas ebreju lingvistiskās kopienas: vācvalodīgie Kurzemes ebreji un poļu ebreju kultūras jidišā runājošais atzars.

Pēc Pirmā pasaules kara beigām 1918. gada 18. novembrī tika proklamēta Latvijas Republika. Jau 1918. gada 17. novembrī Latvijas Tautas padome atzina etnisko minoritāšu tiesības, deva tiesības deleģēt savus pārstāvjus likumdošanas un izpildvaras institūcijās, kā arī garantēja kopienu kultūras tiesības un to identitātes saglabāšanu. Situācija pasliktinājās pēc Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma izveidošanās 1934. gada 15. maijā, kad demokrātiskā sistēma tika sagrauta, un līdzīgi notika arī Eiropas valstu lielākajā daļā.

1919. gada 8. decembrī izdotie izglītības likumi noteica, ka minoritātēm ir tiesības organizēt savas kopienu skolas un pašām pārvaldīt tās, t. i., īstenot savu izglītības autonomiju, kas radīja pamatu Latvijas ebreju minoritātes tapšanai un tās kultūras autonomijai. Tas veicināja ebreju lojalitātes rašanos pret neatkarīgo Latviju 20. gadsimta 20.–30. gados (Dribins, Gūtmanis, Vestermanis, 2001). Pēdējā tautas skaitīšanā 1935. gadā, kas notika neilgi pirms valstiskuma zaudēšanas un tuvojošās padomju un nacistiskās okupācijas, Latvijā dzīvoja vairāk nekā 93 000 ebreju. Latvijas ebreju kopiena bija sazarojusies visā Latvijas teritorijā, ar savu plašu izveidoto skolu un sabiedrisko organizāciju tīklu. Tās klātbūtne bija ļoti redzama un pamanāma gan ekonomiskajā, gan arī kultūras dzīvē. Procentuāli lielākā Latvijas ebreju iedzīvotāju daļa gadsimtu garumā ir dzīvojusi Rīgā, kas ir bijis liels kosmopolītisks kultūras un ekonomiskais centrs Ziemeļeiropā, kā arī Latgalē. Vēsturiskās Kurzemes ebreju kopienas bija atrodamas Liepājā, Jelgavā, Bauskā, Tukumā, Talsos, Skaistkalnē u. c. 20. gadsimta 20.–30. gadi – ebreju kopienas uzplaukuma laiks: radās kopienu padomes, atvēra slimnīcas un labdarības biedrības, darbu uzsāka teātri, izdeva avīzes un žurnālus jidišā, ivritā, vācu un krievu valodā. Šajā laikā Latvijā darbojās ebreju pamatskolas, ebreju ģimnāzijas, ebreju tautas universitāte, teātris un tautas konservatorija. 20. gadsimta 20.–30. gados Latvijā darbojās liels skaits sinagogu un lūgšanu namu, kā arī sabiedrībai pieejamas un pamanāmas bija daudzas privātās reliģiskās, kultūras un sociālās ebreju iniciatīvas. 20.–30. gados Rīga un Latvija kļuva arī par vienu no cionistu kustības centriem Austrumeiropā. Ebreju kopienas darbība tika daļēji pārtraukta padomju okupācijas pirmajā gadā no 1940. gada jūnija līdz 1941. gada jūnijam, bet pilnīgi iznīcināta nacistiskās okupācijas laikā 1941.–1945. gadā.

Holokaustā izdzīvojušie ebreji pēc Otrā pasaules kara atskārta, ka viņu traģēdijai netiek pievērsta pienācīga uzmanība Padomju Latvijā, vara nelīdzdarbojās kapavietu sakopšanā un piemiņas zīmju izveidē, pēc izdzīvojušo domām, ebreju traģēdija netika atbilstoši atainota presē, literatūrā un mākslā, tādēļ viņu izjūtas, raugoties nākotnē, raksturoja atvieglojuma un skumju, kā arī cerību un aizdomu sajaukums. PSRS īstenotā holokausta atmiņas politika balansēja starp antisemitisku holokausta noliegšanu un visu austrumeiropiešu, izņemot krievus, apsūdzību sadarbībā ar nacistiem (Bērziņš, 2016: 47).

Padomju varas gadiem raksturīgo antisemitismu papildināja kopš 40. gadu nogales realizētā holokausta norišu un to atceres noklusēšanas politika, kas izpaudās kā atteikumi un izvairīšanās celt pieminekļus, ierīkot piemiņas vietas, kā arī norādījums neakcentēt ebreju upurus, runājot un rakstot par nacistiskā režīma noziegumiem. Ārpus pieļaujamā diskursa nokļuva gan centieni pētīt holokausta norises nacistiskās okupācijas laikā, gan mēģinājumi

pieminēt holokausta upurus, kas tika klasificēti kā mēģinājums izcelt vienu upuru daļu, citus nobīdot malā, un līdz ar to tika uzskatīti par nosodāmiem (Bērziņš, 2015: 265).

Nacistiskās okupācijas laikā ar vietējo kolaboracionistu atbalstu tika iznīcinātas holokausta upuru kapa vietas, tādējādi cenšoties slēpt jebkāda veida liecības par izdarītajiem noziegumiem. Pēc Otrā pasaules kara padomju okupācijas vara ebreju vecās kapsētas nereti pārvērta parkos. Sākot ar 20. gadsimta 60. gadiem, Rīga kļuva par vienu no ebreju cionistiskās kustības centriem PSRS, piesaistot redzamu skaitu padomju ebreju, kas, šī un citu ekonomisku un kultūras iemeslu vadīti, pārcēlās uz dzīvi Rīgā un Latvijā, taču šai ebreju iedzīvotāju daļai bija cita vēsturiskā atmiņa un saikne ar Latvijas ebreju kultūrvēsturisko mantojumu, holokausta piemiņas vietām un piedzīvoto traģēdiju bija visai pastarpināta.

Kā ir secināts Didža Bērziņa pētījumā par holokausta sociālo atmiņu Latvijā padomju okupācijas gados, Latvijas teritorijā 1944./1945. gadā atgriezās apmēram 14 tūkstoši ebreju (holokaustu pārdzīvojušie, nacistu okupācijas laikā uz PSRS aizbēgušie), kā arī apmēram 3000 Sarkanās armijas rindās karojušo un dzīvi palikušo ebreju, deportētie uz Sibīriju, kas izdzīvoja: “Tādējādi Latvijas PSR teritorijā pēc Otrā pasaules kara beigām bija apmēram 15 tūkstoši ebreju [...]” (Bērziņš: 2016: 46).

1988. gadā Rīgā izveidoja Latvijas ebreju kultūras biedrību, kas simboliski iezīmēja Latvijas ebreju kopienas atdzimšanas sākumposmu. 1989. gadā Rīgā tika atklāta pirmā ebreju skola Padomju Savienībā, plašākā mērogā tika uzsākta vēsturiskā diskusija un izpēte par ebreju kopienas vēsturi, holokaustu un šī sarežģītā vēsturiskā mantojuma apzināšanu, popularizēšanu un dokumentāciju. Ar jaunu vilni tas aizsākās 20. gadsimta 90. gados pēc PSRS sabrukuma un Latvijas neatkarības atgūšanas.

Rīgā un arī pārējā Latvijā (Daugavpils, Rēzekne), kur dzīvi bija palikuši ebreju iedzīvotāji, ebreju draudzes pēc kara neformāli atjaunoja savu darbību. Rīgā darbojās divas sinagogas, kā arī viena sinagoga Rēzeknē un Daugavpilī, bet Latvijas ebreju iedzīvotāju galvenā pulcēšanās vieta, lai cik traģiski tas izklausītos, bija kapsētas un ebreju slepkavošanas vietas Rumbulā, Biķerniekos, kā arī citās Latvijas pilsētās un mazpilsētās, kur pirms kara darbojās ebreju kopienas. Par pirmajiem neformālajiem piemiņas pasākumu un holokausta vietu tūrisma gidiem kļuva lielākoties holokausta izdzīvojušie vai arī viņu tuvinieki, kas savā ziņā līdz ar izglītojošo funkciju apvienoja vēl divus svarīgus pienākumus – amatierisku pētniecību un atmiņas komunikāciju funkcijas. Kā uzsver D. Bērziņš, padomju varas institūcijas bija informētas par šīm aktivitātēm, tomēr PSRS tā brīža ideoloģiskā koncepcija neparedzēja

upuru pieminēšanu, jo iekšpolitiski dominēja uzvaras diskurss, kas neiekļāva upuru dimensiju (Bērziņš, 2015: 236).

Padomju Latvijā jau padomju okupācijas sākumā tūrisms tika izmantots kā padomju propagandas līdzeklis gan vietējo, gan ārzemju tūristu apkalpošanā. LPSR tika izveidotas tūrisma un ekskursiju pārvaldes un uzraudzības institūcijas, kuru nosaukumi tika grozīti bieži, taču darbības oficiālie uzdevumi bija visai nemainīgi: organizēt tūrisma un ekskursijas republikas robežās, tai skaitā propagandēt padomju ideoloģijas pamatnostādnes, iepazīstinot strādniekus ar padomju tautu vēsturi un kultūru, ekonomiku, ģeogrāfiju, dabas bagātībām, sagatavot tūrisma nozares darbiniekus, vadīt tūristu klubus, būvēt, uzturēt, vadīt un finansēt tūrisma infrastruktūru, organizēt ceļojumus un ekskursijas, kā arī sagatavot tūristus nozīmītes "PSRS tūrists" saņemšanai, organizēt un realizēt konsultācijas par tūrisma un ekskursiju jautājumiem (Vaivode, 2020: 101).

Tika izveidota Atestācijas un kvalifikācijas komisija, kurai bija jānosaka ekskursiju vadītāju sagatavotība un jāpiešķir attiecīgā kvalifikācija. Tika nolemts, ka visiem pirmoreiz ekskursiju darbā pieņemtajiem ekskursiju vadītājiem ir jāiziet atestācija, kur piešķir kvalifikāciju ar trīs gadus derīgu apliecinājumu, ko apstiprināja Latvijas Republikāniskā arodbiedrību padome, Latvijas PSR Kultūras ministrija un Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildkomiteja. 1961. gada nogalē tika lemts par stingrāku ekskursiju vadītāju pašizpaušmju ierobežošanu ekskursiju laikā – pārvaldei bija jāizveido kontroles teksti un ieteicamās literatūras saraksts katram maršrutam (Vaivode, 2020: 103).

1961. gadā Latvijas tūrisma un ekskursiju pārvaldes pakļautībā tika izveidota Rīgas ekskursiju bāze, kurai bija jāorganizē ekskursijas pa republiku. Rīgas ekskursiju bāze plaši izvērta tūrisma attīstību Rīgā, izstrādājot 12 jaunu maršrutu projektus pa Rīgu, kuros bija jāpievērš uzmanība republikas strādnieku sasniegumu propagandēšanai, padomju varas gados īstenotajai Rīgas attīstībai rūpniecības, dzīvojamās platības, zinātnes, kultūras un sadzīves jomā. 1962. gada maijā jau bija izveidoti jauni tūrisma maršruti Rīgā un ārpus tās, iekļaujot revolucionāru pieminekļu vietas, revolūcijas notikumiem, komjauniešu cīņai par padomju varu Latvijā, kā arī literatūrai, teātrim un arhitektūrai. Ik mēnesi bija jāveic kvalitātes kontrole, jānoklausās gidu stāstījums, nepieļaujot neatbilstošas informācijas izplatīšanu, ideologizējot tūrisma maršrutus un gida profesiju (Vaivode, 2020).

Vēl sarežģītāka situācija bija ārzemju tūrisma organizēšanā. PSRS ārzemju tūristu kustības ierobežojumi tika fiksēti 1936. gadā izdotos 64 lapu apjomīgos noteikumos; galvenā būtība – aizliegta jebkāda pārvietošanās ārpus "Intūrista" maršrutiem. Otrā pasaules kara beigās, padomju armijai okupējot

Latviju, līdzīgi procesi tika replicēti Padomju Latvijā. Pēc Staļina nāves, kad politiskais režīms pamazām tika liberalizēts, kļuva aktuāls jautājums par ārzemju tūristu uzņemšanu. 60. gadu vidū, kad bija redzama strauji pieaugoša ārzemju tūristu dinamika, varas iestādes izveidoja to ārzemju tūrisma organizējošās VAS "Intūrists" Rīgas nodaļas operatīvās vadības sistēmu, kas darbojās līdz 80. gadu beigām. Šī sistēma garantēja apstākļus, lai VDK darbinieki ar ārzemju tūristu uzņemšanu un apkalpošanu saistītajās iestādēs varētu brīvi vervēt un sadarboties ar jau esošajiem aģentiem un uzticības personām, saņemt to ziņojumus, izsekot ārzemniekus. Viens no tādu aktivitāšu priekšnoteikumiem bija nodrošināt, lai vadošajos amatos atrastos cilvēki, kuri atbalsta VDK intereses un izpilda prasības (Lipša, 2017: 84–85).

Pēc katras ekskursijas gidiem bija jāveic pieraksti tā sauktajās darba klādēs, sākot ar savu vērojumu fiksējumu un beidzot ar tūristu uzdoto jautājumu un sarunu atstāstīšanu. Pieraksti skaitījās slepeni, tie bija jāglabā seifā, klades laika gaitā iznīcināja kā slepenās lietvedības dokumentus. Gidu priekšnieki, balstoties uz pierakstiem, veidoja atskaites par nodaļas darbu. Visticamāk, gidu pierakstus lasīja arī virsnieks, kas no VDK kūrēja ārzemju tūrisma resoru republikā (Lipša, 2017: 87).

Lieki teikt, ka nedz padomju, nedz ārzemju tūristiem izstrādātajos un kontrolētajos maršrutos nekas par holokausta piemiņas vietām Rīgā un pārējā Latvijā netika iekļauts. Turklāt ārzemju tūristi tika ļoti stingri kontrolēti, un pašu nokļūšana sevis izvēlētajās apskates vietās bija gandrīz neiespējama. Arī visās valodās publicētie tūrisma ceļveži informāciju par šādu tematiku nepiedāvāja, arī publiskajās kartēs tā nebija pieejama. Pirmais neoficiāli izdots ceļvedis "Ebreju Rīga" (1990), kura autors bija holokausta izdzīvojušais vēsturnieks Mārgers Vestermanis, kļuva par rokasgrāmatu pirmajiem vietējiem un ārzemju ceļotājiem, kas interesējās par sarežģīto vēstures mantojumu, jo īpaši ebreju vēstures tematiku. Bet arī ilgu laiku šis ceļvedis bija galvenā un vienīgā mācību grāmata gidiem, kuri pašizglītības ceļā sāka apgūt vadīt ekskursijas pa Rīgas holokausta piemiņas vietām.

Stāstot par holokaustu Latvijā: tūrisma gidu pieredze un izaicinājumi

2021. gada aprīlī un maijā un no 2022. gada septembra līdz novembrim Latvijā anketēšanas ceļā tika noskaidrota to tūrisma gidu pieredze, kas tieši vai pastarpināti strādāja holokausta piemiņas vietu maršrutā vai tā atsevišķos objektos Rīgā un citviet Latvijā. Izvērstajās rakstiskajās anketās tika aptaujāti

19 tūrisma gidi, kuru pamatnodarbošanās ir saistīta ar holokausta piemiņas maršrutiem. Izvērstajā anketā anonīmi vai publiski bija jāatbild uz jautājumiem, kas saistījās ar šī darba izaicinājumiem (profesionālajiem un cilvēcis-kajiem), formāciju un izglītošanās iespējām. Tūrisma gidi tika uzrunāti piedalīties pētījumā caur holokausta piemiņas vietu (muzeji, memoriāli), tūrisma operatoru un gidu asociācijām, kā arī privātajiem kontaktiem. Respondentu grupā bija tūrisma gidi, kas savu darbību ir uzsākuši gan pirms padomju sistēmas sabrukuma – 20. gadsimta 80. gados, gan pēdējo gadu laikā, iesaistoties jaunajos profesionālajos projektos un izaicinājumos. Viņu vidū ir gan vīrieši, gan sievietes, gados un profesionāli jauni un nobrieduši respondenti, ar dažādu humanitāro jomu augstākās izglītības diplomiem, to skaitā doktora grādu. Vairāki gidi paši ir autori sastādītajiem tūrisma ceļvežiem un bukletiem, gan arī atsevišķiem pētījumiem un muzeja ekspozīcijām par Latvijas ebreju kultūrvēsturisko mantojumu un holokausta vēsturi.

Aptaujas dati glabājas šī pētījuma autoru privātajā arhīvā.

Iespēju strādāt gida profesijā nodrošina vai nu bakalaura un maģistra, vai arī doktorantūras izglītība vēsturē, teoloģijā, pedagogijā vai arī iegūtā gida profesionālā kvalifikācija dažādos profesionālosursos. Vairāki no šiem profesionāļiem ir Latvijas ebreju pēcteči, kam holokausta vēsture ir daļa no ģimenes stāsta un pieredzes.

Visi gidi norādījuši, ka līdztekus individuālajām holokausta tēmas studijām paši patstāvīgi ir papildinājuši savas zināšanas dažādos Latvijas un Vācijas muzejos, TIC vai tūrisma firmu organizētosursos. Tikai viens gids atsaucās arī uz PSRS laikā apmeklētajiem “Intūrista” kursiem. Vēsture kā hobijs, pašizglītošanās un iegūtā informācija no dažādiem avotiem, kā literatūra un periodika tiek norādīti kā būtisks pamats gidam vajadzīgo zināšanu ieguvē Latvijā mūsdienās. Lielākā daļa no aptaujātajiem tūrisma gidiem, kas vada ekskursijas holokausta vēstures tematikā, regulāri piedalās ebreju vēsturei veltītajās zinātniskajās konferencēs kā klausītāji, bet daži arī kā pētnieki izstrādā un prezentē savus pētījumus.

Būt par gidu postpadomju un komunisma valstīs, sākot no 20. gadsimta 80. gadu beigām, cilvēciski nebija vienkāršs uzdevums. Iepriekšējā ideoloģiskā formācija kļuva lieka, bet zināšanas – nepietiekamas vai nederīgas. Sabrūkot vecajai padomju tūrisma organizēšanas un uzraudzības sistēmai, daudzi gidi palika bez darba, bija spiesti pārkvalificēties vai labākajā gadījumā apgūt jaunas svešvalodas, kas pirms tam PSRS tūrisma sistēmai nebija vajadzīgas, un iekļauties izejošā tūrisma jomā. Sabrūkot dzelzs priekškaram, Latvijas iedzīvotājiem pavērās līdz tam nebijušas iespējas ceļot. Liela daļa no ģimeņu un individuālajiem ietaupījumiem tika novirzīti ārvalstu ceļojumiem, bet Latvijas

vietējais tūrisms skaitliski strauji panīka, taču tūrisma maršrutu piedāvājumi krietni pieauga. Brīvā ceļošana piesaistīja daudzus Latvijas ebreju izcelsmes tūristus no visas pasaules. Tā kā lielākajai daļai Latvijas izcelsmes ebreju tuvinieki, draugi u. c. tika noslepkavoti Rīgā Rumbulas mežā, šī kļuva par vienu no galvenajiem pieturas punktiem. Savukārt Biķernieku mežs bija svarīgākā apmeklējuma vieta no Vācijas, Austrijas un Čehoslovākijas deportēto ebreju tuviniekiem. Holokausta piemiņas vietu maršruti Rīgā un Latvijā bija jauna un pilnīgi nezināma pasaule, ko daudziem atklāt un izpētīt. Paralēli raisoties iepriekš aizliegtajām diskusijām par Otrā pasaules kara norisēm, nacistiskās un padomju okupācijas sekām Latvijā, iedzīvotāju kolaborācijas jautājumiem, holokausta tēma kļuva par vienu no svarīgākajiem vēsturisko diskusiju un pētījumu objektiem. Bija pagājis ilgs laiks kopš Otrā pasaules kara beigām un holokausta traģēdijas, kas iznīcināja lielāko daļu Latvijas ebreju iedzīvotāju. Daudz kas bija aizmirsts, noslēpts, noklusēts un pazudis. Kā savā grāmatā “Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas” rakstīja ebreju kapu un holokausta vietu pētnieks un apzinātājs Meijers Melers: “Diemžēl pēc vairāk nekā sešu gadu desmitiem, kad ir nomainījušās divas trīs paaudzes, dažās Latvijas apdzīvotās vietās, starp kuru iedzīvotājiem ebreji bija 20–30–50 %, tagadējie to iedzīvotāji bieži vien ne reizi mūžā nav redzējuši nevienu ebreju un neko par viņiem nezina” (Melers, 2013: 3).

Vēsturiskā atmiņa par pirmskara ebrejiem pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā nebija pilnīgi zudusi un laika gaitā tikai atdzīvojās. Kā ir atzīmējusi savā pieredzes stāstā viena no gidēm, vietējie vecākās paaudzes (neebreju) ekskursiju dalībnieki ir kļuvuši atvērtāki un dalās savā pieredzē, iespaidos un emocijās. Šīs izmaiņas vietējās sabiedrības “atvērtībā” noteikti ir sasaistāmas ar glābēju tēmas (naratīvu) ietekmi: “[..] cilvēki paši sāk dalīties ar saviem stāstiem par ebreju kaimiņiem [..] Bieži saskaros ar “klusuma brīžiem” – cilvēkus pārņēmušas emocijas. [..] vecākā paaudze mēdz atzīties, ka viņiem bija patīkami dzirdēt stāstu par latvieti, kurš ebrejus glābis, nevis slepkavojis.” (Respondents 9)

Daļa no gados vecākās Latvijas ebreju pirmskara paaudzes kļuva par tiešiem vai netiešiem tūrisma gidiem, kas ciemiņiem parādīja ebreju mantojumu Rīgā. Rīgas gids ar lielu pieredzi savā anketā norādīja uz svarīgāko atziņu, strādājot vairākus gadu desmitus šajā maršrutā: “Kad iesāku savas gida gaitas (pirms 30 gadiem) un sāku piedāvāt ekskursijas pa ebreju vietām Rīgā, neviens gids par to nezināja, tagad zina” (Respondents 4).

Vēlāk, jau 21. gadsimta sākumā, viņu vietā nāca jaunākā Latvijas ebreju gidu paaudze (tikai daži), kas no vecākajiem pārņēma zināšanas un pieredzi un attīstīja savu profesionālo darbību. Daži no šiem cilvēkiem, izceļojot

uz Izraēlu, attīstīja savu tūrisma biznesu starp Latviju un Izraēlu. Visai bieži ebreju izceļotāji no bijušās PSRS bija pirmie ārzemju gidi, kas vadīja ekskursijas Latvijā. Jāatzīmē, ka liela daļa ebreju izcelsmes tūristu no dažādām pasaulē valstīm (īpaši jāizceļ tūristi no ASV un Izraēlas) izvēlas doties ceļojumos uz tām valstīm, kuras ir saistītas ar viņu izcelsmi un ģimenes vēsturi, arī Latviju. Līdztekus ebreju izcelsmes tūrisma gidu darbībai un viņu izveidotajiem specializētajiem ebreju Rīgas un Latvijas maršrutiem ienāca arī jauna neebreju profesionāļu paaudze, kura paralēli vispārējiem tūrisma maršrutiem sāka iekļaut holokausta piemiņas vietu apskati, un viens no lielākajiem tā laika jeb 20. gadsimta 90. gadu un 21. gadsimta sākuma izaicinājumiem bija zināšanu trūkums par Latvijas ebreju kopienas un holokausta vēsturi. Arī akadēmiskajai pasaulei toreiz šī tēma bija liels robs viņu zināšanās.

Tūrisma brīvā tirgus un kapitālisma sistēmā ienāca jauna tūrisma gidu paaudze – gados jaunie cilvēki, kam bija valodu zināšanas, bet nebija attiecīgas izglītības. Ja padomju sistēmā tūrisma gidi lielākoties bija cilvēki ar humanitāro izglītību, pēc 1991. gada lielākoties gidu izglītība un formācija tika atstāta pašu cilvēku pārziņā. Jauno izglītoto gidu zināšanas ir daudz plašākas un diskusiju līmenis daudz dziļāks nekā padomju laikā izglītotajiem, un to arī atzīst paši gidi: “Jaunā paaudze izprot labāk notikumus nekā tie, kuri ir skolojušies padomju laikā stiprā propagandas ietekmē” (Respondents 2).

Profesionālās tūrisma gidu organizācijas bija visai nepopulāras jeb politiski neietekmīgas, taču arī tūrisma gidu institucionālais pašorganizācijas vai solidaritātes līmenis bija visai zems, lai kaut ko mainītu tūrisma gidu profesionālajā jomā. Taču individuālā pieredzes, informācijas un zināšanu apmaiņa un paraugēkskursijas tūrisma gidu starpā un jomā darbojās daudz efektīvāk nekā institucionālā sadarbība (Respondents 13).

Latvijas valsts 90. gados pakāpeniski pilnveidojusi atbalstu vēstures izvērtēšanai. Valsts veicina vēstures pētniecību, izglītības programmas, kā arī piemiņas saglabāšanu. Šis darbs aktīvāks un sazarotāks kļuva 90. gadu otrajā pusē, parādījās ieinteresētība sadarboties ar Starptautisko darba grupu holokausta izglītībai, pētniecībai un piemiņai. Muzejam un dokumentācijas centram “Ebreji Latvijā” 2001. gada 7. februārī tika piešķirts valsts akreditēta muzeja statuss. Tā valstiskā akreditācija demonstrē Latvijas valsts politisko nostāju pret pagātnes pētniecību, to skaitā holokausta un minoritāšu vēstures pētniecību. Pēc akreditācijas Latvijas valdība piešķīra centram “Ebreji Latvijā” finansējumu ar mērķi sagatavot ekspozīciju par ebreju kopienas un holokausta vēsturi Latvijā. Holokausta temats kā vispārējās izglītības sastāvdaļa ir iekļauts obligātajā vēstures mācību programmā. 1998. gada rudenī Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis izveidoja starptautisku Latvijas Vēsturnieku

komisiju. Tās darbības mērķis ir sekmēt Latvijas 20. gadsimta vēstures jautājumu izpēti un izskaidrošanu Latvijas un citu valstu sabiedrībai. Komisija savā darbā īpašu uzmanību pievērš abiem totalitārajiem režīmiem, kas Latvijas teritorijā nomainīja viens otru un kuru laikā tika izdarīti noziegumi pret cilvēci. 2000. gada oktobrī Latvijas Vēsturnieku komisija organizēja pirmo starptautisko konferenci par holokausta izpētes problēmām Latvijā, pēc tam tika publicēti jaunākie pētījumi, sniedzot ieskatu jaunākajos zinātniskajos atklājumos. Šie valsts un privāto institūciju sadarbībā tapušie akadēmiskie un izglītojošie projekti deva zināmus augļus gan Latvijā, gan starptautiski: "Lielākās izmaiņas notikušas sabiedrības apziņā – ir aizpildīts informācijas vakuums par ebreju kopienas vēsturi, izcilām personībām, traģisko bojāeju, un norisinās diskusija par pretrunīgiem jautājumiem" (Respondents 10).

Gan konferences, gan rakstu krājumi kļuva par periodiskiem pasākumiem, to galvenā auditorija bija pedagogi un muzeju speciālisti. Taču neviena iesaistītā institūcija nenodrošina atbalsta pasākumus ar tūrisma gida profesionālo darbību saistītajiem jautājumiem, piemēram, profesionālo ētiku, starpkultūru komunikāciju vai metodiku, un nekas netiek piedāvāts saistībā ar sarežģītā vēstures mantojuma tūrismu. Arī tās zināšanas, kas ir saistītas ar psiholoģijas un komunikācijas jomu, visai bieži netika novērtētas līdz galam, un neviena institūcija šajās sadarbības ķēdēs tūrisma gidiem nepalīdz profesionālās formācijas procesā, kaut arī paši gidi atzīst, ka tas ir viens no lielākajiem viņu darba izaicinājumiem: "savu emociju kontrolēšana" (Respondents 9) ekskursijas laikā, kad tiek stāstīts par traģiskajiem notikumiem un to apmēru vai stāstot par "izglābtajiem ebrejiem bojāgājušo radniekiem" (Respondents 9) rada emocionāli smagus brīžus gan Rīgas gidiem, gan tūristiem. Izaicinājumi saistībā ar tūristu uzvedību, no vienas puses, ir saistīti ar to, kā "panākt empātiju" (Respondents 5) dalībniekos, stāstot par vietējās ebreju kopienas traģēdiju, vai kā tikt galā ar holokausta bojāgājušo iedzīvotāju radnieku "jūtīgumu" (Respondents 8).

Viens no svarīgākajiem holokausta un ebreju vēstures maršrutu gida profesionālās darbības instrumentiem ir zināšanas gan par starpkultūru komunikāciju, gan arī par ebreju vispārējo un jūdaisma vēsturi. Kā savā pieredzē dalījās Rīgas gids, tas ir viens no svarīgākajiem uzdevumiem. Ne tikai zināt Latvijas ebreju kopienas vēsturi un holokausta traģēdiju, bet arī zināt jūdaisma, ebreju globālo vēsturi un tās valsts vēsturi, no kurienes šie ciemiņi ir nākuši: "Cilvēki ir tik dažādi politiski, reliģiski, kulturāli, emocionāli... Spēja klausīties un sadzirdēt tūristus ir vēl svarīgāka nekā pats stāsts. Visai bieži sākotnēji, kad uzsāku savu darbu, nācās saskarties ar neebreju gidu bailēm strādāt ar ebreju tūristiem vai maršrutos, īpaši padomju sistēmas kaluma

gidiem, kas saistīti ar holokausta vēsturi. Un nevis tāpēc, ka viņiem būtu aizspriedumi pret ebrejiem vai jūdaismu, bet tāpēc, ka viņi baidījās no jautājumiem, baidījās kļūdīties. Te bija tas padomju sistēmas absurds, ka gidi bija jautājumus un atbildes iestudējuši, bet ārpus rāmjiem nedomāja. Taču pēc padomju dzīvē nebija zināšanu par dažādām kultūrām, reliģijām un to atšķirību. Kad teicu, lai nebaidās no ebreju klientu jautājumiem, jo tie nav uzbrukumi, bet gadu tūkstošos ebreju tradīcijās veidojusies dzīva diskusiju kultūra, viņi gan apjuka, gan aizdomājās.” (Respondents 11)

Latvijas tūrisma gidu pieredze saskan ar tūrisma pētnieka Īana Makdonela (*Ian McDonell*) secināto, ka gidi ir tilti uz kultūru komunikāciju, viņiem ir jābūt par kultūras ceļojuma vietas ekspertiem un jāpārzina tūristu mītnes zemes kultūra (McDonell, 2001).

Zināšanas par ebreju mantojumu Rīgā un holokausta vēsturi gidi ieguvuši un papildinājuši, izmantojot ļoti dažādus avotus, bet īpaši tiek izcelti muzeja “Ebreji Latvijā” piedāvātie kursi un citu muzeju ekspozīcijas (tostarp Žaņa Lipkes memoriāls un Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs), grāmatas un raksti par ebreju un holokausta vēsturi (M. Vestermanis “Ebreju vietas Rīgas kartē” un A. Ezergailis “Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944”), Meijera Melera pētījumi par Latvijas ebreju kapsētām un holokausta piemiņas vietām, lasītie vai uzklasītie atmiņu stāsti, kā arī pieredze muzeju darbā, dalība lekcijās, konferencēs un semināros (tostarp LU Jūdaikas centra, muzeja “Ebreji Latvijā”, Rīgas geto un holokausta Latvijā muzeja, Žaņa Lipkes memoriāla organizētajos pasākumos), filmas, grāmatas un citi avoti. Zināšanas gidi ir papildinājuši arī ārpus Latvijas, piemēram, “*Yad Vashem*” starptautiskās holokausta studiju skolas organizētajās lekcijās un semināros vai apmeklējot ebreju holokausta vietas Lietuvā, Polijā un Vācijā.

Latvijas gidi savā profesionālajā jomā cilvēciski ir ļoti neaizsargāti gan no tūrisma biznesa un naudas ietekmes, gan arī no esošās starptautiskās politiskās situācijas. Latvijas gidi ir saskārušies ar pieredzi, kad tūristi no Krievijas “negrib ticēt stāstījumam par vēsturiskajiem notikumiem Latvijā”, kad ir vērojams “[..] atsevišķu klientu radikālisms, neinformētība jeb dezinformācijas uztveršana par 100 % patiesību” (Respondents 10). Runājot par citu valstu tūristiem un viņu informācijas uztveri, lielākā daļa no aptaujātajiem gidiem atzīst, ka ebreju izcelsmes tūristi parasti ir vispretimnākošākie un ieinteresētākie, ar kuriem ir viegli sadarboties un kuriem simpatizē, ka neebreji Latvijā pārzina holokausta un ebreju tautas vēsturi (Respondents 11).

Runājot par tūrisma gidu un tūroperatoru savstarpējo sadarbību, Latvijā pēdējos 30 gadus lielākoties ir vērojama visai vienkāršota un neilgtspējīga sadarbība, kad pakalpojumu pircējam nav intereses sadarbības attīstībā,

investīcijās gidu profesionālajā izaugsmē vai plašākos sabiedriskajos projektos, kas veicinātu holokausta piemiņas vietu atpazīstamību un komunikāciju. Kā akcentē viens no respondentiem: “Strādājot šajā jomā 15 gadus, es pārliecinājos par vienu izteiktu tūrisma biznesa vides iezīmi mūsdienu pasaulē. Tūrisma operatoriem interesēja ne tik daudz kvalitāte, cik iespēja dabūt lētākus gida pakalpojumus un vairāk nopelnīt. Paretam, runājot par sarežģītās vēstures mantojumu, bija dzirdams uzstājīgs lūgums uzsvērt traģēdijas apmērus, stāstīt drūmākos stāstus...” (Respondents 11)

Taču viena no stabilākajām šo pasākumu apmeklētāju grupām, kā liecina aptauja, bija tieši gidi, kuriem konferences vai organizētie semināri kļuva par jauno zināšanu bāzi: “[.] toreiz, 2000. gadu sākumā, par spīti vēsturnieka akadēmiskajai izglītībai, manas zināšanas par ebreju vēsturi un holokaustu tika iegūtas no sarunām ar Marģeru Vestermani, Meijeru Meleru un citiem Rīgas ebreju kopienas locekļiem, īpaši holokaustā izdzīvojušiem, kā arī konferencēm, ko sadarbibā ar Latvijas Ebreju kopienu organizēja Prezidenta komisija un piedāvāja muzeja “Ebreji Latvijā” ekspozīcija” (Respondents 11).

Jāuzsver, ka lielākajai daļai aptaujāto gidu lielu pozitīvu ietekmi uz viņu profesionālo un cilvēcisko izaugsmi ir atstājuši tādi redzami Latvijas ebreju vēstures un kultūrvēsturiskā mantojuma eksperti kā Marģers Vestermanis, Meijers Melers, Josifs Ročko, Ilja Ļenskis, Rašele Kukļa. Kā uzsvēra viens no tūrisma gidiem: “Man šie cilvēki ļoti palīdzēja” (Respondents 18).

Analizējot tūrisma gidu pieredzi un izaicinājumus pēc 1991. gada, ir jāatzīmē, ka tajās vietās Latvijā, kur ir saglabājušās ebreju draudzes, darbības kopienas un organizācijas, ir ātrāk notikušas izmaiņas vēstures atmiņas komunikācijā un ebreju kultūrvēsturiskā mantojuma iekļaušanā tūrisma maršrutos. Kā atzīmēja viens no Jelgavas gidiem: “[.] pētot Jelgavas ebreju kopienas vēsturi, lielākās grūtības sagādāja fakts, ka kopiena Jelgavā ir zudusi, nebija ko intervēt” (Respondents 18).

Vairāki gidi uzsver, ka liela daļa Latvijas tūrisma gidu, kas strādā holokausta piemiņas maršrutos, zināšanas ir ieguvuši tieši no holokaustā izdzīvojušajiem ebrejiem, kuri nesavtīgi palīdzēja ikvienam interesentam apgūt Latvijas ebreju vēstures drūmākās epizodes, kā arī dalījās savos dzīvesstāstos. Tādējādi šeit bija vērojama izteikta paaudžu un kopienu cieša komunikācija, veidojot jaunu profesionālu tūrisma biznesa vidi.

Gidiem ir pieredze darbā ar ļoti plašu un motivācijas ziņā ļoti atšķirīgu auditoriju. Ceļojumu un ekskursijas motīvi un intereses ekskursijas dalībniekiem ir bijušas ļoti atšķirīgas “formāla (intereses) jeb kopējs stāsts” (Respondents 10), attiecinot šo uz “tradicionālajiem” Latvijas tūristiem, kuri ekskursiju izvēlējušies, lai iepazītu Rīgas kultūru un vēsturi. Kā norādīja viens no

gidiem, “ebreju tēma nav atdalāma no Rīgas ekskursijas” (Respondents 1). Šo tūristu grupu pārstāv gan individuālie, gan grupu ceļotāji no Latvijas un ārvalstīm – Vācijas, Krievijas, Zviedrijas, Lielbritānijas, Nīderlandes, Dānijas, Polijas, Francijas, Austrālijas, Dienvidāfrikas un daudzām citām valstīm.

Liela daļa aptaujāto gidu atzina, ka holokausta piemiņas vietas Latvijā ir atrodamas, bet, īpaši ārpus Rīgas, ir vērojama tūrisma objektu nesakārtotība un nepietiekamība: “[..] lai sagatavotu ebreju tematikai veltītu ekskursiju, informatīvu materiālu ir ļoti daudz. Tomēr ekskursijas galvenā būtība nav tikai stāstījums, bet arī vizualizācija. Lai stāstījums iegūtu vizualizāciju un tēlainību, vajadzīgs attiecīgs objekts. Bet! Ebreju tematikai veltīto objektu Latgalē ir nepiedodami maz. Arī holokausta piemiņas objekti (izņemot dažus) nav ne mākslinieciski, ne formas ziņā īpaši interesanti.” (Respondents 17)

Nozīmīga daļa ir vietējo skolēnu, studentu un senioru grupas, kā arī studenti un jaunieši no ārvalstīm – galvenokārt Vācijas. Tūrisma gidi, kas sadarbojušies ar Vācijas tūrisma operatoriem un vācu pētniecības institūtiem, un Vācijas sadarbības pilsētām, atzīst, ka šī ir lielākā ceļotāju grupa, kas meklē savu ebreju pilsoņu pēdas Rīgā, izrāda padziļinātu interesi par ebreju vēsturi (Respondents 14). Visai bieži vācu valodā strādājošie gidi piedalās izglītojošos semināros par holokausta vēsturi Vācijā, kā arī apmeklē Vācijas holokausta piemiņas vietas un memoriālus. Turklāt izveidotie sakari un sadarbība ar Vācijas gidiem ir profesionāli nozīmīgs izaugsmes instruments un zināšanu bagātināšanas veids (Respondents 14).

Liela ceļotāju grupa, ar ko ikdienā saskaras tūrisma gidi ebreju mantojuma un holokausta piemiņas vietu maršrutos, ir tie, kuru interese ir “personiska – ģimenes vēsture”, to pārstāv ebreju kopienas ceļotāji no Izraēlas, ASV un citām valstīm, kuru ceļošanas motīvs uz Latviju ir dzimtas saknes (dzimto vietu atrašana) vai holokaustā bojāgājušo radnieku piemiņas vietas apmeklējums. Kā atzīmē viens no gidiem (15 gadu darba pieredze ar šo segmentu): “Esmu palīdzējis iegūt arhīva materiālus, sastādīt ciltskokus un atrast senču īpašumus” (Respondents 14).

Visi aptaujātie Rīgas gidi atzina, ka, neskatoties ne uz kādiem individuālajiem vai profesionālajiem izaicinājumiem, par padarīto darbu viņi ir gandarīti. Respondenti lielākoties uzsvēra, ka gidiem “patīk darbs ar cilvēkiem” un ka tas spēj “sniegt materiālu un morālu gandarījumu” (Respondents 14). Gidi savu pieredzi kopumā raksturo kā ļoti pozitīvu un uzsver, ka, strādājot šajā tēmā, pieredze ir “emocionāli bagāta, jo saistīta ar sensitīvu vēsturi” (Respondents 5), kā arī ir bijusi iespēja apmierināt klientu vēlmes, papildināt savas personīgās zināšanas, uzzināt daudz jauna, kā arī “uzzināt par to, ko esam zaudējuši līdz ar Latvijas ebreju kopienas izzušanu” (Respondents 11).

Secinājumi

Pēc Otrā pasaules kara padomju varas iestādes centās izslēgt no atmiņas, historiogrāfijas un tūrisma maršruti holokausta vēstures un piemiņas vietas Latvijā. Latvijas ebreji, kas izdzīvoja holokaustā, cik iespējams, centās izveidot un saglabāt ne tikai savu tuvinieku piemiņas vietas, bet izveidot arī holokausta upuru atceres kultūru. Pirmie neformālie tūrisma gidi Latvijā padomju okupācijas gados lielākoties bija holokausta upuru ģimenes locekļi, radnieki, kas apvienoja gan amatieru pētnieku, gan stāstnieku funkciju, jo padomju režīms neatļāva oficiālu holokausta vēstures pētniecību, bet tūrisma maršrutos nevienu no ebreju kultūrvēsturiskā mantojuma un piemiņas vietām neiekļāva.

Pēc padomju režīma sabrukuma tūrisma gidu iepriekšējās zināšanas un profesionālā sagatavotība nebija pietiekama, lai atbildētu uz jaunajiem profesionālajiem un cilvēciskajiem izaicinājumiem. Pēc neatkarības atjaunošanas pirmā postpadomju gidu paaudze bija lielākoties ebreju izcelsmes un piederēja Latvijas ebreju kopienai. Tas, ka Latvijā un jo īpaši Rīgā darbojās ebreju draudzes un kopienas, bija skola, muzeji, tapa jauni piemiņas memoriāli, kā arī bija pirmskara laika un holokausta traģēdijas liecinieki, bija pozitīvais dziņulis gidu profesionālās izaugsmes attīstībā, zināšanu nodošanā un sarežģītā holokausta vēstures mantojuma komunikācijā.

Tūrisma gidu ir bijuši svarīgi holokausta atmiņas un ebreju kultūrvēsturiskā mantojuma komunicētāji un tiltu veidotāji starp paaudzēm un kopienām.

Latvijā pēdējos 30 gadus lielākoties ir vērojama visai neilgtspējīga sadarbība, kad pakalpojumu pircējam nav intereses sadarbības attīstībā, investīcijās gidu profesionālajā izaugsmē vai plašākos sabiedriskajos projektos, kas veicinātu holokausta piemiņas vietu atpazīstamību un popularizēšanu.

LITERATŪRA

- Bērziņš, D. (2015). *Sociālās atmiņas ētika un komunikācija: holokausta diskurss Latvijā (1945–2014)*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Bērziņš, D. (2016). Holokausta sociālā atmiņa Latvijas PSR: 1944–1948. *Latvijas Universitātes Vēstures Žurnāls*, 1 (96), 45–73.
- Dribins, L., Gūtmanis, A., Vestermanis, M. (2001). *Latvijas ebreju kopiena: vēsture, traģēdija, atdzimšana*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Džads, T. (2012). *Pārvērtēšana: Esejas par aizmirsto 20. gadsimtu*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Lipša, I. (2017) VDK ietekme un padomju Latvijas tūrisma iestāžu vadošais personāls: Vissavienības akciju sabiedrības "Intūrists" Rīgas nodaļa un tās operatīvā vadība (1957–1992). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (103), 80–128.

- McDonell, I. (2001). *The Role of the Tour Guide in Transferring the Cultural Understanding*. Sydney: School of Leisure, Sport and Tourism.
- Melers, M. (2013). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Vaivode, I. (2020). Tūrisma organizācija Latvijas PSR: Latvijas republikāniskās tūrisma padomes darbība 20. gadsimta 60. gados. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 9–10, 99–115.
- Weiler, B., Black, R. (2015). *Tour Guiding Research: Insights, Issues and Implications*. Bristol: Channel View.

12 Ar holokaustu un ar ebreju kopienas vēsturi saistītas vietas tūrisma informācijas pieejamības kontekstā

Diāna Popova, Kaspars Strods

Ievads

Starpkaru periodā Latvijā dzīvoja vairāk nekā 93 tūkstoši ebreju (Salnītis, 1936: 91). Laika gaitā daudzās Latvijas pilsētās un ciemos ebreji veidoja ievērojamu daļu no to iedzīvotāju skaita, turklāt atsevišķās vietās, piemēram, Preiļos un Varakļānos, pārsniedza pat pusi iedzīvotāju kopskaita (Salnītis, 1936: 298). Pēc Padomju Savienības īstenotās Latvijas okupācijas 1940. gadā aizsākās jaunā totalitārā režīma represijas pret dažādām sabiedrības grupām. Skaitliski apjomīgās represijas notika 1941. gada 14. jūnijā, kad tika deportēti vairāk nekā 15 tūkstoši vietējo iedzīvotāju (latvieši, ebreji, krievi, poļi u. c.). Tomēr drīz vien, kad 1941. gada vasarā padomju okupāciju nomainīja nacistiskās Vācijas totalitārais režīms, gluži tāpat kā citās vācu okupētajās teritorijās sākās masveida represijas pret vietējo ebreju kopienu. Tajās bojā gāja līdz 70 tūkstoši Latvijas ebreju (Bērziņš, 2023).

Padomju okupācijas gados un īpaši pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas sākās holokausta vietu apzināšana un fiziska iezīmēšana vidē: pieminekļu, memoriālu, piemiņas zīmju u. c. izveide. Padomju ideoloģija gan nepieļāva oficiālajā Otrā pasaules kara piemiņas kultūrā izcelt tieši ebreju kopienas iznīcināšanu kā vienu no galvenajām nacistu režīma zvērībām (Bērziņš, Opperman, 2016). Tāpēc līdz mūsdienām daudzos padomju periodā izveidotajos memoriālos saglabājušies tādi vispārīgi ieraksti kā “mūžīga piemiņa padomju pilsoņiem”, “padomju patriotiem”, “fašisma terora upuriem” u. tml., neminot nacistu īstenoto mērķtiecīgo ebreju, romu un citu grupu iznīcināšanu⁷⁴.

⁷⁴ Izņēmums šajā ziņā, piemēram, ir piemiņas akmens Talsu novada Popervālē, kur 1943.–1944. gadā atradās koncentrācijas nometnes “Kaizervalde” filiāle, kur bija ieslodzīti ebreji no dažādām Eiropas valstīm un padomju karagūstekņi. Šajā vietā pēc kara tika izveidota piemiņas vieta ar uzrakstu latviešu valodā “Šeit sākās Popervāles bijušās koncentrācijas nometnes teritorija, kur vācu fašisti 1943.–1944. g. pazemoja, nežēlīgi mocīja un iznīcināja simtiem ebreju tautības cilvēku no PSRS, Čehoslovākijas, Polijas,

Sākot ar 20. gadsimta 90. gadiem, ebreju kopiena daudzās identificētajās holokausta vietās Latvijā ir radījusi jaunas piemiņas vietas vai papildinājusi padomju periodā izveidotās ar jauniem pieminekļiem. Ņemot vērā, ka Latvijā pirmajā desmitgadē pēc neatkarības atjaunošanas nacistu noziegumi pret ebrejiem oficiālajā publiskajā atmiņas diskursā ieņēma sekundāru vietu, prioritāri pievēršoties padomju režīma represiju un noziegumu izgaismošanai un atcerei (Bērziņš, Opperman, 2016: 29), holokausta vietu identificēšana un piemiņas kultūra palika galvenokārt pašas ebreju kopienas rokās. Tikai ap gadu tūkstošu miju, kad Latvija pretendēja kļūt par Eiropas Savienības un NATO dalībvalsti un starptautiskās prasības radīja nepieciešamību veikt padziļinātu holokausta noziegumu izpēti, izglītošanu par holokaustu skolās un publiskas piemiņas aktivitātes, holokausta atcere Latvijā kļuva institucionalizēta (Bērziņš, Opperman, 2016: 30).

Par nozīmīgāko ebreju kopienas vēstures un holokausta vietu apsekojumu Latvijā uzskatāms Meijera Melera daudzu gadu garumā veiktais pētījums, kas izdots grāmatā “Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas” (2013). Uz tā pamata Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs 2013. gadā izveidoja interneta vietni “Holokausta piemiņas vietas Latvijā”, kas kalpo kā tiešsaistes datubāze ar holokausta memoriālo vietu karti un GPS koordinātām (Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs, b. g.). Cits vērīgs pētījums ir “Ebreji Latvijā 1941–1945: Vārdi un likteņi”, kur apkopots ebreju kopienai piederīgo saraksts, identificējot viņu likteņus holokausta laikā (University of Latvia Center For Judaic Studies, b. g.).

Šī pētījuma perspektīva saistāma ar ceļotāju interesi par vietām, kas saistītas ar Otro pasaules karu, holokaustu Latvijā un ebreju kopienas vēsturi. Lai arī holokausta vietas primāri ir piemiņas vietas, tomēr arī starptautiskā mērogā daudzas no tām ir kļuvušas par zināmām atmiņas institūcijām, kas uzņem apmeklētājus un izglīto par šo traģēdiju (Beech, 2000). Lai arī tūrisma kā jēdziena konotācija šķietami saistās ar hedonisku izklaidi, tūrisma pētnieki aicina nošķirt dažādas ceļotāju motivācijas un intereses, iedalot atsevišķi tādus “nopietnās atpūtas” veidus kā “kultūras tūrisms”, “mantojuma tūrisms”, arī “tumšais tūrisms” (sk. Light, 2017; McCain, Ray, 2003; Stebbins, 1996; Werdler, 2013). Arī Latvijā tūrisma kontekstā aktuāls ir, piemēram, ebreju mantojuma tūrisms, un Latvijas ebreju kopienas pēcteči, kas mīt ārzemēs, mēdz apmeklēt senču apdzīvotās vietas dažādos Latvijas reģionos, un šīm mērķa grupām tiek izstrādāti arī īpaši tūrisma piedāvājumi (Arfa, 2015; TV Spektrs, 2016). Par

Ungārijas un Francijas. Ļaudis! Mums nav tiesību aizmirst, kas ir fašisms.” Sk. <http://memorialplaces.lu.lv/memorialas-vietas/kurzeme/popervale-talsu-novads/>

plašāku ceļotāju interesi par holokausta notikumiem Latvijā liecina, piemēram, arī Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeja apmeklētāju skaits – pirms pandēmijas tas bija ap 20 000 cilvēku gadā (Delfi Kultūra, 2021).

Lai izvērtētu, kādā veidā par holokausta liecībām un ebreju mantojumu tiek komunicēts tūrisma kontekstā un kāda ir informatīvā pieejamība par šīm vietām, šis pētījums tika vērsts uz tiešsaistes informatīvo resursu analīzi, raugoties no potenciālā apmeklētāja / tūrista skatupunkta. Balstoties gan uz pieejamo literatūru un avotiem, gan veicot virkni klātienē apmeklējumu dažādās vietās visos Latvijas novados, pētījumā vispirms tika apkopotas holokausta un ar to saistītas simboliskās vietas. Pēc šo vietu apkopojuma tika veikts izvērtējums par informatīvo pieejamību tādās interneta vietnēs, kas kalpo par informācijas avotiem ceļotājiem un citiem potenciālajiem apmeklētājiem. Šajā nodaļā plašāk izklāstīti galvenie secinājumi par to, kādā veidā par holokausta mantojumu tiek runāts Latvijas pašvaldību tūrisma informācijas vietnēs, tāpat tika identificēts, kuras ar ebreju vēsturi un holokaustu saistītas apskates vietas ievietotas starptautiskajā tūrisma interneta resursā “*Tripadvisor*” un par kurām vietām atrodama informācija globālajā tiešsaistes enciklopēdijā “*Wikipedia*”.

Metodoloģija

Lai izvērtētu, kāda informācija par ebreju kopienas vēstures un holokausta piemiņas vietām ir pieejama ceļotājiem un kultūrvēsturisko vietu apmeklētājiem tiešsaistes informācijas resursos, tika analizēts Latvijas pašvaldību un reģionu tūrisma informācijas vietņu, starptautiskas tūristu ieteikumu platformas “*Tripadvisor*” un bezmaksas interneta enciklopēdijas “*Wikipedia*” saturs. Vietējās tūrisma interneta vietnes ir nozīmīgs informācijas avots potenciālajiem ceļotājiem un kalpo kā sava novada virtuālā vizītkarte. “*Tripadvisor*” ir vadošā lietotāju radīta satura platforma tūrisma nozarē, kas ik mēnesi piesaista vairākus simtus miljonus lietotāju (Filieri et al., 2021), savukārt “*Wikipedia*” ir viens no populārākajiem bezmaksas tiešsaistes uzziņu resursiem, un tā šobrīd ir septītā visvairāk apmeklētā interneta vietne pasaulē (Similarweb, 2023).

Lai varētu veikt informācijas resursu apskatu, vispirms tika sastādīts detalizēts holokausta un ar to saistītu simbolisku vietu uzskaitījums, balstoties uz Meijera Melera (Mellers, 2013) pētījumu un interneta vietnes par holokausta piemiņas vietām Latvijā (Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs, b. g.). Tās tika iedalītas vairākās apakškategoriās: nogalināšanas vietas, pārapbedīšanas vietas, ieslodzījuma / ciešanu vietas, simboliskās vietas

(piem., sinagogas, muzeju ekspozīcijas, vēsturiskās kapsētas), ar ebreju glābējiem saistītas vietas u. c. Tāpat tika analizēta informācija par to, cik liela ir bijusi ebreju kopiena attiecīgajā apdzīvotajā vietā pirms Otrā pasaules kara, kāda veida ar holokaustu saistītas vietas atrodas šajā novadā un vai piemiņas vietas ir fiziski iezīmētas dabā.

Informatīvās pieejamības analīze interneta vietnēs notika divos posmos. 2021. gada janvārī un februārī tika identificēts, vai par holokaustu un ar to saistītām simboliskām vietām ir pieejama informācija tiešsaistes uzziņu resursu vietnēs “Wikipedia” un “Tripadvisor”, kā arī veikta pirmreizējā pašvaldību vietņu tūrisma sadaļu un tūrisma vietņu analīze. 2022. gada februārī un martā vēlreiz tika detalizēti analizētas Latvijas tūrisma informācijas vietnes, lai izvērtētu, kādā veidā tajās tiek vēstīts par ebreju kopienas vēsturi un ar holokaustu saistītām vietām.

Pētījuma ierobežojošie faktori

Holokausta piemiņas vietu apzināšana Latvijā turpinās, un kopš 2013. gadā iznākušā M. Melera pētījuma to skaits ir pieaudzis. To apliecina fakts, ka pēdējos gados atrastas jaunas holokausta nogalināto ebreju vietas, piemēram, 2022. gadā Baldones mežā identificēta vieta ar vismaz 35 vietējo ebreju mirstīgajām atliekām (Sprūde, 2022), savukārt esošajās vietās tiek izvietoti jauni pieminekļi. Piemēram, 2020. gada oktobrī šāds objekts atklāts Aknīstē, godinot holokausta nogalinātos ebrejus (Vessele, 2020), savukārt Cēsīs 2022. gada vasarā tika realizēts vides mākslas darbs “viens deviņi četri viens ceļš”, iezīmējot ielas, kurās pirms holokausta dzīvoja ebreji (Gabrāns, 2022). Arī starptautiskā līmenī parādās jaunas piemiņas vietas. Viena no tādām ir 2018. gadā Rīgā Vecās ebreju kapsētas teritorijā atklātais piemineklis bojāgājušo Ungārijas ebreju sievietēm piemiņai (Rīgas dome, 2018). Tādējādi, iespējams, ka pilnīgi visas ar ebreju kopienas un holokausta piemiņu saistītās vietas pētījuma laikā nav tikušas fiksētas.

Lai arī holokausta vietu iezīmēšana joprojām tiek īstenota ar jaunu memoriālu un piemiņas vietu ierīkošanu, veicinot komemorācijas kultūru un izglītojot plašāku sabiedrību par Latvijas teritorijā veiktajiem nacistu un viņu sabiedroto noziegumiem, virkne piemiņas vietu ir nomaļas, grūti atrodamas un fiziski sasniedzamas, informācijas par tām pašvaldību tūrisma informācijas vietnēs nav vai ir ļoti nepilnīga, tās nav iezīmētas kartēs vai navigācijas lietotnēs, kā arī trūkst fizisku norāžu uz šīm vietām uz autoceļiem (piemēram, ceļazīmju Nr. 631 “Ievērojama vieta” un Nr. 706 “Virziena

rādītājs”)⁷⁵. Tāpat trūkst plašākas vēsturisko notikumu interpretācijas un informācijas pašās piemiņas vietās, kas palīdzētu apmeklētājiem labāk izprast tur notikušo.

Arī apsekojot memoriālās vietas klātienē, pētniekiem (līdz ar to arī potenciālajiem vietu apmeklētājiem / ceļotājiem) radās problēmas ar vairāku vietu atrašanu dabā. Nacistu mērķtiecīgā ebreju iznīcināšana parasti notika nomaļās vietās, mežu masīvos ārpus pilsētu un ciemu centriem, taču arī mūsdienās uz šīm piemiņas vietām reti ir izvietotas norādes vai ceļazīmes. Lai arī daudziem objektiem ir zināmas GPS koordinātas (Latvijas Universitātes Jūdaiķas studiju centrs, 2022), meklējot šīs vietas dabā, ne vienmēr šie mērījumi ir precīzi, sevišķi mežainos apvidos, tādējādi apgrūtinot vietu uzmeklēšanu.

Internetā pieejamo resursu analīzē jāņem vērā, ka digitālās vides dinamiskuma un regulārās atjaunošanas dēļ kopš pētījuma veikšanas brīža ir notikušas izmaiņas tūrisma vietņu informatīvajā saturā. Tāpēc šajā pētījumā fiksētie dati atbilst situācijai, kāda tā bija 2021. gada sākumā (“*Tripadvisor*” un “*Wikipedia*” vietnē) un 2022. gada sākumā Latvijas pašvaldību tūrisma informācijas oficiālajās vietnēs, kas ir arī bijušas pakļautas izmaiņām, ko ieviesa administratīvi teritoriālā reforma pēc 2021. gada 1. jūlija (Ministru kabinets, 2021).

Holokausta piemiņas vietas Latvijā

Analizējot ebreju apdzīvotās vietas Latvijā un to īpatsvaru dažādos reģionos, par pamatu datu analīzei tika izmantoti 1935. gada tautas skaitīšanas dati, ko savā pētījumā izmantojis arī M. Melers (2013). Pilsētās, kurās atrodas visvairāk holokaustam veltīto piemiņas vietu, korelē ar datiem par starpkaru periodā ebreju visblīvāk apdzīvotajām vietām – Rīga (43 672), Daugavpils (11 106), Rēzekne (3342), Liepāja (7379) (Salnītis, 1936: 297; Melers, 2013: 284, 75, 263) u. c. Šāda likumsakarība redzama, arī raugoties reģionālajā kontekstā. Piemēram, Latgalē, kur pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem dzīvoja vairāk nekā 28 tūkstoši jeb teju trešdaļa no visu Latvijā esošo ebreju kopskaita (Salnītis, 1936, 201), atrodas vairāki desmiti ar holokausta piemiņu saistītas vietas. Turpretī apdzīvotās vietās un reģionos, kur ebreju īpatsvars procentuāli nav bijis liels, šādu piemiņas vietu ir salīdzinoši neredzams. Viens no tādiem reģioniem ir Vidzeme, kur ebreju kopienas vēsturiski bija visai nelielas vai arī daudzās apdzīvotās vietās tādu vispār nav bijis. Piemēram, vienā no reģiona lielākajām

75 Sk. Ceļu satiksmes noteikumi (2015). <https://likumi.lv/ta/id/274865-celu-satiksmes-noteikumi>

pilsētām Valmierā 1935. gadā dzīvoja vien 93, bet Cēsīs – 180 ebreju (Melers, 2013: 381, 65).

Starp apskatītajām holokausta piemiņas vietām lielāko daļu veido ebreju nogalināšanas vietas, un šajās vietās pārsvarā arī atrodas upuru mirstīgās atliekas. Tās apkārtējā vidē lielākoties iezīmē memoriāli, pieminekļi, piemiņas zīmes u. c. objekti. Samērā lielu skaitu veido arī upuru pārapbedīšanas vietas, jo ne vienmēr nogalināto ebreju mirstīgās atliekas atradās sākotnējās nogalināšanas vietās. Parasti pārapbedīšanu veica no kāda meža masīva u. c. uz tam piemērotāku vietu, pārsvarā ebreju vai arī kādu citu kapsētu. Šādi gadījumi fiksēti Jaunjelgavā, Ludzā, Varakļānos, Viesītē (Melers, 2013: 126–127, 230, 391, 401–402) u. c. vietās. Jāatzīmē, ka nereti holokausta upuru pārapbedīšana noritēja jau padomju varas gados, tomēr par šādiem notikumiem bieži vien publiska informācija sniegta netika (Melers, 2013: 248–249). Vērā ņemamu daļu no piemiņas vietām veido arī ieslodzījuma vietas, kurās ebreji tika izvietoti pirms nogalināšanas vai pārsūtīšanas uz kādu citu vietu. Tie bija gan nacistisko varas iestāžu izveidotie geto, no kuriem lielākie atradās Rīgā, Daugavpilī un Liepājā (Melers, 2013: 82, 205, 284–285), gan koncentrācijas nometnes un to filiāles (piemēram, Rīgas koncentrācijas nometne “*Kaiserwald*” un tās filiāle Popervālē) (Melers, 2013: 101, 295–296). Tāpat ar holokausta tēmu saistāmas arī citas vietas, kurās nenotika ebreju slepkavības, taču tās var uzskatīt par simboliskām atmiņas vietām, piemēram, sinagogas, muzeji u. c. vietas, kurās atspoguļota holokausta vēsture, tostarp ebreju glābējam Žanim Lipkem veltītais memoriāls Rīgā.

Informācijas pieejamība ceļotājiem par ebreju vēstures un holokausta vietām Latvijā

Gan mantojuma tūrismā, gan kultūras tūrismā, gan citas intereses vadītā tūrismā ceļotājiem primāri ir nepieciešama informācija par galamērķi, lai varētu plānot savu apmeklējumu, sastādīt maršrutu u. tml. Lai arī nereti šādas ekskursijas balstās uz profesionālu gidu vai tūroperatoru sagatavotu piedāvājumu, arī individuāliem interesentiem, kas plāno paši savus maršrutus, var būt nepieciešamība uzzināt informāciju par ebreju kopienas vēstures un piemiņas vietām. Lai noskaidrotu, kāda ir informatīvā pieejamība par ebreju kopienas vēsturi, holokaustu un ar to saistītām vietām Latvijā, tika apskatītas Latvijas pilsētu un novadu oficiālās tūrisma informācijas vietnes, kā arī starptautiski pazīstama tūrisma informācijas platforma “*Tripadvisor*” un brīvpieejas enciklopēdija “*Wikipedia*”. Tālāk tiek izvērstā analīze par šajās vietnēs pieejamo informāciju un veidiem, kā par šo mantojumu tiek vēstīts plašākai auditorijai.

“Tripadvisor”

“Tripadvisor” ir pasaulē lielākā tūrisma ieteikumu platforma, kas ik mēnesi palīdz simtiem miljonu lietotāju plānot un īstenot ceļojumus, piedāvājot ieteikumus par apskates vietām, ceļojuma galamērķiem, ekskursijām un citiem jautājumiem, balstoties uz citu ceļotāju atsauksmēm (Tripadvisor.com, n. d.). Veicot iepriekš sastādītā ar holokaustu saistīto vietu saraksta salīdzināšanu ar šajā informācijas resursā ievietotām apskates vietām, “Tripadvisor” vietnē tika identificēti ieraksti par 18 vietām Latvijā, no kurām 10 vietas bija Rīgā, bet astoņas – reģionos.

Rīgā ieteiktās vietas bija: Lielās Horālās sinagogas memoriāls un piemiņas vieta ebreju glābējiem; Biķernieku memoriāls; Rumbulas memoriāls; Vecā ebreju kapsēta; Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs; Muzejs “Ebreji Latvijā”; Rīgas Jaunā ebreju kapsēta Šmerli; Žaņa Lipkes memoriāls; Rīgas sinagoga (Peitavas ielā); “Klupšanas akmeņi” (*Stolpersteine*) Brahmanu ģimenei (Stabu iela 59). Daugavpilī – muzejs “Ebreji Daugavpilī un Latgalē”; Liepājā – Šķēdes memoriāls; Rēzeknē – Rēzeknes Zaļā sinagoga; Aizputē – Vecā ebreju kapsēta; Bauskā – Bauskas muzejs; Cēsis – Ekspozīcija “Sirdsapziņas ugunsurs”; Ludzā – Ludzas Lielā sinagoga; Salaspilī – Salaspils memoriāls.

Lai arī faktiski vietu, kas saistītas ar ebreju vēsturi un holokaustu Latvijā, ir daudz, platformā “Tripadvisor” ir pieejama informācija par nelielu skaitu no tām. Tā kā šī vietne darbojas arī kā sociālais tīkls un balstās uz apmeklētāju atsauksmēm (Müller, 2018) un apskates vietas kopā ar rekomendācijām un fotogrāfijām var ievietot vietnes lietotāji, kā arī informāciju par sevi var papildināt ceļojumu galamērķi, tad lielā mērā tas ir subjektīvs rādītājs, kas balstīts uz aktīvāko vietnes lietotāju vēlmi dalīties ar saviem iespaidiem un rekomendācijām. Taču šīs ieteiktās vietas arī citi “Tripadvisor” ceļotāji var vērtēt un komentēt, tādējādi veidojot tūristu visvairāk apmeklēto vietu reitingu konkrētā lokācijā, kas var veicināt šo vietu atpazīstamību plašākā interesentu vidū.

“Wikipedia”

“Wikipedia” ir pasaulē pazīstamākā bezmaksas tiešsaistes enciklopēdija, kurā saturu var veidot jebkurš lietotājs. Kopš 2001. gada, kad tā tika publicēta, tajā ir apkopoti vairāk nekā 600 miljoni šķirklju vairāk nekā 300 valodās par dažādām tēmām. Mēnesī to apmeklē vairāk nekā miljards lietotāju (Wikipedia, 2023). Meklējot informāciju par vēsturiskiem notikumiem vai lokācijām, “Wikipedia” noder kā populārzinātniskas informācijas avots daudziem interneta lietotājiem, tādēļ tā tika iekļauta starp pētījumā apskatītajiem informācijas resursiem, kas būtu noderīga ceļotājiem. “Wikipedia” darbojas kā individuālu autoru

satura radīšanas platforma, un ne par visām tēmām ir izveidoti šķirklī. Turklāt katrā valodā izveidotais saturs var būt atšķirīgs gan apjoma, gan atspoguļoto faktu ziņā, kas var radīt disonansi notikumu interpretācijā dažādās valodās (Reynolds, 2016).

Raugoties uz “*Wikipedia*” ievietoto informāciju par holokaustu Latvijā, tajā esošajos angļu valodas šķirklīs tika identificēti apraksti par 42 vietām, kurās notikušas ebreju vajāšanas, ieslodzīšana un slepkavības dažādos reģionos, kā arī par dažām simboliskām piemiņas vietām kā muzeji. Vērojams, ka vairāki ieraksti “*Wikipedia*” par holokaustu Latvijā mēdz būt izvērstāki svešvalodās. Reizēm latviešu valodā vispār nav publicēta informācija, kas pieejama citās valodās. Piemēram, par masu slaktiņu – Liepājas ebreju nošaušanu Šķēdes kāpās 1941. gadā – atsevišķs “*Wikipedia*” šķirklis ar dažādu saturu izveidots 10 valodās, starp kurām nav latviešu valodas (*Liepāja massacres*, 2023). Savukārt šķirklis par Šķēdi kā apdzīvotu vietu latviešu valodā ietver tikai lakonisku ģeogrāfisku informāciju par to kā vasarnīcu ciematu, vispār nepieminot faktu par tur notikušo masu slepkavību, kamēr šī paša šķirklī angļu, zviedru, itāļu, igauņu, franču, spāņu, ivrita versijā iekļauta kaut neliela informācija par to (Šķēde (*Medzes pagasts*), 2022).

Ņemot vērā, ka “*Wikipedia*” satura veidošana un rediģēšana ir brīvprātīga un uz personīgo interesi balstīta iniciatīva, kas teorētiski ļauj ikvienam ietekmēt tur redzamo informāciju, šīs vietnes saturs jāvērtē uzmanīgi, un akadēmiskajā praksē nav pieņemts citēt “*Wikipedia*” kā leģitīmu informācijas avotu. Taču populārzinātniskās un ikdienā nepieciešamās informācijas meklēšanā šī vietne ir ļoti pieprasīta, padarot to par septīto visvairāk apmeklēto interneta vietni pasaulē (Similarweb, 2023). Vienlaikus šīs vietnes satura veidošanas principi nav hierarhiski vai uz autoritāti balstīti, bet drīzāk anarhistiski, ļaujot “*Wikipedia*” kopienas locekļiem pašiem regulēt veidu, kā tiek izšķirti konflikti par strīdīgu saturu (Elia-Shalev, 2023).

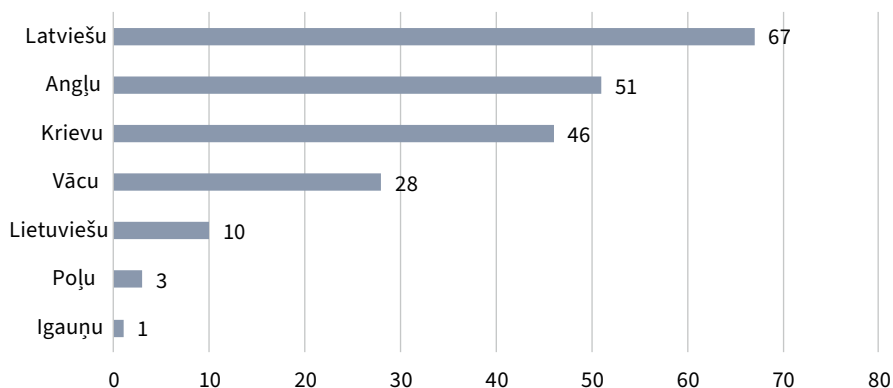
2023. gada sākumā interneta un akadēmisko vidi pāršalca ziņojums par sistemātisku un apzinātu Polijas holokausta vēstures sagrozīšanu “*Wikipedia*” lapās, labēji nacionālistiskiem satura redaktoriem mēģinot mazināt Polijas sabiedrības lomu holokaustā un veicinot antisemitisku stereotipu izplatīšanu (sk. Grabowski, Klein, 2023). Šis piemērs liecina par to, ka jautājumos par satura uzticamību šajā brīvpieejas enciklopēdijā lietotājiem ir jābūt kritiskiem pret atspoguļotās informācijas korektumu un autentiskumu. Taču, kamēr “*Wikipedia*” un akadēmiskā pētniecības vide dzīvos atsevišķu dzīvi (Harrison, 2023), daudz kas no šajā enciklopēdijā lasāmā satura būs atkarīgs no dažādu motīvu vadītiem, entuziasma pilniem indivīdiem, kas velta laiku, lai globālai auditorijai interpretētu vēsturi no sava skatupunkta.

Tūrisma informācijas vietnes Latvijā

Primāri tūristiem adresēto informāciju apkopo, atjauno un izplata tūrisma informācijas centri, kas pēc Latvijas Tūrisma likuma var būt “biedrība, valsts vai pašvaldības institūciju, pašvaldības vai vairāku pašvaldību izveidota institūcija, kas sniedz informāciju par tūrisma objektiem, pakalpojumiem un palīdzību tūrisma pakalpojumu izmantošanā” (Tūrisma likums, 1998). Tūrisma informācijas vietnes dažādos novados un reģionos tiek administrētas atšķirīgi, piemēram, pastāv gan atsevišķas novada tūrisma informācijas vietnes (piem., *visitdaugavpils.lv*), gan pašvaldības kopējā internetvietnē integrēta sadaļa “Tūrisms” (piem., *zilupe.lv/turisms/*), gan reģionālu tūrisma asociāciju apkopots saturs (piem., *latgale.travel*). Tāpat valsts līmenī darbojas Latvijas Investīciju un attīstības aģentūras uzturētā vietne *travel.latvia*, piedāvājot izlasi par dažādos reģionos apskatāmajiem objektiem.

Lai izvērtētu, cik pieejama ir informācija par ebreju kopienas vēsturi un holokausta piemiņas vietām Latvijas tūrisma informācijas vietnēs, 2022. gada sākumā tika meklēta informācija to novadu tūristiem adresētos tiešsaistes informācijas resursos, kuru apvidū ir fiksētas ar holokaustu saistītas vietas. Pēc šīs metodes meklējot informāciju par iepriekš identificētajām ar holokaustu saistītajām tiešajām un simboliskajām vietām un atmiņas institūcijām Latvijā, tika identificēts, ka eksistē vismaz 150 vietas Latvijā, kur ir fiziski izvietota piemiņas vieta vai piemiņas plāksne ar informāciju par tur notikušo, vai arī šī vieta darbojas kā muzejs, ekspozīcija, reliģiska celtnē vai cita veida simbolisks objekts, kas saistīts ar ebreju kopienas vēsturi un kur potenciālais apmeklētājs var iegūt kādu informāciju par šo tēmu. Analizējot Latvijas pašvaldību un reģionālās tūrisma vietnes, tika atrasti ieraksti par 67 šādām vietām 26 dažādās informācijas vietnēs. Ar ebreju kopienas vēsturi un simbolisku holokausta piemiņu saistītās vietas bija muzeji, sinagogas, nozīmīgu ebreju personu (piem., rabīnu) dzīvojamās mājas, ebreju apdzīvoto ciematu un pilsētu vēsturiskie centri, vecās ebreju kapsētas u. tml. Ar holokaustu saistītās vietas bija ebreju slepkavību vietas, pārapbedīšanas vietas, geto vietas, memoriāli / piemiņas vietas un vietas, kas veltītas ebreju glābējiem.

Vērtējot to, kādās valodās potenciāliem apmeklētājiem pieejama informācija, tika secināts, ka pieeja šim jautājumam dažādu novadu tūrisma informācijas vietnēs atšķiras. No identificētajiem aprakstiem par 67 vietām (latviešu valodā) par 51 vietu informācija tika dublēta arī angļu valodā, par 46 – krievu valodā, par 28 – vācu valodā, par 10 – lietuviešu valodā, par 3 – poļu valodā, par 1 – igauņu valodā (12.1. attēls). Šeit uzskaitīti individuāli apraksti par piedāvātajiem apskates objektiem, kas nozīmē, ka vienā tūrisma

12.1. attēls. Ar ebreju kopienas vēsturi un holokaustu saistītu vietu aprakstu pieejamība dažādās valodās Latvijas pašvaldību tūrisma informācijas vietnēs. Kopējais aprakstu skaits ($n = 67$)

informācijas vietnē varēja būt identificēti arī vairāki ieraksti par attiecīgajā apvidū esošajiem objektiem un šī informācija izvietota vairākās valodās. Bija arī atsevišķas tūrisma interneta vietnes, kas (tobrīd) bija tikai latviešu valodā.

Tāpat interesants vērojums bija par informācijas satura atšķirībām dažādās valodās publicētajos vietu aprakstos. Lai arī lielākā daļa tūrisma informācijas vietņu savu saturu dublē vienādi visās tajā pieejamajās valodās, parādījās arī tādi gadījumi, kad, piemēram, svešvalodā informācija par šīm vietām bija saīsināta vai pats apraksts bija izveidots atšķirīgi satura ziņā. Vēl savdabīgāki ir gadījumi, kad tūrisma informācijas interneta vietne kopumā tiek dublēta svešvalodās, taču dažādās vietnes versijās parādās atšķirīgas apskates vietas, piemēram, netiek uzrādīti visi ar ebreju kopienas vēsturi un holokaustu saistīti objekti. Lai arī tūrisma nozarei ir ierasta prakse veidot piedāvājumu un satura interpretāciju atbilstoši dažādiem mērķtirgiem, jautājumos par sāpīgo mantojumu kādu piemiņas vietu selektīva izlaišana dažādu valodu interpretācijās var radīt priekšstatu, ka tūrisma pārvaldītāji vēlas ierobežot to, par kurām tēmām dažādām mērķgrupām vajadzētu interesēties attiecīgajā novadā.

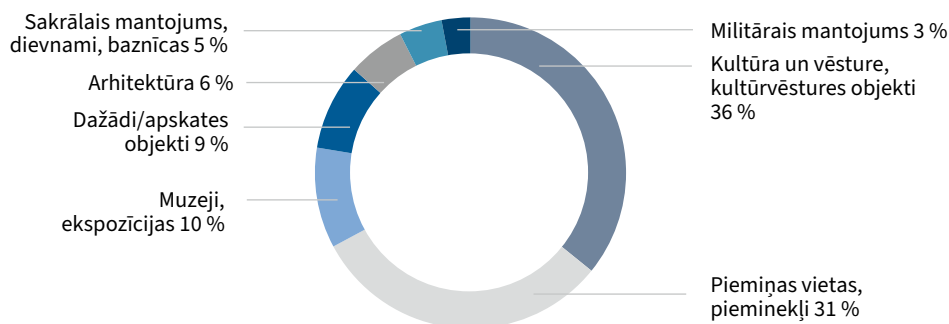
Piemēram, Sabiles novada tūrisma informācijas lapā *visit.sabile.lv* latviešu valodā atrodams ieraksts “Holokausta upuru piemiņas zīme” sadaļā “Dažādi objekti”, kur ievietots apraksts gan par traģisko notikumu, gan piemiņas vietas izveidošanu, gan norādes uz tās atrašanās vietu un GPS, un foto galerija. Angļu valodas versijā sadaļas “Dažādi objekti” vispār nav, līdz ar to

nav arī informācijas par šo un citām šīs sadaļas apskates vietām. Ieraksts vācu valodā ir gandrīz tāda paša satura kā latviski, taču lokācija ir ļoti aptuveni raksturota (“atrodas apm. 5 km no Sabiles, Rendas virzienā”) un nav norādītas GPS koordinātas, kas ļautu svešvalodā lasošajam apmeklētājam šo vietu uziet dabā. Krievu valodas versijā sadaļā “Dažādi objekti” šī holokausta upuru piemiņas zīme un vēl daži citi objekti nav iekļauti.

Kamēr Sabiles tūrisma vietne uzrāda būtiskas atšķirības tūrisma piedāvājumā dažādās valodās, arī citu pilsētu tūrisma informācijas vietnēs vērojams, ka pieejamā informācija dažādās valodās ir, piemēram, īsāka vai ievietota atšķirīgās piedāvājuma kategorijās, vai arī nav iekļautas norādes, kā pie šī objekta nokļūt. Iespējams, šādas nianse ir neuzmanības kļūdas vai vietnes administrēšanas nepilnības, taču, iespējams, ka dažviet pašvaldību tūrisma pārvaldītāji profilē dažādu valstu tūristus, iztēlojoties to potenciālās intereses un līdz ar to piedāvājot atšķirīgu tūrisma piedāvājuma saturu dažādās valodās runājošām apmeklētāju grupām. Taču šāda informācijas ierobežošana, nedublējot visu tūrisma piedāvājumu visās vietnēs piedāvātajās valodās, var radīt priekšstatu, ka pašvaldību tūrisma pārvaldītāji selektīvi izvēlas, kā reprezentēt sava novada vēsturi dažādiem apmeklētājiem.

Pievēršoties veidam, kā tūrisma informācijas vietnēs tiek vēstīts par ebreju kopienas vēsturi un holokausta piemiņu, vērojams, ka pastāv dažādas pieejas šo vietu iekļaušanai lielākās tūrisma piedāvājuma apakškategorijās. No 67 identificētajiem vietu aprakstiem 24 atrodami vietņu sadaļā, ko var klasificēt kā “Kultūra un vēsture” / “Kultūrvēstures objekti”, 21 vieta klasificēta kā “Piemiņas vietas” / “Pieminekļi”, 7 apskates vietas ietilpst sadaļās “Muzeji” / “Ekspozīcijas”, 6 – sadaļās “Dažādi objekti” / “Apskates objekti”, 4 – sadaļā “Arhitektūra”, 3 – sadaļā “Sakrālais mantojums” / “Dievnamī” / “Baznīcas”, bet par “Militāro mantojumu” tikušas nodēvētas divas vietas. Vietu dalījuma kategorijas procentuālā izteiksmē skatīt 12.2. attēlā.

Tūrisma informācijas vietnēs esošā klasifikācija dažkārt ir mulsināša, ja informācija par holokausta vietām vienā vietnē tiek ievietota dažādās sadaļās. Piemēram, Tukuma tūrisma vietnē *visittukums.lv* kopumā ir ļoti skrupulozi uzskaitīti dažādi šajā apkaimē esošie pieminekļi, memoriāli, ēkas, ielas, būves u. c., kas saistīti ar dažādām nozīmīgām norisēm Latvijas vēsturē. Šajā vietnē ir pieejama arī diezgan plaša informācija gan par ebreju vēsturiskā mantojuma tēmu (bijusī Tukuma sinagogas ēka, bijušais Tukuma rabīna nams, bijušais Tukuma ebreju lūgšanu nams, Kandavas sinagogas ēka), gan arī par trim holokausta upuru piemiņas vietām šajā apkaimē. Tomēr nav skaidrs, kādēļ viena no masu slepkavības vietām ir ievietota sadaļā “Pieminekļi un skulptūras”, pārējās divas meklējamas pie “Militārā mantojuma”.

12.2. attēls. Ebreju kopienas vēstures un holokausta piemiņas vietu apzīmēšanai piešķirtās kategorijas Latvijas tūrisma informācijas vietnēs, % (n = 67)

Izstrādājot apskates objektu kategorijas tūrisma piedāvājuma vietnēs, būtu jāizvērtē, kādas ir konkrētajām vietām piešķirtās nozīmes. Tā, piemēram, būtu vērts nošķirt piemiņas vietas un memoriālus no pilsētvides objektiem ar estētiskiem mērķiem (skulptūrām, tēlniecības objektiem), citādi var rasties īpatnēji apskates vietu virknējumi vienas kategorijas ietvaros (sk. 12.3. attēlā). Piemēram, Liepājas tūrisma vietne *liepaja.travel* to ir risinājusi, ļaujot lietotājam atlasīt objektus, kam piešķirtas kategorijas “Skulptūras un instalācijas” vai “Piemīņas vietas”.

Dažkārt informācijas iegūšanu sarežģī situācija, ja tūrisma informācijas vietnes izkārtojums un kategoriju lietojums nav intuitīvs un lietotājam draudzīgs. Piemēram, ir gadījumi, kad holokausta piemiņas vietas (kā arī citi grūti klasificējami objekti) ievietoti kā individuāli ieraksti kopējā apskates vietu sarakstā, taču tiem nav piešķirta neviena kategorija, kas darbotos kā filtrs, kurš ļautu atlasīt konkrēta veida apskates objektus. Piemēram, Daugavpils tūrisma vietnē *visitdaugavpils.lv* pie apskates vietām ir sadaļa “Kultūra un vēsture”, uz kuras uzspiežot atverot parādās piecas kategorijas “Muzeji un ekspozīcijas”, “Pilis un muižas”, “Parki un atpūtas vietas”, “Pilskalni”, “Sakrālais mantojums”. Lietotājs, intuitīvi izvēloties kādas no šīm kategorijām, nevar nonākt pie aprakstiem par septiņām šajā apkaimē esošām holokausta piemiņas vietām, kas, lai arī faktiski atrodas sadaļā “Kultūra un vēsture”, eksistē kā individuāli ieraksti kopējā sarakstā ar vairāk nekā 150 ierakstiem, kas jāizskata atsevišķi.

Būtiska informācija tūristiem ir ne vien apskates vietas apraksts un tās fotoattēli, bet arī tās atrašanās vieta vai GPS koordinātas. Attiecībā uz

● Sculptures and monuments

- Military heritage
- Unusual places

What to do?

Where to stay?

Where to eat?

TOP places

Routes

Collections

Sculpture Wild Boar

The stone sculpture "Wild Boar" was set up on 6 May 2013 after the Kandava region obtained its coat of arms, in which a black wild boar is depicted on ...

Commemorative Plaque in Kandava Station

The commemorative site is dedicated to the local residents who were deported to Siberia on the night of 13–14 June 1941.

Commemorative Plaque to Victims of Stalinism

The monument is dedicated to the local residents of Kandava deported to Siberia in 1941 and 1949. The plaque is set up on the hill on Sabiles Street ...

Memorial Site to Victims of Holocaust in Kandava

Along with the Nazi occupation, restriction of Jews was started in Kandava in July 1941. Jews were driven away to the outskirts — the area of "Dimžas" ...

12.3. attēls. Ekrānizgriezums no Tukuma tūrisma interneta vietnes *visittukums.lv* sadaļas "Pieminekļi un skulptūras" angļu valodas versijas

holokausta piemiņas vietām Latvijas reģionos īpaši lielas grūtības ceļotājiem var rasties ar piemiņas vietu atrašanu nomaļās vietās un mežu masīvos. Šajā kontekstā tūrisma informācijas vietnes, kas izvēlējušās iekļaut holokausta piemiņas vietas sava novada tūrisma piedāvājumā, ne vienmēr ievietojušas detalizētu informāciju par to atrašanās vietu ar GPS koordinātām vai tiešsaistes karti. Pētījumā identificēts, ka, lai arī lielākoties informācija par adresēm vai atrašanās vietu (dažkārt gan ļoti aptuvenu) vietnēs ir, tikai 19 ar ebreju mantojumu un holokaustu saistītiem ierakstiem tūrisma informācijas vietnēs pievienota karte vai saite uz ārēju karti (piem., *Google Maps*), kas atvieglotu orientēšanos apvidū un maršruta plānošanu.

Atsevišķās apdzīvotās vietās par ebreju kopienas vēsturi izveidoti audioģidi un tiešsaistes kartēs pieejami maršruti, piedāvājot plašāku informāciju tiem apmeklētājiem, kas vēlas izzināt ebreju mantojumu. Starp tiešsaistes audioģidiem minams *izi.travel* platformā pieejamais bezmaksas audioģids

“Ebreju Rēzekne” (latviešu, angļu un krievu valodā)⁷⁶, kur iekļauti stāsti par 23 ar ebreju vēsturi saistītiem objektiem Rēzeknē. Rēzeknes pašvaldības tūrisma informācijas vietnē <https://rezekne.lv/turisms/> par šo audiogidu informācija gan nav ievietota. Šajā vietnē savukārt tiek piedāvāti vairāki pilsētas apskates maršruti, kuros iekļauti pāris ar ebreju kopienu saistīti objekti, kā arī viens audiogida ieraksts, kas vēsta par ebreju kopienas vēsturi un Zaļo sinagogu Rēzeknē.

Cita pilsēta, kurai izveidots atsevišķs bezmaksas audiogids par ebreju kopienas vēsturi, ir Bauska. *Izi.travel* platformā kopš 2022. gada ir audioceļvedis “Bauskas ebreju stāsts” (latviešu, angļu un krievu valodā)⁷⁷, kurā ietverti 18 pieturas punkti. Tāpat pieejams arī senāk izveidots ceļvedis “Iepazīsti Bausku!”, kurā arī iekļautas dažas ar ebreju kopienas vēsturi saistītas vietas. Audiogidi ļauj pilsētas apmeklētājiem izvēlēties sev ērtu laiku, tempu un maršrutu šo vietu apskatīšanai.

Dažas tūrisma informācijas vietnes pie ebreju vēstures un holokausta piemiņas vietu aprakstiem papildus ir pievienojušas saiti uz ārējiem resursiem vai citiem materiāliem, kas sniegtu plašāku vēsturiskā konteksta skaidrojumu potenciālajiem interesentiem. Attiecībā uz muzejiem, ekspozīcijām un reliģiskajām celtnēm, kas darbojas kā vēsturi interpretējošas institūcijas un nodrošina piedāvājumu tūristiem, visbiežāk ir ievietota saite uz to tīmekļvietnēm. Starp tiem minami – Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs, muzejs “Ebreji Latvijā”, Žaņa Lipkes memoriāls, (“*Live Riga*” vietnē), Bauskas muzejs (“*Tourism Bauska*” vietnē), ekspozīcija “Sirdsapziņas uguns” (“*Tourism Cēsis*” vietnē), muzejs “Ebreju Daugavpili un Latgalē” / Daugavpils sinagoga (vietnē “*Visit Daugavpils*”), Rīgas sinagoga (Peitavas ielā) (“*Live Riga*” saite uz Latvijas Ebreju kopienas vietni, kā arī 360 grādu panorāmu un aprakstu vietnē synagogues-360.anumuseum.org.il), Rēzeknes Zaļā sinagoga (gan “*Latgale Travel*” vietnē, gan Rēzeknes pašvaldības vietnes tūrisma sadaļā), Ludzas Lielā sinagoga (saite uz Ludzas muzeju vietnē “*Visit Ludza*”).

Savukārt attiecībā uz faktiskajām holokausta vietām, kur izveidoti memoriāli vai piemiņas vietas, pie dažiem objektiem ir iekļautas saites uz ārējiem resursiem. Piemēram, vietnē “*Live Riga*” aprakstos par Biķernieku memoriālu un Rumbulas memoriālu ir norādīta saite uz Latvijas Ebreju kopienu (jews.lv), bet par Lielās Horālās sinagogas piemiņas vietu ir norāde uz LU Jūdaiķas centra vietni “Holokausta memoriālās vietas Latvijā” (memorialplaces.lu.lv). Vietnē “*Liepāja Travel*” par Liepājas geto piemiņas vietu un pie Liepājas

76 Sk. Ebreju Rēzekne. (n. d.) *Izi.travel*. <https://www.izi.travel/en/7db8-ebreju-rezekne/lv>

77 Sk. Bauskas ebreju stāsts (n. d.) *Izi.travel*. <https://www.izi.travel/en/db66-bauskas-ebreju-stasts/lv>

bākas nogalināto ebreju piemiņas vietu ir ievietota saite uz fonda “Liepājas ebreju mantojums” vietni (*liepajajewishheritage.lv*). Vietnē “Visit Salaspils” par Salaspils memoriālu papildus informācija pieejama saitē *salaspilsmemorials.lv*. Savukārt Jaunjelgavas pašvaldības vietnes tūrisma sadaļā pie ieraksta par Jaunjelgavas pilsētas Ebreju kapiem bija papildu saite uz biedrību “Šamir” (*shamir.lv*).

Atšķirīga pieeja ebreju vēstures un holokausta mantojuma interpretācijā bija vērojama Talsu tūrisma informācijas vietnē “Visit Talsi”, kur aprakstā par Talsu sinagogu tika piedāvāti ieteikumi par papildu literatūru (latviešu valodā) – Antras Grūbes grāmatu “Talsu ebreji” (2013) un Daces Alsbergas un Zigurda Kalmaņa grāmatu “Talsu namu stāsti” (2017). Šī uzskatāma par neordināru un inovatīvu pieeju sarežģītā mantojuma skaidrojumiem tiem ceļotājiem, kas vēlas padziļināt savas zināšanas par attiecīgās pilsētas vēsturi.

Kopumā skatot jautājumu par informācijas pieejamību potenciāliem ceļotājiem, kas vēlētos apmeklēt ar ebreju kopienas vēsturi un holokausta piemiņu saistītās vietas Latvijā, jāatzīst, ka situācija krasi atšķiras pašvaldību tūrisma informācijas vietnēs. Ir tādas, kur informācija tiek nodrošināta vairākās valodās vai pat piedāvāti īpaši tematiskie izziņas maršruti, audio-gidi vai ārējie informācijas resursi, kamēr citviet izvietotā informācija ir samērā skopa. Virknē pilsētu un novadu, kurās bijušas ebreju apdzīvotas vietas un atrodas holokausta piemiņas vietas, tūrisma informācijas vietnēs šis sāpīgais vēsturiskais mantojums nav pieminēts. Savukārt globālai auditorijai mērķētās vietnēs “Tripadvisor” un “Wikipedia” pamatā atrodams individuālu lietotāju veidots saturs, kas sniedz selektīvu ieskatu par to, kādas ar holokausta piemiņu Latvijā saistītās tēmas un vietas ir aktuālas starptautiskai auditorijai.

Nobeigums

Šī nodaļa veidoja ieskatu par tiešajām un simboliskajām ar holokaustu saistītajām vietām Latvijā, aplūkojot informatīvo pieejamību tiešsaistes resursos, kas noderīgi kultūrvēsturiskajā mantojumā ieinteresētiem ceļotājiem un citiem potenciālajiem ebreju kopienas mantojuma un holokausta piemiņas vietu apmeklētājiem. Veicot ar holokaustu saistīto tiešo un simbolisko vietu analīzi, tika secināts, ka vismaz 150 vietas Latvijā ir iezīmētas fiziski kā piemiņas vietas vai darbojas kā atmiņas institūcijas, muzeji, ekspozīcijas, apskates objekti u. c., kur potenciālais apmeklētājs var iegūt kaut nedaudz informācijas par holokausta notikumiem attiecīgajā vietā.

Ebreju kopienas vēsture Latvijā daļēji tiek atspoguļota arī lokālos un starptautiskos ceļotājiem un citiem interesentiem veidotos informācijas resursos. Lai arī virknē Latvijas novadu tūrisma informācijas vietņu netiek iekļauta informācija par attiecīgā novada ebreju kopienas vēsturi un holokausta piemiņas vietām, šī pētījuma ietvaros kopumā tika identificēti 67 apraksti par tiešajām vai simboliskajām ar holokaustu saistītām vietām 26 pašvaldību un reģionālās tūrisma informācijas vietnēs. No 67 vietu aprakstiem par 51 vietu apraksts bija pieejams arī angļu valodā, par 46 – krievu valodā, 28 – vācu valodā. Starptautiskajā tūrisma ieteikumu vietnē “*Tripadvisor*” tika identificētas 18 ar ebreju vēsturi un holokaustu Latvijā saistītas vietas, savukārt globālajā tīmekļa enciklopēdijā “*Wikipedia*” atrodama informācija par 42 ar holokausta piemiņu Latvijā saistītām lokācijām angļu valodā.

Holokausta sāpīgais mantojums, kam veltītas dažādas piemiņas vietas Latvijā, tomēr šķiet grūti interpretējams tūrisma informācijas vietnēs, kam raksturīgi veidot vienkāršotas tūrisma piedāvājuma kategorijas dažādu apskates objektu klasificēšanai (piem., dabas objekti, muzeji, amatniecība, aktīvā atpūta u. tml.). Tūrisma informācijas resursu nodrošinātāji tiecas veidot pozitīvu iespaidu par attiecīgo pilsētu vai novadu, bieži vien izvairoties no tādas informācijas, kas raisītu nepatīkamas vai nomācošas izjūtas, radot drūmu noskaņu par konkrēto galamērķi. To joprojām nosaka pieņēmums, ka tūrisms ir primāri hedoniska rakstura, savukārt par nehedoniska tipa tūristu motivācijām un izjūtām apmeklējot “nopietnās vietas” līdz šim ir maz pētījumu un izpratnes (Nawijn et al., 2017: 350).

Tāpat, iekļaujot informāciju par sarežģīto vēsturisko mantojumu, tūrisma informācijas centriem jābūt gataviem nodrošināt papildu informāciju, kas plašāk skaidro vēsturisko kontekstu, jo ne vienmēr tūristu piesaistei adresētā satura veidotāji ir kompetenti stāstīt par ebreju kopienas vēsturi un holokaustu savā apkaimē, kas arī PSRS īstenotās atmiņu politikas un antisemitisma dēļ bijis ārpus oficiālā vēstures naratīva, atstājot vairākas paaudzes zināšanu vakuumā vai ar sagrozītu informāciju par šiem notikumiem. Iekļaujot ziņas par holokausta piemiņas vietām tūrisma informācijā, jāreķinās arī ar nepieciešamību skaidrot latviešu lomu nacistu okupācijas laikā, antisemitisma izpausmes un atsevišķu grupu sadarbību ar nacistu varas iestādēm un līdzdalību ebreju vajāšanā un slepkavībās (Dribins, 2007; Ļenskis et al., 2015).

Dažviet tūrisma informācijas vietnes šo sarežģīto jautājumu risinājušas, papildinot ebreju kopienas vēstures un holokausta vietu aprakstus ar saitēm vai rekomendācijām par ārējiem resursiem, kur iespējams iegūt plašāku informāciju. Starp šiem resursiem ir saites uz muzejiem, memoriāliem, ebreju kopienu, biedrību un sabiedrisko fondu interneta vietnēm, Latvijas

Universitātes Jūdaikas studiju centra izveidoto Holokausta memoriālo vietu datubāzi, kā arī vienā gadījumā – grāmatām par vietējās ebreju kopienas vēsturi. Šādu resursu apzināšana un sadarbība ar ebreju kopienu, muzejiem vai vēsturniekiem var būt veiksmīga prakse, lai sniegtu plašāku informāciju par ebreju kopienas vēsturi attiecīgajā novadā.

Lai arī viens no pētījuma mērķiem bija noskaidrot informatīvo pieejamību par ebreju vēstures un holokausta vietām tūrisma informācijas vietnēs, pētnieku mērķis nav norādīt, ka visas holokausta vietas būtu jāiekļauj tūrisma informācijas resursos, tādējādi pozicionējot tās kā tūrisma apskates objektus. Ņemot vērā šo vietu sensitīvo raksturu un komemoratīvo funkciju, kas būtiska savas kopienas locekļu pieminēšanai, ir saprotams, ka memoriālās vietas primāri tiek uztvertas kā upuru atdusas un pieminēšanas vietas un to apmeklējums galvenokārt ir vērsts uz atceri.

Tomēr, ņemot vērā, ka šādas vietas ir teju visā Latvijas teritorijā un tām ir fiziski izveidoti memoriāli gan pilsētvidē, gan nomaļākos apvidos, turklāt holokausts neapšaubāmi ir lielākā civiliedzīvotāju slepkavība Latvijas teritorijā, nevēlēšanās par šo tēmu runāt vai izslēdzot ebreju kopienas lomu no stāstiem par dažādu apdzīvotu vietu vēsturi, Latviju apceļojošiem tūristiem var rasties priekšstats par šīs tēmas noklusēšanu un sabiedrības aizspriedumiem vai antisemitismu. Turklāt izvairīšanās publiskot informāciju par memoriāliem, kas veltīti savā novadā agrāk dzīvojošo iedzīvotāju piemiņai, pret ko bija vērsta nacistu un viņu kolaborantu noziegumi, kontrastē ar tendenci kā apskates objektus pozicionēt virkni citu piemiņas vietu un memoriālu, to skaitā padomju represiju upuriem, Otrā pasaules karā bojāgājušajiem vai citām ar cilvēku bojāeju saistītām vietām. Ja tūrisma informācijas vietnēs kultūrvēsturiskā kontekstā informācija par ebreju kopienas vēsturi attiecīgajā novadā vai pilsētā netiek iekļauta, it sevišķi, ja tā pagātnē bijusi ar blīvu ebreju apdzīvotību, var domāt, ka šo informāciju ir vēlēšanās noklusēt, ignorēt vai arī trūkst izpratnes par to, kā par to vēstīt plašākai sabiedrībai.

Arī situācijās, kad apdzīvotas vietas ir salīdzinoši nelielas un neuztur savas tūrisma informācijas vietnes, novadu centriem ar lielāku tūristu skaitu un nozīmīgu ebreju kultūras mantojumu būtu vērts apsvērt izvietot vairāk publiski pieejamas informācijas par plašāku apkaimes vēsturi, neizslēdzot no tās sarežģīto un sāpīgo mantojumu. Vietējiem kultūras, vēstures un tūrisma “vārtu sargātājiem” (*gatekeepers*), ebreju kopienas pārstāvjiem un citām ieinteresētajām pusēm vērts pārskatīt informāciju, kas publiski pieejama tādās globālai auditorijai paredzētās vietnēs kā “*Tripadvisor*” un “*Wikipedia*”, ko veido individuāli lietotāji, ne vien lai padarītu informāciju pieejamāku plašākai sabiedrībai, bet pārbaudītu informācijas autentiskumu un iespējamos

mēģinājumus veidot tendenciozu saturu. Nākotnē reģionos būtu lietderīgi apkopot arī ziņas ar ebreju glābējiem saistītajām vietām un izvietot piemiņas vietas, tādējādi sekmējot šo cilvēku atpazīstamību un apliecinot, ka vispārējā haosa un nežēlības apstākļos bija cilvēki, kuri, riskējot ar savu dzīvību, pretojās nacistu okupācijas sistēmai un glāba Latvijas ebreju dzīvību.

LITERATŪRA

- Arfa, O. (2015, October 29). *Latvia: An unlikely escape*. The Jerusalem Post. <https://www.jpost.com/magazine/latvia-an-unlikely-escape-430413>
- Beech, J. (2000). The enigma of holocaust sites as tourist attractions – the case of Buchenwald. *Managing Leisure*, 5 (1), 29–41. <https://doi.org/10.1080/136067100375722>
- Bērziņš, D. (2023). Holokausts Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/154017-holokausts-Latvij%C4%81>
- Bērziņš, D., Opperman, P. (2016). The Rumbula Memorial. History and Present. In: K. Barkane (ed.). *Methodical materials “Holocaust commemoration in the Baltics”*. Center for Judaic Studies at the University of Latvia, pp. 20–31.
- Delfi Kultūra. (2021, 21.decembris). Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs aicina ziedot muzeja uzturēšanai. *Delfi*. <https://www.delfi.lv/kultura/news/culturenvironment/rigas-geto-un-latvijas-holokausta-muzejs-aicina-ziedot-muzeja-uztureresanai.d?id=53891775>
- Dribins, L. (2007). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Elia-Shalev, A. (2023, March 2). Wikipedia’s ‘Supreme Court’ tackles alleged conspiracy to distort Holocaust articles. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/wikipedias-supreme-court-tackles-alleged-conspiracy-to-distort-holocaust-articles/>
- Filieri, R., Acikgoz, F., Ndou, V., Dwivedi, Y. K. (2021). Is TripAdvisor still relevant? The influence of review credibility, review usefulness, and ease of use on consumers’ continuance intention. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33 (1), 199–223. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2020-0402>
- Gabrāns, J. (2022, 1. aprīlis). Top ceļš “Viens deviņi četri viens”. *eDruva*. <http://edruva.lv/top-cels-viens-devini-cetri-viens/>
- Grabowski, J., Klein, S. (2023). Wikipedia’s Intentional Distortion of the History of the Holocaust. *Journal of Holocaust Research*, 1–58. <https://doi.org/10.1080/25785648.2023.2168939>
- Harrison, S. (2023, April 5). Wikipedia’s “Supreme Court” to Review Polish-Jewish History During WWII. *Slate*. <https://slate.com/technology/2023/04/how-wikipedia-covers-the-history-of-the-holocaust-in-poland.html>
- Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs. (b. g.). *Holokausta memoriālās vietas Latvijā*. <http://memorialplaces.lu.lv/karte/>

- Liepāja massacres. (2023, March 16). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Liepāja_massacres
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
- Ļenskis, I., Bērziņš, D., Latvijas Cilvēktiesību centrs. (2015). *Antisemitisma izpausmes: vēsture un mūsdienas*. Latvijas Cilvēktiesību centrs, 40.
- McCain, G., Ray, N. M. (2003). Legacy tourism: The search for personal meaning in heritage travel. *Tourism Management*, 24 (6), 713–717. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(03\)00048-7](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(03)00048-7)
- Melers, M. (2013). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Ministru kabinets. (2021, 1. jūlijs). *1. jūlijā stājas spēkā administratīvi teritoriālā reforma*. https://www.mk.gov.lv/lv/jaunums/1-julija-stajas-speka-administrativi-teritoriala-reforma?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
- Müller, F. (2018, November 13). TripAdvisor relaunches as a social network. *DW*. <https://www.dw.com/en/tripadvisor-relaunches-as-a-social-network/a-46273147>
- Nawijn, J., Brüggemann, M., Mitas, O. (2017). The effect of Sachsenhausen visitors' personality and emotions on meaning and word of mouth. *Tourism Analysis*, 22 (3), 349–359. <https://doi.org/10.3727/108354217X14955605216096>
- Reynolds, M. (2016, December 13). Wikipedia 'facts' depend on which language you read them in. *New Scientist*. <https://www.newscientist.com/article/2115986-wikipedia-facts-depend-on-which-language-you-read-them-in/>
- Rīgas dome. (2018, 2. jūlijs). Rīgā atklās Ungārijas ebreju sieviešu piemiņai veltītu pieminekli. *LV Portāls*. <https://lvportals.lv/dienaskartiba/297065-riga-atklas-ungarijas-ebreju-sieviesu-pieminai-veltitu-pieminekli-2018>
- Salnītis, V. (1936). Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. 1. iedzīvotāju skaits, dzimums un pavalstniecība. Rīga: Valsts statistikas pārvalde.
- Similarweb. (2023). *Top Websites Ranking – Most Visited Websites in March 2023*. <https://www.similarweb.com/top-websites/>
- Sprūde, V. (2022, 28. jūnijs). Ko īsti slēpj Baldones meži? *LA.lv*. <https://www.la.lv/ko-slepa-baldones-mezi/>
- Stebbins, R. A. (1996). Cultural Tourism as Serious Leisure. *Annals of Tourism Research*, 23 (4), 948–950. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(96\)00028-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(96)00028-X)
- Šķēde (Medzes pagasts). (2022, June 15). *Vikipēdija*. [https://lv.wikipedia.org/wiki/Šķēde_\(Medzes_pagasts\)](https://lv.wikipedia.org/wiki/Šķēde_(Medzes_pagasts))
- Tripadvisor.com. (n. d.). *About TripAdvisor*. <https://tripadvisor.mediaroom.com/us-about-us>
- Tūrisma likums. *Likumi.lv* (1998). <https://likumi.lv/ta/id/50026-turisma-likums>
- TV Spektrs. (2016, 16. decembris). Tūristu vilināšanai Bauska rikos festivālus un veidos maršrutu par ebreju vēsturi. *LSM.Lv*. <https://www.lsm.lv/raksts/dzive-stils/celosana/turistu-vilinasanai-bauska-rikos-festivalus-un-veidos-marsrutu-par-ebreju-vesturi.a215009/>
- University of Latvia Center For Judaic Studies. (n. d.). *Jews of Latvia: Names and Fates 1941–1945*. <https://www.names.lu.lv/>

- Vessele, L. (2020). Aknīstē atklāts piemiņas akmens holokausta upuriem. *LSM.lv*. <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/akniste-atklats-pieminas-akmens-holokausta-upuriem.a379448/>
- Werdler, K. (2013). A darker type of cultural tourism. *The Routledge Handbook of Cultural Tourism*, 2013, 177–182. <https://doi.org/10.4324/9780203120958>
- Wikipedia. (2023, April 3). *Wikipedia:About*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:About>

**HOLOKAUSTA
MANTOJUMA
INTERPRETĀCIJA
JAUNIEŠU
AUDITORIJĀ**

13 Tumšā mantojuma institūciju izaicinājumi bērnu un jauniešu auditorijas sasniegšanā

Diāna Popova

Ievads

Jautājumi par tumšā vēsturiskā mantojuma saglabāšanu un interpretāciju, kā arī tumšā tūrisma praksēm tiek lielākoties saprasti un skatīti no pieaugušo skatupunkta, ņemot vērā tēmas nopietnību, sarežģītību un arī šausminošo raksturu, kas atklāj ļaunākās un nežēlīgākās liecības par civilizācijas ēnas pusēm. Noziegumi pret cilvēci, kari, terora akti un citas postu nesošas rīcības ir bijušas pieaugušo cilvēku darbības un izvēļu sekas, līdz ar to arī kolektīvās atmiņas un liecību saglabāšana šķiet automātiski piederīga pieaugušo domēnam. Pieaugušo pienākums ir arī brīdināt nākamās paaudzes, lai pasargātu tās no briesmīgām nelaimēm un posta un sniegtu mācību par tādas vai citādas rīcības vai bezdarbības sekām, kas novedušas pie šīm katastrofām. Bērni un jaunieši gan nekad nav bijuši pasargāti un tāpat ir cietuši no pieaugušo īstenotajām zvēribām, tomēr šī “nepieaugušo” perspektīva kolektīvās atmiņas un kolektīvās traumas naratīvā ir bijusi salīdzinoši klusa. Lai arī vairākums tumšā mantojuma memoriālu vēsta par notikušo galvenokārt pieaugušajiem saprotamā veidā, bērnu un jauniešu grupas, kā arī ģimenes ar bērniem mēdz būt starp tumšā mantojuma vietu apmeklētājiem, kas liek meklēt veidus, kā pastāstīt un mācīt par pagātnes sāpīgajām pieredzēm jaunākai auditorijai.

Pieaugot apmeklētāju plūsmām un globālajam tūrismam līdz Covid-19 pandēmijas sākumam, arī daudzas tumšā mantojuma vietas saskārās ar izaicinājumiem, kā interpretēt šo mantojumu bērniem un jauniešiem saprotamā veidā. Izzūdot 20. gadsimta lielāko noziegumu tiešajiem lieciniekiem, atmiņas institūciju pārziņā ir šo liecību vākšana un glabāšana, taču tām vienlaikus arī jārisina jautājums, kā sasniegt, uzrunāt mūsdienu jauno paaudzi un motivēt izzināt savas un citu nāciju sāpīgo pieredzi. Šī nodaļa veltīta līdz šim maz pētītiem jautājumiem par to, kādi ir izaicinājumi tumšā mantojuma un tumšā tūrisma vietām darbā ar bērnu un jauniešu auditoriju, kāda ir saistība bērnu un jauniešu izpratnei par nāvi un spējām uztvert kādu notikumu / vietu

kā “tumšu” vai izturēties “kā pieaugušajam” šajās vietās, kāda ir tumšā mantojuma vietu loma kolektīvās identitātes formēšanā un izaicinājumiem, ar ko jāsaskaras tumšā mantojuma institūcijām, balansējot starp pieaugušajiem un bērniem pieejamu ekspozīciju veidošanu. Nodaļas beigās tiks izvēsta Annes Frankas nama kā nozīmīga holokausta memoriālā muzeja analīze, pievēršot uzmanību muzeja lietotajiem digitālo tehnoloģiju un sociālo mediju risinājumiem jauniešu auditorijas sasniegšanā.

Tumšais tūrisms un tumšais mantojums kā pieaugušo domēns

Tūrisms gan sabiedrībā kopumā, gan arī pētniecībā galvenokārt tiek skatīts kā pieaugušajiem raksturīga aktivitāte, kas piepildīta ar hedoniskām pieredzēm (Stone, 2023: 3). Pēdējās desmitgadēs tūrisma pētījumi aktualizējuši nepieciešamību nodalīt rekreācijas motivētu atpūtu no citiem tūrisma veidiem, tai skaitā “nopietno atpūtu” (*serious leisure*) un kultūras tūrismu (Stebbins, 1996), mantojuma tūrismu (Poria et al., 2003), kā arī tumšo tūrismu jeb tanatūrismu (Light, 2017). Lai arī daudzas tumšā vēsturiskā mantojuma vietas apmeklē arī skolēnu un studentu grupas, ģimenes ar bērniem, kā arī jaunieši paši, šo vietu saturs, interpretācija un komunikācija primāri ir orientēta uz pieaugušo mērķauditoriju. Arī akadēmiskā tumšā tūrisma pētniecība bērnu auditorijas pieredžu izziņāšanu līdz šim lielākoties ir atstājusi novārtā.

Par pētījumu trūkumu šajā jomā liecina 2016. gadā veiktais akadēmiskās literatūras apskats, kur identificētas vien 11 publikācijas par bērnu, jauniešu un ģimeņu tumšā tūrisma pieredzēm un šo auditoriju iekļaušanu tumšā tūrisma vietu pārvaldībā (Kerr, Price, 2016: 178). Daži aspekti, kas līdz šim ir apgrūtinājuši pētījumus par jaunās paaudzes pieredzēm, izpratni un mijiedarbību ar tumšo mantojumu, saistīti ne vien ar vispārpieņemto priekšstatu, ka tumšais tūrisms ir uz pieaugušajiem orientēta joma, bet arī ar to, ka pētnieku ierobežo zināšanu trūkums par dažādajiem bērnu un jauniešu attīstības posmiem, metodoloģiskā instrumentārija trūkums šīs auditorijas pētniecībai, kā arī dažādas ētiskas un juridiskas barjeras nepilngadīgo iesaistei pētījumos, sevišķi, kad runa ir par tādām sensitīvām tēmām kā nāve (Kerr, Price, 2016; Powell et al., 2018). Bērnu pieredžu pētniecība sociālajās zinātnēs ir bijusi samērā margināla, ņemot vērā ideju, ka bērnība ir transformācijas posms tapšanā par “cilvēku”, un bērni tiek skatīti nevis kā aktīvi kopienas locekļi konkrētajā brīdī, bet kā “nākotnes pilsoņi”, kuri būs nākamie tūrisma produktu patērētāji (Canosa, Price, 2023: 218–219).

Šo akadēmiskās literatūras trūkumu ir centušies aizpildīt pētnieki Mērija Mārgarita Kerra (*Mary Margaret Kerr*), Filips R. Stouns (*Philip R. Stone*) un Rebeka H. Praisā (*Rebecca H. Price*), izdodot vērienīgu multidisciplināru zinātnisko monogrāfiju “Bērni, jaunieši un tumšais tūrisms” (*Children, Young People and Dark Tourism*) (Kerr et al., 2023a). Šis izdevums pievēršas ne vien bērības un tumšā tūrisma saskarsmes punktu konceptualizācijai, bērnu izpratnes par nāvi skaidrošanai, bet arī padziļināti analizē dažādu vecuma posmu specifiku un psiholoģiju, bērnu un pusaudžu pieredzes tumšā mantojuma vietās, tumšā mantojuma interpretācijas labās prakses piemērus, kā arī piedāvā metodoloģiskus ieteikumus bērnu un jauniešu auditorijas pētniecībai tumšā tūrisma kontekstā.

Šis “bērnu un jauniešu” virziens tumšā tūrisma un tumšā mantojuma pētniecībā pēdējos gados aicina pievērst plašāku pētnieku uzmanību nepilnīgajām zināšanām un izpratnei par jaunākās paaudzes pieredzi, apmeklējot tumšā mantojuma vietas klātienē, kā arī saskaroties un mijiedarbojoties ar šīm tēmām digitālajā vidē. Aktualizējot jautājumus par bērnu un jauniešu auditorijas iesaistes tumšā mantojuma izziņā, šī nodaļa analizē aktuālos izaicinājumus, ar ko var saskarties atmiņas institūcijas darbā ar jaunāko paaudžu iesaisti, kā arī izmanto praktisku piemēru par to, kā neliels, bet pasaules mērogā pazīstams un ietekmīgs holokausta tēmai veltīts memoriālais muzejs – Annes Frankas nams Amsterdamā – izmanto dažādus digitālo tehnoloģiju risinājumus jauniešu auditorijas uzrunāšanā un sāpīgā mantojuma interpretēšanā.

Tumšā mantojuma vietas, bērnu izpratne par nāvi un kolektīvās identitātes veidošana

Daži aspekti, kas plašākai sabiedrībai radījuši raizes par bērnu un jauniešu uzvedību tumšā mantojuma vietās un arī pievērsuši pētnieku uzmanību, ir saistīti ar atšķirīgo pieaugušo un bērnu / jauniešu izpratni par nāvi un uzvedības normām piemiņas vietās. Ir novēroti tādi gadījumi, kur cilvēki, galvenokārt interneta vidē, pauž dusmas un kritiku par bērniem un pusaudžiem, kuri rotaļājas kara memoriālos, skraida starp kapu pieminekļiem, kāpj monumentos vai uzņem jautrus selfijus nopietnās vietās, aizrādot par jaunās paaudzes audzināšanas un takta trūkumu, bezkaunību un necieņu pret traģiskiem notikumiem un tajos bojā gājušiem cilvēkiem (sk., piem., Dalziel, 2021; Douglas, 2017; Price, Kerr, 2018).

Kamēr plašāka publika, masu mediji, kā arī atmiņas institūcijas primāri paūz sašutumu par to, ka nenopietna, rotaļīga vai provokatīva izturēšanās un sāpīgai pagātnei veltītu piemiņas vietu apmeklējumi nav savienojami, vairāki pētnieki skaidro bērnu un pusaudžu uzvedības atšķirības tumšā mantojuma vietās caur dažādām vecuma grupām raksturīgo izpratni par nāvi (plašāk sk. Kerr et al., 2023b: 25–26). Piemēram, bērniem var būt grūtības saprast ar nāvi saistītas ekspozīcijas muzejos, jo viņiem nepiemīt pieaugušajiem līdzvērtīga apjēgsme par nāvi un mirstīgumu. Turklāt arī tad, kad bērni intelektuāli sāk saprast nāves jēdzienu, ne vienmēr viņi ir gatavi emocionāli ar to tikt galā (Kerr et al., 2023b: 23). Turklāt mūsdienu sabiedrības morālā nostāja liek vecākiem un pedagogiem bērņus no tēmas par nāvi pēc iespējas ilgāk pasargāt “ar vēlmi saglabāt bērna šķīstību, lai viņš pēc iespējas ilgāk justos laimīgs” (Veide, 2018: 155).

Lai izveidotos nobriedusi attieksme pret nāvi, bērniem ir kognitīvi jāspēj aptvert vairāki fundamentāli priekšstati par to – nāves universalitāte, tās galīgums jeb neatgriezeniskums, tās neizbēgamība, mirušo cilvēku funkcionalitātes zudums, nāves cēloņu dažādība, kā arī apziņa par savu mirstīgumu, kas savukārt var izraisīt trauksmi un bailes no nāves (*death anxiety*) (Kerr et al., 2023b: 23). Izpratne par nāvi veidojas pakāpeniski un ne visiem vienā vecumā, turklāt to ietekmē ne tikai tuvinieku un skolotāju skaidrojumi, bet arī bērnu grāmatas, filmas, televīzija, kā arī tā saucamās “tanatehnoloģijas”⁷⁸ (Sofka, 1997), to skaitā internets, sociālie mediji un videospēles, kas var darboties gan kā skaidrojoši, gan maldinoši avoti (Kerr et al., 2023b: 24). Tomēr izpratne par nāvi kā abstraktu jēdzienu ir tikai viena daļa no pieredzes, ar ko saskaras bērni un jaunieši tumšā mantojuma vietās. Piemiņas vietas un memoriālie muzeji, kas veltīti traģiskām vēstures lappusēm, nekad nav par abstraktu nāvi. Tās ir vietas, kas galvenokārt piemin un aicina atcerēties konkrētos konfliktos, karos, terora aktos u. tml. iesaistītos cilvēkus.

Neskatoties uz to, ka pamatā tumšā mantojuma vietu apmeklējums ietver drūmu pieredzi, kas liek pārdomāt tēmas par nāvi, vardarbību un ciešanām, šīs atmiņas institūcijas tomēr ir veltītas notikumiem, kas vēsta par sabiedrību transformējošiem, nozīmīgiem vēsturiskiem pagrieziena punktiem un saistītas ar dažādu kopienu kolektīvo identitāti (Macdonald, 2013). Kultūrvēsturiskā mantojuma, kolektīvās atmiņas un nacionālās identitātes veidošanās jautājumi ir savstarpēji saistīti un plaši pētīti (Lee, 2019: 18–24).

⁷⁸ Ar terminu *tanatehnoloģijas* (Sofka, 1997) tiek saprastas galvenokārt digitālās un interaktīvās tehnoloģijas, kas tiek lietotas, lai iegūtu informāciju un izziņātu tādas tēmas kā nāve, miršana, sēras, zaudējums, slimības u. c.

Lai arī kolektīvās identitātes veidošana šķietami pieder pieaugušo domēnam, sabiedrībai būtiskie, taču nereti arī traģiskie vēstures notikumi tādā vai citādā veidā bieži nonāk arī bērnu un jauniešu redzeslokā, par tiem mācoties skolā, pārrunājot ģimenes lokā, pieredzot publiskus piemiņas pasākumus, kā arī izmantojot populārās kultūras produktus un internetu.

Savas kopienas vēstures izziņas procesā bērnu un jauniešu auditorijai būtiska loma ir arī publiskās atmiņas un mantojuma institūcijām, muzejiem, piemiņas vietām u. tml., kuru apmeklējums ir būtisks kolektīvās, nacionālās identitātes formēšanā (Tinson et al., 2015). Klātbūtne autentiskā vēsturisku notikumu vietā vai tiem veltītā ekspozīcijā līdz ar prasmīgu muzejpedagoga vai skolotāja interpretāciju palīdz veidot priekšstatu par vēsturiskajiem notikumiem jaunākajām paaudzēm, veicinot izpratni par šo notikumu nozīmi vietējā, nacionālā vai starptautiskā kontekstā. Savukārt atmiņas institūcijām, kuru mērķis ir saglabāt konkrēto notikumu piemiņas nepārtrauktību un veicināt sabiedrības izglītošanu, viens no izaicinājumiem ir veidi, kā interpretēt un komunicēt sarežģīto un sāpīgo mantojumu bērnu un jauniešu auditorijai.

Izaicinājumi tumšā mantojuma interpretācijā bērniem un jauniešiem

Lielākā daļa tumšā mantojuma vietu ir vērstas uz konkrētu cilvēku ciešanu un nāves piemiņu. Virknei traģisko, sabiedrību transformējošo notikumu ir veltīti memoriāli un muzeji, kas piedāvā izglītojošas ekspozīcijas, informatīvus materiālus, gidu vadītas ekskursijas un citas sarežģītā mantojuma interpretācijas prakses.

Līdzīgi kā ar priekšstatu, ka tūrisms, un it sevišķi tumšais tūrisms, ir pieaugušo sfēra, arī tumšā vēsturiskā mantojuma vietu un ekspozīciju perspektīva un saturs nereti ir orientēti uz nobriedušu auditoriju, aicinot apmeklētājus iesaistīties nozīmju līdzkonstruēšanā caur interpretācijām, kas ne vienmēr sasniedz jaunāko auditorijas daļu (Kerr et al., 2021: 4, 14). Traģiskiem notikumiem un necilvēcīgiem noziegumiem veltītā interpretācija memoriālos, muzejos un ekspozīcijās biežāk izmanto kognitīvos uztveres aspektus, piedāvājot daudz faktoloģiskas informācijas, dokumentālas liecības, artefaktus, arī eksplīcītus vizuālos materiālus. Tai pašā laikā tumšā mantojuma un tumšā tūrisma vietas tiecas izraisīt apmeklētājos emocionālas un afektīvas reakcijas (Martini, Buda, 2020), empātisku un morālu iesaisti (Dresler, Fuchs, 2021), lai veidotu dziļāku sasaisti un izpratni par notikušo, kā arī veicinātu pilsonisko aktīvismu.

Vistumšākās vēstures liecības holokaustam un genocīdiem veltītos memoriālos dokumentālā veidā atklāj šausminošo notikumu necilvēcību tādās detaļās, kas ne vien liek apsvērt notikušā mērogu, neaptveramo cilvēku nežēlību un bažas par šādu notikumu iespējamo atkārtošanos, bet arī raisa virkni pretrunīgu emociju (Oren et al., 2021). Lai arī zvēribām veltītos memoriālos bieži vien ir ieteikumi par apmeklētāju vecuma ierobežošanu (piemēram, ASV Holokausta memoriālais muzejs rekomendē ekspozīciju bērniem, kas vecāki par 11 gadiem⁷⁹), arī pastarpināta saskare ar nežēlīgiem kolektīvās traumas atspoguļojumiem, piemēram, ar dokumentāliem attēliem, video u. c., bērniem var radīt posttraumatisku stresu (Kerr, Price, 2016: 182). Līdz ar to jautājums, kā veidot ekspozīciju, kas vienlaikus atklātu visas notikušā detaļas, bet pasargātu mazāk nobriedušo auditoriju, tiek risināts atšķirīgi. Piemēram, ASV Holokausta memoriālajā muzejā īpaši sensitīvi videomateriāli tika eksponēti aiz tā dēvētajiem privātuma aizslietņiem, lai tos nevarētu redzēt mazi bērni, kā arī lai dotu iespēju apmeklētājiem tos neskatīties, ja to nevēlas (Lennon, Foley, 1999: 48). Savukārt ASV prezidenta Kenedija slepkavībai veltītā muzejā Dalasā savulaik publicitātes materiālos tika norādīts, ka izstāde ir piemērota ģimenēm ar bērniem, jo “tajā netiek eksponēti oriģinālie pierādījumi”, lai gan faktiski tā rekonstruēja šāvēja slēpni, dodot iespēju apmeklētājam atrasties vietā, no kurienes tika raidītas nāvējošās lodes, un pārlūkot apkārtni no slepkavas pozīcijām (Foley, Lennon, 1996: 204). Disonansi var radīt arī universālā dizaina risinājumi attiecībā uz ekspozīciju pielāgošanu cilvēkiem ar funkcionāliem traucējumiem un bērnu auditorijas sensitīvo uztveri. Piemēram, īpaši biedējošu artefaktu novietošana zemākā līmenī, lai tie būtu ērti apskatāmi riteņkrēslu lietotājiem, tos vienlaikus padara īpaši uzskatāmus mazākiem bērniem. Arī izvietojot pie eksponātiem īsus uzrakstus palielinātā burtu izmērā vai vieglajā valodā (piem., “attēlā nogalināts zīdains”), kas mērķēti cilvēkiem ar redzes vai kognitīviem traucējumiem, jāņem vērā, ka arī mazākiem bērniem tas būs pirmais, ko viņi izlasīs (Kerr et al., 2023b: 31).

Jautājumā par tumšā mantojuma ekspozīciju pielāgošanu bērniem nav viennozīmīga risinājuma. Daļa argumentu ir saistīti ar bērnu pasargāšanu no pārāk atklātas konfrontācijas ar dokumentālām liecībām par cilvēku spējām aukstasinīgi izdarīt zvēribas noziegumus pret citiem cilvēkiem. Savukārt, ja šausminošās vēsturiskās realitātes pasniegšana memoriālajos muzejos tiktu reducēta līdz vienkāršotam, “attīrītam” vēstījumam, pielāgojoties arī jaunākās auditorijas uztveres specifikai, nāves jēdziena un vēstures sapratnes līmenim, var rasties pamatotas bažas par traģisku vēsturisku notikumu nonivelēšanu,

79 Sk. <https://www.ushmm.org/information/visit-the-museum/tips>

atsakoties no atklāta un detalizēta dokumentāla un skaidrojoša satura. Šāda veida risinājumi jau ir raisījuši diskusijas par risku, kas saistīts ar “vēstures atšķaidīšanu”, lai tādējādi samazinātu emocionālo slogu apmeklētājam (Kerr, Price, 2016: 179).

Tādējādi muzejiem un memoriāliem, kas veltīti sāpīgām un traģiskām vēstures lappusēm, jāmeklē līdzsvars, lai vāktu, pētītu un eksponētu “nopietno” saturu pieaugušo auditorijai un rastu veidus, kā interpretēt šo mantojumu bērnu un jauniešu auditorijai. Tomēr arvien vairāk tumšā mantojuma muzeji meklē ceļus, kā savienot pieaugušo un bērnu pieredzi apmeklējuma laikā. Piemēram, tādu atmiņas institūciju kā Latvijas Okupācijas muzejs Rīgā vai Okupācijas un brīvības muzejs Vabamu Tallinā ekspozīcijās parādās atsevišķa bērnu līnija, kur bērna acu augstumā izvietotas izstādes saturu vispārīgi interpretējošas interaktīvas un spēles elementu saturošas bērniem vairāk izprotamas mijiedarbības formas ar tumšo mantojumu⁸⁰. Lielākā daļa tumšā mantojuma muzeju izstrādā īpašas ekskursijas, muzejpedagoģijas nodarbības, izglītības saturu un citus interpretācijas paņēmienus, kas mērķēti uz pusaudžu un jauniešu auditoriju, sevišķi ņemot vērā, ka tieši šīs grupas visbiežāk tiek organizēti vestas uz muzejiem mācību ekskursiju laikā. Latvijā kopš 2018. gada darbojas kultūrizglītības programma “Latvijas skolas soma”⁸¹, kas nodrošina skolēniem valsts apmaksātu iespēju iepazīties ar dažādām kultūras vērtībām, iekļaujot arī kultūras mantojuma jomu. Šajā programmā parādās arī piedāvājumi izziņāt Latvijas 20. gadsimta sarežģīto vēsturi virknē muzeju, kas sagatavojuši īpašas izglītības programmas, galvenokārt pamatskolas pēdējo klašu un vidusskolas vecuma skolēniem.

Jebkurā gadījumā tumšā mantojuma interpretācijas paņēmieni izvēle memoriālos un muzejos veido jaunākās paaudzes apmeklētāju pieredzi šajās vietās un var ietekmēt to, vai pieauguši viņi vēlēšies tur atgriezties. Lai arī pastāv tumšā mantojuma vietas, kur, iespējams, nav gandrīz nekādas interpretācijas par notikušo vai arī ir pieejams tikai pieaugušajiem domāts saturs, ir vietas, kurās sāpīgo un traģisko stāstu var izziņāt arī no bērna perspektīvas, piemēram, ASV Holokausta memoriālajā muzejā bērniem, jauniešiem un ģimenēm tiek piedāvāta ekspozīcija “Daniela stāsts” (*Daniel's Story*)⁸², kas vēsta par pieredzētajām holokausta šausmām no maza zēna skatupunkta, kurš

80 Par Okupācijas muzejā izmantoto Lācēna Mika stāstu sk. <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/dizains-un-arhitektura/no-tumsas-uz-gaismu-saruna-ar-okupācijas-muzeja-ekspozīcijas-dizaina-autori-ingunueleri.a461492/>

81 Programma “Latvijas skolas soma”, sk. <https://www.lnkc.gov.lv/lv/latvijas-skolas-soma>

82 Par ekspozīciju “*Daniel's Story*” vairāk sk. <https://www.ushmm.org/information/exhibitions/museum-exhibitions/remember-the-children-daniels-story>

balstīts uz vairāku bērnu un jauniešu kara laikā rakstītajām dienasgrāmatām un izdzīvojušo liecībām.

Šķiet, par pasaulē pazīstamāko holokausta pieredzes stāstu, kas izstāstīts paša bērna vārdiem, ir kļuvusi Annes Frankas dienasgrāmata. Arī Annes Frankas nams Amsterdamā, kas tika atvērts 1960. gadā un kalpo kā memoriālais muzejs bojā gājušajām Franku un viņu laikabiedru ģimenēm, ir veidots, balstoties uz pusaudžu ebreju meitenes slēptuvē rakstīto liecību par holokausta šausmām un kolektīvo slēpšanās pieredzi. Šīs autentiskās vietas popularitāte tūristu vidū pēdējo desmitgažu laikā muzejam ir likusi pārvērtēt dažādas pārvaldības, satura veidošanas un interpretācijas prakses, ko izaicina ne vien masu tūrisms, bet arī mainīgie jauniešu auditorijas informācijas tehnoloģiju lietošanas paradumi.

Tādējādi, sekojot līdzi laikam, Annes Frankas nams allaž ir centies radīt un piedāvāt jaunajai paaudzei aktuālus un saprotamus holokausta vēstures interpretācijas veidus, izmantojot moderno tehnoloģiju risinājumus. Nākamajā sadaļā raksturotas dažas izmantotās prakses, integrējot digitālās tehnoloģijas muzeja ikdienas darbā un komunikācijā ar plašu jaunās paaudzes auditoriju globālā mērogā.

Annes Frankas nama izaicinājumi jauniešu auditorijas pārvaldībā un sasniegšanā

Annes Frankas nams ierindojas starp visvairāk apmeklētajām holokausta piemiņas vietām un muzejiem, kas pārsniedz miljonu apmeklētāju gadā (Hartmann, 2013: 640).⁸³ Vienlaikus šis un vairāku citu holokausta vietu pārmērīgā popularitāte tūristu vidū ir radījusi diskusijas par šo atmiņas vietu kapacitāti, vadību un saglabāšanu nākotnei.

Annes Frankas nams ir bijis starp tām institūcijām, kas darbā ar muzeja ekspozīciju, interpretāciju un komunikāciju sekojusi līdzi laikam un jaunākajiem informācijas tehnoloģiju sasniegumiem, tos integrējot muzeja darbā. Paralēli Annes Frankas dienasgrāmatas tulkojumiem un publikācijām daudzās valodās, kas piesaistījuši globālu lasītāju loku, muzejs ir attīstījis arī

⁸³ Citas holokausta atmiņas institūcijas, kuras apmeklēja no pusmiljona līdz diviem miljoniem apmeklētāju gadā, bija “*Yad Vashem*” Jeruzalemē, Amerikas Savienoto Valstu Holokausta memoriālais muzejs (*United States Holocaust Memorial Museum*) Vašingtonā, memoriāli bijušajās koncentrācijas nometnēs Aušvicā pie Krakovas, Dahavā pie Minhenes un Būhenvāldē pie Veimāras, kā arī izstāde “Terora topogrāfija” bijušajā Gestapo štābā Berlīnē. Sk. Hartmann, 2013: 640.

multimediju saturu, lai sasniegtu jaunākās paaudzes interesentu loku, izmantojot interneta un digitālo tehnoloģiju piedāvātās iespējas.

Viens no mērķiem, kāpēc Annes Frankas nams sāka aktīvi virzīties uz virtuālas muzeja ekspozīcijas izveidi, bija grūti salāgojamā apmeklētāju skaita pieauguma un telpu ietilpības problēma, ko muzejs plānoja risināt ar jauna, interaktīva satura pieejamību digitālā formā, cerot, ka tādējādi tiktu nedaudz atslogota tā ekspozīcija klātienē (Hartmann, 2013). 2007. gadā, kad muzeja apmeklētāju skaits pirmo reizi pārsniedza vienu miljonu apmeklētāju gadā, tika izskatīta iespēja radīt muzeja virtuālo versiju, lai a) piedāvātu iespēju attālināti "apmeklēt" muzeju tiem, kas nevar izdarīt to klātienē, b) lai skolēnu grupām un individuāliem apmeklētājiem ļautu labāk sagatavoties apmeklējumam un c) lai samazinātu muzeja kapacitātes problēmu, piedāvājot tā apskati jaunā tehnoloģiskā dimensijā, kurā kā bonuss būtu pieejamas tādas mājas daļas, kas klātienē apmeklējuma laikā ir slēgtas (Hartmann, 2013: 641). 2009. gadā tika īstenota tiešsaistē pieejama trīsdimensionāla un interaktīva virtuāla ēkas reprodukcija "Slepenā piebūve tiešsaistē" (*The Secret Annex Online*), kurā bija integrēti arī videonaratīvi par šajā notikumā iesaistīto likteņiem (Anne Frank House, 2023a). Savukārt kopš 2018. gada ir pieejama jauna "Slepenās piebūves" versija tiešsaistē, kuru papildina pavadošie stāsti teksta, attēlu vai videoklipu formātā, caur kuriem tiek atklāta dzīve slēptuvē (Anne Frank House, 2023b).

Lai arī virtuālais saturs samērā labi nodrošina risinājumus *a* un *b* punktā minētajām problēmām, tomēr iecere, ka līdz ar plašāku Annes Frankas mantojuma interpretācijas rīku un materiālu pieejamību internetā mazinātos apmeklētāju noslodze, nerealizējās, un katru gadu līdz pat Covid-19 pandēmijai muzeja apmeklētāju skaits pārsniedza miljonu (Statista, 2020). 2019. gadā to apmeklēja rekordliels skaits – 1,3 miljoni cilvēku, savukārt 2020. un 2021. gadā līdz ar epidemioloģiskajiem ierobežojumiem tas strauji nokritās līdz 396 779 un 277 901 apmeklētājam (Anne Frank House, 2021). Šī statistika lielā mērā arī atspoguļo to, kas mainījies arī attiecībā uz bērnu un jauniešu auditorijas sasniegšanu. Ja 2019. gadā izglītojošo programmu muzejā apmeklēja 1650 skolēnu un studentu grupas, tad 2020. gadā to paspēja izdarīt vien 316 grupas, savukārt 2021. gadā pandēmijas dēļ grupu izglītības aktivitātes klātienē nenotika vispār, daļēji pārceļot tās uz digitālo vidi (Anne Frank House, 2021).

Taču Annes Frankas nams, kura mērķauditorija lielākoties ir tieši gados jauni cilvēki, jau pirms pandēmijas aktīvi meklēja ceļus, kā sasniegt un uzrunāt šo auditorijas daļu tai aktuālā un saprotamā veidā. Tas ticis risināts gan ar izglītojošiem materiāliem tiešsaistē, ko var izmantot skolās, gan arī inovatīviem komunikācijas un interpretācijas paņēmieniem, kam ir potenciāls

nepastarpināti sasniegt jauno paaudzi ar jauno tehnoloģiju un sociālo mediju starpniecību.

Paralēli daudzveidīgajiem digitālajiem izglītības resursiem muzeja tīmekļvietnē pastāv arī virkne citu iespēju tiešsaistē apmeklēt šo, kā arī citas ar Franku ģimeni saistītās vietas, piemēram, izmantojot “*Google Arts and Culture*” resursu, kur aplūkojamas 360 grādu iekštelpu panorāmas, ko papildina foto, video materiāli un apraksti par šiem notikumiem. Starp jaunākajiem un inovatīvākajiem interpretācijas rīkiem minama 2018. gadā iznākusi un tiešsaistē pieejamā trīsdimensionālā imersīvā jeb paplašinātās realitātes pieredze “*Slēpenā piebūve*” (*Secret Annex*) (Oculus VR, 2018), kas ļauj virtuālās realitātes brīļļu lietotājam individuāli “izstaigāt” digitāli rekonstruētās muzeja telpas, ko šajā virtuālajā versijā papildina vēsturiskās mēbeles, sadzīves priekšmeti u. c. tā laika kontekstu ilustrējošas vizualizācijas, jo fiziskajās telpās slēptuves interjers praktiski nav saglabājies un nav arī rekonstruēts.

Tomēr viens no tiešākajiem un efektīvākajiem komunikācijas veidiem ar auditoriju ir sociālo tīklu platformu izmantošana. Annes Frankas nams aktīvi izmanto dažādus sociālos tīklus un jaunus satura veidošanas paņēmienus un, kā paši apgalvo, “lai sasniegtu ceturto un piekto paaudzi [pēc holokausta]” (Lebovic, 2020), kuru interneta lietošanas paradumi ir krietni atšķirīgi no vecākajām paaudzēm (sk., piem., Dorsey, 2016). Šajā kontekstā par samērā netipisku pieeju vēsturisko notikumu interpretācijā, kas arī rosinājis diskusijas par tās autentiskumu, uzskatāmas muzeja “*YouTube*” kontā publicētās 15 video sērijas ar nosaukumu “Annes Frankas video dienasgrāmata” (*Anne Frank Video Diary*). Ap 10 minūšu garās, no īsiem video fragmentiem samontētās sērijas atdarina mūsdienās populāro “*Instagram Stories*” vai “*TikTok*” videoformātu, kur no pirmās personas viedokļa stāstītājs vēsta par savu ikdienu, pavēršot kameru pret sevi un dokumentējot apkārt notiekošo. Šajā gadījumā Annes Frankas stāsts tiek stāstīts, aktieriem inscenējot notikumus slēpnī, kur šaurībā vairāk nekā divus gadus pavadīja astoņu cilvēku grupa no vairākām ebreju ģimenēm, līdz viņus atklāja un apcietināja nacisti.

Atdarīnot mūsdienu jauniešiem pazīstamo un pierasto sociālo tīklu videoblogu ar īsu samontētu videofragmentu stilistiku, Annes Frankas nams kopā ar video inscenējuma veidotājiem ļauj iztēloties, kā Annes Frankas dienasgrāmata izskatītos, ja viņa līdzīgi mūsdienu jauniešiem lietotu digitālās tehnoloģijas.

Par šīm atkāpēm no autentiskuma un mūsdienu tehnoloģiju “ievietošanu” vēsturiskajā kontekstā konkrētā muzeja iniciatīva jau ir saņēmusi kritiku publiskajā telpā (Brownstein, 2020). Tomēr, neraugoties uz to, atsevišķas publicētās epizodes “*YouTube*” šobrīd jau ir sasniegušas divus miljonus

skatījumu. Līdz ar epizodēm tika publicēti arī izglītojoši video, kas lietojami papildus vēsturiskā konteksta apgūšanai. Savukārt 2021. gadā muzejs publicēja vēl trīs video sēriju turpinājumu – “Pēc apcietināšanas” (*After the Arrest*), ar kuru palīdzību “atbild uz daudzu jauniešu jautājumiem par to, kas notika ar Anni pēc viņas aresta – laika posmu, kuru viņa nespēja aprakstīt savā dienasgrāmatā” (Anne Frank House, 2021). Šajā gadījumā saturs ir izveidots kā iedomāta Annes refleksija par laiku no apcietināšanas līdz savam nāves brīdim koncentrācijas nometnē, balstot šo māksliniecisko interpretāciju galvenokārt uz muzeja pētnieku savāktajiem materiāliem un laikabiedru liecībām (Anne Frank House, 2021).

Sekojoši līdzīgi aktuālajām sociālo mediju lietošanas tendencēm, muzejs kopš 2021. gada sākuma izveidojis arī kanālu jauniešu vidū populārāajā “TikTok” videoplatformā, šobrīd pulcējot vairāk nekā 43 tūkstošus sekotāju⁸⁴. Tāpat sevišķi pandēmijas laikā ir augusi muzeja auditorija arī “Facebook”, “Instagram”, “Twitter” un “YouTube” sociālo tīklu platformās (Anne Frank House, 2021). Annes Frankas nams ir viens no holokausta upuru piemiņai veltītajiem memoriālajiem muzejiem, kas pielāgojas tehnoloģiju un digitālo risinājumu attīstībai, savus izglītības resursus transformējot līdzīgi laikam un periodiski aktualizējot, līdzko mainās paaudzēm raksturīgie mediju un komunikācijas rīku lietošanas paradumi. Jauniešu auditorijas paradumu pārzināšana un to prasmīga izmantošana veicinājusi šīs holokausta atmiņas institūcijas atpazīstamību un uzticamu sekotāju loka pulcēšanu no visas pasaules.

Annes Frankas nams Amsterdamā kopumā vērtējams kā viens no inovatīvākajiem un tehnoloģiju lietpratīgākajiem holokausta tēmai veltītajiem memoriālajiem muzejiem, kas savā darbā sevišķi pievēršas jauniešu auditorijas uzrunāšanai. Protams, šajā ziņā Annes Frankas rakstītā dienasgrāmata kā holokausta laika atainojums un dokumentāla liecība ir neatsverams izejas punkts visam muzeja darbam. Turklāt viņas kā pusaudzes iekšējās atklāsmes palīdz veidot saikni ar līdzīgas vecuma grupas auditoriju, palīdzot izprast notikušo caur daudz personīgāku un empātiskāku perspektīvu.

Tomēr šīs dienasgrāmatas publikācijas, tulkojumi un filmu ekranizācijas laika gaitā ir radījušas tik lielu interesi par salīdzinoši nelielo autentiskajā Franku ģimenes slēptuvē iekārtoto muzeju, ka milzīgais tūristu pieprasījums izraisījis ne mazums izaicinājumu muzeja pārvaldībā. Lai arī muzejs bija cerējis daļēji risināt telpu ietilpības problēmu ar virtuālas un interaktīvas ekspozīcijas pieejamību tiešsaistē, šī izdevība iepazīties ar muzeju attālināti, iespējams, tikai veicināja vēl lielāku interesentu pieplūdumu klātienē. Tas savukārt

84 Dati skatīti 12.03.2023. <https://www.tiktok.com/@annefrankhouse>

liecina par vietas autentiskumu kā būtisku faktoru tumšā mantojuma izziņā. Tomēr plašā atmiņas institūcijas atpazīstamība sekmējusi arī masu kultūras un masu tūrisma spiedienu ceļotājiem to “nepalaist garām” un iekļaut “top vietu sarakstā”, kas “dzīves laikā jāredz klātienē”, radot bažas par tālāku tumšā mantojuma vietu komodifikāciju.

Secinājumi

Šī nodaļa iezīmēja virkni teorētisku un praktisku jautājumu un izaicinājumu, kas skar tumšā mantojuma vietu un bērnu, jauniešu auditorijas mijiedarbību. Lai arī pastāv pieņēmums, ka sāpīgā un sarežģītā vēsturiskā mantojuma saglabāšana, interpretācija un apmeklējuma prakses ir pieaugušajiem raksturīgas darbības, arvien vairāk pētnieku ir pievērsušies jaunās paaudzes pieredžu un viedokļu pētniecībai tumšā mantojuma vietās.

Disonanse starp bērnu un jauniešu nereti neapdomīgo un rotaļīgo uzvedību tumšā mantojuma vietās un pieaugušajiem akceptējamām piemiņas kultūras un “nopietno vietu” apmeklējuma praksēm var būt skaidrojama ar bērnu un jauniešu vēl nenobriedušo izpratni par nāvi un zināšanu trūkumu par traģēdiju vēsturisko kontekstu. Tādēļ arvien vairāk tumšā mantojuma muzeju un memoriālu cenšas veidot izglītojošu un iekļaujošu saturu arī jaunākās paaudzes apmeklētājiem. Taču, veidojot traģiskiem notikumiem veltītas ekspozīcijas, atmiņas institūcijām var nākties saskarties ar virkni diskutējamu jautājumu, piemēram, par to, vai vienkāršojot sarežģīto vēsturisko notikumu interpretāciju bērnu auditorijai, nenotiks “vēstures atšķaidīšana” un nonivelēšana.

Tomēr, ņemot vērā, ka daudzas tumšā mantojuma vietas saistītas ar konkrētiem sabiedrību transformējošiem un nācijām vai kopienām nozīmīgiem vēsturiskiem notikumiem, šīm vietām ir būtiska nozīme jaunākās paaudzes izglītošanā, kā arī kolektīvās identitātes veidošanā. Tādēļ nereti tumšā mantojuma vietu, memoriālu un muzeju apmeklētāju vidū ir skolēnu un studentu grupas, kā arī ģimenes ar bērniem, kas izmanto šīs atmiņas institūcijas kā vietu un veidu, caur kuru nodot nākamajām paaudzēm vēstījumu par sāpīgo, bet vienlaikus svarīgo mantojumu.

Lielākoties vietās, kur notikušas necilvēcīgas zvērības, sākotnēji izveidoti memoriāli kā piemiņas vietas, kur laikabiedriem, izdzīvojušajiem un tuviniekiem doties pieminēt upurus, taču ar laiku, mūžībā aizejot notikumu lieciniekiem, izzūd arī atmiņas nodošana nākamajām paaudzēm. Tādēļ virkne tumšā mantojuma vietu tiek veidotas kā muzeji vai ekspozīcijas, kurās

apkopotas liecības par notikušo un tiek veikts izglītojošs darbs ar auditoriju, kura atrodas ārpus “dzīvās atmiņas” telpas.

Taču atmiņas un mantojuma institūcijām jāspēj arī notvert aktuālās izmaiņas komunikācijas, izziņas un ceļošanas praksēs, kas raksturīgas jaunajai paaudzei, lai spētu tās iesaistīt kolektīvās atmiņas pārņemšanas procesos. Par piemēru aktīvai tehnoloģiju un mūsdienu komunikācijas kanālu izmantošanai sarežģītā mantojuma komunikācijā minams viens no zināmākajiem holokausta bojāgājušo piemiņai veltītajiem muzejiem – Annes Frankas nams Amsterdamā, kas, ejot līdzi laikam, pielāgojis un paplašinājis veidus, kā sasniegt arvien jaunākas paaudzes apmeklētājus.

Lai arī digitālās tehnoloģijas, sevišķi Covid-19 pandēmijas laikā, ir kļuvas par ikdienišķu parādību izglītības, darba un izklaides jomā, ne vienmēr strauja pielāgošanās laikmetīgiem risinājumiem un medijpratība raksturīga visām mantojuma institūcijām. Tā, piemēram, Latvijā virkne muzeju tikai pandēmijas ierobežojumu dēļ sāka apsvērt un strauji ieviest digitālos un attālinātos muzejpedagoģijas un mantojuma interpretācijas un komunikācijas risinājumus (Vikmane, Klāsons, 2023).

Lai arī saistībā ar vēsturiskā mantojuma digitālo transformāciju biežāk tiek runāts par muzeju perspektīvām un iespējām, tomēr arī tādiem memoriāliem, kas izveidoti autentiskajās noziegumu vietās pieminekļu vai memoriālu veidolā, ir iespējams veidot interpretatīvu un izglītojošu saturu, ar ko vietas apmeklētāji var iepazīties digitālā vidē. Mūsdienu tehnoloģijas, kas pieļauj tādus risinājumus kā kvadrāt kodu jeb QR skenēšanu vai mikstās realitātes ekspozīcijas, skatāmas personīgajās viedierīcēs, atver papildu interpretācijas iespējas memoriālo vietu uzturētājiem. Digitālie audiogidi un tiešsaistes izstādes arī ļautu piemiņas vietu apmeklētājiem uzzināt konkrēto notikumu vēsturi detalizētāk, nekā to atļauj, piemēram, iegravēts īss uzraksts piemiņas plāksnē. Tomēr arī šeit tumšo mantojumu skaidrojošā digitālā satura veidotājiem jāapzinās, ka interneta vidē izveidotos resursus var apmeklēt arī bērni, līdz ar to arī jāizvērtē publicējamā satura eksplīcītuma un detalizācijas līmenis.

LITERATŪRA UN AVOTI

Anne Frank House. (2021). *Anne Frank 2021 Annual Report*. <https://www.annefrank.org/en/about-us/2021-annual-report/anne-frank-2021-annual-report/>

Anne Frank House. (2023a). *Secret Annex online*. <https://www.annefrank.org/en/education/product/131/secret-annex-online/>

Anne Frank House. (2023b). *The Secret Annex*. <https://www.annefrank.org/en/anne-frank/secret-annex/>

- Brownstein, R. (2020, April 21). A jaw-dropping Anne Frank Video Diary. *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/israel-news/culture/a-jaw-dropping-anne-frank-video-diary-625377>
- Canosa, A., Price, R. H. (2023). Identity and belonging in a dark heritage destination: Perspectives from local children. In: M. M. Kerr, P. R. Stone, R. H. Price (eds). *Children, Young People and Dark Tourism*. Routledge, pp. 218–230.
- Dalziel, I. (2021). Becoming the 'Holocaust Police'? The Auschwitz-Birkenau State Museum's Authority on Social Media. *Digital Holocaust Memory, Education and Research*, 179–212. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83496-8_8
- Dorsey, J. (2016). *Gen Z Tech disruption: 2016 National Study on Technology and the Generation after Millennials*. The Center for Generational Kinetics, LLC. <https://genhq.com/annual-gen-z-research-study/>
- Douglas, K. (2017). Youth, trauma and memorialisation: The selfie as witnessing. *Memory Studies*, 13 (4), 384–399. <https://doi.org/10.1177/1750698017714838>
- Dresler, E., Fuchs, J. (2021). Constructing the moral geographies of educational dark tourism. *Journal of Marketing Management*, 37 (5–6), 548–568. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2020.1846596>
- Foley, M., Lennon, J. J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 198–211. <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>
- Hartmann, R. (2013). The Anne Frank house in Amsterdam: a museum and literary landscape goes virtual reality. *Journalism and Mass Communication*, 3 (10), 625–644.
- Kerr, M. M., Price, R. H. (2016). Overlooked encounters: young tourists' experiences at dark sites. *Journal of Heritage Tourism*, 11 (2), 177–185. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2015.1075543>
- Kerr, M. M., Stone, P. R., Price, R. H. (2021). Young tourists' experiences at dark tourism sites: Towards a conceptual framework. *Tourist Studies*, 21 (2), 198–218. <https://doi.org/10.1177/1468797620959048>
- Kerr, M. M., Stone, P. R., Price, R. H. (eds). (2023a). *Children, Young People and Dark Tourism*. Routledge.
- Kerr, M. M., Stone, P. R., Price, R. H. (2023b). Young tourists' experiences at dark tourism sites: Towards a conceptual framework. In: M. M. Kerr, P. R. Stone, R. H. Price (eds). *Children, Young People and Dark Tourism*. Routledge, pp. 19–39.
- Lebovic, M. (2020, April 1). In time for global self-isolation, "Anne Frank Video Diary" premieres on YouTube. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/in-time-for-global-self-isolation-anne-frank-video-diary-premieres-on-youtube/>
- Lee, H. K. (2019). *'Difficult Heritage' in Nation Building: South Korea and Post-Conflict Japanese Colonial Occupation Architecture*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-66338-8>
- Lennon, J. J., Foley, M. (1999). Interpretation of the Unimaginable: The U.S. Holocaust Memorial Museum, Washington, D.C., and "Dark Tourism." *Journal of Travel Research*, 38 (1), 46–50. <https://doi.org/10.1177/004728759903800110>

- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
- Macdonald, S. (2013). *Memorylands: Heritage and identity in Europe today*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203553336>
- Martini, A., Buda, D. M. (2020). Dark tourism and affect: framing places of death and disaster. *Current Issues in Tourism*, 23 (6), 679–692. <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1518972>
- Oculus VR. (2018, June 12). Introducing ‘Anne Frank House VR,’ an Immersive Experience that Recreates Amsterdam’s Secret Annex and Preserves a Piece of Holocaust History. *Meta.Com*. <https://www.meta.com/blog/quest/introducing-anne-frank-house-vr-an-immersive-experience-that-recreates-amsterdams-secret-annex-and-preserved-a-piece-of-holocaust-history/>
- Oren, G., Shani, A., Poria, Y. (2021). Dialectical emotions in a dark heritage site: A study at the Auschwitz Death Camp. *Tourism Management*, 82 (June 2019), 104194. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104194>
- Poria, Y., Butler, R., Airey, D. (2003). The core of heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 30 (1), 238–254. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(02\)00064-6](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(02)00064-6)
- Powell, M. A., McArthur, M., Chalmers, J., Graham, A., Moore, T., Spriggs, M., Taplin, S. (2018). Sensitive topics in social research involving children. *International Journal of Social Research Methodology*, 21 (6), 647–660. <https://doi.org/10.1080/13645579.2018.1462882>
- Price, R. H., Kerr, M. M. (2018). Child’s play at war memorials: insights from a social media debate. *Journal of Heritage Tourism*, 13 (2), 167–180. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2016.1277732>
- Sofka, C. (1997). Social support ‘Internetworks,’ Caskets for sale, and more: Thanatology and the information superhigh-way. *Death Stud*, 21, 553–574
- Statista. (2020, December 9). *Visitors to the Anne Frank Huis in Amsterdam 2020*. <https://www.statista.com/statistics/667421/visitor-numbers-to-the-anne-frank-huis-in-amsterdam/>
- Stebbins, R. A. (1996). Cultural Tourism as Serious Leisure. *Annals of Tourism Research*, 23 (4), 948–950. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(96\)00028-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(96)00028-X)
- Stone, P. R. (2023). “Seen but not heard”: Children in (Dark) Tourism Research Agendas. In: M. M. Kerr, P. R. Stone, R. H. Price (eds). *Children, Young People and Dark Tourism*. Routledge, pp. 3–18.
- Tinson, J. S., Saren, M. A. J., Roth, B. E. (2015). Exploring the role of dark tourism in the creation of national identity of young Americans. *Journal of Marketing Management*, 31 (7–8), 856–880. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2014.995207>
- Veide, M. (2018). Nāves fenomena atklāsmes problemātika bērnu audzināšanā (The Issue of the Death Phenomenon Revelation in the Education of a Child). *Latvijas Universitātes Raksti*, 816, 151–164. <https://doi.org/10.22364/ped.luraksti.816.11>
- Vikmane, E., Klāsons, G. (2023). Diffusion of Digital Innovation in Museum Education: Pandemic Effects and Adopter Characteristics. *Baltic Journal of Modern Computing*, 11 (1), 34–50. <https://doi.org/10.22364/bjmc.2023.11.1.03>

14 Holokausta komemorācijas un izglītības pārnese digitālajā vidē: atmiņas digitalizācija, datorspēles un virtuālā realitāte

Elizabete Grinblate

Ievads

Komunikācija par sarežģīto kultūrvēsturisko mantojumu nenorit vien fiziskajā pasaulē. Paralēli muzeju ekspozīcijām un arhīviem virtuālā pasaule piedāvā arvien jaunus veidus, kā runāt, spriest un atcerēties pagātnes notikumus.

Dažādu digitālo rīku un tehnoloģiju izplatība ir tikai palielinājusies Covid-19 pandēmijas ieviesto fizisko ierobežojumu un dažādu procesu digitalizācijas dēļ. Kultūrvēsturiskā mantojuma vietu un muzeju apmeklēšana tā dēvētā “lokdauna” jeb mājsēdes apstākļos bija praktiski neiespējama, taču jaunās izmaiņas digitālo mediju patēriņa paradumos rosināja daudzas atmiņas institūcijas domāt par jauniem, interaktīviem un attālināti pieejamiem mantojuma resursiem plašākai auditorijai. Tā, piemēram, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs ar iniciatīvu “eMuzejs”⁸⁵ padarīja savu krājumu par pieejamu arī attālināti, aicinot to izmantot gan mācību vajadzībām, gan kopīga laika pavadīšanai ar ģimeni. Par īpaši aktuālām kļuva virtuālās izstādes, piemēram, Balvu Novada muzeja piedāvātā izstāde “Atmiņas par Sibīriju”⁸⁶ vai Bauskas muzeja fotoizstāde “Barikādēm 30”⁸⁷.

Šādas attālinātās komemorācijas prakses noraida diskursu, ka mijiedarbībai ar sarežģīto kultūrvēsturisko mantojumu būtu jānotiek galvenokārt klātienē. Atceres pārnese digitālajā vidē norāda arī uz paaudžu maiņas un plašsaziņas līdzekļu patēriņa ietekmi uz piemiņas pasākumiem. Par īpaši svarīgu pavērsiena punktu kļuva 2020. gads, kad apritēja 75. gadadiena nacistu

⁸⁵ Sk. eMuzejs (n. d.). Par emuzejs.lnm.lv. <https://emuzejs.lnm.lv/info/par-emuzejs-lnm-lv>

⁸⁶ Sk. Balvu Novada muzejs (2020). Izstāde “Atmiņas par Sibīriju”. <http://muzejs.balvi.lv/index.php/2359-virtuala-izstade-atminas-par-sibiriju>

⁸⁷ Sk. Bauskas muzejs (n. d.). Barikādēm 30. Bauskas rajona ļaudis 1991. gada janvāra barikādēs. <https://www.bauskasmuzejs.lv/lv/barikadem-30.html>

koncentrācijas nometnēs ieslodzīto atbrīvošanai un nacistu režīma sakāvei. Šī iemesla dēļ daudzas holokausta piemiņas vietas bija ieplānojušas plaša mēroga atceres pasākumus. Uzaicināti bija arī izdzīvojušie un viņu ģimenes – daudziem tā varbūt būtu bijusi pēdējā iespēja apmeklēt viņu personīgo sājpu vietas, taču šie pasākumi tika atcelti stingro ceļošanas ierobežojumu dēļ, savukārt atmiņas institūcijas neviļus kļuva par situācijas ķīlniecēm, jo līdzšinējās atceres prakses galvenokārt tika īstenotas caur personīgu klātbūtni memoriālos un piemiņas vietās (Ebbrecht-Hartmann, 2020: 2).

Lai arī digitāli mediēti risinājumi kolektīvās atmiņas procesos pandēmijas laikā piedzīvoja nebijušu pieaugumu, var teikt, ka pandēmija tikai paātrināja digitalizācijas procesu, kura aizmetņi bija vērojami jau labu laiku iepriekš. Likumsakarīga pāreja norisinājās arī holokausta atmiņas diskursā. Vulf Kanšteiners (*Wulf Kansteiner*) kā vienu no digitālās kultūras pievilcībām min “spēju lietotājiem piedāvāt aizraujošu vēsturisku naratīvu apvienojumā ar pārliecinošu ilūziju, ka spējam ietekmēt šo pasauli trajektoriju atbilstoši savām estētiskajām vēlmēm” (Kansteiner, 2017: 310). Izmantojot imersīvus, simulatīvus un interaktīvus rīkus pagātnes notikumu izziņā un komemorācijā, saplūst dažādu disciplīnu paradigmas. Humanitāro zinātņu, datorzinātņu un mediju studiju krustojumā tiek pētīta un attīstīta digitālā holokausta atmiņa. Projekta ar tādu pašu nosaukumu autore Viktorija Greisa Valdena (*Victoria Grace Walden*) neuzskata, ka digitālās tehnoloģijas būtu izraisījušas pārrāvumu holokausta atmiņā, izglītībā un pētniecībā, bet ka “digitālās iniciatīvas drīzāk jāsaprot kā kultūras iniciatīvas, kas situētas plašsaziņas līdzekļu un atmiņu vēsturē [..], (vienlaikus) radot jaunus izaicinājumus un iespējas” (Walden, 2021: 3). Turklāt digitalizācijas laikmets ir radījis virtuālā mantojuma jēdzienu, kas tiek skatīts kā kultūras mantojuma apakšvirziens ar uzsvāru uz digitālo rīku, piemēram, VR (virtuālās realitātes) izmantošanu mantojuma reprezentācijā, saglabāšanā un komunikācijā (sk. Bekele, Champion, 2019). Izvērsot virtuālā mantojuma sniegtās iespējas, ir kļuvis iespējams rekonstruēt tādu mantojumu, kas vairs nepastāv vai eksistē tikai daļēji; izsekot materiālā mantojuma izmaiņām laika gaitā; vizualizēt ainas no fiziskajā pasaulē nepieejamas vides; imitēt būvmateriālus; simulēt konstrukcijas un sistēmas; veicināt mantojuma atpazīšanu; atdzīvīnāt ar mantojuma pieredzi saistītās maņas un sajūtas (tekstūras, smaržas)⁸⁸ u. tml. (sk. Reffat, Nofal, 2013: 523).

⁸⁸ Visu piecu maņu – redzes, dzirdes, taustes, ožas, smaržas, garšas – integrēšana virtuālajā realitātē ir ļoti izaicinošs šīs tehnoloģijas attīstības posms. Ja redzes un dzirdes stimuli virtuālās realitātes vidē ir fundamentāls šādas vides priekšnosacījums, tad taustes, ožas un garšas stimulu iespējošana VR ir vēl izpētes posmā. Par salīdzinoši nesenu revolucionāru atklājumu kļuva tā dēvētie haptiskie cimdi (*haptic*

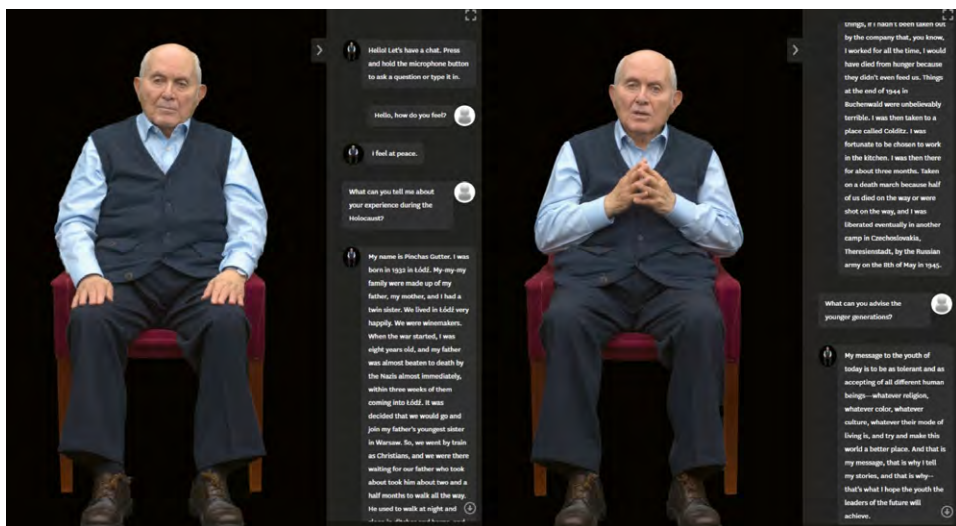
Veidojot šādu pastarpinātu saikni ar pagātņi, ir arīrdzan svarīgi atzīmēt tās lomas, ko spēlē fiziskās vides veicinātais “klātbūtnes efekts” (*presence effects*) un autentiskums. No otras puses, pastāv arī subjektīvais autentiskums neatkarīgi no tuvuma faktiskajai tumšā tūrisma vietai. Radot šādu subjektīvu konotāciju, “personas individuālā vēsture, pagātnes pieredze un sociālais konteksts var padarīt noteiktas vietas autentiskas vai neautentiskas” (Heuermann, Chhabra, 2014: 217). Piemēram, arī attālināti pieejama virtuāla 3D muzeja tūre lietotājam var radīt izjūtu, ka viņš ar šo mantojuma vietu ir iepazīsies, to pat fiziski neapmeklējis.

Digitālā postliecinieku laikmeta holokausta atmiņas saglabāšana

Iezīmējot postaculiecinieku laikmetu, kurā arvien palielinās distance starp mūsdienu jauniešu paaudzi un notikumiem, kas mainīja 20. gadsimta pasaules paradigmu, nebūtu pareizi teikt, ka holokausta atmiņas kultūra šādu “izdzīvojušo klātbūtnes trūkumu” (Ebbrecht-Hartmann, 2020: 2) nav paredzējusi. Ir izveidojies jau noteiktu faktoru kopums, kas paģēr holokausta atceres pārneses dažādo formu leģitimāciju. Pāreja no dzīvās atmiņas uz mediēto atmiņu (sk. Young, 1995) nav tikai pēdējo gadu fenomēns. Kā izcilu piemēru tam, kā autorizētās holokausta atmiņas institūcijas ir gatavojušās postliecinieku laikmetam, var minēt USC Shoah fonda veidoto multimediju izstādi “Liecību dimensijas” (*Dimensions in Testimony*) (sk. 14.1. attēlu). Filmējot holokausta aculiecinieku un izdzīvojušo liecības, izstāde kļūst par interaktīvu biogrāfiju kopumu. Lietotājs var uzdot sev interesējošos jautājumus, uz kuriem atbild holokausta izdzīvojušais, izmantojot iepriekš ierakstītas videointervijas ar atbildēm uz vairāk nekā tūkstoš jautājumiem par viņa dzīvi. Izstādes mērķis ir veicināt gan lielāku rīcībaspēju katra apmeklētāja individuālajā izglītības ceļā, gan aktīvāku sabiedrības iesaistīšanos atmiņas kultūrā (sk. USC Shoah Foundation, n. d.).

Šāds piemērs norāda uz jaunu pavērsienu tumšo pagātnes notikumu mediācijā un komunikācijā. Turklāt šādi gadījumi vedina domāt par to, ko var un ko nevar uzskatīt par veiksmīgu un izglītojošu digitalizācijas piemēru, kas pastāv ārpus tradicionālajām holokausta komemorācijas praksēm. “Liecību dimensijā” demonstrētā mediētā atmiņa ļauj ikvienam iesaistīties atmiņas

g/loves), kas atļauj VR lietotājam vēl precīzāk mijiedarboties ar virtuālo vidi, turklāt nodrošinot gandrīz tādu pašu taustes reakciju virtuālajā vidē, kā tas ir iespējams fiziskajā vidē.

14.1. attēls. Ekrānizgriezumi no autores interakcijas multimediālajā platformā “Liecību dimensijas” ar holokausta izdzīvojušo Pinčasu Gateru (*Pinchas Gutter*)

procesos kā satura līdzautoram un diskusijas dalībniekam. Sabiedriskā līdzdalība sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma digitalizācijā spēj arī pārveidot veidus, kādos autorizētās publiskās atmiņas institūcijas var konkurēt sociālo tīklu un spēļu pasaules kaleidoskopiskajā, dinamiskajā piedāvājumā un praksē. Tā, piemēram, jau 2009. gadā UNESCO ratificēja Digitālā mantojuma saglabāšanas hartu, skaidri norādot, ka digitalizācijas piemēri “ietver tekstus, datubāzes, nekustīgus un kustīgus attēlus, audio, grafikas, programmatūras un tīmekļa lapas, kā arī plašu un arvien pieaugušu formātu klāstu” (UNESCO, 2009: 1).

Digitālās iniciatīvas ne tikai izmaina veidus, kā uzlūkot traģiskos pagātnes notikumus, bet arī kā tos pieminēt, komunicēt un pat personificēt. Tā, piemēram, Holokausta upuru piemiņas dienā 2020. gadā Izraēlas memoriāls “*Yad Vashem*” īstenoja kampaņu, kuras laikā sociālo mediju lietotāji tika aicināti ierakstīt un publicēt video, lasot holokausta upuru vārdus. Izmantojot mirkļbirkas #AtcerotiesNoMājām (#*RememberingFromHome*) un #ŠoaUpuri (#*ShoahVictims*), šī iniciatīva sasniedza globālu auditoriju (*Yad Vashem*, n. d.).

Var teikt, ka piekļuve internetam nozīmē arī piekļuvi ar nāvi saistītam saturam. Šīs īpašības dēļ internetu un tā iespējos medijus var saukt arī par tanatehnoloģijām (*thanatechnology*) – ierīcēm, kas rada nepastarpinātu iespēju iepazīties ar tanatoloģiskām tēmām (Sofka, 1997: 553–554). Par “Nāves

tīmekli” dēvētais internets (Wrenn, R. (*personal communication*) citēts Sofka, 1997: 571) piedāvā jaunus veidus, kā dalīties atmiņās, pieminēt aizgājušos un izplatīt nekrologus. Domājot šādā analogijā, pastāv arī vairākas virtuālās kap-sētas (sk. Marschall, 2013: 195–196).

Holokausta atceres pārnese digitālajā vidē iezīmē vēl nebijušu iespēju izvērtēt mantojumu kā mainīgu fenomenu, kas pārveidojas līdz ar izmaiņām digitālajā laukā. No ierakstiem sociālajos medijos un ierobežotām divdimen-sionālām interakcijām līdz videosērijām un imersīvai videi, virtuālais kultūr-vēsturiskais mantojums ir kļuvis par svarīgu jautājumu gan atmiņas institū-ciju darbā, gan akadēmiskajā pētniecībā. Šī nodaļa plašāk raksturo vairākus holokausta vēstures digitālās pārneses gadījumus, kā arī analizē ētiskos izai-cinājumus, kas rodas mantojuma digitalizācijas kontekstā.

Videospēļu industrijas piedāvājums “izspēlēt” holokaustu

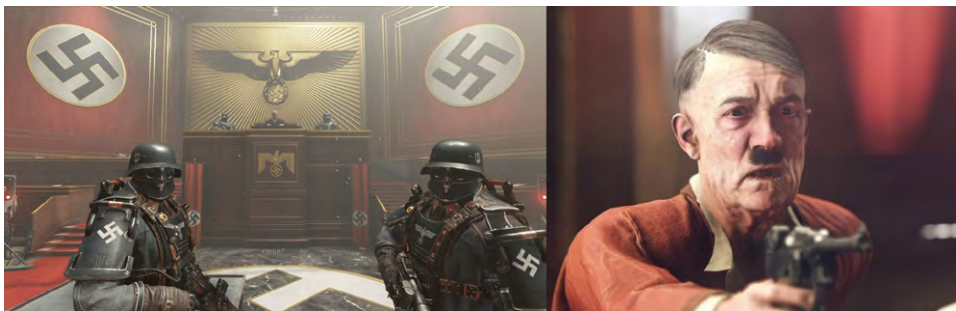
Digitālā pieeja tumšā mantojuma reprezentācijā nav jauna parādība. 3D kon-centrācijas nometņu rekonstrukcijas, mobilās lietotnes, papildinot tradicio-nālās izstādes, kvadrātkodi (*Quick Response, QR*) muzejos, “*YouTube*” ekskursi-jas memoriālos, 360° interaktīvie video par kaujas laukiem un 11. septembra teroraktos sagrautajiem Dvīņu torņiem, videospēles par bēgšanu no geto – šis saraksts norāda vien uz dažiem digitalizācijas gadījumiem. Lai gan tādu sarež-ģītu tehnoloģiju kā VR integrēšana muzeju un memoriālu telpās vēl aizvien ir daudzu diskusiju pamatā, daudzviet apmeklētāji jau sagaida dažādus digitālos risinājumus kā daļu no izstādes vai ekspozīcijas (Stylianou-Lambert et al. 2022).

Par gana provokatīvu un mazāk izplatītu virtuālu mediju sarežģītā mantojuma atainošanā ir kļuvušas videospēles. Medijam, kurā etimoloģiski ir iekļauta izklaides un rotaļas cilme, izglītošanā par pagātnes zvēribām šķie-tami nav vietas. Taču videospēļu spektrs un tā dažādie žanri liecina par to mainīgu izmantošanu. Tā, piemēram, videospēles par Otro pasaules karu ir nosacīti kļuvušas par neatņemamu vēsturisko videospēļu apakšžanru. Pirm-kārt, tās raksturo skaidra un dažkārt vienkāršota binārā opozīcija starp labo un ļauno (piemēram, videospēlē “*Call of Duty*” spēlētājs var izspēlēt Sarkanās armijas, Lielbritānijas armijas un Amerikas Savienoto Valstu armijas kara pieredzi); otrkārt, šāda vēstures “izspēlēšana” padara vēsturi ne tikai pieeja-māku, bet arī veicina jaunu interaktīvu iesaistīšanās veidu vēstures izziņā-šanā (Sweeting, 2019: 64–68).

Tiesa, vēsturiskajām žanra videospēlēm piemīt pozīciju hiperbolizā-cija. Ļaunā nacistu karavīra arhetips ir izplatīts videospēļu antagonists, kurš

spēlētājam videospēles naratīva ietvaros pavisam noteikti ir jāiznīcina. Plaši pētīts piemērs ir pirmās personas šaušanas (FPS – *first person shooter*) videospēļu franšīze “*Wolfenstein*”, kurā spēlētājs ir nonācis alternatīvā realitātē, kur tā saucamās Ass valstis – Vācija, Itālija un Japāna – ir uzvarējušas Otrajā pasaules karā. Pirmās personas šaušanas videospēles ir žanrs, kas pazīstams tā ekstrēmās vardarbības dēļ, “padarot spēlētāju ne tikai par vardarbības līdzdalībnieku, bet arī par tās aģentu” (Denning, 2021: 183). Šādās simulāciju spēlēs bieži tiek iestrādāts princips, ka spēlētājs ir personīgi atbildīgs par savu rīcību virtuālajā vidē (Woods, 2004), jo videospēles rezultāts ir atkarīgs no spēlē veiktajām izvēlēm un darbībām. Tādā spēlē kā “*Wolfenstein*”, kurā spēlētājs nogalina simtiem bezpersonisku nacistu, atveidotus nespēlējošos personāžos (NPC – *non-playable characters*), un uztur atklātu sarunu ar fīreru, ļaundara klātbūtne veido zīmīgu izklaides industrijas aspektu (sk. 14.2. attēlu). Šādā izpratnē nacisms kļūst par formālu izvēli (Condis, 2019: 150), vienkāršojot vēsturisko patiesību.

Labs piemērs, kas tiecas atklāt daudzslāņaino holokausta vēstures izspēles fenomenu, ir videospēle ar nosaukumu “*Imagination is the only escape*”. Videospēles darbība norisinās Parīzē, nacistu okupācijas laikā. Spēlētājs iejūtas protagonistā – ebreju zēna – ādā. Lai gan spēle veido vēsturiski precīzu naratīvu, sižets tiek papildināts ar protagonista iedomu pasaules elementiem, kas palīdz zēnam izbēgt no šausmu pilnās realitātes (sk. 14.3. attēlu). Tādējādi videospēle pieļauj spēlētājam iejusties bērna lomā laikā, kad bērnībai nebija nozīmes. Videospēļu producents un izstrādātājs Luks Bērnards (*Luc Bernard*) pie šīs spēles ir strādājis jau kopš 2008. gada, tās izlaišanai cenšoties sakrāt līdzekļus arī no puļa finansējuma (*crowdfunding*) kampaņas, tomēr spēle vēl aizvien nav tikusi publicēta. Finansēšanas kampaņā spēle tiek raksturota kā “izglītojoša, uz stāstu balstīta spēle par holokaustu ar bērna acīm”, norādot,

14.2. attēls. Ekrānizgriezumi ar nacistu personāžiem un Ādolfa Hitlera tēlu (Bethesda, n. d.)

14.3. attēls.
Ekrānizgriezumi
no videospēles
“*Imagination is
the only escape*”
(Indieogo, n. d.)

ka “izpratne par holokausta upuru – īpaši bērnu – mentālajām ciešanām ir ļoti svarīga globālajā sabiedrībā” (Indieogo, n. d.).

Personīgā intervijā⁸⁹ nodaļas autorei Luks Bērnards atzīst, ka “videospēles, kas nepievēršas holokausta tēmai, ir gandrīz vai holokausta [tēmas] apspiešana, [...] vēstures apspiešana”. Viņš arī secina, ka iemesls sabiedrības negatīvajai reakcijai uz tādām videospēlēm, kas pievēršas sarežģītām tēmām, ir labo paraugu trūkums:

“Ja paskatās uz “*Steam*” [videospēļu izplatīšanas platforma], tur ir spēle ar nosaukumu “*Heal Hitler*” [vārdu spēle starp nacistisko sveicienu un *dziedēt / ārstēt* angļu valodā]. Tur nekas izglītojošs nevar būt. Tas ir iemesls, kādēļ mums ir jābūt šādās vietās [kā “*Steam*”], jo citādi mēs zaudējam visiem pārējiem [sliktajiem paraugiem].”

“*Heal Hitler*” premisa ir, ka spēlētājs iejūtas Hitlera psihologa tēlā 1925. gadā. Pretēji “*Wolfenstein*”, kur spēles sižeta līnijai piemīt ātrs temps un bezpersoniska vardarbība (atļaujot spēlētājam nogalināt arī pašu fireru), “*Heal Hitler*” integrē psihoterapijas paņēmienus un vizuālā romāna principus. Platformā “*Steam*” spēles aprakstā potenciālajam spēlētājam tiek vēstīts, ka spēles mērķis ir diagnosticēt Hitlera kompleksus, “izmantojot gan Junga, gan Freida

89 Bērnards, L. Personīga sarakste, 25. janvāris, 2022.

psihoterapiju”, un veiksmīgas traumas atrisināšanas rezultātā “izvairieties no kara un holokausta” (Steam, 2021).

Kopumā var teikt, ka pastāv holokausta un citu traģisku pagātnes notikumu izspēles tabu un ka digitālā revolūcija ir veicinājusi diskusiju par to, kādos populāro mediju formātos ir vai nav pieņemami reprezentēt holokausta tēmu. Videospēļu kultūra netiek uzskatīta par piemērotu mediju sarežģītās pagātnes attēlošanai. Lai gan sabiedrības lielākajai daļai šādas videospēles kā “*Wolfenstein*”, “*Imagination is the only escape*”, “*Heal Hitler*” joprojām ir uztveramas kā vēsturi trivializējošas un morāli nepilnīgas, tās sniedz ieskatu par to, kā globālajā komerciālās kultūras tirgū tiek reproducēta un patērēta vēsture. Lai gan videospēles “*Imagination is the only escape*” dizains ir radīts galvenokārt izglītojošai pieredzei, tā tik un tā tiek pieskaitīta pie tām pieredzēm, kas veidotas izklaidei, kā “*Heal Hitler*”.

Pastāv vairāki argumenti, kādēļ holokausta atceres pārnese tādos digitālajos medijos kā videospēles iezīmē tabu un aizspriedumu kopumu. V. Kanšteiners (2017) min vairākus sabiedrībā pastāvošus faktoros, kas liedz vai samazina performatīvās atmiņu kultūras attīstību:

1. Finanšu trūkums – videospēļu un citu digitālo mediju izstrādātājiem finanšu trūkums ierobežo jauna spēļu dizaina, estētikas un satura izveidi, tādējādi “izstrādātāji mēdz atdarināt esošus, jau populāru spēļu formātus, kas bieži vien nav piemēroti holokausta atainošanai”. Kā redzams “*Imagination is the only escape*” piemērā, finanšu trūkums ietekmē arī tādas spēles izdošanu, kuras dizaina pamatā ir izglītojošs rakurs.
2. Videospēļu formāta nesaderība – steidzīgais, uz darbību vērtais videospēles formāts var “ignorēt un vienkāršot [...] niansēto un sarežģīto sarežģītās pagātnes naratīvu”. Franšīze “*Wolfenstein*”, kas ir pamatā veidota kā pirmās personas šaušanas spēle, ir šim lielisks piemērs.
3. Vārtziņu (*gatekeepers*) trūkums – mūsdienās pietrūkst tāda sabiedrības un digitālo mediju mijiedarbības veicinātāja, kas “varētu [...] pārkāpt vēsturiskās gaumes robežas”, veicinot mediētās piemiņas kultūras attīstību. Šķiet, iepriekš minēto videospēļu attīstītāji nav ieguvuši tādu statusu, lai varētu leģitīmi apspriest spēļošanās izmantošanu un tabu laušanu holokausta reprezentācijas komunikācijā.
4. Publisko atmiņu institūciju iesaiste diskusijā – sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma institūcijas, piemēram, memoriāli un muzeji, kas bieži sevi raksturo arīdzan kā neformālās izglītības iestādes, “uztver ludiskās digitālās vides par holokaustu kā antagonistiskas un savā būtībā nesavienojamas” (Kansteiner, 2017: 313).

Šādi sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma digitalizācijas piemēri rosina domāt par “(vēstures) interpretācijas suverenitāti, starppaaudžu konfliktiem, ētikas normām, (un) paradigmu maiņu atmiņas kultūrā” (Günther, 2022: 192). Teorijas par to, kādēļ jaunāki digitālie mediji, kā videospēles un VR, ir kļuvuši par sarežģītu tēmu un ētikas dilemmu reprezentācijas avotiem, ir dažādas. Pētniece un spēļu dizainere Mērija Flenegana (*Mary Flanagan*) uzsver, ka “izmaiņas spēlēs vēsturiski ir atspoguļojušas izmaiņas tehnoloģijās” (Flanagan, 2009: 8). Kā piemēru autore min bērnu “mājas dzīves” izspēles jeb “spēlēšanās mājas”, kuru aktualitāte saistāma ar “ASV industriālās attīstības laiku, kad mainīgo darba apstākļu dēļ vajadzēja no jauna noteikt dzimumu lomas” (Flanagan, 2009: 8). Piemērojot līdzīgu analogiju imersīvajām tehnoloģijām, to skaitā videospēlēm, tās kļūst par atbildes reakciju postaculiecinieku laikmetam, veidojot jaunu nišu holokausta un citu sarežģīto pagātnes notikumu reprezentācijas un simulācijas formās. Tālab videospēļu izmantošana šādu tēmu atspoguļošanā norāda arīdzan uz pārmaiņām tehnoloģijās.

Tomēr šāda pieceja mantojuma reprezentācijā ir ne tikai morāli izaicinoša (sk. Frosh, 2018), bet var arī izraisīt spēcīgas emocijas – videospēļu starpniecība, piemēram, holokausta izglītībā, ietver izaicinājumus, kas saistīti ar holokausta paradigmas izspēlēšanu (sk. Kansteiner, 2017: 311) un kas saistīti ar ludifikāciju (no *ludic* un *ludification* – spēlējošais, spēlēt). Turklāt šāda vēstures spēlošana (geimifikācija) var gan “vājināt izpratni par vēsturi” (Sweeting, 2019: 68), gan veicināt izklaides aspektu tēmās, kuru pastāvošā naratīva veidotāji, piemēram, memoriāli un muzeji, neuzskata par cienīgu (Majkowski, Suszkiewicz, 2020: 74).

Nopietnās spēles – izglītot nozīmē atcerēties, un atcerēties nozīmē izglītot

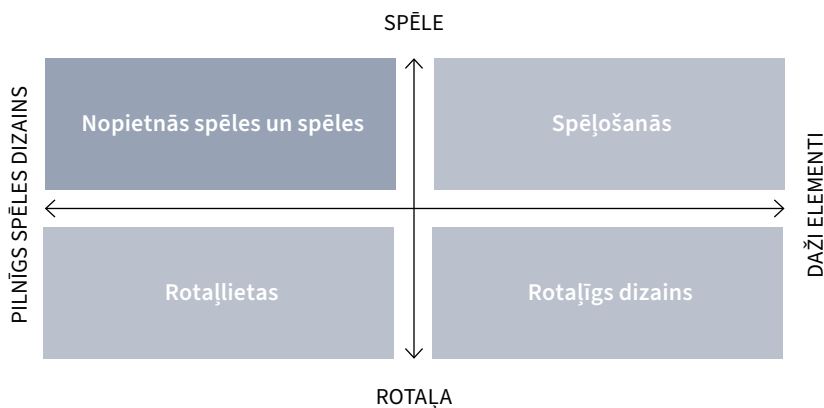
Veidojot videospēles par sarežģīto pagātnei, pastāv dažādi izaicinājumi, kas skar gan spēles tehnisko izstrādi, gan dizainu, gan lomu izspēles problemātikā. Veidojot videospēles par holokaustu, šādi izaicinājumi ir: pirmkārt, kā šīs vēstures posms tiek modelēts un kā šo interpretāciju izprot spēlētāji; otrkārt, kādas ir videospēlē pieejamās izspēlējamās lomas un kā spēlētāji reprezentē šīs lomas; treškārt, cik rīcībspējīgs ir spēlētājs un cik liela izvēles brīvība tiek piešķirta spēles kontekstam, autentiski reprezentējot vēstures posma ierobežojumus; ceturtkārt, kā uzturēt līdzsvaru starp izglītību un izklaidi (Hammer, Turkington, 2021: 42). Kā noprotams, šādām videospēlēm un līdzīgiem medijiem būtu jāveicina izglītošanās aspekts, dziļākas pārdomas un izpratne par

holokaustu kā tādu vēsturisku notikumu, kam piemīt svarīga morāles mācība tagadnes un nākotnes sabiedrībai.

Jau 1969. gadā tika izveidota Starptautiskā simulāciju un spēļu asociācija (*International Simulation and Gaming Association – ISAGA*) kā atbilde augošajai videospēļu popularitātei. Šī interaktīvā medija pielāgojamību izglītības mērķiem atzina vairāku disciplīnu pārstāvji, turklāt “mācību spēļu izstrādātāji bija sākuši saskatīt simulācijas spēļu potenciālu, veicinot sociālās pārmaiņas [..]. Dažas no šīm spēlēm bija parādījušas, cik efektīvi spēles formāts var ne tikai apmācīt cilvēkus, bet arī palīdzēt viņiem kritiski domāt par kultūru un sabiedrību, kurā viņi dzīvo” (Woods, 2004).

Spēles, kas paredzētas ne tikai izklaidei, bet galvenokārt izglītībai (*educationally purposed*), raksturo vispārīnātārvārds “nopietnās spēles” (*serious games*, arī *games for change*, *social impact games*). Tās ir noteikta veida datorspēles, kas “ļauj spēlētājam sasniegt konkrētu ar izklaidi nesaistītu mērķi, taču izmantojot izklaides un iesaistes komponentu, ko nodrošina spēles pieredze” (Rego et. al., 2012: 1190).

Nopietno spēļu izdalīšana no citiem spēļu žanriem norāda uz nepieciešamību klasificēt žanrus pēc to mērķu un iznākumu tipiem. Sebastjans Deterdīngs (*Sebastian Deterding*) norāda, ka spēļu žanrus ir iespējams klasificēt pēc četriem kritērijiem (Deterding et al., 2011) (sk. 14.4. attēlu). Y ass norāda uz to, kādā veidā spēle ir izspēlējama. Pastāv atšķirības starp izspēles veidiem *gaming* – kā “spēles” konotācija un *playing* – kā “rotaļas” konotācija. *Gaming* ietver konkrētu spēļu dizainu, ar īpašiem uzdevumiem un noteikumiem,

14.4. attēls. Nopietnās spēles un ar tām saistītie žanri (Plennert, 2017)

savukārt *playing* norāda uz darbību tikai atpūtas vai izklaides nolūkā. Turpretim X ass norāda vai nu uz pilnīgu spēles izstrādi un dizainu (*whole*), vai nu tikai dažu spēles elementu izmantošanu dažādos kontekstos. Pēc šādas klasifikācijas nopietnās spēles atrodas augšējā kreisajā kvadrantā – tās ietver izstrādātu spēles dizainu jeb konkrētu mehāniku, sistēmu, noteikumus, un to izspēle nav mērķēta tikai uz izklaidi. Kopumā var teikt, ka klasifikācijas robeža starp nopietnu spēli un rotaļu ir salīdzinoši smalka.

Nopietno spēļu žanra popularitāte ir augusi vien pēdējos gados. Pētījumi liecina par nopietno spēļu labvēlīgo ietekmi uz, piemēram, sabiedrisko līdzdalību pilsētas tūrisma plānošanā (sk. Koen et al. 2022), stresa un trauksmes regulēšanā pieaugušajiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem (Derks et al., 2022), bērnu un pusaudžu posttraumatiskā stresa terapijā (Radkowski et al. 2011) u. c. Attiecībā uz mantojuma izziņu un komunikāciju nopietno spēļu dizains nav ticis izmantots sistemātiski, tomēr tā popularitāte arvien pieaug. Nacionālas un Eiropas līmeņa iniciatīvas aktualizē digitalizācijas, tostarp spēlošanās, veicinošo ietekmi uz mantojuma izpratni. Tā, piemēram, programmas “*Horizon 2020*” ietvaros norisinājās “*CrossCult*” projekts, kā mērķis bija “izmantot mūsdienīgas tehnoloģijas un apvienot esošos digitālos kultūras resursus, [...] Eiropas iedzīvotāji spētu visaptveroši novērtēt savu pagātņi un tagadni” (Crosscult, n. d.). Viens no projekta fokusiem bija arī spēļu un spēlošanās izpēte pagātnes interpretācijai.

Pastāv arī dzan atsevišķa taksonomija nopietno spēļu lietojumam sarežģītā mantojuma reprezentācijā un komunikācijā, kas izriet no šo spēļu iespējām kultūras mantojuma nozarē. Mikelas Mortaras (*Michela Mortara*) un līdzautoru (2014) piedāvātā taksonomija tādējādi balstās uz nopietno spēļu dizaina izstrādes principiem un attiecīgajiem izglītības mērķiem:

Kultūras izpratne. Nopietnās spēles, kas balstās uz kultūras fenomenu izpratnes veicināšanu, raksturo īpaša pievēršanās nemateriālajam kultūrvēsturiskajam mantojumam, ieskaitot valodu, tradīcijas, reliģiju, uzskatus, paražas, dziesmas. Tā, piemēram, videospēle “*Papakwaqa*” pievēršas Taivānas pamatiedzīvotāju kultūras un dzīves vēsturei, kā arī tādām nemateriālajam mantojumam kā ticējumiem, paražām, ceremonijām (sk. Huang, Huang, 2013).

Vēsturiskā rekonstrukcija. Šīs nopietnās spēles pievēršas “pagātnes, konkrēta vēsturiskā perioda, notikuma vai procesa ticamai rekonstrukcijai”, iesaistot arī dažādu zinātņu disciplīnu terminus un interpretācijas, piemēram, arheoloģijas, mākslas, socioloģijas, politikas (Mortara et al., 2014). Pretēji tām videospēlēm, kas klasificējas kā kultūras izpratnes spēles,

vēsturiskās rekonstrukcijas spēles pieļauj lielāku un aktīvāku spēlētāja iesaistīšanos spēles naratīvā. Vēsturiskās stratēģijas spēles arī tiek pieskaitītas pie vēsturiskās rekonstrukcijas spēlēm. Piemēram, videospēle “*The battle of Thermopylae*” vērš uzmanību uz Termopilu kaujas vēsturisko kontekstu un nozīmi, spartiešu un Persijas impērijas kara mākslu un kultūru atšķirībām (sk. Christopoulos et al., 2011).

Mantojuma apzināšanās. Pastāv spēles, kurās tiek apzināts materiālais kultūrvēsturiskais mantojums, dabas mantojums un kurās tiek piedāvāti saistoši spēles mehānismi, motivējot spēlētājus iesaistīties mantojuma izpētē, komunikācijā, atjaunotnē. Pie šīm spēlēm visbiežāk tiek ieskaitītas arī tās spēles, kuru mērķis ir, piemēram, izzināt tūrisma galamērķus, turklāt, VR un paplašinātās realitātes pieredzes kultūrvēsturiskā mantojuma sakarā visbiežāk risina mantojuma apzināšanās kā izglītības mērķa jautājumu. Šāds spēles piemērs ir “*ThIATRO*”, kas vedina spēlētāju kļūt par sava muzeja kuratoru, veidojot savu izstādi. Turklāt spēle ietver konstruktīvisma teoriju, nosakot, ka spēlētājam, lai virzītos uz priekšu naratīvā, aktīvi jātiek galā ar konkrētiem uzdevumiem, piemēram, jāapgūst ikonogrāfija, perspektīva, ēnošana, mākslas periodi (Mortara et al., 2014: 3; Froschauer et al., 2013).

Var secināt, ka nopietno spēļu žanrs pārstāv tā dēvēto izklaidējoši izglītojošo (*edutainment*) spēļu grupu, kurām ir gan kognitīvi, gan psihomotoriski, gan afektīvi nojēgumi. Līdzīgi raksturot var imersīvo tehnoloģiju sniegtās iespējas sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma komunikācijā – lai gan šim digitālajam medijam tiek piedēvētas padziļinātas interaktivitātes, iemiesojuma (*embodiment*) un trīsdimensionālas simulācijas īpašības, par stabilu VR raksturlielumu kļūst arī izklaide. Līdzīgi kā videospēļu spēlētājiem, arī VR lietotājiem pastāv gaidas tikt izklaidētam, kas daļēji ir veicinājis kritiku par šādu digitālo mediju izmantošanu vēstures, to skaitā sarežģītā mantojuma, atainošanā (sk. Salvati, Bullinger, 2013: 153).

Nobeigums

Kopumā digitālā pārnese, kas balstās uz dažādām konceptuālām digitālām infrastruktūrām, ne tikai veido mediēto atmiņu, bet arī sniedz iespēju iepazīties ar tādām pasaules pieredzēm, ar kurām citādi būtu grūti saskarties. Līdz ar tehnoloģisko attīstību un izmaiņām tajā kā publisko atmiņu institūcijas izmanto un pielāgo digitālās revolūcijas produktus, lietotājs no pasīva

skatītāja pārvēršas par pastarpinātu aculiecinieku pagātnes notikumiem, kas turpina ietekmēt mūsdienu politisko un sociokulturālo diskursu. Sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma digitalizācijas mērķis ir pagātnē piedzīvoto pārnest uz tagadni, domājot par nākotni. Materiālais un nemateriālais mantojums ar digitālo mediju palīdzību pārvar gan ģeogrāfiskus attālumus, gan hronoloģisko laika secību, veidojot arī jaunas atceres prakses. Tomēr, ja digitālie mediji – VR, videospēles, sociālo mediju tīkli u. tml. – viennozīmīgi kļūst par atceres instrumentiem, ko izmanto kā publiskās atmiņas institūcijas, tā plašāka sabiedrība, to izstrādi, izmantojumu un uzturēšanu nedrīkst reducēt uz finansiāliem vai tehnoloģiskiem nolūkiem. Līdz ar holokausta vēstures digitālās transformācijas vārtziņu (*gatekeepers*) trūkumu gan Latvijas, gan starptautiskā kontekstā, holokausta atceres pārnese digitālā formātā ir joprojām dažādu zinātņu disciplīnu, sabiedrības gatavības un reprezentācijas tabu tēma. Lai gan kopumā jau pastāv gana veiksmīgi holokausta un cita sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma digitalizācijas aizmetņi, vairīšanās no nākotnes tehnoloģiju formātiem nedrīkstētu kavēt vai traucēt komemorācijas prakšu attīstību, it īpaši jauniešu vidū. Atmiņa ir mainīga, un tādas digitālās iniciatīvas kā, piemēram, minētās “Liecību dimensijas” un #AtcerotiesNoMājām, ir kļuvušas par jaunu, institucionalizētu piemiņas praksi. Taču tas, cik sekmīgs, reprezentatīvs un izglītojošs būs nākotnes sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma digitalizācijas formāts, ir atkarīgs no vairākiem faktoriem. Vienkopus mijiedarbībā jābūt gan pragmatiskiem nosacījumiem (finanšu līdzekļi, dizains, izstrādes principi), gan konceptuāliem apstākļiem (sabiedrības gatavība, publisko atmiņas institūciju atvērtība inovācijām, autentiskuma nodrošināšana), lai sekmētu mediētās piemiņas kultūras attīstību. Baltijas valstu kontekstā pirmais solis ir jau sperts, realizējot tādu holokausta mantojuma virtuālās realitātes pieredzi kā Lipkes bunkurs, kas pieejams Žaņa Lipkes memoriāla apmeklētājiem kā izglītojošs un interaktīvs pastāvīgās ekspozīcijas papildinājums. Var teikt, ka plašākai sabiedrībai šis sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma piemērs vēl nav zināms, taču sākotnējie dati liecina par Lipkes bunkura ilgtspēju vēstures spēļošanas un izklaidējoši izglītojošo mediju diskursā.

LITERATŪRA UN AVOTI

Bekele, M., Champion, E. (2019). Redefining Mixed Reality: User-Reality-Virtuality and Virtual Heritage Perspectives. *Intelligent & Informed, Proceedings of the 24th International Conference of the Association for Computer-Aided Architectural Design Research in Asia (CAADRIA) 2019*, 2, 675–684.

- Bethesda (n. d.). *Wolfenstein*. <https://bethesda.net/en/game/wolfenstein-youngblood>
- Christopoulos, D., Mavridis, P., Andreadis, A., Karigiannis, J. N. (2011). Using Virtual Environments to Tell the Story: "The Battle of Thermopylae." *2011 Third International Conference on Games and Virtual Worlds for Serious Applications*. <https://doi.org/10.1109/vs-games.2011.18>
- Condis, M. (2019). Hateful Games: Why White Supremacist Recruiters Target Gamers and How to Stop Them. In J. Reyman, E. M. Sparby (eds). *Digital Ethics: Rhetoric and Responsibility in Online Aggression*. New York: Routledge.
- Crosscult (n. d.) CrossCult: Empowering reuse of digital cultural heritage in context-aware crosscuts of European history. <https://cordis.europa.eu/project/id/693150>
- Denning, A. (2021). Deep Play? Video Games and the Historical Imaginary. *The American Historical Review*, 126 (1), 180–198. <https://doi.org/10.1093/ahr/rhab002>
- Derks, S., Willemen, A. M., Wouda, M., Meekel, M., Sterkenburg, P. S. (2021). The co-creation design process of 'You & I': a serious game to support mentalizing and stress-regulating abilities in adults with mild to borderline intellectual disabilities. *Behaviour & Information Technology*, 41 (14), 2988–3000. <https://doi.org/10.1080/0144929x.2021.1968034>
- Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness. *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments*. <https://doi.org/10.1145/2181037.2181040>
- Ebbrecht-Hartmann, T. (2020). Commemorating from a distance: the digital transformation of Holocaust memory in times of COVID-19. *Media, Culture & Society*, 43 (6), 1095–1112. <https://doi.org/10.1177/0163443720983276>
- Flanagan, M. (2009). *Critical Play: Radical Game Design*. MIT Press.
- Froschauer, J., Merkl, D., Arends, M., Goldfarb, D. (2013). Art history concepts at play with ThIATRO. *Journal on Computing and Cultural Heritage*, 6 (2), 1–15. <https://doi.org/10.1145/2460376.2460378>
- Frosh, P. (2016). The mouse, the screen and the Holocaust witness: Interface aesthetics and moral response. *New Media & Society*, 20 (1), 351–368. <https://doi.org/10.1177/1461444816663480>
- Günther, C. (2022). Authenticity and Authority in German Memorial Sites. In: J. Timpe, F. Buda (eds). *Writing the Digital History of Nazi Germany: Potentialities and Challenges of Digitally Researching and Presenting the History of the Third Reich, World War II, and the Holocaust*. Berlin, Boston: De Gruyter, pp. 181–202. <https://doi.org/10.1515/9783110714692-008>
- Hammer, J., Turkington, M. (2021). Designing Role-Playing Games that Address the Holocaust. *International Journal of Designs for Learning*, 12 (1), 42–53. <https://doi.org/10.14434/ijdl.v12i1.31265>
- Heuermann, K., Chhabra, D. (2014). The Darker Side of Dark Tourism: An Authenticity Perspective. *Tourism Analysis*, 19, 213–225. <http://dx.doi.org/10.3727/108354214X13963557455766>
- Huang, Ch. H., Huang, Y. (2013). An annales school-based serious game creation framework for Taiwanese indigenous cultural heritage. *Journal on Computing and Cultural Heritage (JOCCH)*. <https://doi.org/10.1145/2460376.2460380>

- Indiegogo (n. d.). Imagination is the only escape. <https://www.indiegogo.com/projects/imagination-is-the-only-escape#/faq>
- Kansteiner, W. (2017). Transnational Holocaust Memory, Digital Culture and the End of Reception Studies. In: T. S. Andersen, B. Törnquist-Plewa (eds). *The Twentieth Century in European Memory: Transcultural Mediation and Reception*. Brill, 305–344.
- Koens, K., Klijs, J., Weber-Sabil, J., Melissen, F., Lalicic, L., Mayer, I., Önder, I., Aall, C. (2020). Serious gaming to stimulate participatory urban tourism planning. *Journal of Sustainable Tourism*, 30 (9), 2167–2186. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1819301>
- Majkowski, T. Z., Suszkiewicz, K. (2020). Cardboard Genocide. Board Game Design as a Tool in Holocaust Education. *Game*, 9.
- Marschall, S. (2013). The Virtual Memory Landscape: The Impact of Information Technology on Collective Memory and Commemoration in Southern Africa. *Journal of Southern African Studies*, 39 (1), 193–205. <https://doi.org/10.1080/03057070.2013.763325>
- Mortara, M., Catalano, C. E., Bellotti, F., Fiucci, G., Houry-Panchetti, M., Petridis, P. (2014). Learning cultural heritage by serious games. *Journal of Cultural Heritage*, 15 (3), 318–325. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2013.04.004>
- Plennert, S. (2017). A Serious Game as a Market Research Method for Purchase Decision Processes. In: S. Stieglitz, C. Lattemann, S. Robra-Bissantz, R. Zarnekow, T. Brockmann (eds). *Gamification. Progress in IS*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-45557-0>
- Radkowski, R., Huck, W., Domik, G., Holtmann, M. (2011). Serious Games for the Therapy of the Posttraumatic Stress Disorder of Children and Adolescents. *Lecture Notes in Computer Science*, 44–53. https://doi.org/10.1007/978-3-642-22024-1_6
- Reffat, R. M., Nofal, E. M. (2013). Effective Communication With Cultural Heritage Using Virtual Technologies. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XL-5/W2, 519–524. <https://doi.org/10.5194/isprsarchives-xl-5-w2-519-2013>
- Rego, P. A., Moreira, P. M., Reis, L. P. (2012). New Forms of Interaction in Serious Games for Rehabilitation. *Handbook of Research on Serious Games as Educational, Business and Research Tools*, 1188–1211. <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-0149-9.ch062>
- Salvati, A. J., Bullinger, J. M. (2013). Selective Authenticity and the Playable Past. In: A. B. R. Elliott, M. Kapell (eds). *Playing with the past: digital games and the simulation of history*. Bloomsbury, pp. 153–167.
- Sofka, C. (1997). Social support ‘Internetworks,’ Caskets for sale, and more: Thanatology and the information superhigh-way. *Death Studies*, 21 (6), 553–574.
- Steam (2021). Heal Hitler. https://store.steampowered.com/app/1612480/Heal_Hitler/
- Stylianou-Lambert, T., Bounia, A., Heraclidou, A. (eds). (2022). *Emerging Technologies and Museums: Mediating Difficult Heritage*. Berghahn Books.
- Sweeting, J. (2019). Authenticity: Depicting the Past in Historical Videogames. *Trans-technology Research Reader* 2018.

- UNESCO (2009). *Charter on the Preservation of the Digital Heritage*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000179529>
- USC Shoah Foundation (n. d.). *Dimensions in Testimony*. <https://sfi.usc.edu/dit>
- Walden, V. G. (2021). Defining the Digital in Digital Holocaust Memory, Education and Research. *Digital Holocaust Memory, Education and Research*, 1–12. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83496-8_1
- Woods, S. (2004). Loading the Dice: The Challenge of Serious Videogames. *Game Studies: The International Journal of Computer Game Research*, 4 (1), 207.
- Yad Vashem (n. d.). International Virtual Name-Reading Ceremony Marking Holocaust Remembrance Day 2020. Virtual Name-Reading Ceremony on Holocaust Remembrance Day 2020 (yadvashem.org)
- Young, J. E. (1995). *The Changing Shape of Holocaust Memory*. The American Jewish Committee.

15 Sarežģītās pagātnes komunikācija bērnu un jauniešu auditorijai. Žaņa Lipkes memoriāla piemērs

Raivis Sīmansons

1977. gadā Eiropas Muzeju foruma (EMF) paspārnē dibinātā Eiropas Muzeju gada balva kļuva par lielāka pārmaiņu procesa zīmi nozarē, ko raksturo pārēja no “muzeja par kaut ko pie muzeja kādam” (Weil, 1999: 229, izcēlums oriģinālā). EMF dibinātājs, britu žurnālists Kenets Hadsons (*Kenneth Hudson*) 1987. gadā klajā laistajā grāmatā “Ietekmes muzeji” (*Museums of Influence*) muzeju ietekmi saistīja ne vairs ar kolekciju izcilību vai mērogu, bet publisko kvalitāti (Hudson, 1987). Izvērtējot pasaules muzeju attīstību pēdējo 200 gadu laikā, Hadsons nosauca 37 muzejus, kas, viņaprāt, būtiski ietekmējuši muzeju domāšanu un praksi. 2021. gadā publicētajā grāmatā “Atgriežoties pie Ietekmes muzejiem” (*Revisiting Museums of Influence. Four Decades of Innovation and Public Quality in European Museums*), EMF atskatās uz Hadsona mantojumu un piedāvā jaunu “ietekmes muzeju” izlasi (O’Neill et al., 2021). Atšķirībā no Hadsona oriģināla šoreiz atlase nav “normatīva”, bet drīzāk ilustratīva. No gandrīz 1900 jauniem vai renovētiem muzejiem, kas tikuši pieteikti Eiropas Muzeju gada balvai 42 gadu laikā no 44 valstīm, grāmatas redaktori sākotnēji atlasīja 200 muzejus, kas visprecīzāk atbilst inovāciju un publiskās kvalitātes kritērijiem. Izmantoti tika arī tādi kritēriji kā muzeja veids un ģeogrāfiskā atrašanās vieta⁹⁰, kā arī tas, lai priekšlikumi nāktu no dažādu paaudžu pārstāvjiem. Tomēr galvenais kritērijs bija pašu autoru – muzeju vērtētāju – izvēle, kas šo atlasī pasniedz kā sava veida EMF tradīcijas spoguļi. Žaņa Lipkes memoriāla iekļūšana jaunajā 50 Eiropas ietekmīgo muzeju izlasē vērtējama kā ievērojams starptautisks panākums, kurš rosina pievērsties detalizētākam šī jaunā memoriālā muzeja komunikāciju darba izvērtējumam. Ievērojot, ka centrālais Žaņa Lipkes memoriāla iedvesmas avots, sākot ar memoriāla arhitektūru līdz pat izglītības programmu saturam, ir Žaņa un Johannas dēla Zigfrīda piezīmju bloknatā atrastais bunkura zīmējums, kurā tika slēpti vajātie ebreji, skatījums

⁹⁰ EMF darbojas Eiropas Padomes aizbildnībā, kuras dalībvalstu skaits saistībā ar Krievijas agresiju Ukrainā 2022. gadā samazināts uz 46.

uz dramatiskajiem vēstures notikumiem no zēna Ziga skata punkta bijis noteicošs virknes populārās vēstures produktu tapšanā tieši bērnu un jauniešu auditorijai.

Žaņa Lipkes memoriāls dibināts 2013. gadā ar mērķi atklāt plašai sabiedrībai Žaņa Lipkes, viņa ģimenes, palīgu un citu personu, kas sniegušas palīdzību no vācu okupācijas režīma cietušajiem Otrā pasaules kara laikā (1941–1945) visā Latvijas teritorijā, ikdienas varonības un pilsoniskās nepakļaušanās stāstu. Šajā nodaļā raksturots Žaņa Lipkes memoriāla komunikāciju darba galvenais princips – atvērtība sadarbībai ar radošām personībām, un aprakstīta Latvijas mērogā inovatīva muzejpedagoģijas prakse, izmantojot digitālās imersīvās tehnoloģijas holokausta izglītībā.

Sadarbība ar radošām personībām

Jaunatklātajam Žaņa Lipkes memoriālam 2014. gadā EMF piešķīra Keneta Hadsona balvu, kas izceļ personu, projektu vai cilvēku grupu, kuri uzrādījuši neparastu, drosmīgu un, iespējams, pretrunīgu sniegumu, paplašinot priekšstatu par muzeja nozīmi sabiedrībā.⁹¹

Kā tieši Žaņa Lipkes memoriāls paplašināja šo priekšstatu? Pirmkārt, redzamākajam cilvēku glābējam Latvijā nacistu okupācijas gados veltītais memoriāls bija privāta iniciatīva un tika uzbūvēts par ziedojumiem. Tā radošajā komandā sākotnēji nebija neviena muzeja eksperta – pašos pamatos tas tika veidots kā radošo industriju projekts, kuru raksturojošā holistiskā pieeja izrādījās novatoriska starptautiskā mērogā, bet saturiski apsteidza nacionālo historiogrāfiju par desmitgadi (sk. Nollendorfs, Ščerbinskis, 2021). Scenogrāfa Viktora Jansona (2021) ieskatā, memoriāls tika veidots kā mākslas priekšmets – metafora, kas iemieso tīru ideju. Savukārt EMF tiesnesis, kurš jaunatklāto memoriālu vērtēja 2014. gadā, jaunajā ietekmīgo muzeju izlases izdevumā raksta: “Tā varēja būt novele, bet tas ir muzejs” (Gnedovsky, 2021: 157–159). Teiktais uzvedina uz jautājumu par iztēli un radošumu kā noteicošu faktoru tradicionālo priekšstatu paplašināšanā par muzeju.

Atmiņas komunikācijas pētnieks Džefrijs Šandlers (*Jeffrey Shandler*), rakstot par nelielo, bet globāli ietekmīgo Annes Frankas namu Amsterdamā, šo darbības formulu precīzi raksturo kā “spēcīgu piemiņas un iztēles saplūšanu” (Shandler, n. d.). Arī Žaņa Lipkes memoriāla darbības pamatā ir

91 Sk. The Kenneth Hudson Award for Institutional Courage and Professional Integrity. <https://www.europeanforum.museum/en/winners/kenneth-hudson-award/>

līdzsvara ieturēšana starp pētniecību un radošumu vai saturu un formu, kas visefektīvāk darbojas sazobē. Tieši atvērtība sadarbībai un uzticēšanās vēsturiskā materiāla radošai interpretēšanai ir bijis noteicošais faktors, lai vēl bez memoriāla kā arhitektūras notikuma stāsts par cilvēku glābšanu Otrā pasaules kara laikā sasniegtu plašu auditoriju. Pēc memoriāla atklāšanas kā pamatnāma atmiņu politikas notikuma Latvijā⁹² izšķirošu grūdienu tālākai glābēju tēmas popularizēšanai un virknei jaunu populārās vēstures produktu deva 2017. gadā iznākusi Ineses Zanderes grāmata bērniem “Puika ar suni – stāsts par nosargātu noslēpumu”⁹³.

Par grāmatas iedvesmas avotu kļuva Zigfrīda Lipkes, saukta par Zigi, atmiņas par piedalīšanos ebreju glābšanā. Neatsverama loma vienlīdz memoriāla izveidē un grāmatas bērniem tapšanā bija Ziga piezīmju bloknotā atrastajam vienīgajam zināmajam bunkura iekštelpas zīmējumam.

Pēc Ineses Zanderes grāmatas (Zandere, 2017) motīviem 2018. gadā tapa režisora Dāvja Sīmaņa godalgotā pilnmetrāžas mākslas filma “Tēvs Nakts”⁹⁴, kas stāstu par Rīgas dokeri Žani Lipki, kurš, riskējot ar visu, nacistu okupācijas laikā izglāba vairāk nekā 50 ebreju, padarīja starptautiski pazīstamu.

Turpinot populārās vēstures produktu uzskaitījumu, kam pamatā ir Ineses Zanderes interpretācija par memoriālā eksponēto Zigfrīda Lipkes zīmējumu un notikumiem, uz ko tas netieši norāda, 2020. gadā Covid-19 pandēmijas apstākļos ŽLM telpās pirmizrādi piedzīvoja Istabas teātra iestudējums bērniem “Puika ar suni”⁹⁵. Izrāde tika atjaunota 2022. gada rudens mācību sezonā un iekļauta kultūrizglītības programmas “Latvijas skolas soma”⁹⁶ piedāvājumā.

Virtuālā realitāte ŽLM muzejpedagoģijā

Cilvēku glābšanā iesaistītā zēna Ziga stāstam ir turpinājums arī jauno mediju formātā, ko savukārt pavēra Rīgas Starptautiskais kino festivāls (RIFF).

⁹² Memoriāla atklāšanā 2013. gada 30. jūlijā piedalījās Izraēlas Valsts prezidents Šimons Peress un Latvijas Valsts prezidents Andris Bērziņš.

⁹³ Grāmata iecerēta kā triloģija. Pēc 2017. gadā iznākušās pirmās burtnīcas “Bailes” 2021. gadā sekoja otrā burtnīca “Bunkurs”; sagatavošanā trešā burtnīca “Nenodotie”.

⁹⁴ Filma saņēma “Lielā Kristapa” balvu nominācijās “Labākais spēlfilmas režisors” (Dāvis Sīmanis), “Labākais spēlfilmas operators” (Andrejs Rudzāts) un “Labākā aktrise otrā plāna lomā” (Ilze Blauberga). 2019. gada oktobrī filma saņēma labākās ārzemju filmas balvu Haifās kinofestivālā Izraēlā.

⁹⁵ Izrādes radošā grupa: režisors Jānis Znotiņš, dramaturģe Ance Muižniece, mākslinieks Reinis Suhanovs, komponists Jēkabs Nīmanis, aktieris Emīls Krūmiņš.

⁹⁶ Sk. Kultūrizglītības programma “Latvijas skolas soma”. https://www.lnkc.gov.lv/lv/latvijas-skolas-soma?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

2018. gadā pirmo reizi RIFF programmā tika iekļauta virtuālās realitātes (VR) sadaļa, kuras mērķis bija tuvināt kino un tehnoloģiju industriju. Atzīstot VR kā medija pieaugošo nozīmi pasaulē un tā ietekmi īpaši uz bērnu un jauniešu auditoriju, organizatori VR sekciju veidoja kā Bērnu un jauniešu programmas sastāvdaļu. Par programmas centrālo elementu kļuva VR hakatons, kur radošās komandas strādāja pie izglītojošu VR prototipu izstrādes. Konteksts, kura ietvaros ŽLM tika aicināts piedalīties VR sekcijas veidošanā, bija jau minētā festivāla atklāšanas filma “Tēvs Nakts”. Iespēju piedalīties RIFF VR hakatonā kā uzdevuma devējam radošajām komandām Žaņa Lipkes memoriāls izmantoja 2019. gadā. Uzdevums komandām paredzēja izmantot VR, lai rekonstruētu vēsturisko situāciju Rīgas geto 1941. gada oktobrī, kad nacisti tur izvietoja Rīgas ebrejus un divās akcijās 30. novembrī un 8. decembrī noslepkavoja 25 000 cilvēku.

Pēc 2019. gada septembrī notikušā hakatona Žaņa Lipkes memoriāls turpināja darbu ar “Delfi Campus” balvu ieguvušo jauno mediju mākslinieku komandu (Ieva Viksne, Līga Vēliņa, Kaspars Lēvalds, Lauris Taube) pie Lipkes bunkura VR pieredzes izstrādes. Tā pamatā ir jau zināmais stāsts par zēna Ziga glabāto noslēpumu, ko ilustrē 3D formātā rekonstruētais vēsturiskais bunkurs zem malkas šķūņa Lipkes ģimenes mājas pagalmā Ķīpsalā.

Kopš 2022. gada rudens mācību sezonas VR pieredze “Lipkes bunkurs” tiek piedāvāta skolu grupām īpaši aprīkotā VR telpā. Ievērojot, ka ekspozīcijā integrēta VR pieredze memoriālajos muzejos vēl ir retums un vienlīdz sensitīvā satura un imersīvo tehnoloģiju dēļ prasa apmācīta asistenta klātbūtni (Ballis, 2022: 29), katra šāda inovatīva risinājuma ieviešana paredz padziļinātu testēšanas fāzi. Pirmo šādu testu Lipkes bunkura VR pieredze izgāja 2021. gada rudenī, piedaloties četrām fokusgrupām (kopā 16 dalībnieki 16–25 gadu vecumā) LU “MemoTours” projekta pētnieku vadībā (sk. nākamajā nodaļā).

Aktuālā VR pētniecība sniedz pārlicinošus pierādījumus VR izmantošanas lietderīgumam ne vien tehnisko, bet arī humanitāro un sociālo zinību apgūšanā (Daniela, 2020), kur šī tehnoloģija ir neatsverama vēsturisko vietu un notikumu digitālā rekonstruēšanā ar 3D palīdzību. Tomēr, kā secināts nesenu veiktā pētījumā, “galvenā problēma VR mācīšanās pētniecībā ir izpratnes trūkums par vispārējiem principiem, kas regulē šo procesu, un par to, kā šie principi ir savstarpēji saistīti ar esošajām zināšanām par mācīšanos, mācību stratēģijām un mācību programmām” (Dreimane, 2020: 4).

ŽLM pieeja, ko raksturo VR pieredzes integrēšana fiziskā memoriāla apmeklējumā muzejpedagoģijas programmā, risina Dreimanes nosaukto problēmu. Lai arī veidota kā neformāla ārpusklases mācību nodarbība, Žaņa Lipkes memoriāla muzejpedagoģijas programma ar integrētu VR pieredzi ir

saturiski pieskaņota Latvijas vispārizglītojošo skolu mācību programmai un ļauj noturēt konkrētai klasei paredzētu vēstures mācību stundu muzejā.

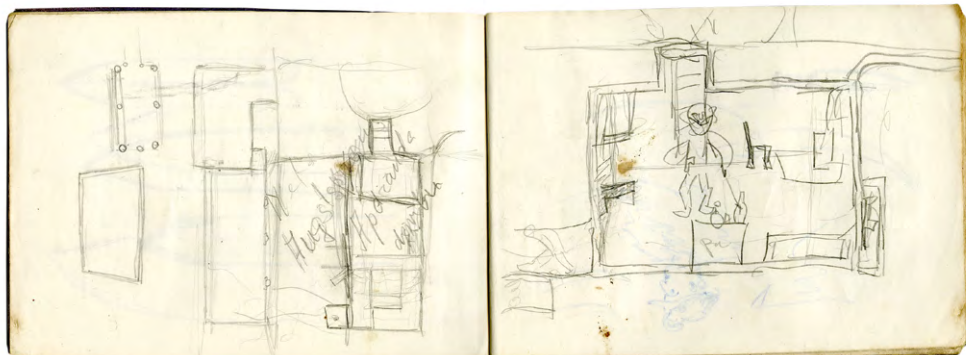
Bez palīga funkcijas skolotājiem, tādi jaunie mediji kā virtuālā un papildinātā realitāte (VR un AR) risina arī lielāku holokausta izglītības problēmu, kas saistās ar paaudžu nomaiņu. Tiešo notikumu liecinieku paaudzes aiziešana mūžībā neizbēgami rada atmiņas krīzi un jautājumu – kā turpmāk autentificēt holokausta un nacistu noziegumu vēsturi? Viena no atbildēm, ko pēta neirozinātnieki, ir vēsturiskās telpas kā autentificēšanas faktora izmantošana, izmantojot imersīvās tehnoloģijas. VR un AR ir līdzeklis, kas dod iespēju digitāli rekonstruēt vēsturiskās vietas oriģinālā mērogā un piedāvā plašas pētniecības iespējas ar mērķi labāk izprast, kā notiek mācīšanās digitālajā 3D vidē. Vērtīgas iestrādes telpiskās un sociālās mijiedarbības apstākļu pētniecībā digitālajā holokausta izglītībā ir Nākotnes atmiņas fondam⁹⁷. Fonda dibinātāja, neirozinātnieka Paula Vershura (Verschure, 2021) veiktie pētījumi atklāj, ka tieši telpiskā mācīšanās pieredze visefektīvāk modulē atmiņu. Vershura mācīšanās pieeja balstās konstruktīvisma izglītības teorijā, kur izšķiroša nozīme ierādīta sociālajai mijiedarbībai, kas pirmajā brīdī šķiet pretrunā ar iesaistošajām (imersīvajām) tehnoloģijām kā individuālas pieredzes gūšanas rīku. Vershura pieeja holokausta izglītībā ar imersīvo tehnoloģiju palīdzību, kas uzsvaru liek tieši uz asistētu telpisko pieredzi, kur vēsturiskā telpa tiek papildināta (augmentēta), šādi panākot autentiskuma sajūtu, ir bijusi iedvesmojoša Lipkes bunkura VR kā integrētas fiziskās un virtuālās telpas pieredzes izstrādei. Līdztekus VR pieredzes satura izstrādei LU “MemoTours” projektā pētnieku komanda īstenoja apmeklētāju pētījumu memoriāla telpās, kura fokusā bija dalībnieku empātijas kartēšana. Kā viens no fokusgrupu darba secinājumiem izkristalizējās rosinājums Žaņa Lipkes memoriāla fizisko vidi papildināt ar bunkura virtuālo pieredzi, apvienojot fizisko un virtuālo telpiskās mācīšanās elementu integrētā muzejpedagoģijas programmā.

Sekojojot ieteikumam par šādu integrētu fizisko un virtuālo pieredzi, muzejpedagoģijas programma “Kara pieredze bunkurā – izdzīvošanas stratēģijas” veidota kā maršruts ar četrām stacijām memoriāla kompleksa iekštelpās un ārtelpā, kur katra stacija piedāvā atšķirīgu sensoro pieredzi:

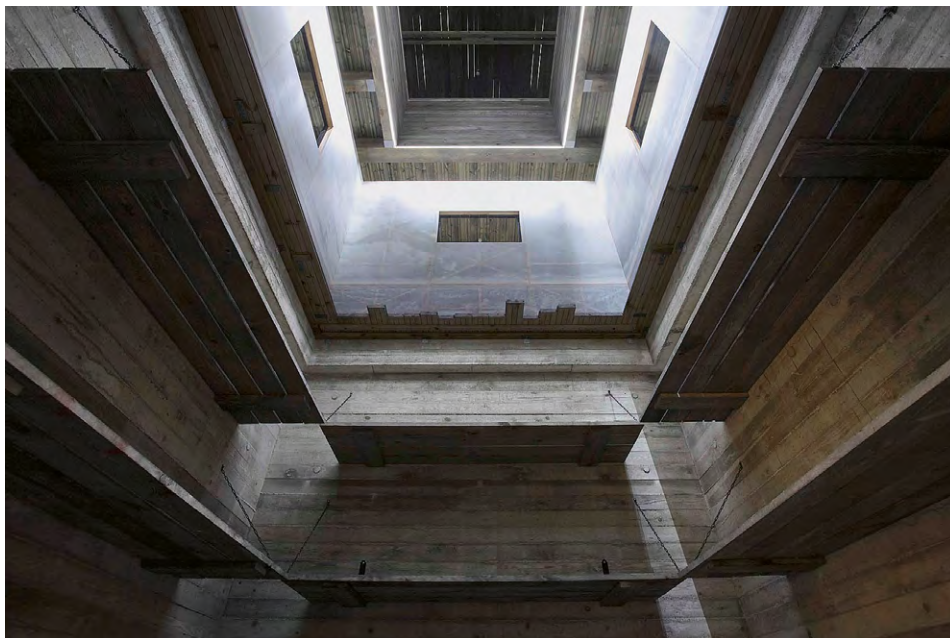
1. Pietura Nr. 1 / Bunkura zīmējuma oriģināls / Žaņa Lipkes memoriāla ekspozīcijas lielā telpa (2. stāvs), kurā eksponēts Ziga piezīmju burtnīcas oriģināls ar bunkura zīmējumu.

97 Sk. *Future Memory Foundation* tīmekļvietni. <https://www.futurememoryfoundation.org/>

2. Pietura Nr. 2 / Bunkura rekonstrukcija / Žaņa Lipkes memoriāla ekspozīcijas lielā telpa (2. stāvs) un mazā telpa (1. stāvs), kuras centrā ir bunkura rekonstrukcija oriģinālajā 3 × 3 m izmērā.

15.1. attēls. Zigfrīda Lipkes (Ziga) skiču bloknota atvērums ar bunkura zīmējumu.
(Bez datējuma, ŽLM)

15.2. attēls. Bunkura rekonstrukcija Žaņa Lipkes memoriāla plānojuma centrā, 2013.
(Foto: Ansis Starks)

15.3. attēls. Skats no Žaņa Lipkes memoriāla terases uz malkas šķūni Lipkes ģimenes mājas pagalmā, 2023. (Foto: Raivis Sīmansons)

3. Pietura Nr. 3 / Malkas šķūnis / Lipkes ģimenes mājas pagalms ar piekļuvi no Žaņa Lipkes memoriāla terases 1. stāva līmenī.
4. Pietura Nr. 4 / VR pieredze Lipkes bunkurs / 3 × 3 m VR telpa Žaņa Lipkes memoriāla pagrabstāvā, kur pieejama bunkura un Lipkes ģimenes pagalma ārtelpas digitāla 3D rekonstrukcija. Pieredze skatāma *Oculus Quest* brillēs ar sinhroni uz sienas projicētu attēlu un pavadošo skaņas celiņu. Telpa piemērota skolēnu grupas apmeklējumam.

Būtiski atzīmēt, ka iesaistošā VR pieredze muzejpedagoģiskās nodarības struktūrā ar nolūku atstāta kā noslēdzošā stacija, kurai skolēnu grupa tikusi emocionāli gatavota, secīgi iepazīstoties ar trim pirmajām stacijām – oriģinālo bunkura zīmējumu Ziga piezīmju bloknotā, bunkura rekonstrukciju un tā agrāko atrašanās vietu dabā, virs kuras joprojām atrodas malkas šķūnis. Imersīvo pieredzi noslēdzošajā stacijā veido vienlīdz virtuālā un papildinātā realitāte. Šāds efekts tiek panākts ar *Oculus Quest* brillēs redzamā 3D attēla projicēšanu uz sienas un skaļruņu palīdzību pastiprinātu audiālo efektu. Tikai 3 × 3 metrus plašā VR telpa izmēra ziņā ir identiska tai, kādā nacistu okupācijas gados bunkurā zem malkas šķūņa Lipkes ģimenes mājas pagalmā Ķīpsalā

15.4. attēls. VR telpa Žaņa Lipkes memoriāla pagrabstāvā, 2022.

(Foto: Didzis Grodzs)

vienlaikus uzturējās 10–12 cilvēki. Iesaistošās pieredzes laikā VR telpa pārtop par intensīvas sociālās interakcijas zonu, kas programmas dalībniekos pastiprina vēsturisko notikumu un vietas pieredzējuma autentiskuma izjūtu.

Secinājumi

Arhitektes Zaigas Gailēs projektētā Žaņa Lipkes memoriāla iekļūšana prestižajā EMF Eiropas 50 ietekmīgo muzeju izlasē vērtējama kā ievērojama starptautiska atzinība, kas seko Žaņa Lipkes memoriāla iekļaušanai valsts nozīmes kultūras pieminekļu sarakstā 2019. gadā.⁹⁸ EMF uzsvērtais inovāciju un publiskās kvalitātes kritērijs muzeja ietekmes faktora noteikšanā ir nepastarpināti saistīts ar muzeja komunikāciju un izglītojošo darbu. Zīmīgi, ka tieši zēna Ziga perspektīva uz tumšajiem kara gadiem ilustrētas bērnu grāmatas formā

⁹⁸ ŽLM (Nr. 9244) ir viena no nedaudzām 21. gadsimta modernās arhitektūras sabiedriskajām ēkām Latvijā, kas iekļauta pieminekļu sarakstā. Sk. <https://mantojums.lv/cultural-objects>

kalpoja par ierosinājumu tālākām mākslinieciskām un vēsturiski izglītojošām adaptācijām – pilnmetrāžas spēlfilmāi “Tēvs Nakts”, teātra izrādei bērniem “Puika ar suni” un memoriāla apmeklējumu papildinošai VR pieredzei “Lipkes bunkurs” integrētā muzejpedagoģijas programmā “Kara pieredze bunkurā – izdzīvošanas stratēģijas”.

Apzinoties, ka tipoloģiski memoriālais muzejs kā 20. gadsimta otrajā pusē radies atmiņas institūts ir pretrunīgs fenomens, kas apvieno vienlīdz svīnīgu pieminēšanu un kritisku vēstures interpretēšanu (Williams, 2007, 2011), jaunie digitālie mediji sniedz iespēju būtiski paplašināt šādu saturiski sensitīvu vietu komunikāciju darbu, neiejaucoties nereti jau ar likumu aizsargātā arhitektūras un scenogrāfijas konceptā.

Tāpat imersīvo tehnoloģiju integrēšana memoriālajos muzejos ar virtuālās un papildinātās realitātes palīdzību risina pagātnes notikumu autentificēšanas problēmu un īpaši spēj uzrunāt bērnu un jauniešu auditoriju. Pirmajā memoriālajam muzejam digitālajā laikmetā veltītajā rakstu krājumā (Walden, 2022) secināts, ka tieši papildinātā realitāte ar tās sniegtajām iespējām strādāt vienlīdz ar fizisko un virtuālo telpu, kā to uzrāda Nākotnes atmiņas fonda darbība (Verschure, Wierenga, 2021), var palīdzēt risināt atmiņas krīzes problēmu (Walden, 2022: 48).

Pasaules muzeju praksē vērojama tendence, ka tieši vispārējo cilvēktiesību ētikā balstītie memoriālie muzeji izvirzās sarežģīto vēstures jautājumu diskusiju centrā un nereti arī funkcionē kā “pārliecināšanas vietas” (Apsel, Sodaro, 2020). Imersīvo digitālo tehnoloģiju izmantojums šim pārliecināšanas darbam piešķir papildu ietekmi.

LITERATŪRA

- Apsel, J., Sodaro, A. (eds). (2020). *Museums and Sites of Persuasion. Politics, Memory and Human Rights*. Routledge.
- Ballis, A. (ed.). (2022). *Tour Guides at Memorial Sites and Holocaust Museums. Empirical Studies in Europe, Israel, North America and South Africa*. Springer VS.
- Creative Museum. Pieejams: <http://www.creativemuseum.lv/lv/raksti/dienasgramata/30-neatkarigas-muzejniecibas-gadi-creative-museum-saruna-ar-scenografu-zana-lipkes-memoriala-scenarija-autoru-viktoru-jansonu-ii-dala>
- Daniela, L. (ed.). (2020). *New Perspectives on Virtual and Augmented Reality. Finding new ways to teach in a transformed learning environment*. Routledge.
- Dreimane, L. F. (2020). Virtual Reality Learning Experience Evaluation Tool for Instructional Designers and Educators. In: L. Daniela (ed.). *New Perspectives on Virtual and Augmented Reality. Finding New Ways to Teach in a Transformed Learning Environment*. Routledge, pp 3–21.

- Hudson, K. (1987). *Museums of Influence*. Cambridge University Press.
- Nollendorfs, V., Ščerbinskis, V. (eds). (2021). Editorial Introduction. The Impossible Resistance: Latvia Between Two Totalitarian Regimes 1940–1991. In: *Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. Volume 29. The Impossible Resistance: Latvia Between Two Totalitarian Regimes 1940–1991*. Rīga: Zinātne.
- O'Neill, M., Sandhal, J., Mouliou, M. (eds). (2021). *Revisiting Museums of Influence. Four Decades of Innovation and Public Quality in European Museums*. Routledge.
- Shandler, J. (n. a.). Anne, from Diarist to Icon. <https://www.annefrank.org/en/anne-frank/go-in-depth/anne-diarist-icon/#:~:text=A%20multi%2Dfaceted%20icon,%2C%20diarist%2C%20or%20feminist%20voice>
- Verschure, P. (2021). Digital Holocaust Memorialisation. *Digital Holocaust Memory*, 2021. <https://reframe.sussex.ac.uk/digitalholocaustmemory/online-discussions/>
- Verschure, P. M. J., Wierenga, S. (2021). Future memory: a digital humanities approach for the preservation and presentation of the history of the Holocaust and Nazi crimes. In: *Holocaust Studies: A Journal of Culture and History*. <https://doi.org/10.1080/17504902.2021.1979178>
- Walden, V. G. (ed.). (2022). The Memorial Museum in the Digital Age. *REFRAME Books*. <https://reframe.sussex.ac.uk/the-memorial-museum-in-the-digital-age/>
- Weil, S. E. (1999). From Being about Something to Being for Somebody: The Ongoing Transformation of the American Museum. *Daedalus* 128 (3), 229–258.
- Williams, P. (2007). *Memorial Museums: The Global Rush to Commemorate Atrocities*. Berg Publishers.
- Zandere, I. (2017). *Puika ar suni. Stāsts par nosargātu noslēpumu. 1. burtnīca: Bailes*. Rīga: Liels un mazs.
- Zelča Šimansone, I., Šimansons, R. (2021. gada 4. februāris) 30 neatkarīgas muzejniecības gadi. *Creative Museum* saruna ar leģendāro scenogrāfu un režisoru Viktoru Jansonu. II daļa. *Creative Museum*.

16 Virtuālās realitātes kā ķermeniski, emocionāli un kognitīvi stimulējoša izglītības rīka nozīme tumšā mantojuma interpretācijā

Diāna Popova, Elizabete Grinblate, Raivis Sīmansons

Līdzšinējie atmiņas un kultūras mantojuma saglabāšanas procesi bijuši lielākoties muzeju un citu atmiņas institūciju pārvaldībā, vācot, pētot un interpretējot kultūrvēsturiskā mantojuma nozīmi sabiedrībai. Muzeji kā modernisma laikmeta fenomens ir bijuši līdzdalīgi zināšanu radīšanā un izplatīšanā, dažādu zinātnes disciplīnu formēšanā, kā arī plašākā sabiedrības kulturālajā, sociālajā un politiskajā transformācijā (Bennet, 1995). Taču iespēja aplūkot un izzināt daudzu gadu laikā uzkrātas mākslas, vēstures, dabaszinātņu un citu nozaru liecības lielākoties ir bijusi iespējama, apmeklējot muzejus klātienē.

Līdz ar ceļošanas pieejamības palielināšanos un masu tūrisma izplatību daudziem pasaulē populāriem muzejiem ir jāsaskaras ar grūtībām, ko, piemēram, rada pārmērīgs pieprasījums, liekot meklēt dažādus apmeklētāju pārvaldības risinājumus, to skaitā piedāvājot muzeja apmeklējumu virtuālā vidē (sk. Annes Frankas nama piemēru 13. nodaļā).

Virtuālās realitātes (VR) attīstība pēdējās desmitgadēs notikusi daudzās jomās, arī aizsardzības un medicīnas vajadzībām, taču populārāajā izpratnē tā primāri asociējas ar izklaidi, videospēlēm un brīvā laika pavadīšanas iespējām. Muzeju sektorā VR ieviešana ir bijusi samērā kūtra, kam par iemeslu varētu būt gan tas, ka sabiedrība nav vēl gatava šādu klasiskā muzeja un moderno tehnoloģiju savienībai, argumentējot, ka VR iedragātu muzeju sakralitāti, padarot tos par izklaides un atpūtas vietām (Qian, 2021: 290–291), gan tehnoloģiju ieviešanas sarežģītība, gan finansiālās iespējas, gan citi izaicinājumi. Vienlaikus pastāv arī nostāja, ka, attīstoties decentralizētām, teju bezlimita informācijas uzkrāšanas, atainošanas un aprites iespējām ar digitālo tehnoloģiju palīdzību, kā arī daļai auditorijas vēloties izvairīties no neērtībām, ko sagādā masu tūrisms un pārpildītu apskates vietu apmeklējums, mēs esam nonākuši uz robežšķirtnes, kad virtuālā realitāte varētu kļūt par “muzeju *“Netflix”*”, pakāpeniski sagraujot muzejus, līdzīgi kā internets iznīcināja laikrakstu nozari (Hon, 2016). Jaunas virtuālās realitātes tehnoloģijas,

tuvinot digitālo saturu klātbūtnes sajūtai, ļautu “apmeklēt” muzejus, aplūkot tuvumā retus artefaktus vai iegrimt vēsturiskās vides 3D virtuālās rekonstrukcijās, neizejot no mājas.

Lai arī šādas nākotnes prognozes var izklausīties draudīgas muzeju nozarei, tomēr situācijā, kad Covid-19 pandēmija izjauca praktiski visu kultūras institūciju darbu, liedzot darboties un uzņemt apmeklētājus klātienē, digitālās tehnoloģijas spēja piedāvāt vismaz daļēju alternatīvu muzejpedagoģiskajā darbā, aizstājot klātienē apmeklējumus ar virtuālām ekskursijām un attālinātām izglītības programmām. Domājot arī nākotnes perspektīvā, kad tehnoloģiskā transformācija vēl vairāk mainīs ikdienas paradumus saziņā, informācijas iegūšanā, izglītībā vai izklaidē, būtu nepieciešams kritiski izvērtēt virtuālās realitātes sniegtās iespējas kultūrvēsturiskā mantojuma interpretācijā. Jau šobrīd virtuālā realitāte kā imersīva (*immersive*)⁹⁹ tehnoloģija ļauj lietotājam mijiedarboties 3D virtuālajā vidē caur pirmās personas perspektīvu, piedāvājot iemiesotu (*embodied*) pieredzi, ļaujot izmantot daudzas maņas, stimulējot gan kognitīvos, gan afektīvos un emocionālos, gan ķermeniskos uztveres aspektus.

Par labu virtuālās realitātes izmantošanai vēsturisko notikumu interpretācijā runā arī Donalds Sanderss (*Donald Sanders*), argumentējot, ka arī “pagātne nenotika divdimensiju formātā, tāpat arī to nevar efektīvi pētīt vai mācīt kā nesaistītu statisku attēlu virkni [...]” (Sanders, 2007: 563). Virtuālā realitāte ievieš papildu dimensiju kultūrvēsturiskā mantojuma digitalizācijā. Līdzās interaktivitātei VR tiek raksturota arī kā iemiesota, ķermeniska aktivitāte. Šāda dimensiju kombinācija “palīdz lietotājam izjust stimulus tieši, bez starpniecības” (Barratt, 2021: 17), radot sajūtu, ka virtuālā patība ir fiziskās, materiālās patības paplašinājums. VR kā iemiesotu pieredzi pastiprina pirmās personas perspektīva, kas galvenokārt ir VR dizaina un pieredzes navigācijas pamatā (Gorisse et al., 2017: 1). Šo iemeslu dēļ VR tiek izmantota arī, piemēram, terapeitiskiem mērķiem (Matamala-Gomez et al., 2019) un trauksmes ārstēšanai (Freeman et al., 2017). Šāda VR priekšrocība ir atkarīga no tā, “cik lielā mērā pieredze tiek uztverta kā reāla. Ir pamatoti iedomāties, ka lielāks reālisms šādos VR scenārijos palielina to efektivitāti.” (Slater et al., 2020: 1)

Viens no jautājumiem, kas būtisks ikvienai mantojuma institūcijai, ir ne vien interpretācijas paņēmieni un rīku izvēle, bet arī veiksmīgākās prakses, kā piesaistīt jaunās paaudzes apmeklētājus vēsturisko notikumu izziņas

⁹⁹ Imersīvās jeb paplašinātās realitātes (*extended reality*) tehnoloģijas lietotājiem piedāvā digitāli radītu trīsdimensionālu vidi un dažāda līmeņa interakcijas iespējas. Imersīvu tehnoloģiju grupā tiek iekļautas papildinātās realitātes (*augmented reality*), jauktās realitātes (*mixed reality*) un virtuālās realitātes (*virtual reality*) tehnoloģijas.

procesiem. Sevišķi būtiski par to domāt tādu mantojuma institūciju darbā, kas veļtītas sarežģīta un sāpīga vēsturiskā mantojuma pārnesei un saglabāšanai nākamajām paaudzēm. Lai demonstrētu šādu tumšā mantojuma institūciju un virtuālās realitātes sinerģiju, šajā nodaļā tiks apskatītas virtuālās realitātes pieredžu sniegtās iespējas un izaicinājumi sarežģītā vēsturiskā mantojuma interpretācijā jauniešu auditorijai. Prezentējot gadījuma pētījuma rezultātus, tiks sniegts ieskats jauniešu vērtējumā par jaunas virtuālas realitātes pieredzes izmantojumu Žaņa Lipkes memoriālā, kas tika testēts fokusgrupās 2021. gadā.

Virtuālās realitātes un tumšā mantojuma interpretācijas ētiskie izaicinājumi

Mēģinājumi integrēt virtuālās realitātes tehnoloģijas sarežģītā mantojuma interpretācijā ir aktuāli memoriālajiem muzejiem, kas ir “strauji augošs institūciju kopums, kurš piemin un interpretē mūsdienu masu zvērības” (Williams, 2011: 220), un “uzdod jautājumus vai rada bažas par modernitāti un tās sekām” (Lennon, Foley, 2000: 12). Ņemot vērā, ka tumšā mantojuma vietām ir “primāri izglītojoša misija” un tās cenšas sasniegt dažāda profila auditoriju ar dažādiem interpretācijas paņēmieniem, ir “nepieciešami turpmāki pētījumi, lai saprastu, vai interpretācijas pieredze (un reakcija uz to) ir galvenokārt kognitīva vai emocionāla, un kā intensīva emocionāla reakcija var pastiprināt izglītojošus vēstījumus” (Light, 2017: 291).

Attīstoties medijiem un digitālo risinājumu potenciālam, arī imersīvās tehnoloģijas ir ieguvušas tanatehnoloģisku¹⁰⁰ (Sofka, 1997) raksturu, piedāvājot virtuālās realitātes pieredzi par sarežģītiem pagātnes notikumiem ar daudz cilvēku upuriem. Starptautiskie piemēri liecina, ka imersīvo tehnoloģiju izmantošana sarežģītajam kultūrvēsturiskajam mantojumam kļūst arvien izplatītāka, taču šāda mantojuma pārnese virtuālajā realitātē vēl aizvien ir sākumstadijā – šādi piemēri pagaidām ir retums.

Progresīvu imersīvo tehnoloģiju izmantošanas piemēri vērš uzmanību ne tikai uz digitalizēto saturu, bet arī lietotāja prasmēm un ētiku. Salīdzinoši nesens piemērs ir jezīdu globālās organizācijas “Yazda” veidotā VR pieredze “*Nobody’s Listening*” (Nobody’s Listening, n. d.). VR iepazīstina lietotāju ar teroristiskā grupējuma ISIS 2010. gadā pastrādāto jezīdu genocīdu un

100 Ar terminu *tanatehnoloģijas* tiek saprastas galvenokārt digitālās un interaktīvās tehnoloģijas, kas tiek lietotas, lai iegūtu informāciju un izzinātu tādas tēmas kā nāve, miršana, sēras, zaudējums, slimības u. c.

tajā izdzīvojušo liecībām. Genocīda laikā arīdzan tika neatgriezeniski bojāts jezīdu reģiona materiālais kultūras mantojums. VR pieredze veidota, izmantojot “360° fotogrāfijas un video ar reālām ainām no izpostītajām mājām un ciemata, [...] kur risinājās daži genocīda notikumi” (Stylianou-Lambert et al., 2022: 100). Ņemot vērā, ka jezīdu reģionu vēl aizvien ir bīstami apmeklēt, šāda VR pieredze kļūst par efektīvu mediju, lai eksponētu grūti sasniedzamu kultūrvēsturisku reģionu un tā mantojumu. Šāds VR piemērs demokratizē piekļuvi piemiņas uzturēšanai un mantojuma saglabāšanai.

Starptautiskajai sabiedrībai plašāk pazīstams ir “*Anne Frank House VR*” gadījums (*Anne Frank House VR*, n. d.). Var apgalvot, ka šis ir viens no pirmajiem celmlaužiem virtuālās realitātes izmantošanā sarežģītajam mantojumam. Publiski pieejams tas ir jau kopš 2018. gada, un lietotājam ir iespēja ieraudzīt Franku ģimenes slēptuvi “tādu, kāda tā bija no 1942. gada jūlija līdz 1944. gada augustam, kad Anne Franka [...] rakstīja savu dienasgrāmatu” (*Anne Frank House*, n. d.). Slēptuve mūsdienās ir tukša. Līdzīgs starptautiski atzīts VR piemērs ir “*Emmy*” balvai nominētā virtuālās realitātes mediju uzņēmuma “Targo” veidotais “*Surviving 9/11*”. Šis VR piemērs ataino Ņujorku pirms un pēc 11. septembra terora akta, kura laikā tika iznīcināti Pasaules Tirdzniecības centra Dviņu torņi. Taču VR pieredzes uzmanības centrā ir pēdējās no tā sauktā “Nulles punkta” jeb “*Ground Zero*” drupām izglābtās izdzīvojušās Džennelas Guzmanes-Makmilanas (*Genelle Guzman-McMillan*) stāsts (Targo, n. d.).

Viena no pretrunīgāk vērtējamām VR pieredzēm ir saistīta ar Babinjaras (*Babyn Yar*, arī *Babi Yar*) holokausta upuriem. “*Babyn Yar*” holokausta piemiņas centrs Ukrainā 2025. gadā plānoja izlaist lomu izspēles VR pieredzi, kurā “[...] pēc tam, kad apmeklētāji būs aizpildījuši psiholoģisko testu un sistēma būs apkopojusi informāciju no viņu sociālo mediju kontiem, algoritms katram lietotājam piešķirs lomu. Piemēram, lietotājiem var tikt piedāvāts iejusties slaktiņa īstenotāju vai upuru lomā.” (Günther, 2022: 192) Šāds lomu izspēles pavērsiens var tikt uzskatīts par ētiski izaicinošu, jo tas ne tikai pastiprina spēļošanās aspektu ar holokaustu saistītā vietā, bet var arī radīt traumatisku pieredzi spēles lietotājam, kā arī leģitimēt slepkavas skatupunktu. Turklāt šāda mantojuma komunikācijas un jēgas veidošanas process var rezultēties ar atteikšanos no lietotāja morālās atbildības (sk. Brown, Waterhouse-Watson, 2014: 2). Nav zināms par VR izstrādes attīstību, ņemot vērā karu Ukrainā. Lai gan jau pieminētā VR pieredze “*Nobody’s Listening*” arīdzan ietver lomu izspēli, ļaujot lietotājam izvēlēties attiecīgā personāža stāstu – jezīdu sievietes, jezīdu vīrieša vai ISIS kaujinieka (jezīdu reģionu var uzskatīt par ceturto stāstnieku) – uzsvars tiek likts uz trešās personas skatupunktu, reducējot spēļošanās aspektu un lietotāja kā pirmās personas rīcībspēju. Šāda lomu

kategorizācija VR pieredzē līdzinās Raula Hilberga (*Raul Hilberg*) koncepcijai par holokausta iesaistītajiem noziedzniekiem (*perpetrators*), upuriem (*victims*) un malā stāvētājiem (*bystanders*) (Hilberg, 1992).

Lai gan imersīvajām tehnoloģijām tiek piedēvētas padziļinātas interaktivitātes, iemiesotas un trīsdimensionālas simulācijas jēdzieni, par stabilu VR raksturlielumu dēvējama arī izklaides konotācija. Līdzīgi kā no videospēlēm, arī no VR lietotāji sagaida izklaidi, kas daļēji ir veicinājis kritiku par šādu digitālo mediju izmantošanu vēstures, to skaitā sarežģītā mantojuma, atainošanā (sk. Salvati, Bullinger, 2013: 153). Tādējādi nākotnes izaicinājumi muzejiem, integrējot virtuālās realitātes piedāvātās iespējas mantojuma interpretācijā, būs saistīti ar izglītojošo un spēļošanas elementu balansēšanu jaunu VR pieredžu izstrādāšanā. Taču, ja šī tehnoloģija kļūs par plaši izmantotu rīku dažādās dzīves jomās, iespējams, arī izklaides konotācija pamazām izzudīs, un VR kļūs tikpat ikdienišķa tehnoloģija kā mobilie telefoni un datori.

Virtuālā realitāte tumšā mantojuma pieredzes paplašināšanai

Kultūrvēsturiskā mantojuma interpretācija kopš 20. gadsimta 50. gadiem ir izveidojusies par atsevišķu disciplīnu, kas tiecas izglītot, veicināt sabiedrības izpratni par mantojuma vērtību un tā saglabāšanu (Silberman, 2013; Tilden, 1957). Tomēr pēdējās desmitgadēs vairāki mantojuma pētnieki ir norādījuši uz mantojuma interpretācijas koncentrēšanos uz racionālo zināšanu radīšanu, cenšoties galvenokārt stimulēt apmeklētājā kognitīvo pusi, atstājot novārtā iespēju mantojumu pieredzēt daudzveidīgāk, integrējot arī emocionālās, afektīvās, iemiesotās un estētiskās izjūtas. Turklāt pārsvarā cilvēki dod priekšroku pieredzei, nevis didaktiskai informācijas apguvei un, apmeklējot mantojuma objektu, nenodala kognitīvo, emocionālo un sensoro pieredzi (sk., piemēram, Smith 2021; Staiff 2014). Šī kritika nenoliedz mantojuma institūciju misiju izglītot sabiedrību, taču aicina veidot daudzveidīgāku mantojuma vietu pieredzējumu, informatīvos mērķus līdzsvarojoš ar empātiju, emocijas un līdzdalību veicinošu mantojuma interpretāciju. Tas sevišķi attiektos uz jauniešu auditorijas sasniegšanu, lai to ieinteresētu par pagātnes sarežģītajām tēmām, kam šādi vēsturiskie notikumi var šķist ļoti tāli un nesaprotami un konvencionālās vēsturiskā mantojuma interpretācijas metodes muzejos – neaktuālas vai novecojušas.

Atšķirībā no distancētā, objektīvā un atturīgā informācijas pasniegšanas stila Deivids Uzels (*David Uzzell*) aicina mantojuma vietu interpretācijā integrēt emocionālo un afektīvo cilvēka dimensiju jeb “karsto uztveri” (*hot*

cognition), atgādinot, ka tādi vēstures notikumi, kas ietver diskusiju par personīgajām vērtībām, uzskatiem un interesēm, visdrīzāk izraisīs emocionālu reakciju (Uzzell, 1989: 34). Jebkurā gadījumā tumšā mantojuma interpretācijas izaicinājums ir nepieciešamība līdzsvarot izglītojošo un emocionālo vēstījumu grūti aptveramu cilvēku ciešanu, zvērību un kolektīvās traumas vietās. Ir svarīgi ētiski un vēsturiski precīzi atspoguļot notikušā nopietnību, kā arī raisīt apmeklētājos dziļāku empātiju, emocijas un izpratni par pagātnes notikumiem, veicinot kā personīgo transformāciju (Oren et al., 2021), tā sabiedrisko aktīvismu (Soulard et al., 2023). Tāpat tumšā mantojuma pieredzes var palīdzēt veidot un ietekmēt kolektīvo un nacionālo identitāti (Tinson et al., 2015).

Šobrīd tehnoloģiskās iespējas, ko piedāvā virtuālās realitātes risinājumi vēsturiskā mantojuma interpretācijā, jau spēj integrēt dažādas cilvēka uztveres nianses un maņas, sekmējot tādas mijiedarbības un izzīņas formas, kas iespējo klātbūtnes un pirmās personas liecinieka efektu, iegremdējoties digitāli simulētā vēsturiskā vidē. Daži pētnieki norāda, ka mantojumu ir iespējams uzskatīt par darbības vārdu, nevis lietvārdu, t. i., mantojums ir kaut kas, ko mēs darām, nevis kaut kas, kas ir (Staiiff, 2014: 2). Ja domājam par imersīvu virtuālās realitātes pieredzi, kur lietotājs var individuāli mijiedarboties ar digitāli rekonstruētu vēsturisko vidi, tad to var uztvert kā mantojumu, kas tiek “darīts” un piedzīvots.

Tomēr, tā kā VR populārajā uztverē joprojām ir saistīta ar spēļu un izklaides industriju, attiecībā uz tumšā mantojuma institūcijām šis jautājums ir īpaši sensitīvs, un pirms šāda mantojuma kombinēšanas ar virtuālo realitāti ir ārkārtīgi svarīgi izvērtēt katra izvēlēta gadījuma kontekstu, tostarp novērst risku, ka cilvēciskās ciešanas varētu tikt uztvertas par spēli un trivializētas. VR ir potenciāls piedāvāt transformējošu un novatorisku indivīda un kultūrvēsturiskā mantojuma saskarsmi, taču tumšā mantojuma kontekstā, kur galvenā uzmanība ir vērsta uz izglītību, ir svarīgi arī “nodrošināt, lai aizraušanās ar tehnoloģiju neņemtu virsroku pār mācību mērķiem” (Daniela, 2020: xiii).

Virtuālās realitātes rīka izvērtēšana jauniešu auditorijā: Žaņa Lipkes memoriāla gadījums

Viens no piemēriem, kur paplašinātās realitātes pieredze ir integrēta tumšā mantojuma interpretācijā, ir VR pieredze “Lipkes bunkurs”, kas pieejama Žaņa Lipkes memoriālā Rīgā. Tā demonstrē, ka rūpīgi izstrādāta, imersīva, audiovizuāla un vēsturiski precīza VR pieredze var palīdzēt tumšā mantojuma interpretācijā. 2022. gada rudenī memoriālā tika atvērta VR pieredzes telpa, kurā

apmeklētāji, galvenokārt nelielas jauniešu grupas, muzejpedagoga vadībā var izmantot *Oculus Quest* VR brilles, lai nokļūtu trīsdimensionālā, ar VR palīdzību rekonstruētā pazemes slēptuvē, kurā Lipkes ģimene vairākus gadus slēpa nacistu vajātos ebrejus. Sekojot naratīvam, kas stāstīts no Žaņa Lipkes tolaik astoņus gadus vecā dēla Zigfrīda perspektīvas, apmeklētāji var pieredzēt atrašanos šaurajā, 3 × 3 m pagrīdes bunkurā, apskatīt telpas iekārtojumu, ar VR konsoles starpniecību “paņemt rokās” artefaktus, kas apskatāmi arī muzeja fiziskajā ekspozīcijā, un dzirdēt par teju 80 gadus senajiem notikumiem šajā vietā. Plašāka Žaņa Lipkes memoriāla darbības un virtuālās realitātes izstrādes koncepcija izklāstīta 15. nodaļā.

Pirms pēdējās VR pieredzes iterācijas tika veiktas vairākas fokusgrupas ar jauniešiem, lai testētu un izvērtētu jauno VR pieredzi šajā mērķauditorijā. 2021. gada rudenī memoriālā šīs nodaļas autori organizēja četras daļēji strukturētas fokusgrupas. Fokusa grupu metodes izmantošanas mērķis bija noskaidrot jauniešu viedokli par jauno VR pieredzi, tās piemērotību vēsturiskās situācijas izziņai, nepieciešamajiem uzlabojumiem, kā arī jauniešu attieksmi un līdzšinējo pieredzi, apmeklējot tumšā mantojuma vietas.

Lai veidotu fokusa grupas, tika izvēlēta nevarbūtīgā dalībnieku izlases metode, apvienojot ērtības, mērķtiecīgo un “sniega bumbas” pieeju (Emerson, 2015), lai uzrunātu jauniešus vēlā pusaudžu un agrīnā pieaugušo vecumā. Visi dalībnieki bija vai nu vispārīzglītojošo skolu skolēni, vai augstskolas studenti. Kopumā tika iesaistīti 18 dalībnieki vecumā no 16 līdz 26 gadiem. Astoņas bija sievietes, 10 vīrieši. Nelielās 4–6 cilvēku grupās īsā ekskursijā viņi vispirms tika iepazīstināti ar Žaņa Lipkes stāstu un pastāvīgo ekspozīciju memoriālā, pēc tam viņi tika instruēti par VR izmantošanu un katrs individuāli testēja VR pieredzi. Visbeidzot viņi piedalījās grupas sarunā ar pētniekiem, apspriežot tikko pieredzēto, kā arī citas pieredzes tumšā mantojuma vietās. Pirms pētījuma uzsākšanas pētnieki informēja jauniešus par pētījuma mērķiem, norisi, varbūtējiem riskiem, iespējām pārtraukt piedalīšanos pētījumā jebkurā laikā, kā arī iegūto datu anonimizēšanu. Katrs jaunietis parakstīja informētās piekrišanas formu par piedalīšanos pētījumā, savukārt nepilngadīgo jauniešu iesaistei tika iegūta vecāku piekrišana. Publikācijā izmantotie jauniešu citāti tiek anonimizēti, lietojot burtu R un skaitli (R1 – respondents Nr. 1) utt.

Viena no fokusa grupās izmantotajām pētniecības pieejām bija empātijas kartēšana (Campese et al., 2018), kurā katrs dalībnieks pirms un pēc VR pieredzes uz līmlapiņām pierakstīja savas izjūtas un domas un novietoja tās uz liela plakāta, kas sadalīts četros tematiskos kvadrantos – “Ko es redzu?”, “Ko es dzirdu?”, “Ko es jūtu?”, “Ko es domāju?”. Šī aktivitāte ļāva dažādot pētījuma

datu vākšanas metodes, kā arī ļāva virzīt sarunu uz sajūtām un domām, ko formulēja paši dalībnieki, tādējādi pielāgojot iepriekš izstrādāto daļēji strukturētās intervijas scenāriju jauniešu aktualizētām tēmām, ļaujot viņiem vairāk iesaistīties pētījuma procesā, veidojot jēgpilnāku sarunu par sensitīvām, sarežģītām tēmām.

Virtuālās realitātes kā holistiska izglītības rīka izmantojums tumšā mantojuma interpretācijā

Virtuālās realitātes pieredze “Lipkes bunkurs” var tikt uzskatīta par netiešās mācīšanās rīku, ko muzejs lieto, lai paplašinātu mantojuma izziņas pieredzi par ebreju glābējiem holokausta laikā, papildinot muzeja klātienes ekspozīcijas apskati gida vai muzejpedagoga vadītas ekskursijas laikā. Netiešo mācīšanos raksturo tas, ka iesaistītie dalībnieki apgūst jaunu informāciju vai iegūst abstraktas zināšanas (Reber, 1989 citēts Slater, 2017: 24), taču subjekti bieži neapzinās, ko viņi ir iemācījušies, vai nespēj to konkrēti formulēt, jo apgūtā informācija ir sarežģīta, nejauša, apgūta caur citiem kognitīvajiem procesiem nekā mērķtiecīgā mācīšanās procesā [Seiger, 1994 citēts Slater, 2017: 25]. VR var funkcionēt kā rīks, kas veicina netiešās mācīšanās procesus arī sāpīgā un sarežģītā mantojuma interpretācijas kontekstā, jo tas ietver imersīvu pieredzi, kas paredz gan kognitīvu, gan emocionālu, gan ķermenisku iesaisti. Apkopotie jauniešu viedokļi par virtuālās realitātes pieredzi Žaņa Lipkes memoriālā ilustrē vairākus no šiem aspektiem, kas sakārtoti trijās apakšgrupās – ķermeniskais, emocionālais un kognitīvais aspekts VR pieredzes laikā.

Ķermeniskais aspekts VR pieredzes laikā tumšā mantojuma vietā

Viens no aspektiem, kas dominēja jauniešu komentāros par VR pieredzi, bija tās imersīvais raksturs, piedāvājot intensīvu klātbūtnes sajūtu rekonstruētā vēsturiskā vidē, ļaujot “sajust”, cik patiesībā maz vietas ir deviņu kvadrātmetru lielā telpā, kurā gadiem slēpās vairāki cilvēki. Jaunieši atbildēs izcēla ķermenisko sajūtu aspektu, kur pirmās personas perspektīva un nepieciešamība izmantot savu ķermeni, lai virtuālā vidē iepazītu pazemes bunkuru un tajā izvietotos artefaktus, šķita kā nozīmīga dimensija, kas ļautu labāk atcerēties uzziņāto. Ķermeņa iesaiste un “kustība” pa virtuāli rekonstruēto telpu ļāva izziņāt vēsturisko vidi, pašiem ar to mijiedarbojoties. Šī iespēja VR kā trīsdimensionālu mediju atšķir no tādiem divdimensionālajiem medijiem kā, piemēram, kino, ko arī formulēja viens no respondentiem:

R5: “Es domāju par maņām, gan redzi, gan dzirdi. Tad es domāju, ka tas pats ir filmās arī, bet tomēr ar to virtuālo realitāti ir kaut kāda papildu maņa, kaut kādas kustības, kas palīdz atcerēties.”

Memoriāla fiziskajā ekspozīcijā telpas vidū ir izveidota 3 × 3 m liela telpa, atdarinot oriģinālās slēptuves izmērus, taču apmeklētāji to var apskatīt tikai no ārpuses vai no augšas ielūkoties tajā. Savukārt VR bija iespēja šajā telpā “ieiet”, turklāt redzēt arī fiziskus artefaktus, kas tur atradās, un ar tiem iepazīties. Šo VR pieredzi daži respondenti raksturoja kā sajūtu, ar kuru ķermeniskā klātbūtne VR telpā ļāva sajust šo notikumu daudz reālistiskāk:

R8: “[.] es paskatos tajā akā [fiziskajā ekspozīcijā], jūs teicāt, ka tur ir tie 3 × 3 kvadrātmetri, un tad tu paskaties, un tev [.] nav tā sajūta, ka tu tur esi iekšā. Bet, kad tu uzliec tās brilles, tad tu tiešām redzi to telpu [..], kurā tu īstenībā visu varēsi aizsniegt. Tā kā tas palīdz saprast, ka tas tiešām, kā tas tiešām bija.”

VR kā iemiesotas pieredzes būtību var aprakstīt arī kā iespēju būt par “postliecinieku” (*post-witness*) (Popescu, Schult, 2015), šajā gadījumā no pirmās personas skatupunkta ieejot virtuāli rekonstruētā trīsdimensionālā slēptuves telpā, kas apmeklētājiem radīja skaidrāku priekšstatu par vēsturisko realitāti:

R9: “Tu neskaties no trešās personas, tu neskaties uz to, tu esi tajā iekšā, tu esi pirmajā personā. Visu var redzēt daudz labāk.”

Šī, lai arī ir mākslīgi radīta virtuāla vēsturiskās vides simulācija, jaunās paaudzes apmeklētājiem ļāva individuāli iepazīties ar pazemes slēptuvi, kas fiziski vairs neeksistē, taču kam bija ārkārtīgi būtiska nozīme ebreju glābšanā holokausta laikā Rīgā. Kā būtisku pieredzi, kas caur ķermenisko līdzdalību ļāva labāk “izjust” telpu un izprast tur notiekošo, to raksturoja vairāki jaunieši, paužot šī netiešās mācīšanās aspekta atšķirību no citiem mācīšanās veidiem, piemēram, lasīšanas:

R2: “Izdzīvot to laiku un to sižetu, varbūt. Ar savu ādu vairāk. Nevis tikai lasot un iedomājoties šo te laiku, bet, jā, vairāk izjūtot to laiku drīzāk.”

Kopumā jaunieši izceļ VR kā holistiskas pieredzes ieguvumus vēsturiskā mantojuma izziņā, pretnostatot to tradicionālām vēstures mācību metodēm,

piemēram, mācību stundām, lekcijām, grāmatu vai ekspozīciju aprakstu lasīšanai muzejos u. c., kas primāri vērstas uz faktu apguvi.

Emocionālais aspekts VR pieredzes laikā tumšā mantojuma vietā

Virtuālās realitātes piedāvātie multimedijālie risinājumi, kas tiecas pieredzi digitālajā rekonstrukcijā padarīt maksimāli reālistisku, ļauj uztvert ne vien stāstīto naratīvu, bet arī “būt” konkrētajā vidē, stimulējot dažādas uztveres nianšes, un vēstījumu, ko satura veidotāji un mākslinieki ir vēlējušies nodot. Piemēram, VR Lipkes bunkura pieredze sākas dūmakainā, pelēkā, rudens miglas ieskaitā zvejnieku mājas pagalmā, kas liek nojaust par vietas nomaļo atrašanās vietu, kā arī drūmo realitāti, kas jāpiedzīvo slēptuvē esošajiem. Šādus afektīvos aspektus identificēja arī fokusgrupu dalībnieki, uztverot šīs vides auru un sajūtas, ko tā radīja:

R9: “Caur virtuālo realitāti to atmosfēru var izjust daudz labāk.”

Papildinot tumšā mantojuma pieredzi ar klātbūtnes efektu un nosacītu piedalīšanos “sižetā”, šajā gadījumā tikai kā vērotājam, virtuālā realitāte dažiem respondentiem raisīja spēcīgu emocionālo reakciju, līdzīgi kā, piemēram, skatoties dokumentālas filmas par šausminošiem notikumiem pagātnē. Dokumentālie materiāli liek noticēt, ka tas tiešām tā ir noticis, savukārt maksimāli reālistiskas vides rekonstrukcija 3D formātā šajā gadījumā palīdzēja labāk uztvert no personīgās perspektīvas to realitāti, kādā Lipkes veidotajā slēpnī dzīvoja nacistu vajātie ebreji:

R4: “Es atceros, ka es skatījos kādu dokumentālo filmu un man tā kā pat slikti palika no... Nu, tas tiešām notika? Tā kā... Līdzko par to iedomājies, iedziļinies, tad paliek daudz sliktāk. Nu tā, daudz dziļāka izpratne kļūst. Šī [VR], man liekas, arī visu palīdz vizualizēt prātā, kā tas būtu, iztēlojies, vot, maziņš pagrabiņš, kurā tev jādzīvo, cik tur, trīs gadus vai divus.”

Personiskie stāsti mantojuma interpretācijā, šķiet, ir visefektīvākais līdzeklis, lai aizskartu individuāla vēstures izzinātāja iekšējo pasauli un ļautu sajūst ciešāku saikni ar notikušajā iesaistītajiem vai identificētos ar vispārcilvēcisko pieredzi un vērtībām. Arī šis notikums, kas risinājies Ķīpsalā pirms vairāk nekā 80 gadiem, VR versijā izstāstīts no maza bērna perspektīvas, raisīja apmeklētājos empātisku reakciju:

R10: “Viss, kas skolā tevi nesaista, visi tie gada skaitļi [..], bet tieši tas emocionālais bišķīt piesaistītu. [..] Tu neatceries, cik holokaustā beigās nomira, bet tu atceries, [ka] tas vīrietis, kas dzīvoja Ķīpsalā, zem šķūņa uztaisīja bunkuru. To, man liekas, uzreiz empātijas dēļ, cilvēciskās, tu vairāk atceries un vairāk iedziļinies.”

Kognitīvais aspekts VR pieredzes laikā tumšā mantojuma vietā

Virtuālās realitātes pieredze šajā gadījumā ietvēra noteiktu naratīvu, ko veidoja vairāki posmi un interaktīvas darbības, kas lietotājam bija jāveic, lai pārvietotos pa sižetisko līniju. Iepriekš nezināmās vides individuāla izpētišana uzturēja spēles formātam raksturīgo intensitāti. Nepieciešamība fokusēties uz noteiktu uzdevumu izpildi, lai pārvietotos VR pieredzē un nonāktu nākamajā posmā, prasīja intensīvu kognitīvu iesaisti, kas VR lietotājiem lika koncentrēties un ievērot dažādas nianšes:

R3: “[..] tā koncentrācijas noturēšana ir daudz spēcīgāka nekā parasti, kad tu esi muzejos vai stundās [..]. Šeit tu tiešām pamani katru detaļu, tu dzirdi katru vārdu un tu izjūti katru to emociju [..], nu, līdz kaut kādam līmenim. Un tas, ka tu noturi to uzmanību, tas tev palīdz to informāciju atcerēties labāk.”

Fakts, ka virtuālās vides radīšanā tika izmantotas reālas vēsturisko notikumu liecības un artefakti, piemēram, muzeja ekspozīcijā esošo objektu virtuāla rekonstrukcija un “iecelšana” atpakaļ vēsturiskajā kontekstā, ļāva piešķirt jēgpilnākas nozīmes redzētajam. VR šajā ziņā ir vērtīgs rīks, kas ekspozīciju vitrīnās izstādītos, vēsturiski nozīmīgos, taču no mūsdienu skatītāja atsvešinātos objektus ļauj atgriezt virtuāli rekonstruētā autentiskā vidē, demonstrējot to sākotnējo izmantojumu. Arī šajā situācijā fokusgrupu dalībnieki pauda viedokli, ka šāds dialogs, kas nodrošināts starp muzeja fizisko un virtuālo telpu, bija savstarpēji papildinošs, nostiprinot uzticēšanos un pastiprinot izpratni par to, kas šajā vietā ir noticis:

R8: “Man liekas, ka ir vērtīgi, ka mēs izejam cauri, mēs ieraugām kaut kādus objektus, un, tad, kad mēs ieejam tajā virtuālajā realitātē, un mēs redzam to atkārtojumu, tad tā kā tu vairāk tam notici, tas ir kā tāds faktisks pamatojums, ka tu jau to esi redzējis un ka tas nav tā kā kaut kāda multene, bet ka tas ir tiešām lietas, kas bija. Un tad tu tam tā kā dubultā notici, jo tu jau to esi redzējis te, un tad tu paskaties to tajā vidē.”

Dažkārt, kad reālās vēsturiskā mantojuma vietas nav saglabājušās vai dokumentālo liecību par tām ir ļoti maz, kā šajā gadījumā, kad autentiskā paze- mes slēptuve līdz mūsdienām nav saglabājusies, trīsdimensionāli konstruēta VR vide var nodrošināt interpretatīvo funkciju daudz labāk nekā, piemēram, zīmējumi, plāni vai citi divdimensionāli avoti. Šajā situācijā par vēsturiskās situācijas izpratnes uzlabošanu pēc VR pieredzes stāsta kāds dalībnieks, kas skaidro, ka VR 3D telpa palīdzēja labāk saprast notikumu nekā tikai ekspozī- cijā redzētā Žaņa Lipkes dēla skice ar bunkura iekārtojumu:

R11: “Savienojot to kopā ar to, ka ir tādi laiki un ka, ja tas bērns pateiktu to kādam nepareizajam cilvēkam, un tas viss varētu pilnīgi beigties, tas pil- nīgi sniedza citu perspektīvu uz to zīmējumu. Kā arī es to pagrabu labāk, es sapratu, kā viņš izskatās, daudz labāk nekā no tā zīmējuma. Jo no tā zīmē- juma – *no offence (angļu val. ‘neapvainojieties’)*, bet bija nedaudz grūti saprast, kas tur īsti notiek. Un tad, kad, ieejot iekšā tajā pagrabā [virtuālajā realitātē], visu varēja ļoti labi saprast, kā izskatās viss.”

Kopumā var teikt, ka VR sniedz papildu iespējas kultūrvēsturiskā man- tojuma apguves procesos, tai skaitā izmantojot netiešo mācīšanos. Viens no aspektiem, kas tiek stimulēts, ir uzmanība un koncentrēšanās, jo VR vide ir dinamiska un pieprasa lietotāja reakciju uz tajā integrēto saturu, uzdevumiem un mainīgo sižetu. VR var palīdzēt piešķirt arī kontekstu notikumiem, cilvē- kiem vai priekšmetiem, par kuriem vēsta atmiņas institūcija, sevišķi attiecībā uz vietām un notikumiem, par kuriem vairs nav fizisku liecību vai trūkst eks- ponējama materiālu. Trīsdimensionāli, interaktīvi un kognitīvi stimulējoši virtuālie izziņas un izglītības risinājumi ļauj VR lietotājam piekļūt tuvāk vēs- tures notikumiem.

VR kā medija ierobežojumi tumšā mantojuma interpretācijā

Lai arī VR kā nākotnes tehnoloģija jau šobrīd spēj sniegt atbalstu muzejpeda- goģijas jomā, tās lietojums jāvērtē arī dažādu saturisku, tehnoloģisku, ētisku un citu ierobežojumu kontekstā. Daļa publikas var nerast virtuālās realitā- tes produktā īpašu pievilcību, piemēram, attiecībā uz sarežģītu vēsturisko notikumu izziņāšanu. Ņemot vērā, ka VR kā jauns medijs šobrīd tomēr spēj piedāvāt limitētu realitātes simulāciju medija tehnoloģisko, estētisko un satu- risko ierobežojumu dēļ, vēsturisko notikumu daudzslāņainību ne vienmēr būs

iespējams atklāt ar tehnoloģijas palīdzību vien. Par šī medija ierobežotajām iespējām komplicētu vēstures norišu atspoguļošanā izteicās arī daži jaunieši:

R6: “VR atstāja nelielu mazuma piegaršu. Es domāju, ka [VR] varētu būt lielisks piemērs, kā atdarināt vēsturiskos apstākļus, bet visu to apjomu atdarināt nav iespējams.”

Tādējādi vēstures izziņāšanā VR var derēt kā palīglīdzeklis konkrētu interpretatīvo mērķu sasniegšanai. Tomēr jādomā, ka neizpaliks arī nepieciešamība pēc citiem vēsturiskā mantojuma interpretācijas paņēmieniem, to skaitā muzeju ekspozīcijām, muzejpedagoģijas nodarbībām, zinātniskās literatūras un daiļliteratūras, filmām, izrādēm, vēsturiskām rekonstrukcijām u. tml. Tā kā vizuāli, saturiski un tehniski augstvērtīga VR izstrāde un producēšana joprojām ir samērā komplicēts, ilgs un resursu ietilpīgs process, pastāv jautājums par to, cik konkurētspējīgi šāda satura veidošanā būs nekomerciāla rakstura muzeji un memoriāli. Tiem šādu VR risinājumu izstrādei jārod tik lieli finansiālie resursi, lai varētu piesaistīt augsti kvalificētus VR producentus, kas pamatā strādā pelnošajā spēļu un izklaides industrijā. Arī jaunieši, kas labi orientējas digitālo tehnoloģiju vidē, uztver virtuālās realitātes mediju kā salīdzinoši “dārgu” rīku, kas šķietami neasociējas ar muzeju vai memoriālu nekomerciālo raksturu un to finansējuma iespējām:

R10: “[..] es domāju, nākot uz šejieni, ka memoriāls tomēr... nav muzejs, par to nav īsti jāmaksā. Un man likās, ka nu nebūs tur baigi iespaidīgi, bet, esot tajā vidē, bija ļoti iespaidīgi.”

Pēc VR pieredzes izmēģināšanas Žaņa Lipkes memoriālā jaunieši lielākoties pauda atzinību par tehnoloģiju izmantojumu un inovatīvo pieeju vēsturiskā mantojuma interpretācijai. Ņemot vērā, ka Latvijas kontekstā muzejos ir ļoti minimāli lietotas VR sniegtās interpretācijas iespējas¹⁰¹, šāda VR pieredze daudziem muzeja vidē bija pirmo reizi. Turklāt lielākā daļa jauniešu šajā memoriālā nebija iepriekš bijuši, vairāki par to nebija iepriekš dzirdējuši, un daži atzina, ka sākotnējās gaidas par muzeja apmeklējumu un VR testēšanu nebija pārāk augstas, piemēram:

101 Kopš 2019. gada Ģederta Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā ir pieejamas virtuālās pieredzes “Kari un karavīrs Jelgavā cauri laiku lokiem” un “Zemgales tautas tērps un tā valkāšanas tradīcijas” (Anitena, 2019), no kuriem pirmā arī saistīta ar tumšā mantojuma interpretāciju VR formātā.

R12: “[..] nekas personīgs – bet es domāju, ka tas nebūs tik inovatīvi.”

Līdz ar to, pat ja muzeju rīcībā ir inovatīvi vēsturiskā mantojuma interpretācijas rīki un saturs, būtisks jautājums ir par to, kā vispār sasniegt un piesaistīt jauniešu auditorijas uzmanību šim mantojuma izziņas pieredzēm un veidot muzeju kā jauniešiem interesantu vidi. Iespējams, daļai jauniešu muzeji, memoriāli un citas atmiņas institūcijas asociējas ar tēmām, kas nav sevišķi aktuālas viņu paaudzei. Par to, ka, piemēram, morāli novecojušās ekspozīcijas dēļ jauniešus ir grūti piesaistīt, vēsta Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja pieredze (sk. DelfiLV, 2023). Tomēr sabiedrības nobriešanai un transformācijai būtisku vēsturiskā mantojuma saglabāšanas mērķis ir nodot vēstījumu nākamajām paaudzēm, līdz ar to atmiņas institūcijām priekšā ir virkne izaicinājumu, kā sasniegt un iesaistīt jauniešu auditoriju.

Nobeigums

Virtuālā realitāte jau tagad kalpo kā nākotnes tehnoloģija, kas spēj asistēt vēsturiskā mantojuma, to skaitā tumšā mantojuma, interpretācijā. Ņemot vērā, ka virtuālā realitāte piedāvā klātbūtnes simulāciju no pirmās personas skatupunkta digitāli ģenerētā vidē, atkarībā no mantojuma institūcijas uzstādījumiem un mērķiem VR saturu var izstrādāt gan no “skatītāja”, gan no “dalībnieka” pozīcijas, piešķirot lietotājam arī rīcībspēju un dažādas izvēles iespējas, lai sasniegtu vēsturiskā mantojuma interpretācijas mērķus. Taču šajā kontekstā tumšā mantojuma institūcijām jābūt sevišķi uzmanīgām, lai nepieļautu dažādu cilvēku grupu ciešanu ekspluatāciju un spēlošanu, tāpēc pirms šādu projektu uzsākšanas jāizvērtē VR kā interpretācijas rīka ētiskie aspekti, pedagogiskie mērķi un tehniskās iespējas atveidot detalizētu, faktoloģiski precīzu un pēc iespējas autentisku vēsturisko vidi.

Tā kā VR populārājā izpratnē piemīt spēļu un izklaides konotācija, muzeji un memoriāli, iespējams, līdz šim ir bijuši atturīgi šīs tehnoloģijas ieviešēji, šauboties par plašākas sabiedrības gatavību šīs tehnoloģijas redzēt kā muzeja sastāvdaļu. Tomēr, ņemot vērā gan kopējo kultūrvēsturiskā mantojuma digitalizācijas virzību, gan jaunāko paaudžu ikdienas tehnoloģiju lietojuma izmaiņas, gan arī Covid-19 pandēmijas ieviestās izmaiņas kultūras patēriņā un izglītībā, virtuālās realitātes piedāvātie risinājumi var būt noderīgi papildinājumi tradicionālajām muzejpedagoģiskajām praksēm.

Par VR kā par holistiski lietojamu netiešās izglītības rīku vēsturiskā mantojuma interpretācijā, kas spēj stimulēt gan ķermeniskos, gan afektīvos

un emocionālos, gan kognitīvos aspektus, liecina šajā pētījumā veiktā Žaņa Lipkes memoriāla VR Lipkes bunkurs testēšana jauniešu fokusgrupās. Jaunieši atzina, ka VR pieredze ļāva labāk iztēloties un “izjust” šo vēsturiski smago situāciju, jo atšķirībā no divdimensionāliem medijiem un tradicionālām mācīšanās metodēm šeit tika integrētas citas sensorās funkcijas, maņas, kustības, trīsdimensionālas telpas sajūta u. c. Tāpat virtuālās vides dinamiskums veicināja lielāku fokusēšanos un koncentrēšanos, kā arī muzeja eksponātu integrēšana virtuāli rekonstruētajā vēsturiskajā vidē piešķīra tiem saprotamākas nozīmes un lielāku ticamību, un otrādi – virtuālā vide veicināja auditorijas ciešāku saikni ar memoriālā prezentēto cilvēkstāstu.

Integrējot virtuālo realitāti muzeja ekspozīcijā, būtiski ir padomāt par mierīgu un ērtu vietu šīs pieredzes piedzīvošanai (vislabāk atsevišķu telpu, kur netraucē muzeja eksponāti un citi apmeklētāji), kā arī lietotājam draudzīgu un intuitīvu VR funkcionalitāti. Pēc tumšā mantojuma VR satura pieredzēšanas jauniešu auditorijai būtu svarīgi piedāvāt drošu vidi iegūtās pieredzes, sajūtu un emociju pārrunāšanai un analīzei, gan starp vienaudžiem, gan ar pedagogu, tādējādi reducējot iespējamo postpiedzēšanas diskomfortu un stresu un nepieciešamības gadījumā nodrošinot emocionālu atbalstu.

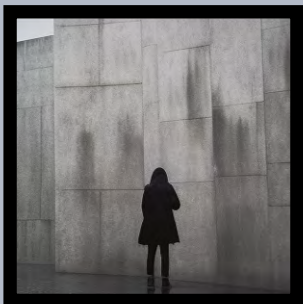
LITERATŪRA UN AVOTI

- Anitena, A. (2019, 19. janvāris). Virtuālo ekspozīciju atklāšana Ģederta Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā. *Jelgava.lv*. <https://www.jelgava.lv/lv/jaunumi/zinu-arhivs/virtualo-ekspoziciju-atklasana-gederta-eliasa-jelgavas-vestures-un-makslas-muzeja/>
- Anne Frank House (n. d.). *Renewed VR tour of Anne Frank's Secret Annex*. <https://www.annefrank.org/en/about-us/news-and-press/news/2019/7/4/renewed-vr-tour-anne-franks-secret-annex/>
- Anne Frank House VR*. (n. d.). <https://annefrankhousevr.com/>
- Barratt, R. P. (2021). Speculating the Past: 3D Reconstruction in Archaeology. In: E. M. Champion (ed.). *Virtual Heritage: A Guide*. London: Ubiquity Press, pp. 13–23. <https://doi.org/10.5334/bck.c>
- Bennet, T. (1995). *The Birth of the Museum*. Abingdon: Routledge.
- Brown, A., Waterhouse-Watson, D. (2014). The Future of the Past: Digital Media in Holocaust Museums. *Holocaust Studies*, 20 (3), 1–32. <https://doi.org/10.1080/17504902.2014.11435374>
- Campese, C., Vanegas, C. A. L., da Costa, J. M. H. (2018). Benefits of the empathy map method and the satisfaction of a company with its application in the development of concepts for a white glue tube. *Product Management & Development*, 16 (2), pp. 104–113.

- Daniela, L. (2020) Preface: Why do we need new ways to teach? Virtual reality perspective. In: L. Daniela (ed.) *New Perspectives on Virtual and Augmented Reality: Finding New Ways to Teach in a Transformed Learning Environment*. Abingdon: Routledge, pp. xiii–xvi.
- Delfi.LV. (2023, 1. aprīlis). Jaunieši@medicinasmuzejsuztverkā “dark tourism”, “cringe” un “creepy” [..]. *Twitter*. <https://twitter.com/DelfiLV/status/1642195491256512516>
- Emerson, R. W. (2015). Convenience sampling, random sampling, and snowball sampling: How does sampling affect the validity of research? *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 109 (2), 164–168. <https://doi.org/10.1177/0145482x1510900215>
- Freeman, D., Reeve, S., Robinson, A., Ehlers, A., Clark, D., Spanlang, B., Slater, M. (2017). Virtual reality in the assessment, understanding, and treatment of mental health disorders. *Psychological Medicine*, 47 (14), 2393–2400. <https://doi.org/10.1017/S003329171700040X>
- Gorisse, G., Christmann, O., Amato, E. A., Richir, S. (2017). First- and Third-Person Perspectives in Immersive Virtual Environments: Presence and Performance Analysis of Embodied Users. *Frontiers in Robotics and AI*, 4 (July), 1–12. <https://doi.org/10.3389/frobt.2017.00033>
- Günther, C. (2022). Authenticity and Authority in German Memorial Sites. In: J. Timpe, F. Buda (eds). *Writing the Digital History of Nazi Germany: Potentialities and Challenges of Digitally Researching and Presenting the History of the Third Reich, World War II, and the Holocaust*. Berlin, Boston: De Gruyter, pp. 181–202. <https://doi.org/10.1515/9783110714692-008>
- Hilberg, R. (1992). *Perpetrators victims bystanders: the Jewish catastrophe 1933–1945*. New York: Aaron Asher Books HarperCollinsPublishers.
- Hon, A. (2016, May 15). VR will break museums. *Medium*. <https://medium.com/@adrianhon/vr-will-break-museums-794bfaa78ce4>
- Lennon, J., Foley, M. (2000). *Dark Tourism – The Attraction of Death and Disaster*. London and New York: Continuum.
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301.
- Matamala-Gomez, M., Donegan, T., Bottiroli, S., Sandrini, G., Sanchez-Vives, M. V., Tassorelli, C. (2019). Immersive Virtual Reality and Virtual Embodiment for Pain Relief. *Frontiers in Human Neuroscience*, 13 (August), 1–12. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2019.00279>
- Nobody's Listening (n. d.). *Virtual reality*. <https://www.nobodys-listening.com/virtual-reality>
- Oren, G., Shani, A., Poria, Y. (2021). Dialectical emotions in a dark heritage site: A study at the Auschwitz Death Camp. *Tourism Management*, 82 (June 2019), 104–194. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104194>
- Popescu, D. I., Schult, T. (eds). (2015). *Revisiting Holocaust Representation in the Post-Witness Era*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Qian, Y. (2021). Virtual Reality and Modern Visitor in the Museum: The Technological Integration and Its Debates. *Advances in Social Science, Education and Humanities*

- Research, 594 (International Conference on Literature, Art and Human Development (ICLAHD)), 290–294.
- Reber, A. S. (1989). Implicit learning and tacit knowledge. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118, American Psychological Association: US, pp. 219–235.
- Salvati, A. J., Bullinger, J. M. (2013). Selective Authenticity and the Playable Past. In: A. B. R. Elliott, M. Kapell (eds). *Playing with the past: digital games and the simulation of history*. New York: Bloomsbury, pp. 153–167.
- Sanders, D. H. (2007). Why Do Virtual Heritage ? In: J. T. Clark, E. M. Hagemester (eds). *Digital Discovery. Exploring New Frontiers in Human Heritage. CAA2006. Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology. Proceedings of the 34th Conference, Fargo, United States*. Budapest: Archaeolingua, pp. 563–572. https://proceedings.caaconference.org/files/2006/CD59_Sanders_CAA2006.pdf
- Seger, C. A. (1994). Implicit learning. *Psychological Bulletin*, 115 (2), 163–196.
- Silberman, N. A. (2013). Heritage Interpretation as Public Discourse: Towards a New Paradigm. In: M. T. Albert, R. Bernecker, B. Rudolff (eds). *Understanding Heritage: Perspectives in Heritage Studies*. Berlin, Boston: de Gruyter, pp. 21–33. <https://doi.org/10.1515/9783110308389.21>
- Slater, M. (2017). Implicit Learning Through Embodiment in Immersive Virtual Reality. In: D. Liu, C. Dede, R. Huang, J. Richards (eds). *Virtual, Augmented, and Mixed Realities in Education. Smart Computing and Intelligence*. Singapore: Springer, pp. 19–33.
- Slater, M., Gonzalez-Liencre, C., Haggard, P., Vinkers, C., Gregory-Clarke, R., Jelley, S., Watson, Z., Breen, G., Schwarz, R., Steptoe, W., Szostak, D., Halan, S., Fox, D., Silver, J. (2020). The Ethics of Realism in Virtual and Augmented Reality. *Frontiers in Virtual Reality*, 1 (March), 1–13. <https://doi.org/10.3389/frvir.2020.00001>
- Smith, L. (2021). *Emotional Heritage: Visitor Engagement at Museums and Heritage Sites*. Abingdon: Routledge.
- Sofka, C. (1997). Social support 'Internetworks,' Caskets for sale, and more: Thanatology and the information superhigh-way. *Death Stud*, 21, pp. 553–574.
- Soulard, J., Stewart, W., Larson, M., Samson, E. (2023). Dark Tourism and Social Mobilization: Transforming Travelers After Visiting a Holocaust Museum. *Journal of Travel Research*, 62 (4), 820–840. <https://doi.org/10.1177/00472875221105871>
- Staiff, R. (2014). *Re-Imaging Heritage Interpretation: Enhancing the Past Future*. Farnham: Ashgate Publishing Limited.
- Stylianou-Lambert, T., Bounia, A., Heraclidou, A. (eds). (2022). *Emerging Technologies and Museums: Mediating Difficult Heritage*. New York: Berghain Books.
- Targo (n. d.) *Surviving 9/11 – 27 Hours Under The Rubble*. Retrieved March, 2022 from <https://www.targostories.com/surviving-911>
- Tilden, F. (1957). *Interpreting Our Heritage*. 4th ed. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Tinson, J. S., Saren, M. A. J., Roth, B. E. (2015). Exploring the role of dark tourism in the creation of national identity of young Americans. *Journal of Marketing Management*, 31 (7–8), 856–880. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2014.995207>

- Uzzell, D. L. (1989). The Hot Interpretation of War and Conflict. In: D. L. Uzzell (ed.). *Heritage Interpretation: Volume I: The Natural and Built Environment*. London: Belhaven Press, pp. 33–47.
- Williams, P. (2011) Memorial museums and the objectification of suffering. In: J. Marstine (ed.). *The Routledge Companion to Museum Ethics: Redefining Ethics for the Twenty-First-Century Museum*. London: Routledge, pp. 220–235.

NĀKOTNES REDZĒJUMS

17 Tumšā tūrisma vietu attīstība: nākotnes vīzijas un attīstības modelis

Aija van der Steina, Maija Rozīte

Ievads

Tūrisma attīstīšana dažādos tumšā mantojuma objektos un vietās ir kļuvusi neizbēgama un pašsaprotama, veidojot mūsdienu traumatisko ainavu, kura pakļauta nepārtrauktai politiskajai un sociāli kulturālajai ietekmei (Roberts, Stone, 2014). Latvijai atgriežoties starptautiskā tūrisma aprītē, tūrisma piedāvājumā dominēja estētiski baudāmākais un nacionāli nozīmīgākais mantojums. Līdz ar muzeja “Ebreji Latvijā” (1989) un Latvijas Okupācijas muzeja izveidi (1993) šajā piedāvājumā iezīmējās arī tumšais mantojums, kas atklāja vietējo iedzīvotāju traģiskos likteņus divu totalitāro režīmu valdīšanas laikā, paralēli ejot roku rokā ar kolektīvās atmiņas veidošanās procesiem. Šī sarežģītā vēstures pārvarēšanas procesa un tūrisma attīstības mijiedarbība ir mainījusi ar holokaustu saistīto vietu nozīmi gan vietējo iedzīvotāju apziņā, gan tūrisma pārvaldītāju attieksmē pret to izmantošanu. Šis process nav bijis vienkāršs, jo tumšais tūrisms ietver ne tikai disonējošas, selektīvi noklusētas vietas, kuras ir pakļautas politikai un ideoloģijai un kurās izpaužas dažādas interpretācijas un nozīmes (Roberts, Stone, 2014), bet arī virkni ar tūrisma attīstību saistīto ētisko aspektu.

Vēsturisko, kultūras, politisko faktoru, atmiņu un piemiņas kultūras, iesaistīto pušu interešu ietekmē traģēdiju un nāves vietas var “iziet” dažādu attīstības ceļu – no “aizmirstības” līdz kļūšanai par svētvietai (Foot, 2009, citēts Hartmann, 2014). Var paiet ļoti ilgs laika periods, līdz vieta, kas saistīta ar vardarbību un traģēdiju, kļūst par publisku atmiņu institūciju, kuru apmeklē ar traģēdiju saistītās un nesaistītās grupas (Hartman, 2014: 175). Var notikt arī pretējs process, kad dažādu faktoru ietekmē jau esošas piemiņas institūcijas var tikt “aizmirstas”.

Tumšā tūrisma vietu attīstību nākotnē ietekmēs ne tikai procesi, kas saistīti ar atmiņas un piemiņas kultūras izmaiņām, bet arī ar plašākām tūrisma attīstības tendencēm, jo tūrismu, tāpat kā citus sociālos procesus,

nākotnē ietekmēs tādi būtiski faktori kā vide un klimata pārmaiņas, sociālie faktori un norises globālajā ekonomikā (Wright, 2016). Tūrisma attīstības kontekstā tiek uzsvērtā globalizācijas un iespējamo krīžu ietekme (Ziakas, Boukas, 2013), resursu problēma (degviela, enerģija), demogrāfiskās izmaiņas sabiedrībā un imigrācija (Yeoman et al., 2012; Wright, 2016), kā arī globālās kultūras ietekme, pieredzes ekonomikas attīstība, mākslīgā inteliģence, digitālo tehnoloģiju un virtuālās realitātes izmantošana (Ferrer-Roca et al., 2021; Moscardo, 2021; Wenzel, 2013).

Šajā nodaļā, izmantojot nākotnes scenāriju metodi un vairākus ar holokaustu saistītu vietu tipiskos piemērus Latvijā, tiek aprakstīta tumšā tūrisma vietu attīstības nākotne. Īsi tiek raksturotas autoru izvēlētas, tipoloģiski atšķirīgas ar holokaustu saistītas vietas. Tiek analizētas līdzšinējās vietu attīstības problēmas, definējot galvenos attīstības izaicinājumus, ietekmējošos faktoros un iezīmējot nākotnes attīstības virzienus. Nodaļas nobeigumā autore piedāvā modeli, kurš atspoguļo tumšā mantojuma vietu iespējamo attīstību un to iespējamo iesaisti un izmantošanu tūrismā.

Metodoloģija

Nākotnes prognozēm tumšā tūrisma attīstības kontekstā tika izmantota nākotnes scenāriju metode, kas, lai arī tūrismā joprojām ir salīdzinoši maz izmantota, ir labs instruments, lai sagatavotos un/vai novērstu ne tikai potenciālos ārējās makrovīdes draudus (Seyitoğlu, Costa, 2022), bet arī riskus (spriedzi vai pat konfliktus) iekšējā vidē, kas var rasties starp dažādām iesaistītajām pusēm un viņu interesēm sarežģītā mantojuma vietās. Scenāriju galvenās funkcijas ir riska pārvaldība, radošuma veicināšana un jaunu ideju radīšana (Lang, 2001 citēts Duinker, Greig, 2007). Scenāriju veidošana “nav vērsta uz prognozēšanu, bet gan uz to, lai aprakstītu nākotnes vīzijas, kas izaicina pašreizējos pieņēmumus un paplašina perspektīvas” (Duinker, Greig, 2007: 209). Scenāriju plānošanā var tikt izmantots plašs metožu spektrs – no intuitīvām līdz analītiskām metodēm (Page et al., 2010), no neformālas iztēles vingrinājuma, ko veic viens indivīds, līdz sistemātiskai grupas darbībai, ar mērķi atrast atbildes uz jautājumiem, kas varētu notikt, kas, visticamāk, notiks, ko mēs gribētu, lai notiek (Duinker, Greig, 2007). Dažādi autori apskata dažādu skaitu alternatīvu scenāriju, bet par optimāliem tiek uzskatīti divi līdz pieci scenāriji, piemēram, iekļaujot tādus scenārijus kā scenārijs bez pārsteigumiem, pesimistiskais scenārijs, optimistiskais scenārijs, krīzes scenārijs, brīnumu scenārijs u. c. Lai

gan ir iespējams izstrādāt vairākas vīzijas, stāstus par to, kā varētu attīstīties nākotne, scenāriju veidošanas mākslas pamatā ir izvēlēties stāstus, kas visvairāk izgaismo aplūkojamo jautājumu (Schwartz, 1996).

Šajā pētījumā tumšā tūrisma vietu nākotnes attīstības vīziju aprakstam tika izmantoti jau aprobēti scenāriju veidošanas principi (Ahmadi et al., 2022; Duinker, Greig, 2007; Page et al., 2010; Yeoman, 2012), ko veidoja seši soļi: 1) ar holokaustu saistīto vietu izvēle un situācijas izpēte tūrisma attīstības kontekstā, 2) galveno tūrisma, tostarp tumšā tūrisma, attīstību ietekmējošo faktoru un tendenču identificēšana, 3) atsevišķo vietu, objektu problēmjautājumu un galveno kopējo problēmjautājumu definēšana, 4) nākotnes vīziju / scenāriju izveide, 5) neprognozējamo ietekmes faktoru apzināšana, 6) priekšlikumu sagatavošana iesaistītajām pusēm.

Scenāriju plānošanā tika izmantots deduktīvās un induktīvās pieejas apvienojums, pieturoties pie strukturētas scenāriju izstrādes. Nākotnes scenāriju radīšanā tika izmantoti primārie, sekundārie, kvalitatīvie un kvantitatīvie dati esošās situācijas apzināšanai, bet nākotnes vīziju iezīmēšana balstījās uz intensīvām pētnieku diskusijām, līdz tika panākta vienprātība.

Padziļinātai analīzei tika izvēlētas tipoloģiski atšķirīgas vietas: Bauska (mazpilsēta ar ebreju vēsturisko mantojumu), bijusī Rīgas geto teritorija un Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs, Rumbulas un Biķernieku memoriāls un Mazjumpravas muižas teritorija (bijusī koncentrācijas nometne). Analīze balstījās ne tikai uz sekundāriem datu avotiem, bet arī uz plašu pētnieku iegūto primāro datu kopumu – vietējo iedzīvotāju ekspresaptaujām ($n = 54$), intervijām ar ieinteresētajām pusēm (pilsētplānotājiem, tūrisma nozares pārstāvjiem, uzņēmējiem, viedokļu līderiem ($n = 47$)), Latvijas iedzīvotāju aptauju ($n = 1005$) un ārvalstu tūristu aptauju ($n = 174$).

Pētnieki, kuri minēto metodi ieviesa tūrisma stratēģiskās attīstības plānošanā, uzskata, ka nepastāv viena iespējamā nākotne, bet ir iespējami vairāki nākotnes varianti vai scenāriji (Duinker, Greig, 2007; Page et al., 2010). Šīs nodaļas autore, balstoties uz tūrisma tendenču analīzi, definētajiem trīs problēmjautājumiem piedāvā reālo scenāriju jeb sniedz atbildes uz jautājumu, kas, visticamāk, notiks jeb kā attīstīsies. Papildus tam autore piedāvā arī divas radošās nākotnes vīzijas / scenārijus – pesimistisko jeb negribēto vīziju un optimistisko jeb ideālo nākotnes vīziju.

Scenāriji tika izstrādāti laika periodam līdz 2045. gadam – Otrā pasaules kara beigu 100 gadadienai. Neprognozējamie faktori, kuri var mainīt nākotnes scenārijus vienā vai otrā virzienā, un priekšlikumi iesaistītajām pusēm ir iekļauti šīs nodaļas kopsavilkuma daļā.

Gadījumu analīzes vietu raksturojums un to attīstības problēmjautājumi

Bijušā Rīgas geto teritorija un Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs

1941. gadā netālu no pilsētas centra ierīkotajā ebreju geto nometināja ap 30 000 Rīgas ebreju, no kuriem 25 000 noslepkavoja Rumbulā 1941. gada rudenī. Līdz 1943. gada novembrim tajā ieslodzīja no Vācijas, Austrijas un Čehoslovākijas deportētos ebrejus (*Evrejskaja Latvija: kratkij putevoditel'*, 2008). 2010. gadā vietējā ebreju kopiena ar Rīgas pilsētas atbalstu pilsētas vēsturiskajā daļā (ne autentiskajā vietā) izveidoja Rīgas geto un Latvijas holokausta muzeju. Muzejs ir kļuvis par nozīmīgu ārvalstu tūristu apskates objektu Rīgā, 2019. gadā uzņemot 25 644 apmeklētāju, no kuriem 74 % bija ārvalstu tūristi (RGLHM, 2021). Tūrisma vietnē "*Lonely Planet*" muzeju ierindoja Rīgas 10 apskatāmo objektu sarakstā (Lonely Planet, 2021).

Galvenie problēmjautājumi vietas attīstībā, kuri izkristalizējās, analizējot interviju transkriptus un aptaujas rezultātus, bija:

- Pilsētplānotāju interese atjaunot degradēto teritoriju, bet vienlaikus minot investoru interesi neatdzīvināt tumšo pagātni, jo tā var negatīvi ietekmēt apkaimes tēlu un attīstību.
- Kopienas attīstības koncepta ieviešana Rīgā – tiek gaidīta iniciatīva no apkaimes iedzīvotājiem, nevalstiskajām organizācijām, kas virzītu un uzturētu šīs vietas jautājumu iekļaušanu un uzturēšanu dienas kārtībā.
- Daļas ieinteresēto pušu vēlme saglabāt, iezīmēt teritoriju vai vērtīgāko no tās, pirms sāktā veco, autentisko ēku nojaukšana vai veiktas citas izmaiņas.
- Vietējie iedzīvotāji nezina / negrib zināt, ka dzīvo bijušā geto teritorijā, lai gan vērojama pieaugoša tūristu interese par šo teritoriju.
- RGLHM kā "vieta, kas jāredz" ir atrodams starptautiskos informācijas kanālos, bet Rīgas tūrisma piedāvājumā un informācijā muzejs netiek pietiekami integrēts.
- Muzejs nav fiziski savienots ar Rīgas geto vēsturisko atrašanās vietu, kas rada problēmas ar vietas autentiskumu.
- Apmeklētāju neapmierinātība ar muzejā noklusēto vietējo kolaboracionistu lomu genocīdā.

Vēsturiskā ebreju pilsēta – Bauska

Bauskas ebreju kopienas vēsture plašāk ir aprakstīta 7. nodaļā.

Galvenie ar vietas attīstību saistītie problēmjautājumi Bauskā:

- Mūsdienās ebreju kopienas mantojums maz izpaužas pilsētas dzīvē, kultūrā, piemiņas kultūrā, jo nav dzīvas vietējās ebreju kopienas.
- Pilsētas fokusēšanās uz nacionālo mantojuma tūrismu, vienlaikus apzinoties ebreju mantojuma nozīmi pilsētā.
- Pieredzes un prasmes trūkums komunicēt par sensitīvu tēmu, jo saglabājušies stereotipi un atmiņas par drūmajiem notikumiem un vietējo kolaboracionismu. Novērojami dažu ieinteresēto / iesaistīto pušu pārstāvju mēģinājumi monopolizēt holokausta tēmu.
- Vietējo iedzīvotāju nevēlēšanās pārvērst pilsētas centru par “kap-sētu” vai piemiņas vietu; diskusija par to, kurš cietis vairāk un kuras grupas, tautas vēsture ir izceļama.
- Ebreju masu slepkavību vieta Likvertenē mūsdienās ir arī pilsētas rekreācijas zona, kas disonē ar piemiņas kultūru.

Masu slepkavību vietas – Biķernieki un Rumbula

Rumbulā 1941. gada rudenī divu dienu laikā tika noslepkavoti vairāk nekā 25 tūkstoši ebreji. Neskatoties uz padomju varas ierobežojumiem pagājušā gadsimta 60. gados, atsevišķu ebreju iniciatīvas rezultātā tika uzstādītas pirmās piemiņas zīmes, kuras 1964. gadā tika novāktas, un to vietā tika dota oficiāla atļauja uzstādīt piemiņas akmeni ar uzrakstu “Fašisma upuriem” arī jidiša valodā. 2002. gadā šajā vietā tika izveidots memoriālais ansamblis (LUJSC, 2023).

Biķernieku mežā laikā no 1941. līdz 1944. gadam tika noslepkavoti ap 35 000 ebreju no Latvijas un citām valstīm. 2001. gadā ar Vācijas un Austrijas dažādu institūciju atbalstu šajā vietā tika izveidots nacistu upuru memoriāls (LUJSC, 2023).

Abas šīs vietas augstu novērtē un apmeklē ārvalstu tūristi, bet uzsver, ka tās nav pietiekami uzturētas, grūti pieejamas.

Vietas attīstības problēmjautājumi:

- Memoriāli ir izveidoti ar piemiņas un izglītošanas mērķi, bet tūrisma un vispārējā infrastruktūra nav sakārtota, tā ir tūristiem grūti pieejama, tāpēc rodas iespaids, ka vietējiem šis mantojums ir vienaldzīgs.
- Šīs vietas netiek asociētas ar tūristu interešu objektu, kuram nepieciešama sakārtota tūrisma infrastruktūra un atbilstoša interpretācija.

- Biķernieku mežs galvenokārt ir rīdzinieku aktīvas rekreācijas vieta, un atsevišķi maršruti / takas šķērso memoriāla teritoriju, kas disonē ar piemiņas vietas būtību.

Bijusi “Jungfernhof” koncentrācijas nometne – Mazjumpravmuiža

1941. gadā muižas teritorijā tika iekārtota koncentrācijas nometne, kurā bija ieslodzīti 3984 Vācijas un Austrijas ebreju (Frostig, n. a.), no kuriem 800 šeit tika apglabāti. Pēc Otrā pasaules kara tur bija izvietota PSRS armijas daļa. 2010. gadā, balstoties uz privātu iniciatīvu, tika uzsāktas aktivitātes piemiņas vietas izveidei, bet pilsēta šajā teritorijā vienlaikus sāka veidot rekreācijas parku. 2021. gadā piemiņas projekta īstenotāji, izmantojot jaunākās tehnoloģijas, atklāja un kartēja masu kapu. Nākotnē šī privātā iniciatīva paredz izveidot memoriālu, savukārt Rīgas pilsēta veic teritorijas labiekārtošanu, paredzot attīstīt multifunkcionālu pilsētas rekreācijas zonu.

Nozīmīgākie šīs vietas attīstību ietekmējošie aspekti ir:

- Interesu sadursme starp pilsētas attīstības prioritātēm (rekreācijas vietas izveide) un ārvalstu pilsoņu iniciatīvu par piemiņas vietu, ko veicināja pilsētas pārvaldības darbinieku ierobežotās zināšanas, informācijas un pēctecības trūkums par tumšā mantojuma nozīmi un iniciatīvām memoriāla izveidē, ko rada augstā personālā mainība un pēctecības trūkums.
- Pašvaldības finansējums rekreācijai un tradicionālā mantojuma attīstīšanai, bet ne tumšā mantojuma liecību izpētei.
- Iniciatīva par teritorijas attīstību tiek gaidīta no apkaimju biedrībām.

Apkopojot problēmas, ar kurām šodien saskaras pētījumā analizētās holokausta vietas, skaidri iezīmējas vairāki šo vietu attīstības potenciālie izaicinājumi.

- Pirmkārt, no vienas puses, pastāv tūristu interese par tumšā mantojuma vietām un/vai spiediens par vietu saglabāšanu, iezīmēšanu un pieejamību, bet, no otras puses, vērojama atsevišķu vietējo iedzīvotāju grupu nevēlēšanās vai nevarēšana un nemācēšana atklāt šos nācijai nepatīkamos vēstures notikumus.
- Otrkārt, atzīstot tumšā mantojuma saglabāšanu atmiņas, piemiņas un izglītības mērķiem, vienlaikus pastāv arī pilsētas attīstītāju un vietējās kopienas ekonomiskā ieinteresētība vietas attīstībā, piepilsētu rekreācijas zonu izmantošanā, tādējādi radot dilemmu par piemiņas un vietas attīstības ilgtspējīgu līdzāspastāvēšanu.
- Visbeidzot, lai arī tumšā tūrisma nozīme, pieprasījums un tūristu vajadzības ir apzinātas, joprojām tūrisma pārvaldības organizācijas

koncentrējas uz tradicionālo, nācijai patīkamā mantojuma integrēšanu tūrismā, novārtā atstājot tumšās mantojuma vietas.

Turpmāk tekstā autore ieskicē nākotnes redzējumu, atklājot to, kā attīstīsies holokausta vietas tūrisma un atmiņu kultūras mijiedarbībā, fokusējoties uz potenciālajiem izaicinājumiem, kas dažādu faktoru ietekmē nākotnē var saglabāties, palielināties vai arī izzust.

Nākotnes vīzijas un scenāriji: kā, visticamāk, būs 2045. gadā

Iekļaujoša kolektīvā atmiņa un tūrisma attīstība

Tumšā tūrisma pieprasījumu nākotnē veicinās kopējo un Eiropas iekšreģionālo tūrisma plūsmu palielināšanās (Yeoman et al., 2012; Yeoman et al., 2013; Moscardo, 2012; Ferer-Roca et al., 2020), mantojuma tūrisma, tostarp tanatūrisma, popularitātes pieaugums (Timothy, 2014) un senioru kā kultūras tūristu īpatsvara pieaugums sabiedrībā un tūrisma pakalpojumu patēriņā (Yeoman et al., 2012). Ģenealoģiskais tūrisms (Timothy, 2014) veicinās ar ebreju mantojumu un holokaustu saistītu vietu apmeklēšanu, lai gan dažviet pieaugošais antisemitisms un holokausta noliegšana (Podoshen, 2017) varētu atturēt ebreju pēctečus apmeklēt šīs vietas. Pieaug atpūtas motivēto (ceļojuma primārais nolūks) tūristu īpatsvars tumšo mantojuma vietu apmeklējumā, un tie būs gan tūristi ar dziļu interesi par vēsturi, gan nejaušie tūristi. Izzūdošās dzīvās atmiņas un laika distance kopš traģiskajiem notikumiem ar holokaustu saistītās vietas cilvēku uztverē padarīs par senāku mantojumu un pavirzīs jau nedaudz gaišākā tumšā tūrisma spektrā (Stone, 2006). Noziegumu dalībnieku un novērotāju (Tunbridge, Ashworth, 1996) pēctečiem tās, iespējams, kļūs par vietām, kur meklēt skaidrojumu senču individuālai uzvedībai un nācijas lomai traģiskajos notikumos.

Pamazām izzūd holokausta tēmas monopolizācijas mēģinājumi un konkurence starp dažādu grupu interesēm prioritizēt savu (ciešanu) stāstu. Notiek diskusijas, kurās iesaistītās puses spēj vienoties par interešu līdzsvaršanu vietas attīstības un vēsturiskā mantojuma saglabāšanas jautājumā. Iekļaujoša atmiņu kultūra kopā ar vietējās kopienas vēlmi, spēku un tiesiskajām iespējām ietekmēt lēmumu pieņemšanu nodrošina līdzsvarotu vietas attīstību. Etnocentriskā pieeja ir nomainījies uz visu minoritāšu mantojuma daudzpusīgāku iekļaušanu, to skaitā ebreju vēsturiskā mantojuma un tā laikmetīgo izpausmju izmantošanu.

Tumšais mantojums tiek saglabāts un iezīmēts (fiziski un/vai virtuāli) veidos, kas neprasa fizisku vietas norobežošanu vai izcelšanu. Tiek izmantoti

tradicionāli un inovatīvi ilglaicīgi un īslaicīgi, klātienes, attālinātie un hibridie interpretācijas instrumenti: ceremonijas, videoinstalācijas, laikmetīgā māksla, interaktīvās spēles, lietu internets, paplašinātā, virtuālā vai jauktā realitāte, dziedinošās telpas u. c. (International Coalition of Sites of Conscience, 2018). Joprojām pastāvēs diskusijas par interpretācijas ētiskajiem aspektiem, jo to formu daudzveidība izaicina tradicionālo praksi un kļūst arvien konfrontējošāka.

Holokausta piemiņas vietas būs kļuvušas par vienojošu Latvijas sabiedrības atmiņas sastāvdaļu, veiksmīgi iekļaujoties nacionālās atmiņas ietvarā. Šīs vietas vairs netiek uzskatītas par sarežģīto mantojumu, bet gan par nācijas identitāti un tēlu stiprinošu (Macdonalds, 2015). Holokausta piemiņas vietas ir “līdzeklis / instruments”, ar kuru citu sabiedrības grupu, valstu un kultūru pārstāvjiem stāstīt par sarežģītiem vēsturiskiem notikumiem.

Piemiņas kultūras, ekonomiskās attīstības un rekreācijas saskarsme

Lai gan tumšais mantojums tiek atzīts par nozīmīgu un saglabājamu vērtību, kas ir ar lielu nozīmi sabiedrības izglītošanā un piemiņas saglabāšanā, praksē vietas attīstības ekonomisko interešu un investoru spiediena rezultātā pastāvēs pretrunīgi viedokļi par to izmantošanu vai attīstību. Lielāks atbalsts arī turpmāk būs urbāno teritoriju attīstībai nekā kultūrvēstures saglabāšanai (Timothy, 2014). Labākā situācijā būs tās tumšā tūrisma vietas, kas atrodas tuvu intensīvām tūristu plūsmām un populārām tūristu piesaistēm, kas veicinās tūrisma infrastruktūras un pakalpojumu attīstību.

Intensīvāk tiks izmantotas rekreācijas ainavas piepilsētā (Majewska et al., 2022), un pieaugs piepilsētu zaļās zonas nozīme un tās multifunkcionāla izmantošana (Kalfas et al., 2022). Tādēļ vietās, kur piepilsētās atradušās koncentrācijas nometnes un masu slepkavību vietas, saglabāsies spiediens (daļēji pat neapzināts) no pilsētas attīstītāju un pilsētnieku puses izmantot tās kā rekreācijas zonas. Vietās ar intensīvu rekreāciju, bet kurās jau ir izveidotas holokausta piemiņas vietas, turpināsies abu funkciju – atmiņas un rekreācijas – līdzāspastāvēšana. Tūristi un vietai ne tik piesaistītie apmeklētāji kritiski vērtēs atpūtas norišu “ielaušanos” tumšā mantojuma teritorijā un šīs līdzāspastāvēšanas ētiskumu (Foley, Lenon, 1996). Šos riskus var mazināt zaļo kapsētu koncepta iedzīvināšana. Tas ietver nāves un atpūtas telpas simbiozi, kapuvietas kā refleksijas, rekreācijas un kultūras saskarsmes vietas (Skār, Nordh, Swensen, 2018), kuras var izmantot ainavu, memoriālu dizaina un citiem izglītības mērķiem (Lee, 2015).

Neizpētītas vai aizmirstas nāves vietas, izmantojot moderno tehnoloģiju iespējas, tiks “atkal atklātas” un “labotas” (Foot, 1997 citēts Hartmann, 2014),

samazinot rekreācijas slodzi vai izvēloties “maigākas” rekreācijas formas, līdzsvarojot atceres, izglītības un rekreācijas mērķus.

Vietējās kopienas lomai pieaugot, atsevišķās vietās rodas apstākļi, kuros vietējie iedzīvotāji kļūst par iniciatoriem piemiņas vietu vai institūciju izveidošanai. Līdzīgi kā ar 2012. gadā izveidoto ebreju glābēja Žaņa Lipkes memoriālu, kas ir kļuvis ne tikai par piemiņas, izglītības un tūrisma objektu, bet arī vietējās kopienas satikšanās vietu, personiskās izaugsmes, pilsoniskās drosmes un valstiskās audzināšanas centru.

Tumšais mantojums tūrisma vietu pārvaldības ietvarā

Dominējot hedonisma idejai, tūrisma piedāvājums turpinās koncentrēties uz klasisko, estētiski baudāmo un nācijai patīkamāko mantojumu. Tomēr lielāku nozīmi ieņems tās tumšā mantojuma vietas, kas atklās ne tikai vietējai nācijai sāpīgās ciešanu vietas, bet arī vietas, par kurām pārņem kauna izjūta. Pateicoties diskusijai sabiedrībā, holokausta jautājums Austrumeiropā vairs netiks uzskatīts par sarežģītu un nacionālās identitātes un tēlu negatīvi ietekmējošu (Macdonald, 2015). Tāpēc tumšā tūrisma objekti un vietas ir organiski integrējusās tūrisma piedāvājumā. Piedāvājums un pieredzējums ir balstīts uz izglītību, piemiņu, dziļu individuālu pārdzīvojumu un pašrefleksiju. Populāras ir vietas, kas atklāj Otrā pasaules kara laika savstarpējās “palīdzības” (“help”) stāstus (Shostak, 2017), izdzīvojušo un glābēju stāstus.

Tūrisma pārvaldības organizāciju speciālisti izmantos prasmes, kas saistītas ar tumšā mantojuma saglabāšanas, interpretācijas ētiskiem aspektiem un komunikāciju ar tūristiem un vietējiem iedzīvotājiem (Ferrer-Roca et al., 2020), sadarbojoties ar visām iesaistītām pusēm. Galvenie izaicinājumi joprojām būs interpretācija, autentiskuma saglabāšana un komodifikācija (Podoshen, 2017), jo neveiksmīgas prakses rezultātā to varētu neakceptēt tūristi (Reynolds, 2016) un savās interesēs izmantot holokausta noliedzēji. Holokausta noliedzēji saviem mērķiem izmantos arī vietas, kurās trūkst vēsturiskās izpētes un pastāv dažādas interpretācijas iespējas.

Rekomendācijas, digitālās kartes (Haynes, Egan, 2021) un populārā kultūra veicinās tāda tumšā mantojuma pieprasījumu, kas tradicionāli nav bijis iekļauts tūrisma piedāvājumā. Popkultūras lomu Eiropas vēsturisko notikumu izzināšanā (ietekme uz ceļošanu un vietējo iedzīvotāju atmiņu kultūru) papildinās vai pat nomainīs dažādi tehnoloģiskie risinājumi (papildinātā, paplašinātā realitāte, personalizēti gidī roboti u. c.) (Wenzel, 2013; Ferrer-Roca et al., 2020). Holokausta liecinieku saglabātie personiskie stāsti, izmantojot tehnoloģijas, palīdzēs labāk saprast notikumus, kuri norisinājās pirms 100 gadiem.

Taču jaunāko tehnoloģiju izmantošana joprojām radīs diskusijas par vēsturisko notikumu korektu interpretēšanu.

Nākotnes vīzijas un scenāriji: ideālās nākotnes vīzija 2045. gadā

2045. gads – ir pagājuši 100 gadi, kopš beidzies Otrais pasaules karš, Eiropā notiek šai tēmai veltīti piemiņas pasākumi un zinātniskas konferences ar moto “Kas jādara, lai šādas traģēdijas vairs neatkārtotos”. Ir notikusi vēstures pārskatīšana, un vietējā sabiedrībā sarežģītie jautājumi par kolaboracionistiem, līdzskrējējiem, nodevējiem, slepkavām ir izdiskutēti, balstoties uz pierādītiem faktiem. Visi Otrā pasaules kara upuri tiek pieminēti vienā piemiņas dienā. Izglītībā un politikā akcents tiek likts uz demokrātiskas sabiedrības, vispārcilvēcisko vērtību, pilsoniskās apziņas un atbildības veidošanu. Visas ar holokaustu saistītās vietas Latvijā ir sakoptas, pieejamas, iekļautas dažādos informatīvos materiālos. Nozīmīgākās holokausta vietas ir attīstītas arī kā tūrisma objekti, iekārtojot tūristiem nepieciešamo infrastruktūru, sniedzot objektīvu informāciju interpretācijai, nodrošinot vidi apcerei un ētiskai šo vietu izmantošanai. Vietas ir iekļautas dažādos tūristu maršrutos, pielāgotas dažādām tūristu grupu vajadzībām, interesēm, to skaitā vietējā izglītojošā tūrisma maršrutos.

Bijušā Rīgas geto teritorijā nelielā teritorijā ir saglabāta vēsturiskā, autentiskā vide. Apkaime kļuvusi par atraktīvu, pilsētas centram tuvu dzīvesvietu, kuras iedzīvotāji apzinās holokausta mantojuma nozīmību. Kopiena ir vienojusies par atbilstošāko veidu Rīgas geto teritorijas iezīmēšanai, izmantojot radošumu un moderno tehnoloģiju risinājumus. Uz teritoriju ved vairāki tūristu maršruti, tā ir pieejama gan individuāliem tūristiem, gan lielākām grupām. Tūristiem ir iespēja iepazīt apkaimes vēsturi, tradicionālo dzīves veidu, saņemt nepieciešamos pakalpojumus.

Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs ir kļuvis par modernu izglītības, pētniecības un vietējās kopienas tikšanās vietu un virtuāli ir sasaistīts ar geto teritoriju. To apmeklē ebreju pēcnācēji, tūristi no visas pasaules, vietējie tūristi, kas uztver ebreju mantojumu un holokaustu kā neatņemamu Latvijas mantojuma sastāvdaļu.

Biķernieku un Rumbulas piemiņas vietas ir labi sakoptas, ar attīstītu tūrisma infrastruktūru un viegli pieejamas. Tās tiek izmantotas piemiņas, izglītības un rekreācijas mērķiem. Tūristu interese par šīm traģiskajām vietām ir mainījusi vietējo iedzīvotāju attieksmi, atzīstot to vēsturisko nozīmi un veicinot cieņpilnu rekreatīvo izturēšanos.

Bauska kļuvusi par pilsētu, kuras identitātē ir atgriezies ebreju mantojums. Vecpilsētas ēkas ir restaurētas, sakoptas, un par ebreju kopienas vēsturi stāsta nozīmīgākās ēkas. Virsrabīnam, ebreju domātājam Ābrāmam Izakam Kūkam ir veltīts muzejs, kuru apmeklē ebreju tūristi no visas pasaules. Holokausta memoriāls Likvertenu silā ir atjaunots un sakopts. Par traģiskajiem notikumiem ir pieejama moderna ekspozīcija pilsētas muzejā, un vietējie iedzīvotāji viesiem atklāj patiesu stāstu par traģēdiju.

Mazumpravas muižas teritorijā ir izveidots integrēts atpūtas un brīvā laika komplekss, kas atklāj tās sarežģīto vēsturi cauri gadsimtiem. Viena no kompleksa sastāvdaļām ir memoriāls koncentrācijas nometnes upuriem, kurā tiek piedāvātas dažāda satura tematiskas ekskursijas. Komplekss kalpo kā labās prakses paraugs aizmirstā tumšā mantojuma izmantošanai.

Nākotnes vīzijas un scenāriji: pesimistiskā – negribētā vīzija

Holokausta tēma vietējā sabiedrībā, Eiropā un pasaulē nav aktuāla. Par tēmu interesējas galvenokārt cilvēki ar dziļu interesi par Otrā pasaules kara vēsturi. Otrā pasaules kara, tostarp holokausta, mantojumu aizēno ar jaunākiem traģiskiem notikumiem un masu slepkavībām saistītas vietas. Pasaulē ir izteikta viedokļu polarizācija par holokaustu. Šīs vietas apmeklēt nav droši valdošā antisemitisma un holokausta noliegšanas dēļ. Mantojuma saglabāšanā dominē etnocentrisms, un mazo kopienu mantojums tajā netiek iekļauts. Vēl eksistē atsevišķas ar holokaustu saistītas vietas, bet tās nav iekļautas tūrisma informācijā un integrētas tūrisma piedāvājumā. Tās apmeklē neliels skaits cilvēku, kas meklē savas saknes, interesējas par vēsturi, kā arī holokausta noliedzēji. Vietas netiek uzturētas, infrastruktūra netiek atjaunota, daži muzeji ir slēgti vai notiek diskusijas par to slēgšanu, ēkas tiek izmantotas citiem mērķiem. Rekreācijas un atpūtas zonas ir intensīvi apmeklētas, tiek izmantotas dažādām aktīvās atpūtas un brīvā laika aktivitātēm. Par nāves vietām šajās teritorijās liecina vāji pamanāmas piemiņas zīmes vai pieminekļi. Vietas kā fons tiek izmantotas tumšā tūrisma piedāvājumā, kas orientēts uz izklaidi.

Rīgas bijušā geto teritorijā ir notikusi strauja attīstība, senās koka apbūves vietā dominē jaunā daudzstāvu apbūve, ģentrifikācijas rezultātā ir nomaiņīes vietējo iedzīvotāju sastāvs, kuru neinteresē šīs vietas vēsture. RGLH muzeja ekspozīcija ir sarukusi, tiek uzturēta, balstoties uz atsevišķu indivīdu entuziasmu. Muzeja pārējās telpas tiek izīrētas citiem mērķiem. Ierobežotais pieprasījums liek muzejam cīnīties par izdzīvošanu. Tam finansiāli palīdz atsevišķi ārvalstu fondi.

Bauskas vecpilsēta ir atjaunota viduslaiku stilā, kas dominē arī tūrisma piedāvājumā. Bauskas muzejā ir mainīta ekspozīcija un par ebreju vēsturi liecina pāris foto un viens neliels kvadrātkods vai tamlīdzīgs risinājums. Ebreju un ebreju kopienas mantinieku īpašumi ir pārdoti vai atsavināti. Likvertenu sila piemineklis ir aizaudzis un daļēji sadrupis. Apkārtējā teritorija tiek izmantota intensīvai rekreācijai vai kā auto / motosporta trase.

Rumbulas memoriāls ir neliela izolēta saliņa privāto māju un industriālās zonas ielenkumā. Uz šo vietu nav norādes, un intensīvas satiksmes dēļ ir grūti piekļūt šai vietai. Memoriāla uzturēšanai pašvaldības līdzekļi netiek piešķirti vai ir minimāli, tāpēc šī vieta izskatās pamesta, nekopta. Ik pa laikam memoriāla renovācijai, uzturēšanai ienāk līdzekļi no ārvalstīm. Vieta tiek minēta kā viena no neonacistu neoficiālām pulcēšanas vietām.

Mazjumpravas muižā ir izveidots atpūtas parks pilsētas iedzīvotājiem, ar piknika vietām, telpām svinībām, restorānu. Parka teritorija un dīķi tiek izmantoti aktīvai atpūtai. Tikai neliela, grūti pamanāma zīme liecina, ka teritorijā pirms 100 gadiem ir bijusi koncentrācijas nometne.

Kopsavilkums

Izstrādātais reālais attīstības scenārijs ieskicē tumšā mantojuma pārvaldītājiem, vietu un tūrisma attīstītājiem optimālo risinājumu tumšo vietu pārvaldībā. Galvenie darbības virzieni, lai tumšā tūrisma, tostarp holokausta, vietas attīstītos ilgtspējīgi, ir: korektas informācijas nodrošināšana par vēsturiskajiem notikumiem; vietas un interpretācijas autentiskuma nodrošināšana; diskusijas sabiedrībā par vietējās sabiedrības lomu genocīdā; vietējās kopienas proaktīva iesaiste teritorijas un tūrisma pārvaldības procesos; piemiņas un rekreācijas funkciju līdzsvarošana; tumšā mantojuma vietu (arī “aizmirsto”) mūsdienīga iezīmēšana; tumšā mantojuma sasaiste ar tradicionālā mantojuma tūrisma piedāvājumu (un infrastruktūras nodrošinājumu), vienojoties par atbilstošāko veidu, izpildījumu un tūristu uzvedības vadlīnijām. Tikai iekļaujoša atmiņas kultūra kopā ar vietējās kopienas vēlmi, spēku un tiesiskajām iespējām ietekmēt lēmumu pieņemšanu nodrošinās līdzsvarotu vietas un tūrisma attīstību.

Autori piedāvā tumšā tūrisma vietu attīstības modeli, ko var izmantot ceļojuma galamērķu pārvaldītāji tumšā mantojuma vietu integrēšanai tūrismā. Sk. 17.1. attēlu.

Lai arī tūrisma pārvaldības organizācijas ar apmeklētāju interesi par tumšā mantojuma vietām var saskarties, pirms tās ir uzsākušas proaktīvu

**PĀRVALDĪTĀJI UN
ĪSTENOTĀJI**

- Pašvaldības,
- Kopienas (NVO)
- Citas institūcijas
- ...

**Tumšā
mantojuma
objekti / vietas**

Izpētīti vēsturiskie notikumi, īstenots atmiņas saglabāšanas darbs, piešķirta nozīme lokālā, nacionālā vai starptautiskā līmenī

*Neizpētīti /
aizmirsti
vēsturiskie
notikumi,
neviennozīmīga
interpretācija,
mīti*

**Tūrismā
mērķtiecīgi
neizmanto,
ir atsevišķi
interesenti,
tāpēc nākas
saskarties ar
interesi**

MĒRĶGRUPAS

Atsevišķas apmeklētāju grupas (ir saikne ar vietu un notikumiem) ir ieinteresētas

- Muzeji
- Vietējās kopienas
- Izglītības iestādes
- Kultūras un mākslas darbinieki
- Žurnālisti
- Viedokļu līderi
- ...

Atmiņas institūcijas + publiskā telpa:

- Muzeji (ekspozīcijas), arhitektūra
- Piemiņas vietas
- Pasākumi (t. sk. piemiņas, izglītojoši, mākslas u. c.)

Ekskursanti ar piemiņas, izglītošanās motivu. Dominē atsevišķas piesaistes (muzeji, reliģiskas celtnes, piemiņas vietas), izmanto tūrisma infrastruktūru, bet objekti un vietas nav mērķtiecīgi integrētas tūrisma informācijā un piedāvājumā.

- Vietējā kopiena (lokāli)
- Skolēni (lokāls un nacionāls līmenis)
- Citi interesenti (nacionāls līmenis)

- Tūrisma pārvaldības organizācijas
- TIC
- Citas iesaistītās puses

1. solis. Tumšā mantojuma kā nozīmīga vietējā mantojuma apzināšana un pamatinformācijas iekļaušana tūrisma informācijā

2. solis. Kvalitatīva tūristu pieredzējuma veidošana sadarbībā ar piemiņas institūcijām, gidiem u. c. institūcijām un tūrisma infrastruktūras sakārtošana (gidu apmācība, maršrutu veidošana, digitālie risinājumi...)

3. solis. Tumšais mantojums kā nozīmīgs vietas identitātes elements, proaktīva piedāvājuma (pieredzējuma) pilnveidošana, mārketinga komunikācija...

- Vietējie ekskursanti un tūristi (nacionālais līmenis)
- Ārvalstu tūristi

17.1. attēls. Modelis tumšā mantojuma objektu / vietas iesaistei tūrismā

darbību šo vietu integrēšanai tūrismā, piedāvājumā ir iespējams kvalitatīvi integrēt tikai tādas vietas, kuras ir izpētītas un ir ar skaidru, izdiskutētu vēsturisko naratīvu, korektu un autentisku interpretāciju. Lai arī atsevišķos gadījumos tumšā mantojuma vietu iekļaušana tūrismā var būt tūristu intereses jeb pieprasījuma iniciēta, visbiežāk atmiņas un piemiņas institūciju pasākumi vietējai sabiedrībai (lokāli, nacionāli) ir viens no būtiskiem priekšnoteikumiem tāda kvalitatīva tūristu pieredzējuma veidošanā, kas balstīts uz piemiņas un izglītošanās motīviem. Tikai sadarbība starp atmiņas institūcijām un tūrisma nozari var nodrošināt autentiska, ētiski atbildīga un kvalitatīva pieredzējuma radīšanu dažādām interesentu grupām.

Secinājumi

Šajā nodaļā ir iezīmēti iespējamie tumšā tūrisma attīstības nākotnes virzieni. Reālajā nākotnes scenārijā tiek ņemts vērā pieņēmums, ka holokausts ir kļuvis par Eiropas un globālās atmiņas sastāvdaļu (Assmann, 2010; Kucia, 2016), kas izpaužas gan nacionālā, gan lokālā līmenī, ka tiek ņemtas vērā arī tūrisma attīstības tendences. Iekļaujoša vietējā kolektīvā atmiņa, kā arī vietējo iedzīvotāju un tūristu atmiņas mijiedarbība mazinās šo vietu disonanto raksturu un stiprinās holokausta upuru atcerēšanos un piemiņu, izmantojot dažādas, atšķirīgas piemiņas kultūras un interpretācijas izpausmes.

Sarežģītā tumšā mantojuma iekļaušana tūrismā var palīdzēt novērst šo vietu apzinātu vai neapzinātu aizmiršanu, veicināt to saglabāšanu fiziskajā un atmiņu telpā. Sadarbība starp visām iesaistītajām pusēm, vietējo iedzīvotāju atbalstoša attieksme, dažādajām tūristu interesēm un gaidām atbilstoša pieredzes nodrošināšana, tūrisma piedāvājums, kas balstās uz autentiskumu, atbildīgu, interpretāciju un komunikāciju, izmantojot modernas izteiksmes formas, ir galvenie priekšnosacījumi šo vietu un tūrisma ilgtspējīgai attīstībai. Autoru izstrādātais modelis tumšā mantojuma iesaistei tūrismā var kalpot kā instruments, ar kura palīdzību tūrisma pārvaldības organizācijas var identificēt objektu vai vietu esošo situāciju piemiņas un tūrisma attīstības kontekstā un plānot šo vietu tālāko attīstību.

Mūsdienu nenoteiktības apstākļos pastāv virkne ārējo un iekšējo neprognozējamo faktoru, kas ietekmēs tumšā tūrisma attīstību vienā vai otrā virzienā un kas atspoguļoti pozitīvajā un negatīvajā nākotnes vīzijā. Globālo politisko spēku iespējamās izmaiņas, ģeopolitiskā situācija Eiropā, to skaitā Austrumeiropas lomas maiņa, iespējamās politisko spēku izmaiņas globālo procesu un populisma ietekmē. Neprognozējamas ir arī globālās ekonomikas

krīzes, tai skaitā enerģijas krīze un tās ietekme uz ceļošanu. Jauni konflikti, katastrofas un pandēmijas radīs “jaunu” tumšo mantojumu (Thomas, Herva, Seitsonen et al., 2019), kas, iespējams, būs aktuālāks par esošo, tostarp holokausta mantojumu.

Pētījumu trūkums par holokausta vietu ārpus esošās piemiņas kultūras apmeklētājiem – holokausta noliedzējiem, neonacistiem un neoboļševikiem u. c. radikāli ekstrēmjiem grupējumiem – ir uzskatāms par vienu no pētījuma ierobežojumiem, jo neļāva pamatoti modelēt šo grupu uzvedību izstrādātajos scenārijos.

LITERATŪRA

- Ahmadi, K. R., Biabani, H., Baneshi, E. (2022). Scenarios for the future of tourism in Iran (case study: Hormozgan province). *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 14 (2), 183–199. <https://doi.org/10.1080/19407963.2020.1839087>
- Assmann, A. (2010). The Holocaust – a Global Memory? Extensions and Limits of a New Memory Community. In: A. Assmann, S. Conrad (eds). *Memory in a Global Age*. Palgrave Macmillan Memory Studies. Palgrave Macmillan, London.
- Duinker, P. N., Greig, L. A. (2007). Scenario analysis in environmental impact assessment: Improving explorations of the future. *Environmental impact assessment review*, 27 (3), 206–219. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2006.11.001>
- Evrejskaja Latvija: kratijj putevoditel'*. (2008). E. Shpungina (sostavitel'). Riga: Sovet evrejskikh obshhin Latvii, 48.
- Ferrer-Roca, N., Weston, R., Guia, J., Mihalic, T., Blasco, D., Prats, L., Lawler, M., Jarratt, D. (2021). Back to the future: challenges of European tourism of tomorrow. *Journal of Tourism Futures*, 7 (2), 184–191. <https://doi.org/10.1108/JTF-10-2019-0114>
- Foley, M., Lennon, J. J. (1997). Dark tourism – an ethical dilemma. *Hospitality, tourism and leisure management: Issues in strategy and culture*, 153–164.
- Frostig, K. (n. a.) Locker of Memory. <https://www.karenfrostig.com/locker-of-memory>
- Hartmann, R. (2014). Dark tourism, thanatourism, and dissonance in heritage tourism management: new directions in contemporary tourism research. *Journal of Heritage Tourism*, 9 (2), 166–182. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2013.807266>
- Haynes, N. C., Egan, D. (2021). The implications of ‘miniaturism’ for urban tourism destination futures – from micropubs to microbars. *Journal of Tourism Futures*, 7 (2), 226–231. <https://doi.org/10.1108/JTF-10-2019-0105>
- International Coalition of Sites of Conscience (ICSC). (2018). Interpretation of Sites of Memory. www.sitesofconscience.org/interpretation-of-sites-of-memory
- Kalfas, D., Chatzitheodoridis, F., Loizou, E., Melfou, K. (2022). Willingness to pay for urban and suburban green. *Sustainability*, 14 (4), 23–32. <https://doi.org/10.3390/su14042332>
- Kucia, M. (2016). The Europeanization of Holocaust memory and Eastern Europe. *East European Politics and Societies*, 30 (01), 97–119.

- Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs [LUJSC]. (2023). Rīga, Biķernieku mežs. Holokausta memoriālās vietas Latvijā. <http://memorialplaces.lu.lv/memorialas-vietas/riga-un-rigas-rajons/riga-bikernieku-mezs/>
- Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs [LUJSC]. (2023). Rīga, Rumbula. Holokausta memoriālās vietas Latvijā. <http://memorialplaces.lu.lv/memorialas-vietas/riga-un-rigas-rajons/riga-rumbula/>
- Lee, T. M. (2015). Place and identity: What can we learn from the dead. *Craft+ design enquiry*. <http://hdl.handle.net/10453/119109>
- Lonely Planet. (2021). Latvia. Rīga. Top things to do. <https://www.lonelyplanet.com/latvia/riga/top-things-to-do>
- Macdonald, S. (2015). Is 'difficult heritage still 'difficult'? Why public acknowledgment of past perpetration may no longer be so unsettling to collective identities. *Museum International*, 67 (1–4), 6–22. <https://doi.org/10.1111/muse.12078>
- Majewska, A., Denis, M., Krzysztofik, S., Cysek-Pawlak, M. M. (2022). The development of small towns and towns of well-being: Current trends, 30 years after the change in the political system, based on the Warsaw suburban area. *Land Use Policy*, 115 (19), 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.105998>
- Moscardo, G. (2021). The story turn in tourism: forces and futures. *Journal of Tourism Futures*, 7 (2). 168–173. <https://doi.org/10.1108/JTF-11-2019-0131>
- Page, S. J., Yeoman, I., Connell, J., Greenwood, C. (2010). Scenario planning as a tool to understand uncertainty in tourism: The example of transport and tourism in Scotland in 2025. *Current Issues in Tourism*, 13 (2), 99–137. <https://doi.org/10.1080/13683500802613519>
- Podoshen, J. S. (2017). Trajectories in Holocaust tourism. *Journal of Heritage Tourism*, 12 (4), 347–364. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2016.1197228>
- Reynolds, D. (2016). Consumers or witnesses? Holocaust tourists and the problem of authenticity. *Journal of Consumer Culture*, 16 (2), 334–353. <https://doi.org/10.1177/1469540516635396>
- RGLHM (2021). Rīgas geto un Latvijas holokausta muzejs. Apmeklētāju statistika 2010–2020 (nepublicētie dati).
- Roberts, C., Stone, P. (2014). Dark tourism and dark heritage: Emergent themes, issues and consequences. In: I. Convery, G. Corsane, P. Davies (eds). *Displaced heritage: Responses to disaster, trauma and loss*. Woodbridge: Boydell Press, pp. 9–18.
- Schwartz, P. (1996). *The art of the long view: planning for the future in an uncertain world*. NY: Currency Doubleday.
- Seyitoğlu, F., Costa, C. (2022). A systematic review of scenario planning studies in tourism and hospitality research. *Journal of Policy Research in Tourism Leisure and Events*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/19407963.2022.2032108>
- Shostak, A. B. (2017). *Stealth altruism: Forbidden care as Jewish resistance in the Holocaust*. London: Routledge.
- Skår, M., Nordh, H., Swensen, G. (2018). Green urban cemeteries: more than just parks. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 11 (3), 362–382. <https://doi.org/10.1080/17549175.2018.1470104>

- Stone, P. R. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 54 (2), 145–160.
- Thomas, S. E., Herva, V. P., Seitsonen, O., Koskinen-Koivisto, E. (2019) Dark heritage. In: C. Smith (ed.). *Encyclopedia of Global Archaeology*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51726-1_3197-1
- Timothy, D. J. (2014). Contemporary cultural heritage and tourism: Development issues and emerging trends. *Public Archaeology*, 13 (1–3), 30–47. <https://doi.org/10.1179/1465518714Z.00000000052>
- Tunbridge, J. E., Ashworth, G. J. (1996). *Dissonant heritage: The management of the past as a resource of conflict*. Wiley.
- Wenzel, J. (2013). Virtual Reality Applications for the Tourism Industry: Opportunities for the European Tourism Industry? In: A. Postma, I. Yeoman, J. Oskam (eds). *The Future of European Tourism*. Leeuwarden: Stenden University of Applied Sciences, pp. 271–289.
- Wright, D. W. M. (2016). Hunting humans: A future for tourism in 2200. *Futures*, 78, 34–46. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2016.03.021>
- Yeoman, I., Postma, A., Oskam, J. (2013). Introduction. In: A. Postma, I. Yeoman, J. Oskam (eds). *The Future of European Tourism*. Leeuwarden: Stenden University of Applied Sciences, pp. 24–34.
- Yeoman, I., Rebecca, T. L. Y., Mars, M., Wouters, M. (2012). *2050 – Tomorrow's Tourism*. Bristol, Buffalo, Toronto: Channel View Publications.
- Ziakas, V., Boukas, N. (2013). Global Change and European Tourism Futures. Destination Management, Competitiveness and the Struggle for Sustainability. In: A. Postma, I. Yeoman, J. Oskam (eds). *The Future of European Tourism*. European Tourism Futures Institute. Stenden University of Applied Sciences, Leeuwarden, pp. 215–237.

DIFFICULT HERITAGE: HOLOCAUST-RELATED SITES IN LATVIA, IN THE CONTEXT OF TOURISM AND MEMORY CULTURE

Summary

Geopolitically, the eastern coast of the Baltic Sea region (present-day Latvia, Lithuania, Estonia) has been (especially in the 20th century) at the intersection of local and global military conflicts and ideological clashes. Its difficult historical heritage, with the Holocaust and its memorials as one of the central and most visible themes, is a symbolic witness to this geographic intersection.

The Holocaust was one of the biggest crimes committed during the Second World War when Latvia was under Nazi occupation (1941–1945). Until the beginning of the Second World War, 30 % of the Latvian population consisted of minorities of various ethnic and ethno-religious groups. According to the 1935 census, more than 93,000 Jews lived in the Republic of Latvia.

Because of the Holocaust carried out by the repressive authorities of Nazi Germany, more than 70 thousand local and about 20 thousand European Jews were killed in Latvia. During the Soviet occupation, the Holocaust was ignored and the topic was not part of official Soviet history and ideological memory. After the Second World War, the communist regime erased diversity from discussions, traditions, values, travel experiences, memories and people's daily lives. Furthermore, Holocaust memory and related commemoration did not have a public place in the communist regime's interpretations of history, commemorative culture, urban space or rural landscape, museums, archives and tourism.

With the collapse of the Soviet Union and the Iron Curtain, attitudes towards the subject of the Holocaust changed significantly and gradually gained wider coverage in Latvian society. Travellers' interest, especially Jews, in the former Soviet Union, gradually encouraged the inclusion of Holocaust memorials in travel itineraries.

The difficult legacy left by the two totalitarian regimes not only ripped apart the sufferings of various communities marginalised and ignored by the communist regime for decades in Latvia but also divided the society into several competing fronts of memory trying to prove to each other politically and intellectually whose sufferings and which memorials should be highlighted.

After 1991, the commemoration of the Holocaust also gradually took shape, including the creation of new memorials, often implemented by local

Jewish communities in cooperation with municipalities and non-governmental organisations. Since 2002, 284 different Holocaust-related memorial sites have been identified within a project implemented by the *Jews in Latvia* museum (Director Mārgers Westermanis). The project was led by Meijers Meller (1929–2015), whose personal influence, commitment and dedication to the work inspired many researchers, activists and interested parties to participate. Most of the Holocaust memorials are included in a database created by the Centre for Jewish Studies of the University of Latvia and in academic research published by the museum and Melers (Melers, 2013).

The revived memories served as the basis for the institutionalisation of Holocaust memorials, attracting different target audiences, creating new educational programs and building international bridges of cooperation with both state institutions and international organisations, including cultural and memory institutions and the tourism business.

Travel and tourism have traditionally been associated with recreation, entertainment, and tourist attractions and events that the country's residents are proud of and willing to show their guests. However, historically, travellers have always been attracted to places associated with death and tragedy (Seaton, 1996). Visiting the sites of natural disasters, wars, genocide, real or imaginative places of individual deaths is known as *dark tourism*, a concept introduced by Foley and Lennon (1996). Although still controversial in academic and professional circles, *dark tourism* has evolved from an academic concept into a recognisable brand. In chapter 3, **Aija van der Steina** summarises the theoretical aspects of dark tourism in the context of places related to the Holocaust, reveals the most important concepts and research directions, and describes the supply and demand aspects used in the conceptualisation of this tourism phenomenon. Today, dark tourism has become an integral part of the tourism system. Still, considering the dissonant and difficult nature of dark tourism, it is necessary to continue the interdisciplinary dialogue so that the parties involved in tourism do not perceive the concept with a different meaning. Along with the term dark tourism in Latvian, the author also recommends using the term *sombre tourism*, applying it to the darkest sites of dark tourism.

During the first decade of the conceptualisation of dark tourism, the main emphasis was placed on the supply side of dark tourism, focusing on the typology of dark heritage sites, revealing the differences between real places of death and places associated with death (Lennon and Foley, 1999; Miles, 2002). Philip Stone's (2006: 151) dark tourism spectrum offers a framework for positioning dark tourism products, based on the intensity of the "darkness" of different sites and the distinctive aspects of the tourism product.

The political and ideological dimension of dark tourism places requires considering them in a broader social and political context and understanding the functions of this heritage in society (Roberts & Stone, 2014). Many dark tourism sites play an essential role in collective memory (Allar, 2013) and are closely linked to broader politics of remembrance (Seaton, 2009). In Chapter 1, **Didzis Bērziņš** explains the processes of Holocaust memory formation in Latvia, describing the layers of Nazi and Soviet propaganda. The author emphasises that remembering difficult historical experiences and critically evaluating them, provides an opportunity to understand the reasons behind today's attitudes and helps identify discourses that are still directly or indirectly, consciously or unconsciously influenced by various cultural strata. **Raivis Šimānsons**, using the insights of social memory and museum research, examines the Holocaust memorialisation processes in Riga's urban environment since the mid-1980s and concludes that the action model of Holocaust memorialisation in Riga's urban territory has remained unchanged since the 1980s. The author considers the memorial museum to be the most effective instrument of memorialisation in Latvia in the last three decades, which equally preserves and communicates the difficult heritage, offering the range of services necessary for modern cultural tourism. **Solveiga Krūmiņa-Koņkova**, studying the symbolic language of Holocaust memorials, concludes that their development in Latvia is similar to the development of this art genre in Europe after the 1960s. The monuments erected during the Soviet occupation have deprived the victims of the Holocaust of their identity, and the message of their symbolic language is misleading. The memorials created at the beginning of the 21st century, especially in Riga, fully meet the requirements of the contemporary Holocaust memorial art genre – their iconography includes specific Jewish religious symbols and symbols with a universal and forward-looking message.

Within the dark tourism spectrum, seven dark tourism products are distinguished, referring to the darkest sites – dark resting places, dark genocide camps and exhibitions (Stone, 2006, 152–157), emphasising that the darkest of the dark tourism sites are not purposefully created as tourism products. In Chapter 5, **Kaspars Strods**, analysing the coverage of the Holocaust in Latgalian museums, reveals that although there is an exposure of the Holocaust, it can only be assessed as fragmentary in most of the analysed museum exhibits. The Holocaust is presented as part of the overall Jewish historical narrative and cultural history, partly determined by demand. Therefore, new ways of talking about these past tragic events should be sought in the future.

Over the last decade, researchers have focused on the demand side of dark tourism, studying visitors' motivations, behaviour and experiences.

Empirical studies in Holocaust sites reveal that visitors' motivations are diverse and closely related to the motives for visiting cultural and historical heritage sites. They go beyond or are even entirely unrelated to a fascination with death (Biran, Poria and Oren, 2011; Isaac & Cakmak, 2014; Lewis et al., 2021). **Aija van der Steina and Maija Rozīte** (Chapter 6) reveal Latvian inhabitants' motives, behaviour and experiences visiting Holocaust sites based on data gathered in a representative survey. The author believes that including Holocaust sites in tourism will promote the recognition and visitation of these sites, stimulating an emotional, cognitive and reflective experience in visitors and influencing processes related to collective memory and remembrance. Using a quantitative approach, the experiences of foreign tourists who visited the Riga Ghetto and the Latvian Holocaust Museum have also been analysed. The study confirms Reynolds' (2016) findings, that although tourists are often considered an uneducated, entertainment-oriented mass, in the context of Holocaust sites, we can talk about educated and critical tourists who are able to identify and point out a lack of correct interpretation and authenticity.

The question of authenticity has been one of the central issues in attempts to conceptualise dark tourism. According to Lennon and Foley (2000), commodification turns Holocaust sites into consumer products and reconstructing them or making other changes makes the visitor experience no longer authentic. Reynolds (2016) critically evaluates the likelihood of offering historically authentic experiences at Holocaust sites due to changes caused by time. In this context, a correct and high-quality interpretation of sites and events is essential, providing a real educational experience (Lennon, 2017). **Inese Runce** focuses on interpretation issues, highlighting the knowledge of guides exploring and interpreting Jewish heritage and Holocaust sites for tourists in Latvia from a historical and contemporary cross-sectional point of view. The author concludes that the narrative of Holocaust history and memorials, shared by guides working in Latvia for decades, is not easily understood without a walk through 20th-century history. The guides' personal challenges, professional development and formation processes were closely intertwined with the Latvian Jewish community's past, tragedy and rebirth in Latvia.

The combination of educational functions and entertainment aspects is still controversial and often biased in favour of entertainment (Sharpley & Stone, 2009), as well as towards modern technologies and communication channels, both on the part of memory institutions and tourists. Although modern technology solutions and forms of self-expression, such as the selfie, have become an integral part of the everyday and tourism experience, especially

among young people (Wight, 2020), dark legacy is primarily seen as an adult domain (Kerr et al., 2021). Therefore, questions of how to communicate and interpret the tragic pages of history to younger generations are still in need of research. In Chapter 13, reviewing the example of the Anne Frank House in Amsterdam, **Diāna Popova** reveals the challenges faced by dark heritage institutions in reaching children and young audiences. Later, in Chapter 10 on Holocaust memory in social media, she analyses the presence of the Latvian Jewish community and cultural, historical and Holocaust memory institutions on social networks. She concludes that, parallel to the official or sanctioned narrative of memory institutions, social media has become a platform where various expressions of Holocaust commemoration and self-interpretation can be observed. **Elizabete Grinblate** analyses issues regarding transferring Holocaust commemoration and education to the digital environment. Authenticity, education, interactivity, historical gamification, and embodied experience are considered when evaluating several local and international digital solutions. As a result of successful interaction, the aforementioned aspects promote positive changes in the Holocaust memory discourse and reduce prejudices regarding digital solutions in interpreting difficult heritage.

Sites and memory institutions dedicated to Jewish rescuers during the Holocaust have received little study so far. However, such memorial institutions have emerged in the last decade in various Eastern European countries. In chapter 15, **Raivis Sīmansons** presents a case analysis of the Žanis Lipke memorial in Riga, dedicated to the most prominent Jewish rescue initiative in Latvia during the Nazi occupation, and its communication and innovative museum-pedagogical practices using augmented or virtual reality technologies in Holocaust education. Research confirms that augmented reality technologies that provide an opportunity to work with both physical and virtual space can help solve the problem of memory crisis in an era when the “living memory” of the Holocaust is disappearing (Future Memory Foundation). **Diāna Popova, Elizabete Grinblate and Raivis Sīmansons** have conducted a case study by testing the virtual reality experience *Lipke's Bunker* created by the Žanis Lipke Memorial for a youth audience. Using focus group interviews and empathic mapping, researchers analyse the benefits and challenges of using virtual reality to interpret dark heritage. The study concluded that high quality, detailed and historically accurate virtual reality content could be a physically, cognitively and emotionally stimulating educational aid for museums.

In chapter 12, **Diāna Popova and Kaspars Strods** examine Holocaust memorials in Latvia, focusing on how memorials and cultural-historical sites

related to the Holocaust and the Jewish community's history are included in tourism websites. The authors conclude that information about Holocaust heritage is included only in some municipal tourism information websites, and it is difficult to include it in the categories of traditional tourism products or activities.

Although management aspects of dark heritage sites are still under-researched (Light, 2017), one of the main tasks of administrators and management is to prevent dissonance and potential conflicts between different stakeholders or involved groups (Ashworth & Hartmann, 2005). Dissonance may exist between local community groups, the commemorative goals of residents or groups, and the expectations of foreign tourists. Stakeholder involvement and respect for their interests in tourism sites are proven and important (Timothy & Boyd, 2003; Li et al., 2020). Recognising the difficult nature of dark heritage and the possible differences in opinions among different groups regarding these sites and the historical events, the views of inhabitants at both micro and macro levels are critical to ensure the sustainable development of these sites and destinations and to avoid potential conflicts between inhabitants and visitors. In chapter 8, **Maija Rozīte, Aija van der Steina and Kaspars Strods** reveal the results of a representative survey of Latvian residents and an analysis of the case of Rēzekne regarding the attitude of residents towards the inclusion of Holocaust-related sites in tourism. The research results show that in Latvia, the attitudes of the majority of the residents regarding the inclusion of Jewish heritage and Holocaust-related sites in tourism information are generally favourable. However, tourist site managers must ascertain the opinion of the local population and the community about tourism development or the inclusion of these sites in tourism, as well as to inform and educate the local community that the use of these sites in tourism is for commemorative and educational purposes, not for entertainment purposes.

Based on stakeholder theory and a heterodox heritage approach, **Aija van der Steina** analyses the example of Bauska (chapter 7), revealing the local community's attitude towards including Jewish heritage and Holocaust sites in tourism. Similarly, **Maija Rozīte** analyses the case study of the Maskava district in chapter 9. Here, difficult heritage such as that of the former Jewish ghetto territory can be identified, marked and included both in tourism and in the development of the city's neighbourhood. In both studies, an analysis of the opinions of city developers, residents and tourism experts reveal the main challenges in this process, emphasising that when developing a neighbourhood or travel destination, a balance must be maintained between

historical heritage, tourism, architectural monuments, and the development of the neighbourhood as a place to live. It is clear that the involvement of industry and promotional activities alone is not enough for tourism development; local initiative, support and long-term activities are also needed.

Neither memories, nor tourism, nor dark heritage sites are static and unchanging over time. Over time, individual sites of death and suffering become memorials, and later difficult legacy sites can become heritage sites and even attract visitors, including tourists (Convery et al., 2014; Hartman, 2014). However, as the Holocaust becomes a shared European memory, there is an ethical obligation to remember and talk about these dark pages of history in the future (Diner, 2007, cited in Assmann (2010: 100)). The disappearance of living memories of the Holocaust, the growth of the tendency to deny the Holocaust, the development of radical Islam, migration trends in Europe and the rise of nationalism fuelling anti-Semitism are just some of the factors that will affect visits to Holocaust sites in the future (Podoshen, 2017). At the end of the monograph, **Aija van der Steina and Maija Rozīte**, outline three future scenarios for developing these sites in the tourism context based on analysing typologically different Holocaust sites in Latvia using the scenario method. A conceptual model for including dark heritage places/sites in tourism is also proposed. The authors conclude that only an inclusive culture of memory, together with the local community's desires, power and legal opportunities to influence decision-making; will ensure a balanced development of the place and tourism.

Developing future visions of tourism development in difficult heritage sites in the post-witness era, the answer depends on whether this heritage will continue to remain difficult. Only an understanding of the reasons and aspects of the "difficulty" of the legacy, an open dialogue between all parties involved and the professional work of memory institutions in preserving and interpreting the Holocaust heritage can reduce the difficulty of it.

BIBLIOGRAPHIE

- Allar, K. P. (2013). 13. Holocaust tourism in a post-Holocaust Europe: Anne Frank and Auschwitz. In: L. White & E. Frew (eds). *Dark tourism and place identity*. Routledge, pp. 189–201.
- Ashworth, G., & Hartmann, R. (2005). *Horror and human tragedy revisited: the management of sites of atrocities for tourism*. Cognizant Communication Corporation.

- Assmann, A. (2010) The Holocaust – a Global Memory? Extensions and Limits of a New Memory Community. In: Assmann, A., Conrad, S. (eds) *Memory in a Global Age*. Palgrave Macmillan Memory Studies. Palgrave Macmillan, London.
- Biran, A., Poria, Y., & Oren, G. (2011). Sought experiences at (dark) heritage sites. *Annals of Tourism Research*, 38 (3), 820–841. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.12.001>
- Convery, I., Corsane, G., & Davis, P. (eds). (2014). *Displaced heritage: responses to disaster, trauma, and loss*, 16. Boydell & Brewer Ltd.
- Foley, M., & Lennon, J. J. (1996). JFK and dark tourism: a fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 198–211. <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>
- Future Memory Foundation website. Sk.: <https://www.futurememoryfoundation.org/>
- Hartmann, R. (2014). Dark tourism, thanatourism, and dissonance in heritage tourism management: New directions in contemporary tourism research. *Journal of Heritage Tourism*, 9 (2), 166–182. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2013.807266>
- Isaac, R. K., & Çakmak, E. (2014). Understanding visitor's motivation at sites of death and disaster: the case of former transit camp Westerbork, the Netherlands. *Current Issues in Tourism*, 17 (2), 164–179. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.776021>
- Kerr, M. M., Stone, P. R., & Price, R. H. (2023b). Young tourists' experiences a dark tourism sites: Towards a conceptual framework. In: M. M. Kerr, P. R. Stone, & R. H. Price (eds). *Children, Young People and Dark Tourism*. Routledge, pp. 19–39.
- Lennon, J. J., & Foley, M. (1999). Interpretation of the unimaginable: the US Holocaust Memorial Museum, Washington, DC, and “dark tourism”. *Journal of Travel Research*, 38 (1), 46–50. <https://doi.org/10.1177/004728759903800110>
- Lennon, J. J. (2017). ‘Dark Tourism’. In: *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Oxford University Press.
- Lewis, H., Schrier, T., & Xu, S. (2022). Dark tourism: motivations and visit intentions of tourists. *International Hospitality Review*, 36 (1), 107–123. <https://doi.org/10.1108/IHR-01-2021-0004>
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
- Melers, M. (2013). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Miles, W. F. (2002). Auschwitz: Museum interpretation and darker tourism. *Annals of Tourism Research*, 29 (4), 1175–1178. <https://doi.org/10.1016/S0160-7383%2802%2900054-3>
- Nora, P. (1997). Between Memory and History. In: Pierre Nora (ed.) *The Realms of Memory: Rethinking the French Past, 1: Conflicts and Divisions*. New York: Columbia University Press, pp. 1–20.
- Podoshen, J. S. (2017). *Trajectories in Holocaust tourism*. *Journal of Heritage Tourism*, 12 (4), 347–364. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2016.1197228>
- Reynolds, D. (2016) Consumers or witnesses? Holocaust tourists and the problem of authenticity. *Journal of Consumer Culture*, 16 (2), 334–353. <https://doi.org/10.1177/1469540516635396>

- Roberts, C. & Stone, P. (2014) Dark tourism and dark heritage: Emergent themes, issues and consequences. I. Convery & G. Corsane & P. Davies (eds). *Displaced heritage: Responses to disaster, trauma and loss*. Woodbridge: Boydell Press, pp. 9–18.
- Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 234–244. <https://doi.org/10.1080/13527259608722178>
- Seaton, A. V. (2009). Thanatourism and its discontents: An appraisal of a decade's work with some future issues and directions. In: T. Jamal and M. Robinson (eds). *The Sage handbook of tourism studies*. Sage, pp. 521–542.
- Sharpley, R., & Stone, P. (2009). (Re) presenting the macabre: Interpretation, kitschification and authenticity. In: Sharpley, R., & Stone, P. R. (eds). *The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism*. Channel view publications, pp. 109–128.
- Stone, P. (2006). A Dark Tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism*, 54 (2), 145–160.
- Timothy, D. J., & Boyd, S. W. (2003). *Heritage tourism*. Pearson Education.
- Wight, C. A. (2020). Visitor perceptions of European Holocaust Heritage: a social media analysis. *Tourism Management*, 81, 104142. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104142>

Monogrāfijas autori

Redaktores

Aija van der Steina, *Dr. oec.*, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece, Vidzemes Augstskolas asociētā profesore, Monaša Universitātes (*Monash University*) Austrālijā viesdocente. Fulbraita pētniecības granta ietvaros stažējusies Arizonas Valsts universitātē (*Arizona State University*) ASV. Doktora grādu ekonomikas nozarē (tirgvedības apakšnozarē) ieguvusi Latvijas Universitātē. Galvenās pētniecības jomas – tūrisma vietu attīstība, ietekme, pārvaldība un mārketinga, tūristu un vietējo iedzīvotāju mijiedarbība. Aktīvi iesaistījies nozares profesionāļu izglītošanā, nacionālā līmeņa lietišķo pētījumu un tūrisma plānošanas dokumentu izstrādē. Ir projekta “Sarežģītais vēsturiskais mantojums Latvijā: holokausta tūrisma vietas starp piemiņas kultūru, mūsdienu tūrisma pieprasījumu un piedāvājumu” (*MemoTours*) (2020–2023) iniciatore un vadītāja.

Inese Runce, *Dr. hist.* Inese Runce ir Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece un Humanitāro zinātņu fakultātes lektore. Rēzeknes Augstskolā ir ieguvusi kultūrvēstures bakalaura grādu, Fordemas Universitātē (*Fordham University*) ASV – maģistra grādu reliģijā un izglītībā, kā arī LU Vēstures un filozofijas fakultātē ieguvusi doktora grādu vēsturē. Zinātniskās intereses – Latvijas 20. gadsimta vēsture, Baznīcas un reliģiju vēsture, reliģisko un etnisko kopienu vēsture, ideju vēsture.

Autori

Didzis Bērziņš, *Dr. sc. comm.*, ir *Claims* konferences universitāšu partnerības holokausta lektors Latvijas Universitātē. Strādājis par vadošo pētnieku LU Filozofijas un Socioloģijas institūtā, docentu LU Sociālo zinātņu fakultātē un bijis pēcdoktorants Daugavpils Universitātē. 2015. gadā aizstāvējis doktora disertāciju par holokausta diskursiem Latvijā. Didzis Bērziņš ir vairāku pētījumu, zinātnisku un populārzinātnisku rakstu autors par atmiņu, holokaustu, antisemitismu, propagandu un pieminēšanu, bijis viespētnieks ASV Memoriālajā holokausta muzejā.

Elizabete Grinblate, *Mg. hum.*, ir absolvējusi Latvijas Universitātes bakalaura programmu “Kultūras un sociālā antropoloģija” un ieguvusi maģistra grādu Baltijas jūras reģiona studijās. Jau bakalaura studiju laikā viņa pievērsās digitālās antropoloģijas apakšdisciplīnai, padziļināti pētot videospēļu kopienas tiešsaistes un bezsaistes vidē. Maģistra darbs izstrādāts digitālās antropoloģijas paradigmā, pētot virtuālās realitātes pieredzi sarežģītā kultūrvēsturiskā mantojuma kontekstā. Piedalījies vairākos pētniecības projektos un bijusi mecenātu Mundheim ģimenes izcilības stipendijas stipendiāte.

Solveiga Krūmiņa-Koņkova, *Dr. phil.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece. Viņas pētniecības jomas ir analītiskā reliģijas filozofija un reliģiski filozofisko ideju vēsture, kā arī “padomju garīgums” un Baznīcas un valsts attiecības padomju laikā Latvijā. Pēdējos gados pētījusi ar sarežģīto mantojumu saistītos filozofiskos un ētiskos aspektus.

Diāna Popova, *Mg. hum.*, ir Latvijas Kultūras akadēmijas doktorante, izstrādā promocijas darbu par tumšo mantojumu un tā interpretāciju jauniešu auditorijai. D. Popova ir zinātniskā asistente Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā, bijusi iesaistīta nacionālos un starptautiskos pētniecības projektos. D. Popovas akadēmiskā izglītība ir saistīta ar kultūras un sociālo antropoloģiju, Baltijas jūras reģiona studijām un komunikācijas zinātnei, kas ļauj izmantot starpdisciplināras perspektīvas sarežģītu kultūras fenomenu pētniecībā.

Maija Rozīte, *Dr. geogr.*, ir profesore Biznesa augstskolā *Turība*. Latvijas Zinātnes padomes eksperte sociālajā un ekonomiskajā ģeogrāfijā, Latvijas Ģeogrāfijas biedrības valdes locekle. Pētījumi saistīti ar tūrisma ģeogrāfiju, plānošanu, pilsētas tūrismu, viesu un saimnieku attiecībām tūrismā. Piedalījies tūrisma attīstības plānošanas dokumentu izstrādē pašvaldību, reģionālā un nacionālā līmenī.

Raivis Sīmansons, *PhD*, ir muzeologs ar 20 gadu darba pieredzi muzeju nozarē. Viņa promocijas darba tēma Lesteres Universitātes Muzeja studiju skolā balstījās lauka pētījumā par Eiropas Vēstures nama Briselē konceptuālo izstrādi un praktisko realizāciju (2011–2017), kurā viņš bija nepastarpināti iesaistīts. 2019. gadā R. Sīmansons pievienojās Žaņa Lipkes memoriāla komandai kā izstāžu un ekspozīciju kurators. Raivis Sīmansons ir nevaldības organizācijas “*Creative Museum*” līdzdibinātājs un ICOM biedrs.

Kaspars Strods, *Bc. hist., Mg. arhiv.*, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā ieguvis bakalaura grādu vēsturē un profesionālo maģistra grādu arhīvniecībā. Vēstures doktora zinātniskā grāda pretendents Daugavpils Universitātē, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja vēsturnieks. Vairāku zinātnisko un populārziņātnisko rakstu autors. Pētnieciskās intereses saistītas ar starpkaru Latvijas un Otrā pasaules kara vēstures izpēti, galvenokārt noziedzības, kā arī ebreju (tostarp holokausta) jautājumiem.

**Sarežģītais mantojums:
holokausta vietas Latvijā
tūrisma un atmiņas kultūras
mijiedarbībā**

LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5-132, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv